

MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKKÖNYV

MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKKÖNYV

AZ ELSŐ KÖTET
BEVEZETŐ TANULMÁNYÁT ÍRTA
GRÓF TELEKI PÁL
MAGYAR KIRÁLYI MINISZTERELNÖK

A MÁSODIK KÖTET
BEVEZETŐ TANULMÁNYÁT ÍRTA
HÓMAN BÁLINT
VALLÁS-ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER

BALOGH JOLÁN
ELEKES LAJOS
FITZ JÓZSEF
GALLA FERENC
GYALÓKAY JENŐ
HARASZTI EMIL
HORVÁTH HENRIK
HORVÁTH JENŐ

HOFFMANN EDITH
HUSZÁR LAJOS
KARDOS TIBOR
KERECSÉNYI DEZSŐ
MÁLYUSZ ELEMÉR
SZATHMÁRY LÁSZLÓ
SOLT ANDOR
VÉGH GYULA

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE
LUKINICH IMRE

A KORVIN MÁTYÁS MAGYAR-OLASZ EGYESÜLET
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA A FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

MÁTYÁS KIRÁLY

EMLÉKKÖNYV
SZÜLETÉSÉNEK ÖTSZÁZÉVES
FORDULÓJÁRA

Holl Imre és
H. Gyúrky Katalin
könyvtárából

MÁSODIK KÖTET

A KORVIN MÁTYÁS MAGYAR-OLASZ EGYESÜLET
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA A FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

MÁTYÁS KIRÁLY

írta

HÓMAN BÁLINT

Mátyás király egyéniségének változatos színei, képességeinek sokoldalúsága és tehetségének sokfelé ágazása, másfelől egykorú és későbbi bírálóinak egyoldalú kritikája is a kényszer erejével ösztönöznek történeti szerepének újabb és újabb méltatására s annak a kérdésnek vizsgálatára: miért emelkedett Hunyadi Mátyás a köztudatban oly kivételesen magas polcra, mi emelte őt egy nemzet kultuszának központjába?

Mátyás király bírálói sok más kiváló kortársával közös és a renaissance gondolatvilágban gyökerező hibáit hánytorgatják fel s azokat eltúlozva, önzéssel, mértéktelen becsvággyal, önös családi politikával vádolják. Az igazságosságáról, fennkölt szelleméről beszélő történeti hagyományt a később hozzátapadt meseszerű elemekkel együtt a képzelet világába utasítják. Gáncsolják, hogy a műveltség, amelynek meghonosításán annyit fáradozott, felületes volt, csak a legelőkelőbb társadalmi réteg lelkét érintette. Kárhozzatják apja örökségének elfecséreléséért: a török kérdés oktan elhanyagolásáért és kalandos nyugati politikájáért. Szemére vetik, hogy nem alkotott maradandót s nem értve meg nemzete korszerű problémáit, útját egyengette a halála után bekövetkezett összeomlásnak. Megállapítják, hogy történeti szerepe a nemzeti fejlődés szempontjából sokkalta kevésbbé volt jelentős, mint nem egy elődjéé és utódjáé. Igazságérzetét és szociális érzékét Szent Lászlóéval és Nagy Lajoséval, tudomány- és művészszeretetét Pázmány Péterével és Bethlen Gáboréval, katonai és diplomáciai tehetségét Nagy Lajoséval és Hunyadi Jánoséval, államszervező és rendező képességét Szent Istvánéval és Károly Róbertével, az állami függetlenség és nemzeti szuverenitás védelmére irányuló tevékenységét I. Béla és Szent László, Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos küzdelmével hasonlítják össze.

Ez az eljárás merőben történetietlen. Abból indul ki, miként alakult volna a nemzet sorsa, a történet folyása, ha a nagy király másképpen gondolkodott és cselekedett volna. Történetietlen, mert történeti cselekvésekről és politikai elgondolásokról a jövő események szemszögéből, a bomlasztó ideológiák és erőtényezők működése nyomán később bekövetkezett bukás nézőpontjából ítélkezik. Történetietlen, mert más korok és más világszemléletek légkörében élő s időben távolálló történeti személyiségek értékelő összehasonlításán alapszik. A történelem tényeket vizsgál a maguk idejében és összefüggésében, nem lehetőségeket a jövő történések és következmények nézőpontjából. A történelem a koncepciók reálpolitikai értékéről nem a tartós siker, hanem a korszerűség és a megalapozottság szempontjából ítélkezik. A történelem történeti egyéniségeket nem más történeti egyéniségekhez való viszonylatukban, hanem a maguk korában, a maguk környezetében és — tegyük hozzá — a maguk teljességében vizsgál és mérlegel. S ezzel a történeti módszerrel a komoly és tárgyilagos történetírás egészen más eredményekhez jutott.

Mátyás király egyénisége fejedelmi jellemvonásokban és az emberi nagyság tündöklő színeiben bővelkedik. Személyében harmonikus egységbe olvad a népmonda «Igazságos Mátyás»-a, a művészet- és tudománypártoló humanista, az építő és szervező király, a hódító hadvezér, a nagyvonalú diplomata, az állami függetlenséget védő államférfiú, a nemzet szuverenitását megszemélyesítő újkori monarcha s a nemzeti társadalomból kiemelkedett és irányító szerepre szert tett «magalett» ember. Ha egyik vagy másik tekintetben voltak is történetünknek nála nagyobb és kiemelkedőbb, a nemzettörténeti fejlődésre jelentősebb befolyást gyakorló szereplői, történetünk nagyjai közül kétségkívül Hunyadi Mátyásnak egyénisége volt a legszínesebb, tehetsége a legsokoldalúbb és képességei a legváltozatosabbak. Ez a sokszínűség, ez a sokoldalúság, ez a változatosság és egyszersmind személyének teljes korszerűsége avatja Mátyás királyt Európa egyik legkiválóbb renaissance-fejedelmévé; ez emeli őt nemzeti történetünk legnagyobb alakjai közé. Népszerűségének és mindmáig élő kultuszának magyarázatát is emberi és uralkodói erényeinek és képességeinek változatosságában kell keresnünk, másfelől pedig azokban a különleges körülményekben és egyéni vonásokban, melyek őt magát, család-

ját és működését a magyar történet minden más alakjától s azoknak működésétől eltérő, sajátos világításba állítja.

Hunyadi Mátyás utolsó nagy képviselője a szentistváni monarchia szilárd alapján magasbaszökő és az Anjou-korban kulmináló magyar nagyhatalomnak. Utolsó képviselője és nagytávlatú nyugati politikájával egyszersmind betetőzője az európai vezetőhatalommá nőtt magyar királyságnak. Ennek a hatalomnak, ennek a merőben magyar politikai alakulásnak az utókor szemében Mátyás király lett szimbolumává, mert halála után szörnyű hirtelenséggel jött a mélybezuhanás s a nagyság és törpeség kirívó ellentétének perspektívájában alakja a való méreteknél is sokkalta nagyobbra növekedett. Mátyás történeti személye a nemzet köztudatában a régi nagyság és dicsőség, a magyar függetlenség és hatalom tündöklő jelképévé finomodott.

Hunyadi Mátyás hazánkban első, de európai viszonylatban is hatalmas képviselője a renaissance-ban fogant újkori nemzetállamnak. Első reprezentánsa a monarchikus és rendi tényezők dualizmusán épült rendi állam széttagoló és nemzetbontó erőivel tudatosan harcászáló újkori királyi hatalomnak. Első tudatos hordozója a nemzeti király fogalmában kikristályosodott újkori nemzeti öntudatnak. Kezdeményezője és megalapítója a nyugateurópai fejlődést is nem egy tekintetben megelőző, de — sajnos — torzónak maradt újkori magyar államigazgatási szervezetnek s egyszersmind az újkori állam rendszerébe már szerves tagként illeszkedő állami kultúrpolitikának. Első képviselője, «családalapító őse az újkori magyarságnak, a modern magyar embernek», első monumentális példánya az egyéniség mindent lebíró ereje által a legmagasabbra emelkedő «magalett» úrnak. Ezért áll szükségszerűen közelebb az újkori magyarság lelkéhez, ezért nőtt nagyobbra a nemzet köztudatában és tiszteletében az egyetemes nemzetfejlődésnek új irányt kijelölő s nála kétségkívül jelentősebb szerepet betöltő elődjénél is.

Az utókor ítéletének alapul szolgáló ezen körülményeken felül más okok is közrejátszottak s már az egykorú magyar közvéleményt döntően befolyásolták a Hunyadi-kultusz kialakításában.

Az ősi magyar fejedelmi ház fi- és nőágának, «Szent István vérének» 1395-ben Mária királynő halálával bekövetkezett kihalta után a közhatalom

a királyi vagyont messze meghaladó gazdasági és katonai erőforrásokkal rendelkező nagybirtokos főnemesség kezébe került. Zsigmond király és közvetlen utódai királyi hatalmukat, avagy inkább e hatalom látszatát csupán a nagybirtokosság egyik vagy másik csoportjával kötött politikai szövetségek, magánhatalmi ligák létesítésével tudták biztosítani. A magyar állam igazi ura a XV. század első felében a Sárkányos-társaság lovagi köntösében jelentkező főúri liga, az Anjou-kor végén megindult hármás pártalakulás idején Zsigmond körül csoportosuló magyar főuraknak és a király nagy uradalmakkal megadományozott idegen híveinek politikai érdekszövetsége volt. E liga vezéralakjai, a királlyal rokonságba került Garai-Cillei-atyafiság és politikai barátaik rengeteg vagyon, hatalmas uradalmak akvirálásával gyarapították, növelték egyre nagyobbra hatalmukat és befolyásukat s a közérdekű politika útjáról letérve, mindinkább csak maguk és családjuk önérdekű törekvéseire és dinasztikus célkitűzéseire voltak figyelemmel. A liganak a nemzeti érdek és a sorsdöntő problémák, különösen a fenyegető török-kérdés iránt fogékonyabb tagjai az országos politikától évtizedek óta távol álló nagybirtokos és középbirtokos nemességgel együtt növekvő ellenszenvvel és félelemmel látták a Garai-Cillei-szövetség — «az idegenek» — hatalmának folytonos növekedését és napirenden lévő hatalmaskodásait. A lappangó elégedetlenség Albert király idejében országos mozgalommá dagadt. Új párt keletkezett s a Nagy Lajos-kori lovagfőurak nemes hagyományait és közérdekű politikáját felelevenítő nemzeti pártnak Hunyadi János állt az élére, aki királyaitól nyert adománybirtokai tulajdonában, immár az ország legnagyobb birtokosa, ezer falu, ötvenhét város, huszonnyolc vár, mai földmértékben kifejezve : mintegy 4.000.000 kat. hold földesura volt. A Marótiak, Újlakiak, Csákiak, Perényiek, Pálócziak, Rozgonyiak és más előkelő főnemesek, a Tiszántúl és a Duna-Tisza-köz egész főpapsága, nagybirtokossága és köznemessége Hunyadi Jánosban látták a magyar nemzet hivatott vezérét. Az apai részről idegen eredetű, de magát magyar nemesnek valló és érző, képességeit, tehetségét és nagy vagyonának minden jövedelmét is a nemzeti ügy védelmére, az ország függetlenségét veszélyeztető török veszedelem elhárítására szentelő főúrban látták az udvar idegenjeivel szemben a cselekvés

terére lépő nemzetpolitikai irányzat megszemélyesítőjét. Hunyadi János — ellentétben sok más kortársával — nem tekintette öncélnak fejedelmi méretű birtokát és magánhatalmát, hanem közcélra igyekezett azt gyümölcsöztetni. Nemcsak élvezte vagyonát, hanem rideg következetességgel teljesítette a velejáró súlyos közkötelességeket is. A nagybirtok államfenntartó és nemzetvédő kötelességéről vallott s a maga korában szokatlanul emelkedett etikai felfogása, a török veszedelem nagy nemzeti problémájával szemben tanúsított komoly és közérdekű magatartása és a mult legdicsőbb napjaira emlékeztető hadvezéri sikerei Hunyadi Jánost már életében a nemzeti közügy, a magyar állami függetlenség és az egész magyarság szimbolikus hőségévé avatták. Az udvari urak, az idegenek uralma ellen lázadozó s magát az államügyek intézésére hivatottnak érző rendi társadalom a maga köréből magas pozíciókba, majd az államkormányzat élére emelkedett férfú tüneményes pályafutásában a nemesi rend politikai érvényesülését s vele a nemzet önrendelkezési jogának diadalát látta és ünnepelte.

Ez az önrendelkezési jog, a nemzeti szuverenitás történetileg kialakult közjogi elve jutott gyakorlati megvalósuláshoz az apja nimbuszát csorbíttatlanul átöröklő Hunyadi Mátyás királlyá választásakor. A trón betöltése négy századon át a legitim elv alapján történt. A trón örökletes voltának a pogány vérségi jogban gyökerező elve még a XI. században győzelmesen megküzdött az idoneitás egyházjogi elvével. Az egyházi szempontból mérlegelt alkalmatosságnak Péter, I. András, Szent László trónraemelésékor érvényesült jogelve teljesen háttérbe szorult az árpádházi legitimitás nemzeti elve mellett. Szent István véréből származó királyaink Máriáig mind a törvényes öröklés címén uralkodtak, de még az Árpádház fiágának kihalta előtt kialakult a közjogi felfogás, mely szerint a dinasztia trónöröklési joga az első fejedelem megválasztásakor gyakorolt nemzeti önrendelkezési jogban gyökerezik. Mária királyné halála után ez a jogfelfogás szükségképpen vont a maga után a szabad királyválasztójog érvényesítésére irányuló nemzeti törekvést. E korban alakult ki a királyi hatalom átruházott természetét sajátos erővel és misztikus szépséggel körülíró magyar közjogi elmélet: a szentkorona-tan. Első szabatos és világos kifejezésével és egyúttal első gya-

korlati alkalmazásával I. Ulászló koronázása alkalmával találkozunk s ez a felfogás érvényesült Hunyadi János kormányzóvá választásakor is. Mindkét választásban a nemzeti szempontból mérlegelt alkalmatosságnak eszméje és a nemzeti közösség akaratának a királyi jogok adományozására is kiterjedő hatálya, közkeletű szóval: a magyar nemzet szabad királyválasztójoga jutott kifejezésre, de még nem tudott tartósan megküzdeni a Zsigmond király leánya és kiskorú unokája személyében megtestesült és újra harcbaszálló legitim elvvel. Hunyadi Mátyás trónfoglalásával teljes lett a nemzeti párt közjogi felfogásának diadala s az egykorú magyar közvélemény és az utókor a magyar nemzet önrendelkezési jogának, a nemzet szuverenitásának szimbolumát látta e választásban, ezeknek az elveknek megszemélyesítőjét magában Hunyadi Mátyásban.

Történetünknek lehettek, voltak is Hunyadi Mátyásnál emberileg nagyobb, politikai sikerek és fejlődéstörténeti hatás tekintetében szerencsésebb szereplői, de egy sincs közöttük, akinek emberi erényei és uralkodói képességei oly változatosak, egyénisége annyira korszerű lett volna, mint Mátyásé. Nincs közöttük — Szent István kivételével — egy sem, aki két történeti korszak határmesgyéjén oly jellegzetes, sőt szimbolikus szerepet töltött volna be, mint ő. Történeti alakja a magyar dicsőség, a magyar függetlenség, a magyar nagyhatalom, a nemzeti szuverenitás, a nemzeti önkormányzat s a nemzeti társadalom lelkéből lelkedzett magyar tehetség el nem halványuló jelképeként él és fog örökké élni a magyar nemzet emlékében.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A HUMANIZMUS

ÍRTA

KARDOS TIBOR

Hatalmas birodalom uraként halt meg, de a lélek ajtaján deákruhában kopogtat, fiatalon. E közeli barát és távoli nagyúr évszázadok óta hódolatra és szeretetre kényszerít. Arca soha nem fakult meg bennünk s egyénisége, mint a természet és az értelem remekművei, kimeríthetetlen. Megírták már harcait, diplomáciai küzdelmeit, államszervezetét, fényes udvarát, tudomány- és művészetpártolását és mégis, egyik tekintetben sem jutott a tudomány nyugvópontra. A könyvtárak évről évre új bizonyítékokat tárnak föl róla. A vizsgáló lencse égőpontjába kerülnek kérdések, amelyek még talán föl sem vetődtek, vagy nem látszottak alapvető fontosságúaknak.

Ilyen kérdés annak eldöntése, milyen volt Mátyás király viszonya a humanizmushoz. Milyen mély volt humanista műveltsége, mennyire járta át gondolkodását a «humanitas». Mi volt a király fölfogása az új műveltségről és életstílusról, mennyire élte át ezt az életstílust, miként terjesztette, mekkora volt kultúrpolitikai öntudata és milyen eredménnyel járt célkitűzése? Milyen változásokon ment keresztül Magyarországon a «humanitas» gondolata, egyáltalában volt-e humanista élet Mátyás udvarában és milyen volt? Ezek a kérdések olyan természetűek, hogy új forrásokat, a meglévőknek új átszűrését és némileg új módszert követelnek. Mind ennek előfeltétele, hogy a humanizmust nem szabad kiszakítani az újjászületés életformájából és gondolatkincséből. Keresni kell gondolkodásban, tettekben, művészetben, ízlésben, életformákban, egyszóval az élet teljességében, mivel a humanizmus nem tantárgy vagy divat, hanem az újjászületés korának igazi műveltsége. Régebbi korok öröksége volt, de ekkor teljesedett ki leghatalmasabban. Erejét éppen abban tudjuk érzékelni, hogy mennyire hódítja meg az élet teljességét.

Az adatok földolgozását illetően továbbra sem szabad elhanyagolni, hogy mikor, hol és mi történt, de ki kell terjeszteni a megfigyeléseket arra, vajjon hogyan is történt? Beszélgetések lefolyása, irodalmi munkák megírásának körülményei, kijelentések, jellemző gesztusok, ünnepélyek rejtik magukban a humanista életstílust és mindezekre a «hogyan» ad választ.

Nem titok, hogy a Mátyás-kori humanizmus körül a félreértéseknek és tévedéseknek olyan bozótja tenyészik még ma is, hogy abban utat vágni egész nemzedékek erejét kimeríti. Még mindig olvashatunk Mátyás király humanizmusáról, mint «narancsfáról», «üvegházi növényről», «díszkertről»,

«korán hervadásra ítélt palántáról». Hallunk arról, hogy nem terjedt túl a kiválasztottak előkelő és szűk körén, akiknek divatos kedvtelése volt csupán. Van, aki rossz hatást tulajdonít a humanizmusnak. Régebben olyan vélemények is föl-fölvetődtek, hogy a nemzet ellenzéki magatartást foglalt el az idegen humanizmussal szemben, hogy jeles prédikátorok «lángszavukat» fordították ellene, s hogy különben is mindez korán véget ért, elpusztult Mátyás király halálával, éppúgy, mint a Corvina.

Nemcsak a történeti szemléletmód alapföltételei hiányzanak ezekből a föltevésekből, de a valóság is, mert az utolsó húsz évben napvilágra került adatok tömege mind ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Azóta kiderült, hogy a humanizmus nemcsak hogy nem végződik be a XV. századdal, hanem a következőben kezd csak igazán kiteljesedni s hogy támogatja és erőteljesen előmozdítja a magyarnyelvű irodalmat. De meg, szabad-e a legműveltebbek körébe tartozó szellemi áramlatot és annak hatását másutt keresni, mint a műveltek körében? Milyen ismerete a tényeknek azt hinni, hogy játék vagy divat lehet olyan eszmény, amelyet emberek vagyonuk rápazarlásával maguk köré építettek, amelyben minden szabad percüket töltötték s amelyről hitvallásszerű kijelentéseket tettek. A humanizmus minden bizonnyal a művelt emberekre támaszkodott. De már nem tekinthető elengedhetetlen föltételnek a városi élet sem.

Elengedhetetlen csupán az életnek bizonyos finomsága, amely a városi életben nyilatkozik meg a legszélesebben, egyébként azonban foglalkozástól és egyéniségtől függ. A magyar humanizmus udvari körökben, a kancelláriában és egyházi férfiak között kezdődik, de már több mint egy évszázaddal Mátyás király uralkodása előtt. Nem is vonhatta ki magát alóla művelt rétegünk, mert hiszen műveltségét olyan földön nyerte, ahol a humanizmus hatását nem kerülhette ki. Ma már tárgyaltan mindaz, amit a skolasztika, egyház és humanizmus ellentétéről gondoltak. Ellenkezőleg, a túlzókat tekintetbe nem véve, a humanizmus nemcsak hogy az egyház szövetségese volt, de kezdeti mélyen kapcsolódnak a ciceroniánus egyházatyák iratainak tanulmányozásába. Sem Páris, sem Bologna, sem Padova egyetemei nem akadályozták az antik irodalom megismerését, hanem — különösen az olasz egyetemek — támogatták azt. Az Anjou-királyok óta nem csupán a kancellária, hanem az uralkodó személye is már az új eszmény híve és Zsigmond egyensúlyozatlan egyéniségében sem nehéz a renaissance-ember egyes tulajdonságait fölismerni.¹ Mátyás királyt azonban már egyenesen humanistának nevelték. Az új művelődés új eszményének egyaránt kedveztek az itáliai hadjáratok, és iskolázás, diplomáciai és levélbeli összeköttetések a félszigettel s a magyar nemesség pompakedvelése. A humanista eszménynek magyarországi meggyökeresedése, átalakulása és kibontakozása jórészt Mátyás király korához fűződik. Mielőtt azonban neveltetéséről szó kerülhetne, foglalkozni kell avval, milyen volt a magyarság lelki diszpozíciója a humanizmus kezdetén és lehető volt-e annak befogadása.

Hogy a magyar humanizmus kérdése még ma is bizonytalanul lebeg, annak az a magyarázata, hogy amíg a renaissance-ról, Mátyás király koráról, a részlettanulmányok nagy csoportja áll rendelkezésünkre, a magyar középkorról kulturális tekintetben jóformán semmit sem tudunk és hihetetlennek tűnik fel az, hogy a semmiből, a sötétségből hirtelen ekkora fény gyulladjon. Nos, a középkori latin és magyarnyelvű költészetre és művelődésre jelentős bizonyítékok vannak.² Előre kellett bocsátani mindezeket, mert a történeti nemzetnek arról a két rétegéről kell beszélni, amely a középkori kultúrát is hordozhatta: a lovagi kultúrájú nemességről és az egyháziakról. A középkor művelt rétege az egyháziakból került ki. Elsősorban ők, és majdnem csakis ők adták az orvosokat, jogászokat, kancellárokat, költőket, csillagászokat. Nyelvük latin. Klasszikus írókat, ha egyházi szempontból is, de csakis ők ismernek. Az írás mesterségét ők és neveltjeik, a deákok végzik. A tanítás az ő föladatuk. A művészet és filozófia minden szépsége az ő kezükben van. S végül akármennyire résztvettek a világi ügyekben, részvételük elsősorban arra irányult, ami a világi dolgokban szellemi. Az egyetlen középkori társadalmi réteg, amelynek életcélja és otthona a lélek. Mindez egyenesen arra rendelte az egyháziakat, hogy az egyházi műveltségből kinövő humanizmust elsősorban ők fogadják be. A renaissance-kori humanizmus elemei, mint az antik írók olvasása, fegyelmezett és csiszolt magatartás, finom beszéd, a tudásnak és a virtusnak tisztelete és Isten arcának megbecsülése az emberben, olyan természetű lelki vonások, amelyeket mindenekelőtt az erkölcs és hit szolgálatára rendelt, szigorú engedelmségben élő, a lélek hatalmát valló és tanult egyháziak mondhattak magukénak. Ők voltak azok is, akik a renaissance egész életstílusát meg tudták valósítani, hiszen annak kulturális tevékenysége, a nagy építkezések, és általában a művészetpártolás, kézirat-gyűjtés, tudósok pártfogása nemcsak a művelt emberek, de a földi javakban sem szűkölködők kedvtelése lehetett csupán. Előkelő főpapjainknak gyakran kettős udvartartásuk volt: egy püspöki, érseki a katedrálisok mellett, általában hivatásuk helyén, és egy az ország székhelyén, Budán, ahol városi palotáikban tartózkodtak, amikor a közügyek vitele őket erre kényszerítette.³ Amellett a városi élet sem hiányzott Magyarországon, bár a magyarság nem volt éppenséggel különösen városlakó. Városaink, melyek az Anjou-királyok óta rohamos fejlődésnek indultak, semmiben sem maradtak el a középkori Európa többi városaitól. Mindazáltal a polgárságnak még Budán is kevés szerepe lehetett abban, hogy új kultúra keletkezett. A legtöbb, amivel hozzájárult, a városi élettel járó csiszoltabb életstílus. Természetesen, az egyházi pályák nyitva állottak jobbagy- és polgárfiak előtt is, és hogy magasra emelkedve, éppen ezek a legerőteljesebb pártfogói az új stílusnak, abban nem csupán a «homo novus»-ok elhelyezkedési vágyát kell látnunk, hanem azt, ami őket ebben a korban tömegesen fölszínre vetette, a renaissance-nak mindenkit átfogó jegyeit, az életnek ösztönösen föltörő szeretetét, az egyéniség követelését. Valóban a magyar humanizmus képviselői a XV. században elsősorban

egyházi emberek ; mellettük még olyan világi nemesek, akik írással foglalkoznak : a királyi kancelláriák tisztviselői, deákok és egyes főméltóságok.

A világi nemesség is érzékenyebben hatott vissza a humanizmusra, mintsem gondolnók. Az új eszmék a régiekhez nem ellenségesen viszonylottak, hanem hozzájuk szövődtek. Az előző század örökségeként főúri társadalmunk ekkor teljesen a lovagi életforma szerint élt, mint az országnak nemzetségére, címerére, birtokaira sokat adó, hiú, nagyratörő harci és társadalmi dicsőségre vágyó elitje. Legtöbbjükből már hiányzik a lovagi odaadás, de megvan a cselekvő képzelet. Ez az életforma bizonyos lovagi gondolatokon és külsőségeken, a katonai jártasságon és a hősi tetteken keresztül érintkezik a humanizmussal. A lovagság követendő példái Nyugat és Kelet hősei, Orlando és a Kerek Asztal vitézei, meg Nagy Sándor. Azonban Nagy Sándor két kor legendás királya, a középkoré és a renaissance-é. A lovagi szertartások, a lovagi fürdő, mely új életet ad az embernek : hősit, nagyszerűt, megszenteltet, minduntalan kiütözik a renaissance mitológiájából. Cola di Rienzo, a humanista néptribun, lovastól ereszkedik Konstantinus keresztelőmedencéjébe, hogy a kereszténnyé lett római birodalom gondolatában újjászülessék.⁴ A lovagi szolgálatkészség, egymás megbecsülése, fennén hirdetett nagylelkűség, a «jóindulat» értelmében vett humanitással belső rokonságot tart. Mindez pedig azokra áll, akik még hittek a lovagi eszményekben és tartották a formákat. Mert akik csak kalandorságban élték a lovagi életformát, már condottierek lettek. A magyar nemesség természetesen áthasonította magához a lovagi életszemléletet és nem annyira a szubordinációt, mint inkább a személyi erőfeszítést, a «virtust» vallotta magáénak, és kifejlesztette azt az ősi, államalkotó tulajdonságát, amely a jogérzékben nyilvánult meg. Így azután, amint a lovagi életforma és katonáskodás szinte ismerősnek mutatta a humanizmus társadalmi formáit és hőseit, a magyar nemes jogérzéke pompásan kibontakozhatott a római jog tiszta formáin keresztül. Ezek voltak azok a hidak, amelyek az új korhoz átvezettek.

Magának Hunyadi Mátyásnak gyermekkori környezete is ezt az új szellemet vallotta. Nálunk a humanizmus soha nem került szembe igazi elindítójával, az egyházi műveltséggel. Mindvégig heroikus, keresztény átszellemültséget sugárzott és ebben nagy része volt a gyermek Mátyás környezetének. Vitéz János humanista levelei a török ellen lázítanak ; a török ellen kockáztatja annyiszor a magyar lovagok egyik legkiválóbbika is az életét. A püspök, akinek humanizmusa Liviuson, Cicerón, Pliniuson és a ciceronianus egyházatyákon nőtt föl, ezt az egységet tartja meg akkor, amikor a humanizmust a kereszténység időszerű kérdéseinek szolgálatába állítja. A humanizmust viszont az egyházatyákkal szentesíteti. Erre jellemző Vitéz János Livius-kódexének első kötete, melynek címlapja Augustinusnak Liviusról szóló dicséretét hirdeti, s mintegy jóváhagyja ezáltal a római történetíró tiszteletét.⁵ Hunyadi János is, bár kijárta az itáliai zsoldosok iskoláját, hadvezéri lángelméjét és korszerű tudását nem céltalan háborúskodásokra fordítja, hanem a kereszténység javára. Maga a nándorfehérvári diadal legalább is annyira a hit győzelme,

mint amennyire fegyvertény. Hunyadi és Capistrano János szelleme jó tanulságul szolgálhatott a Hunyadi sarjadékoknak. Enea Silvio Piccolomini, császári kancellár egyik levelében Hunyadi János ajkára rövid, buzdító beszédet ad, melyet állítólag csata előtt mondott, s noha a szöveg a humanista rétor átdolgozását mutatja, a magyar hadvezér kijelentései valóban a kereszténység hőisére vallanak: «Katonák! — úgymond Hunyadi János — ma vagy megszabadítjuk Európát a törökök erőszakos uralmától, vagy elesvén Krisztusért, elnyerjük a mártírok koronáját. Ki ne venne részt olyan háborúban, ahol szép a győzelem és a legyőzetés üdvösség! Nem tartóztatlak benneteket szónoklatokkal, mivel a szavak nem gyarapítják virtusban a férfiakat. Mindenki annyit mutat a csatában, amennyit ér. A legtávolabbi vidékekről jöttetek harcolni: itt vagytok fölvértezetten gyöngékkal szemben, mint keresztények vontok kardot hitetlenek ellen. Védjétek ma Krisztust kardotokkal és vessétek vissza Mohamedet a Hellespontoson túlra! Tisztelni fog benneteket az egész kereszténység, bár nem is annyira csatába szállunk, mint zsákmányolásra, mert hiszen ma egész Ázsia kincseit megszerezzük.» Ebből a kurta, pattogó néhány mondatból a hosszú szóbeszéd elutasítása, a férfierény öntudata s az átszellemült hivatástudat Hunyadira vall. Hasonló kijelentéseket az ő nevében gyakran tesz Vitéz János; így például az 1448. szeptember 8-án írott levelében: «Megkezdem tehát a szent vállalatot. Készebb vagyok síromat a csatamezőn keresni, mint továbbra is tanúja lenni nemzetem szenvedéseinek. Jól tudom, hogy dicsőség fogja környezni emlékemet, akár győzelem, akár bajnoki halál várakozik rám a háborúban.»

Ebben a környezetben él a gyermek Mátyás, nem mint valami távoli szemlélő, játékaiba merülve, hanem fölhasználva korát meghaladó értelmi képességeit. Akárhányszor tolmácsként szerepel latinul nem tudó édesapja és a pápai követ között. Első gyermeki élményei vereségek és fenséges harangzúgással kísért győzelmek; első emlékei hadi sátrak, gyűlések, diplomáciai tárgyalások. Galeotto Marzio jegyezte föl, hogy a gyermek Mátyás étlen-szomjan, csillogó szemmel hallgatta Roland lovag csodálatos merészségét, a kereszténység hőseinek tetteit és erejét.⁶ Mélységes tisztelete a hősi fantázia egyedül való megtestesítője, Nagy Sándor iránt minden bizonnal ugyancsak e korai dajkamesékből származik. Amikor először találkozik a vad Macedóniából leereszkedett királyi sarjjal, az szinte keresztény, világmegváltó, «szótér», csodálatos mesék, kalandok hőse, titkos könyvek inspirálója, a béke ura, a kereszténység előfutára, aki még mint gyermek meghódított minden tartományt a mesék országaig s eljutott oda, ahova csak az egyszeri királyfi szokott, aki meghalt fiatalon, virágzása teljében, mintegy csodát mutatva életében és halálában. Ki lett volna vajjon alkalmasabb betölteni a nagyratörő gyermek álmait? Ez a középkori hős később majd kibontakozik a mesés ködből s ott áll hadvezérként, a kultúra terjesztőjeként a humanista Mátyás király előtt. Mert tudta azt mindenki, hogy Magyarország koronája vár Mátyásra, tudták szülei, környezete s ő maga is. Capistrano-i Szent János sokszor meg-

jósolta, hogy még király lesz belőle. Ő maga pedig, amikor V. László fogságában rabtartójával Bécsben tett látogatást és csúfolgatták, mondván: «Nini, itt van a híres magyar király!» — azt felelte: «És a tiétek is!» És soha nem felejtette el, mit ígért nekik. S ha Enea Silvio Piccolomini avval csúfolta a magyarokat, hogy Messiást várnak, mialatt napról napra nyomorultabbak lesznek, természetes, hogy Hunyadi János rendkívüli képességű fiának személyét, akiben korán észrevették «az erény tüzeckéit», mindenki Isten küldöttének, «végzetes»-nek tartotta. Ezt a közvéleményt tükrözi vissza a humanista történetíró, amikor a «magyarok végzetes gyermeke»-nek nevezi.⁷

Atyjának és Vitéz Jánosnak környezetében nyerhette örökségül a történelem szeretetét is. Mindenütt kísértett a jelennek történetszerű, patetikus átélése, de leginkább az olyan messzehírű hadvezér környezetében, mint Hunyadi János. Vitéz János kancelláriai jelentései a kereszténység fejéhez minden sorukban arra vallanak, hogy Hunyadi és környezete már teljesen átélte a kereszténység «pajzsának», «védőbástyájának» hősi, történeti szimbolumát, tudatában voltak annak, hogy a művelt világrészt és annak évezredek óta gyűjtött lelki kincseit őrzik s fenntartják a kereszténység időbeli létét. A történeti gondolkodást a már meglévő kancelláriai humanizmus fejlesztette ki igazán. Az új humanista történetírás Itáliában is a kancelláriai humanizmus nyomában járt, mint amely az ókor személyiségtudatát elevenítette föl a görög és római történetírás által. Nemcsak Vitéz és kancelláriája, hanem maga Hunyadi János is érdeklődött a történeti tudatot fölfokozó humanizmus iránt. Poggio Bracciolini a latinul, sőt írni sem tudó Hunyadi Jánosnak 1448-ban azt írja, hogy mennyire örült, mikor arról értesült, hogy Hunyadi az ő műveit olvassa, buzdítja is megkezdett tanulmányai folytatására. Poggio Bracciolini szerényen megjegyzi, tudja ő azt, hogy Hunyadi nem értékük miatt kedveli műveit, hanem leereszkedő jóindulatától indítva («ex tua humanitate»). Hunyadi egy keveset talán értett latinul, mert itáliai tartózkodása alatt olaszul megtanulhatott. De sokkal valószínűbb, hogy egyes humanista művek, vagy éppen klasszikus szerzők írásainak tartalmát tolmácsoltatta magának. Vitéz János pedig buzgón tanulmányozza s levelei előszavában Liviuszt az emberi történet «nagy pátriárká»-jának nevezi. Arról is van adat, hogy Liviusát Sbginiew Olesniczky elkérte Lengyelországba. Vitéz János tudós környezetében a korabeli eseményeket versben és prózában is földolgozták, sőt a püspök maga is foglalkozott Magyarország történetével: Tacitus példányának margóján mindig fölhívja a figyelmet a «pannoniai» vonatkozásokra. Így érthető, hogy Flavius Blondus és Enea Silvio Piccolomini geográfiai és régiségtani történetírását vallva, egy alkalommal ékesszóló előadást tartott «mindkét Pannonia» szerencséjének forgandóságáról és arról, hogy különböző időkben milyen emberek laktak ezen a földön.⁸

Mátyás nevelői, Szánoki Gergely és Vitéz János fölismerték, hogy a kormányzó kisebbik gyermeke nagy dolgokra hivatott, ezért semmit el nem hanya-

goltak. A Hunyadi-sarjak neveltetése a keresztény humanizmus jegyében történt úgy, amint ez a humanizmus Vitéz János körében élt, amint azt Pier Paolo Vergerio, később pedig Enea Silvio Piccolomini sugalmazta. A humanizmusnak ez az iránya, melyet a patrisztika és az ókori írók összhangba hozatala miatt bízvást kereszténynek mondhatunk, valóságos diadalát ülte a zsinatokon, ahol olyan egyházfejedelmek vitatták a hit legfőbb kérdéseit, akiknek egész műveltsége humanista volt. Jacopo Ammanati, Francesco Zabarella, Giuliano Cesarini, Jean Gerson mind ennek az iránynak a hirdetői s többé-kevésbbé közülük tartozott a középkorvégi gondolkodás legnagyobbja, Nico-

Mátyás király koszorúival. Részlet a brüsszeli Corvin-Missale címlapjáról.

laus Cusanus is. A középeurópai humanizmus két olasz terjesztője ilyen humanista főpapok kíséretében jelent meg a zsinatokon: Francesco Zabarellát Pier Paolo Vergerio, a magyarországi humanizmus atyja és Szent Jeromos különös tisztelője kísérte a konstanzi zsinatra. Domenico Capranicát pedig a császári kancellária nagyhírű tagja, Enea Silvio Piccolomini kísérte a bázélire. S éppen ők ketten viszik az Alpokon túlra a tudást is, amely Enea Silvio Piccolomini szavaival «fényként mindenkinek fényt ad a nélkül, hogy csökkenne világossága».⁹

Pier Paolo Vergeriot Zsigmond hozta magával a konstanci zsinatról. Az ő Vitéz Jánossal kötött barátsága adott szélesebb alapot a magyarországi

humanizmusnak. S éppen Vergerio a humanizmus első kiválóbb neveléstudományi írója is. A nemes gyermekek neveléséről és a szabad művészetekről írott értekezés mintha csak kánon lett volna Mátyás király számára. Jellemző művére a sokoldalúság és egyensúly, ami Vergeriotól el is várható, hiszen a szabad művészetekből és orvostudományból éppen úgy gradust szerzett, mint az egyházi és polgári jog ismeretéből, s mint igazi humanista, nem is hirdethetett mást, mint az ismeretek és gyakorlat helyes arányát, test és lélek egyensúlyát. A kor eszményétől indítatva felelhetette Vergerio, — ha ugyan valóban elhangzottak ezek a szavai — mikor Bolognában valaki azt firtatta tőle, miért tanul össze annyi mindent: «Én inkább akarok sok mindenből tudni egy keveset, mint sokat szűk körből». Vergerio a nemesi nevelést olyan korán idomítja a humanista eszményhez, amikor még az Alpoktól sem északra, sem délre nem uralkodtak humanista elvekben fölnevelt fejedelmek. Vitéz, a Hunyadi-fiúk nevelője tehát Vergerio elveit vallhatta abban, hogy a nemes emberhez a hadviselés mellett az ismeretszerzés a legmértőbb foglalkozás. A könyvek — tanította Vergerio elsősorban a történelemre gondolva — örökítik meg a tetteket az utódok számára. A növendék ne elméletben legyen erényes, hanem cselekvően, dicsőséget szerezve magának.¹⁰ Ezek az elvek semminemű változáson nem mentek keresztül Pier Paolo Vergerio halála után, mert a humanizmus másik nagy hirdetője az Alpokon innen, Enea Silvio Piccolomini ugyanezt hirdette.

Piccolomini a bécsi udvarban terjesztette a szónokok és költők édességeit nagyobb iparkodással, mint sikerrel. Eleinte az erkölcstelenség vádjával is meg kellett küzdenie, azonban ő maga sem maradt meg a humanizmus kezdeti, világi színezetű fokán. Aszerint, amint emelkedett az egyházi méltóság lépcsőfokain és múltak az évek, egyre fokozottabban érezte papi mivoltával járó kötelességeit. Az egyházi férfiú megtagadja az «Euryalus és Lucretia» szerzőjét, Enea Silvio Piccolominit s kibontakozik az a forrólelkű aggastyán, akit II. Piusnak neveznek s akinek minden vágya a keresztesháború. Ha nem hal meg, ő az egyetlen, aki keresztül is vitte volna. Hosszú, de egyenes vonalú fejlődés vitte őt a síkostollú írnoktól a Hunyadival rokonlelkű főpapig. Bécsbe való megérkezése után csakhamar iparkodott Piccolomini a humanizmust hasznavehető oldaláról bemutatni a császár környezetének. Ezért a «Pentalogus de rebus ecclesiae et imperii» című munkájában, majd pedig mikor észrevette, hogy az eredmény vajmi gyér, Zsigmond osztrák herceghez 1443 december 5-én írt levelében kifejtette nézeteit a humanizmus nagy gyakorlati értékéről és nevelési elveiről. Űgyesen fog hozzá a bizonyításhoz, amidőn mindenekelőtt Nagy Sándorra hivatkozik, aki magával vitte Ázsiába a nagy filozófust, Aristotelest meg Callisthenest «és nem szűnt meg filozófiát hallgatni a fegyverek csattogása és a harc zúrzavara közepette». Már csak azért is helyes a reál való hivatkozás, mert, mint Piccolomini jól tudta, itt még a középkor élt s a világbíró Nagy Sándor az eszmény. Ezt a metódust használják majd Mátyás humanistái is, de nyílt kaput döngetnek, ott régen végbement a két Nagy

Sándor hasonulása. Ez félig-meddig már akkor megtörtént, amikor Pier Paolo Vergerio urának, Zsigmond királynak óhajára lefordította Arrianus Nagy Sándorról szóló művét és nevelési értekezésében Nagy Sándorra hivatkozik, mint aki a táborban is sokszor olvasgatott. Enea Silvio Piccolomini szerint azonban akad ilyen az új fejedelmek között is: «... Leonello, estei őrgróf olyan elegánsan ír, hogy úgy vélnéd, semmi különbség nincs Cicero és az ő levelei között... a mantuai őrgróf fiai értenek a fegyverforgatáshoz és tisztelik az irodalmat. Alfonso, Aragonia királya, akinek Szicília is engedelmeskedik s az a része Itáliának, melyet egykor Nagy Görögországnak hívtak, aki annyiszor legyőzve, végül is győzött sazelenséges szerencsét a maga kedvezésére fordította, soha nincs táborában könyvek nélkül. S akárhova megy, könyvtára is követi. Minden nap, akár földél alatt van, akár sátorban, mindig olvas valamit, vagy fölolvastat». Mindez természetes, hiszen egy-egy antik írónak nagy a gyakorlati haszna, a helyes életnek minden szabálya benne van az irodalmi tanulmányokban. Ha háborút kell indítani és hadi dolgokba fogni, a cselekvésnek Vegetius, Livius, Curtius s a többiek mutatják meg a módját. Ott lehet csodálni «Nagy Sándor bátorságát, Hannibál ravaszságát, Fabius csalafintaságát, Scipio eszességét, Julius Caesar katonai fegyelmét, Sertoriusnak és Marcellusnak vakmerőségét, Jugurtha éleselméjűségét és mindazoknak a művészetét, akik hadat viseltek.» Soha annyit tapasztalattal nem lehet látni, mint amennyit olvasás útján tanulunk. Majd pedig folytatja az állami és magánélet minden területére kiterjedő fölsorolást. Ez az a humanista fejedelmi eszmény, amely nem fogott sem Zsigmond hercegen, sem V. Lászlón, de fogott Mátyás királyon és bizony nem véletlen, hogy «a várva-várt renaissance-fejedelem Magyarországon született és valóban idehullott a mag, amit ott vetett.»¹¹

Hogy ez így volt, könnyűszerrel igazolhatjuk. Nemcsak töméntelen humanista tapsolója, de maga Mátyás király is büszkén hirdeti a tett és a szellem, a fegyver és tudomány harmóniáját. Pomponius Laetushoz írt levelében göggel utasítja vissza a hirhedt «inter arma silent Musae»-t. A humanisták pártolására nevelői tanítgatták. Galeotto szerint maga a király vallotta: «Nevelőimtől hallottam Cicerónak egyik mondását, hogy a megbecsülés táplálja a művészeteket és a dicsőség lelkesíti a tanulmányokra». Különösen a hadtudomány és a történettudomány gyakorlati haszna volt az az elv, amelyre nevelői rávezették. Említett levelében Mátyás király hivatkozik arra, hogy Silius Italicust már fiatal korában olvasta («... már ifjúságunkban tetszett nekünk Silius...»). Minden bizonnyal gyermek volt még, amikor olvasgatni kezdte Curtius művét Nagy Sándor világokat leigázó hadivállalatairól, Livius történetét Hannibal és a római köztársaság párharcáról s Caesar emlékiratait a galliai háborúról. Bár minden bizonnyal végigjárta az első fokait azoknak az auktoroknak, akiket Vergerio vagy Enea Silvio Piccolomini pedagógiája előírt a fejedelemsfiaknak, elsősorban mégis az említett történetírók olvasásának volt értelme, mert, hogy király lesz-e, az külső körülményektől függött, de hogy hadvezérnek kell lennie, azt eldöntötte származása. Módja volt látni

azt az eleven, tudós életet, melyben nevelője, Vitéz János vezető szerepet vitt. Igaza van Enea Silvio Piccolomininek, amikor megállapítja, hogy a humanista tanulmányoknak Itálián kívül kevés hajléka van. De Vitéz János köre föltétlenül e kevesek közé tartozott. Enea Silvio Piccolomini is készséggel elismerte diplomáciai ellenfelének, majd barátjának kiválóságát s nem egyszer éppen elő is mozdította Vitéz törekvéseit, hogy humanistákkal és tudósokkal vegye körül magát. Vitéz Jánosnak, akár a váradi püspöksége előtti időt tekintjük Budán, akár azokat az éveket, amikor Várad püspökeként fölvirágoztatja a nagymultú főpapi székhelyt, akár mint érsek élt Esztergomban és mint az egyetem kancellárja Pozsonyban, háza mindenkor a humanizmus otthona volt. Ennek az új életformának építészetiileg is meghatározott új színpada támadt, a könyvtárszoba. A hatalmas lovagtermekből áttelődik a művelt élet súlypontja a szűkebb könyvtárszobába. A kódexek híres, halhatatlan férfainak társasága megihleti a csöndet, vagy az ünnepélyes beszélgetést. Ha vitatkozó társak gyűlnek egybe, azt az életet élik, amely Piccolomini szerint «az istenekéhez hasonló». Ennek az életnek jellemzője a problémákkal való telítettség. A kérdések száza mérik az emberi értelem lázát s elfoglalják nemcsak a pihenés óráit a könyvesházban, de az étkezés, borozgatás földibb örömeit is kiszínezik. Kialakul az átszellemült lakomának, a symposionnak finom és sziporkázó légköre. Miklós modrusi püspök már jóval később, 1463-ban egy telet töltött Nagyváradon, amikor tehát már az ifjú Mátyás király uralkodott. De amit Vitéz Jánosról és környezetéről mond, korábban is megállhatta a helyét. Új munkájának előszavában írja Miklós püspök, hogy a teológusok azt tartják, hogy az ember a természet vezetésével nem tudja megtalálni az emberiség célját: «De nekünk más a fölfogásunk. Különösen azóta a boldog és számomra örökké emlékezetes tél óta, amikor nálad Váradon sok tudós férfúval a te egyszerű könyvtáradban híres férfiak számtalan kötete közepett gyakorta összegyűlve olyan kellemesen és boldogan töltöttük az időt».¹² Az értelem ismét forrásba hozta egész valójukat és talán Istenhez is közelebb jutottak, amidőn a legnagyobb titkok kapuját döngették türelmetlenül.

Mátyás király tehát, ha később humanista udvart gyűjt maga köré, nem valami újdonságot kóstolgat, hanem fölújítja gyermekkori emlékeit. Mert igazán az tulajdona az embernek, aminek birtokába visszajut. Vitéz átgondoltan és öntudatosan nevelte a Hunyadi-fiúkat. Ezért is vette át Szánoki Gergelytől a terhet, nem bizalom hiányából: az ország érdekében magyar nevelést akart nekik adni. S amint Mátyás király műveltsége ebből az időből származik, vagy legalább is műveltségének alapjai, éppúgy ebből a korból ered nála az asztrológia szeretete, sőt gyakorlása is, mely Vitéz János asztrológiai műveltségében leli magyarázatát. A gyermeknek nem elég az elvont eszmény, Roland lovag, Nagy Sándor, Hannibál, Caesar, élő is kell s az erősen családias érzésű Mátyás király minden bizonnyal elsősorban apjára tekintett föl, a

kereszténység hőisére. Távolabbi példaképe Aragoniai Alfonso lehetett, a humanisták eszményített fejedelme, akivel Hunyadi János komoly traktába bocsátkozott Magyarország trónja s az ennek fejében vállalandó keresztesháború felől. Még házassági terv is fölvetődött Hunyadi László és Alfonso egyik leánya között és emlékeire épített Mátyás király, amikor előbb egy Sforza-leány kezét akarta megkapni, akiknek szolgálatában apja katonászkodott, majd pedig Alfonso unokáját vette feleségül.

Azonban Hunyadi Mátyás békés tanulmányai és harmonikus fejlődése megszakadtak, váratlan viszontagságok özönlöttek reá: édesapja meghalt legnagyobb diadala tetőpontján,

testvére vértanúvá lett s a börtön, majd idegen fogság őt magát is megpróbálta. Prágai tartózkodása alkalmasint jelentősebb, mint gondolnók. Az aranyos Prága nemes városiasságával éppen úgy leköthette, mint az emlékek, melyek mind arra az időre mutattak, amikor a város a német-római császárság székhelye volt. Podjebrad György is ezekkel az emlékekkel volt tele; az eszes, nagytehetségű, de szerencsétlen fejedelem maga is erre vágyott. Pedig ekkor Hunyadi Mátyás már megígérte a bécsieknek, hogy uralkodni fog fölöttük! Nagy törés következett itt be Mátyásérdek-

Caesar diadalmenete.
(Részlet Mantegna metszetéből.)

lődésében, amely később mindig elvonzotta a vad délkeleti hegyektől a szelídebb nyugoti tájak felé s evvel együtt a török harcoktól a korán megkívánt s immár antik fényben tündöklő császárság felé. Atyjának és Vitéz Jánosnak életpályája is abban az udvarban gyökerezett, amelyet Budán a német-római császár, Zsigmond tartott. A fényes udvartartásról, mely gyakran egész Európa előkelőseit vendégül látta, a pompázatos körmenetekről, a nagy lovagi tornákról és költőkről Mátyás király már csak elbeszélni hallhatott. S ha szép, gazdag, tarkaözönű volt valamikor ez az udvar, e hatalmas emberek emlékeiben még szebbé vált, mert hisz szűknek éppen nem mondható pályafutásuk onnan indult el. E félig-meddig lovagi, félig-meddig antikizáló német-római császárság erősen sugalmazhatta a gyermek Mátyás gondolkozását.

Mátyás tettei és vágyai számtalan ponton a lovagi életből indulnak el. Nemcsak kedves, de jellemző is a jelenet, melyet Szerémi György, a magyar történetírás buzgó pletykázója jegyzett föl róla. A ravasz Podjebrad megtudta Mátyás királlyá választását, gyorsan hívja hát leányát, Katalint: «Kérlek téged gyorsan, hogy drága virágból fonj rögtön szép sűrű koszorút és tedd fel tenkezeddel Vajdafi Mátyás fejére». Gondoljunk arra, hogy az ősi római triumphusok és lakomák koszorúja a középkorban a győztes lovagokat illette a párviadal után és az ujjongó tavaszi ünnepeken diák és parasztleányka is király és királynő lettek, ha társaik virággal megkoszorúzták őket. E jelene-tek középkori üdesége árad a Szerémi adta képből és nincs is okunk miért kétségbevonni ennek valóságát. Katalin azután valóban magyar királyné lett. Különben is Hunyadi Mátyás szenvedélyesen szerette a lovagi tornát. Mindenki ismeri párviadalaít, melyeket aligha ellenfelei pusztá udvariasságából nyert meg. Egykorú történetírók közepes erejéhez mindig hozzáteszik ügyességét és bámulatos gyorsaságát. Telve volt energiával, bátorsággal, szerette a kiállást. De ebben a kedvtelésében is közrejátszottak már műveltségének antik elemei. Mikor egyszer katonai dolgokról vitatkoztak, hogy bezzeg a vezérek az antik korban párviadalban döntöttek, s persze fölhozták Liviust, a kor történeti kánonját s annak példaadó jelenetét Arruns és Brutus párviadaláról, mint küzdött meg egymással a zsarnok fia és a szabadság hőse, «ennél a jelenetnél fölsóhajtott a király, mondván, bárcsak most is ez lenne a szokás és megmutatná a vezérek párharca, hogy ki a hősi lelkű, bátor fejedelem és leleplezné egyesek gyávaságát, akik tunyálkodva, vesztegelve, nem harcolva dicsőítgetik a hadi erényeket. Akkor aztán megtudnánk, vajjon valóban bölcsességből-e vagy gyávaságból lapulnak kamráikban igen sokan, akiket a tudatlan tömeg magasztal». Mátyás pajzsának rajza is a sárkányölő Szent György vitézt mutatja és a minden veszedelemben segítő hármast betűt, az IHS-t. A lovagi bajvívásokat béke idején játékszámba vette, de minden bizonnyal komoly szertartásként ütötte lovaggá kedves híveit s osztogatta a sárkányrendet Zsigmond császár példájára és aransarkantyús lovagjairól is van tudomásunk. A magyar ember lószerezetével, akinek a paripa haláláig hű fegyvertársa, utasítja vissza Ferdinánd nápolyi király kéretlen ajándékát, a ló-idomítót, aki a magyar lovakat spanyol módra táncolni tanítaná meg. Itt már nem engedett semmi idegen szokásnak. De annál jobban pártolta a lóversenyeket, kocsiversenyeket. A visegrádi «római» nyaraló mellett végig a Duna mentén húzódott a versenytér, ahol mint egykor a jámbor Aeneas Latium ifjai, vagy a cirkusz ujjongó tömegeit a vágató versenykocsik, Mátyást is gyönyörködtették evvel a római, de magyarnak is kedves látványossággal.¹³ Általában érdekes, hogy a király humanistái válla fölött hogyan nézett át a római multba. Mátyás mindvégig megmaradt lovagnak gondolkodásában is, tetteiben is. Nagy öröme telhetett abban, amikor utolsó idejében még láthatta fiát Bécsben lovagmódra küzdeni.

Gondolkodására igen jellemző anekdótát őrzött meg Galeotto. A cseh

háborúban akadt valaki, aki vállalkozott arra, hogy megölné Podjebradot karddal, vagy ha ez nem menne, hát akkor méreggel. Az utóbbit Mátyás király elutasítja: «Hiába olvastam volna Fabricius történetét, aki megírta a rómaiak nagy ellenségének, Pyrrhusnak, hogy óvakodjék udvari embereinek mérgétől (mivelhogy az egyik ígéretet tett halálára), és hozzátette, hogy a rómaiak megszokták, hogy fegyverrel, ne pedig méreggel harcoljanak. Hát miért olvasnók a könyveket, ha nem azért, hogy a nemes példákön okulva kövessük az erényt és kerüljük a bűnt». S meg is izente volna Podjebradnak, hogy vigyázzon. Az epizód előtörténetéhez tartozik azonban, hogy Viktorin herceg emberei előzőleg ártó szándékkal mesterkedtek Mátyás körül. Legalább is erre vallanak egyik levelének kitételei, melyben három úr bocsánatkérő magyarázkodásait elutasítja, azaz nem ad nekik *salvus conductus*, hogy megjelenhessenek előtte: mivelhogy életét kevés híján elvesztette miattuk. Mátyás királynak igen kedvére volt, amit kedves Liviusában olvasott a római lovagiasságról. De nem lett volna korának gyermeke, ha nem inszenálta volna ennyi művészettel műveltségét és nagylelkűségét egyszerre. Az sem közömbös, hogy amikor olvasmányai ennyire irányító erővel szólnak bele elhatározásaiba, olyan mondást jegyeznek föl róla, mely a humanista propaganda egyik ismert szólama, hogy t. i. a történelem példái nemesítenek. Arra lehetne gondolni, hogy csak Galeotto adja az uralkodó ajkára az említett szavakat. De a legkülönbözőbb időpontokból vannak rá dokumentumok, hogy Mátyás király a humanizmus vezérelveit a külföld felé öntudatosan hangoztatja.

Ugyancsak a cseh háborúban mutat példát a lovagiasságra azáltal is, hogy Podjebrad fiait elengedi. Galeotto szinte fejcsóválva bámulgatja érte, és Beccadelli annak idején erősen meg is róttá Aragoniai Alfonsót hasonló esztelennek ítélt cselekedetéért. S vajjon mi lenne jellemzőbb a magyar gondolkodásra, azaz a lovagi gondolkodásra, mint Mátyás válasza, amikor elbeszéli az asztalnál, hogy egy ízben Aragoniai Alfonso és a pápa szakácsa egymásra licitáltak Rómában egy remek angolnáért, mígnem a király embere győzött az árverésen. Mátyás király, mint mondta, szintígy tett volna, de a megvett angolnát ajándékba küldte volna a pápának.¹⁴

*

Amint Mátyás öröklött gondolkodása át meg át volt szöve az antik műveltség csillogó fonalaival, éppen úgy vallásossága is már az új időké. Temesvári Pelbárt néhány helyének meg nem felelő magyarázata következtében legendák keletkeztek Mátyás hitetlenségéről, vagy legalább is közömböségéről, azonban nem nélkülözzük annak hangsúlyozását sem, hogy Mátyás király igazi bensője el volt telve vallásossággal s a «pogánykodó» humanisták hízelkedéseit éppenhogy eltúrte. Az egyik állítás éppoly kevésbé igaz, mint a másik. Mátyást mindennek lehet nevezni, csak közömbösnek nem. Egy azonban bizonyos, hogy másként volt vallásos, mint Temesvári Pelbárt. A huma-

nistákat pedig nemhogy megtűrte, hanem mint már az eddigiekből sejthető, maga is az volt és pedig mélyebben, mint akárhányan azok közül, akik ebbeli tudásukból éltek. Sőt teológiai műveltségét éppen a keresztény humanizmusnak köszönhette.

De mi közössége is lehetett volna Temesvári Pelbárttal, aki Aristotelest a mélységes poklokra küldte, s Vergiliust, a középkori legendák hőjét, Dante vezérlő kalauzát hitetlennek és rosszerkölcűnek szolta meg. Mi közössége lehetett a realista, éles kritikájú királynak a tiszta, de gyermekien egyszerű baráttal, aki hosszadalmasan bizonygatta Nagy Albert nyomán, hogy Szűz Mária ismerte a szabad művészeteket. Mátyás király ezzel szemben arról vitatkozik Gattival, az öntelt dominikánussal, vajjon miért tette meg az Úr Pétert az Anyaszentegyház fejévé, aki esett, bűnös ember volt, miért nem Jánost, a tisztát? A magyar uralkodó vallásosságában a kor esztétikai érzékenysége egyesül a laikus mozgalmak személyes hitével, Istenkeresésével s a mélyen etikus ember erkölcsi követeléseivel.

Vladimir Zabughin gyönyörűen bizonyította, hogy Savonarolától s a reformációtól egyformán távol milyen gazdag vallásosság sarjadt ki, mely minden ízében a renaissance-ot tükrözi. Ennek a vallásosságnak látomásai művészien szépek, kifejezései humanista módon csiszoltak, célkitűzése a gyakorlati vallásosságra irányul és problémája nem annyira a teológia, mint inkább az egyházi fegyelem és a caritas gyakorlása. Ami a művészetben Beato Angelico mély áhítatú, légies és mégis modern festészete, az az irodalomban Petrarca «Silvius»-a, vagy a velencei szerzetes, Pietro Colonna különös álma, a «Hypnerotomachia Poliphili». A renaissance akkor, amikor annyi teret hagyott a művészetnek a vallásos tárgyak ábrázolására, maga is előmozdította a művészi vallásosságot. A realista ábrázolás lehozta az érzékek körébe az isteni témát, de nem távolította el a szellemtől, hanem a mindennapi élet közvetlen közelébe helyezte s ezzel hatékonyra tette. Mátyás király vallásossága teljesen ezekben a formákban teljesedett ki. Galeotto Marzio, mielőtt rátérne Mátyás királynak Gattival folytatott híres vitájára, élesen megjelöli a király véleményét a teológusokról: «A király azonban, mint afféle furfangos ember, jól ismerte a mostani teológusok természetét, kik csupán a bajos és nehéz kérdéseket kutatják és csak Aquinói Szent Tamásnak és Scottusnak nehéz problémáit vizsgálják a Szentháromságról, Isten tulajdonságairól és az Oltáriszentségről, de elhanyagolják az evangéliumok magyarázatát és az erkölcsi kérdéseket». A király nem a legmélyebb hittudományi kérdések ellen ágaskodik, hanem renaissance emberhez méltóan, ősforrást, a hit ősforrását keresi: «és égő szomjúsággal olvasta a szent iratokat». írja róla egyik kortársa, Philippus Bergomensis. Mátyás király tiszta következetességgel kívánta meg a forrásban megújult hit látható jelét: az erkölcsi élet megújulását. Ha Temesvári Pelbárt szemére veti, hogy prédikációhallgatás és misére járás helyett inkább humanistáival vitatkozott, akkor igazságtalan. Különben nem jelent volna meg Magyarországi Mihály nyil-

TIT LII PATAVINI INCIPIT DE BELLO MACEDONICO LIBER PRIMVS.

MOVOVE IN VAT VELVT IN
SE IN PARTE LABORIS AC PE
riculi fuerit ad finem belli puncto peruenit
te. Nam si si profuerit autem per longum
vel omnes humanas in paribus singulis tantum
opere tamquam mercede commutat. tamen ut
in meritis daret. tunc si si sapientia autem nec
enim fuit a primo puncto ad finem belli
finis. etque multa uoluntaria occurrere in

in si occupauerit quadragesimam septima octo ante a condia in
be ad ap claudis condiam qui primum bellum cartaginensibus intula
lam pueris. anno uelut qui primum bellum cartaginensibus intula
ingrediantur quicquid progrederetur in uoluntatem me altitudine ac uolun
profundum uoluntatem et erit. posse quod quod prima quod perfici
do monia uoluntatem. Pacem punicam bellum macedonicum except
periculo huius quod comparandum aut uoluntatem daret aut minus to
tore claretate regum antiquorum uoluntatem tanta puer si magnam
dono imperio quod multa quendam euipe. uoluntatem partem daret ob
minuerant. anno prope uoluntatem. Ceterum cepit bellum aduersus
obsequium daret huius ante anno tricensimo prout depositum erat. cum
et huius et belli et quod fuisse. daret uoluntatem daret quod prima uoluntatem
et interitus postquam cum obsequium aduersus et huius daret euipe
eum locos pacem. tum obsequium cum pueris. uoluntatem in africa uolun
hanculali pueris pueris aduersus. quod daret pueris in urbem
compulerat. existerent ad uoluntatem bellum. Sub idem fere tempus
et daret regis et huius loqui nomen. uoluntatem daret quod cum
tatis solitari. Hi legationibus repertum est. cum aliam rem loqui
fere. Consultatio de macedonibus bellum integra. ad condiam qui tunc in pre
lio daret. uoluntatem. bellum ad pueris. quod uoluntatem loqui
mili. et claudis uoluntatem. in claudis lapidibus pueris. uoluntatem
et annuuntiarum. uoluntatem huius pueris et claudis ad claudis regis
quod uoluntatem daret cum fuisse. uoluntatem loci uoluntatem uoluntatem
uoluntatem. Et pueris. ut si uoluntatem bellum aduersus pueris.

Vitéz János Liviusának címlapja.

A keretdíszben oroszlánon és szarvason lovagló géniuszek.

(München, Staatsbibliothek.)

vános vitáján, midőn a nagytudományú orientalista a szeplőtelen fogantatás tanáról vitázott.¹⁵

Mátyás király hallgatott misét és prédikációt is, de szeretett egyedül maradni udvari kápolnájának félhomályában, elmerülve az orgona, a kórus és hangszerek áhítatos hullámaiban. Naldus Naldius jegyezte föl róla, hogy a könyvtárteremből a második ajtó csak az ő szolgálatára nyílt: amikor egyedül akart lenni, hogy misét hallgasson és a kórus énekét. A pápai követ elragadtatva híresztelte el levelében az egyik királyi mise csendjének és zengő kórusának áhítatra indító váltakozását. A milánói herceg egy jeles, akkor éppen nála tartozkodó festővel, aki talán Lionardo is lehetett, képet festetett Mátyásnak, mert mint hallotta, a király gyönyörködik a szép, de különösen egyházi tárgyú festményekben. A király valóban bőven ontotta bőkezűségét a kápolna díszítésére. Kishorvát János által Konstantinápolyból Budára hozatja Alamizsnás Szent János ereklyéit, csodálatos viziorgonát épít a kápolnába és idegyűjti messze híres énekeseit és zenészeit. A kápolna alakja egykorú német forrás szerint kerek terem volt. Ez a forma különösen a keresztelőkápolnák sajátja volt, mint a híres San Giovannié Firenzében. A kápolna számára papi személyzetet is tartott, és udvari papjai közül egykettőnek ismerjük a nevét is, így Gergely ferencrendi barátét, akit a király 1463-ban említ egyik levelében, vagy Zárai Antalét, akit 1481-ben modrusi püspökké tett meg. Az természetesen nem éppen döntő bizonyíték vallásossága mellett, hogy amikor a moldvai hadjáratban lábába törött nyílhegy sehogyan sem volt eltávolítható és sok szenvedést okozott, elzarándokolt a Szent Szűz templomához, «prope Budae moenia». Mátyásról följegyezték, hogy meggyógyult, s bár az emberek feledékenyek, kedélyének komolysága föltételezteti, hogy mélyen emlékezetébe vésődött Isten ereje. Gyakran eljárt a Szent Lőrincről elnevezett pálos kolostorba. A pálosok hagyománya szerint minden szerzet közül az övéket tartotta a legigazibbnak, a legtisztább életűnek. Egyszer jelen volt, amikor a szerzetesek diszciplinálták magukat és igaz alázatukon könnyekre indult. Az egyetlen magyar rend officiuma kiváló humanista költő műve, mintahogy a «Translatio» XIV. századvégi története is a magyar humanizmus első jelei közé tartozott. Úgy látszik a király és a rend az új vallásosságban egyesült.¹⁶

Vallásosságának legszembetűnőbb jeleit gyakorlati téren mutatja. Határozatosan előmozdította a kolostori reform ügyét, kiadatta nyomtatásban az Esztergomi Breviariumot, templomokat építtetett és restauráltatott s buzgón tevékenykedett Capistranoi Szent János és Boldog Margit szenttéavatásának ügyében. Jól mondja a Bolognában róla tartott emlékbeszédben Giovanni Garzoni, hogy az erkölcsbölcseletet a jó kormányzás tartozékának tartotta. Mátyás király vallásosságában van valami rendkívül megkapó. Kormányzása fundamentumává teszi az erkölcsöt és vallásgyakorlatot. A magyar történelemben páratlan levelet írat Vitéz Jánosnak, aki egyházmegyéjébe vonult vissza a húsvéti ünnepekre a császár válaszával, a helyett, hogy a királyhoz sietett

volna. Jöjjön csak gyorsan hozzá, — írja — Istent mindig lehet szolgálni, de az események gyorsan változnak, különben is a haza szolgálata nem istentisztelet-e? Papi kinevezéseiben általában első helyen szerepel az erkölcsi kiválóság, s csak azután jön a tudományosság. Egyszer-egyszer élesen kirohan azok ellen az egyháziak ellen, akik a maguk életében elhanyagolják a gyakorlati erkölcs égető kérdéseit. A Bonfini-írta «Háromnapos Symposion» pontosan símul a király ízléséhez, amikor a platonista vita alapkérdéseként az aszkézist, szabadosságot és a tiszta házasságot veti egybe. De még jellemzőbb, hogy a pálmát a házasságnak adja.

Nem vethető szemére, hogy néha nézeteltérései is voltak a Szentszékkal a szuverénitását érintő kérdésekben és hogy meg-megadóztatta az egyháziakat, mondván, hogy még így is jócskán félre tudnak maguknak tenni. Mindez független hitétől.

Jellemző, hogy egyházi műveltsége, — már amennyit tudunk róla — olyan szerzőkön alapul, akiket a keresztény humanizmus követői és főként Vitéz János buzgón olvastak: Szent Jeromos és Szent Ágoston művein. Az említett Gattival folytatott vitatkozáshoz Szent Jeromosnak Jovinianus ellen írott könyvét hozatja be és éppen Esztergomban, Vitéz könyvtárából. Ha igaz is tehát, hogy nem olvasott «sok könyvet a teológia köréből és más tudományból sem», Szent Jeromos vitairata ezek közé a kevesek közé tartozott. Rangoni Gábort figyelmezteti bizonyos politikai ügyben tanúsított tévedésére, de megbocsát érte, hiszen «a szent doktorok is mondásaikban sokszor tévednek és Szent Ágostonnak is van egy könyve „Tévedéseiről“, melyeket egymaga állapított meg tudatukra ébredve».¹⁷

Mátyás király valóban nem az őt körülrongó humanisták mondvasínált humanista eszménye, hanem az gondolkodásának minden formájában. A görög és latin írók mellett a keresztény irodalom hatalmas fundusát alkotja a megalapítandó Corvinának s különösen a régi egyházatyák iratai vannak bőven képviselve. Kétségtelen, van bizonyos historikus szemlélet abban, hogy görög-latin és keresztény irodalom sorakozik egymásután, hiszen az utóbbi az európai népeknek egyetlen univerzális kultúrája. De ezenfelül bizonyosan Mátyás király viaskodó, megnyugtatót kereső, személyes vallásossága a főok. Ezt a kérdést is fel kell vetni. Mátyás király a gyakorlati vallásosság terén majdnem olyan buzgó, mint a szent királyok. Azonban míg ott a transzcendentális hitből sugárzott ki a gyakorlat, nála a gyakorlat közvetlen valami, lényéhez tartozó. Több körülmény mutatja, hogy átment azon a válságon, melyen kortársai mind átestek, akik legalább annyira műveltek voltak, mint ő. Rendíthetetlen akaratával talán soha nem merte még csak érinteni sem a hittételeket, de nála is megjelent a kettős igazság hibrid fogalma: hinni, de ugyanakkor a természet útján, az értelem segítségével magyarázatot keresni, sőt találni. Benne is összezsapott a hit és a hitetlenség, akármilyen burkolt formában. A lucerei püspök, Ranzano, Budára érkeztek nagy beszédet intézett a királyi párhoz s tisztelettel említi Mátyás király nagy művelt-

ségét, mint aki egyaránt birtokában van a «sapientia»-nak és a «scientia»-nak. Nem lett volna ildomos tőle kifejteni azt a mindenütt jelenvaló harcot, melyet a természettudományos gondolkodás (scientia) vívott a teológia és humanizmus eredőjével, a bölcseséggel (sapientia). Legtöbbször kiegyeztek, ha nem is mindig kielégítő módon, vagy csak kevésbé őszintén. De voltak, akikben nem jött létre a megegyezés. Miért? Mert voltaképpen a kétfajta tudás nem békíthető össze, mindegyik szuverénül akar uralkodni a lélekben. A természettudományos gondolkodás amennyiben asztrológia, annyiban a szabad akaratot veti el, amennyiben averroizmus, a lélek halhatatlanságát, ha nem is olyan rideg formában, mint az alexandrinisták. De hol marad a keresztény igazság az olyan halálban, melyben egyéniségünk, a lélek megsemmisül és csak a «világlélek» lehet minden reményünk? Az alexandrinizmus nyíltabban hirdeti és brutálisabban: a lélek megsemmisül a halálban. Akinek a műveltsége tehát kiterjedt a «scientia»-ra, aki foglalkozott fizikával, okkult tudományokkal, asztrológiával, annak minduntalan bele kellett ütköznie a hitelenség csapdáiba. Már pedig Mátyás király ismerte valamennyit. Galeotto egy helyen Mátyást dicsérgetve nem tudja eltitkolni, hogy a platonikus Apuleiust milyen tökéletesen ismeri a király. A platonikus Apuleius elsősorban mágikus elveiről, pöréről és védekezéséről volt híres s csak azután mélyebben fekvő platonista mivoltáról.

A királyt állandóan körülvették az orvosok, már pedig Petrarca tekintélyére támaszkodva őket tekintik a humanisták a hit főellenségeinek. Amióta Pietro D'Abano averroista szelleművé tette a padovai természettudományos oktatást, azóta bizony mindazok, akik ott nevelkedtek, az averroizmus főiskoláján végeztek.¹⁸

Bologna sem nagyon tért el ettől a iránytól. Az aristotelesi természettudományi iratokat mindenütt Averroes kommentárjával olvasták és Avicenna istenhite nem sokat változtatott a dolgokon, viszont experimentális módszere kiegészítette az averroizmust. A magyar udvarban az averroista hitelenség nem lett volna új jelenség. Zsigmond idejében alighanem a híres averroista orvoscsaládból származó padovai Guglielmo di Santa Sofia hozta magával. Maga Cillei Borbála, a királyné olyan kijelentéseket tett a másvilági életről, hogy azokat csak közkeletű averroista szólamokkal lehet megmagyarázni. Mátyás király idejében pedig egy magyar pap esett súlyos eretnokségbe hasonló kijelentések miatt. Mátyás udvari orvosai tágasabb és szelídebb műveltséget vallottak és valószínűleg gondosan békíttették természettudományos ismereteiket a humanizmussal. Mátyás kedvenc orvosa, Milius, például csinos humanista verseket írogatott. Az orvostudomány ezenkívül össze volt még kötve a primitív mágia mindenféle mesterkedésével, de az asztrológiával is. A gyógyulásra alkalmas és ártalmas időpontok megállapítása lényeges eleme volt az orvosi gyakorlatnak. Mindebbe Mátyás mélyen belebonyolódott, annak arányában, ahogy nőttek testi szenvedései. Asztrológiai tudása még abból az időből származhatott, amikor Vitéz János keze alatt tanult. Horo-

szkópót is tudott állítani; esőt, derült időt, jó vagy rossz termést, jeles órákat és születési horoszkópót egyforma biztonsággal tudott meghatározni. Kedvenc humanistája, Galeotto Marzio sem tartotta éppen távol az uralkodót ezektől a veszélyesen meredek kérdésektől, hiszen maga is nem egyszer járkált az eretnecség borotvaéles hídján, sőt le-lecsúszott róla, miközben kaotikusan gazdag filozófiai nézeteit próbálta összebékíteni.¹⁹

Amikor Marsilius Ficinus fölemelte a zászlót, hogy megvédi a hitet észokokkal a hitetlenség észokaival szemben, hogy új teológiát szegsz szembe az új filozófiával, fegyvertársra talált nemcsak Janus Pannoniusban, hanem

Francesco Cossa: Minerva diadalmenete. (Ferrara. Palazzo Schifanoja.)

Mátyás királyban is, akinek hite és erkölcsi érzéke lázadozott a determinizmus vaksága ellen. Amikor Priscianus Lidus fordítását elküldi Budára, nem felejt el hangsúlyozni: «Általa megcáfolva látod Alexandert és Averroest és ismételtén fölismered lelkünk isteni mivoltát». Kapott Ficinus Magyarországról egy ízben kritikai tartalmú levelet is. Egy Johannes Pannonius nevezetű humanista pap írta, aki elutasította Ficinusnak a hit számára küldött segítőcsapatait. Ragaszkodik a hit tisztaságához, hiszen azért hit, mert hiszik, nem pedig, mert kiokoskodják. Nem értette meg Ficinust: őt soha nem környékezték meg azok a kételyek, amelyek a kor műveltjeit annyiszor elfogták. Hihetően a humanistáknak arra a régi generációjára támaszkodott műveltsége, akik teljességgel bele tudták illeszteni értelmüket és ismereteiket a kereszténység világos rendjébe. Levelénél még jellemzőbb Ficinus válasza.

Nyíltan kijelenti, hogy a hit a művelt emberek lelkében nagy válságon megy át. Az averroizmus és az alexandrinizmus érvekkel ostromolja a kereszténységet, tehát érvekkel kell azt megvédeni is. «Az éles elme csak észokokban bíz, s aki azt hiszi, hogy az istentelenségnek ekkora terjedését, melyet olyan hatalmas szellemek alapoznak meg, egyszerű prédikációval meg lehet akadályozni, az alaposan téved.» Mátyás király, mint említettük, több ízben hangoztatta a humanista propaganda és elméletek alapelveit. Most is ugyanezt a jelenséget látjuk viszont. Brandolinus Lippusnak Mátyás királyhoz írt orvosi munkájában, mely már a király életének utolsó hónapjaiban keletkezett, így beszélgeti a magyar fejedelmet: «... mi ugyanis nem azok vagyunk, akik akár Demokritosszal, akár Epikurosszal, vagy pedig az egymással marakodó filozófusok csapatjával egyetértenénk, amikor Plátó, sőt még annál is régebben Trismegistos kijelentették, hogy az Isten egy, örök, hogy Ő teremtetette a világot és a természetnek ezt a gazdagságát.» Íme, majdnem ugyanaz a szembeállítás, mint amit a fiatal, vívódó Janus Pannonius egyik ferrarai epigrammájában használt. Valakit bátorít a halál ellen: «Félsz a haláltól? — mondja. — Már pedig nincs azon mit félni, akár az igaz, amit Platon hirdet, akár, amit Epikuros!»²⁰ Itt már Platon jelenti a hitet s Epikuros a hitetlenséget. Janus Magyarországon Plotinost fordítja, megelőzve barátját, Ficinust, mert a nagy idealista filozófustól várta hitének támogatását. Mátyás királynak is lelkiismereti kérdése a platonizmus, éppúgy, mint Janusnak.

Annál inkább Ficinus híve lett a király, mert Ficinus még asztrológiai szenvedélyére is tudott meggyőző magyarázattal szolgálni. Igaz, hogy érve nem volt új, a keresztény asztrológia hívei több mint ezer év óta éltek vele: hogy a csillagok nem előidézői, csak jelzői a jövőnek s mozgásukkal mintegy Isten akaratát írják az égre. Az asztrológia — ha nem lép föl vakmerő követelésekkel — ekkor már nem tilos tudomány, és pedig Aquinói Szent Tamás óta. Magyarországon éppen úgy fejedelmi kedvtelésnek számított, mint Itáliában. Már Nagy Lajos is hallgatott a horoszkópra, hiszen nápolyi hadjáratának pontos idejét udvari asztrológusának rajzából ismerjük. Zsigmond sem maradhatott el korának szenvedélyétől, amely Nagy Lajos óta nemhogy csökkent volna, de egyre nőtt, mivel az élet, a cselekvés, a győzelem szeretete is elhatalmasodott. Azonban a kiegyezés a hittel csak felszínes. A személyes isteni Gondviselés és az általa adott szabadság nehezen azonosítható a gépies végzettel. Még Marsilius Ficinus sem tud erre megnyugtató feleletet adni és csupán ügyes szófordulatokkal vet véget válaszának: «Valójában a végzet mintegy a Gondviselés hírnöke arra hív téged, azt jelenti neked, amit elhatározott és parancsol a Gondviselés és te csupán akkor tudod bátor munkád véghezvinni, ha a kettő bátorít. Addig cselekszel szabadon, amíg szívesen engedelmes vagy a Gondviselésnek. És valójában akkor vagy úr a végzet birodalmában, amikor a Gondviselés birodalmában szolgának látszol.»²¹ Bizony az asztrológia magával hozta az antik végzetet. «Vir sapiens dominabitur astris!» — hirdetik. De hogyan? csak úgy, ahogy az ember behúzódik

a zivatar elől s kimegy, ha süt a nap. A bölcs ember alkalmazkodik a végzet-hez, ebben áll képzelt uralma. S hogy ez a szemlélet nem fulladt a legsivárabb mechanizmusba, annak csupán az volt az oka, hogy a csillagok nagy részét nem ismerték és így hatásukat sem tudták belekombinálni horoszkópjaikba. A természet és az ember lélektelen összefüggésének megmerevült világnézete harcban áll hát az Istentől származó emberi szabadsággal; de a szabadság még nem győzött végérvényesen, amikor Mátyás királynak is meg kellett vívnia a harcot önmagában.

Ha sikerült is a személyes, atyai Gondviselést s a gépies végzetet látszólag összebékíttetni, csak hogy biztonságot nyerjenek, még mindig hátra volt a végzettel ellentétes bizonytalanná tévő erő, a kegyetlen szerencse. Ő az élet kiismerhetetlensége, állandó áramlása, forgataga. Szüntelen mozgásban van. Midőn Lionardo da Vinci egy alkalommal tanácsot ad, hogyan kell lefesteni a Fortunát, nem a Szerencse istenasszonyról beszél, hanem a forgószeletről, mely egyik pillanatról a másikra keletkezik, szörnyű zúgás közepette fölkapja a port és levelet és hosszú sötét felhőkben kavargog, mint valami «bufera infernal». A szerencse Machiavelliben is a kozmikus erők tiszteletét kelti: «mint ragadó hegyi patak, mely mindennek föléjedagad, mindent kettéroppant, futása mindenre szétárad, ezt a részt fölemeli, amazt lesüllyeszti, változtatja partjait, ágyát és medrét, megremegteti a földet, valamerre elzúg, úgy tesz a szerencse is őrijöngő rohamában». Machiavelli azt tanácsolja, hogy építsünk ellene gátakat, amíg csöndes és kormányozható s rohammal harcoljunk ellene, ha kell. A szerencse hozza az alkalmat is, melynek Machiavelli szerint szárnyas a lába. Egy leveleskódexben, mely nagyrészt Janus Pannonius kezéből kikerült iratokat tartalmaz, a király óhajára a kancellár ezt veti papírra: «Mert az emberi cselekedeteket többnyire a tűnékeny alkalom kormányozza, mely veszedelmes gyorsasággal átváltozhatik kedvezőtlen körülményre, ha fölhasználni elmulasztják.» Másutt ugyanezt írja le: «Mert az emberi életet többnyire az alkalom kormányozza.» Mátyás király és humanista barátja jól tudták, mi ellen kell harcolni. Másfél évszázad elmúltával ifjabb Zrínyi Miklós úgy véli, hogy Mátyás király eredményesen vívta a harcot: «Az ő szerencséje mindenütt nagy volt. Mert az ő szorgalmatossága véghetetlen, mert fáradsága úntalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért a szerencse, hogy pórázon járt és azt cselekedte véle, amit akart.»²²

A rászabadult végzet és szerencse ellen a legváltásosabb pillanatokban mégis csak a hit adott erőt a cselekvésre, ezért a király hőiesen küzdött hitéért. Erkölcsi életszemlélete mindenre kiterjedt, áhítatában a lélek szépsége szólalt meg s az értelem megingásának percei elől vagy a hit akaratába, vagy a platonizmus segítő karjába menekült. Nem küzdelem nélküli, de olyan vallásosság ez, mely messze fölülmúlta Zsigmond császár léha udvaráét. Modern volt, mert a renaissance gondolati és érzelmi kategóriáiban valósult meg s amikor hitbeli szomjúsága a keresztény egyházatyákhoz és a platoniz-mushoz vezette, lételemévé tette a humanista tanulmányok jelentékeny részét.

Kétségtelen, hogy minél inkább idősödött és minél több alkalma volt a gondolkodásra és tanulásra, annál inkább kihasználta az alkalmat. A lélek problémái nőttek számára, a helyett, hogy csökkentek volna. Mikor érezni kezdte a test hanyatlását és alámerülését, a szellem fölfokozott erőivel védekezett. Törvényekkel akarta menteni terveit és folytatta a küzdelmet az utolsó pillanatig. Kétségbeesett erőfeszítéssel akarta megakadályozni, hogy fölbomoljon az egyensúly cselekvőképessége és szellemi ereje között.

Humanista fejedelem volt, az akart maradni, aki a tett és tudás minden hatalmát egyesíti. Amidőn egyik művészevel ábrázoltatja magát, talpig fegyverben áll, sisakosan, pajzsára és dárdájára támaszkodva gondolkodik. Ez életének foglalatja is: a gondolkodó katona. Ilyenféleképpen mondotta Enea Silvio Piccolomini is Nagy Sándorról: «És nem szűnt meg filozófiát hallgatni a fegyvercsörgés közepette.» A legkülönbébb humanisták csodálják benne a szellem és az erő csodálatos összhangját. Bartholomaeus Fontius, Bonfini, mindazok, akik érdekből vagy érdektelenül írtak hozzá, ugyanezt látták meg benne. De nemcsak dicsőítő kórusa, ezt vallotta ő maga is. Fejedelmi hitvallást tesz Pomponius Laetushoz írott levelében: «Már sokan mondták, hogy a háborúban hallgatnak a múzsák. Mi mégis, amennyi időnk marad az állandóan nyugtalanító háborúból, az irodalom gyönyörűségének és vigasztalásának szenteljük.» A levélből azután még az is kiviláglik, hogy még ott, a háború közben is olvassa az újonnan küldött Silius Italicust. Elpanaszolja, mint kényszerül a háborúra s végül fölmagasztalja az irodalom szelíd katonáit: «Annál dicsérendőbb a te sorsod és a tiédé. Akik nem vérontásra, nem országokra vágytok, hanem az erény és irodalom babéraival szelíden beéritek, sőt még ti teszitek hálássá a sokat próbára tett királyokat, mert elfelejtetitek velük a fegyverek rémítő zaját. Isten veled!»

Lehet, hogy sokban Nagy Sándor legendás alakja vezette. Bonfini szerint tudatosan követte: «Az értelemből származik a bölcsesség, ami azután cselekedetben és gondolkodásban nyilvánul meg. Te mind a kettőt úgy fölkaroltad, hogy atyádfiát, Nagy Sándort, akinek, mint másutt kimutattuk, nagy lelkét és dicsőségét gyermekkorodtól fogva igyekeztél elérni, nemcsak elérted, de, úgy látszik, fölül is múltad.» Már fiatalon olvasnia kellett Curtiust, mert őt elsősorban hadtudományi írónak tekintették, mint a római történetírást általában. Mátyás pedig ezirányban rendszeresen művelte magát. Nevelője, Vitéz János könyvtárából sem hiányzott Curtius Nagy Sándora. S hogy nagyon érdekelte Vitézt, mutatják a könyvtárából származó Curtius-kódex gyakori lapszéli jegyzetei. Az analógiák iránt sem volt érzéketlen. Mikor Curtius az ázsiai hadjáratot elbeszélve Bactriana gazdagságát ünnepli s említi, hogy bősége miatt sok vendég megtelepedett rajta, Vitéz odajegyzi: «Így van ez Magyarországon is!» (Sic et Hungaria!)²³ Mátyást egyébként a jól értesült humanisták egész serege Nagy Sándorhoz hasonlítja: gyakran emlékeztetnek a két életpálya nem nehezen fölismerhető rokonvonásaira, sőt a testi hasonlatosságot is fölfedezik. A Nagy Sándor-i képnek nagy része

van abban, hogy a török elleni harcot Mátyás környezetében a keresztény kultúra harcának fogják föl. Nagy Sándor személyében a fegyveresen megszervezett görög kultúra győzi le Dareioszt, az örök ellenséget, Ázsiát. S a budai várban fölállították a Verocchio kivészte Nagy Sándort és Dareioszt.

A történelem műzsája végre olyan tanítványra akadt, aki nemcsak emlegette, de követte is. Egyik híve, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök szerint csodálatos, mennyire gyönyörködött Mátyás király a történeti munkák olvasásában és hallgatásában, pedig közben ugyancsak nagy ügyekben volt bonyolódva. Ha napközben nem ejthette szerét, akkor — mint Philippus Bergomensis 1463-ban följegyezte — este, ágyában olvasgatott. Gyakran ott találták ágya vánkosai között Curtiusnak, Liviusnak, vagy más történetírónak a munkáját. Ugyanezt mondja róla Giovanni Garzoni emlékbeszédében: «Akár a táborban volt, akár odahaza, vagy nyaralójába húzódott, mindig olvasgatta a kiváló történetírókat, Titus Liviust, C. Caesart, Qu. Curtiust.» Elismételi az előbb említett adatot is a király estéli olvasásairól Caesar nevével megtoldva. Mindezt humanista közhelynek vehetné az ember, ha nem vallana sok egyéb jel is mellette. Az említett írók őrizték meg ugyanis a makedón és római-pun hadi gyakorlatot. Az események színes ábrázolásai magukkal ragadták, a hősokeket átjáró tűz őt is fölgyújtotta. Nem holt példátartat látott bennük, hanem eleven életet. Erre az élményre vágyva áldozták szabad perceit: «Minthogy ugyanis már gyermekkoromban a királyi méltóságra emeltek, sok mindenről alig tanultam és inkább csak a katonai irodalomra vettem magamat.» Szerénykedését módjával kell elhinni, mert az idézett hely dialektikus válasz a mérhetetlen tudásával hengegő Gattinak. Erre vall kijelentésének folytatása is, amelyben ellenfele megszegényítésére újabb ellentétet játszik ki: «...de ennek a dolognak a magyarázatát mégis könnyen megtalálnám.»²⁴

Könnyű megállapítani, hogy, ha akarta, a háborúban sem nélkülözte a humanista környezetet. Nem mindig kockázott és ivogatott főuraival. Állandóan kísérte a kancellár, egy-két titkár vagy irnok, udvari papja, aki rendszerint a fölolvadója volt. Nem egy udvari orvos is humanista, mint Milius. Vele volt asztrológusa, a tudós Ilkus Márton. Mindezekből máris kikerült az asztaltársaság. A rendíthetetlen humanizmusból nevelője és tanácsadója, Vitéz János adott neki példát, aki kedves íróit mindenüvé magával vitte, akár börtönben volt, akár koronázáson, vagy hadjáratra kísérte el királyi neveltjét. Victorinus kódexének szövegjavítását például a főkancellár Nagyszebenben fejezte be, amikor Mátyás király Havasalföldre akart vonulni, hogy Radult elűzze. A király pedig csodálatosan meg tudta osztani idejét és figyelmét a harc és humanistáinak személyi ügyei között. A Janus Pannonius-féle lázadás kitörése előtt, a cseh háború kellős közepén, volt lelkiereje Znaimból sürgető levelet küldeni Firenzébe, hogy Giovanni Argiropilót, a kiváló humanistát haladéktalanul engedjék el hozzá, hogy nála képességeinek megfelelő helyet nyerjen. Ugyan nincs kizárva, hogy szokása szerint valami keleti

diplomáciai úttal akarta megbízni s ezért volt ennyire sürgős a humanista jövelete. De lám, Galeotto egy ízben olyankor érkezik, amikor a király ezer és egy dologgal van elfoglalva és mégis törődik vele.²⁵

Érthető, hogy nem csupán az otthoni pihenő idejére halasztotta a művelődést és szellemes társalgást : az utóbbi életeleme volt, az előbbihez kielégítetlen szomjúság hajtotta. Félbeszakított ifjúkori tanulmányait csak így tudta folytatni, rendszertelenül, megcsalva a háborút s a kegyetlen szerencsét. Föl kellett használnia minden idejét, hiszen 1465—75-ig napjainak mindössze egyötödét töltötte Budán, körülbelül két évet, azt is szétforgácsolva hosszabb

Udvari tánc. (A Runkelsteini vár freskóiból. XIV. század vége.)

rövidebb időszakokra. Mátyás király életének ebben az első időszakában nem becsülhetjük eléggé Janus Pannonius szerepét : 1458-tól, hazatérésétől kezdve majdnem 1472 március 27-én bekövetkezett haláláig életének nagy részét a király mellett töltötte. A költő édesanyja révén rokona a nála közel egy évtizeddel fiatalabb uralkodónak. Rendelkezik a kiművelt erény és tudás minden ékességével. Olyan volt szövetségük, mint a tett és a szó legteljesebb egyesülése. Janus Pannoniust hatalmas műveltsége szinte kijelölte arra, hogy a királyt tanítsa, műveltségének hiányait kitöltse. Az a mód, ahogy Plutarchosfordítása bevezetésében beszél Mátyás királyhoz, szintén erre a szerepre enged következtetni : tisztelettel, de valami fensőbbeséges jóakarattal terelgeti az erény forrásai felé. Nyilvánvaló, hogy Mátyás király nem engedhette ilyen

helyzetnek a végleges fennmaradását és előbb-utóbb összeütközésben kellett végződnie a két királyi lélek barátságának. Addigra azonban Janus már elültette rokona lelkében a platonizmus magvait, melynek egyik legkorábbi hirdetője volt. S ki ismerte jobban az antik költőket s a régi vezérek tetteit, mint Guarino da Verona egykori csodagyermek-diákja? Az «Annales»-ról szóló hír, hogy tudniillik megénekelte volna a magyar történelem eseményeit s talán Hunyadi János hadjáratait is, hihetőnek látszik. Azonban Mátyás király bármennyire vonzódott a humanista műveltséghez, mint felsőbbrendű lelkiéletre alkalmassá tévő, gazdagító ismeretek összességéhez, műveltsége kialakításában még jelentősebbnek kell tartanunk a gyakorlati célt.

A történetírás, mint szó volt róla, katonai szempontból érdekelte. Gyakran panaszkodott, hogy rosszul teszik a jelenkor történetírói, hogy az országok és városok neveit mindenáron római elnevezéssel jelölik. Mert ha a városok körül nem is, a vidékek tekintetében igen nagy tévedések és félrevezetések fordulnak elő. Szembeszállt a humanistáknak modoros, képzelgő, purista kifejezéseivel, mert úgy vélte, hogy a nyelveknek, országoknak, tartományoknak változásához képest új nevekre is szükség van. Ezt elsősorban realizmusa mondatta vele. Nem ilyen harmadrangú kérdésekben látta az ókor igazi követését, melyet mélységesen tisztelt. Amikor az ókori hadtudományról nyilatkozik, ugyanolyan józanság jellemzi, mint amikor a földrajzi hamisítás ellen fordul. Arról vitatkoztak környezetében, hogy az újkor hadvezérei fölülmúlják-e az ókort. Ez természetesen kitűnő alkalom volt finom bókokra: «Akkor Mátyás király mosolyogva így szólt: Ha az antik hadtudománynak századrészét tudná a mi korunk és olyan lenne a katonai tudományunk, hogy össze lehetne hasonlítani az ókoréval, akkor bizony a török birodalom nem terjedt volna ki olyan szélesre. Mert nem azt értem régi kor alatt, ami az utolsó öt-, vagy hatszáz évet foglalja össze, hanem arrafelé fordulok, ami a rómaiak idejében virágzott. Mert a hadimesterség, hadigépek, ostromgépek nagy sokfélesége fölött rendelkeztek akkor, mint Frontinusban és sok másnál napnál világosabban olvasható. Mit mondjak azoknak az időknek a vezéreiről és imperátorairól! Nincs senki, aki olyan bolond lenne, bármilyen harciasnak hirdessék is, hogy magát Hannibálnál, vagy Sándor királynál, Marcellusnál, vagy Scipiónál, avagy éppen Julius Caesarnál nemhogy többre merje tartani, de mégcsak valamiképpen össze is merje magát velük hasonlítani.» Azt azonban készséggel elismeri, hogy az ókor tapasztalatait fölújítva, ma már kétségtelenül jobban tudnak hadakozni, mint a hatszáz év előtti kor. Mátyás kijelentéseinek nem is a finom megszegyenítés adja meg a súlyát, hanem mély történeti érzéke, az ókornak mindenekfölött való, de reális tisztelete. A renaissance gondolatát, amit eddig csak Cola di Rienzi és a következő században Machiavelli vittek át hadtudományi kérdésekre, teljes világossággal kifejti.²⁶ Elválasztja a bárdolatlan középkort, a «rudis aetas»-t az ókori eszménytől, melynek megújítása, renovatioja a fejlődés útja. Mátyás királynak ezek a kijelentései a kor legöntudatosabb elvi megnyilatkozásai között foglalnak helyet.

Cillei Borbála, mint a Vénusz csillag megszemélyesítője, a «Liber de septem signis» c. kódexből. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.)

Történeti gondolkodására jellemző, hogyan igyekezett családját, a maga élményeit és harcait még életében történetté avatni. Bécs egyik vártornyát, amelyben akkor tartózkodott, amikor V. László foglyaként Bécsben járt, fogságáról nevezte el. Szinte történeti pátoSSzal fordult emlékei felé. Családi kultuszáról tanúskodik a budai palota előtti három szobor, melyekben önmagát apja és vértanú bátyja között ábrázoltatta. Hadjáratait freskókon örököltette meg. Erre mutat legalább is Daróczi János példája, akinek a moldvai hadjárat alatt történt hősieS halálát palotája falára festette. A falakról, szobrokról, a Corvina gazdag történeti anyagából sugárzó történeti gondolkodásmódot hirdették a hősi énekek is. Galeottónak föltűnt, hogy lantosok és muzsikusok a hősök tetteit éneklik a királyi asztalnál hazai nyelven. Mindig valami kiváló cselekedetet idéznek föl s nem hiányzik a költői tárgy, mert a magyarok csupa ellenségtől körülvéve élnek. A mindenben megnyilvánuló történeti öntudatra neki, mint újonnan alapított uralkodóház első tagjának, szüksége volt. Kénytelen állandóan tanúságtételre hívni a tetteket és analógiákat. De meg a humanizmus is magával hozta a történelmi érzék nagyarányú kifejlődését.

Már az maga történeties cselekmény, hogy a rómaiakat tűzte ki eszményül. Bonfini föltétlenül igazat mond, amikor Mátyás király halála után a hízélgés minden célja nélkül azt írja egykori uráról, hogy «égő volt benne a törekvés a rómaiak követésére», meg, hogy «örök vetélkedést fogadott velük.» Mátyás király külső jelekkel is mutatta gondolkodásának római formáit s igyekezett ezekkel még epikusabbá szélesíteni küzdelmeit. A humanista ikonográfia mindúntalan imperátorként ábrázolja őt babérral koszorúzottan. Az élet hozzáidomult a képhez. A híres olmtízi találkozáon például fedetlen fővel, római szokás szerint koszorúzottan fogadta Ulászló királyt. Német-római császári álmai korán kisarjadtak, s mint említettük, a Zsigmond császár Budájáról szóló tündöklőe lbeszélések, egykori apósának, Podjebradnak szertelen vágyai, keserű gyermekkori emlékek és nagysándori álmok nevelgették vágyait. Minél jobban magábaszívta a római történet komoly szépségeit, annál erőteljesebben nyilvánult meg benne az imperátori tudat. Az a tudat, amely össze van kötve a háborús diadallal és diadalmenettel s amely a rómaiaknál később a császársággal lett egyértelmű. Mátyásban nem az a császári gondolat élt és nyúlt a korona után, amelyet III. Frigyes mutatott a világnak. Mátyás király az állandóan, újból és újból megszerzett imperatori cím öntudatát, az ősi értelméhez visszavitt császárságot szegezte szembe az otthonülő Frigyesseel. Amikor a castelloi püspök a császár iránti békülékenységre biztatta, végül is arra hivatkozott, hogy nem illik az oroszlánnak egérrel harcolni. S Mátyás egyszeriben megenyhítette konok haragját.²⁷ Kedves lehetett hát számára Lorenzo Medici ajándéka, a két oroszlán. Különböben gyakran hasonlították a sivatag fejedelméhez dús, rőtfényű haja, fenyegetően erőteljes, szinte lángoló megjelenése miatt. Még a tekintete is az oroszlánra emlékeztetett, merev egyenesen nézett arra, aki szembenállt vele.

Az ortonburgi vár tornyán lévő szoborművön nemcsak lábát nyugtatja oroszlánon, de maga is annak van stilizálva. Az oroszlán egyébként gyakori szereplője a triumphus-ábrázolásoknak.

Mert a triumphus az újjászületés lelkéhez szorosan hozzátartozott. A vetélkedés gondolatát úgy ábrázolják a triumphusban, ahogy az a renaissance ember képzetét a legjobban meg tudja ragadni. Hiszen valamennyien triumphusra törekedtek: a művészek arra, hogy a természetén diadalkodjanak, az írók arra, hogy az időt gyűrjék le, az asztrológusok a végzet ellen harcolnak s az orvosok a halál ellen. A katonai győzelem öröme minden

mértéket meghaladt s ez az alapján véve békés kor humanistái számára sem tudott elképzelni magasztosabb föladatot, mint hőskölteményt. Apró összeütközések zsoldosokkal, nyert vagy veszített csetepaték elég okot szolgáltatottak fertályfejedelmeknek, hogy átéljék a triumphust. Petrarca «Trionfi»-ja a képbeli és szoborbeli ábrázolások tömegét hívta elő. Mátyás király ebben is mintegy előljárt Közép-Európában és jóval megelőzte Miksa császárt, aki Bianca Maria Sforza eljegyzésekor (1493) diadalm menetben vonult végig Itálián. Nemcsak könyvei ábrázoltak diadalkapukat, nyári palotájának bejárata is diadalkapura formázott. Kódexei őt magát többször ábrázolják mint triumphátort. Diadalmi emlékérmét is veretett, amelynek egyik felén babérkoszorús arcéle, másik felén fölvonuló sereg és kis római oszlopon Mars isten látható. A triumphus gondolatkörébe tartozott az a régebbi bizarr

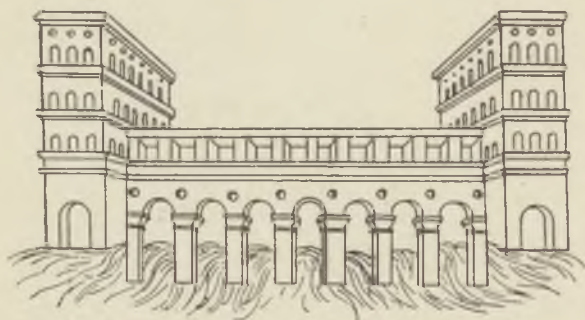

Beatrix imádkozik. Részlet a brüsszeli Corvin-Missale miniaturájáról.

ötlete, hogy egyszer — mint Janus Pannonius megörökítette — szelidített szarvassal húzatta kocsiját. Eddig ilyen jelenetekkel csak a kódex-diszítók képzetgazdag képein találkoztunk, mint ahogy például Vitéz János «Livius»-ának címlapján géniuszek lovagolnak oroszlánon meg szarvason.²⁸

A triumphus-gondolat hatalmas erővel érvényesült Mátyás győztes bevonulásaiban. Ezek a bevonulások egész cerimóniájukban a római diadalmeneteket újítják föl. Mindaz, amit egy-egy győzelmes háborút követő hazakerkezéséről tudunk Budára, vagy bevonulásáról a meghódított városba, mind triumphust tárnak elének. Győzelmi szenvedélyét ki tudta elégíteni a szépen stilizált formákkal, bennük életrekelte az ókori példákat s a kódexek ábrázolásait. A törökön aratott győzelem után így vonul a triumphus Budára: elől viszik a lófarkas zászlókat, dobokat, török szablyákat, hadiszereket, pompás ruhákat, süvegeket; a zsákmány után haladnak szegyenkezve lesütött

szemmel a török foglyok ; ezután jön a király, minden bizonnyal koszorúzottan, katonái élén. A város kapujában a hatóság tiszteleg. Egyenesen föl-vonulnak Boldogasszony templomába, a papság Te Deumot zeng s végül trombitaharsogás közepette a templom falára függesztik a zászlókat. Janus Pannonius pedig, mint udvari költőhöz illik, meg-megünnepli az ilyen büszke eseményeket. Ha nem Mátyás király vezette személyesen a háborút, akkor ugyanezt a tiszteletet adta meg vezéreinek. Például 1476 szeptemberében, mind maga, mind pedig udvara díszbe öltözve mentek a visszatérők elé, és a szabad mezőn fogadták őket. Aztán fölvonultak a várba, a kapitányok sorba álltak és bemutatták a drága zsákmányt. Mátyás dicsérő szavakkal fordult hozzájuk és mindegyikkel kezét szorította. A magyar katonai virtus mit sem veszített ezekkel az ünnepélyes szertartásokkal, a pompaszeretet meg kielégült s a győzelemnek még öntudatosabb akarata fűtötte a katonákat, mint azelőtt. Mátyás király uralkodói tudata magyar, de római is, mégpedig nem külsősé-

Hídterv Averlino (Filarete) Trattato dell'Architettura-jából.

gek alapján, hanem a katonai szellemnek belső rokonsága következtében. Janus Pannonius ugyan mélyen alatta marad bókolas tekintetében az olaszoknak, de Plutarchosfordítása bevezetésében hangoztatott, átgondolt dicséretei annál találóbbak: «...Fel-ségedet jogosan hasonlítom Trajanushoz, mert amiként a rómaiaknak hanyatlóban lévő birodalma e fejedelem alatt

ismét mozgatni tudta tagjait, így a mi időnkben is a keresztény közösség, melyet már-már ledöntött a hitetlen ellenség, a Te vezérleteddel ismét fölegyenesedett.» Megígéri a királynak, hogy még ő is lehet Trajanus, csak ne hallgasson ifjúi korára, hanem inkább jóindulatú tanácsosokra.²⁹

Mátyás király magyar-római eszményével magyarázható, hogy egyszerre két történeti mítosz fonódott alakja köré, amint ezt már többször bizonyítottuk. Egyszerre vált «második Attilává» és, mint a Corvina-kéziratok siglája mutatja, «Mathias Augustus»-szá. A kisebbik kancellária hűséges tisztviselői, az igazi magyar humanisták a húnok birodalmáról vitatkoznak, amelyet majd Mátyás föltámaszt. S hogy a magyar politikai újjászületés ne nélkülözze a visszaszerzett kultúra öntudatát, hivatkoznak a húnok eltemetett műveltségére, amelyről a rovásírás tanúskodik. Íme, a magyarság megtalálta elmerült Rómáját, melyhez, mint az olaszok a magukéhoz, bátorításért fordulhatott. Ugyanekkor az olasz humanisták az immár Bécsbe költözött Mátyás király tiszteletére az Augustus-ieszményt melengetik. Egy ponton talán még az ő ellenkezése is meggyöngyült a hízeltételekkel szemben és pedig : amikor a római

Corvinusoktól származtatgatták. Tudta, hogy nem igaz, de tűrte. Sehol nem volt annyira talaja a római császárság külső jeleinek vagy lényegbeli formulájának, mint Mátyás környezetében. III. Frigyesről minden különösebb hatás nélkül lepattant a császári hivatásnak az a római megfogalmazása, melyet Enea Silvio Piccolomini készített számára. Őt vajmi kevésbé érdekelt a római eredet. De az sem csoda, hogy az «élő törvény» gondolata sem kapta meg képzeletét. Ellenben Mátyás király megérezte az «élő törvény» formulájában a hatalom teljességének és a rómaiságnak gondolatát. Tudta, hogy ez az abszolút uralom summája, de nem feledkezett meg a magyar uralkodói alapelvről, a méltányosságról sem. Ezért nevezhették el őt az Igazságosnak. Ahhoz azonban, hogy valaki az igazság elvével fékezze tulajdon hatalmának teljességét, rendkívüli személyiség ereje szükséges. Mátyás király kilendítette a hatalom mérlegét, de önmaga helyre is állította. Az «élő törvényt» Piccolomini még céltalanul hirdette. De Brandolinus Lippus és Callimachus experiens már Mátyás tükörképét adta, amikor újból és újból megfogalmazta. A római kor óta egyetlen uralkodó vallotta és tette meg ezt szemlélete tartóoszlopává és ez az uralkodó II. Frigyes volt.³⁰ A történeti szemlélet tehát Mátyás királyban csodálatos magyar-római életstílust és hatalmi gondolatot sarjasztott.

Amikor az «élő törvény» jogait megfékezte a méltányosság alaptételével, olyan önuralomról tett tanúságot, amely önkéntelenül fölszínre dobja a kérdést, milyen lélek lehetett az, aki ezt keresztül tudta vinni? Leonardo da Vinci számunkra igen jellemző anekdótát hallott Mátyás királyról. Születésnapja alkalmából költeménnyel és festménnyel ajándékozták meg. Az uralkodónak jobban tetszett a kép. A méltatlankodó udvari költőnek tüstént megmagyarázta Mátyás, hogy miért. Azért nyujtotta az elsőbbséget festménynek, mert az a harmóniát egyetlen mozdulattal meg tudja valósítani: «Hát nem tudod, hogy lelkünk összhangból van és összhang csupán pillanatok szülötte lehet? . . .» Istenáldotta ember az, akinek lelke hatalmasan gazdag és mégis ez az óriási tenger tartós harmóniát hord. Mátyás király ezek közé tartozott. Bonfini szerint gyakran mondogatta az aranyigazságot, hogy «dicső dolog, ha a király az ellenség bevehetetlen falait kiostromolja, de sokkal dicsőbb, ha legyőzhetetlennek mutatkozik a kapzsiság, gyönyör és félelemmel szemben». Jól érezte, tudta, hogy az emberi akaratnak mi a próbaköve. Mátyás rendkívüli személyes bátorsága, lélekjelenléte, gyorsasága és viselkedésének állandó idomítása az alkalomhoz, ennek az állandóan hatékony akaratnak mindmegannyi jele. Mikor már a betegség embertelenül kínozza, annyira uralkodik magán, hogy megbámulják. «Teste ugyan összetört, mégis fölviszolyozza és megerősíti lelkének roppant ereje.»³¹ Csak ilyen erővel tudta egyesíteni belső lelki tulajdonságait is, a rendkívüli méltóságérzést és komolyságot a másik hangulati végletben lévő játékossággal. Így tudott tekintélyparancsoló lenni és bizal-

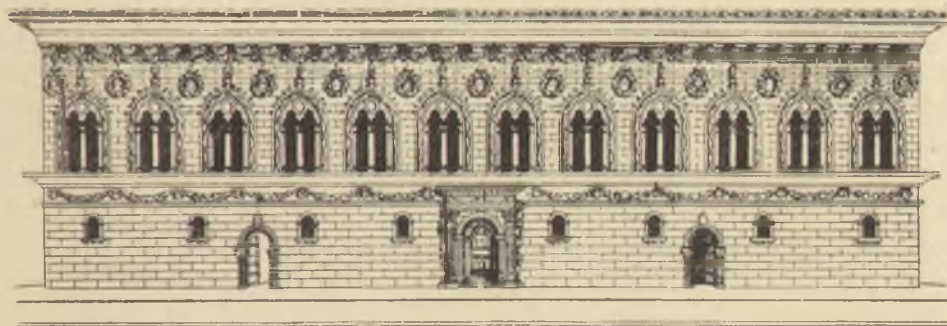
masan közvetlen. Szófukar önuralom s a vidámság korlátatlan ömlése egyaránt jellemezte. Olyan dolgokat valószínűtlen meg egyazon időben, amiket más ember nem is remélhetett.

Erős vágya a győzelemre minduntalan megnyilvánult. A Galeotto Marzio által előadott anekdoták legnagyobb része erkölcsileg vagy szellemileg gyatra emberek megszegéséből, fonákságok diadalmas kicsufolásából áll. Hatalmas, fölényes szellem tekint le bennük apró emberekre. Ezt a fölényét és hajlamát a gúnyolódásra leveleiben bőven érvényesíti. A stílus szépségére nem vigyáz annyira, mint a gondolatok világosságára, igazságára és hatalmasan logikus fölépítésére. A levélírást szónoklatnak tekintette és a szónoklatot annak, aminek egykori nevelője, Vitéz János, aki Cicerót az «emberi ékesszólás nagy építészének» nevezte. Nem annyira a stílusban gyönyörködik, mint a gondolat tiszta formáiban, melyeket stratégiaileg sorakoztat föl. Gyönyörködik a kifejezés mozgalmasságában. Leveleiből árad a maró gúny, s annak főforrása a mások gyávasága, férfiatlan viselkedése. Rangoni Gábort ugyancsak megtépázza, mert amikor Otranto felől Rómába menet elvész utipoggyásza, levélben siránkozik a királynak, hogy lám ez a haszna az egész törökön aratott diadalból. Mátyás válaszában a bibornokot azzal vigasztalja, hogy ugyanez történt Kinizsi Pállal is: «De az, miután Isten segítségével győzelemmel visszatért, nem olyan épségben tért meg, mint Atyaságod ama háborús kényelmetlenségekből. És nem Rómába tért meg, szóval olyan városba, amely ugyancsak alkalmas a pihenésre és a veszteségek pótlására. Hanem Temesvárra tért vissza, amely helység sokban különbözik Róma városától, sőt még Beneventumtól is. Ha tehát Atyaságod megemlékezik azokról a kellemetlenségekről, amelyeket elszenvedett és még mindig panaszkodik veszteségei miatt Róma édességeinek közepette, gondolja csak meg, mit tegyenek a mi szegény embereink, akik a háborúban nem fényűző sátrakban élnek, nem kalapban s nem abban az előkelő és ragyogó öltözkében járnak, amely szélteben-hosszában nemcsak az emberi testet fedi be, de annyira bő, hogy még a lovat is beborítja. Hanem a szabad ég alatt, állandó záportól verve, sárosan. És azután nem Róma örömeibe, hanem a szokott nyomorúságokba térnek meg.»³² Mátyás király kétségtelenül nem a pompás városokat veti meg, csak az elpuhultságot és a nyafogást, egyben pedig emlékezteti Rangoni Gábort a bibornoki kalapra és palástra, melyet királyi pártfogása nélkül aligha nyert volna el.

Gúnyolódásának gyakori témája az ellenség futása. A császár hadait például nem valami nagyon tiszteli. Így 1482 májusában látható örömmel jelenti az ismerős udvaroknak és a pápa környezetének, hogy csekélyszámú udvari kíséretével fölkerekedve hogyan szalasztotta meg «a Római Szent Birodalom híres seregeit». Egy másik alkalommal pedig értesíti a birodalmi rendeket, hogy seregük, bármilyen vendégszeretettel várták, kitért a szívélyes fogadtatás elől s, habár útravalót is vittek utána, mégsem állt meg.³³

Magyar méltóságtartása, tökéletes fölényére támaszkodó kedvessége,

villámgyors fölfogása és szellemessége voltak azok a lelki tényezők, amelyek megszabták a humanitásról vallott fölfogását s amelyek kiválasztatták vele bizalmasainak szűkebb körét. A méltóság megbecsülésére talán minden más igyekezeténél nagyobb gondot fordított. Diplomáciai tárgyalásainak éppen úgy, mint leveleinek vezető elve a méltóság, a becsület féltékeny megővése. Amikor Pomponius Laetusnak elsorolja azokat az okokat, amelyek miatt minduntalan háborút kell viselnie, a magyar nép becsületének és jogainak védelmét és a rosszakarók gonosz szándékát jelöli meg okként: «Mi egyáltalában nem kívánjuk a háborút. Mégsem tudjuk visszautasítani. Ezt népünk becsülete, azt jogaink sérelme, amazt pedig rosszakaróink szándéka akarja.» Ezt a mélyen magyar kijelentést minden humanistának el kellett fogadnia. Az egyéni méltóság s a rómaiak által olyannyira tisztelt jogrend megbecsülését vallotta minden humanista: Mátyás király fegyverrel védte.

Palotaterv Averlino (Filarete) Trattato dell'Architettura-jából.

A rosszakaratot embertelenségnek bélyegezték a humanisták: Mátyás király fegyverrel szállt szembe vele. Mindez pedig nem a mi pusztá összevetésünk, amelynek Mátyás király talán soha tudatára nem ébredt volna. Magatartás és fölfogás közötti pontos azonosságra mutat, ha megvizsgáljuk, mi volt a fölfogása a «humanitas»-ról s, hogyan alakította át ezt a fogalmat a magyar-ság gondolkodása.

A humanizmus magva bizonyos értékelmélet. Ha ennek magyarországi visszhangját nem vizsgáljuk, csak ingatag külsőségekre építünk. A humanizmus lényege az a fölfogás, hogy a természetadta képességeket megfelelő tanulmányokkal ki kell művelni. És kell, hogy az emberiség legyen a kicsiszolt ember életének stílusa, vagyis mindenki erényének megbecsülése, az Istenarc tiszteletben tartása. A «humanitas» alapelvéhez kell szabnia beszédét, viselkedését és tetteit. Az egész értékrendszernek alapja az erény, a «virtus». Ennek megszerzését a klasszikus tanulmányok teszik lehetővé, illetve fokozzák és kiművelik. Ezért e tanulmányok neve «studia humanitatis», illetve «studia virtutis». A jóra irányuló beszéd, a történelem ragyogó példái, a köl-

tészet és bölcselők intései: ezek együtt adják a humanista tanulmányokat. A velük szerzett emberméltóság gyakorlati fönntartása és érvényesítése az életben szintén «humanitas». A humanistának tehát pártfogolnia kell az arra érdemes embereket, nyájasnak kell lennie az érintkezésben, fölül kell emelkednie a szenvedélyeken, ha beszél, vagy cselekszik. Meg kell teremtenie a lélek harmóniáját, ennek föltétele viszont, hogy érvényesítse a szellem uralmát.

Mind e fogalmak közül Magyarországon a leggyakrabban a «pártolás», «jóindulat», «nyájas» kifejezésekkel találkozunk. Oka igen egyszerű: diplomáciai úton terjedt. Magyarországra is először Coluccio Salutati juttatta el, midőn Firenze patrónusainak, Nagy Lajosnak és Mária királynőnek «jóindulatát» a városköztársaság iránt, tehát tulajdonképpen államközi viszonyt, «humanitas»-sal jelölte meg. Vitéz János, a magyarországi humanizmus megalapítója, a vezetése alá kerülő kancellária irataiban ugyanilyen értelemben használja, immár olaszokkal szemben. Később azonban valahogy eltűnik ez a megszólítás s úgyszólván egyedül az értelmileg pontosan megfelelő «jóindulat», a «benevolentia» foglalja el a helyét. Ebből persze a legkevésbé sem lehet arra következtetni, hogy a humanizmus eszméje többé nem világított számára. Ellenkezőleg, ebből a külsőleges formából eltűnt, de beljebb vonult. A «virtus»-t, az erényeket annál többen emlegetik. Vitéz János levélgyűjteménye elé írt bevezetéseiben útírányt szab a humanista tanulmányoknak, kultúrpolitikai célkitűzéseket árul el.³⁴ Különben is levelezésében, — hiszen legtöbb darabját Hunyadi János nevében írta, — a törökellenes harc érdekében küzd, s a hősi erényeket és kötelességeket hirdeti vallomásszerűen. Ez a férfiú nevelte Hunyadi Mátyást.

Nyilvánvaló tehát, hogy Mátyás királynak legsajátabb levelezésében is föl kell fedeznünk a humanitás-gondolatnak Vitéznél látott alakját. Mátyás király vagy maga fogalmazta leveleit és diktálta írnokainak, vagy, ha más írta, gondolatmenetét, hangját, terjedelmét előre megszabta s utána maga átnézte, kijavította és jóváhagyta. Rövidebb leveleket sokszor sajátkezűleg írt, tehát kancelláriai levelezése, különösen a későbbi időben, legszorosabb felügyelete és szellemi irányítása alatt állott. Így hát a benne előforduló kitételeket Mátyásra kötelező erejűnek kell tekinteni. Angelo Capranica, rietii bíboros püspökhöz 1465-ben írt levele semmi kétséget sem hagy a felől, mi a véleménye a társadalmi humanitást illetően. A kardinális ugyanis megboldogult testvérének hagyományához híven szeretettel és jóindulattal támogatta a király ügyeit Rómában: «Telve van mindez, — írja a király, — humanitással, tiszta erkölccsel, virtussal, tele következetességgel és tökéletességgel. Semmit el nem mulaszt, ami önmagához méltó, semmit, amire virtusa másokkal szemben kötelezi.» Az erényen alapuló emberméltóság megőrzését látja abban és akkor, amikor a kardinális másokkal szemben jóindulatúan viselkedik. Az erény törvénye a mások pártfogása.

Ismét egy másik levelében pontosan megjelöli, mi az, ami szemében ellentéte a humanitásnak. Valaki bevádolta Aragoniai Ferdinánd királynál

a budai látogatásról hazatérő János bíbornokot, hogy Magyarországon fölháborító módon viselkedett: «Az árulkodó levelében, mint mondják, azt írta — feleli Mátyás, — hogy a főtisztelendő bíboros úr, miután hozzánk ebbe az országba érkezett, nagyon gőgösen és szemtelenül viselkedett velünk és mindenki mással szemben; hogy állandó alkalmatlankodásával megúnatta magát velünk, soha nyugtunkat nem hagyta s mégcsak azt sem engedte, hogy valamellyest föllélegezzünk; hogy mi jelenlétét megúnva azon sóhajtoztunk, hogy bárcsak lehetséges lenne szépszerével megszabadulni tőle, s mikor eltávozott, nagy örömet szerzett véle, mert megszabadultunk egy alkalmatlan és szemtelen embertől.» Mátyás tiltakozik ez ellen a beállítás ellen: «Mindez ellenkezőleg történt. A herceg annyira szerény, komoly és bölcs volt, velünk szemben olyan emberiesen viselkedett (se nobiscum humaniter habuit) hogy nem volt benne semmi, ami ne lett volna dícséretreméltó és kellemes... Higye el tehát Fenséged, hogy nincs senki, aki az ő szemtelensége, vagy embertelensége (inhumanitate), vagy bármi más hibája miatt jogosan panaszkodhatnék.» Ez a levél, — nem akarjuk eldönteni, hogy valóban az ifjú bíboros herceg érdekében íródott-e, vagy inkább ifjúi tulajdonainak javítására, — sem nem szegény, sem nem homályos lelőhelye a király véleményének, annak, hogy mi mindent értett humanitáson. Itt is társadalmi humanitásról van szó, amely összefonódik az udvari magatartás szabályaival. Mert ne feledkezzünk meg arról, hogy a sokoldalú és csiszolt humanista életstílusnak leggazdagabb dokumentuma mind mai napig Baldassare Castiglione híres munkája «Az udvari ember»-ről.³⁵ Magyar nyelven azt a viselkedésmódot, amely tökéletesen megfelel a humanista társalgásnak és viselkedésnek, «udvariasság»-nak nevezik. Az udvari élet lecsiszolt és művelt formái, egymás szabadidejének tisztelete, tartózkodás minden illetlenségtől a legnagyobb tekintély árnyékában, mindez igazi terepe a humanizmusnak. S hogyha Mátyás levele Capranica bíboroshoz a cselekedetbéli humanitást vázolta, ez a levél nyilván megmutatja, milyen tulajdonságokkal kellett rendelkeznie Mátyás közvetlen embereinek, udvara tagjainak ahhoz, hogy őket «emberies»-nek tartsa. Már a humanitásnak ez az udvari értelmezése is bizonyos mértékig a viszonyokhoz idomul: udvarivá lesz. Szükséges volt az egységes viselkedés, forma, mert Mátyás udvara szinte bábélien sokszerű. Zene, mulatozás, okos beszédek, viták verték föl a termeket s majdnem egész Európából érkeztek vendégek ehhez a rendkívüli közjátékhoz. Külföldi követek, vándor lovagok, vándor humanisták, kamarások, udvari vitézek, tiszthordók, udvari tudósok, orvosok, asztrológusok, főurak, barátok, főpapok, rokonok, zenészek, udvari bolondok zsibongása tölti be a palotát. S Mátyás mindenkivel tud beszélni, mindenkinek érti a nyelvét. Gyönyörködteti a sokszerűség s a sokszerűségben az emberi lélek végtelenségének látszata. Igazat ír róla Galeotto: «Mert úgyiszlván az egész világról férfiaknak nagy sokasága gyűlt össze Mátyás király udvarában, mert sokféle háborúja, győzelmeinek sokasága, tetteinek nagysága tekintetében előtte jár egész Európa fejedelmeinek, mert nagy jóakarat

van benne teljes humanitással, óriási műveltség, szelíd és ékes beszéd és sok nyelvnek ismerete.» A spanyolos szertartásosságot Beatrix királyné hozta Nápolyból. Nevelője, Diomede Carafa meg is jelölte számára, hogy milyennek kell lenni az udvari embernek. Diomede Carafa emlékirata a «Jó udvaronc»-ról igen tanulságos, azonban szegényebb Castiglione eszményénél, de a magyar udvar gyakorlatánál is. A magyar király egy ízben meg is írta, bizonyos Aragoniai Pétert dicsérgetve, hogy mit kíván az «udvari embertől»: «... minden dolgában jól kormányozza magát és mind családjának régisége és vérének nemessége, mind pedig humánus és kellemes modora és többi erényeinek kiváló érdemei következtében nemcsak nekünk, de udvarunk minden tagjának nagyon kedves, mi hát őt kedvenc udvari embereink közé számítjuk...»

Még mélyebben egyesül a humanitás a helyi viszonyokkal, sőt a magyar gondolkozással Mátyás királynak egy már említett gúnyolódó levelében, melyet a német birodalom választófejedeleméhez intézett. Tudósítja őket hadaiknak ama meghíúsult kísérletéről, mellyel Hainburgot föl akarták menteni. Írja, hogy meghallotta, hogy a császári csapatok átlépték a határt s erre nagy tisztelettel várta őket. Szembe ment velük, emberiesen akarván fogadni őket (eodem humaniter excipere volentes). De azok elfordították útirányukat és elhajoltak Magyarország felé: «Azután, amikor közelebb helyeztük táborunkat, velük szemben a humanitásnak mindenféle nemével éltünk (atque omni cum humanitate eos tractaremus), különösen, amikor megtudtuk, hogy a csapatok Testvériségedéi, aki mintegy barátunk és aki nekünk soha nem izent hadat...» Nem is gondolta, hogy ellenséges szándékkal jöttek volna. De azok mégsem akarták kipróbálni az ő vendéglátását és kívánni a dolgok végét, hanem szépen visszamentek Bruckba, ahonnan jöttek és pedig igen sebesen: «A visszatérőket útravalóval követtük és igazán nem rajtunk múltott, hogy őket még bőségesebb jóindulattal ne kezeljük, ha a továbbiakban meg akarták volna várni a mi vendégszeretetünket.» Mindezt persze csak azért írja, nehogy valami rosszindulatú ember másképp mesélje el nekik. Kész mindig a császár, a rendek és többi barátainak csapatait vendégül látni és szeretettel visszaküldeni, csak idejében figyelmeztessék előre. Ez a vítriolos levél Mátyásra vall és stílusát tekintve is föltétlenül az ő fogalmazványa, az említett másik két levélhez hasonlón. A jóindulatú bánásmódot itt már kiterjesztik a magyaros vendégszeretetre: a vendéget tisztelettel fogadni, jól ellátni, sőt még útravalót is adni neki régi magyar szokás és itt a humanitas-szal egyértelmű. Ragyogón mutatja ez a példa, hogy Mátyás király és népének legjellemzőbb tulajdonságai miként kaptak helyet és szint a kultúra új eszményeiben.³⁶

De tovább megyünk! A humanitas-gondolat befogadására és terjedésére a leghatalmasabb bizonyíték már nem is Mátyás király fogalmazása, nem is valami diplomáciai levél, hanem két oklevél-formula. Az egyik nemességadományozásról, a másik nemesnek adott kegyelemről és jogaiba való visszahelyezésről szól. Két olyan formula, mely Mátyás király kancelláriájából

került ki és ezért nem egyéni, hanem intézményes és teljesen elvi jelentőségű. Az első hosszasan kifejti, mi a nemesség, s miért adományoztatik a nemesség. «Virtusaid, hogy eme oklevelünkkel a jövő század előtt tanúsítsuk, a következők: igazságosság, midőn egyeseknek ítéletet mondasz, józan tanács, az árvák és özvegyek gyámolítása, erkölceid méltósága, semmi megbízhatatlanság, nevünknek fölmagasztalása és becsülete irányában igaz hűség és tisztelet, éber szorgalom, melyben nem csalódik az ember és azoknak közös véleménye, akik úgy gondolták, hogy megvan benned az, amit kérsz, a nemesség, amely igazában virtus.» E formula jelentőségét nem is lehet hamarjában lemérni. Megállapítja, hogy az, aki kéri a nemességet, ezt a külső méltóságot, az lelkében már régen nemes, mert erényekkel bizonyította. Jelenti ez a kitétel, hogy a szelekció ősi magyar rendszere, amely erényekért parasztot és polgárt a történeti nemzet tagjává emelt, tökéletesen megfelel annak az eszménynek, amit Európa legjobbjai a Scipiók köre óta az emberi nemességről gondoltak. Középkori klerikus-humanista közvetítéssel jutott el hozzánk ez a tétel, mely tulajdonképpen Juvenalisra megy vissza (*nobilitas sola est atque unica virtus*). A nemesség semmi más, mint «virtus», mondja a formula és önmagáért beszél, mert a «virtust» nem kell, sőt nem is szabad magyarrá fordítani. A humanisták által emlegetett «erény» sok mindent jelent. A magyar virtus: a férfias erény, a férfibátorság, lovagi tulajdonságok, egészbenvéve az, ami a rómaiakat is nagyvá tette. Emlékezetbe kell idéznem, hogy Firenzében a nemessé tévő, lelki előkelőséget adó humanitást az a föl-emelkedő polgárréteg vallotta, amelyet a humanista irodalmi tanulmányok emeltek arisztokráciává a szó eredeti értelmében. Hiszen ők nem voltak nemesek! A magyar humanizmusban tehát az itáliaival párhuzamos jelenségre akadunk, amelynek alapja mindkét helyen közös: a klerikus kultúra.

Kiegészíti a tárgyalt oklevél-formulát, még pedig a kifejezés félreérthetetlen nyíltságával, ugyanennek a kancelláriai gyűjteménynek egy másik formulája, mely a nemesség elvesztését a «becsület és humanitás elvesztése» fogalommal jelöli: «... amissione honoris et humanitatis ipsorum.»³⁷ Ehhez igazán nem kell kommentár! Mátyás király humanizmusa tehát társadalmat formáló erő, mely azonosul a magyar vendégszeretettel, virtussal, becsülettel.

Mindeddig olyan erényekről és olyan magatartásról volt szó, amely lehet ugyan kiművelés eredménye, de még inkább egyénnek vagy népnek széleskörű adottsága, amelyet létrehozhatott különös műveltség nélkül csupán a hitnek fegyelme is. Kétségtelen azonban, hogy az öntudatosítás a humanista műveltség ajándéka. Ha nem lenne száz meg száz bizonyíték Mátyásnak, udvarának, kancelláriáinak és a magyar papságnak műveltségére, még akkor is az irodalmi tanulmányok hatásának kellene tulajdonítanunk az új terminológiát. Azonban tudjuk, hogy Mátyás a «virtus» példáin nevelődött, legbensőbb vágyai, életmódja, egyéniségének egész fölépítettsége szervesen összefüggött humanista tanulmányaival. Az ebbéli véleményben a további

adatok csak még megerősítenek. A fölvetett kérdést azonban : elég-e a természetadta erény, vagy szükséges még irodalmi műveltség is, nem szabad elejteni, annál kevésbbé, mert Mátyás király is szóvá tette.

Cicero egy helyütt arról beszél, hogy a virtust művelődéssel lehet megszerezni s föltételezett ellenfelének azt az érvet adja ajkára, hogy nem voltak-e hát éppen azok között — kiket az irodalom magasztal — kiváló rómaiak, akik filozófia vagy különösebb irodalmi műveltség nélkül értek el az erény csúcsára? Cicero elismeri ennek lehetőségét, de oly szerencsésnek tartja a természetes erény és a tudomány egyesülését, hogy eszménnyé mégis az utóbbit teszi meg. Ezt a kettéválasztást Mátyás király is végrehajtja, egyrészt Cicero által bátorítva, másrészt maga körül látva számtalan példáját a teremtesadta, Isten sugallotta virtusnak. Ezért mondja : «Hanem a tudást vagy fölülről lehelik az emberbe vagy tanulással és fáradtsággal szerzi meg».³⁸ Itt még többről is van szó, mint amit Cicero mond, arról, hogy valakinek az égi tehetsége fölöslegessé teheti a könyveket. Mátyás itt a magyar népre és egy kicsit önmagára is gondolhatott. De hogy ennek a lehetősége éppen a renaissance-ban volt meg, Lionardo da Vinci példája mutatja, akinek tanultsága alig áll arányban az óriási, mindent felölelő tudással, amelyről iratai tanuskodnak. Egész tudomány-szakok terminológiáját dolgozta ki magában, demiurgikus teremtdereje belülről valósította meg azt, amit más könyvekből gyűjtött volna össze. De Mátyás király kijelentése nem vagy-lagos értelmű. A tanulást, az önművelést önmagára éppen úgy kötelezőnek tartotta, mint másra. S ha törhetetlen energiája és mindig friss szelleme kereste az életörömet, a társaságot, soha eléggé nem csillapítható tudásszomja, mindenre kiterjedő érdeklődése adta meg udvari életének komolyabb színeit. Az Alpokon innen példa nélkül áll életstílusa, de udvarának irodalmi szervezettsége és kultúrpolitikájának céltudatossága is.

Mindaz, ami az udvari életet változatossá, ellentétekben és árnyalatokban gazdaggá teheti s az unalomnak pillanatnyi lehetőségét is kizárja, az mind megvolt Mátyás környezetében. Különösen, amióta Beatrix megjött. A királyi ház is gazdátlan, amíg nincs uralkodónője. A királyi székhely királyné nélkül nem vonzotta a királyt annyira, hogy országgyűlésektől, vadászatoktól, állandó harcoktól visszatartotta s a pihenés felé fordította volna. Igazi udvari élet uralkodónő nélkül el sem képzelhető. Letompítja a hangot, szint, ízeket és feszült elevenséget visz az udvari életbe. Beatrix jövetelével az álruhába öltözéseknek, kalandoknak, cimboraságoknak ideje lejárt. A szegény ember sem mehetett be már a királyhoz megállítatlanul. Az uralkodói időbeosztás és az etikett sok kényelmetlenséget hozott, de új örömeket is : a föltétlen

Galeotto Marzio éremképe.

szabad időt, amit az uralkodói pár úgy oszt be, ahogyan tetszik. A magyar uraknak bizony volt okuk panaszra, hogy Mátyás király túlságosan felesége rabja (nimis uxorius). Megtalálta azt az élettársat, aki régóta hiányzott; ellentéteik pedig későbbi keletűek és mindig elcsitultak. Mátyás király csak szellemes társaságban érezte jól magát s a Beatrixé az volt. Mátyás szeretett is a királynéval büszkélkedni. Az olműtzi kongresszuson a nápolyi királylány nagy elismerést aratott szellemes válaszaival s alkalmasint jól tudott sakkozni is, nem csupán táncolni. Mátyás kívánságára leült Ulászlóval a sakktábla mellé.

Beatrix jövetelével lett a budai vár szelleme igazán udvari szellem: tehát csípős, szellemes, raffinált s — ami nélkül nem udvar az udvar — csel-szövással teli. Szertartásos negédesség és bizalmaskodó tiszteletadás, finom csevegés, amely emberközelbe hoz, halkán csengő nevetés: ezek a királyné környezetének ízei. Ha egy úrhölgy ingatagságát beszélük meg fűszeres szavakkal, Beatrix mosolyogva idézi Vergiliust: «Ó, az asszony mindig szeszélyes és változó!» Beatrix élesebb elméjű, semhogy ne ismerné önmagát is. Egy másik alkalommal egy szerelmes ifjú, nem tudván elrejtteni izgalmát, csak kérdez, csak kérdez imádottja felől. Mire a királyné elnéző mosollyal citálja Ovidiusnak, a szerelem nagymesterének szavait: «Égő félelemmel teli a szerelem!» Olyanok ezek a kis jelenetek, mint egy-egy finom akkord a lanton, amit oly szívesen hallgatott a királyné. Nem is felejtette el Péter mesternek, a ferrarai troubadournak, hogy betegsége ideje alatt milyen kellemesen zenélt.³⁹

A királyné szerette az álarcos bált s az álarcos bál szabadságát. Nem egy olyan jelenet játszódott le, mint az, amikor Cesare Valentini ferrarai követnek tudtára adta az örömhírt, hogy Ippolito d'Este immár megerősített esztergomi érsek: «Jó hírt mondok, követ úr! De borravalót kérek érte». A követ természetesen igent mondott. Erre a királyné így kiáltott föl: «Íme, az esztergomi érsekség megerősítése!» A követ sietett megcsókolni Őfensége kezét ismét ajánlkozva, hogy megadja a kívánt borravalót. Erre ő hirtelen azt válaszolta, hogy modenai aranyozott késeket és villákat szeretne s ettől a kérésétől el sem állott. A követ úr örömében egy olasz «canzone»-t szerzett és Ferrarába küldött jelentéséhez mellékelte az udvari, alkalmi lírának e Budán hajtott virágát.

Mátyás életében a királyné kedvessége nem volt veszélyes, csupán játék, amelyen Mátyás király csak úgy mosolygott, mint barátain szokott. S amíg a köszvény véget nem vetett szórakozásainak, aligha maradt ki a körtáncból. A vidám Beatrix talán még az olasz párostáncra is megtanította. A méltóság aligha lehetett akadály. Hiszen a király gyors mozgású ember volt, aki mindig nagyon közvetlenül viselkedett. Pacificus Maximus intése, amikor «Hecatelegium»-ának előszavában biztatja pártfogóját, ezúttal Mátyás királyt, hogy: «Élj vidáman, s szeresd az életet!» bizonyára fölösleges volt. A szerelmi dal sem volt olyan ritka, mint Galeotto állítja. Amidőn olyan kijelentést tesz,

hogy Mátyás asztalánál ritkán énekelnek szerelmi dalokat, nem annyira az igazság, mint inkább a humanista nevelés normája mondatja vele ezt. Mert a humanista nevelés a hősi dalok hallgatását kívánta meg. A szerelmi énekeket éppen hogy megtűrte, mint amelyek nem kedveztek a humanista mértéktartásnak. Így írja ezt elő Vergerio is, a nemes gyermekek neveléséről írott értekezésében. De nem tételezhetjük föl, hogy a ferrarai Péter lantos és menestreljei csupán hősi énekekkel szórakoztatták őt s különösképpen Beatrixot. Különben a táncdalok tárgya sem szokott hősi lenni, bár akad egy-két olyan udvari táncjáték, amely a hűbéri életet mimizálja. De meg arról is tudunk, hogy egy olasz lírikus, Cinzio Benincasa, Mátyásnak kedvelt embere, bizalmasa volt. Benincasa pedig a XV. századi udvari szerelmi lírát képviselte és jó néhány elegáns «strambotto»-ja fennmaradt. Ez az udvari szerelmi líra inkább modorosság, mint tiszta forrás. A lovagi líra emlékei összeolvadnak benne petrarcai hagyománnyal. De mégis könnyed s mivel énekelték, kellemes.⁴⁰

Galeotto megjegyzése egyformán vonatkozhatik olasz- vagy magyar-nyelvű szerelmi dalra, mégis itt a nyelvbeli eltérés nagy hagyománybeli különbséget vet fölszínre. Mindenekelőtt már itt előre kell bocsájtani valamit, amiről csak később lesz szó, hogy Mátyás udvarában a vulgáris nyelvnek igenis bőven jutott szerep. Hogy mégis írásbeli emlékei nem maradtak, annak különösebb oka a magyar költészet szóbeliségében rejlett. De meg ha maradt egy-kettő, az ilyen magyarnyelvű kézirat volt leginkább arra rendeltetve, hogy fölkeltsé magyar emberek érdeklődését a Corvina hányattatásai közben és ezzel sorsa meg is volt pecsételve. A magyar szerelmi költészet a humanizmusnál mélyebb rétegbe nyúlt le. S e szerelmi dalok szerzői sajátságosan magyar költőtípus megvalósítói, amely troubadour, vágánsdiák és jokulátor egy személyben. A humanizmusnál mélyebb réteg pedig a renaissance-ot megelőző, sőt bizonyos mértékig megalapozó kolostori és általában klerikus jellegű latin műveltség. A humanizmus és e klerikus műveltség között az eltérés nem volt nagyon nagy. A kolostori iskolák Nasoja csak az az Ovidius volt, aki a humanistaké. Horatius éppúgy iddogálta a falernumit középkori kéziratokban, mint a későbbiekben és Aeneas szerelme Didóval csak olyan tragikus volt Abélard idején, mint Janus Pannonius, Balassi vagy Shakespeare idejében. Lassankint nyíltan is el lehetett hagyni az allegorizáló és moralizáló játékot és ragaszkodni lehetett az eredeti értelemhez. Nem is akadt a humanizmus befogadására alkalmasabb réteg, mint ezeknek az iskoláknak a növendékei és énekmondóknak beállt diákjai, papi emberei.

Ezt a föltevést mindenben megerősíti a pécsi Nyirkállói, másként Magyikódex üres lapjaira bejegyzett költemények sora. Együtt szerepelnek itt jámbor moralizáló mondások, asszonytól és bortól óvó intelmek egy olyan korhelydallal, amelyben megtalálható egy-egy rész a híres középkori vágáns-költőnek, az Archipoetának «Confessio»-jából s a vágánsok hírhedt «Bundesliedjéből». Szerepel a híres középkori grammatikus költőnek, Vendômei

Máténak hexameteres verse a «Hermafroditus»-ról, humanista sírföliatok Mátyás királyról. Föl-föltűnedeznek humanista glosszák, s végül egy nem közönséges költemény, a «Szerelmi Regula». Íme magyar fordításban :

«Ha ki akar szeretni regulája légyen :
 A hűséges szeretőhöz sok ajándék mégyen!
 Ha szeretnél kedvesednél vígan elidőzni,
 Üres kézzel meg ne próbálj ott bekéretőzni.
 De ha viszel drágaságot, leszel drága párja :
 «Isten hozott, édes uram!» — s karját feléd tárja.
 Ha semmit sem hoztál néki, meg sem moccan búsan,
 Bezzeg víg, ha nyújtasz felé ajándékot dúsan :
 Tapsol, nevet, kacag, szeret, megölelget, táncol,
 Ajándékért jókedvében megsókolgat százszor.
 Ha azt mondod : «Nem szeretlek!» nyomban elkezd sírni,
 Könnyeivel biztosabban akar téged bírni.
 De ha már nem tudna tőled pénzecskét kivenni :
 «Most tudom csak, ki vagy, fickó!» — mondja — s el kell menni!
 «Új legényem, jobb lesz, vígabb és kellemmel ékes,
 Bátor, erős, nemes, csinos, nyájasan beszédes.»
 Asszonyoknak regulája, ez a világ sorja :
 Aki eddig legelső volt, kerül másodsorba.»

Alája ugyanaz a kéz bejegyzi a másolás dátumát : «Budán, 1478-ban».

Ez a könnyed vagánsdal eredetileg a híres tizenháromszótagos verssorban van írva. Ha jól megfigyeljük, két emléket ébreszt föl : az egyik az, hogy kifejezései, szavai és néhány ríme minden kétséget kizáróan Hugues d'Orléansra emlékeztet, a vagánsköltők híres Prímására. A XII. századi francia renaissance e nagy képviselőjének van is egy egészen hasonló tárgyú költeménye rímes hexameterben írva, címe : «Quid luges, lyrice?» De rokonságot tart még a vers valami mással is. Andreas Capellanusnak ugyanebből a századból való híres szerelmi kézikönyvével, amely a francia lovagvilág szerelmi életének nem éppen szürke összefoglalása. Majdnem szószerint előforduló részek akadnak benne : «Nam et si manu velis aperta venire, nulla te mulier eo quod petis vacuum permittet adire.» S végül nem hiányzik az örökké ifjú sulmonai költő ihlete sem. A magyarországi deákköltészet műsorába tartozik az említett bordallal együtt.

Mindenesetre a szóban forgó kódex nagy része Budán és Pesten készült, Magyi János nótárius tulajdona volt, aki először Budán, majd Pesten működött. Utána pedig valami úton-módon a bátai benedekrendi kolostorba jutott. Számunkra lényegesebb az, hogy szerzője a közelben gyűjtötte össze a királyi kancelláriából kikerült ügydarabokat. A kódex tehát nem messze az udvartól keletkezett. Attól az udvartól nem messze, melynek gáláns, friss, pezsgő szelleme kellemessé tette az ott tartózkodást troubadournak, menestrelnek és diáknak egyaránt. Az olyanszerű költeménynek könnyed hangja, finom bája, mint a «Szerelmi Regula», közelesik a középkori

renaissance, a művelt középosztály: a deákság és a magyar udvar szelleméhez egyaránt.

A lovagi udvar és a renaissance udvar között az élet szeretetét illetően vajmi csekély volt a különbség. A renaissance fejedelem, Mátyás király és nápolyi felesége vallásosabb volt, mint a félig-meddig lovagesászár, Zsigmond és felesége, Cillei Borbála. Az egykori császárnét egy asztrológiai kéziratban Vénusz csillagnak ábrázolják. Vágtató paripán ül, egyik keze csípőre téve, kibontott haja és mélyen kivágott, finom leplének könnyű fodrai hosszan röpülnek utána. Másik keze zászlót tart, rajta a Vénusz csillag világít fehéren. Ez volt az a királyné, aki nem hitt égiekben, de alvilágiakban sem. Ájtatos szolgáloit csúfolta, hogy a maguk kitalálta Istent engesztelgetik. Vallotta, hogy a kihűlő testtel együtt kihúny a lélek is, és álmodozik az, aki másvilágot

Angelo Poliziano éremképe és az érem hátlapja.

ígér. Az ember élvezze az életet. Minden bizonnyal igaza van Enea Silvio Piccolomininek, hogy Cillei Borbála féktelen életéhez keresett gondolati támaszt, és úgy látszik, meg is találta azt néhány averroista frázis népies formájában.

Ezzel szemben Beatrix királyné akármilyen szeszélyes, hatalomvágyó nyugtalan, kacér, mégis buzgón vallásos. Végigéneкли a órákat, sorra látogatja a templomokat s talán még jobban gyönyörködik az egyházi énekekben, mint Mátyás király. A lovagi és a renaissance udvar között valami változás mégis van. A lovagi udvar formáiban fátyolozott s a szenvedélyek néha elemi erővel áttörik a formákat. A renaissance udvar nem rosszabb, de formái világiasak, egészen véve őszintébb. A pompa színgazdagsága, a zene és a tánc lendülete nem hiányzik a lovagi udvarból sem, de a renaissance-ban minden távlatot kapott, arányt, értelmet, öntudatos ízt. Régelmúlt s most fölébredt világok ereje ömlik az örömbbe. Aphrodite újjászületik a gyöngy-

kagylóból s művészek és költők ámuló hada csodálja számtalan fénytörésben. A szerelem elveszti lovagkori titkos bűnösségét, nyílttá lesz.

Természetesen mindez csak a köznapí mértékre vonatkozik, mert az eszményi női ideál rohamosan hanyatlik s a végén találkozik a valósággal. Véletlen-e, hogy Dante álmodott szerelmét Beatrice-nek, «Boldogító»-nak hívták, Petrarca kedvesét Laurának, «Babérnak» nevezte, s hogy Boccaccio kalandjainak hősnője Fiammetta, «Lángocska?» A lélek poklot és eget betöltő szerelméből földi hírnév, azután a szenvedélynek apró parazsa lett. Itt találkozott az átlagos nőalakkal, amely viszont keveset változott. Machiavelli azután már arra vetemedik, hogy az «Asino d'Oro»-ban persziflálja Dantet s olyan nőalakot mutat be, aki Circe módjára állatokká varázsolja imádóit.⁴¹ Mindez azonban, mint az előbbiekből is látható, nem áll a budai udvarra: a táj nemes méltósága formákat szabott az életörömnnek és megfinomította. Nagy ünnepek itt is voltak, vadászatok, látványosság, álarcosbál, színház nem engedték be az unalmat, bohócok is bolondoztak, de mindent láthatatlanul irányított a táj lelke. Az életörömet még fokozta a háború és béke gyors váltakozása, amely olyan drágává tudja tenni az öröm perceit. Az életöröm minden nagy irodalmi kiáradása valahogy a halál háttéréből válik ki. Az «Ezeregyéjszaka» olyanvalakinek a meséje, aki fölött a hóhér kardja függ s Boccaccioék egy fiesolekörnyéki villában szállnak szembe az üldöző pestis félelmével. Mátyás király azt mondja Leonardo anekdotájában, hogy a harmónia a pillanatban rejlik. E pillanat kiteljesítése, újból és újból való fölcsobogtatása, mint a szökőkút felszökő sugarának csúcsa, amely mindig új cseppekből áll, de mindig fehéren fönnlobog: ez az udvari élet nagy erőfeszítése.

*

A királyt a harc és az udvari élet korántsem elégítette ki. Épített, utazik, keresi a változást, a vitát, irodalmi életet fakaszt maga körül, szövi diplomáciai és kulturális terveit. Följegyezték róla, hogy együtt dolgozott építészeivel, szándékait érvényesítette, a megoldásokat megvitatta, munkájukban cselekvően résztvett. Mátyás, aki annyira szerette legyőzni a cselekvés matériáját, lett legyen az ellenség, tér, idő, vitatkozó ellenfél, nem tűrhette az anyag ellenállását sem. Ő, aki leveleit úgy konstruálta, mint valami épületet, aki a lélekben arányt látott és harmóniát, távol tudta-e volna magát tartani attól az építkezéstől, amelynek eszménye az arány és összhang, amelyben a kő szinte elvesztette anyagiasságát és szellemmé finomult. Mert a renaissance-építészet csodálatos egyensúlya az erőnek és rendnek, a mozgalmasságnak és szilárdságnak, a fantáziának és szerkesztésnek. A humanista költők a hídépítést a folyók megfékezésének fogják föl, s amikor Mátyás király a Bonfini készítette Averlino-fordításban hídtervrájszt lát meg, azonnal egy a Dunán átvezető márványhídról kezd töprengeni. Nemcsak az ellenkezés hívta ki tetterejét, hanem valaminek az egyszerű hiánya is. Az ilyen ember fantáziájában él,

az az igazi valóság számára, a földi valóság fölháborító ellenkezés. Csak akiben erős a képzelet, arra hathatnak így a könyvek, csak az vállalhat minduntalan versengést, csak az akarhatja egy pillanat alatt Trajanust is legyőzni. Azokon a szobrokon is, melyeket palotája elé állíttatott, legszemélyesebb akaratának nyomait látjuk. Ha elfogadjuk, már pedig meg kell tennünk, Michelangelo művészi koncepcióját, aki az aristotelesi entelecheiát, a benne rejlő idea megvalósulását látta a szoborban, csodálatos jelenségnek lehetünk tanúi. Michelangelo lefosztotta a márványhéjját az ideáról, s így jöttek létre rabszolgái és Dávidja és az Éjszaka, tisztán, földi mez nélkül, mintegy példájául a renaissance művészi gögijének. A szobrászat valóban második teremtés. Az a három szobor azonban, amely legközelebb állott Mátyás szívéhez, mind a három talpig páncélba volt zárva. Itt az idea is más volt. De két fenyegető meztelen harcosa az udvar bejáratánál már az antik művészet emlékét s itáliai fejedelmi lakhelyet sejtet. Talapzatukon dombormívú győzelmi jelvények: itt is diadal!

Ha a lélek harmóniáját kőbe és képbe akarta vésni, ha eszméket akart alakba önteni, ha körülvette magát a humanizmus által fölfedezett vagy éppen a maga alkotta történelem egymásba kavarodó jelképeivel, nem kevésbé természetes, hogy körülvette magát az új művészettel együtt járó mitológiával is. Palotája kapuján Herkules tizenkét munkáját ábrázoltatja, azét a Herkulesét, aki a kor számára talán nem is a fizikai erő csodáját mutatta, hanem az emberi szívósság, küzdelem és győzelem megcáfolhatatlan példáját, annak a félistennek a történetét, aki megölte a föld fiát, aki kiégette a lernai Hydra fejét s Atlas terhét is elbírta. Vitéz János Liviusának miniátorai sem tudtak betelni hőstetteivel. Mikor becsülték volna őt, mikor állítottak volna neki szobrot, ha nem Michelangelo korában!

De megvult Mátyás király palotájában a másik szimbolum is: nem ködös harcok emléke, hanem a lángfehér értelmű, harcrakész Pallas Athene, a szellem fegyveres őre, akire Mátyás király a rokonság érzésével tekinthetett, aki a tudomány pátfogója, szépséges és komoly, de akinek megengyhül a tekintete, ha kedvére valót lát Firenzében vagy Budán. Bármerre nézett a király, mindenütt a művészei és önmaga teremtette új világ tekintett vissza: kandallóiról római quadrigák, ajtóiról vésett föliratok, mint például «A bátor fejedelmet győzelem kíséri!», a boltíves mennyezeteokről dicsőséges pillanatok horoszkópja. Kálváriáján békésen megférnek Péter, Pál és Jakab apostolok Jupiterrel, Apollóval, Dianával. Nem csoda, hogy őt magát is a mennydörgő nevével Jupiternek nevezik a ferrarai követek egymás között. A könyvtárban is, a király legszemélyesebb alkotásában, a székek és olvasóasztalkák három lábra formáltattak, hogy aki a Múzsák szentélyébe lép, érezze Apollo félelmetes erejét, ragadja el a tudás hatalma, mint Pythiát.³² E tripusok tanúsága szerint a tudás olyan hatalmat ad, mely jelent és jövőt bölcseséggel irányít. Szimbolumba takarja Mátyás azt, amit majd Verulami Bacon mond ki: «Scientia est potestas!» S ha eddig a mitológiának valami komoly, heroikus

megválogatását látjuk, megenyhül a kép, ha a falakról mosolygó kis «putto»-kra vagy a Múzsák számtalan kútjára gondolunk Budán, Visegrádon és egyebütt, ahol palotában és kertben a király pihenni akart.

A kútnak külön értelme van. Nagy ellentéteket old föl egyetlen gondolatban. A márvány símán és hidegen áll, a víz nyugtalanul pezseg, ömlik, árad, emelkedik, zuhan, benne van mindaz, ami az életben mozgás. A víz-oszlop könnyed karcsúsága, enyhe csobogása, vibrálása a báj és a játék tökéletes képe. Ezek a kutak a Múzsák és a kis Cupido védelme alatt állottak. Visegrádon Cupido szorítja ki tömlőjéből a hideg forrásvizet és a kutat a Múzsák díszítik csakúgy, mint Budán. A forrás jelképezi, különösen mióta megindult a Pegazus-rúgta Hippokréne forrása, a szellem tisztaságát, kiapadhatatlan fölbuzgását a közönyös semmiből. E szerint a mitológia szerint mindenütt az emberi erő és szellem van jelen, mindenütt az dicsőíttetik.

És szolgálni kényszerül a természet is. A kertek járhatóvá teszik, épület módjára harmónikussá, kalandossá és megfékezetté. Az erkélyek és kilátók megmutatják őt az embernek, a távlat urának, a loggiák nemes ívekbe foglalják.

Mátyás király kertjei szinte külön fejezetét alkotják a magyar renaissance-nak. A kertek divatja Itáliában is csupán a XIII. század legvégén és a XIV. század elején indul meg a gazdag városokban. Addig csupán a szűk lovagi kertek enyhítették a várak köveit és a kolostorok ősi gyümölcsösei meg fűvészkertjei enyhítették a természet szétburjánzó erejét. Magyarországon is kolostorkertekre és várkertekre korlátozódott a fák és virágok emberi kéz teremtette külön világa. Hunyadi János ugyan kertészeket kér Raguzából, meg szőlőmunkásokat, de kérésében mintha a gyakorlati cél vezetné. Sőt még régebben, már Károly Róbert is hozatott olasz kertészt Visegrádra. De Mátyás királynál mást jelent a kert: életszükségletnek fogja föl. Bonfini szerint gondjait kipihentetni a Dunán átjárt Pestre, a város alatti pompás kertjébe. A király szenvedélye, amellyel mindenfelé nyaralókat építtetett, a budai hegyekbe kettőt, közvetlen a vár alatt egyet, Pesten egyet, Visegrádon, Komáromban, Tatán, Pozsonyban, Bécsben, mind arról vallanak, hogy érezte a természetbe való visszanyúlás szükségét, az életörömnnek ezt az erőt adó formáját. Hatalmat kifejező palotáinak díszítő motívumait céltudatosan úgy válogatta össze, hogy azok elsősorban királyi méltóságát mutassák. Pihenő helyeit azonban a szépség szélesebb skáláján valósította meg: a természetnek hol idillikus, hol pedig hatalmas szépségeibe foglalta, és hol többet, hol pedig kevesebbet bízott az építőművész vagy kertész alakító kezére.

A XVI. század s a még későbbi idők olasz kertje szinte zsarnoki uralommal és az élő növénynek jelentéktelen anyaggá való sülyesztésével már egészen háttérbe szorítja a természetet. Így is magasrendű kertművészet jöhetett létre, az emberi szellem egyik újfajta diadala a természetén, de teljesen eltűnt minden látható jele annak a célnak, amiért a kert keletkezett: újra visszavarázsolni a föld természetes ősállapotát, az Ovidius hirdette első

korszakot, az aranykorszakot, az örök tavaszt. Ezeket a kerteket hangossá és örömtelivé gazdagította az erejétől szinte remegő középkor tavasz-szeretete. Már nem a szabad mezőn vagy erdei tisztáson, hanem a kerti réten táncolták a carole-t, választották a májuskirálynőt, énekelték a refraines-dalokat és hallgatták a lovagi történeteket kalandokról, szerelmekről és még szebb kertekről. Ilyen kertben pergett le a Dekameron is. Boccaccio novelláinak egyik egykorú kiadásában félköralakú pergola alatt ülnek a szereplők, fölöttük madarak énekelnek, előttük pedig nyulak legelésznek virágok között. Kinek-kinek csupán kedve szabja meg, hogy mit tegyen pergola alatt ültében vagy a puha pázsiton: táncoljon-e, adja át magát érző éneknek, simogassa-e az őzeket, koszorút fonjon-e társának vagy járjon a mesék kalandos útjain.

A XV. század azonban ismét szenvedéllyel fordul az alkotás felé, a «*mosmos*» felé. Épít és egyre épít s nem elégszik meg az előző század kertjeinek

Taddeo Ugoletti éremképe és az érem hátlapja.

kedves rendetlenségével, melynek közepén rét zöldelt, rajta csorgó kúttal s enyhet adó pergolával. Oldalt itt egy csomóban gyümölcsfák elnehezdedt ágakkal, amott örökzöld kert, viridarium, az egyik sarokban halastó, s másikkban zsvajgó madárház. A kertépítő rendezni kezd. Harmóniát keres ott, ahol eddig a természet össze-visszasággal uralkodott. A XV. században még csak töredékesen s inkább ösztönösen valósította meg vágyait s csupán a következő században jutott igazán szóhoz. A XV. század egyetlen megmaradt kertleírásából, Bernardo Rucellai Firenze-környéki kertjeiről, meg néhány a kertépítő Este-k és az Aragoniai ház villáit érintő adatból világos, mi volt az új, a modern. Ha sokszor ösztönösen is vagy véletlenül, de már észreveszik, hogy micsoda öröm rejlik a kert egyenlőtlenségében, a terraszokban, ahonnan többet lehet látni. Kis kilátó dombokat keresnek. A magaslati kerttől már csak egy lépés a függőkert. Összeköttetést teremtenek a palota és a kert között, mely többé nem önálló, független, külön oázis, hanem a palota tartozéka. Az utakat úgy építik, hogy ne csak arányosan osszák föl a kertet, hanem szép kilátásban végződjenek. Legyen értelme az útnak, meghatározott

pontokat kössön össze. A kertnek harmónikusan kell beleolvadnia a vidékbe. Mint valami művészi kompozíciót beleépítik a háttérbe. És szenvedéllyel kezdenek építkezni benne, megtűzdelik az emberi szellem alkotásaival, pavilonokat, szellős, nyílt csarnokokat helyeznek el rajta, sőt Plinius nyomán antikizálnak is.

A pergolákat oszloposan építik, a kutakat komoly művészi földadatként egyre fényesebbre alkotják, szobrokat állítanak a ciprusok és babérfák közé. Elhelyezésükben nemcsak a térszerűségekre vannak tekintettel, hanem a haragoszöld háttérből kiemelkedő hófehér vagy enyhén sárgás alak vonalait festői módon igyekeznek kiemelni. Márványpadokat, hatalmas virágvázákat helyeznek el és mint Rómában tanulták, erőteljes támfalakat. A fákat ötös rendben ültetik s a kert mellé versenyteret építenek. S miután a természetes rendtelenség kipusztult, mesterséges labirintust teremtenek. Ezekből a tulajdonságokból csak egy-egy vagy néhány van meg egykorú kertekben. Ha azonban áttekintjük a Mátyás király kertszenvedélyéről fennmaradt emlékeket, be kell látnunk, hogy nemcsak előljárt a rokon Este és Aragoniai családdal, hanem gondos eklekticizmusa és a körülmények következtében, több dologban meg is előzte őket.

A kertek helyét célirányosan választja ki. Zsigmond király kertjét a várhegy védett nyugati völgyében kibővítette, kiépítette, ellátta pompás márvány-nyaralóval. A közeli hegyekben az erdők között két nyaralót, a pesti síkságon egyet épít. A várhegy oldalában készült pihenőhely mintegy udvari kertje s a nyaraló nyári palota szerepét tölti be. Meg lehet állapítani történeti emlékekből, hogy a nyári hónapokat elég sokszor Budán töltötte. Ilyenkor minden bizonnyal lehúzódt a várbeli palotából az alsó villába, amelynek előcsarnoka kilátást nyújtott az oldalt s a völgyben elterülő kertekre, szőlődombokra s a távolabbi erdőkre. Az előcsarnok négy márványoszlopán érc-kandeláberek világítottak. A kert nyilvánvalóan mutatja, hogy a palotához tartozik. Elemei, mint loggia, nagy üvegablakos pavillonok, tarka kövekkel kirakott utak, nyírott fák, útvesztők, mind építészeti jellegű kertre vallanak. Megvan a szabályos utak mellett a hagyományos madárház, az örökzöld «viridarium» is s a legvédettebb helyen a pompázó virágoskert. Rózsák, violák, ismert és — egykorú források szerint — ismeretlen virágok illatos, pompázó fajai ebben a szinte állandó temperaturájú, nem száraz, de nem is nedves, védett fekvésű kertben tavasztól késő őszig ragyogtak. Ha azután már nagy volt a meleg, bevehette magát az udvar az erdők közé, a vadaskertbe s a fák ott még hűsebbet tartottak. Azonban gondjait — elárulja Bonfini — a pesti kertben szokta kipihenni. Ez lehetett az igazi oázisszerű kert. Sík vidéken húzódt, az első mérföldkőnél s így, mikor már közsvényét érezte, nem kellett lejtőt sem járnia. S végül közöttte és a hivatalos gondok között folyt a Duna. Mintha csak Leon Battista Alberti tanácsára hallgatott volna a hely megválasztásában. Úgy legyen építve a villa, hogy «onnan látni lehessen a várost, a földeket s a tengert, nagy széles síkságot, ismert dombok és hegyek csúcsait.»⁴³

Valóban a pesti kerthez áttekintettek a budai hegyek, a vár, előtte síkság s távolabbról a pestkörnyéki dombok. Ha a várkert inkább a palotához csatlakozó építészeti kert volt, amelyben alighanem Chimenti Camicia működött, a pesti kert a Trecentóra emlékeztető édes pihenőhely.

A visegrádi nyaraló talán valamennyit fölülmúlta. Ezt mutatják a készülétek arányai. A helyet nem Mátyás király választotta ki nyaraló céljából. A hegytetőn IV. Béla, «a várépítő» emeltetett fellegrárat és a Nápoly szépségéhez szokott Károly Róbertnek annyira megtetszett a hely, hogy ide telepítette udvarát. Itt született Lajos király, ide hozatta Székesfehérvárról a Szent Koronát, a királyi levéltárat. A hegy tövében az úgynevezett Salamon-torony közelében elterülő városban is építkezett. Két palotája volt itt. Példá-jára az ország főurai is idegyültek. Állandó vendégeskedések, lovagi szórakozások, vadászatok verték föl a vidék tiszta csendjét. Visegrád változatos szépsége miatt alkalmas hely volt a gyönyörködésre. A Duna Esztergomtól kezdve dombok, hegyek s erdők között kanyarog merészen: először északkeletre, keletre, délkeletre, majd ismét északkeletre; keletnek s végül délnek áramlik. Visegráddal szemben Nagymaroson hosszú napos dombokon jó szőlő és ízes bor termett. A vadakban gazdag erdők s a tömérdek hal pedig élelemmel szolgált az udvarnak. Így hát Mátyás király és Beatrix szépséghez szokott udvarukat ugyanide helyezték.

Ha a Salamon-toronytól s az egykori város felől a Duna ellenében megyünk, akkor a hegy oldala s a víz közötti lapályos, lejtős terület egyre szélesedik. Itt, ezen a szélesedő, egyenetlen területen helyezkedett el Mátyás király nyaralója. A város és a nyaraló között a vagy kétszáz lépésnyi utat füzesben kellett megtenni. Itt talált a látogató a kapura, s ha belépett, mint Oláh Miklós, esztergomi érsek, aki leírta: «... szeme elé tüstént tarka mezei virágokkal pompázó, tágas, füves térség tárult. A kaputól befelé haladva több mint száz lépésnyire lépcső kezdődik, mely hét vagy nyolc könyöknyi széles, négyszögletes kövekből van összerakva s körülbelül negyven lépés magas. Itt kezdődik a négyszögű függőkert, mely hasonlóképpen négyszögű kövekkel van fődve, melynek belsejében öblös, nagyszerű pincék vannak, vagyis boroskamrák a király használatára. Rajta pedig szép szabályosan ültetve hársak, melyek tavaszi időben illatoktól áradoznak és kellemetes látványt nyújtanak. Középen csodás művészettel kifaragott márványkútból forrás tör elő. A Múzsák alakjai díszítik s tetejében Cupidó ül, márványtömlőből szorítja ki a jóízű, hideg vizet, mely a szomszédos hegyi forrásból folyik ide csatornán keresztül s kellemes csobogással hull a csövekből a márványtálba, innen pedig a kerek medencébe. Ez a forrás ama Hollós Mátyás királyunk parancsára, (mert az ő alkotásai a leírt épületek mind) győzelemünnepek alkalmával bort folytatt és pedig hol fehéret, hol vöröset, amint azt az öregektől hallottam. A bort feljebb, a hegy tövében töltötték ügyesen a csövekbe. Tavasszal és nyáron virágníylás idején maga a király is itt szokott sütkérezni, levegőzni és ebédelni, sőt néha a követeket is itt fogadta és itt adott nekik választ.»

A kertek mentén egészen a hegy oldalában elég magasan állhatott a valószínűleg Anjou eredetű hosszú palota. Túlra rajta, alacsonyabban a «Mátyás király által kiépített kápolna, melyet, mint a többi épületek nagyobb részét is — írja Oláh Miklós — mozaik borít. Ebben néhány ezüst sípval díszített hangszer, melyet közönségesen orgonának neveznek. Van benne azon kívül remek szentségtartó és három művésziösen faragott oltár a legtisztább alabástromból.» A kápolnán túl a lejtőn terültek el Mátyás király épületei. Itt is, Oláh Miklós szerint, egy kis udvar közepén alabástromkút emelkedik, ezt márványoszloptól tartott folyosó övezi, s így a pihenők védve vannak a nyári naptól. Akkor a palota visszahajlik északra, végül pedig nyugatnak fordul. De minden épület ablaka a széles medrében hömpölygő Dunára tekint; . . . Túl a nyaralón s már szelídebben lejtő hegyen és dombokon a királyi udvar gyümölcsös- és szőlőskertje terült el. A palotákban külön épületek voltak a királyné, külön épületek Mátyás számára, külön szárny állott az udvarhölgyek rendelkezésére. Nem hiányzott a nyaraló mellől gőzfürdő, melegfürdő, uszoda s mindenféle épületek, közöttük márványjászolos istálló a királyi paripáknak.

S mindezt ékes keretbe foglalta a kert, a víz s az erdők. Lenn a réten alkalmasint pitypang, lóhere, kökös-csin, ibolya, talán százszorszép és gyöngyvirág is illatozott. Feljebb a függőkertekben az Alpokon inneni vidék ősi fáit, a hársakat, de római módon, szabályosan ültetve s középen Cupido és a múzsák vízcsoörgástól zengő kútja kötötte le a figyelmet. Az utakat puszpáng szegélyezte. Nem hiányozhatott a kertekből a rózsza és liliom sem. Az alabástromkutat körülvevő pergolat ibolyával szegélyezték. Nemcsak a fellegvárban, itt lenn, a nyaralóban is volt halastó s a nyaralón túl, fölfelé a Duna mentén a lapályos parton versenyter.

Itt minden a szép kilátás kedvéért van. A természetes magaslatokról márványkilátók nyílnak, az épületekről erkélyek. Az aranyos szobák ablakain selyembáló. Mohószemű emberek építették mindezt, akik nem tudtak betelni a természettel. A völgyben a Duna sodródott, a zöld dombokat s erdőket tükröző zöld sávjai, közepén az eget visszaverő fehér és kék pászták, a víz játéka, szelíd gyűrűzése mind odalátszott. Együtt volt itt minden, amit a természet s az emberi kéz alkotni tud.⁴⁴

Úgy látszik, a király többször fogadott követeket Visegrádon, azzal a titkos célzattal, hogy elkápráztassa őket. Visegrád lenyűgöző hatását mutatja az a kedves anekdóta, amit ugyancsak Oláh Miklós beszél el: Mesélnek egy mulatságos és emlékezetes dolgot, amely egyszer ezen a helyen történt. A törökök egy követét az udvarnokok szokás szerint a városból az udvarba kísérték, hogy megbízását elmondja. A kapuban, ahonnan egyenes kilátás nyílik a függőudvarra, egyideig megállt. Megszemlélte a hely kellemes fekvését és nagy pompáját s az udvarnokok mérhetetlen sokaságát. Ezek az alsó és felső udvarban tartózkodtak, ahol a király volt, nagy részük ezüstös övekkel (embereink szokása szerint) és kardokkal, valamint aranyos láncokkal ékesítve. Oly hír-

telen csodálat és ámulat lepte meg, hogy teljesen megfélelkezett követségéről. Midőn a lépcsőkön fölhágott a király elé és ott állt annak tekintete előtt, aki nagy vörös szemeivel félelmet keltett a szemlélőben, akkor a már előbb keletkezett rettegése egyre jobban hatalmába ejtette úgyannyira, hogy hosszú hallgatás után semmi mást szólni nem tudott, mint: «A szultán üdvözl, a szultán üdvözl!» A követ aztán szégyenszemre dolgavégezetlen távozott el. De nehezen is vonhatta volna ki magát a hatalmasan megrendezett látvány nagyszerűsége alól.

És a kertek nem szűntek meg Visegráddal. Egyre följebb és följebb, Komáromban, Tatán, Pozsonyban folytatódtak. S amint nyugatnak tartva eljutott Bécsbe, ott is kiépültek a kertek, sétányok, pergolák, kilátók. Mindezeket a kerteket egyetlen út kötötte össze, a Duna s rajta a király pompás

Marsilio Ficino éremképe, hátlapján Platon neve.

hajója, a Bucentaurus. Bonfini úgy beszél róla, mint amellyel vitorlázgattak, de alkalmasint vontatták is, meg evezővel hajtották, mint ahogy annak már lennie kellett, a Duna természeténél fogva.⁴⁵ A királyi párt ismét a harmónia vágya vezette, amikor mindenütt szórakozó helyeket épített ki. Így a harcot és munkát mindenütt fölválthatta a pihenés s a helyet hozzá úgy válaszották ki, hogy a teremtés ősi szépségei, víz, hegyek, erdők és síkság lehetőleg teljes változatosságban együtt táruljanak föl. Nápolyi Beatrix a «Syrena» tengere mellől jött el, ahol szemben Capri ködlik föl, egyik oldalon Surriento, a másikon a Posilippo s még távolabb, a csendes öblön és Misenus hegyfokán túl a szent széljárta Cumae nyúlik a harsogó tengerbe, ahol a föld benső tüze gőzökben és forró forrásokban szinte élőlénynek tünteti föl a természetet. De Nápolyi Beatrix, aki innen jött el, a Duna mentén sem unatkozott. Itt a fény nem olyan éles, de nem is olyan izzó, békésebb, nyugodtabb, szelídebb. Kétségkívűl óriási a szakadék a királyi élet s a régi magyar élet között. A király a réginek

és az újnak teljességére törekedett. Csak ha erre gondolunk, akkor sejthetjük, micsoda egyéniségnek kellett lennie annak, aki a kettőt át tudta ívelni. Aki életelemét, a küzdelmet és a győzelmet össze tudta kapcsolni olyasvalamivel, mint a kertek és pergolák öröme. Az, aki nem riadt meg vére csordulásán, gyönyörködni tudott a víz zsongásában, fénynek és árnyéknak játékában s a virágok tarka és illatos káprázatában. Aki maga volt a lázas cselekvés, órákhosszat sétálgatott vagy üldögélt a pergolák alatt, nézte, mint virágozik a lugast befutó szőlő és hallgatta a méhdongást. Ha nem hiányzott a könyv a sátorából, a finom és tudós beszélgetés asztala mellől, hogyan hiányozhatott a kertből! A kor öntudatos és öntudatlan fantomja, az egyensúly ismét helyreállt a természet és kultúra egyesítésében. Vitatkoztak, vagy éppen olvastak a kertben, szöveget magyaráztak. Milyen színes és zengő keret a kézben tartott könyvhöz! De a könyvbe tekintve is ugyanazt találjuk: Cicero, Vergilius, vagy éppen Ovidius sorait, finom, elegáns betűit, oszlopos tükrét körül fogják a könyvfestők odalehelte virágok, indák, gyümölcsből lakmározó madarak, diadalívek, bujkáló amorették, szelíd nyulak, csodálkozó őzek. Az élet egyetemességét tükrözi minden díszítmény, minden eszköz és maga az ember is.

*

A király lelkisége, műveltsége és életstílusa kényszerítő erővel írta elő, hogy kikkel vegye magát körül, kiknek a társaságában találhat fölüdülést. Ezek a humanisták voltak, mert általuk tudta megközelíteni a maga elé tűzött eszményt. De az egyoldalú típust még humanistában sem szerette. Mátyás eszménye az olyan kiegyensúlyozott, nagy cselekvőképességű ember, mint Francesco Benincasa, aki tudott bátran harcolni, ügyesen tárgyalt diplomáciai ügyeket, kitűnően szónokolt, nem hiányzott a humanista műveltség sem belőle és mint lantosköltő is megállta a helyét. Az olyanokat, mint Francesco Bandini, a platonista kör megszervezője, vagy Taddeo Ugoletti, a könyvtárőr, ugyancsak fölhasználta diplomáciai föladatakra. Az egyetemes műveltségű humanistának azonban Galeotto Marzio a legjellegzetesebb alakja, Aligha lehetett diplomatának használni, de még katonának sem, bár egyszer a király szórakoztatására megbirkózott egy katonával. Azonban élemedett kora és közmondásos testi kondíciója megakadályozták abban, hogy Mars istennek szolgáljon. Galeotto megvallja, hogy szellemességéért és egyetemes műveltségéért szerette a király. Mert Galeotto értett a poétikához, a retorikához, kitűnő orvos volt, jól kutatta az asztrológia titkait, kisujjában volt a középkori filozófia, de Platont is íziben elolvasta, mihelyt latinra fordították. Mindezt egyesítette a szellemes beszéd adományával. Baldassare Castiglione a szellemes beszédéről értekezve, Galeotto egyik híres riposztját idézi. Csípős mondásai szállóigévé lettek Itáliában.⁴⁶ Olyasvalaki volt, akivel a király nyugodtan kalandozhatott minden tudás országába, aki fölvidította, kielégítette szomjúságát, tudott hízelegni, bátorítani, s mert bohém és meglegelekű cimbora volt, közeljutott a király lelkéhez. A sok tudomány nem éppen a legnagyobb

világossággal különült szét elméjében, hasonlított a méhkaptárhoz, de nem ami a rendet illeti. De sziporkázó ötletek, villámfényes gondolatok bő lelőhelye volt. Galeotto értett a jó fölolvashoz, tudott szövegeket magyarázni, orvosi módszerekről vitatkozni, találó idézeteket fölmondani. Egyszóval kieméríthetetlenül sokoldalúnak mutatkozott. A leginkább szakszerű humanistának Antonio Bonfini tekinthető. Az ő munkája, a történetírás egész embert kívánt, mindamellet Beatrix fölolvashoz és társalkodója is volt egy személyben.

Az állandó udvari humanisták és orvosok mellett meg-megjelenő vendégek, távoli ügynökök és alkalmi kapcsolatok egészítették ki Mátyás király humanista pártolását. Szabályosan kialakult a megismerkedés és kapcsolatok gyakorlata a mecénás és a humanista között. Mátyás királynak Angelo Polizianoval, Marsilio Ficinóval, Filippo Valorival és Bartolomeo Fonzióval folytatott tárgyalásai, érintkezése, levelezése fönttartotta számunkra a humanista érintkezés minden mesterségbeli fogását, életüknek műhelytitkait, de vágyait is.

Hogyan is kezdi a humanista megközelíteni a kiválasztott mecénást? A kapcsolatot valamelyik közös ismerős, vagy afféle irodalmi impresszárió szokta közvetíteni. De nem ritka az az eset sem, mikor a humanista a nyomasztó körülmények által hajtva magától merészkedik fölkeresni az uralkodót. Mert ugy-e a hírek messze szétviszik a fejedelem dicső tetteit. A király nagysága mindenkit fölgújt az iránta való lelkesedésre s e lelkesedés kézzelfogható jelére, az irodalmi munkára. S persze kegyetlenség lenne most már nem neki ajánlani a róla szóló munkát. Az ilyen dedikáció nem nélkülözheti a hosszadalmas, de egyáltalában nem előnytelen összehasonlítást az antikokkal. Nagy Sándor, Julius Caesar, Augustus bizony gyakran kénytelenek beérni a második hellyel. Általában ezek az ajánlólevelek jellemzően kifejezik, hogy a humanisták társadalmi tekintetben rendkívül ingatag helyzetű réteg. Ezért egyrészt hangoztatják, hogy ők nem érnek föl a fejedelemmel, ékesszólásuk nyomába sem ér az ő tetteinek. Alázatos alattvalók, mint ezt függő helyzetük megkívánja, de magatartásuk nem egészen őszinte. Méltatlan képességeiket kifogástalan cicerói stílusban adják a fejedelem tudtára. S nem mulasztják el, hogy arra célozzanak, hogy hírneve fönttartása bizony-bizony az ő munkásságuktól függ. Ebből a szempontból igen jellemző Angelo Poliziano ajánlkozó levele. Egészen szerény hangon szólal meg. Már régen korholják őt, hogy még semmit nem írt Mátyás királyhoz, vagy róla, hogyha már nem is a tehetségét és tudását, de legalább is a készségét és jóindulatát mutathatná meg a királynak. Ő hát nem is reméli, hogy természetadta ékesszólása fölérne a király dicsőségével. De nemcsak a tehetség, a jóindulat is számít valamit. Nem sokáig tart ez az összehúzódkodás nála. Egy lappal később már öntudatosan utal arra: «... hogy pedig ki vagyok és milyen helyet foglalok el az irodalmárok között, arról jobb szeretném, ha inkább mások ajkáról értesülnél, mint az enyémről.» Nem titkolja ezek után a képességeit sem. Természetesen

mindenki tudja, hogy latin nyelven mily sokravitte. De görögül is úgy tud, mint akármelyik született görög. Ami bizony, mondjuk csak bátran, még ezer évvel ezelőtt se nagyon történt meg: «... quod nescio an alteri Latinorum (dicam enim audacter) mille circiter annos ante contigerit.» Stílusa pedig olyan, veri a mellét, hogy bárminő legyen az anyag, amelyről írnia kell, a kornak úgyszólván minden kitűnő irodalmára dicséri. Restelli ezt elmondani, bár mindenki bizonyíthatja. Egyre erősebb hangnembe csap át és fölsorolja, hogy mi mindenre lehet majd őt használni. Nem ritka az ilyen fölsorolás és csöppet sem lealázó a firenzei irodalmi köztársaság fejére. Hiszen Leonardo da Vinci is megtette, amikor Milanóba ajánlkozott. Poliziano e szerint sok mindent tudna görögből latinra fordítani, aztán úgyszólván egészen új dolgokat is tudna írni, mert hallja, hogy könyvtárat alapít a király. Azt is hírül hozzák, hogy Mátyás király palotát építtet, udvarát márvány- és ércszobrokkal díszíti, kiváló festőkkel képeket festet. Mindezeket versekkel tudná illusztrálni s nem kellene miattuk pirulni. Ért ahhoz, hogy a békét vagy a háborút latinul és görögül megírja, hogy az utókort betöltse akár prózai, akár költői hírével. Egyelőre beéri irodalomtörténeti munkájának megküldésével. Angelo Poliziano levele nem az egyetlen, de talán egyik legfel-tűnőbb példája a Mátyás királlyal kapcsolatban álló olasz humanisták gyöngéinek. Attól sem riadnak vissza, hogy Itáliát le-leszólják. Elpanaszolják, hogy ott a műzsákat nem pártolják. De Franciaországban sem, meg Németországban sem, csupán Pannoniában.⁴⁷

Még könnyebb a műzsafi dolga, ha a király előtt kedves humanista barátja van, vagy éppen ismeri a király ügynökét. Taddeo Ugoletti Mátyás király megbízásából arra törekedett, hogy minél több munkával térhessen haza, és a Corvinát minél gazdagabbá tehesse. Többször lejátszódik hát a tudós idill. A magyar király prokurátora, aki különben jeles képzettségű, de a humanista irodalmi világban nem nagy hírű ember, megtisztelti látogatásával a híres, de alapjában véve szegény ördögöt. A humanista éppen alkot. A nagy északi uralkodó megbízottja kedvesen érdeklődik, majd fölbátorítja, hogy ajánlja urának a jeles alkotást. S ez annak rendje és módja szerint bele is kerül az előszóba. Bartholomaeus Fontius a magyar király ügynökével élénk vitát folytat Persius egyes helyeiről. Már aztán kérve, vagy kéretlenül, de sürgősen leírja a vitát. Írás közben betoppan a minapi vitázó társ: «Mert az elmúlt napokban Taddeo, midőn írásközben talált, így szólt: Mi az a mű, amelyen dolgozol? Mire én: Azokról a bizonyos költői helyekről. Akkor ő néhány lapot átfutott, majd így szólt: Ez sok ember számára nagyon hasznos, a király előtt nagyon kedves lenne!» Bartholomaeus Fontius elküldte hát munkáit. És a király nem fogadta ridegen, hiszen később a Corvina revíziójával is megbízta. Mátyás valóban örült a Persius helyekről szóló vitának. Örült pedig az ilyen munkának, nem mintha nem látta volna a műzsák szegény papjainak gyarlóságát, hanem örült, mert szerette Persiust és szerette Liviust és szerette azokat az írókat, akiket a humanisták szerettek.

Taddeo Ugoletti egészen konkrét megbízásokat is adott. Így bízta meg Anthonius Thebaldeust Benvenuto de Rambaldis da Imola művének, a «Libellus Augustalis» szövegének lecsiszolásával. Thebaldeo hangoztatja az előszóban, hogy iparkodott a szöveget javítani. De mivel tudja, hogy a király szeret mindent alaposan megismerni, várja csak meg az ő új kiadását. Az egyes császárok életét nem ilyen soványan fogja majd elmesélni, hanem virágosabban, bővebben.

Taddeo Ugoletti igazán komolyan fogta föl hivatását. Négy másolót fogadott föl. Érintkezésbe lépett Bartolomeo Fonzion kívül Pico della Mirandolával, Marsilio Ficinóval, nem különben Angelo Polizianóval. Már eleve az volt a szándéka, hogy jó néhány dedikált könyvvel megy haza. Poliziano éppen «Centuria»-in dolgozott, Ugoletti pedig, mint akinek módjában áll, tudós udvariassággal kölcsönadta Valerius Flaccus «Argonauticon»-jának egy régi kéziratát, melyről Poliziano úgy vélte, hogy a többi kéziratok őse. Ugyancsak Poliziano rendelkezésére bocsátja egy Martialis-kódexét is, melyet Francesco Sassetti firenzei kereskedőtől szerzett.

Természetesen, a királynak hozott kódexek között több olyan akad, amit egyszer-másszor már följánlottak másnak is. Dehát az ilyesmire igazán nem adtak. Nem volt föltűnő, ha valaki, mint például Bartolomeo Fonzio egyik munkáját néhány évvel azelőtt Lorenzo de

Medicinek is följánlotta. Hiszen Persona Kristóf, miután lefordította görög-ből latinra Agathias művét a gót háborúról, a fordítást minden különösebb aggályoskodás nélkül ajánlotta föl egyszerre Lorenzo de Medicinek és IV. Sixtusnak, Mátyásnak és Beatrix királynénak. Mintha csak hozzá tartozott volna a jó modorhoz, senkit sem kihagyni a legelőkelőbb fejedelmek közül. Érthető, hogy a humanisták az ajánlólevéllel, mint valami lámpással keresték a mecénást. Pártfogók nélkül a nemes írók elpusztulnának és nagy sötét ségben heverne a humanista tanulmány, amint az eddig volt.

Mátyás király lelkes firenzei híve az előkelő nemes Filippo Valori, aki másrésről Ficinus ügyeit is intézte, gondoskodott arról, hogy műveit kellő számban másolják és bőkezűen segítette a szerzőt. A király részéről is hálára

Ranzano felajánlja művét a királyi párnak.
A Ransanus-kódex címlapjáról.
(Országos Széchényi Könyvtár.)

számíthatott, ha a Ficinus-i műhely legújabb termékeit azon frissiben eljuttatta Budára. Az író intézője egyszersmind barátja is szokott lenni. Ezt a helyzetét Filippo Valori minden lehető alkalommal hangsúlyozza, de fölhasználja Ficinus dícséretére is. Theophrastus «De anima» fordításának előljárójában Valori bevallja, hogy a művet Ficinus neki ajánlotta, mintegy lelke másának. Ő viszont elhatározta, hogy Őfenségének ajánlja föl. Filippo Valori nagyon iparkodik kedvében járni a hatalmas és nagy hírű pannonai királynak. Itt van például Synesius könyve a jóslásról. Ha nem figyelmezteti Ficinust, még talán másnak ajánlja. Mert így történt az eset: «... azonkívül, midőn ugyan csak önála olvastam — mert bizalmas viszonyban vagyok vele — a platonikus Synesius könyvét a jósálmokról, amit még csak a minapában fordított görögből latinra és még hiányzott hozzá a kézirat feje, így szóltam hozzá: «Marsilius! egy királyi címlap nagyon tiszteltté tenné ezt a könyvet és gyengéből erőssé varázsolná. Mire ő azt mondta: Jó, hogy figyelmeztettél. Nekem is ez jutott eszembe. Legyen hát királyi címlapja ennek a könyvnek. Fogadd ezért szíves lélekkel, Fenséges királyom és olvasd boldogan, amit Marsilius platoni műhelyéből küldünk és tudd meg bizonyossággal, hogy a Valori-család Fenséged iránt hódolóbb mindenki másnál, és nincs hőbb vágya, mint hogy a királyi meghagyásoknak engedelmeskedjék.»⁴⁸

Nagy gond a másolás, meg a mű elküldése is. Taddeo Ugoletti jelenti a királynak, miután egy csomó könyvvel végeztek, a leírt kódexek címeit, gondosan megjelölve hová való a másoló s hogy képzett, tudós ember-e. Minden apróságnak nagy a jelentősége. A platonista műhelynek is nagy gondja, hogy a könyv elegáns legyen. Például megjelent nagy nehezen nyomtatásban a Platon-fordítás. De nem eléggé elegánsan. Ennek részben a nyomdászok, részben «a szerencse írgysége» volt az oka. De ugyancsak nem vették csekélységnek, mert Bandini leírta, hogy az öreg Pláto piszkosan ért Magyarországra: «Bandinusom, kérlek, — válaszolja neki Ficinus, — ne bántson a dolog! Így akarja ezt a természet és a sors is, hogy akit régi bilincseiből megoldanak és mély sötétségből kihoznak, piszkosan, betegségtől elgyötörve kerüljön elő. Bizony nem kis dolog, ha valaki a sötétség sok százada után meglátja a napfényt, de a legnagyobb dolog az alvilágból föltámadni. Már a szabad ég alatt van az isteni Platon, márszívja a levegőt és Napatyánk a magasból sugaraival bevilágítja fiát.» A szöveg az ő számukra személyes cselekmény, a könyv műalkotás, annak minden ünnepélyességével, de maga a fordítás a föltámasztás csodájával egyenlő. A humanizmus igazi hőskölteménye az a harc, amellyel a sötétségből a fénybe helyezik az író, fölfedezik, helyreállítják, lemásolják, lefordítják, könyvbefoglalják s átadják az emberiségnek. A könyvek értéke nagy. Ezért szívesen látott zsákmány a rablóknál. A könyvek eljuttatása a megrendelőhöz nagy körületekintést kíván. Ha a szerző nem tud személyesen elmenni, vagy nem küldheti el családtagját, bizalmasát, barátját, akkor más alkalmatosságot kell keresni. Esetleg egy másik humanistát, aki éppen Magyar-

országra tart. Ugolino Verino testvérét, Silvestrót, küldi verseivel Budára, Ficinus maga helyett Valorit akarná küldeni. Filippo Valori pedig a Magyarországra induló Antonio B.-nak, aki talán Bonfinival azonos, átad egynémely Rómában nyomtatott könyveket és négy kódexet, melyet a király parancsára másoltatott. A humanistáknak illett egymást támogatni, mint közös haza polgárainak. Fölhasználták azonkívül a könyvkereskedőket, akik rendszeresen megtették az utat Itália és az északi országok között, mint ahogy rendszeresen vállaltak másolást és elfogadtak könyvmegrendeléseket is. Így említ Ficinus egy Antonius nevű könyvkereskedőt. A legismertebb ebből a típusból a magyarokkal oly szívélyes kapcsolatban álló híres firenzei könyvárus, Vespasiano da Bisticci. Rajta érzik igazán, mekkora pátosszal és áhítattal bántak a könyvekkel, mennyire a jobb emberséget jelentette a könyv szeretete.

A firenzei irodalmi köztársaság lázasan dolgozik. Ficinus már új könyv felől gondolkodik, miközben a másikat írja, a harmadikat pedig már másolják vagy nyomtatják. Plotinus fordítása még kész sincsen, mert közben segéd-eszközül le kellett fordítania más platonista iratokat és Filippo Valori máris másolja az eddig elkészült szöveget, illetve annak készenálló fejezeteit Mátyás király számára. Ezért nem tud elmenni Ficinus Magyarországra. Egészségével még valahogy átgyötrődne az utat, de nem tudna, terveit félbeszakítva, munkaköréből kiesve, idegenben élni. Óvatosan fölveti Bandini előtt a gondolatot, hogy nem fogadná-e szívesen helyette Sebastiano Salvinit. Ficinus a szokásos indiszkrécio formájában csevegi el szándékait. Küld egyet-mást a királynak, amit műhelyük már régebben készített: «Az én alteregom, a teológia tanára, Sebastianus másolta. Miközben olvasta és másolta a levelet, melyet már régebben írtam nektek, hogy nem tudok egykönnyen eleget tenni kívánságtoknak, amint szerettem volna, hogy odamenjek, nem tudta magában tartani, hogy mintegy félig-meddig költő ne szóljon hozzám: Marsiliusom, nem fogom tűrni, hogy ne tehesd meg azt, amit szeretnél megtenni. Nos, Ficinusom, megtaláltam az utat, amely visszaad téged kedves barátodnak. Mire én: Milyen úton fogod ezt elérni, Salvinusom? Ha én, — mondta — mintegy második Ficinus odamegyek, akkor te legalább általam eljutsz oda, hova vágyol. No de elhatároztam, hogyha az előjelek kedvezőbbek lesznek, elmegyek Pannoniába.»

Bezzeg a kisebb humanisták vagy pénzzavarban szenvedők, mozgékonyabbak voltak. Mátyás király hírére nem hazudtolta meg a valóság. Igaza volt Lodovico Carbonak: «Akik csak elmennek Fenséged látására vagy üdvözlésére, nem jönnek vissza megajándékozatlanul. Az orátorokat, költőket, filozófusokat és tudósokat mind úgy küldöd el, hogy megajándékozod őket pénzzel, ruhákkal, drága lovakkal s kényszeríted őket, hogy rád gondoljanak». ⁴⁹ Galeotto Marzio például a legkülönbébb ürügyekkel keresi föl egykori urát. A leányai férjhez mennek, hozomány kell. Eljön tehát segítséget kérni, és mint mondja, «látni a király dicsőségét». Itt valóban megbecsülik a múzsák

papjait. Bonfini éppen akkor érkezik, amikor a király Bécsújhely ostromával van elfoglalva. Bonfininek várnia kell, míg kedvére való szerephez jut. Mikor Taddeo Ugoletti meglátja őt tétlenül, a panaszkodónak kezébe nyomja a görög Philostratust, hogy vigasztalódják a fordítással. Aztán jött Julius Aemilius, meg Stephanus Crispus, akik mind sürgették a fordításban, olyannyira, hogy szinte félt már, valahogy hibásan kerül ki majd kezéből a munka. Történeti munkájának tarúsága szerint a király bemutatkozásul fölolvasást tartatott vele a bécsi palotában. Még a külföldi követek is jelen voltak. A fölolvasás után előhozatta a király Bonfini műveit s olvasás végett kiosztatta udvarának főméltóságai között⁵⁰.

Mind a király, mind a királyné külön udvart tartott, külön fölolvasóval és gyóntatóval, külön szolgálattévő udvariemberekkel. Alkalomadtán mindeniküknek megvolt a köre, amellyel irodalmi vagy tudományos kérdéseket megbeszélhetett. De, hogy ki kihez tartozik, az nem volt szigorúan elhatárolva. Bonfini, Taddeo Ugoletti és más humanisták, a király udvari orvosai, asztrológusai, ha uruk el volt foglalva, a királyné kíséretéhez csatlakoztak. A hosszúra nyúló étkezéseket, kerti szórakozásokat vitával, fölolvasásokkal tarkították. Azonban ezek a lehetőségek alkalmoszerűek voltak. Hiányzott valami közös cél, vagy külön szervezettség az ilyen beszélgetésekből.

Alkotott azonban a király olyasvalamit, ami igaz otthona lehetett a szellemi életnek, a könyvtárat. A Corvina nagyobbik termének tartóoszlopán, illetve annak töredékén ma is olvasható a fölírás: «A győzhetetlen Mátyás király a szellem gyönyörűségére emelte ezt a nemes alkotást». A király nyugágyat állíttatott be s gyakran vonult ide vissza pihenni, természetesen olvasgatni is. Itt volt a csillagvizsgáló, a király pedig, mint tudjuk, nagy szenvedéllyel gyakorolta az asztrológiát.

A könyvtár összeállítása korántsem vallott valami vértelen, elvont célkitűzésre. Rendkívül nagy részt foglalt el benne a teológiai anyag s ez annál természetesebb, mert a király humanistái között sok a papi ember és egész humanizmusunk az egyházatyák hídján keresztül indult el. Szorosan a teológiai művekhez kapcsolódik a platonista irodalom, mely a királynak s udvarának vallásos igényeit volt hivatva kiegészíteni. A király gyöngéjére egészségre állandóan többen is vigyáztak. Az ő segítségükre szolgált a gazdag orvosi rész és az asztrológiai, mely az akkori orvosi gyakorlat elmaradhatatlan segédeszköze volt. Viszont a király élethivatását a hadtudomány és történetírás támogatta. Nem hiányozhatott a «studia humanitatis» másik két pillére, a költészet és a szónoklat sem.

Humanista vitákra különösen alkalmas hely volt a könyvtár, mert az e mlékezet kisegítésére a vita hevében mindjárt elő lehetett keresni a fölvetődő idézetet. Valószínűleg a könyvtárban hangzott el a fölolvasások jó része. Itt folyt a szorosan vett könyvtári tudományos munka is, mint például a szövegjavítás, amelyhez sok különféle kódexre volt szükség. Itt aztán dúskálhattak a szövegmagyarázók, rávetítvén egyes kétes helyekre a tudós

elme éles fényét. Tudjuk, hogy Taddeo Ugoletti éppen Magyarországon kezdte és írta szövegjavító «Collectanea»-it.⁵¹ Galeotto, aki megelőzőleg töltötte be a könyvtárosi tiszteket, ugyancsak itt nyerhette a szükséges anyagot és itt rendelkezhetett kellő nyugalommal a «De doctrina promiscua» egyes szövegjavító részleteinek megírásához, erre azonban közvetlen bizonyítékunk nincs. Antonio Bonfini oly későn jutott az udvarba, hogy természetesen többet tartózkodott Bécsben, de a király utolsó, hosszabb budai időzése alkalmával, föltétlenül a könyvtárban dolgozott, igénybevéve annak gazdag segédeszközeit történeti munkájához.

Mióta Francesco Bandini Budára került és platonista kört gyűjtött a király köré, lehetőség nyílt még élénkebb irodalmi életre. A budai platonisták tudományos életéről azonban, nem számítva a Ficinusszal folytatott levelezést, kevés följegyzés maradt, úgy, hogy közvetett bizonyítékokat is föl kell használnunk. Szemük előtt minden bizonnal a firenzei Accademia élete lebegett, annál inkább, mert az a két, Platon emléknapiját megünneplő firenzei symposium, amelyről írásbeli emlék maradt reánk, éppen Francesco Bandininek köszönhetette létrejöttét.

Ficinus akadémiaja sokféle emberből tevődött össze s már csak ezért is követték a nagy mestert, Platont abban, hogy sok mindenről vitatkoztak, tevékenységük erősen megoszlott. Semminemű szabályzat vagy merev forma nem kötötte őket. Sem teljes gyűlések, sem meghatározott időpontban megtartott fölolvasásaik nem voltak. A szerint, amint éppen itt vagy ott összejöttek, teológusok, jogászok és államférfiak vagy orvosok, úgy vetődtek föl teológiai vagy bölcséleti tárgyak, orvosi vagy politikai kérdések, nem szólván a tisztára irodalmi problémákról. Volt úgy, hogy versengve szónoklatokat tartottak meghatározott tárgyról, de az is előfordult, hogy ki-ki szabadon választotta meg szónoklata célját.

Együttlétüknek talán leggyakoribb formája a közös asztal volt. Ficinus annyira becsülte a humanista társasáletnek ezt a szinte szimbolikus alakját, hogy még írásaiban is dicsőítette, mint olyanvalamit, amely az embernek a legtökéletesebb örömet szerezheti. Az asztal örömei fölfrissítik a testet és lelket egyaránt. Gyönyörködtetnek s az elmét fölfokozzák. Étkezés és borozgatás barátok társaságában, kell-e ennél nagyobb öröm? Megszabja a meghívottak számát is: ne legyenek háromnál kevesebben, de ne haladják meg a Múzsák szent számát, a kilencet sem. Isteni dolgokról éhomra vitatkozza-

XV. századi humanista munkaközben.

nak. Étkezés közben könnyű, semmi dolgokról csevegjenek változatosan és szellemesen. Asztalbontás után természeti dolgok felől disputáljanak. Nem szabad elvetni az éneket és zenét sem, amely annyira kedves volt a régieknek. Ficinusnak ezek az elvei nem valami elmélkedésnek kiagyalt termékei, hanem gyakorlati tapasztalatok. Mikor házon kívül ebédelt barátaival, szorgalmasan magával vitte jó kis valdarnói borocskáját, hogy mindenütt megszokott italát szürcsölhesse.

A Platon emlékére tartott symposionok menete már ünnepélyesebb. Városban és villában egyaránt tartottak ilyet, s mint említettük, az emléklakoma vezére Francesco Bandini volt. A meghívottak száma elérte a Muzsákét. A Careggi-i villában tartott pompás lakoma után elővették Platon «Symposion»-ját, kiosztották az egyes szerepeket s miután fölolvasták a szöveget, rögtönzött beszédben egyenként magyarázniok kellett. A városban tartott symposion sok mindenről szólt, de Ficinus nyilatkozata szerint, főként a lélekről beszélgettek, mégpedig a mester elveihez híven, a lakoma előtt. Szívesen vette Ficinus ezeken az ünnepélyes Platon-i megemlékezéseken a dalt is, amely alkalmasint a tárgyhoz illő volt.

Alig lehet kétségünk afelől, hogy Francesco Bandini Magyarországon is rendezett ilyen symposionokat. Ugyanis az ilyen lakomáknak minden föltétele megvolt a magyar udvarban. A rendező személyén kívül a budai platonisták körének, vagy talán pontosabban a budai filozófáló körnek tagjai mindig voltak annyian, hogy kikerült belőlük a három és kilenc között változó szám. Platonista volt a már régebben tragikusan elhalt Janus Pannonius, a nyolcvanas években pedig kétségtelenül hozzá tudott szólni platonista és általában bölcséleti kérdésekhez maga a király, Garázda Péter, Váradi Péter, Báthory Miklós. Nem lehet kihagyni a nagyműveltségű Beatrix királynét sem, mint aki alkalomadtán résztvett egy-egy összejövetelen. Résztvettek még a kör életében ideiglenesen itt tartózkodó művelt vendégek, mint például Aragoniai János bíboros, Callimachus Experiens, a lengyel kancellár. Műveik alapján megállapítható Galeotto Marzioról, Antonio Bonfiniről és Brandolinus Lippusról, hogy jól ismerték a platonizmust. Ezek az udvari humanisták kötelességszerűen vettek részt az összejöveteleken, jóllehet aligha kellett őket kényszeríteni.

Nem hiányzott az összejövetelek alkalmas helye sem: ott volt a nagyszerű könyvtárhelyiség s a király pompás nyaralói. Alkalmul kínálkozott az asztalnak Magyarországon éppen meg nem vetett öröme és a jó és változatos borok. Galeotto leírása szerint, a királyi asztalnál bőven vitatkoztak könnyed vagy komoly tárgyakról, testről és lélekről, apró és nagy kérdésekről. Báthory Miklós felől, aki erős platonista volt, följegyezte, hogy váci házában mindig szónokolnak, tanulmányoznak, lantkísérettel énekelnek vagy komoly dolgokról vitatkoznak. Hogy mennyire divatbajlottak nálunk a symposionok, arra jellemző, hogy a kitűnő gyakorlati érzékű Bonfini «Háromnapos Symposion»-nal óhajtotta megnyerni a magyar királyné jóindulatát. Hangsúlyozni

kell, hogy ennek a vitatkozásnak jellemző a tárgya is. Aszkézis és szerelem sokat vitatott fogalma a firenzei platonistáknak. Csak a megoldás különböző nálunk. Ugolino Verinonak erről szóló költeménye az askézis mellett dönt, a magyar udvar vitája a házasság mellett, a nélkül azonban, hogy leszólna az askézist. Csupán a dialógusban Galeotto által képviselt szabadosság jár póru. A szerző fűszerként el-elhintett csípős, gáláns pletykákat, azonban maga a tárgy és a módszer filozófiai.

A magyar platonisták által megvitatott kérdéseket megközelítő pontossággal jellemezni lehet. Ezek a viták körülbelül ugyanazon dolgokról szóltak, mint Firenzében. A Ficinus által megküldött fordításokat, kommentárokat, leveleket olvasták és vitatták meg olyan lázasan, mint amilyen türelmetlenül kérték Ficinustól minden újabb és újabb munkáját. Főként a lélek kérdéseiről vitázhattak, mert a renaissance embereit a lélek és a test viszonya különösképpen érdekelte. Amikor a firenzei származású lengyel kancellár budai követségéről hazatérve, maga is fölveszi a kapcsolatot Ficinusszal és barátai-val, első kételyei a testi és a testetlen problémáját érintik. Az sem kétséges, hogy a Mátyás király által annyira szeretett asztrológia, illetve annak platonista vonatkozásai gyakorta voltak vita tárgyai. Mindenesetre jellemző, hogy ezekben az utolsó években a király mellett tartózkodó humanisták nemcsak Bonfini, de pl. Brandolinus Lippus is olyan műveket ír, amelyek kitűnően beleillenek a filozófáló kör vitatárgyai közé. Firenzében is beszélgettek az egészség megóvásáról, Brandolinus Lippus pedig jövetelekor márcsak azért sem mulasztotta el ezt a tárgyat, mert a király és a királyné testi szenvedéseik miatt egyaránt rászorultak a vigasztalásra. Ficinusék vitáztak az államformáról, Brandolinus Lippus is összehasonlító művet írt Mátyás király kérésére a köztársasági és királyi államformáról. S Platon tekintélye éppen nem hiányzik ebből a munkából. Még jellemzőbb, hogy Bonfini «Magyar Történet»-ének bevezetésében, amely már Mátyás halála után készült el és került másolásra, a középkori királyeszményt, az Istentől küldött uralkodót a ficinusi platonista világrendbe helyezi el, az emberek és a magasabbrendű testetlen intelligenciák közé. Konrad Celtis pedig, aki Mátyás életének utolsó évében, sőt utolsó heteiben járt Budán, leírja a magyar filozófáló társaság egyik vele folytatott vitájának tárgyát is. A látható és láthatatlan világ szerkezetéről és természeti tüneteményekről vitakoztak. S ha már Konrad Celtisnél tartunk, meg kell említeni, hogy az általa létrehozott «Sodalitas Litteraria Danubiana» budai csoportja nem egészen új alapítás. Csak a régi vitakozó társakhoz csatlakoztak újak, társaséletük megélénkült és ismét szabályos formákat öltött. A symposionok divatja oly mértékben él közöttük, ami semmiesetre sem lehet Konrad Celtis behozta újdonság, hanem a platonista kör által elterjesztett, minden humanistától vallott gyakorlatnak még öntudatosabb használata. Konrad Celtis platonista hajlamai itt igazán megértésre találtak.

Még egy kérdés lenne, amelyet nem hagyhatunk szó nélkül. A nemzeti

nyelv használata a budai udvarban némileg összefügg a budai platonista kör életével. Nem annyira, hogy a coetus belső életében játszott volna különös szerepet, — mert hiszen olaszok és magyarok vegyesen résztvettek a kör életében — mint inkább az udvarban, ahol bizonyos platonista elvek kifejtették hatásukat. Ficinus és köre ugyanis Dantet platonistának tartotta s az akadémia tagjai között nagy Dante-kultusz virágzott. Nem tudjuk, volt-e ennek a gondolatnak hatása a magyar udvarban. Valószínű, hogy nem maradt nyom nélkül. Ugyanis Galeotto Marzio fölfogásában, aki pedig a királynak úgyszólván társalkodója volt, jellemző változásra találunk éppen ebben a kérdésben. Míg Filelfóval folytatott vitájában a konyhába utalja a vulgaris nyelvet és «az Orlando-i ostobaságokról» megvetéssel szolt, később a platonisták hatására, úgy látszik, megváltoztatta álláspontját. Ugyan Filelfóval szemben használt dialektikus kijelentését sem kell túlságosan komolyan venni. Hiszen ugyanitt mondja ki a modern nyelvek tanulásának szükségét: «Mert, ha a görög nyelvet tanulják, hogy többet tudjanak, akkor dícsérem, hogyha németül, franciául és angolul tanulnak. Mert nincsen olyan nyelv, melynek segítségével ne gyarapíthatnók ismereteinket». Nyilvánvalóan az ismeretszerzés egyik eszközének tekinti a nyelveket. Több mint két évtizeddel később, Mátyás királyról szóló anekdotás könyvében az uralkodó egyik legnagyobb erényének gazdag nyelvtudását tekinti. Galeotto ekkor már érdeklődik a magyar nyelv iránt, összehasonlíttatja az olasszal és latinnal, figyelmét fölkelti a nyelvjárások kérdése s a magyar énekelt költészet. Ez már semmi esetre sem vulgaris-ellenes álláspont. Az erős platonista hatás alatt írott «De doctrina promiscua»-ban pedig már tekintélyként idézi «Dantes» művét, a «Convivio»-t, amely éppen a vulgaris nyelvnek, mint irodalmi nyelvnek rendszeres, érveken alapuló dicsőítését is tartalmazza s ilyenképpen az akkor még lappangó «De vulgari eloquentia» korszakalkotó szerepét töltötte be. Ezek után valószínűnek látszik, hogy a platonisták állásfoglalása Mátyás király udvarában nem maradt hatás nélkül: előmozdította, Dante tiszteletén keresztül, a nemzeti nyelv és irodalom fölismerését, valamint megbecsülését.

Az udvari humanista élet változatossága és szétterjedése láttán, nem föltűnő, hogy Mátyás király nem tartotta égető gondnak az egykor hatalmi és tudományos célokból föllállított rövid életű pozsonyi egyetem fölüljítását, különösen, amióta Béccsel együtt egyetem is került birodalmába. Mátyás király fiatalabb éveiben nyilvánvalóan a király ősz nevelője, Vitéz János és Janus Pannonius állott a humanista élet középpontjában. S annak színhelye többet volt Esztergom, mint Buda. Mátyás király esztergomi vitatkozása Gattival arra mutat, hogy a pozsonyi egyetem tudós tanárai is itt kerestek udvart az egyetem kancellárjánál. A humanista királyi udvar s a bécsi egyetem fölöslegessé tették ennek a szellemi központnak a helyreállítását. De a nemzeti irányú humanizmusnak mindazáltal megvolt a maga eleven műhelye, a két kancelláriában.

Mátyás király nagyobbik kancelláriájában inkább a diplomáciai levelezést bonyolították le, a kisebbik kancellária inkább bírói fórum volt. Minden figyelmünket megérdemli ez a két intézmény, mert Mátyás halálakor átvette a humanizmus továbbvitelét. A nagyobbik kancellária szerepe nem szorítkozott megadott mintákat másoló egyszerű levélfogalmazásra. A király legszemélyesebb felügyelete alatt állott. A diplomáciai ügyek nem úgy ismétlődnek, mint a jogi ügyletek, melyeknek szabályos típusai szabályos formát írnak elő. A nagyobbik kancellária intézte a király propagandáját. Mátyás királynak érdekében állott céljainak megfelelően tájékoztatni Európa hatalmasainak közvéleményét. Meg kellett győznie az őt támogató pápát és bíbornokokat, a baráti viszonyban álló olasz fejedelmeket, de egyéb uralkodókat is, hogy csak kényszerűségből harcol nyugat felé, csak azért, mert háborgatják keleti vállalataiban. Ezért bőven küld hadi jelentéseket törökellenes hadműveleteiről. Az ilyen vállalatok abbahagyásakor is határozott módszert látunk nála. Először leiratja legutóbbi győzelmét, kellőképpen ecsetelve a sereggyűjtés, előnyomulás, küzdelmek, harc lefolyását. Rendszerint avval a fogadalommal végzi be a leveleket, hogy tüstént tovább nyomul, ha támogatást kap, s főként, ha nem háborgatják a nyugati határszéleket. Azonban a támogatás rendszerint nem érkezik meg és a nyugati határszéleket is háborgatják. Mire azután Mátyás király hazatér, áthárítván másra a vállalat félbenhagyásának minden ódiumát. Janus Pannonius és kiváló humanisták tollát vette igénybe egy-egy ilyen jelentés megírására, mely féligmeddig történeti munka számba megy. De néha maga fogalmazza s ilyenkor világosan lehet érezni, hogy a maga tömör, erőteljes módján követni igyekszik a galliai prokonzul hideg, pontos, gőgösen objektív stílusát. A nagyobbik kancellária főadata volt általában körlevelek küldése. Itt fogalmazták azokat az iratokat, amelyeknek célja, hogy az ellenség szövetségeseit elpártolásra bírják, városait föllátsák. Itt diktálja vagy iratja (miután megadta az alapelveket, a szükséges érveket, de még a tónust is) a védőiratokat és gúnyolódó leveleket Podjebrad Györgyhoz, a választófejedelmekhez, a császárhoz.

Beatrix ideje óta valószínűleg a királyi munkarend keretében jelent meg az uralkodónál a kancellár vagy titkár az íródeákkal, hogy a király tollba-

Mátyás király megalapítja könyvtárát. Fantáziakép a XVII. sz.-ból.
(Freskórészlet
a Vatikán könyvtárában.)

mondásait elvégezze vagy az utasításokat átvegye, az érkezett iratokat bemutassa s az elküldendő leveleket még egyszer fölülvizsgáltassa. Már említettük, hogy Mátyás király leveleiben a latin szónoki műveltségéből első-sorban annak dialektikáját érvényesíti. Így van ez a dolog természetéből kifolyóan a kancellária által fogalmazott iratokban is.

A magyar uralkodó odáig vitte a propaganda kifejlesztését, hogy az egészen új találmányt, a sajtót is fölhasználta rá. Bécs 1485-i elfoglalását arra akarta fölhasználni, hogy fölláztassa a császár nyugati tartományait. Évégből röpiratot adott ki Strassburgban. A röpirat elveszett, de a terjesztését és újranyomását megtiltó császári rendelet megtalálható a strassburgi városi levéltárban. Fraknoi úgy véli, hogy Mátyás már 1477-ben használta a sajtót s kinyomatta hadüzenetének megokolását. De érthetetlennek találja, hogy miért fordult strassburgi nyomdászhoz, amikor Bécsnek is volt már nyomdája és a Thuróczi-krónika is a közelebbi Brünnben, illetve Augsburgban látott napvilágot. Alkalmasint a király valamelyik politikai ügynöke föladatának színhelyén nyomatta ki, de meg az is lehetséges, hogy Mátyás röpirata úgy akarta föltüntetni a dolgot, mintha strassburgi polgárok nézetét tolmácsolná Bécs és az ausztriai háború elvesztéséről.⁵²

Mátyás király az őt dicsőítő humanisták tevékenységét éppen propaganda szempontjából külön figyelemben részesítette. Ezeket a panegirikusokat nem lehet egyszerűen abból a szemszögből fölfogni, hogy mennyit tódítottak az igazságon, milyen tömjénfüstbe burkolták az uralkodó alakját. A királynak első-sorban az volt mérvadó, hogy a mű mennyire alkalmas tekintélyének emelésére, hírének növelésére. Mert ne felejtjük el, hogy Machiavelli is milyen nagy súlyt helyez a látszatra. A fejedelemnek nem jónak kell lennie vagy hűségese-nek, szótartónak, istenfélőnek ; mind ennek csupán a látszatát őrizze meg. A magyar uralkodó kétségkívül nem jutott eddig. De példaadó mintája, Aragoniai Alfonso elég közel állott Machiavelli elveihez. Mindenesetre Mátyás király szívesen vette a leírt hízelkedést. Galeotto egy alkalommal úgy hízeleg Mátyás királynak, hogy előadja, miként feddett meg a király az olmtüzi kongresszuson egy nyilvánosan hízelkedő jokulátort. Az elbeszélésből nyilvánvalóan kiderül, hogy Mátyás király ugyan szellemesen, de korántsem élesen utasította vissza a szépségére és kereszteshadjáratára vonatkozó nem éppen fukar kijelentéseket. Az ízléstelen formában megnyilatkozó, tapintatlan hízel-gésért haragudott, de több jel arra mutat, hogy határtalan öntudata és nem csekély nagyravágyása szívesen pihent meg a kedvező sorokon. Mátyás király teljességgel tudatában volt elhivatottságának és istenadta tehetségének. Hogy mecenás és humanista mennyire propagandának fogta föl a kettőjük között kialakult viszonyt, arra igen jellemző Lodovico Carbo egyik kijelentése, aki ugyancsak dicsőítő munkát írt Mátyás király tetteiről. Dialógusában Ernuszt Zsigmond pécsi püspök ezt mondja : «És föltétlenül gondoskodom róla, hogy ez a mi beszélgetésünk eljusson a kezébe, hadd tudja meg Öfelsége, hogy Itáliában is van tetteinek égőn lelkes hirdetője». A király diplomáciai ható-

erejét, tekintélyét, ütőkéességét fokozták az őt dicsőítő művek. Nem volt számára közömbös a művelt udvari társaságok róla alkotott véleménye. A magyar vonatkozású humanista művekben annyit kifogásolt mitológia és általánosságok sokszor szükségesek, mert egy teljességgel más életkörülmények között élő társadalom számára csak akkor volt lehetséges Mátyás arcát rokonszenvessé tenni, ha kimondhatatlan nevű tartományok és ismeretlen népek helyébe a római történelemből ismert neveket állítottak. A mitológia pedig éppenséggel nem mindig dísz, hanem nagy erőknek újraéledő, mindmegannyi szimboluma, mint azt Mátyás király palotájának ikonográfiája bizonyította. Egyébként is a humanisták kiélezett, dicsőítő jellegű teóriája a halhatatlanságról sokkal inkább a jövőbeható propagandát szolgálta, mintsem az objektív történetírást. Mátyás király fölismerete a korszerű művelődési jelszavak értékét. Ezért szívesen alkalmazza a humanista propaganda ismertebb kifejezéseit. Érdekében állott, hogy őt irodalompártolásáért, mint a legnemesebb szenvedélyért dicsőítsék és egy sorban említsék Lorenzo de Medicivel és a mecénáspápákkal.

Könyvnyomtató műhely a
XVI. században.
(Fost Amman metszete.)

A kisebbik kancellária sem játszott jelentéktelenebb szerepet az udvar életében. Az új műveltség annyira átjárta, hogy amint Mátyás királlyal kapcsolatban már említettük, a nemességre képesítő erényeket és magát a nemességet humanitás-nak nevezték s ezáltal megtörtént a magyar történeti gondolat találkozása a legklasszikusabb, a legeurópaibb gondolattal. A kisebbik kancellária vezetője, Karai László hozatta Budára az első nyomdászt. Az ő védelme alatt nyomtatták ki a Budai Krónikát. A kisebbik kancellária ítélőbírája volt Thuróczi János, a rohamosan népszerűvé lett krónika szerzője. Ez a munka őstörténeti részében már teljességgel használja az antik és humanista szerzőket, tudatában van a stílus kötelezettségének és azt szerénykedve magánál kiválóbb személyre hárítja. Kimondja azonban azt a Mátyás udvarában már régen lappangó gondolatot, hogy Mátyás király «második Attila». Thuróczi előszavából kiderül, hogy a kisebbik kancelláriában erősen vitatkoztak történeti kérdésekről. Vezető szerepe volt ezekben a vitákban Drági Tamásnak, a kancellária magyar szónoklatban oly kiváló akkori vezetőjének.⁵³ Hatalmas történeti koncepció bontakozik ki, amelynek kezdőpontjában Attila áll, végpontjában Mátyás, a magyarság antik birodalmának fölújít-

tója. A magyar humanitás gondolatával s evvel a történeti koncepcióval a humanizmus és renaissance tökéletesen magyar erkölcsi és történeti gondolattá vált. Mátyás király számára a kisebbik kancellária propagandája talán még értékesebb volt a nagyobbikénál, mert ez műveltebb alattvalóit igyekezett az uralkodó meggyőződéses híveivé alakítani. A kisebbik kancellária szoros kapcsolatát az udvarral sok minden elárulja. A Thuróczi által használt nagyszámú antik szerző csak a királyi könyvtárban lehetett meg. Bonfini parádés történeti munkáját írva, Thuróczit veszi alapul. Egy zágrábi kódexben maradt jelentéktelennek látszó följegyzés még jobban mutatja, hogy mennyire segítették egymást könyvekkel, s hogy éppen a kisebbik kancellária tagjai, magyar világi főurak szomjasan olvasták a latin kódexeket. Egy Cicero, Vergerio, Poggio, Guarino, Filelfo és más humanista szerzők műveit tartalmazó «Collectanea» táblájára írva ugyanavval az írással, mely már több egykorú és egyéb glosszát is vetett a margóra, a következőt olvassuk: «Lucrezia apud Palocz—Vergilius apud Dragh—Albertus Magnus apud me—Sallustius Budaë—Eneas Silvius apud cancellarium—Tullius De officiis Bude—Sinonime Beati Isodorii Soliloquiorum—». A két világi magyar úr nevén kívül sokat mond az a körülmény, hogy a kancellárius úr is gondosan használta Enea Silvio Piccolominít. Az előforduló könyvek címei pedig teljességgel középkori műveltséggel összefonódó alapvető humanista tanulmányokra engednek következtetni. A kisebbik kancellária, mint magas bírói intézmény volt arra is hivatva, hogy az első kodifikációs kísérleteket megtegye, mintegy utat mutatva Werbőczynek.⁵⁴ Evvel a tevékenységgel még szaporította amúgy is fölbecsülhetetlen érdemeit. A két kancellária a humanizmus biztos pillére volt az Anjouk óta, az maradt Mátyás idején és halála után.

Mivel Mátyás király öntudatlanul és szervezeten, a lélek kereséséből és gyakorlati célkitűzésekkel élt humanista életet és terjesztett humanizmust udvarának állandó és ideiglenes tagjai között, mivel a király közelében dolgozó hivatalok is telítve voltak az új műveltséggel, fölvetődik a kérdés: mennyire volt gazdag problémákban ez a szellemi élet, mennyire volt sokszerű ez az irodalom és milyen volt a hatása? végeredményben pedig Mátyás kultúrpolitikája milyen arányú lehetett és milyen célkitűzések irányították? Ha végigtekintünk az eddigieken, azt látjuk, hogy nem akadt olyan szaktudomány, melynek alapvető kérdéseiről ne került volna szó és pedig a kor különleges szemszögéből. Magyar őstörténet, személyes bátorság a háborúban, fejedelmi felelősség, a hadtudomány fejlettsége csakúgy vita tárgya, mint a hit kérdései: ki a jó pap, ki a rossz pap, mire kellene inkább ügyelni, a morális kérdésekre, vagy a hittételek bizonyítására. Említettük, hogy a lélek halhatatlanságának, a szabad akaratnak milyen szenvedélyes igénylése nyilatkozik meg az újplatonizmus körül folyó budai vitákban. Nyilván asztrológiai kérdések is fontos helyet foglaltak el a beszélgetések sorában. A király asztalánál például mindig volt valaki vendégként, aki értett ehhez a tudományhoz, Galeotto Marzio, vagy az orvosok valamelyike. Egy időben, nem kisebb

ember volt ez az asztrológus vendég, mint Regiomontanus. Ha már a lakománál tartunk, megvitatták az udvarban az egészséges étrendet is, mit ajánl Avicenna, mit nem? Közönséges pletykákról villámgyorsan tértek át az átöröklés kérdéseire, a testi konstitúció és a lélek viszonyára, a lélek erejének a hirdetésére, hogy «megvan-e benne vajjon az erő a valóság megváltoztatására», ami nem egyéb, mint mágia. De jellemző, mennyire nem a babona oldaláról közelítik meg, hanem az emberi Prometheus csodálatos erőfeszítését tisztelik és hiszik benne. A természettudományokat illetőleg nem lehetett titok az új naprendszer néhány sejtése sem.

Kopernikus és Cusanus között, Galeotto Marzionak is sokat lehet köszönni az új naprendszer fölismerése körül. Giovanni Bianchini felfedezése a földtengely precessióját illetően talán közelebb van a következő század csillagászatának tárgyilagos módszereihez, de Galeotto irodalmi műveltségével többet látott meg. Az 1463–64-ben Filelfoval folytatott vitája óta három művében, de főként az 1489-ben írt «De doctrina promiscua»-ban szerepel egy gondolat, amelynek Bolognában meg kellett gyökeresednie az egyetemen és élnie kellett Kopernikus lejöveteléig. Ez a gondolat a heliodinamikus naprendszer gondolata, amely szerint a nap sugarai bizonyos távolságban tartják és mozgatják a bolygókat, amelyek carole-szerű, ritmikusan előrehaladó körforgást végeznek. A gondolatot egyre bővebben és egyre határozottabban fejti ki, idézetei pedig rávilágítanak arra, hogy Catullus, Lucanus és főként Martianus Capella egy-egy helye erősítette meg megfigyeléseiben. Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy a nagy olasz csillagász, Schiaparelli, az új naprendszer fölfedezésével pontosabban az aristarchosi világkép megújulásával foglalkozva, egyik tanulmányában megállapította, hogy a gondolat útjában bizonyos hézag van, valami megmagyarázhatatlan s úgy véli, hogy valami heliodinamikus felfogásnak kellett átmenetet alkotnia a ptolemaiosi világkép és Kopernikus világot átalakító fölfedezése között. Azt is megjelöli Schiaparelli, hogy honnan jöhettek volna rá ilyen naprendszer gondolatára, tudniillik már meglévő antik gondolattöredékekből.⁵⁵ Mivel ez is csak éppen olyan fölüjítás kellett, hogy legyen, mint ahogy a lengyel tudós fölfedezése is Aristarchos világképének fölüjítása, Galeottot sem szabad kárhoztatni a tételnek költőiesen naiv, irodalmias megfogalmazásáért. Elsősorban azért nem, mert az újjászületés korának természetszemlélete erősen panteista jellegű: a természet emberi öntudattal és cselekményekkel gazdag. Másodszor pedig, mivel Kopernikus szemlélete is irodalmi volt és munkáját épp úgy költői idézetekkel ékesíti, mint Galeotto.

Külön említés nem történik róla, de sok jel arra vall, hogy Mátyás király, mint hadvezér, jól ismerte a földrajzot. Gratiosus Benincasa földközítengeri térképe, a könyvtár Ptolemaeusai jó kisegítő eszközként szerepelhettek, de mint Felice Petanzionak Mátyás király halála után megírt művéből látszik («Milyen úton kell megtámadni a törököt?»), a magyar udvarban szívesen látták az olyan embereket, akik a balkáni viszonyokat tökéletesen ismerték.

Ilyenek voltak elsősorban a mindenre figyelő, érdeklődő, sőt kíváncsi természetű ragúzaik.⁵⁶

Természetes, hogy a kérdéseknek ilyen sokfélesége sok irodalmi műfajt hozott létre. Mindenekelőtt azonban ez az irodalmi élet alakította ki az ország vezető osztályában, illetve annak egyik részében az irodalmi élet alapvető formáit. Közönséget hozott létre, tudományos társulásba vitte bele őket. Az irodalmi halhatatlansággondolat vágyát fölébresztette bennük. Kiterjesztette a levelezés lehetőségét. A XVI. századnak már az első negyedében is a továbbfejlődő irodalmi élet jelei mutatkoznak. Világi magyar főuraknak ajánlott munkák, levelezés világi humanisták között, a Sodalitas Litteraria Danubiana létrejövele, mind-mind egy-egy jele a többé vissza nem forduló irodalmi fejlődésnek. S mindezt betetőzte a reformáció, amely ugyanezeket az irodalmi formákat állította a hitterjesztés szolgálatába. Sajtó, fordítások, levelezés, iskola a humanizmus által már előtérbe juttatott eszközei az irodalomnak. Teljessé tette a gyors fejlődést az a körülmény, hogy az egyetemi reformáció nemhogy nem tudta volna magától távoltartani a humanizmust, de annak bizonyos formáira támaszkodott. A görögből való bibliafordításokhoz szükség volt a humanisták görögnyelvi tudására s az újjászülető bibliamagyarázat a szövegkommentálás természetes módszere szerint történik.

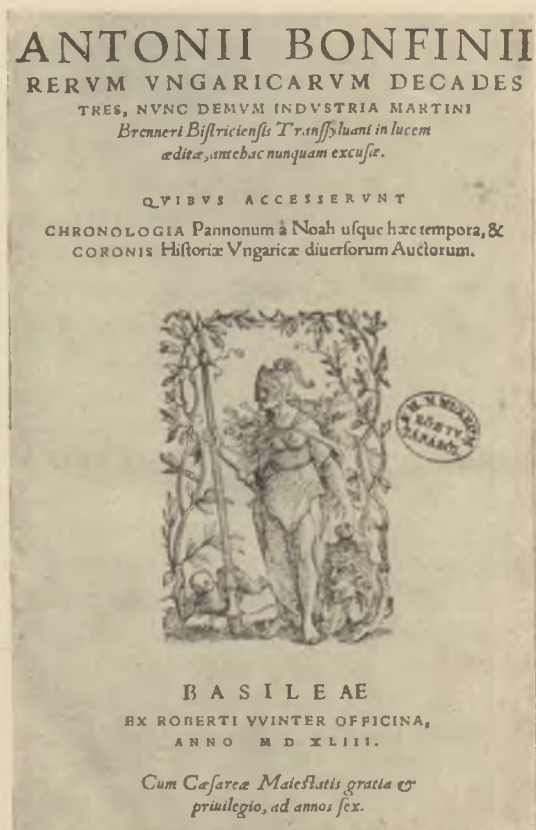
A Mátyás király udvarából szétterjedő humanizmus határozottan irodalmi műfajokat teremt. Mindenekelőtt latinnyelvű történetírásunk, amely a magyar történeti gondolkodást hordozta, még évszázadokon keresztül minden ízében folytatja a Mátyás udvarában végzett történeti munkálkodást. Természetesen a kancelláriai gyakorlat is a korabeli gyakorlatból fejlődött tovább a Jagellók kancelláriáján keresztül. A magyar jogalkotás remekműve, az «Opus Tripartitum» pedig az említett kisebbik kancelláriához fűződik, ahol Drági Tamás, az 1486-os kodifikációs kísérlet főszerzője működött. Galeotto Marzio a memoár-irodalom anekdotázó válfaját hozta magyar földre és ugyancsak számos követőre talált. Mátyás király s kiváló embereinek humanista sírföldratai idővel minden nemes vitézt arra bátorítottak, hogy életét, virtusát ő is latin versekben örökíttesse meg. Így a középkori eredetű magyarországi epitaphium-irodalom kiterébélyesedett. A történeti jokulator-dalt az egyházi iskolák erősen történeti hajlamú «epitaphium» költészete után most már a humanista epika fejlesztette tovább. Oláh Miklós «Attila»-jában és «Hungária»-jában nem ment szükségképpen a német Blondus-iskola és Tacitus nyomdokain, hiszen a magyar történetírás ekkor már régen ismerte a humanista emberföldrajzot és az őstörténeti vázlatokat, mivel történeti szemléletet épített rá.

Nem hátrálhatunk meg ezután az elől a kérdés elől: kikre terjeszkedett hát ki Mátyás humanizmusa, hogyan terjedt és mi volt a királynak erről a határozott fölfogása?

Az életstílus mindenre kiterjeszkedik, kezdve a ruházattól, lakástól, az életmódon keresztül a társadalmi magatartás, műveltség, gondolkodás,

lelki élet minden mozzanataig. Ha tehát azt kérdezzük, ki volt humanista, nem könnyű válaszolni. Egészen bizonyosan az volt leginkább, aki a lehető legtöbbet egyesítette magában ezek közül a tulajdonságok közül. Be lehetett hatolni az új életbe kívülről, a pompaszereteten, divaton keresztül, meg lehetett közelíteni a cselekvés és gondolkodás lovagi formáival, meg lehetett találni belülről, a neveltetésen keresztül. De, amint nem bizonyos, hogy kívülről való behatolás fölületes marad, éppen úgy a humanista nevelés sem változtathatta meg az egyéni hajlamokat. Végeredményben a humanizmus, mint történeti stílus, a megelőző stílusnak majdnem minden ponton való folytatása. Magától értetődik azonban, hogy az átalakulás végpontján, illetve teljességében, különösen a külföldön már szembekerül a középkori egyházi műveltséggel és lovagi formákkal. Nálunk nem következett be a törés. Ha tehát az érdekel, ki volt humanista, illetve, ki lehetett az, akkor azokon a neveken kívül, akikről határozottan tudjuk, hogy humanista mecénások voltak, udvart tartottak, írtak, olvastak, építettek, résztvettek az udvar szellemi életében, mindazokra ki lehet terjesztenünk, akiknek megvolt a lehetőségük mindezekre, mert az udvarban voltak. E tekintetben nem

változott meg a véleményünk azóta, amikor úgy jelöltük meg a humanizmus határait, hogy az a XVI. sz. első negyedében már magába foglalta a magyarság iskolázott egyházi és világi vezető rétegét. Arra a vádra pedig, hogy a humanizmus nem terjedt ki a népre, már megfelelt Horváth János, hogy hiszen a humanizmus nem volt «népies» mozgalom, hanem mindenhol az elit műveltsége.⁵⁷ A művelődési irányzatok minden korban csak a műveltekre terjedtek ki, s hozzátéhetjük, hogy még Itáliában is. Ezeknek a száma ott talán nagyobb volt a városi élet nagyobb fejlettsége következtében, de a jelenség ott is csak

Antonio Bonfini «Magyar Története»
1543-i kiadásának címlapja.

olyannak mutatkozott, mint nálunk. A reformáció azután sokat tett az új műveltség elterjesztése érdekében, bár még ekkor is mint «irodalom» mindig megállt a műveltség határainál.

Mátyás király akarta, hogy a magyar nemzet életsíjlusa emelkedjék. Udvarának életstílusát példaadónak szánta és azt kívánta, hogy mások is annak tekintsék. Kultúrpolitikáját világosan összegezi Bonfini, amidőn ezeket írja: «De ez az isteni fejedelem, minden szép mesterség atyja és a kiváló elmék pártfogója, a magyar szokásokat nyíltan elítélte, a szittya barbárságot és kiműveletlen életet nyilvánosan megbélyegezte, az embertelen szokásokat széltében leszólta, bevezette az urbanitást, az előkelőket és nemeseket buzdította a csiszolt életre. Meghagyta nekik, hogy tehetségükhöz mértén szép házakat emeljenek, hogy éljenek finomabb módon és az idegenekkel, akiket azelőtt hallatlanul gyűlöltek, bánjanak szelídebben. Minderre pedig első sorban példájával hívta valamennyiüket.» Bonfini történeti munkájának ez a része megragadta a következő század magyar történetíróinak figyelmét. Forgách Ferenc már-már az eszményi, «platoni» fejedelmet látja benne, aki népének elsősorban nevelője: «Mátyás király, hogy őket a művelt életre s az erények tiszteletére rávegye, mint bölcs fejedelem és tanító, semmit el nem mulasztott. Tehát a tudományok minden neméből, és pedig nemcsak az «artes liberales» köréből, hanem a mechanikus mesterségekből is a legkiválóbb s legnemesebb férfiakat nagy jutalommal az egész Keresztény Köztársaságból magához hívta és tartotta. Pozsonyban hatalmas épületet emelt, minden szakrak és tudománynak nemes és tökéletes emporiumát alapította, amit előtte egyetlenegy király sem tett. És követői mindazt, amit ő jól megalkotott s az utókornak hátrahagyott, gyalázatosan és becstelenül megrontották és tönkretették. Mert a fejedelmeket nem csupán azért kell tisztelni, mert fölülmúlják a többi embereket kincsekben, hiszen a kincsek a legtöbb embernek pusztulására és gyalázatára szolgálnak s különben is közösek lehetnek másokkal, hanem sokkal inkább tisztelnünk kell őket virtusukért és tudásukért. Hogy a városokat, népeket, királyságokat a művelt életre tanítják a test és a lélek erényei által, kiművelik, begyakoroltatják, mint irányító tanítómesterek, aminthogy a jó fejedelmekről szokás mondani. Mindezekben pedig Mátyás király megelőzi nem csupán korának minden fejedelmét, hanem az utána következő időkét is az ő halhatatlan dicsőségére, és amíg a világ áll, emlékezete az utókor előtt mindig híresebb és egyre dicséretesebb lesz.»³⁸ Mátyás király gyakorlatát Bonfini kodifikálta és Forgách Ferenc elméleti eszményé tette.

Tőle már gyorsan visz az út Istvánffyhoz és azon keresztül ifjabb Zrínyi Miklóshoz. Mátyás király valóban a nemzet nevelője akart lenni. A kancellária vezetőin és tagjain kívül udvara legkiválóbb humanistái a pécsi, váci, szerémi, veszprémi, nyitrai, egri püspökök, nem szólván a váradi egyházfőről és az esztergomi érsekről. És pedig nemcsak egy-egy személyiség, hanem az egymásután következő egyházfők, ami azt jelenti, hogy «lokális, helyi

hagyomány alakult ki, amely már eleve megakadályozta, hogy más műveltségű egyházi férfi érjen el bizonyos rangot, mint csak humanista. Ernuszt Zsigmond éppen úgy pártfogolja a humanizmust, mint Janus Pannonius, és Szatmári György nem marad el semmiben Ernuszt mögött. Szatmárit követi Móré Fülöp és «in partibus infidelium» Dudith András meg Telegdi Miklós. Báthory Miklós, váci püspök, a király neoplatonista vitatkozó társa, szinte legendás alakja ennek a vidéki humanizmusnak. Kerteket, nyaralókat, várakat épít,

befejezést, maga is összegyűjtette Janus epigrammáit. Lassan követők is jelentkeznek, Garázda Péter, Megyericsei János. Minden jele föltűnik hát az irodalmi, műfaji hagyománynak, a kérdések továbbfejlődésének.

Egy kiváló magyar műtörténész a magyarországi renaissance építészettel foglalkozva azt a megállapítást teszi, hogy három renaissance típus bontakozott ki nálunk, a dunántúli, fölvidéki és erdélyi. Észreveszi azt is, hogy igen szembetűnő az új formáknak a Duna vonalán való terjedése és, hogy a Dunántúlnak különösen a Dunához közel eső részeiben keletkeznek leggyorsabban építészeti művek. Azt hiszem, ennek előfeltételét két körülményben kell látnunk. Elsősorban abban, hogy, amint említettük, a királyi élet útja a Duna mentén vitt Budától Bécsig. Ott emelkedtek a nyaralók, ott úszott végig a Bucentaurus. A második körülmény már abból következik, hogy a Duna a magyar földnek ekkor is már egyik legfontosabb útja, ütőere. Már pedig a kultúra a kereskedelmi és hadiutakon terjedt. Egyébként mindaz, amit az egész stílusra vonatkoztatunk, a művészettörténet szerint különösen vonatkozik a művészetre. Igaz, hogy az új stílus a király támogatásával terjedt el, de behálózta az egész ország területét, megerősödött, meghonosodott, sajátosan helyi, magyar formanyelvet vett föl, sőt egyes elemei eljutottak a népművészetig.⁵⁹ Tehát ugyanaz következett be, ami magával a humanitas alapvető fogalmával és a magyar renaissance történeti szemléletének kialakulásával.

Hogy valóban mindenfelé azonos, közös és új építészeti stílus adta meg az új életstílus legláthatóbb külső formáját, arra talán bizonyíték a szigorú Tubero véleménye, aki személyesen járt Magyarországon, tehát megállapításai a tapasztalatot tükrözik. Szerinte ugyanis Mátyás király olyan pompás és olyan sok épülettel látta el Magyarországot, hogy a királyság az ő idejében e tekintetben fölért Németországgal. Az új stílusirány egyaránt terjedt az építészetben és az irodalom művelésében. A kancellárián, egyházi székhelyeken és iskolákon keresztül eljutott a főuri kastélyokhoz éppenúgy, mint a kismessséghez. Eleinte csak a díszítést végzik új elemekkel s a régi palota ajtója, ablakkeretei, kandallója lép meg az új stílussal a régi kastélyban, később azután már teljesen az új építészet törvényeit követik új paloták emelésekor. A magyar nemesi kúria és ma már parasztházaink oszlopos tornácai egykori loggiák emlékét őrzik, és népművészetünk díszítő elemeit renaissance motívumok is gazdagították.⁶⁰ Ugyanakkor pedig magyar humanista diákok és lantosok a mitológia alakjait, római és görög hősöket mutattak be közönségünknek s a széphistóriák új alakokkal gazdagították amúgysem szegény mesevilágunkat. A történeti nemzet egyszersmindenkorra megerősödött latin kultúrájában.

Ezek jussanak eszünkbe, amidőn arra gondolunk, hogy Mátyás király halálával megindult alkotásainak rohamos szertepusztulása, hogy a Corvina elkallódott, hogy a palotát összerombolták, a nyaralók lassan összedőltek, a kertek elvadultak, a hadsereg széthullott, a hatalom szétfoszlott. Mert

megmaradt a kultúra, a nemességnek, történeti életnek új tudata, amelyet Mátyás király plántált át nemzetébe.

Gyakran éri Mátyást a vád, és úgy látszik, némi joggal, hogy a helyett, hogy országa erejét, hadvezéri képességeit, páratlan tetterekészségét a török ellen fordította volna, állandóan nyugatnak hadakozott. A magyar történet-tudomány olyan közvetítő megoldást talált ennek a vádnak a megdöntésére,

A Galeotto-érem hátlapja.

amely szerint Mátyás király azért hadakozott nyugat felé, hogy nagyobb erővel, nagyobb birodalommal, a császári cím nimbuszának birtokában támadhassa meg és győzhesse le eredményesen a törököt. Sok belső igazság támogatja ezt a magyarázatot, elsősorban az, hogy nem lehetett bízni az európai szövetség létrejövetelében és a mások segítségében, amely mindig akkor maradt el, amidőn a legnagyobb szükség volt reá; ezenkívül, hogy Mátyás valóban mindent megtett Dsem herceg megszerzésére és egy döntő keleti hadjárat véghezvitelére. A kérdést semmiesetre sem lehet vagy-vaggyal megoldani. Mint minden emberé, Mátyás egyénisége is alakult, változott. Jól láthattuk, hogy atyjától örökölt keresztény küldetéséhez már korán hozzájárult a latin műveltség és a császári hatalom ábrándja.

Hihető, hogy felvetődött benne a gondolat, hogy a császári hatalom erejével rontson Keletre, Nagy Sándor példájára átkeljen Ázsiába és önnön hazájában győzze le az ősellenséget. De a nagyobb hatalomért való küzdelem évről évre folytatódott, az európai keresztesháború megvalósulása elé újabb és újabb akadályok állottak s még attól is elütötték, hogy «unokatestvére», a trónkövetelő Dsem herceg, udvarába jöhessen és jelenlétével az elkövetkezendő hadjáratban meggyöngítse a török birodalom erejét. Úgy látszik, hogy Mátyás király nyugati elfoglaltsága s gazdagodó humanista műveltsége meghalványította benne a régi álomképet. Végrehajt egy-egy dicsőséges délvidéki hadjáratot, de azok nem foghatók atyjának hadi vállalataihoz. Udvari emberei, humanistái idestova olyan politikai eszményeket fűznek alakjához, melyek egyáltalán nem zárják magukba a kereszteshadjárat kötelezettségét. A «második Attila» eszménye inkább a német-római birodalom ellenlábasának tünteti föl a magyar királyt. A humanisták «Mathias Augustus»-a, vagy célozgatása Trajanusra pedig éppenséggel a sztatikus birodalom és a béke gondolatát hirdetik. Bonfini a «Symposion Trimeron»-ban annyira megy, hogy a Dsem herceg segítségével végrehajtandó nagy keleti hadjáratról is elsősorban humanista célkitűzést vár, a kelet-római császárság helyreállítását. Nemcsak Beatrix terelte el királyi ura törekvéseit a keresztény misszió útjából, öncélúvá tették azokat magának az uralkodónak tapasztalatai, melyeket a civakodó és irígy európai udvarokat illetően szerzett, mélyülő rajongása az antik eszmények iránt s égő nagyravágyása, hogy külön legyen az őt lenéző, de alapjában tehetetlen régi uralkodócsaládoknál. Az atyai hagyománynál erősebbnek bizonyultak hajlamai, valamint a műveltség és környezet hatása alatt kialakult renaissance gondolkodása. A római módra fölépített magyar birodalom gondolata éltette.

Birodalmat akart, de szenvedélyesen szerette a magyar népet, amelyből való volt. Annak erényeit mutatta: politikai ösztönét, cselekvőerejét, nagylelkűségét, gazdag képzelőtehetségét, merészségét; és annak hibáit örökölte: hogy rászédhető volt és rászédetett, hogy nagyobbra mert álmodni, mint amennyit az irígység megengedett. Azt kell benne tisztelni, aki volt: nemzetének és korának tökéletes képét, azt, aki birodalmát egyidőre Európa élére állította.

A történelem nem lehetőség, hanem szükségszerűség és Mátyás király e szükségszerűség ellenében is legyőzte a magyarságra leskelődő teljes pusztulást. Azáltal, hogy a humanizmust nemcsak a maga gondolkodásának alapjává tette, hanem elfogadtatta az udvari hivatalok egyházi és világi tisztviselőivel, a magyarság vezető rétegével is, megújította a nemzet életstílusát, műveltségét, s amidőn a magyar vendégszeretetnek, udvari stílusnak, virtusnak, nemesi gondolatnak «humanitas» értelmet adott, akkor sajátosan magyar európaiságot öntudatosított: a cselekvő, nemesi humanizmust. Így a hősi, nemesi eszmény egyesült a lelket nemesítő műveltséggel. Egyszerűen irodalmat s nemzeti erőket fölszabadító új eszményt állított népe elé. Kifejlesztette a történeti gondolkodást, előkészítette a nagy jogi korpuszt.

Az ő műve a mult valóságán épülő, a lelkekben épülő eszményi és örök Magyarország. Emléke archimedesi pont volt a nyomorúság időszakaiban. Reá tekintett Zrínyi, Berzsenyi és Ady.

Berzsenyi a vátesz ihletével érzi benne az «isteni bölcsét», aki egyszer-smind «Mars pallosával bírni tudó fejedelmi ember», aki

«A vakságba merült századok éjjelén
A mennyből lehozá Delphi szövétnekét
S meggyújtá Buda ormain.»⁶¹

S hinnünk kell, Berzsenyivel, hogy amit Mátyás király népében öntudatra hívott, az a magyarság «nemzeti bélyege».

Így hát a Dunán méltóságteljesen lefelé úszó gyászhajó, a víznek, amely annyiszor hordozta hátán urát, komor áradása s a hollóknak Fejérvárra gyűlő seregei nem a nemzet legnagyobb erőfeszítésének tragikus végét jelentették, hanem nemzetformáló hagyomány elindulását.

JEGYZETEK.

¹ A humanizmus kiterjedésére vonatkozólag ld. az 57. jegyzetet. Eredetéhez v. ö. Kardos Tibor: A laikus mozgalom magyar bibliája, Bp. 1931. Minerva-Könyvtár, XXXV. 10—12., 27—29. l.; u. a.: Századok, 1932. 324—25, 328. l.; u. a.: Stflustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. I. A kancellária, mint szellemi gyújtópont. Pécs, 1933. Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából, 6—9. l.; u. a.: A virtuális Magyarország. Bp. 1934. passim; Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp. 1935. 18—42. l.; Kardos Tibor: A magyar humanizmus kezdetei. Pannonia. 1935. 340—359. l. 1936. 29—78. l.; u. a.: Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal. Századok, 1936. 407—432. l.; u. a.: Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában. Egyetemes Phil. Közlöny, 1936. 284—297. l. — Zsigmond átmeneti egyéniségéhez v. ö. Hóman Bálint—Szekfü Gyula: Magyar Történet, III. kiad. II. köt. Bp. 1936. 406—411. l.; Horváth Henrik: Zsigmond király és kora. Bp. 1937.

² V. ö. ehhez Kardos Tibor (K. T.): Che cosa fu l'umanesimo ungherese? Studi e Documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. I. Annuario, 1936. Roma, 1937. 181—182. l.; Bővebben kifejtettem 1938-ban a Római Magyar Akadémia előadássorozatában: «La poesia goliardica in Ungheria» címen. Idevágó tanulmányaim eredményét a «Századok» 1939. 7—8. és 9—10. számában közöltem.

³ Körülbelül ötven nemesi családnak volt palotája Budán, de minden országnagynak, káptalannak, rendfőnöknek, főpápnak megvolt a «palazzo»-ja. V. ö. Horváth Henrik: Buda a középkorban. Bp. 1932. 85—86. l.

⁴ V. ö. K. Burdach: Rienzo u. die geistige Wandlung seiner Zeit. I. Hälfte, Berlin, 1913. 91, 93, 136, 137. l.; II. Hälfte, Berlin, 1928. 481, 625. l. (Vom Mittelalter zur Reformation, II. Bd. Briefwechsel des Cola di Rienzo, Hrg. von K. Burdach und P. Piur. I. Teil.) — U. a. Reformation, Renaissance, Humanismus. Berlin—Leipzig, 1926. 11—17. l.; P. Piur: Cola di Rienzo, Wien, 1931. 105—109. l.

⁵ V. ö. Fraknoi Vilmos: Vitéz János Livius-kódexei. Magyar Könyvszemle, 1880. 9—10. l.

⁶ Hunyadi János beszédére ld. Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. Hrg. von R. Wolkan. II. Abt. Briefe als Priester und als Bischof von Triest (1447—1450), Wien, 1912. Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria et Acta, LXVII. Bd. 75. l. — Hunyadi 1448. szept. 8-i levele ld. Johannis de Zredna... Epistolae... per Paulum de Iwanich... congestae. Schwandtner: Scriptorum Rerum Hungaricarum, h. n. 1746. Tom. II. Pars I. 51. l. idézve Horváth János: i. m. 50. l. — A fiatal Mátyás mint tolmács ld. Galeottus Martius Narniensis: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Johannem eius filium liber. Ed. Ladislaus Juhász, Lipsiae, 1934. B. G. T. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, c. 12. 6. — A gyermek Mátyás és a lovagi elbeszélések ld. Galeottus: i. m. c. 12. 27.

⁷ A Nagy Sándorról szóló mondák magyarországi elterjedését közvetett és közvetlen adatok bizonyítják. A «Sándor» név a XIV. és XV. században egyike a legelterje-

dettebb magyarországi neveknek s vele együtt föltűnik a «Fülöp» és «Olimpiás» név is, mint amelyet a középkori Nagy Sándor-regények terjesztettek. V. ö. Elemér Moór: *Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn. Ungarische Jahrbücher*, 1937. Bd. 17. 60—61. l. — Góg és Magóg fölbukkanását Anonymusban ugyancsak a Nagy Sándor-mondákra vezetik vissza. V. ö. Kohányi Miklós: *A Nagy Sándor-monda magyar fordítása. Egyet. Phil. Közöny*, 1912. 28. l.; Fóti József: *Góg és Magóg*, u. o. 1913. 28. l. — A Nagy Sándor-mondára vonatkozó XV. és XVI. századi adatokat összeállította Király György: *Világbiro Sándor mondája régi irodalmunkban. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1918. 125—142. l. (Bibliográfiával.) — A Nagy Sándor-mondával függ össze a híres ál-Aristoteles-i mű, a «*Secreta secretorum*». Magyarországi népszerűségéről Szt. István kora óta az Anjoukig v. ö. Balogh József: *Szent István politikai testamentuma*, Minerva, 1930. 156. l.; Jakubovich Emil: *Nagy Lajos oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. Magyar Könyvszemle*, 1930. 383—388. l. (Bibliográfiával.); Balogh József: *Mit tudunk a Szent István-i Intelmek szerzőjéről? Magyar Nyelv*, 1931. 162—163. l.; Hóman Bálint—Szekfű Gyula: i. m. i. h. 154—155, 622 l.; K. T.: *A magyar humanizmus kezdetei*, Pécs, 1936. Pannonia-Könyvtár, 20 sz. 17—21. l. — Mátyás válasza a csufolkodóknak ld. Antonius Bonfinius: *Traductio in architecturam Antonii Verulini... praefatio. Eugenius Ábel—Stephanus Hegedüs: Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*, (Ezentúl röviden A. N.) Budapestini, 1903. 54. l. — A magyarok «Messiás-várását» Enea Silvio Piccolomini említi: *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, i. h. no. 5. 29. l. — Az «erény tűzecskei»-ről Galeottus: i. m. c. 12. 9. — Mátyás a «végzetes gyermek» ld. Bonfinius: i. h. 54. l.

⁸ Kancelláriai történetírás és humanizmus ld. K. T.: *Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal. Bp. 1936. 15—16, 23—26. l.* — Poggio Bracciolini idézett levelei olvashatók Ábel Jenő: *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Bp. 1880. 158—159. l.* — Livius mint az «emberi történet nagy Pátriarchája» (*magnus ille humanae historiae Patriarcha*): *Johannis de Zredna... Epistolae*: i. h. ro. l. — Zbigniew Olesniczky kölcsönkéri Livium: Ábel J.: i. m. 166—167. l. — Vitéz környezetének egykorú történeti munkásságáról Callimachus: *De vita et moribus Gregorii Sanacensis*. Ábel: i. m. 163—165. l. — Vitéz oldalgjegyzetei Tacitushoz: *Fraknoi Vilmos: Vitéz János könyvtára. Magyar Könyvszemle*, 1878. 20. l. — Vitéz előadása Pannonia történetéről: *Callimachus*: i. m. Ábel J. i. m. i. h.

⁹ Callimachus említi idézett életrajzi munkájában, hogy a tudós lengyel főpap jól látta a Hunyadi gyerekek nagy képességeit. *Callimachus*: i. m. i. h. 164. l. — A keresztény humanizmusról ld. Vladimiro Zabughin: *Storia del rinascimento cristiano in Italia. Milano*, 1924. 50—100, 224—241. l.; G. Toffanin: *Storia dell'umanesimo*, é. n. h. n. (Napoli, 1933. Perella.) 95—122, 195—202. l.; K. T.: *A filozófiai irányú renaissance-kutatás Itáliában. Első közlemény: Hit és humanizmus. Athenaeum*, 1935. 97—100.; u. a.: *A magyar humanizmus kezdetei. Pannonia*, 1936. 52—62. l.; u. a.: *Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal*, 8, 18—23. l.; Florio Bánfi: *Corvina*, 1936. 106—190. l. — Pier Paolo Vergerio különleges Szent Jeromos tiszteletéhez v. ö. *Epistolario di Pier Paolo Vergerio. A cura di Leonardo Smith. Roma*, 1934. *Fonti per la storia d'Italia pubblicate dall'Istituto Storico Italiano per il Medioevo. Epistolari Sec. XIV—XV. no. 32, 91—93. l., no. 60. 139—140. l., no. 62. 145—146. l., no. 78. 184—185. l., no. 79. 186. l. Appendice seconda, no. 5. 475—477. l.* — Enea Silvio Piccolomini és a keresztény humanizmus: W. H. Woodward: *Vittorino da Feltre and other humanist educators. Cambridge*, 1905. 188 és köv. Idézi: Huszti József: *Aeneas Silvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában. Egyetemes Phil. Közöny*, 1919. 223. l. — Enea Silvio Piccolomini e helyütt idézett hasonlata: *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*: i. h. 81. l.

²⁰ P. P. Vergerio és Vitéz János v. ö. Huszti József: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 6—13. l. — A sokoldalú tudásról ld. Epistolario di Pier Paolo Vergerio, Appendice II. no. 5. 473. l. — A történeti elv Vergerio nemesi nevelésében megtalálható, ld. Petri Pauli Vergerii: De ingenuis moribus et liberalibus studiis adulescentiae (Ed. A. Gnesotto) Padova, 1918. 9, 21—25, 27. l.; Fináczy Ernő: A renaissance-kori nevelés története, Bp. 1919. 31. l.

²¹ Enea Silvio Piccolomini gyér eredményei a császári udvarban ld. Huszti József: Aeneas Silvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában, i. h. 106. l. — A «Pentalogus»-ra ld. Huszti J.: i. é. 101. l. — Enea Silvio Piccolomini levele Zsigmond osztrák herceghez, ld. Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini, hrg. von R. Wolkan. I. Abt. Briefe aus der Laienzeit (1431—1445), I. Bd. Wien, 1909. Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria et Acta, LXI. Bd. no. 99. 222—236. l. — Az Arrianus-fordításhoz ld. Epistolario di Pier Paolo Vergerio. Prefazione, XXIX., LIX. l.; no. 139. 379—384. l. — Vergerio: Nagy Sándorról. Petri Pauli Vergerii: De ingenuis moribus. 37—38. l. A Leonello d'Estere és Alfonso d'Aragonára vonatkozó idézetet ld. Der Briefwechsel d. Eneas Silvius Piccolomini: i. h. 227. l. — A történetírás hasznáról szóló rész u. o. i. h. 229. l. — Az új fejedelmi eszmény Ausztriában és nálunk v. ö. Huszti: i. é. i. h. 221. l.

²² A Pomponius Laetushoz írott levelet közli gróf Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon, XI. köt. Pesten, 1855. 454—455. l.; bilinguis kiadásban ld. Magyar Reneszánsz Írók (Magyar Irodalmi Ritkaságok, XXXIX. sz. Bp. 1934. Kiadta K. T.), 52—55. l. — Mátyás idézi Cicero mondatát az erény megbecsüléséről, ld. Galeottus i. m. c. 30, 25.; eredetije M. Tullii Ciceronis Tusculanorum Disputationum Libri V. Testo Critico comment. Ricc. Rubrichi, Firenze, 1910. L. I. c. II. 4. 5. l. — Mátyás ifjúkori olvasmányaihoz v. ö. «A puero enim ad regiam dignitatem evectus pauca e multis didici et militarem quodam modo litteraturam arripui.» Galeottus: i. m. c. 30, 36—37. — Mint később kiderül Curtius, Livius és Caesar mindvégig a király kedves olvasmánya maradt. — Piccolomini panasza a tanulmányok mostoha sorsáról Itálián kívül: Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini: i. h. 219. l. — Piccolomini előmozdítja Vitéz János humanista törekvéseit, v. ö. Huszti: i. é. i. h. 238. l. — Az «istenekéhez hasonló élet» kitétel megtalálható: Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini, II. Abt. Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria et Acta, LXVII. Bd. 67. l. — Miklós modrusi püspök levele kiadva Ábel Jenő: Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon, 167—168. l.

²³ Hunyadi János összeköttetéseiről Aragoniai Alfonsóval v. ö.: Gugl. Fraknói: Alfonso re di Napoli candidato di Giovanni Hunyadi al trono di Ungheria dopo la battaglia di Varna. Corvina, 1922. Anno II. vol. IV. 50—59. l. — Podjebrad Katalin koszorújáról ld. GeorgiiSirmiensis Epistola de perditione regni Hungariae. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, I. köt. 11. l. — A tavaszünnepek virágkoszorúzza királyairól és királynőiről v. ö. G. Paris negyedik tanulmányát A. Jeanroy: «Les origines de la poésie lyrique en France au moyen age»-áról Journal des Savants, 1892. Paris, Juillet, 413—416. l. — A koszorúzás középkori elterjedéséről táncoknál, lovagi tornákon, általában ünnepeken ld. K. Burdach: Rienzo u. die geistige Wandlung seiner Zeit. II. Hälfte, Berlin, 1928. 502. l. (Vom Mittelalter zur Reformation, II. Bd. Briefwechsel des Cola di Rienzo. Hrg. von K. Burdach und P. Piur, I. Teil.) — Mátyás a királyok közti párviadalról ld. Galeottus: i. m. c. 9. 3—4. — Lovaggaütések, Sárkány-rend osztogatása, bajvívások v. ö. Csánki Dezső: Mátyás király udvara, Bp. 1884. 152—158. l. — Arany-sarkantyús lovag volt pl. Francesco Benincasa, v. ö. A. N. 178. l.; K. T.: Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról. Bp. 1931. 37—40. l. — A spanyol lóidomfóról ld. Mátyás király levelei. Közzéteszi Fraknói Vilmos. II. köt. Bp. 1895. no. 229. 367—368. l. (Ezentúl: Mátyás király levelei.) — Vadászataira v. ö. Mátyás király levelei,

II. köt. no. 130. 231. l. — Szívesen vadászott sólymokkal. Brandolinus Lippus : De humanae vitae conditione c. munkájában Mátyás királlyal mondatja : «Vidi ego apud Dacos circa salinas nostras quem locum Morimarusam appellamus nonnullos centenarios senes, aut etiam grandiores ita validos, ita robustos, ut accipitrem dextra tenentes equo facile insiliunt.» Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtotta : Ábel Jenő, Irodalomtörténeti Emlékek, II. köt. (Ezentúl : I. T. E.) Bp. 1890. 49. l. — Lő- és kocsiverseny ld. Csánki : i. m. i. h. Visegrádon valóban volt testedző tér és pálya lőversenyek tartására. V. ö. Bonfinius : Tractatus in architecturam Antonii Verulini... praefacio. A. N. 57. l.

¹⁴ Corvin János első lovagi viadaláról v. ö. Antonius Bonfinius : Rerum Ungaricarum Decades quattuor cum dimidia... per Joannem Sambucum. Francofurti, 1581. D. IV. lib. 8. 649. l. — Mátyás Fabricius példájára hivatkozva utasítja vissza Podjebrad György méreggel való elemésztését : «Frustra legissem historias de Fabricio qui ad regem Pyrrhum Romanorum hostem acerrimum scripsit, ut a familiarium veneno caveret (quidam enim eius mortem promittebat) addiditque Romanos ferro, non veneno pugnare consuesse. Quamobrem libros lectitamus? nisi ut optimis exemplis imbuti virtutem sequamur vitemusque vitium. Galeottus : i. m. c. 15. 5—7. — A szóbanforgó cseh urakról szóló rész így hangzik : «Ubi vero petitis nos ut Joanni Zwoys et Anaxagore cum Ladislao Velchek saluum conductum ad nos accedendi et sese expurgandi mittamus, ad hoc respondemus, quod non expedit nobis ulterius illis personis saluum conductum dare, quarum dolo heri vix quod salutem presentis vite non amisimus. Si pro quacunque re honesta ad nos mittere vultis, habetis, ut credimus, penes vos alias personas illis probiores, quibus nos, si opus fuerit saluum conductum dabimus competentem. Nihilominus tamen speramus, quod prout semel promisistis, illos qui in tam nefaria re culpabiles existunt in manus nostras assignabitis, ac verbo vestro satisfacietis, presertim cum non aliter digne innocentia vestra possit approbari.» Mátyás király levelei, I. köt. Bp. 1893. no. 160. 225. l. — A cseh urak merényletéről : Gróf Teleki József : Hunyadiak kora Magyarországon. Pesten, IV. kötet 1854. 51—52. l. — Mátyás király nagylelkűsége Podjebrad fiairól v. ö. Galeottus : i. m. c. I. 1—11. — Panormita Aragoniai Alfonsóról : Antonii Panormitae De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum. Witebergae, 1585. lib. II. c. 45. 57—58. l. ; lib. III. c. 15. 65. l., c. 22. 67. l., c. 50. 71. l. Továbbá K. T. : Reneszánsz királyi neveltetése, Bp. 1935. 12. l.

¹⁵ Szűz Mária és a szabad művészetek ld. Horváth Cyrill : Temesvári Pelbárt és beszédei. Bp. 1889. 25. l. — A keresztény renaissance-ről ld. Vladimiro Zabughin : i. m. 50—100, 158—164. l. Továbbá K. T. : A filozófiai irányú renaissance-kutatás Itáliában. Hit és humanizmus. Athenaeum, 1935. 97—100. l. — Mátyás király a «modern» teológusokról ld. Galeottus : i. m. c. 30. 18. — Temesvári Pelbárt szemrehányásaira ld. Pintér Jenő : A magyar irodalom története, Bp. 1931. I. köt. 434. l. — Philippus Bergomensis kitétele : «...legebatque ardentissime sacras litteras.» Novissime historiarum omnium repercussiones noviter a Reverendissimo patre Jacobo Philippo Bergomense ordinis heremitarum edit, que Supplementum supplementi Cronicarum nuncupantur. Incipiendo ab exordio mundi usque in annum salutis nostre MCCCCCII. Venetiis. 1506. Liber XV. 404. l. Mátyás király Magyarországi Mihály vitáján : Gábel Asztrik : Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Budapest [19—38] 26—27. l.

¹⁶ A könyvtár «királyi» ajtajához v. ö. Naldus Naldius : De laudibus augustae bibliothecae, lib. II. v. 11—14. II. köt. 283. l. — A királyi kórusról ld. Pray : Annales, IV. 166. l. ; Katona : Historia critica, IX. 513. l. ; Csánki : i. m. 75. l. Ottone Gombosi : Vita musicale alla corte di re Mattia. Corvina, 1929. 112—113. l. — Mátyás és az egyházi tárgyu képek : Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából. III. kötet. Budapest, 1877. no. 31. 44. l. — Péter András : A magyar művészet története. Budapest, 1930. I. kötet. 175—176. l. — Alamizsnás Szent János ereklyéinek Budára hozatása

Szilády Áron : Temesvári Pelbárt élete és munkái, Bp. 1880. 77. l. — A kápolna alakjáról ld. Csánki : i. m. 175—176. l. — A király udvari papjairól ld. Mátyás király levelei, II. no. 1. 1. l., no. 28. 40—41. l., no. 164. 277—278. l. ; Csánki : i. m. 37. l. — A király zarándoklata ld. Lodovicus Carbo : De rebus gestis Mathiae regis, II. köt. 203. l. — Mátyás jelen van disciplinatartáskor, v. ö. Fr. Gyöngyesino, O. S. P. P. E. Priore generali vita fratrum ordinis Sancti Pauli Eremitarum. Ms. Budapesti Egyetemi Könyvtár, cap. 60. Idézi Garády Sándor : A Szent Lőrincről elnevezett Buda melléki pálos kolostor. Tanulmányok Budapest multjából, III. köt. 1934. 148. l. A pálosok hagyományát, hogy az ő rendjüket szerette Mátyás király a legjobban, megerősíti a királynak a Szent-székhöz intézett egyik levele, mely róluk szólván azt mondja : «...ad quorum pias orationes devotionem gero specialem, proque religionis observantia et vite integritate eos unice diligo et complector, ...» Mátyás király levelei, II. no. 221. 357. l. A «Historia de translatione» eredetere : K. T. A magyar humanizmus kezdetei 53—56. l. ; a pálos officiumot ld. J. Dankó : Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapestini 1893. 261—270. l.

¹⁷ Mátyás és a kolostori reform, v. ö. Barta István : Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. A Pázmány Péter Tudományegyetem Történeti Szemináriumának Kiadványai, 4. sz. (Középkori Magyar Történelmi Tanszék.) Bp. 1935. 79—82. l. — Ugyanő figyelmeztet arra, hogy az Árpádok óta egyetlen magyar királynál sem volt arra példa, hogy a maga és szülei lelki üdvéért annyi kegyes alapítványt tett volna, mint Mátyás király. Barta István : i. m. 77. l. — Breviárium kiadásaihoz v. ö. A. N. 91—92. l. — Templomépítések és restaurálások, Bonfinius : Rerum Ungaricarum Decades D. IV. lib. VII. 652. l. ; Mátyás király levelei, I. köt. no. 29. 36—37. l. ; II. köt. no. 22. 31—33. l., no. 146. 253—254. l. — Közbelépése Capistrano-i Szt. János és Boldog Margit szenttéavatása érdekében, u. o. I. köt. no. 8. 10—15. l., no. 43—44—45. 57—60. l. — Mátyás fölfogása az erkölcsbölcseletről : «His eam partem philosophiae, quam moralem vocant adiecit, quod eam ad rem publicam bene gerendam pertinere arbitrabatur. Johannis Garzonis oratio funebris de rege Mathia Corvino, A. N. 199. l. — A haza szolgálata istentisztelet, ld. Mátyás király levelei : I. köt. no. 12. 17—18. l. Méltatása K. T. : Stílus tanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. I. A kancellária mint szellemi gyűjtőpont, 16—17. l. — Papi kinevezéseinek indokolása többé-kevésbé azonos minden fölterjesztett személy esetében. V. ö. ehhez pl. Mátyás király levelei, I. köt. no. 67. 91. l., no. 68. 94. l. — A vétkes egyháziakról : Galeottus : i. m. c. 11. 1—19. l. — Aszkézis, szabadosság, házasság, ld. Symposion Trimeron sive Antonii Bonfinii de virginitate et pudicitia coniugali dialogi III. Francofurti, 1621. ; K. T. : Hét symposion, Bp. 1934. 8—9. l. (Apollo, 1935. 13—19. l.) Ismert platonista kérdés a tisztaság és szerelemről folytatott vita. Ld. Ugolino Verino költeményét «Virginitas est excellentior matrimonio». V. ö. Arnaldo della Torre : Storia dell' Accademia Platonica di Firenze, 1902. 688. l. — Szuverénitását érintő vitáiról a Szentszékkal ld. Fraknoi Vilmos : Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal, II. köt. Bp. 1902. 217—244. l. — Mátyás érvelése az egyháziak megadóztatását illetően ld. Bonfinius : Rerum Ungaricarum Decades, D. IV. lib. III. 564—565. l. — Epistolae Mathiae Corvini, Cassoviae 1743. IV. 45. l. ; Csánki : i. m. 17. l. — Mátyás király Augustinust említi : «Quia et Sacri Doctores in dictis suis plerumque errant et liber Retractationum Beati Augustini extat, quem solus ipse erratorum suorum conscius conscripsit». Mátyás király levelei, II. köt. no. 103. 194. l.

¹⁸ Naldus Naldius külön kiemeli a vallásos könyvanyagot. Naldius : i. m. lib. II. v. 270—285. I. T. E. II. köt. 289. l. — Petrus Ransanus kitételei A. N. 431. l. — Főleg a humanizmus és természettudomány szembenállásával foglalkozik G. Toffanin : Pontano fra l'uomo e la natura. Bologna, 1938. Ismertettem : Helicon. Revue internationale des problemes généraux de la littérature. 1938. I. 185—186. l. — Az asztrológia

és a szabadakarat összefüggése a világréndszer törvényeivel, v. ö. E. Cassirer: *Individuum und Cosmos in der Philosophie der Renaissance*. Studien der Bibliothek Warburg, Hft. 10. Leipzig, 1927. 103—128. l. Hans Liebeschütz: *Das allegorische Weltbild der hl. Hildegard von Bingen*. Studien der Bibliothek Warburg, Hft. 16. Leipzig, 1930. 59—107. l. F. Boll-C. Bezold: *Stern Glaube und Sterndeutung*, IV. Aufl. Leipzig, 1931. 72—82, 166—172. l. G. Braunsperger: *Beiträge zur Geschichte der Astrologie der Blütezeit vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*. München, 1928. 13—14, 23—30. l. További erre vonatkozó adatokat a 21. jegyzetben. — Az asztrológia elterjedésére a renaissanceban Ferdinando Gabotto: *L'astrologia nel Quattrocento in rapporto colla civiltà. Osservazioni e Documenti Inediti*, Milano—Torino, 1889. U. a.: *Nuove ricerche e documenti sull'astrologia alla corte degli Estensi e degli Sforza*, Torino, 1891.; J. Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in Italien*, 8. Aufl. Leipzig. 1901. II. Bd. 234—248. l.; Bened. Soldati: *La poesia astrologica nel Quattrocento*. Firenze, 1906.; L. Thorndike: *A history of magic and experimental science*, II. köt. New-York, 1923. III—IV. köt. Columbia University Press. 1934.; különösen az utolsó, a XV. sz.-ot tárgyaló kötet tartalma jelentős. Mátyás udvarának asztrológiai tanulmányaival kimerítően foglalkozik 399—405, 418—422, 427, 438, 445, 460, 467—473. lapon. U. a.: *Science and thought in the fifteenth century*. Studies in the history of medicine and surgery, natural and mathematical science, philosophy and politics, New-York, 1929. F. Boll—C. Bezold: i. m. 40—44. l. 112—118, 219. l. — Az averroizmusra mindmáig legjobb összefoglalás E. Renan: *L'Averroës et l'averroïsme*. (III. éd.) Paris, (1866). — Az alexandrinista Aristoteles magyarázására F. Fiorentino: *Pietro Pomponazzi. Studi storici su la scuola bolognese e padovana del sec. XVI*. Firenze, 1868.; E. Cassirer: i. m. 85—86, 143—149. l. — Mátyás király jártassága Apuleiusban: *Galeottus*: i. m. e. 10. 3. l. — Pietro d'Abanoról Cirillo Ronzoni: *Della vita e dell' opere di Pietro d'Abano* (Atti della R. Accademia dei Lincei. Memorie della Classe di Scienze Morali Storiche e Filologiche, ser. III. vol. II.), Roma, 1878. 526—547. l. Az általa Padovába behozott averroizmusról: P. Ragnisco: *Carattere della filosofia padovana* (Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, ser. VI. tom. V. dispensa III.). Venezia, 1886. 274—306. l.; U. a.: Nicoletto Vernia. *Studi Storici sulla filosofia padovana nella seconda metà del sec. XV*. Venezia, 1891.

¹⁹ Guglielmo di Santa Sofia jelenlétéről ld. Thallóczy Lajos: *Mantovai követjárás Budán, 1395-ben. Értekezések a Történeti Tudományok köréből*. XX. kötet. 4. szám. Budapest, 1905. 86. l. — Cillei Borbála kijelentései ld. Aeneas Silvius Piccolomini: *...Opera quae extant omnia*. Basileae. 1571. 130—131. l. — Galeotto és az averroizmus, K. T.: *Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez*, Pécs, 1933. Az Erzsébet Tudományegyetem Olasz Intézetének Füzetei, IV. sz. 3—5. l. — A magyar eretnekről Thienemann Tivadar: *A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban*. Minerva, 1922. 236—239. l. — Humanista orvosok v. ö. K. T.: *Helicon*, 1938. I. i. h. — Milius mint humanista költő: *«Accessit Iulius Aemilius, vester medicus de valetudine vestra semper optime meritis, et poeta sane non contemnendus.» Antonius Bonfinius: Traductio in Philostratum Lemnium*. A. N. 75. l. — Az orvostudomány és az asztrológia összefüggéséről K. Sudhoff: *Jatromathematiker vornehmlich im 15. und 16. Jahrhundert*. Breslau, 1902. (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin.) E. Wickersheimer: *Figures médico-astrologiques des neuvième, dixième et onzième siècles*. XVII. th International Congress of Medicine, London, 1913. Section XXIII. History of Medicine, London, 1914.; F. Boll—C. Bezold: i. m. 54—55, 123, 134—141, 176—177. l. — Mátyás király gyakorlati jártassága az asztrológiában: *«...est rex et astrologus...Nam Necepso et Attas reges in mathematicis doctissimi et Zoroaster Bactrianorum rex artium magicarum inventor exemplo suo regem Mathiam excitarunt, ut mathesim perscrutetur. Eo autem perfectionis devenit ut et pluvias, et serenitatem*

et annonae conditionem horasque electiores et hominum genituras summa cum veritate praevideat.» Galeottus Martius: *De incognitis vulgo*. I. T. E. II. köt. 255. l. — Galeotto vallási synkretismusa és a szabadakaratot illető tévedései miatt került inkvizíció elé. Egy vatikáni kódexben egyházi eredetű följegyzéseket találtam tanításainak legföltűnőbb kifogásolható tételeiről. V. ö. K. T.: Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez. 3—4. l. — Galeotto életének erről a szakaszáról ld. Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. 262—268, 286—288. l.; Ferd. Gabotto ed Angelo Badini-Gonfalonferi: *Vita di Giorgio Merula* (*Rivista di Storia, Arte, Archeologia della Provincia di Alessandria*. Anno II. Fasc. 3.) Alessandria, 1893. 28, 112. l.

²⁰ A Priscianus Lidus fordítás bevezetését ld. A. N. 286. l. — Ficinus egészen úgy viselkedik Averroessel és Alexander Aphrodisiasszal szemben, mint amely magatartás Toffanin szerint a humanizmus alapvető jellege. G. Toffanin: *Storia dell' umanesimo* 10—33, 73—80, 102—108. l. — Részletesen kifejti a platonisták álláspontját az averroistákkal és alexandrinistákkal szemben: Bohdan Kieszkowski: *Studi sul platonismo del Rinascimento in Italia*. Firenze, 1936. Pubblicazioni della Scuola di Filosofia della R. Università di Roma, IX. 138—147, 150—153. l. — A magyar pap levelét ld. Johannes Pannonius Marsilio Ficino, A. N. 278. l. A levélváltásról ld. Huszti J.: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Minerva, 1924. 216—220. l. Ficinus válasza: «Si quis autem putet tam divulgatum impietatem, tamque acribus munitam longiis sola quadam simplici praedicatione fidei apud homines posse deleri, is a vero longius aberrare palam re ipsa protinus convincetur. Maiori admodum hic opus est potestate. Id autem est vel divinis miraculis ubique patentibus, vel saltem philosophica quadam religione philosophis his eam libentius adituris quandoque persuasura». Ficinus Johanni Pannonio, A. N. 280. l. — Nem tartom lehetségesnek, hogy Brandolinus Lippus önkényesen, vagy éppen a valóság ellenére tulajdonítaná Mátyásnak a szóbanforgó fölfogást. Az idézet: Mathias: «fatemur plane; neque enim nos ii sumus qui aut Democrito, aut Epicuro, aut dissidentium inter se philosophorum turbae assentiamur, cum et Plato et eo longe antiquior Trismegistus et deum unum atque aeternum esse et ab eo factum mundum atque hanc rerum naturam diversam productam esse fateatur». Brandolinus Lippus: *De humanae vitae conditione*. I. T. E. II. 33. l. — Janus Pannonius említett epigrammája: *Ad Laurum*.» Mortem, Laure, times? Frustra mors, Laure, timetur, — Sive Platon verum, sive Epicurus ait.» Jani Pannonii *Poemata*, Trajecti ad Rhenum, 1784. Pars I. Epigr. lib. I. no. 67. 490. l.

²¹ Ficinus a csillagokról, mint «jelekről» ld. Ficinus Johanni Pannonio. A. N. 284. l. — A «keresztény» asztrológia alapelve maga is plotinosi eredetű. V. ö. A. Bouché—Leclercq: *L'astrologie grecque*, Paris, 1899. 600, 611—617. l.; Th. O. Wedel: *The medieval attitude toward astrology particularly in England*. Yale Studies in English, LX. New-Haven—London—Oxford, 1920. 19, 22. l.; F. Boll—C. Bezold: i. m. 31, 32, 107—108. l. H. Liebeschütz: i. m. 76. l. — Aquinói Szt. Tamás szerepére ld. Th. O. Wedel: i. m. 67—74. l.; L. Thorndike: *A history of magic and experimental science*, II. 608—615.; F. Boll—C. Bezold: i. m. 39, 41, 107. l. — Az asztrológia helyzetéről Nagy Lajos udvarában és a nápolyi hadjárat horoszkópjáról másutt. — Ficinus a gondviselés és fatum viszonyáról: Ficinus Johanni Pannonio, A. N. 281. l.

²² A szerencséről ld. Leonardo da Vinci: *Prose*. (Collezione di Classici Italiani, II. Serie. Vol. LX.) Introduzione e note di Luigi Negri. Torino (1928) Come si deve figurare una fortuna. 145—146. l. — Niccolò Machiavelli: *Operette satiriche*. (Collezione di Classici Italiani, Vol. XXXVI.) Torino. (1920.) Cap. di Fortuna. A Giovanni Battista Soderini. 148. l. 151—159. v. U. a.: *Il Principe*. Introduzione e note ai Fed. Chabod. Torino. é. n. (Collezione di classici italiani con note. Vol. XXXV.) c. XXV. Quantum fortuna in rebus humanis possit et quomodo illi sit occurrendum. 124. l. A fortuna-

szimbolum alakulásáról ld. még E. Cassirer : I. m. 77—80. l. — A fortuna a magyar kancelláriában : v. ö. K. T. : Stílus tanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. I. A kancellária mint szellemi gyűjtőpont. 16—17. l. — Ifjabb Zrínyi Miklós Mátyás király szerencséjéről ld. Zrínyi Miklós : «Mátyás király életéről való elmélkedések.» Magyar Reneszánsz Írók, 187. l.

²³ Enea Silvio Piccolomini Nagy Sándorról ld. Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini, I. Abt. I. Bd. Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria et Acta, LX. Bd. No. 99. 226. l. — Mátyás király hitvallása a műzsák pártolásáról, humanistákról : Magyar Reneszánsz Írók : i. h. 54—55. l. — Bonfini Mátyás király Nagy Sándorral-i vetélkedéséről : «Ex ratione, sapientia provenit, quae cum aut in actione, aut in contemplatione versetur, tu ita utramque complexus es, ut Alexandrum gentilem tuum, ut alibi ostendimus, cuius magnanimitatem et gloriam a pueritia semper aemulari contendisti, aequare et superare videaris. Nimirum te illi consimilem finxit natura». Antonius Bonfinius : Translatio Hermogenis. A. N. 48. l. — Bonfini ugyanilyen értelemben beszél történeti művében : Rerum Ungaricarum Decades, D. IV., L. VIII. : i. m. 653. l. — Angelo Poliziano sem mulaszthatja el a kínálkozó egybevetést : «Nec tu profecto Macedonio Alexandro (sit vero venia) iure cesseris Mathia rex, seu victorias eius, seu beneficentiam consideres. Epistolae Angeli Politiani : A. N. 424. l. — Naldus Naldius még közelebb van a humanista kliséhez : «Rex Corvine, tibi possis ut Caesar haberi — (Aut is qui Macedum ductavit in arma phalanges.» Naldus Naldius : i. m. Lib. II. v. 289—290. I. T. E. II. köt. 289—290. l. Hasonlóan szabványos kitétel Philippus Bergomensis : «Hoc unum de hoc rege vulgatissimum habemus, qui merito cum Iulio Caesare et Alexandro Magno in omni re conferri posset.» Philippus Bergomensis : i. m. lib. XV. 404. l. — Európa legkiválóbb fejedelmeire hatottak ezek az eszmények, Merész Károly arról álmódott, hogy Caesar és Nagy Sándor legyen. V. ö. O. Cartellieri : Karl der Kühne. Menschen die Geschichte machten, Wien, 1931. II. Bd. 192. l. — XII. Lajos francia király állítólag Macedonai Fülöpben és Trajanusban becsülte mintaképeit : De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum... libri IV. cum respondentibus principum illius aetatis Germanicorum... dictis et factis ab Aenea Silvio collectis et scholiis Jacobi Spiegeli. Quibus chronologia vitae Alphonsi et Ludovici XII. Galliarum regis et Caroli V. imperatoris aliorumque Apophthegmata et aliae annotationes historicae recens accesserunt. Editae studio Davidis Chytraei. Wittebergae, 1585. 161. l. — Nagy Sándor és Dareios ellenképszerű ábrázolásáról a budai palotában ld. Berzeviczy Albert : Beatrix királyné. Bp. 1908. 500. l. — Vitéz János bejegyzése Curtiushoz ld. Fraknói Vilmos : Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1879. 3. l.

²⁴ Lodovico Carbo Mátyás király történetpártolásáról : «Sed erga litteras quem animum habet Mathias vester? Sigismundus : Supra quam credi possit de principe tam magnis rebus implicito ; maxime vero legendis audiendisque historiis delectatur.» Lodovicus Carbo : «De rebus gestis...» I. T. E. II. 210. l. — Philippus Bergomensis adata : Philippus Bergomensis : i. m. lib. XV. 404. l. az 1463. évhez ; Csánki : i. m. 54. l. — Giovanni Garzoni adata : «Nunquam a legendis libris abducebatur. Sive enim in castris fuisset, sive domi se continuisset, sive in villam se coniecisset, nobilissimos historicos Titum Livium, Caesarem, Quintum Curtium lectitabat... Quotiens in ipsius pulvinaribus inventus est Livius? quotiens Caesar, quotiens Curtius? Igitur mirari desinamus si Alexandrum illum Macedonum regem et si parva manu innumerabiles copias saepe praelio fregisset, si Pyrrhum quamvis praesidia eleganter disposuisset, si Hannibalem quanquam punico astu viguisset, admirabili virtute superavit.» Johannis Garzonis Oratio funebris de rege Mathia Corvino. A. N. 198. l. Hasonlóan nyilatkozik Antonio Thebaldeo is ld. : Huszti J. Antonius Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz. Klebelsberg-Emlékkönyv. Budapest, 1925. «Oratio ad Matthiam Invictissimum Pannoniae Regem v. 83—88. 357 l. — A «Corvina»-ról rendelkezésünkre álló adatok öt Livius, három

Curtius és egy Caesar kéziratáról tudnak. V. ö. Fraknoi V.—Fögel J.—Gulyás P.—Hoffman E.: *Bibliotheca Corvina*. Mátyás király budai könyvtára. Budapest, 1927. 64, 65, 67, 70, 74, 81. l. — Ezek után keveset számítt, hogy az uralkodó vánkusa alatt található könyv nem valami új motívum. Plutarchos nyomán közismert volt a renaissanceban, hogy Nagy Sándor Homeros Iliását feje alatt tartotta: ld. *Il Cortegiano del Conte Baldesar Castiglione*. Annot e illustr. da Vitt. Cian III. Ed. Firenze, 1929. L. I. c. XLIII. 106—107. l. — A király szerénykedő kijelentései Galeottonál: Galeottus: i. m. c. 30. 35—36. — Galeotto több helyen tulajdonít a királynak olyan kijelentéseket, amelyek Szt. Jeromoson, Apuleiuson és orvostudományi írón kívül valóban következtesen Curtiuson, vagy Liviuson, vagy Caesaron alapulnak. Galeottus: i. m. c. 9. 2—3, c. 10. 9—11, c. 15. 5—6, c. 22. 7—8.

²⁵ A kancellárok, illetve a kancellária egyes tagjai Mátyás király kíséretében v. ö. Fraknoi V.: Mátyás király levelei, II. Bevezetés: Mátyás király mint levélfíró, XXVI. l. Továbbá Csánki: i. m. 28. l. — A Victorinus-kódex szövegjavításáról Fraknoi V.: Vitéz János által emendált Corvin-kódex. Magyar Könyvszemle, 1886. 5. l. — Giovanni Argiropilora v. ö. Mátyás király levelei, I. köt. No. 182, 256—257. l.; Argiropilo magyar kapcsolatairól bővebben ld. Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1924. 189—190. l. — Galeotto a király megosztott figyelméről: Galeottus, m. C. 28. 12—24.

²⁶ Janus Pannonius életére ld. Huszti József hatalmas monográfiáját: Huszti J. Janus Pannonius. Pécs, 1931. — Janus a király mellett: u. ö. i. m. 191—197. l. K. T.: Janus Pannonius bukása. Pécs, 1935. Pannonia-könyvtár 5. sz. 18—26. l. — Janus mint udvari költő Huszti i. m. 205—206. l.; Horváth J. i. m. 83—87. l.; K. T.: Janus Pannonius bukása. 18, 20. l. — Janus és a platonizmus: Huszti J.: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva, 1924. 172—192. l. — Az Annalesről: Huszti J.: Janus Pannonius 110, 255—256, 342, 391—392. l.; K. T. i. é. 22—24. l. — Mátyás király és a humanista történetírók purizmusa: «A rege Mathia saepius audivi male facere huius aetatis historicos, qui regionum urbiumque nomina ad antiquitatem revocare contendunt, cum in urbibus non fit magnus, sed in regionibus maximus error deprendatur et fallacia... Et ne omnia persequar, dicebat rex, necesse esse novis nominibus prolinguarum regnorum praefectarum mutatione utamur.» Galeottus: i. m. c. 26. 1—2, 6—7. — Mátyás az ókori és egykorú hadtudományról: «Tunc rex Mathias hilari vultu inquit: Si centesimam partem antiquae militiae aetas nostra teneret talemque rei militaris disciplinam haberemus, quae posset cum antiquitate conferri, profecto Turcorum regnum non fuisset tam longe lateque diffusum. Non enim antiquitatem nuncupo, quae intra quingentesimum aut sexcentimum annum continetur, sed ad illos me verto, qui tempore Romanorum vigerint. Artes enim bellicae machinamenta et tormentorum vis magna tunc claruerunt, ut in Frontino Vegetio aliisque plurimis luce clarius inspicitur. De illorum temporum ducibus et imperatoribus quid loquar? cum nemo tam extremae dementiae sit (quamquam bellicosissimus praedicetur) qui se ipsum aut Hannibali, aut Alexandro regi, aut Marcello aut Scipioni Iulioque Caesari audeat non modo anteferre, sed aliqua ex parte comparare... Renovata enim a nobis illa bona et perita antiquitate, longe melius praestantiusque rem militarem tractavimus, quam illa rudis aetas, quae non est sexcentesimo anno maior.» Galeottus: i. m. c. 10. 12. — Cola di Rienzo fölfogására az antik hadászatot illetően íme egyik levelének kitétele: «...ad reformationem et renovacionem iusticie, libertatis et securitatis statusque pacifici pefate Romane urbis secundum ordinem antique iusticie per virtutem iuste fortisque milicie moderate.» Vom Mittelalter zur Reformation, II. Bd. Briefwechsel d. Cola di Rienzo. Hrsg. von K. Burdach und P. Piur. III. T. Berlin, 1912. No. 7. 21—22. l.; ugyanerre vonatkozólag K. Burdach: Reformation, Renaissance, Humanismus, Berlin, II. Aufl. 1926. 20. l. — A renaissance-kori hadtudomány kézikönyve Valturius «De re

militari» c. munkája két példányban is megvolt a Corvinában. Ld. Fraknoi Vilmos—Fögel József—Gulyás Pál—Hoffmann Edith : *Bibliotheca Corvina*. Mátyás király budai könyvtára. Budapest, 1927. 38, 67, 71, 95. l. — Természetesen a renaissance hadtudomány klasszikusa, Machiavelli az *«Arte della guerra»*-ban szintén a római hadtudomány által való megújulást hirdeti, azonban ez már a következő évszázadra esik. — Nálunk nagyon korán megnyilvánul az érdeklődés a római hadtudomány iránt. Küküllei János Nagy Lajos életrajzának előszavában Vegetius ismeretét mutatja és azt a meggyőződést, hogy a római birodalom egész nagyságát hadi szervezetének köszönhette. Természetes, hogy ez a kérdés a katonai érdeklődésű magyarságban már korán visszhangra talált. V. ö. ehhez K. T. : A magyar humanizmus kezdetei, 43—45. l.

²⁷ A bécsi vár Mátyásról elnevezett tornya v. ö. Lodovicus Carbo : *De rebus gestis...* etc. I. T. E. II. köt. 206. l. — Daróci János hősi haláláról u. a. i. m. I. T. E. II. 198. l. Továbbá Csánki : i. m. 172—173. l. — A hősi dalokról, mint történeti jellegű énekekről : «Semper enim in eius convivio disputatur aut sermo de re honesta aut iucunda habetur aut carmen cantatur. Sunt enim ibi musici et citharedi qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant... Cantabatur autem semper aliquod egregium facinus nec deest materia. Nam cum Hungaria in medio hostium diversarum linguarum sita sit, semper rei bellicae habet fomitem. Amatoria autem carmina raro ibi cantantur et ut plurimum gesta in Turcos in medium veniunt non sine sermone concinno.» Galeotus : i. m. c. 18. 7—10. — Mátyás király vetélkedése a rómaiakkal v. ö. Antonii Bonfinii : *Rerum Ungaricarum Decades*, D. IV. lib. VIII. 653. l. — A renaissance babérkultuszáról, mely szorosan egybekapcsolódott a triumphuséval, v. ö. K. Burdach : *Rienzo und die geistige Wandlung seiner Zeit*, I. Hälfte, Berlin, 1913. 349—350, 385. l. II. Hälfte, Berlin, 1928. 501, 503, 501—528. l. *Vom Mittelalter zur Reformation*, II. Bd. I. Teil. — A castelloi püspök'bókja : «Subridens repetii hoc bellum videret sibi inglorium esse, quum leo cum mure pugnaret. Quo verbo paullisper commotus fuit;...» Katona : *Historia Critica Regni Hungariae*. Tom. IX. Ord. XVI. Budae, 1743. 507. l. — A vetélkedés gondolatáról v. ö. K. T. : Janus Pannonius bukása, Pécs, 1935. 1012. l. — A művészek vetélkedése a természettel Michelangelonál ld. Fortunato Rizzi : *Michelangelo poeta*, Milano, 1924. No. XXIV. 171. l., no. XLI. 157—159. l., no. XLVI. 169—171. l., no. XC. 312—314. l. — Ugyanez Leonardonál. «Il pittore è signore di tutte le cose.» Leonardo da Vinci : i. m. 126. l.; «La pittura è una seconda creazione.» i. m. 127. l.; «Il pittore e la natura», i. m. u. o. — Az asztrológusok és a végzet v. ö. F. Boll—C. Bezold : i. m. 29—30, 103. l. E. Cassirer : i. m. 87, 106, 109—114, 120, 122—127. l. — A humanisták epikus igényei v. ö. Huszti József : *Janus Pannonius*, Pécs, 1931. 167. l.

²⁸ A firenzei oroszánokról Bonfinius : *Rerum Ungaricarum Decades*, D. IV. lib. VIII. 650. l.; Mátyás király levelei, I. köt. no. 177—178, 241—245. l. — A firenzeiek is és Mátyás is említik, hogy az oroszánok mennyire hasonlatosak a királyokhoz. Ld. még A. Reumont : *Lorenzo de Medici*, 1874. II. 141—142. l. Csánki : i. m. 49. l. — Janus Pannoniusnak ezt az alkalmat dicsőítő versei : *De leonibus per Florentinos missis ad Mathiam regem, Jani Pannonii Poemata*, Trajecti ad Rhenum, 1784. P. I. *Epigrammatum* lib. I. no. 295. 586. l. — *De iisdem leonibus ad eundem regem*, u. o. no. 296. 587. l.; *De iisdem ad eundem*, u. o. no. 297. 587—588. l. *De iisdem ad eundem*, u. o. no. 298. 588. l. — Januson kívül Bonfini is oroszánhoz hasonlítja Mátyást. Bonfinius : *Rerum Ung. Decades*, D. IV. lib. VIII. 653. l. — A triumphusról, mint a renaissance lényeges megnyilvánulási formájáról, J. Burckhardt : *Die Kultur der Renaissance in Italien*, 8. Aufl. Leipzig, 1901. II. Bd. 138—144. l.; W. Weissbach : *Trionfi*. Berlin, 1919. 20—76, 81—93, 132. l. K. Burdach : *Rienzo u. die geistige Wandlung seiner Zeit*. *Vom Mittelalter zur Reformation*, II. Bd. I. T. 2. Hälfte, 454—455, 485—487. l. — Triumphust ábrázoló Corvina kódex a Philostratus, melynek egyik miniatúrája Mátyás bécsi bevonulását ábrázolja; vagy az Averulinus-kódex, melynek egyik minia-

turája Mátyást mint triumphatort mutatja. — Mátyás király emlékérméről, melyet Bertoldo di Giovanninak tulajdonítanak ld.: G. F. Hill: *A Corpus of Italian Medals of the Renaissance before Cellini*. London, 1930. Part. VI. no. 920.; Corn. Budinis: *Gli artisti in Ungheria (L'opera del genio Italiano all'estero.)*. La Libreria dello Stato, 1936. Con prefazione di Valerio Mariani, 59. l. és tav. LXXI. — A szelídített szarvasfogatról Janus Pannonius: *De cervo regium trahente vehiculum*, i. h. no. 16. 462. l. Csánki: i. m. 145. l. — Vitéz János Liviusának díszítéseiről ld. Fraknói V.: *Vitéz János Livius-kódexei*, Magyar Könyvszemle, 1880, 9—13. l. Különleges triumphusokról 1. még x. Weissbach i. m. 67. l.

²⁹ Mátyás triumphusairól ld. Bonfinius: R. U. D. D. IV. lib. IV. 582. l., D. IV. lib. VI. 625. l., D. IV. lib. VIII. 643. l. Teleki: i. m., XII. köt. 282. l.; M. Johannis de Thuróc Chronica Hungarorum c. LXVI. *Scriptores Rerum Hungaricarum* Tom. I. P. I. 288. l.; Petrus Ranzanus: *Epitome Rerum Ungaricarum Scriptores Rerum Hungaricarum*, Tom. I. P. I. 399. l.; Csánki: i. m. 152. l.) — Janus alkalomszerű versei, *Gratulatur de duplici victoria Mathiae. Jani Pannonii Poemata*, P. I. *Epigrammatum* lib. I. no. 8. 456—457. l.; *De signo Johannis Vitezii archiepiscopi*, u. o. no. 9. 457—458. l.; *De signis, quae Moldavis erepta in templo B. Virginis Budae suspendebantur*, u. o. no. 10. 458. l.; *Ad Mathiam regem*, u. o. no. 302. 590. l. — Mátyás király fogadja győztes vezéreit, Bonfinius: R. U. D. D. IV. lib. IV. 582. l.; Csánki: i. m. i. h. — Janus Pannonius Mátyáshoz Trajanus követéséről, ld. Plutarchi: *De dictis regum et imperatorum liber* Jano Pannonio interprete. Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon, 32. l.

³⁰ A Corvinus-család képzelt eredetéről ld. Bonfinius: R. U. D. D. III. lib. IV. 423. l. — III. Frigyes, mint élő törvény, ld. *Der Briefwechsel d. Eneas Silvius Piccolomini*, II. Abt. *Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria et Acta*, LXVII. Bd. no. III. 19—20. l. — II. Frigyes a felújított római jog alapján *«lex animata in terris»*-nek nevezi magát, v. ö. Ant. De Stefano: *L'idea imperiale di Federigo II. Vallecchi*. Firenze, (1927) 55—58. l.; B. Schmeidler: *Kaiser Friedrich II. Menschen die Geschichte machten*, II. Bd. 102. l. — Mátyás király, az élő törvény, ld. K. T.: *Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról*. Budapest, 1931., *Minerva-Könyvtár*, 36. sz. 59—65. l., 69, 70. l.; Mayer Erzsébet: *Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino*, Aurelio Brandolino Lippo. *Studi e Documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma*. (Diretti da E. Koltay—Kastner.) *Annuario*, 1937. Roma, 1938. 156—157. l.

³¹ Mátyás király a lelki harmóniáról: *«Non sai tu che la nostra anima è composta d'armonia e armonia non s'ingenera se non in istanti...»* Leonardo da Vinci: *Risposta del re Mattia ad un poeta che gareggiava con un pittore*. *Prose*, 113. l. — Mátyás a lélek önuralmáról: *«Illam auream saepe sententiam dictitas praeclarum esse regi insuperabilia hostium moenia expugnare, sed hoc multo praeclarus se pecuniae cunctis voluptatibus et timori insuperabilem praestare.»* Bonfinius: *Hermogenes*, A. N. 50. l. — Mátyás lelki erejéről: *«Sed refocillat adhuc refovetque corpus ingens animi magnitudo.»* Bonfinius: *Traductio in Architecturam Antonii Verulini*, A. N. 57. l.

³² Vitéz János Ciceróról: *«...magnus ille humanae eloquentiae Architectus.»* *Johannis de Zredna... Epistolae*: i. h. 15. l. — Galeotto Marzio harmincegy anekdotája közül körülbelül 18 megcségyenítés, vagy csufolódás. — Mátyás levele Rangoni Gáborhoz, ld. Mátyás király levelei, II. köt. no. 103. 191—192. l.

³³ A császári hadseregről, u. o. II. köt. no. 128. 229—239. l., no. 130. 231—232. l. — A császári hadsereg magyaros fogadtatásáról, u. o. II. köt. no. 133. 236—237. l.

³⁴ Mátyás a háborúk okáról, ld. Magyar Reneszánsz Írók, 52—53. l. — A humanitás értelmét illetően v. ö. K. T.: *Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal*, Budapest, 1936. 6—8, 17—23. l. (Századok, 1936. 411—413, 422—427.) ; U. a. *Per la filologia umanistica*, Helicon, 1938. I. 119—133. (Ugyanott a lényeges kérdések bibliográfiája.) —

A humanitás mint államközi viszony megjelölése a magyar Anjouk és Firenze között, ld. K. T.: Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal, 17—18. l. (Századok, 1936. 422—423. l.) — A «humanitás» kifejezés Vitéz János leveleiben, ld. Johannis de Zredna: Epistolae. Epist. VI. i. h. 24. l.; Epist. VIII. i. h. 25. l.; Epist. XIII. i. h. 29. l.; Epist. XIV. i. h. 29. l.; Epist. XV. 30. l.; Epist. XIX. i. h. 33. l.; Epist. XX. 34. l.; A «benivolentia» fogalom: Epist. XII. i. h. 28. l.; Epist. XLVIII. i. h. 66. l.; Epist. L. i. h. 69. l.; Epist. LV. i. h. 70. l.; Epist. LXI. i. h. 83. l.; Epist. LXXV. i. h. 101. l.; A «virtus» Vitéz leveleiben: Epist. XX. i. h. 34. l.; Epist. LV. i. h. 70. l.; Epist. LXXV. i. h. 101. l. — Kulturpolitikai célkitűzései u. o. Epist. I. 14. l.

³⁵ Mátyás király szerepe a diplomáciai levelezésben ld. Galeottus, i. m. c. 28. 1—3.; Fraknoi V.: Mátyás király mint levélfíró. Mátyás király levelei, II. köt. XXXI—XXXIV. l. — Angelo Capranica humanitása: «...continuareque more suo erga nos benevolentiam et affectum olim inter illos radicatum ita, ut quod germanus fecit in parente, hoc frater in filio perficiat. Plena sunt haec humanitatis, integritatis, virtutis, plena constantiae et perfectionis. Nihil praetermittit, quod se dignum est, nihil quod aliis ex virtute debetur.» Mátyás király levelei, I. köt. no. 66. 90. l. — Aragoniai János inhumanitása: «In litteris illius delatoris scriptum esse dicitur reverendissimum dominum cardinalem postquam ad nos in hoc regnum pervenerit, nimis superbe et insolenter nobiscum et cum aliis omnibus se tenuisse atque assidua importunitate nos ad sui fastidium compulisse, nullam nobis requiem dedisse, neque etiam permisisse nos aliquantulum respirare; nos vero tanquam illius praesentia fastiditos suspirasse, ut liceret nobis cum honore quam primum ab illo separari; discedente vero eo magnam nobis voluptatem suscepisse, tanquam a homine importuno et nimis insolente liberatos.» Ellenkezőleg mást tapasztaltak: «Nam ita se nobiscum humaniter habuit, tanta modestia, gravitate, ut nihil visum in eo sit, quod non omnibus laudabile et iucundum videretur. Credat itaque Maiestas Vestra, neminem esse, qui eius insolentia vel inhumanitate, sive alio quocumque errore iuste conqueri possit.» Mátyás király levelei, II. köt. no. 27. 38—39. l. — A «Cortegiano» korábbi hasonló értekezéseknél lényegesen továbbmegy és az egyetemességre, valamint a műveltségi elemre, a «humanitas»-ra fekteti a hangsúlyt. V. ö. Il Cortegiano del Conte Baldesar Castiglione. Annotato ed illustrato da Vittorio Cian. III. ed. Firenze, 1929. L. I. c. 44. 109—110. l., L. II. c. 17—22. 163—171. l. és c. 38. 194. l. L. IV. c. 36—37. 447—453. l.

³⁶ Mátyás király udvarának tarkasága: «Maxime namque virorum multitudo ex toto fere orbe ad regem Mathiam confluerat, quoniam varietate bellorum multitudine victoriarum, magnitudine gestorum totius Europae principes anteibat essetque in eo summa cum humanitate benignitas, eruditio plurima, eloquentia mitis et facunda et multarum linguarum cognitio. Galeottus: i. m. c. 10. 2. — Diomedes Carafa művéről, v. ö. Mayer Erzsébet: Un opuscolo dedicato a Beatrice D'Aragona, regina d'Ungheria. Studi e Documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia D'Ungheria di Roma. Annuario, 1936. Roma, 1937. 901—938. l. — Mátyás király Aragoniai Péterről ld. Mátyás király levelei, II. k. no. 228. 366. — A király «humanitása» a császári és birodalmi hadakkal szemben, u. o. no. 133. 235—237. l.

³⁷ Mátyás formulariumának nagy jelentőségű darabja így hangzik: «Mathias etc... tibi fideli nostro T. salutem gratiamque nostram regiam et optanti favoris incrementum. Inducimur a tuis virtutibus, ut te personamque tuam congruis extollamus honoribus nec immerito. Nam et Creator omnium Deus quando solum virtutes remunerat, dat exemplum terrestribus principibus, ut hos diligant et iustis remunerationibus praevengiant, quos opera commendant virtutum. Virtutes quidem tuae sunt ut futuro praesentibus commendemus seculo: aequitas in reddendis unicuique iudiciis, consilium rectum, subventio pupillis viduisque, gravitas morum, nulla facilitas atque pro nostri nominis exaltatione et honore sincera fidelitas, obsequium ut et solers diligentia, quae

non fefellerunt hominem et comunem opinionem eorum, quando putaverunt illum te habere, quam petis, nobilitatem quae siquidem virtus est.» Martinus Georgius Kovachich: *Formulae solennes styli*. Pesthini, 1799. III. *Formularium styli cancellariae et curiae Mathiae I. Corvini regis Hungariae*. No. 164. 551. l. «Nobilitatio cum armis». — A humanitásra mint római és firenzei új arisztokrácia alapjára ld. K. T.: Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal, 6—7. l. (U. o. a kérdés bibliográfiája.) Firenzében humanista értekezések is keletkeztek az «irodalmi nemesség» gondolatáról, ilyenek Poggio Bracciolini műve, «De nobilitate» címen és Cristoforo Landino értekezése, «De vera nobilitate». — Mátyás király előbbi nemesítő levelének még nagyobb jelentőségű párja kimondja, hogy a nemesség elvesztése a humanitás elvesztése: «...amissione honoris et humanitatis ipsorum...» Mart. Georg. Kovachich: i. m. no. 57. 490. l. «Gratia super facto nobilitatis per notam periurii deperditae.» — Természetesen a többi nemesítő levél is a virtusra hivatkozik. (No. 161. 548—549. l., no. 165. 551—552. l.) Ugyanígy a nagyszámú donációs-minták is. (No. 131. 530—531. l., no. 132. 531—532. l., no. 133. 532—533. l., no. 136—140. 533—536.) — További bizonyítékokról másutt.

³⁸ Cicero kitétele a természetes és a tanult erényről abban a beszédben fordul elő, amely leggazdagabb forrása a humanitás-gondolatnak és így hangzik: «Quaeret quispiam, quid, illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est, hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor. Etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere.» M. Tullii Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Recogn. Klotz, Lipsiae, BGT. 1872. P. II. vol. II. Pro. A. Licinio Archia poeta, c. VII. 15. 364—365. l. — Mátyás király mondása ugyanerről: «...interea rex Mathias venit et Nicholaum gestantem libros conspiciens ait ad Galeottum: Nicholaus, ut puto, tuus fuit aliquando discipulus et contubernalis litterarum et doctrinae amantissimus. Et recte. Nam apostolus episcopos formans inter caetera doctorem ait esse oportere; docere autem nemo potest, nisi sit doctus, sed doctrina aut superne inspiratur, aut studio et labore acquiritur. Recte igitur Nicholaus inertiam ignaviamque fugiens et legit, et studet animumque ornat.» Galeottus: i. m. c. 31. 10—14. — Mátyás király máskor is hangoztatta, hogy a nevelés nem mindenható: ismert parasztembereket, akik műveletlenségük ellenére kitűnő tehetségűek és éleselműek voltak, viszont ismert gyöngéképességű művelteket is, ld. Brandolinus Lippus: De comparatione rei publicae et regni.» I. T. E. II. 141. l. — Galeotto is megemlékezik a magyar nép rendkívüli természetes éleselműségéről: Galeottus i. m. c. 32. 17—19. l. — A humanizmusnak különben az antikokra visszamenő (Platon, Plutarchos, Cicero) alaptétele, hogy az erényeket el lehet sajátítani tanulmányok útján. V. ö. K. T.: Coluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal, 26. l.

³⁹ Mátyás király a felesége rabja: «Mussitare quoque nimis uxorium...» Bonfinius, R. U. D. D. IV. lib. VII. 63; l. v. ö. még Berzeviczy Albert: Beatrix királyné, Budapest, 1908. 257—264. l. — Beatrix az olmtüzi kongresszuson ld. Bonfinius: R. U. D. D. IV. lib. V. 606. l.; Csánki: i. m. 159—161. l. — Beatrix idézetei a szerelemről ld. Galeottus: i. m. c. 25. 7—8. — Péter mester szereplése Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából, III. No. 258. 410. l.; Csánki: i. m. 76—77. l.

⁴⁰ A modenai aranyozott kések és villákról, valamint a mellékelt canzone szövegét, ld. Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából, III. no. 127. 201—203. l. — Pacificus Maximus kitétele: «Vive laetus et vitam ama.» Carmina Pacifici Maximi, poetae Asculani, Parmae, 1691. A. N. 405. l. — Huszti József: Pacificus Maximus Hecatelegiumának

magyar vonatkozásai. Humanista kézirati tanulmányok, I. Acta Litterarum Ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus Josephinae, Sectio Philologica, Tom. V. Fasc. 3. Szeged, 1934. 49—51. l. — Huszti kimutatja, hogy négy pártfogójelöltnek ajánlja föl, Mátyás királynak, a török szultánnak, Francesco Soderininnek és Lorenzo de Medicinek. A szultánhoz írott ajánlólevél szóról-szóra azonos a Mátyás királyhoz írottal, u. o. 52—54. l. — Pier Paolo Vergerio a hősi énekekről és a szerelmi költészetről ld. De ingenuis moribus puerorum, i. h. 49. l. ; Fináczy Ernő : A renaissance-kori nevelés története. Budapest, 1919. 32—33. l. — Az olasz költészetben például mindössze egyetlen olyan táncdalról tudunk, amely a lovagi élettel kapcsolatos, azt is franciából fordították, v. ö. V. de Bartholomaeis : Le origini della poesia drammatica italiana, Bologna, 1924. 96. l. — Francesco Benincasa életéről, költészetéről ld. K. T. : Callimachus, Tanulmány Mátyás király államrezonjáról, 37—40. U. o. összeállítottam a kérdés bibliográfiáját is. — Olasz lantos költészet a magyar udvarban v. ö. Kastner Jenő : Humanizmus és régi magyar irodalom Győri Szemle 1933 19—25 l ; Horváth János : Az irodalmi műveltség megoszlása Magyar Humanizmus III, 272—273 l

⁴¹ Az említett sajátosan magyar költőtípusba tartozna a magyar irodalomtörténet rejtélyes Magyar Gábora. Frater Arnoldus de Bawaria «Liber singularis de arte poetica eiusque laudibus et usu delectamineque» c. művének először gr. Kemény József (Gróf Kemény József : Irodalmi és történelmi kalászatok, Pest, 1861. 17. l.), majd Ábel Jenő (A. N. 10—11. l.) által kiadott előszava így ír róla : «Poesis est signum vitae et hinc est quod gens quae sua caret poesi, ipsa quoque careat quasi vita nationali, et hinc est denique, quod celebriores quaeque gentes suos habuerint et habeant poetas in signum vitae nationalis. Nemo est qui ignoraverit poetarum Graecorum Latinorumque elegantiam quam imitari student omnes gentes nostrae aetatis cultiores, quin et ipsi quoque Pannonae, inter quos memorari meretur Gabriel ille Ungarus, qui elegantissimas quasque cantilenas versusque nativa sua lingua in delectamen concivium suorum adeo feliciter concinnavit, ut iis ipse quoque Serenissimus D. D. Mathias Pannonum rex eruditissimus semet saepius inter otia recreasse feratur. Idem uti mihi ex ea regione per confratres meos relatum est, nititur nunc invictissimi dicti Domini regis sui virtutes bellaque suo et latio sermone decantando memoriam tanti regis nunquam emorituram futuris transscribere seculis.» A cantilena a középkori verstan szerint ritmikus dal, a versus hexameteres formát jelöl. Mindezt magyarul írta volna, de Mátyás hősi tetteit latinul is megénekelte volna. A szerző szerint a latin és görög költészet buzdította Magyar Gábort, azonban a megjelölt versformák inkább kolostori iskolázottságú átmeneti egyéniségnek mutatnák, mint tiszta humanistának. Ugyancsak meglepően hat a Kölnben, 1492-ben nyomtatott ősnymotatványban többször szereplő «vita nationalis» fogalom és az a fölfogás, hogy a nyelv és irodalom művelése a nemzeti élet jele. Eddigi tudomásunk szerint a nemzeti irodalmi tudat némileg hasonló fokára csak a következő évszázad második felében jutott Bornemisza Péter és még később Rimay János. Sőt a prologus első részéhez e tekintetben a reformkor szállóigéje áll legközelebb, mely szerint «nyelvében él a nemzet!» Természetes, hogy ilyen meggondolás után fokozott figyelemmel kell fordulnia a kutatásnak a szóbanforgó nyomtatvány felé. Első kiadója, gr. Kemény József szerint a ritka, alig tizenhat negyedréti lapból álló ősnymotatvány először Párizs-Pápay Ferencé, majd a nagyenyedi könyvtaré lett volna, s ő ott látta volna. Közben azonban a hatalmas könyvtár Nagyenyed 1849-i pusztulásakor háromszáz kötet híján megsemmisült. Áprily Lajos úr szíves felvilágosítása szerint, aki a könyvtárnak évekig őre volt, a nevezett ritka ősnymotatvány nincs a könyvtár maradványai között. Ezekután érdemes megjegyezni, hogy sem az ősnymotatványok teljes katalógusa (Gesamtkatalog d. Wiegendrucke II. B. Leipzig, 1926.) nem tud a műről, vagy annak ilyen nevű szerzőjéről, sem a porosz (Gesamtkatalog d. Preussischen Bibliotheken, VII. Berlin, 1935.), angol (British Museum General Catalogue of Printed Books, Vol. VI.

London, 1933.), francia (Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs. Tom. V. Paris, 1900.) nagy katalógusok. A régebbi bibliográfiai kézikönyvek, sem Jöcher lexikonja, sem Graesse, sem Brunet nem tartják számon. Nehéz elképzelni, hogy az említett ősnymtatványból egyetlen darab maradt volna fenn: a nagyenyedi könyvtár eltűnt példánya. A Szerző neve sem azonosítható még csak megközelítő pontossággal sem. A XVI. évszázad első évtizedeiben jelentékeny számú kölni nyomtatvány fűződik Arnoldus de Tungris névéhez. Azonban nemhogy ilyen című munkájáról szó lehetne, de chronológiai akadályok is vannak, nem szólván arról, hogy tudomásunk szerint nem volt szerzetes. Ezek után meg kell állapítani, hogy további bizonyítékok fölvetődéséig Magyar Gábor személye problematikus. — A Magyi kódex latin verseinek kiadását most készítem elő, a «De amore regula», latin szövege ld. Magyi-kódex, pag. 522. Pécs, Egyetemi Könyvtár. — Hugues D'Orléans költeménye, a «Quid luges lyrcæ» kiadva magyarázattal W. Meyer: Die Oxforder Gedichte des Primas. Götting. Gelehrte Nachrichten, 1907. 83. l. — A «De amore» idézett része: Andreae Capellani regii Francorum De amore libri tres ed E. Trojel. Hauniae, 1892. 340. l.

Cillei Borbála kijelentései: «...neque Christianae, neque alteri cuipiam religioni astricta, quippe quae superos inferosque ullos esse negabat. Ferunt eam ancillas suas saepe orantes ieiunantesve increpasse, quae corpus suum frustra macerarent fictumque coeli nomen placare verbis crederent. Vivendum suaviter dum vita suppetit cedendumque voluptatibus. Id tantum homini datum, cuius anima cum corpore simul exstinguitur, somnare qui alteram vitam sibi promittunt. Congrua moribus sententia.» Aeneae Sylvii Piccolominei... Opera quae exstant omnia. Basileae, 1571. Historia Bohemica c. 59. De morte Barbarae imperatricis uxoris Sigismundi, 130—131. l. — Beatrix naponta zsoltározik, ld. Galeottus: i. m. c. 25. 8.; Naldus Naldius: De laudibus augustae Bibliothecae, L. I. v. 245—250. ITE. II. 277. l.; Ugolinus Verinus: Liber primus epigrammatum. Ad librum suum ut se ostendat Beatrici reginae Pannoniae poetarum faulrici. U. o. 344. l. — Beatrix templomlátogatásai ld. Bonfinius, R. U. D, D. IV. L. VIII. 649. l. — Egyéb adatok vallásosságára, Beatrix lánykori levele a pápához, ld. Berzeviczy A.: i. m. 102—103. l.; vallásos színjátékok, templomi énekkar, zene u. o. 315—317. l.; O. Gombosi: Vita musicale alla corte di Mattia Corvino. Corvina, 1929. 110—130. l. — Machiavelli paródiája ld. Niccolo Machiavelli: L'asino d'oro, c. 2—7. Operette satiriche, Torino (1920) 66—117. l. Collezione di Classici Italiani, con note vol. XXXVI.

⁴² Mátyás király személyes szerepe az építkezésekben ld. Galeottus: i. m. c. 4. 2—3.; Bonfinius: Traductio in architecturam Antonii Verulini. A. N. 57, 52—56. l. — Michelangelo a művészi alkotásról: «Sono in marmo in potenza tutte le forme.» Fortun. Rizzi: Michelangelo Poeta. Milano, 1924. no. 73. 260—264. l.; no. 44. 165. l.; a művészi teremtés szerinte fölülmúlja a természetet s annak teremő erejét ld. u. o. no. 26. 117. l.; no. 41. 157—159. l.; no. 46. 169—171. l.; no. 90. 312—314. l. — Ugyanígy vélekedik Leonardo is, ld. a 28. jegyzetet. A művészi alkotás idea-elméletéhez még v. ö. E. Panofsky: «Idea.» Ein Beitrag zur Begriffsgeschichte der älteren Kunsttheorie. Studien der Bibliothek Warburg, Leipzig-Berlin, 1924. — Szobrok Mátyás palotája előtt, v. ö. Bonfinius: R. U. D, D. IV. L. VII. 632. l.; Péter A. i. m. I. k. 176. l. — Az új motívumkincs kétségtelenül az alkotóművész műveltségétől függött, de ott, ahol olyan személyes érdeklődés jelei mutatkoznak, mint Mátyás királynál, nem különíthető el a mecenás műveltségétől sem annál is inkább, mivel ezek az új szimbólumok egészen körülfogják életét. Az újjászületés korának mitológikus ábrázolásaihoz v. ö. Fritz Saxl: Verzeichnis astrologischer u. mythologischer illustrierter Handschriften d. lateinischen Mittelalters, I. Die Handschriften d. römischen Bibliotheken. Sitzungsberichte d. Heidelberger Akademie d. Wissenschaften Phil. Hist. Klasse, Jhrg. 1915. 6—7. Abh. Heidelberg, 1915. V—XVII. l.; Aby Warburg: Italienische Kunst und

internationale Astrologie in Palazzo Schifanoja zu Ferrara. Roma, 1922. 14—15. 1. — A mitológia szimbólikus jelentőségéről ld. K. T.: Janus Pannonius bukása, Pécs, 1935. 5—6. 1. — Vitéz János Liviusának Herkules ábrázolásaihoz, v. ö. Fraknoi V.: Vitéz János könyvtára, Magyar Könyvszemle, 1878. 16—19. 1.; u. a. Vitéz János Livius-kódexei, u. o. 1880. 12. 1.; A budai palota antik tárgyú művészi alkotásairól, disztiményeiről, fölratairól ld. Bonfinius: R. U. D. D. IV. L. VII. 632. 1.; továbbá Fr. Omichius (1572), kiadta Trencsényi-Waldapfel Imre: A régi Pest-Buda, h. n. 1937. 14. 1. — Mátyás királyt «Jupiter»-nek nevezik ld. Aragóniai Beatrix, magyar királyné életére vonatkozó okiratok, kiadta Berzeviczy Albert, Bp. 1914. Monumenta Hungariae Historica, I. Diplomataria XXXIX. no. 48—49. 70—71. 1. — A könyvtár székei, ld. Naldus Naldius: Epistola de laudibus augustae Bibliothecae, I. T. E. II. 267. 1.; u. a. De laudibus augustae Bibliothecae, L. II. 47—59. v. I. T. E. II. 284. 1. és u. o. 73—80. v. I. T. E. II. 285. 1.

⁴³ Hunyadi kertészeket és szőlőmunkásokat kér (ortolani e lavoradori di vigne) Raguzából, ld. Gelchich J.—Thallóczy L.: Ragusa és Magyarország összeköttetéseknek oklevéltára. Budapest, 1887. 508. 1. — Károly Róbert király olasz kertészt hozat Visegrádra, ld. Rapaics Rajmund: A magyarság virágai, Budapest, 1932. 175. 1. — A budai kertekről s általában Mátyás kertjeiről források: Naldus Naldius, i. m. L. II. 420—451. v. I. T. E. II. 292—293. 1.; Bonfinius: R. U. D. D. IV. L. VII. 631—633. 1.; u. a.: Traductio in Architecturam Antonii Verulini, A. N. 56—58. 1.; Petrus Ransanus: Divo Mathiae Hungarorum regi potentissimo ac sapientissimo utriusque vitae felicitatem, u. o. 431. 1.; Nicolaus Olahus: Hungaria et Atila. Vindobonae, 1763. c. V. 4. §. 21. 1. — Csánki Dezső kísérlete a források földolgozására ld. Csánki: i. m. 180. 1. — Vasari hírtét Chimenti Camiciáról mint magyarországi kertépítőről ugyancsak ő közvetíti, Csánki: i. m. 68. 1. — Rapaics Rajmund fölfogása Mátyás kertjeiről Csánki alapján Rapaics R.: i. m. 174—179. 1. — Mátyás király a ferrarai követből érdeklődik sógora nyári palotájának beosztása, szerkezete felől, ld. Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából, IV. köt. no. 74. 407. 1. Idézi Berzeviczy Albert: Beatrix királyné, 292. 1. — A XIV—XVI. sz. olasz kertekről elfogulatlan, elsőrangú munka L. Dami: Il giardino italiano, Milano, 1924. 7—25. 31—43. 1. Egykorú források és földolgozások teljes összeállítása ugyanott, 47—57. 1. Az illusztrációs anyag rendkívül gazdag; ld. továbbá K. T.: Az Albertiek Édenkertje, Minerva-Könyvtár, 53. sz. Budapest, 1937. — Mi volt az új a XV. századi kertépítésben, L. Dami: i. m. 10—15. 1. — Leon Battista Alberti elvét a táj és a kert összefüggését illetően ld. L. B. Alberti: L'architettura. Trad. da C. Bartoli, Montereale, 1965. L. IX., IV. Idézi L. Dami: i. m. 13, 34, 47. 1.

⁴⁴ A visegrádi kert leírásának forrásai: Bonfinius: Traductio in architecturam Antonii Verulini, A. N. 56—57. 1.; Nicolaus Olahus: i. m. c. VI. 2—3. §. 25—28. 1. — A visegrádi fellegrádra vonatkozóan ld. Lux Kálmán: Visegrád vára, Bp. 1932. — Mátyás kertjére ld. Rapaics Rajmund: Mátyás király visegrádi kertje, Természettudományi Közöny, 1936. 356—361. 1. — A nyaraló topográfiájára vonatkozóan helyütt is hálásan megköszönöm Schulek János, építészmérnök úr fölvilágosításait, aki a nyaraló romjait fölfedezte és a Műemlékek Orsz. Bizottsága megbízásából a feltárási munkálatokat végzi. — A függőkert értékelésére s a réti virágokra ld. Rapaics R.: i. h. 357. 1. Ugyanő a topográfiára vonatkozóan is értékes adalékokat hoz föl. u. o. — Bonfini fölsorolásai Mátyás kertjét illetően pontosan összevágának Oláh Miklós leírásával, ami természetes is, hiszen mindketten tapasztalat alapján írják le, csupán az a különbség, hogy Bonfini fénykorában látta Visegrádot, Oláh Miklós pedig már a hanyatlás idején. Leírásaiknak közös mozzanatai: a gazdag kápolna és a paloták, a tágas rét, a magasabban fekvő napozó, márványkutak, a márványoszlopos pergola. Viszont csak Bonfini említi a márványkilátókat, halastavakat, fürdőket, lóversenyteret, hogy az utak puszpánggal voltak szegélyezve, s hogy a pergolat ibolyával ültették körül. Ezek az adatok

olyan természetűek, hogy nem mondanak ellent sem a korabeli kertépítésnek, sem a Mátyás király megvalósította gyakorlatnak, vagy éppen a természeti lehetőségeknek. A márványkilátókhoz hasonló építmények a budai várkertből sem hiányoztak, amint az nemcsak a forrásokból és földolgozásokból, (ld. a megelőző jegyzetet) tűnik ki, hanem megállapítható Erhard Schön metszeteiből is. (Ld. Kelényi B. Ottó: Erhard Schön magyarvonatkozású metszetei különös tekintettel Buda 1541. évi ábrázolására. Tanulmányok. Kiadja: Fővárosi Könyvtár, Bp. I. 1932. I—II. tábla.) Hideg és meleg fürdők szintűgy voltak Budán, ld. Nicolaus Olahus: i. m. c. V. 4. §. 21. l. A halastó a Trecento kertjeinek szokásos eleme; a visegrádi fellegrvár mellett ma is megvan a Bonfini által emlegetett halastavak egyikének maradványa. Ld. Lux K.: i. h. 21. l. A lóversenytér egyszerű, szabadon hagyott sík terület volt korabeli tornák, lovasjátékok, versenyek számára. Elhihetjük Bonfininek, hogy ibolyákat ültettek pergola mellé és, hogy puszpánggal szegélyezték az utakat. Hiszen a puszpáng ma is díszlik éghajlatunk alatt. — Luigi Marsigli, a nagy olasz tudós még látta 1684-ben Mátyás nyaralója mellett a hatvan lóra berendezett istállót márványjászokkal. Ld. Lux K.: i. h. 10—11. l. — Mátyás király olasz kertészei fölhasználták itáliai tapasztalataikat, de tudásukat helyi elemekkel gazdagították s munkájukat mindenben a tájhoz alkalmazták. Így Mátyás király valóban olyan kertet hozott létre, melynek szépségét méltán magasztalták az egykorúak.

⁴⁵ További kertek ld. Bonfinius: R. U. D. D. IV. L. VII. 633. l. — A Bucentaurus u. ő. u. o. és D IV. L. VIII. 648, 650. l.

⁴⁶ Francesco Benincasa diplomáciai működésére nézve ld. K. T.: Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról, 37—39. l. — Francesco Bandini diplomáciai szerepléséhez v. ő. Mátyáskori Diplomáciai Emlékek, III. no. 228. 369. l.; no 274. 433. l.; Huszti J.: Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1924. 204. l. — Ugoletti Tádé diplomáciai szolgálatban ld. Ireneo Affo: Memorie di Taddeo Ugoletto, Parma, 1781. 78. l. — Felice Petanziora ld. P. Matkovich cikkének kivonatát. Margalits Ede: Horvát történeti repertórium. Budapest, 1900. I. köt. 512. l.; Florio Banfi: Századok, 1938. 390. l. — Galeotto Marzio birkózása egy «Alesus» nevezetű katonával ld. Ábel Jenő: Galeotto Marzio életrajza. Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon, 254—255. l. — Egyetemes tudása: «Sed contigit Galeottum Martium qui propter suam universalem disciplinam et facundiam lepidam atque iocosam regi erat carissimus, in discrimine vitae et rerum suarum saepe fuisse etc...» Galeottus: i. m. c. 27. 3.; K. T.: Renezánsz királyfiak neveltetése, 11. l. — Baldasar Castiglione által említett riposztja «Il Cortegiano» I. II. c. 60. 227—228. l. — Galeottonak egy másik csípős válaszát ld. Paulus Jovius: Elogia virorum literis illustrium, Basileae, 1577. 58. l.; Ábel: i. m. i. h. 267. l.

⁴⁷ Poliziano kitételeihez v. ő. levelét A. N. 423—426. l. — A muzsákat nem partolják sem Itáliában, sem Franciaországban, sem Németországban, csupán Pannoniában, ld. Bartholomaeus Fontius: Opera. Firenzéből 1471 január 16-áról keltezett ajánlólevelében. A. N. 17. l. — Az olasz viszonyokkali elégedetlenség ld. Lodovicus Carbo: Dialogus de laudibus rebusque gestis Matthiae. I. T. E. II. 214. l.

⁴⁸ Taddeo Ugoletti jelenete Bartolomeo Fonzioval ld. Bartholomaeus Fontius: Tadeus. A. N. 18. l. — Bartolomeo Fonzio meghívása a könyvtár fölülvizsgálására ld. Fraknoi V.—Fögel J.—Gulyás P.—Hoffmann E.: Bibliotheca Corvina, Mátyás király budai könyvtára, 19. l. — Taddeo Ugoletti megbízása Antonius Thebaldeusnak A. N. 451. l. — Huszti J.: Antonius Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz. Klebelsberg-Emlékkönyv. Budapest, 1925. 350—353. l. — Taddeo Ugoletti Firenzében ld. Ireneo Affo, i. m. 16. 56. l. Bartolomeo Fonzio többszörös följajlásai u. o. 19. l. — Cristoforo Persona módszeréhez ld. Cristophorus Persona: Agathias De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis... e graeco in latinum traductus. A. N. 406. l. 1. jegyz. — Brandolinus Lippus eljárásáról ld. I. T. E. II. VIII. l. — Ugyanazon mű többszörös

fölajánlását a Pacificus Maximus frivolságig vitte. I.d. Huszti J.: Pacificus Maximus «Hecatelegiumának» magyar vonatkozásai i. h. 51—54, 56—57. l. — Pártfogók nélkül, elpusztul az irodalom ld. Bartholomaeus Fontius: Opera i. h. A. N. 17. l. — Valori Fülöp fölajánlása ld. Interpretatio Prisciani Lydi in Theophrastum de sensu traducta et exposita a Marsilio Ficino Florentino. Ajánlólevél, A. N. 477. l. — Valori Fülöp közbelépése, hogy Ficinus ajánlja Mátyás királynak Synesios fordítását ld. Synesii Platonici liber de vaticinio somniorum e graeco translatus a Marsilio Ficino Florentino. Ajánlólevél. A. N. 476. l.

⁴⁹ Taddeo Ugoletti megjelöli a festők és másolók származását is, A. N. 479. l. — Ficinus büszkén említi egyik küldeménye kísérlőlevelében, hogy nem kisebb ember másolta, mint Sebastiano Salvini, A. N. 276. l. — Ficinus 1485. május 30-i válasza Francesco Bandininek a Platon-kiadásról, amely nem érkezett meg tisztán Magyarországra. A. N. 281—282. l. — Ficinus Filippo Valorit akarná küldeni A. N. 277, 478. l. Erről a kérdéstről ld. Huszti J. Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1925. 64—67. l. — Ugolino Verino fiával, Silvestroval küldi verseit, ld. I. T. E. II. XIII—XIV. l.; Huszti J.: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Akadémiai Értesítő, XXIV. kötet. 10. sz. Budapest, 1927. 13—15. l. — Hogy Antonio B. valóban Bonfini-e (A. N. 478. l.) azt véglegesen csak akkor lehet megállapítani, ha az 1490 táján említett ugyancsak Antonio nevű könyvkereskedő (A. N. 288. l.) családnévét sikerül kideríteni. — Ficinus leveleinek III. és IV. könyvét útközben elvették a rablók ld. Filippo Valori előszavát «Synesii Platonici liber de vaticinio somniorum»-hoz. A. N. 476. l. — Ficinus körének munkatempójához v. ö. A. N. 275, 285, 286. l. — Sebastianus Salvinus utjának terve A. N. 276. l.; Huszti J.: Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1925. 61.—64. l. — Mátyás király megajándékozza a követeket, költőket, tudósokat, stb. ld. Lodovicus Carbo: i. m. I. T. E. II. 188. l.

⁵⁰ Galeotto Marzio hozománygyűjtő útja ld. Galeottus: i. m. 28. 13—14. — Bonfini Philostratus-fordításának körülményei ld. Bonfinius: Traductio in Philostratum Lemnium... A. N. 75. l. — Bonfini ünnepélyes bemutatkozása ld. Bonfinius: R. U. D, D. IV. L. VII. 636. l.; Csánki: i. m. 56. l.

⁵¹ Mátyás nyugágya a könyvtárban ld. Naldus Naldius: i. m. L. II. 9—10. v. I. T. E. II. 283. l. — Taddeo Ugoletti filológiai munkássága Budán ld. Ireneo Affo: i. m. 13. l.

⁵² Bandini magyarországi szerepléséhez v. ö. Huszti J.: i. m. Minerva, 1924. 192—222. l. és később is passim. — A symposion a renaissance életében ld. K. T.: Hét symposion, Budapest, 1934. 7—9. l. — A firenzei platoni akadémia élete, ld. Arnaldo della Torre: Storia dell' Accademia Platonica di Firenze 800—831. l. — A budai platonisták életéhez v. ö. Konrad Celtis költeményét a magyar irodalmi coetushoz, Ábel J.: Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság. Budapest, 1880. 124—125. l. Idézi Huszti J.: i. m. Minerva, 1924. 71. l. — Francesco Bandini Firenzében Platon-i emlékünnepet rendez, ld. A. della Torre: i. m. 768—769. l. — A budai platonista és tudós kör élete nyomon követhető még Ficinusszal folytatott levelezésében, Huszti többször idézett értekezésében. — Callimachus Experiens (Filippo Buonaccorsi) és körének tevékenységéről, valamint a budai udvar szerepéről e tevékenység elindításában ld. K. T.: Mátyás udvara és krakkói platonisták, Bp. 1934. (Apollo, 1934. 63—69. l. — Bonfini platonizmusa nem csupán a «Symposion Trimeron»-ban szemmel látható, hanem főként történeti művének előszavában. «Antonii Bonfinii De rebus Ungaricis ad Divum Uladislau Serenissimum Ungariae Boemiaeque Regem Praefatio.» Bonfinius: R. U. D. 11—12. l. — A humanizmus és a magyar kancellária ld. K. T.: Stílus tanulmányok Mátyás király kancelláriájáról, I. A kancellária, mint szellemi gyűjtőpont. 18—23. l.; Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar Humanizmus. Bp. 1935. 180—233. l. — Mátyás király 1485-i röpiratáról ld. Fraknói V.: Mátyás király megbízásából írt politikai röpirat. Magyar Könyvszemle, 1915. 1—4. l.; K. T.:

Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról. 45. 1. — Mátyás király propagandájának példaadó hatása Callimachusra u. o. 23—65. 1.

⁵³ Az Aragoniai Alfonso mintájára szervezték a taps-köröket mindenfelé nálunk is: ld. Huszti J.: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 92, 336. 1. — A fejedelmi szótartásról ld. Niccolo Machiavelli: «Il Principe, c. XVIII.» Quomodo fides a principibus sit servanda. I. h. 89. 1. — Mátyás és a jokulátor az olmtüzi kongresszuson, ld. Galeottus: i. m. c. 23. 8—10. — Carbo mint Mátyás király hírének itáliai terjesztője v. ö. Lodovicus Carbo: i. m. I. T. E. II. 214. 1. — Drági Tamás magyar ékeesszólása ld. Bonfinius: R. U. D. IV. L. VII. 626. 1.; K. T.: Stílustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról I. A kancellária, mint szellemi gyújtópont. i. h. 1. 1. — A kisebbik kancelláriában tárgyalt történeti kérdésekről ld. i. é. i. h. 8—12. 1.

⁵⁴ A zágrábi kódex listáját Fraknoi V.: Egy érdekes zágrábi kézirat, Magyar Könyvszemle 1881. 30. 1. — A kisebbik kancellária jogalkotására ld. K. T.: Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról: 60—62. 1. U. a.: A virtuális Magyarország, Bp. 1934. 4. 1.

⁵⁵ Regiomontanus Mátyás asztalánál ld. A. N. 291. 1. (Egy wittembergi egyetemi beszédből adta ki Ábel az erre vonatkozó részt.) — A lélek ereje: «...cum animae nostrae, ut Avicenna testatur, vim rerum immutandarum inesse cognoscimus et ars magica ab huiusmodi rebus non est omnino aliena, immo hoc verum esse sine aliqua dubitatione confirmat.» Galeottus: i. m. c. 2. 6. — A heliodinamikus naprendszer gondolatának föltűnése Galeotto műveiben: «Galeottus Martius Narniensis Invectiva in apologiam Francisci Filelfi. Cod. Vat. Lat. 3411. fol. 44b; U. a.: De doctrina promiscua, Florentiae, c. 14. 117—120. 1., c. 30. 324—326. 1., c. 58. 445. 1.; U. a.: Chiromantia perfecta. Biblioteca di Sant' Antonio da Padova. Scaff. XXII. no. 560. fol. 5a—6a; Galeotto lappangó műve, a «Liber excellentium, sive de excellentibus». Tulajdonképpen a «De incognitis vulgo»-ban és a «De doctrina promiscua»-ban hangoztatott tételeket ismételte. Így pl. átvette bele a «De doctrina promiscua» 38. fejezetét s ha másutt nem, ott is elmondta a napról szóló tanítását. E lappangó mű tartalomjegyzékét Ábel adta ki. Ábel J.: Galeotto Marzio élete. Adalékok humanizmus történetéhez Magyarországon, 288—290. 1. — A heliodinamikus naprendszerről G. Schiaparelli: Scritti sulla storia dell'astronomia antica, Bologna, 1925—27. Vol. 3. 286—297. 1.

⁵⁶ Mátyás könyvtárában megvolt Gratosus Benincasa: «Mappae maritimae»-je. Ld. Fraknoi V.—Fögel J.—Gulyás P.—Hoffmann E.: Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. 80. 1. — A raguzai Felice Petanzio műve kiadva: «Felices Petancii cancellarii Segniae. Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem.» Scriptores Rerum Hungaricarum, Tom. I. P. 2. 867—873. 1.) Egy másik ragúzái közvetít Usón Hassan és Mátyás között: «Superiore namque anno per Iunium patricium Ragusinum varia Solodanus ad regem munera vestesque tyrias miserat.» Bonfinius: R. U. D., D. IV. L. VIII. 647. 1.

⁵⁷ A humanizmus határai ld. K. T.: A virtuális Magyarország, 4. 1. — Népies mozgalom-e a humanizmus? Horváth János: i. m. 165. 1.

⁵⁸ Mátyás király mint nemzetformáló: «At divus ille princeps, omnium bonarum artium parens et fautor ingeniorum Ungaricos vulgo mores damnare, rusticitatem Scythicam et incultam vitam publice taxare inhumanos passim ritus abominari, urbanitatem sensim introducere, proceres cum nobilitate ad politicam cultum hortari, iubere domos pro facultate magnificas erigere, vivere longe civilius, ac sese mitius cum peregrinitate gerere. . . Ad haec igitur omnia exempla suo imprimis omnes invitavit.» Bonfinius: i. m. D. IV. L. VII. 631. 1. — Brandolinus Lippus szövege, ahol Mátyás király elismeri a magyarság harcias természetét és mélyen átértzett királyi küldetését a kultúra fölemelésére, így hangzik: «Nos enim bellicis studiis magis dediti ociosas istas atque umbratiles disciplinas minus curamus, quanquam et clari nobis viri non desint, et ego aliquanto diligentius quam maiores mei studia litterarum in hac nostra Pannonia cura-

verim frequentanda et in eam (ut apud vos liberius de me ipso praedicem) ex ipso quodammodo Parnaso mansuetiores musas invexerim et Viennam nunc nostram claris quotidie viris disciplinisque exornem.» Aurelius Brandolinus Lippus: De comparatione rei publicae et regni. I. T. E. 2. 40. 1. — Forgách Ferenc Mátyás királyról ld. Ghymes Forgách Ferenc: Magyar Históriaja, Pest, 1866. Monumenta Hungariae Historica Scriptores. XVI. 424. 1.

⁵⁹ Báthori Miklós életmódjáról ld. Galeottus: i. m. c. 31. 18—24. — Váradi Péter kis humanista országára v. ö. K. T.: Reneszánsz királyfiak neveltetése. 17—19. 1.; Horváth János: i. m. 168—170. 1. — Frangepán Gergelyről ld. Vajda György: Tubero Lajos történetíró, Bp. 1909. 4. 1. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái, 14. köt. Bp. 1914. 562. — Janus Pannonius epigrammáinak összegyűjtéséről Váradi Péternek Keszthelyi Mihályhoz intézett levele beszél, ld. Ábel J.: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon, 29—30. 1.; Huszti J.: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz, 5—6. 1. — Garázda Péterről, Megyericsei Jánosról mint Janus Pannonius esetleges folytatóiról ld. Huszti J.: u. o.; u. ö.: Janus Pannonius Pécs, 1931. 410. 1.; K. T.: A virtuális Magyarország, 4. 1.; Horváth János: i. m. 173—176. 1. — Mátyás kiengesztelődése és a humanista hagyomány ld. K. T.: Janus Pannonius bukása, 3—4. 1. — Az új művészi stílus terjedéséről ld. Balogh Jolán: A renaissance építészet Magyarországon. Magyar Művészet, 1933. 12—26. 1., 328—350. 1.

⁶⁰ Magyarország és Németország összehasonlítása építészet dolgában: «...adeo enim Hungariam edifiis exornavit, ut Alemanniam his rebus cultissimam, hac tempestate paene adaequet.» Ludovicus Tubero: De rebus suo tempore nimirum ab anno Christi 1490-ad annum 1522 in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI. Scriptores Rerum Hungaricarum, Tom. II. P. I. 4. §. Matthiae regis virtutes et vitia, 115. 1. — A renaissance motívumok lesüllyedéséről ld. Balogh Jolán: i. é. 17—18, 23—24, 332, 346—347. 1.

⁶¹ Mátyás király és a török veszedelem kérdésében a hagyományos fölfogást képviseli Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király élete, Bp. 1890. 151—155, 293—294. 1. — Szekfű Gyula kétségbevonja a Mátyás királynak tulajdonított célzatokat és mint renaissance fejedelmet ábrázolja. Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar történet, Bp. II. köt. 1936. 475—484. 1. — Mátyás király belső politikájának mesteri rajzát ld. Mályusz Elemér: Matthias Corvinus. Menschen die Geschichte machten, II. Bd. 187—191. 1. — Mátyás királyról mint renaissance politikai eszményről és mint történetiszemlélet alapjáról ld. K. T.: Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról egészben és 76. 1.; u. a. Stílustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról 1. A kancellária mint szellemi gyújtópont. Egészben és 19—24. 1.; u. a.: A virtuális Magyarország. 8, 11—14. 1.; u. a.: Reneszánsz királyfiak neveltetése, 24—25. 1. és passim; u. a.: Che cosa fu l'umanesimo ungherese? 17—28, 31—33, 44—46. 1.; u. a.: La Renaissance en Hongrie, Bp. 1939. — A nemesi humanista típus kialakulásáról ld. K. T.: A virtuális Magyarország, 10—14. 1.; U. a.: «A magyar humanizmus korszakai.» Előadás a keszthelyi nyári egyetemen 1936. aug. 11-én. U. a.: Che cosa fu l'umanesimo ungherese? 23—46. 1.; u. a.: «Istvánffy Miklós helye a magyar irodalomban.» Előadás a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1937 áprilisi ülésén. — Fölfogásom Mátyás király érdemét illetően már «A virtuális Magyarország»-ban kifejtettem: hogy a Mátyás király által hathatósan előmozdított renaissance fölszabadította a nemzet erőit az irodalom és a tudomány minden terén egyszerre meginduló hatalmas fejlődés szellemi Magyarországot hozott létre. A könyvekben és lelkekben élő eszmény, Mátyás király eszményített birodalma volt. — Horváth János tette azt a nagy horderejű megállapítást, hogy Mátyás király Szent István óta műveltségünk legnagyobb megújítója. Horváth János: i. m. 5, 283—284. 1. — A Berzsenyi idézetet ld. Berzsenyi Dániel költői és prózai művei. Közzéteszi Váczy János. Bp. 1901. Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, 48. 1.; A balatoni nympa gróf Teleki Lászlóhoz, u. o. 80. 1.

A MAGYAR IRODALOM
MÁTYÁS KIRÁLY KORÁBAN

ÍRTA

KERECSÉNYI DEZSŐ

Wallaszky Pál, a magyar irodalomtörténetírás időben is, érdemben is egyik legelső munkása volt az, aki Mátyás király uralkodásának idejét már irodalmi műveltségünk szempontjából is korszakosnak látta. 1769-ben megjelent munkája, a «Tentamen Historiae Litterarum sub rege gloriosissimo Matthia Corvino de Hunyad in Hungaria» (Lipcse) egyidőben volt próbatétele a majd a «Conspectus»-szal teljessé vált irodalomtörténeti fejlődésrajznak és — mert ez XVIII. századi irodalomtörténeti kísérleteinknek jellemzője — a magyar irodalmi műveltség becsülete megvédelmezésének. Azok a gyakori nemzetpolitikai tartalmú visszaemlékezések, melyek Mohácstól kezdve prédikátorok, történetírók és hadvezérek hosszú sorának írásaiban utaltak a valamikori magyar ragyogásra és dicsőségre, itt a XVIII. században sűrűsödtek össze annyira, hogy az írásos műveltség kutatója és történeti képbe való rendezője is úgy tekinthetett erre a néhány évtizedre, mint a magyar szellem, a «litterarum in Hungaria cultura» teljesítményeinek soha felül nem múlható időszakára. «Quid — írta Wallaszky — aetate Mathiae de Hunyad studiis Hungaricis praeclarius, quid celebratius reperias? Tota Europa eruditi in Hungariam confluebant, agmineque quasi facto, in laudes Principis huius doctissimi effundebantur». A magyar irodalomtudomány egyik kezdő mozdulatával mindjárt oly idődarabra mutatott rá, mely egyrészt korhoz kötött sajátságai miatt méltó a kiemelésre, példaadásával pedig olyan erő, mely még az akkori jelen alakításában is szerepet játszhat. Mátyás király uralkodásának idejét látva, tanultuk meg először az irodalomtörténeti korszak fogalmát.

Az a kép, melyet Wallaszky az írók és a pártfogók felsorolásával megrajzolt, a Mátyás-kori magyar irodalomnak csak azt a részét tartalmazhatta, mely a XVIII. század elvilágiasodó tudós érdeklődésének megfelelt. A nem-sokára végnapjai felé közeledő magyarországi tudós latinitás, mielőtt átadta a maga műveltségi vívmányait a nyelvében is magyarrá vált nemzeti irodalomnak, még egyszer visszapillantott az eredetre, a Mátyás-kori humanizmusra. Az irodalomnak azt a részét emelte magasra, amely annak idején új volt, s amelynek eredményei egészen a jelenig nyúltak. Pedig a nagy király uralkodása alatt a magyar irodalom már azt a kettős arculatot hordozta, mely minden élő irodalom lényegéhez tartozik, hogy t. i. egyidőben láthatóan

munkálkodik benne a régi is meg az új is. A mi irodalmunkban meg éppen az első időszak, melyben e kettősségnek tanúi lehetünk. De a megszokott korszaktípustól abban tér el, hogy régi és új egymás közelében élt ugyan, s vékony áthatásaik voltak is, de mindegyik a maga külön életét élte. Az újdonság nem eredeztette magát a még ható régiből, mert úgy tudta, hogy csakis ő képviselheti azt, ami a litteratum nevére méltó. Két egymástól különböző irodalmi eszmélet haladt, a végső azonosságról mit sem tudva és ezzel nem is törődve, egymás mellett.

Az, amit most réGINEK nevezünk, maga is több rétegből állt. Az egyik, a legrégibb és egyúttal a legnagyobb multa visszatekintő, a vallástudományos és hitbuzgalmi latinság, Mátyás korára már nem egy olyan írói névhez kapcsolódott, mely a külföldön is ismert volt. E nevek viszonylagos gyakorisága azonban mégsem jelentett valami szervesnek nevezhető irodalmi életet. A művek nem egymással, hanem a külföldi egyházi tudomány egy-egy nagyhatású kiválóságával tartották az összeköttetést. Egyik-másik nem is volt több, mint a külföldi egyetemi tanulmányok elvégzésének tudós bizonyítéka. Egyházi szónoklatok, bibliai magyarázatok, a vallástudomány némely ágazatába bevezető tankönyvek, jegyzetek ennek az irodalomnak a megjelenési formái. E tág keretekben azonban nemcsak a nemzetek felett való kereszténység hittartalmai éltek, hanem az igazságoknak magyar példázói is. A prédikációkba, breviárium-szövegekbe beleszövött legendák tovább plántálták azt a magyar személyiségekhez fűződő legendaanyagot, mely már az Árpádok idejében megkezdte az egyetemes keresztény vallásosságnak és kegyességi típusainak a magyar élethez való alkalmazását. De az egyházi, a «coelestis lyra» magyar vonatkozású része éppen Mátyás századában növekedett jelentősebbé. Amíg az egyházi latinság tudományos fele olyanná erősödött, hogy magyarországi művelői közül egy-egy a külföld tartósabb figyelmét is magára vonta, ez a magyar szentek alakját himnuszokba, dicséretetekbe foglaló költészet itthon erősítette a latinnyelvű verselés gyakorlatát s ezzel mindazoknak a formai készleteknek a gyarapodását, melyek hamarosan a magyar nyelvű vallásos költészetben is érvényesültek.

Az írók nagy része szerzetes volt. Köztük néhány idegen származású is. Műveik sorában a legnagyobb teret a prédikációk foglalják el. Ezek írói között találjuk a legtöbb híressé vált nevet. A prédikáció volt az a műfaj, melynek irodalmi életerejét nem pusztán a vallásos cél, hanem a közönségre való állandó rápillantás is állandóan fokozta. Az írásbefoglalás még tapadt az egyetlenül lehetséges és méltó irodalmi nyelvhez, de e latinság mögött állandóan ott állt az a szükséglet, hogy ezeket a beszédeket nemzeti nyelven kellett elmondani. Közvetítői voltak műveltségi anyagoknak és egyben előkészítői is a magyarnyelvű írásbeliség megindulásának.

Őrizték és változatlan szívóssággal adták tovább e prédikáció-gyűjtemények a hit skolasztikus tudományú támasztékait s velük mind azt a hagyományos módszerességet, mely a hitbizonyossághoz ingadozás nélkül elveze-

tett. Mátyás uralkodása idején a domonkosrendi Magyarországi Mihály (Mihael de Ungaria), a ferencesek közül pedig Temesvári Pelbárt s a korszakunk végén feltűnt Laskai Osvát e prédikáció-irodalom főképviselői. Mindhármas művei később nyomtatásban is megjelentek, Magyarországi Mihályéi már Mátyás korában. Az első magyar írói nevek ezek, melyeket az irodalomterjesztés új módja vitt széjjel a világba.

Műveiknek az volt a célja, hogy beszédgyűjtemény álljon rendelkezésére az arra rászoruló paptársaknak. Majdnem mindegyik gyűjtemény egykötő-pontú. Magyarországi Mihályé tizenhárom szentbeszédben tanította meg hallgatóságát az üdvözülés titkaira, Temesvári Pelbárt egyszer a Boldogságos Szűz feje fölé font csillagkoszorút, máskor az egyházi ünneprend bizonyos egységeinek megfelelően rendezte egybe beszédeit. Nagy olvasottság, az addigi tudásanyagnak kompendiumszerű teljessége, a tekintélyi érvelés és okfejtés állandó készenléte, az idézetekkel és az érzékelhető példákkal való rendszeres bánás, a szellemnek tisztán metafizikai megkötöttsége s a misztikumba belefeledkezett biztos járás-kelés a beszédek egyetemes jellemzője. Egészen bizonyos, hogy kezdetben csak a szerzetesrend tagjainak szűkebb körében és kéziratban terjedtek ezek a beszédminták, de a gyakorlati használat csakhamar megmutatta az utat a későbbi nyomtatásos megjelenéshez. Pelbárt műveinek kiadásai mélyen belenyúlhatnak még a XVI. századba is.

Azonosságai a középkori keresztény vallásosság irodalmának vetületei. De nem felejtethetjük, hogy Mátyás korában már a középkor őszének fény- és árnyjátékában vagyunk. Az egyetemesen kötelező azonosságok mögött az irodalom e legrégibb rétegében is fel-felvillan az elkülönülés felé törekvő író-egéniségek arca. Az írói munkateljesítmények terjedelmével egyenes arányban növekednek azok a vonások, melyeket az irodalomismeret az egyéniség rajzaihoz felhasználhat.

Még leghalványabb közöttük Magyarországi Mihály arca. A «*Sermones tredecim universales*» írója valóban csak egy a nagy egyetemes átlagból. Bár egyszerű szerkezetű beszédei fogalmakat járnak körül a skolasztikus módszerességgel, mégis inkább erkölcsi irányúak. Ostorozzák a bűnt és dicsőítik az erényességet. Bizonyító és cáfoló érveiben a Szentírás és az egyházatyák műveiből vett idézetek mellett helyet kapnak a vallásos céloknak szolgálatába állítható latin klasszikusok is.

De az, akit egymagában az egész magyar középkori latinitás tetőpontjának és egyúttal zárókövének is tekintünk, Temesvári Pelbárt. Annak az obszerváns Ferenc-rendnek volt a tagja, mely a maga e korbéli nagy nekilendülését sok tekintetben a Hunyadi-családnak és így Mátyásnak is köszönhette. A rendnek ez az ága a konventuálisnak nevezett másikkal szemben nagyobb buzgalommal és tudatossággal dolgozott a hit igazságainak tudományos, azaz irodalmi eszközökkel folytatott terjesztésén és védelmén. A Hunyadi-család révén több nevezetes kolostor jutott birtokukba, ők pedig kellő alkalommal, mint Mátyás cseh háborúi idején, a politika területén adott

támogatással hálálták meg a királyi pártfogást. Az egyházi irodalomban is egyre növekedő szerep volt az övék.

Temesvári Pelbárt krakkói egyetemi tanulmányok után lépett a rendbe s szerzete budai házában tanította a hittudományt. 1480 táján írta meg a *Stellariumot*, a Szűz Mária dicsőségéről szóló beszédgyűjteményt. Első művének ezután még nagyobbak léptek nyomába. Így mindenek előtt a háromrészes *Pomerium* (a szentek napjaira, az állandó ünnepekre és a nagyböjtre írt beszédek), egy zsoltármagyarázat, majd a tanítványától, Laskai Osváttól befejezett gyűjteménye a teológiai ismereteknek, a *Rosarium*. E művek mindegyike a század végétől kezdve külföldön számos kiadást is ért, s szerzőjük neve a kor másik írói nagyságáéval, Janus Pannoniuséval, egyidőben vált az európai világban ismertté. Írói célja neki is az volt, ami a többieké: kidolgozott beszédeket és vázlatokat adni mintául prédikátortársainak. Minden elődjénél világosabban látta maga előtt az elmondandó beszédet hallgató közönségét. Írói módját a legerősebben ez szabta meg. Emlegette is stílusának egyszerű voltát. Ezenkívül a középkori példatárak gazdag anyagát, a tanulságos történeteket, néha majdnem anekdotákat, kortársainál jóval bővebben alkalmazta a megértetés és hatás eszközeiül. Nagy, bár naív, tudásanyag és ennek már bizonyos tudatossággal való alkalmazása az írói-szónoki műveletben találkozik egymással műveiben. Mintegy még egyszer felmutatta a középkori tudás egyetemességét, mellyel ekkor már egy egészen másfajta univerzalizmus kezdte meg a birkózást.

Mert Temesvári Pelbárt zárókö volt, de úgy, hogy már érezte annak az építménynek a megrendülését, melynek ő még megingathatatlan tartozéka akart lenni. Talán azért is gyűjtötte össze olyan, már-már az újabb kori íróéra emlékeztető szenvedéllyel mindazt a tudást, erősítő anyagot, mely az elmúlásában is hatalmas középkor leglényegéhez tartozott. Nem messze attól a kolostortól, melyben ő írt és tanított, a királyi várban új eszmék és az emberformálásnak új elvei ütöttek már tanyát. Magyarországi Mihály még gond nélkül idézhette igazságai támogatására a klasszikus költőket vagy Cicerót. Temesvári Pelbárt Homerost, Vergiliust és Ovidiust erkölcsteleneknek tartotta. A királyi udvar előkelői mindenestre más céllal olvasták és idézték az antikvitas íróit, mint a hitbizonyosságot hirdető szerzetesszónokok.

Ugyanígy vége felé járt a középkori latinitás már világinak, sőt «nemzeti»-nek nevezhető része, a történetírás krónikás fajtája is. Már korábbi megindulásával megtette azokat a kezdő lépéseket, melyek az egyetemes jellegű latin írásbeliségben elhatárolták a magyarságnak minden más nemzet-től megkülönböztethető történeti sorsát. A Mátyás-kori krónikák is ezektől a régiebb történelmi művektől kapták anyaguk legnagyobb részét. Kettő közülük még Mátyás idejében nyomtatásban is megjelent. Az ú. n. Budai-krónika, az első magyarországi nyomtatvány, Hess András budai nyomdájából került ki 1473-ban, Thuróczy János királyi ítélőmester krónikáját pedig 1488-ban két helyen is kinyomatták, Brünmben és Augsburgban. Hogy ez

utóbbinál kinyomatása egy budai könyvárus költségén történt, bizonyítéka annak, hogy ilyen olvasmány ebben az időben már számottevő keresletnek örvendhetett. A harmadik, a Dubnici-krónika, kéziratban maradt fenn.

Legnevezetesebb köztük a Thuróczy János krónikája. A Nagy Lajos király haláláig terjedő időre elődei anyagát használta, onnan kezdve azonban egészen önálló, a Hunyadiak korára nézve pedig igen sokra értékelt forrásmű. Neki köszönhetjük a megemlékezést a «scithiai» betűknek, a magyar rovásírásnak még az ő korában használt voltáról. Amint Temesvári Pelbárt hatalmas kötetei bőven kiaknázott forrásai lettek a magyar nyelvű kódex-irodalomnak, ugyanúgy Thuróczy krónikája nemcsak a Mátyás-udvar humanista történetíróinak szolgált bővíthető és stilizálható alapanyagul, hanem a későbbi magyar nyelvű történetírásnak, a históriás éneknek, sőt az újabb szépirodalomnak is. Krónikásaink között Thuróczy az egyetlen, aki nem volt pap. Annak a magyar világi rendnek egyik legelső képviselője, mely most, Mátyás uralkodásának idején, kezdett belenőni az írásos műveltségbe.

Pelbárt is, Thuróczy is a leghosszabb multra visszatekintő irodalmi gyakorlatot folytatta. De mind a ketten bizonyítékai annak, hogy az idő változás felé indult. A változó szellem kisugárzásának pontja körül éltek (Thuróczy a király egyik belső emberének is ajánlotta munkáját), lehetetlen lett volna erről tudomást nem venniük. Az írásbeliségben azonban, ettől a nagy erővel jövő újtól függetlenül, már jóval előbb megkezdődött egy nevezetes folyamat, az, amelynek eredményeként az egyetemes jellegű latin írásgyakorlat nemzeti nyelvű mellékágot hajtott. A középkori történetírás az univerzális keresztény üdvtörténetből kiemelte a politikai nemzet különleges feladatokkal és célokkal terhelt életét. A latin nyelven megírt prédikációkat magyar nyelven értő hallgatóság előtt mondták el. Bármelyiket tekintjük is, mindegyik — minél jobban fejlődött, annál inkább — csak erősítette azt az alapot, amelyre a magyarnyelvű irodalom felépült.

Mátyás kora magyarnyelvű emlékekben aránylag szegény. Különösen annak látjuk, ha a rákövetkező évtizedek irodalmát tesszük magunk elé. A meglévő vallásos tárgyú magyar művek még az előbbi idő hasonló nevezetességeivel sem vehetik fel a versenyt. Mintha csak az a lendület, melynek megmaradt eredményeit a Halotti Beszédben és Könyörgésben, a verses Mária-siralomban, közvetlenül Mátyás előtt pedig a Ferenc-legenda fordításában véljük látni, befejeződött volna. Mindenesetre ide esik azonban a Bécsi-Müncheni- és Apor-kodex sokat vitatott bibliafordítási szövegének a század közepe után külföldön történt lemásolása. De ami egyházi jellegű magyar szöveget találunk (glosszák főként az előbb említett prédikációs kötetekben, regulák, csíziók, szójegyzékek) gyakoriságuk miatt figyelmet érdemelnek. Látható szálak, melyek az írásos latinságot a beszélt magyar nyelvűséggel összekötötték. Temesvári Pelbárt vagy Laskai Osvát sajátkezű jegyzetei, melyekkel könyveik latin szövegét itt-ott kéziratban kísérték, a magyar nyelv irodalmivá növekedésének tanulságos jelei.

De Mátyás uralkodásának évtizedeiben kezdődik meg nálunk az az egyházi mozgalom, melynek gazdag irodalmi termése az ez után következő időben érett meg. Ez a mozgalom a szerzetes-rendek reformja. Egyetemes javító szándék indította el, de nálunk a huszitizmus és az egyre erősebben érezhető török veszedelem még inkább megokoltta tette. Hunyadi János már 1452-ben követelte a domonkos-rend életének szigorítását, azt pedig említettük, hogy ő is, Mátyás is mily támogatásban részesítette a ferencesek reformált ágát, az obszervánsokat. Az új rendszabályok szigorúbb életmódot, a tanulmányokban való nagyobb elmélyedést, egymás fokozottabb tanítását követelték. Meghatározták az olvasás és felolvasás pontos idejét, a latin-nyelvű írásbeli feladatokat. E reformokon kívül a szerzetesrendek tagjainak nemzeti összetételében is jelentős változások történtek. Ahogyan az a városi élet is, mellyel a prédikátor-rendek erős összeköttetésben voltak, a magyarosodás útjára lépett, ugyanúgy szaporodtak a rendek magyar származású tagjai. De növekedtek az apáca-kolostorok magyar lakói is. Növekedett tehát általában azoknak a rendtagoknak a száma, akiknek az új szabályok szerinti neveléséhez nem lehetett elegendő a latin nyelven írt szent olvasmány. A bevezetéshez legalább is, de a latinul kevésbé értő apácák számára egész szerzetesi életük tartamára, szükség volt magyar nyelvűekre is. Az 1474-ben készült Birk-kódex reguláit a Domonkos-rend apácái számára fordította le Váczi Pál, s igen valószínű, hogy a Pelbárt-tanítvány Laskai Osvátnak is szerepe volt a Buda-környéki kolostorok, magyarnyelvű kódex-irodalmunk e legfontosabb tűzhelyeinek irodalmi munkásságában.

Az irodalmilag valóban újat azonban nem ezekben a magyarnyelvű megnyilvánulásokban kell keresnünk. Maga ez a most még csak szórványos magyarnyelvűség is teljes kibontakozását már annak a visszahatásnak köszönhetette, mellyel a halálra ítélt középkor még egyszer szembeszegezte erejét a feltörekvő, a társadalom legfelsőbb rétegét szinte teljesen elfoglaló újdonsággal. Ez az újdonság pedig a renaissance irodalmi vetülete, a humanizmus volt. Mátyás uralkodása idején való magyar meggyökerezésével irodalmunknak első átalakítását végezte el. Éppen olyan idegenből, Olaszországból, jött volt, mint az a keresztény irodalmi műveltség, melynek az irodalom megteremtését köszönhattuk.

Kezdetei ennek sem Mátyás idejére esnek. Akkor, amidőn Mátyás a magyar trónt elfoglalta, ennek az új irodalmi műveltségnek a képviselői már ott álltak a trón körül. A fiatal király is meglévő magyar renaissance-hagyományban nőtt s ebben fejlődött valóságos renaissance-fejedelemmé. Apjának ösztönös renaissance-embersége mintegy természetes előzmény volt ahhoz, hogy ő immár tudatosan, az új műveltséget politikai céljaival szervesen elvegyítve, adjon alkalmat a humanizmus magyar változatának kibontakozására.

A humanizmus szellemének első teljes átvevője Vitéz János volt, a Hunyadiak politikájának nagy segítője. Tevékenysége Zsigmond idejében

kezdődött, éspedig ott, ahol az új műveltség leghamarabb talált értőkre, a királyi kancelláriában. Itt ismerkedett meg azokkal a külföldi követekkel és más, állandóbban is itt tartózkodó idegenekkel, főként olaszokkal, akik mind ennek az új szellemnek a közvetítői voltak. Vergerio, Filelfo, Bracciolini, talán Aeneas Sylvius baráti személyiségein át jutott el az új szellem forrásáig. Amikor váradi püspök lett, az olasz elődök hagyományai kész kereteket adtak szelleme igényeinek. Könyveket vett és másoltatott, udvarának pedig szívesen látott vendégei voltak az idegen és a magyar humanisták. Még szélesebb lett ható és nevelő ereje, midőn Hunyadi János hívására elkezdődött politikai szereplése mint királyi kancellárnak. 1465-ben elnyerte az esztergomi érseki méltóságot, s fogékony szelleme teljessé vált a diplomata humanista és az irodalmi pártfogó szerepével. Az általa alapított rövidéletű pozsonyi egyetem számára tudós tanárokat hívott be idegenből, támogatott írókat, s udvara ismert középpontjává lett az új szellemnek. Ő neveltette nagy reményű és e reményeket meg is valósító unokaöccsét, Janus Pannoniust. Barátokból, szellemi és valóságos rokonokból álló kör tekintett reá mint támogatóra. Oly keretet teremtett, mely már az újabb értelmű irodalmi élet kicsinyített mása.

Ő maga mindvégig megmaradt a humanizmusnak inkább befogadó, mint teremtő fokán. Művei nem tudományos vagy költői alkotások, hanem diplomata munkájának segítői: levelek és szónoki beszédek. Levelei nagyobb részükben a hivatali tevékenység emlékei. Mivel szorosan vett baráti levele kevés van, még csak ritkán él a humanista levél szokásos alaki cifrázataival, noha stílusban már teljes tudatossággal szakítani akar a középkori latin nyelv «romlott» kifejezésmódjával. Hagyomány és újítás, mint nem egyszer azóta is, a stílus területén kezdte meg a harcot egymás ellen.

Beszédei mind a nemzet ügyének szolgálatában készültek. A legfőbb ügy természetesen a török veszedelem volt. Legnevezetesebbek is azok a beszédei, melyekkel a külföldet igyekezett meggyőzni a török elleni harc szükségességéről. Egyik beszédét az új retorika szabályai szerint annyira mintaszerűnek tartották, hogy másolatokban terjesztették. Leveleinek gyűjteményét pedig, nyilvánvalóan már szélesebb közlési szándékkal, kancelláriájának jegyzője állította össze. Az államférfiúi cselekvés és az írói-mecénási hírnév egymást támogatta. Pályája azonban, mely a Hunyadi-család felemelkedésével együtt emelkedett, hirtelen hanyatlott le. 1465-től kezdve viszonya Mátyás királlyal hidegedni kezdett. Egyéni sérelmek érték s politikai céljai sem egyeztek a királyéval. Úgy vélte, hogy Mátyás császári aspirációi ellentétben állanak azzal a hagyományos politikával, melyet Hunyadi Jánostól kapott örököül. Egyik feje lett annak az összeesküvésnek, mely idegen országból hozandó királlyal akarta ezt a politikát megvalósítani. Mátyás elfogatta, várait elvette tőle. Az egri érseket bírta meg őrzésével. A megaláztatás 1472-ben a sírba vitte.

Vitéz pályája már sejteti, hogy ez az új irodalmi műveltség szorosan

egybe volt kapcsolva magának Mátyás királynak a személyével. De még pontosabban mutatja ezt a függést a királytól a magyar humanizmus legkimagaslóbb alakjának, Vitéz unokaöccsének, Janus Pannoniusnak a sorsa. Rövidebb, de sokkal ragyogóbb út volt az övé, mint nagybátyjáé, s ugyanabba az összeesküvésbe való belekeveredés az egyik oka ez út hirtelen megszakadásának. A már magyar hagyományokat maga mögött látó diplomata humanizmus, valamint a humanizmusnak már tisztán irodalmivá, és pedig a mintaadó olaszországihoz mindenben hasonlóvá emelkedett formája egyidőben vesztette el legjobb képviselőit.

Mert Janus Pannonius már ezt a politikai gyakorlat fölé emelkedett humanizmust képviselte. 1434-ben született. Előbb anyja, majd nagybátyja, ki akkor már váradi püspök volt, gondoskodott neveléséről. Ferrarában, Guarino hírneves rétor- és költő-iskolájában tanult s kiemelkedő tehetségének már itt nem egy, a kortársaktól is megcsodált tanújelét adta. Innen kétszer haza is látogatott. Második hazatérése után azonban nagybátyja irányítására Páduába ment tanulmányai egyházból jellegű kiegészítésére. Innen látogatott el több olasz városba. Hazatérése után 1459-ben pécsi püspökké nevezték ki. Többnyire azonban Budán élt a királyi kancelláriában dolgozva. De ő már nem tudott úgy beleilleszkedni a diplomáciai munkába, mint nagybátyja. A magyar irodalomtörténetben egészen Balassa Bálintig magánosan álló írói öntudata nem talált kielégülést a politikai cselekvésben. Betegség is megtámadta. Lelke és teste egyaránt vágyódott Olaszországba, melynek költőivel és tudósaival sűrű levelezésben ápolta a kint szerzett barátságot. Egy egészen rövid időre, mint Mátyás követe, ki is juthatott ismét vágyai földjére, s utazása befejeztével mintha munkakedve is feléledt volna. Résztvett Mátyás hadjárataiban, noha betegsége tovább erősödött. Amikor a király elleni összeesküvés megbukott, 1472 tavaszán menekülni készült, nyilván Olaszország felé. Azonban útján betegsége leverte lábáról s a egy Zágráb melletti várban állapotodott meg. Itt is halt meg, alig néhány napi tartózkodás után. Zágrább melletti sírjából a megbocsátó Mátyás emeltette ki és temettette el Péccsett. A királyi megbocsátás maga is tovább élt a kései humanista életrajzokban és anekdotákban s lett nálunk is elsőnek a «poeta infelix», a sorsüldözött költő halálon túli életének örök jelképévé.

A legnagyobb irodalmi újítás az ő nevéhez fűződik. Az irodalmi fejlődés egyébként lassú útját a maga írói életében meggyorsította. Azt, amit az irodalmi közösség csak évszázadok múlva ismert fel az irodalmiság valódi természetének, egymagában valósította meg. Írói öntudatát már említettük. A renaissance-ember önértékének tudata benne vált először magyar földön majdnem modern értelmű írói tudatossággá s ezzel a középkori író teljes személytelenségét egycsapásra váltotta fel irodalmunkban az újkori író személyessége. Tudta és kifejezte azt, hogy ő ezen a földön az első, ki a renaissance értelmének megfelelő költészetet megszólaltatta, hogy az ő egyéni írói teljesítményei ennek a hazának örök dicsőségei lesznek. Magát pedig az iro-

dalommal való foglalkozást olyan egyedülvaló magasságba emelte, mely már a művészi öncélúság közelében jár.

Ez a költészet egyúttal kiemelkedést jelentett a vallási kötöttségből is. Janus Pannonius pap volt ugyan, de az irodalom területén azt vallotta, hogy az ember pap és költő egyszerre nem tud lenni. Nagybátyját, ki szinte egymagában jelképez egy egész műveltségi nemzedéket, a hagyományos vallásosság és új műveltség ellentéte még nem zavarta. Politikai cselekvés és művészeti szemlélődés egyensúlyban élt benne. Unokaöccsében már elváltak egymástól. Költészete nem a vallástól kapta ihletését, hanem részben attól a frissen megismert műveltségi anyagtól, melyet a renaissance hozott magával, részben pedig saját életének mozzanataitól. Mind a két irányú ihletés magával hozta azt, hogy magának a költőnek az élete a hagyományos vallási és műveltségi erőkkel szembekerült.

Igen könnyen volt leküzdhető ez az ellentét a vallás területén. Az a művelt platonista kör, mely Mátyás udvarában különösen a Beatrix-szal kötött házasság után az idegenből jött humanistákkal lett teljessé, a legműveltebb rétegben végezte el azt a munkát, mely az egyháznak az egyéni életig lenyúló hatalmát gyengítette. A kolostorokban már régebben is fel-felbukkanó «eretnokség»-ek, a határainkon tömegmozgalommá is növekvő huszitizmus mellé az új irodalmi műveltség vezető egyéniségeinek filozofiko-teologikus eszmecseréi, vitái társultak. Ez a művelt réteg a felfedezett antikvitás bölcselőinek, szónokainak és költőinek útmutatása mellett új emberformálás és ennek megfelelően új emberi magatartás elérése felé törekedett. A dogmai bizonyosság helyébe az erkölcsi kérdések örök megoldatlansága vagy időszerű alkalmi megoldása lépett. A király résztvevője volt ennek a platonizáló társaságnak, Janus Pannonius pedig egyik vezetőjének számított. A Corvinában számosan voltak képviselve az idevágó könyvek. Amint a politikai cselekvés is igen erőteljes lépésekkel indult az állam vagy a dinasztia külön törvényekkel szabályozott profán erkölce felé, ugyanúgy távolodott el az írói ihlet a középkori értelemben szabályozott vallásosságtól.

Janus Pannonius költeményeinek egy része, különösen az egész ifjúkoriak, ebből az intézményes vallásossággal való szembeállásból születtek. Tiszteletlen, gúnyolódó hangon írt ennek a vallásosságnak látható képviselői, szabályozói ellen, a világiasságban pedig elment a szabadság legszélső határaiig. Az antik és egykorú irodalmi példák nyomán felszabadult elmesség és képzelet játszotta itt a maga szellemmutogató játékait. A pozitív hit sugalmazó erejét a csillagjósolatokban való hiedelem és a latin mitológia stílusban is kötelező elemei pótolták. De ihlető anyaggal látta el az egész élet, a maga nevezetes és szokatlan eseményeivel, tüneményeivel. Ugyanily gyakran a műveltség, az irodalom, a könyvek és az emberek. Ezekben tett vallomást vagy ítélt írói önérzetének korszerű táplálójáról, az egyéni dicsőségvágyról, irodalmi állásfoglalásairól, mintaképeiről és barátairól. Ily tárgyú epigrammái és panegirikuszai tanújelei annak az aránylag szűk körre szorítóknak, de annál

mélyebben átélt irodalmi tudatosságnak, melyre előbb is utaltunk. Legszebb verseinek azonban azokat szokás tartani, melyekben személyessége legjobban megközelíti a modern íróét. Egyéni életét ért változások (anyja halála, Váradról távozása, betegsége) elégiába öntésével néhány oly költeményt alkotott meg, melyek ennek a műfajnak magyar fejlődésében nemcsak időbelileg, hanem értékben is elsői közé tartoznak.

A költészetben tehát nem támaszkodott a vallás erejére. A pozitív kereszténység arra az útra lépett, melyen szétoldódott az antik mitológia elemeibe, észszerű egyeztetésekbe. De éppen Janus Pannonius költészete a példa rá, hogy az egyház uralma alól elszabaduló író miként teremt magának olyan új immár világi, de mégis erkölcsi törvényekre épült közösséget, melyet lassanként az abszolútum jegyeivel is felruház. Ez az új közösség a «patria.» Az a nagyjövőjű fejlődés indult meg itt, amely a magyar irodalom egész életére végig jellemző: az irodalomnak a nemzeti érdek szolgálatába állítása. A humanizmus fokán, a renaissance államrendjének elmélete értelmében, ezt a nemzeti érdeket a fejedelem testesítette meg. Janus Pannonius eposzt szándékozott írni királya atyjáról, magát a királyt és tetteit több kisebb versében örököltette meg. Költészete helyet adott a külpolitikai küzdelemnek, sőt az idegengyűlöletnek is, a magyarság politikai sorsát pedig pontos párhuzamba állította saját irodalmi vágyai örök tárgyának, Itáliának ügyével.

Ezzel a politikai tartalommal alkalmazkodott az olasz humanizmus tanítványa azokhoz a hazai szükségletekhez, melyeket a cselekvő élet megkívánt. Világosság és egyéniség elvei is könnyen találtak visszhangra abban a légkörben, mely a királyi udvart betöltötte. De ha Janus Pannonius annak az öncélú poétaságnak a lehetőségeit kereste, melynek ragyogó példáit tanulása helyén, Olaszországban, szemlélhette, az egyébként is kis kör még szűkebbre szorult. Tőle halljuk azt a magyar irodalomban azóta oly sokszor megismételt panaszt, hogy nincsen olvasó- és hallgatóközönsége, hogy a szellemnek nincsen ösztönzése ebben a «nostra barbaries»-ben, hogy költészetének hangja az itthoni durvaságban eldurvulni kénytelen. A korváltás hirtelensége, a gyors újítás irodalomszociológiai következéseit mintegy a saját írói sorsán érezte.

Mert a közösség, mely az új írónak olvasója vagy hallgatója lehetett, nem volt több, mint a királyi udvar. Élén ennek is maga Mátyás király. Világhíres könyvtárának alapjait már uralkodása elején megvetette. A külföldi megrendeléseken kívül, különösen a hatvanas évektől kezdve udvarában foglalkoztatott másolók és festők munkájával egyre szaporította. Nyomtatott könyv még alig volt benne, bár az igen valószínű, hogy Hess András könyvnyomtatónak meghívása Budára nem történhetett a király akarata ellenére. Annál kevésbbé, mert a nyomda alapítója, Kárai László óbudai prépost, a királyi kancellária egyik vezető tisztviselője volt. Mátyás könyvtárának igazi értéke az a mintegy ötszáz gyönyörű kódex volt, melyek szövegei a nagy egyházatyák, a legnevesebb latin klasszikusok (a görögök latin fordításban) és a humanizmus jeleseinek műveit tartalmazzák.

Mátyás nem volt humanista a szónak tisztán irodalmi értelmében. Saját kezével írt levele nem maradt ránk, s noha mindig igen erősen befolyt a kancelláriai levelezésbe, a humanista stílusnak a diplomáciai stílusban való eluralkodását inkább fékezte, mintsem elősegítette. Világszemlélete a cselekvő renaissance-emberé volt, azé, aki tudta becsülni, hallgatni és érteni udvari író-embereinek műveit, de fejedelmi gondjaiban és tetteiben nem korlátozta magát az irodalmiság divatos erőivel. Vitéz János és Janus Pannonius összeküvése egyidőre mintha ki is ábrándította volna a humanista kedvtelések pártolásából. Megtiltotta az idegenben való tanulást s a magyar humanizmus udvari középpontjának, a kancelláriának élére is az új műveltséggel kevésbé rokonszenvező embert állított. Beatrix-szal kötött házassága azonban ismét a humanizmus javára fordította a helyzetet. Az új királynéval megnövekedett az olasz befolyás, számos olasz udvari ember érkezett a budai udvarba, s Mátyás király is ez időtől kezdve formálta meg a maga egyéniségére épített politikáját és uralmát. Az írók, akik e következő másfél évtizedben a magyar királyi udvar humanizmusát képviselik, igaz, hogy számottevő emberek, de idegenek. Az irodalmi műveltség felvette azt az udvart díszítő, ennek méltóságát és ragyogását kifelé emelő jelleget, mely Mátyás király külpolitikai céljainak is megfelelt. Az erre az időszakra való rátekintés alakította ki irodalomszemléletünkben hosszú időre azt a felfogást, mely az egész magyar humanizmusra is egyedülien jellemzővé vált, hogy t. i. ez az új irodalmiság a magyar szellemtől teljesen idegen. Pedig még ez az idegenek által képviselt humanizmus is pontosan beleilleszkedett a magyar szükségletekbe, különösképpen Mátyás halála után, de még inkább a XVI. században. Vitéz János diplomata-humanizmusát, Janus Pannonius költészetét most Galeottóval, Bonfinivel és Ranzanóval a történetírás váltotta fel.

Galeotto Marzio (1427—1497) változatos életében többször is tartózkodott Magyarországon. Az első időkben még Vitéz és Janus köréhez tartozott. Mátyásról szóló nevezetes művét a «De egregie, sapienter, jocosé dictis ac factis S. regis Mathiae» címűt Corvin Jánosnak ajánlotta. Mindenhez érteni akaró egyéniségének pontos kifejezője ez az anekdotikus jellegű feljegyzéssorozat. Hőse Mátyás, és persze mellette, sőt a szellem területén óvatos egyenrangúságban, maga az író is. A kettejükkel megtörtént esetek sorából a király jellemrajza alakult ki. Felruházta Mátyást a humanista műveltség tárgyi elemeivel, megkezdte egész alakjának irodalmi stilizálását és megvetette alapját annak a király-képnek, mellyel a nagy uralkodó alakja egészen a magyar népig elhatott. A humanizmusnak azt az irodalmi elvét, hogy az írás van hivatva az élet formálására: a maga kis körén belül így vitte át a valóságba.

Az egész magyar múlt és az akkori jelen irodalmi stilizálását azonban Antonio Bonfini (1427—1503) végezte el. Magyarországra jutásában kétségtelenül része volt Beatrixnak. Mint a királyné felolvasóját bízta meg Mátyás a Magyarok történetének megírásával. Nagy műve, a «Hungaricarum Rerum Decades» 1496-ig adja elő történetünket. Bár történetiszemléletében még nem

egy középkori elem található, és némely magyar kútfőket is használt, felfogásban és stílusban tudatosan olyan művet akart írni, mely ezt a középkori történetírást teljesen háttérbe szorította. Amit átvett a régiektől, azt stílusban elegánsabbá tette, gyakorolt valamelyes kritikát is, Mátyás korára meg éppen igen megbízható kútfő, de a legláthatóbb alakítása az, hogy az egész magyar multat, embereket és életmódokat latinizálta. Fogalmak, az államvezetés és a hadviselés műveletei, szereplő személyiségek, nem utolsósorban a király, földrajzi nevek öltöttek nemcsak római ruhát, hanem nyerték el az előkelőség elengedhetetlen jegyét, a római eredetet is. A későbbi magyar történetírás elé igen közeli mintául emelte a klasszikus latinitás történetírói stílusát és modorát, hiszen minden utódja magyar anyag közvetítésében szemlélhette a magas irodalom eszközeit.

A harmadik, Pietro Ranzano, Bonfini után jött Magyarországra. Magyar érdekű történeti műve egy összefoglaló világtörténet utolsó része (*Epitome rerum hungaricarum*). Jóval kisebb igényű alkotását Mátyás királynak ajánlotta, de a könyv átadását ez már nem érthette meg. A király halála után az író is elhagyta az országot, műve azonban, mint Bonfinié, az elkövetkező időkben a magyar történetismeret egyik segítője lett. Mind a három említett olasz író azonban nemcsak a magyar politikai történetünk megírója volt, hanem egyúttal igen jószemű megfigyelője annak a műveltségi átalakulásnak, melyen az udvari felsőbb réteg keresztülment. Sok részben ezekből a művekből értesülünk azokról a nevekről, melyeknek viselői ennek az új műveltségnek befogadói, pártolói és továbbshármaztatói voltak. Rokoni, baráti és hivatali vagy politikai kapcsolatok, az olaszországi tanulás oly közösséget teremtettek közöttük, mely a magyar elitben először alakította ki az irodalmi élet formáit. Mire Mátyás király meghalt, alig volt főpapi székhely, mely ne élt volna benne ebben a közösségben és ne tekintett volna vissza a humanista műveltségre mint olyanra, aminőnek kötelező erejű hagyományát őrizni és továbbfejleszteni a magasan élő embernek elengedhetetlen feladata.

Ez a műveltség az antikvítást megközelíteni igyekvő latin nyelven találta meg a maga irodalmi kifejezését. A magyar nyelv a műveltségváltásból egyelőre még nem láthatott irodalmi hasznót. A magyar nyelv szóbeli használata Mátyás udvarában nem volt számúzv, s politikai életben még írásos használatára is van példa. Az első ismert magyar nyelvű magánlevél az udvari környezet egyik világi előkelőségétől származik. Az itt élt idegen humanisták feljegyzéseire épült az a megállapítás, hogy a király asztalánál hegedősök énekeltek magyar nyelven olyan epikus énekeket, melyek a messzi vagy közeli mult hősi tetteit örökítették meg. Némely jel arra mutat, hogy ezekben talán az elveszett Nagy Lajos- és Zsigmond-kori lovagi epikánk tárgyi és formai hagyományai éltek tovább, másrészt azonban első jelentkezései lehettek annak az énekköltésnek, mely már a humanizmus tudós epikai vívmányait próbálta magyar nyelven is értékesíteni. Ha a «Szabács viadala» néven ismert töredékünk valóban ebből az időből való, akkor ez lehet egyik

példája az egyfelől átmeneti, régit őrző, másfelől újat kezdő időnek. Az ura veszedelmét panaszoló verse Gergely deáknak (a szöveg Mátyás-kori volta itt is bizonytalan) pedig e magyarnyelvű énekköltés lírai ágának képviselője. Galeotto nyelvhasználatot és írást megfigyelgető feljegyzései, továbbá annak az egyébként valótlan hagyománynak a későbbi felbukkanása, hogy Janus Pannonius magyar nyelvűt is írt, mutatja már Mátyás korában a humanista filologizmus létét, mely néhány évtized múlva a «vulgáris» nyelv alaktani rendszerezéséhez és irodalmi felfedezéséhez vezet. Mint sok más, a magyar nyelv új vetése is a Mátyás-kori művelésnek az eredményeként érett új erőket rejtő magga.

Mert valóban mind az, ami Mátyás király uralkodása idején az irodalomban megjelent, nem pusztán ennek az időszaknak a kincse maradt. Az egyházi latinság hitépítő tartalmai Temesvári Pelbárt nyomtatásban megjelent munkáiból átömlöttek a magyarnyelvű kódex-irodalomba. Abba a kódex-irodalomba, mely kifejlődését igen nagy részben köszönhetette a Mátyás alatt megindult szerzetesi reformmunkának, másfelől pedig éppen a humanizmus világisága elleni reakciónak. Hogy az is, ami gyökeresen újként lépett fel, tápláló hagyománnyá válhassék, gondoskodtak róla a korszakot túlélő barátok és neveltek. Janus Pannonius halála után Mátyás király volt a legelső, aki a nagy költő irodalmi hagyatékának egybegyűjtése érdekében intézkedéseket tett. A Mohács előtti politikai hanyatlásban a reá való állandó emlékezésekkel jöttek létre műveinek számos kiadványai s mindegyik kiadója szinte külön kis magyar «újjaszületés»-ként ünnepelte a «sötétség»-ből előkerült műveket. Íróink egy egész századon át emlékeznek költeményeire s még Szenci Molnár Albert is fájó hiányként emlegeti művei egyrészének elvesztét. Az emlékeztetés leghosszabb életű jele azonban Bonfini történelme volt. Már a Mátyás-korszak végén többen lemásolták. Mint Heltai Gáspár, első magyarra fordítója, írta, minden püspöknek megvolt a maga Bonfiniusa. Ezeken a másolatokon alapult a Mátyás idejének politikai és műveltségi ragyogásába oly gyakran visszatekintő XVI. század számos Bonfini-kiadványa.

Nemcsak könyveknek, hanem korszakoknak is megvan a maguk irodalomtörténeti sorsa. A Mátyás-kor irodalomtörténeti megítélésének változásai szinte a magyar irodalomtörténet fejlődési útjának keresztmetszetét adják. A XVIII. század neohumanizmusa értékelte legelőször. Észrevette különvaló és kimagasló jellegét. A következő idő irodalomszemlélete a magyarnyelvűség és a nemzetiség új követelményei értelmében előnyt adott oly korszakoknak, melyekben ezek a követelmények láthatóbban érvényesültek. Mátyás uralkodásának idejéből mindvégig látható volt a csodálatos magaslatra elért magyar politikum, valamint a magyar szellemnek az az első dicsőséges kiállása, mely az egész akkori Európa bámulatát kiérdemelte. A kor időbeli kereteiben láttunk egy izmos és hatalmas országot, élén műveltséget pártfogoló renaissance-királyal, kinek hódolására a szellem idegen és magyar kiválóságai gyűltek egybe a magyar birodalom fővárosában. De az az irodalmilag

új, amit ez az idő hozott, nem látszott másnak, mint egy erőből duzzadó kor céltalan és a magyar szellem érdekeitől távolálló játékának, melynek Mátyás halálával és a mohácsi végzettel nyomtalanul el kellett pusztulnia. Csak a legújabb magyar irodalomismeret tanított meg bennünket arra, hogy korszerű tartalmát és ennek több mint két évszázad magyar irodalmára kiható erejét megismerhessük. Ez az irodalomismeret Mátyás uralkodásának idejét, irodalmi jelentőség tekintetében való helyét a legnagyobb műveltségi változások, Szent István és Mária Terézia korszakai mellett jelölte meg.

A MÁTYÁSKORI MAGYAR MŰVÉSZET

ÍRTA

HORVÁTH HENRIK

A korviukori művészet fogalmának és terjedelmének körülhatárolásánál a történész különös elfogultságot érez. Az udvari historiografusok és más egykori írók által megfogalmazott képlet: Korvin Mátyás — renaissance, vagy szempontjukból nézve helyesebben — olasz renaissance, tovább él kultúrtudatunk valamennyi rétegében, a tudományos kiadványoktól, népszerűsítő leírásokon át az iskolakönyvekig. Pedig az emléktanyag gyűjtése és osztályozása csakhamar meggyőző arról, hogy renaissance-szerű jelenségek jórészen már Mátyás uralkodása és tudatos műpártolása előtt mutatkoznak, a rákövetkező időkben pedig összehasonlíthatatlan nagyobb számban ismertek. Készséges kutatók az adatszerű időmeghatározások hiányában úgy segítettek magukon, hogy a fennmaradt remekekkel előre- vagy visszadatálták, hogy így minél többet tudjanak a korvini korszakba összezsúfolni. Az egykori híradások alátámasztásához nincs szükség ilyen eljárásokra. Egyáltalában nincs okunk ily természetű álcázásokra és erőltetett kronológiai csoportosításokra, annál kevésbbé, mivel éppen ez a körülmény, a renaissance-szerű alkotások előfordulása Mátyás előtt és hatalmas növekedésük Mátyás után világosan mutatja a magyar művészi akarás egyenesvonalú kialakulását, szerves kihatásait. Ezzel a magyar király kultúrpolitikáján felül is bebizonyosodik a magyar kultúrtelevény befogadókésztsége és földalatti csírázó ereje.

Magyar művészet és renaissance tehát nemcsak bizonyos történeti erők véletlen találkozását jelenti, egybeolvadásuk nemcsak dinasztikus összeköttetéseknek és királyi kedvteléseknek köszönhető. A klasszicizáló formákhoz történt átmenet azért tetszik aránylag folyamatosnak, mivel még a magyar gótikában is erősen racionális, metafizikától mentes alaphangok uralkodnak. Ez a bizonyosfokú józanság talán el is zárta volt az utat a gótikus szellemiség végső szublimációihoz, de tartós fogékonyságot biztosított a magyarországi művészetnek a déli — klasszikus — racionális felfogás és formavilág iránt. De életet, színt, céltudatos irányt a magyar kultúrtörténetnek e fénykora csak Korvin Mátyás révén kapott. Egyénisége elsőrendűen fontos formáló életerőt jelent hatalompolitika, társadalom, műveltség és művészet számára egyaránt. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy e zseniális

self-made-man esetében nem annyira egy új műveltségi eszményképért való nehéz küzdelemről van szó, inkább egy alapjában teljesen problémamentes élettartásról, a szellemi és művészi koráramlatok biztos ösztönű kihasználásáról, egy már tökéletesen renaissance-szerű politika szolgálatába való állításáról. Mátyás erélyes, racionális egyénisége és mérlegelő tárgy- és emberismerete humanistáinak szónokló és esztétizáló hangulatától meglehetősen távol és kapcsolat nélkül állott. Nem szabad tehát firenzei veretű műveltségi hevületet képzelnünk. Tulajdonképpen inkább az udvari rendezőművészetnek egy fontos, Itáliában már szerencsésen kipróbált eszköze jelentkezik itt, nem pedig esztétikai — művészi világszemlélet. Nem a műveltség vagy a formák vándorlásának kérdése ez, hanem éppen a magasabb rétegekben az egyetemes életnormák és értékmértékek félreismerhetetlen megfelelése. Mátyás és köre, legalább is a külső keretben, erősen hasonlít az itáliai kisebb és nagyobb deszpoták udvari életformájához, leginkább ferrarai és nápolyi rokonainak udvartartásához.

A szinte már mitológiai lelkesedés Mátyásért, mint a nemzeti királyság ragyogó képviselőjéért, csak feltételesen találkozik kortársainak, nem utolsó sorban magyarországi nagyjainak véleményével. Ezekkel szemben ez a tökéletes magnifico-típus, lángészre valló erélyén kívül, humanistái, művészei és tudósai előtt, csak a műveltség és a tehetség új legitimitására hivatkozhatott. Igaz, hogy az uralkodó személyes kedvtelése nem kizárólagos értékmérője a magyar renaissancenak, az ennek folyamán felvirágzó udvari művészet nem annak egyedüli, minden mellékhangot elnyelő alapakkordja. Sok minden már elő volt készítve a régi magyar művészet általános hangulatában. A renaissance iránti befogadókészség már a magyarországi román művészetben bizonyos tudatalatti előfokokban és előhelyzetekben megnyilvánult. Az erősen felsőolasz és részben francia mintáktól függő románkorszak hosszú és jelentőségteljes virágzása és utóvirágzása mellett az érett gótika kissé maradi benyomást tesz, eltekintve attól, hogy annak erőteljesebb indulását a tatárjárás letompította vagy legalább is évtizedekkel késleltette. Csak a későgótikában érlelődnek valóban monumentális és eredeti alkotások többé-kevésbbé szoros kapcsolatban a német építőpáholyokkal (Kassa, Brassó, Buda stb.). Az építészeti fejlődés vonala már 1400 körül észrevehető elhajlást mutat, olyan fázisba lép, amikor a megváltozott térérzék hatása alatt az eddig csak szórványosan alkalmazott csarnokforma egyre jobban elterjed. A formai és szerkezeti eszközök még a csücsíves stílus tárházából valók, de a támpillérek, bordák, díszítő és struktív segítőeszközök az építőrendszer által már sehogysem indokolható mértékben szaporodnak, funkciószerűségük elvész, a belső teret és külső burkolatot tagoló hangsúlyok egymást ügyszólván közömbösítik. A gótikus részletformák mohó halmozásának ellenére mégis új térélmény, renaissanceszerű tágasság észlelhető, bár a szerkezeti alapok még érintetlenek maradtak. Ez a változás még az antik vagy itáliai építészeti és formai gondolatok hatása nélkül folyt le.

A csillag- és hálóboltozatokban összesűrűsített erőhangsúlyok már paralizálják egymást, itt-ott már irány nélküli ornamentális vonaljátékként borítják a mennyezeteket, a gótikára jellemző magassági tendenciák lefokozása és a zárt tagolatlan térfogalmazás már a megváltozott építőesztétika jegyében állanak. Az egyforma magasságú hajókból álló csarnoktemplomoknak egész

A garamszentbenedeki apátsági templom.
Felszentelése 1483-ban.

sora épül vagy épül át Mátyás uralkodása alatt, részben személyes támogatásával és beleavatkozásával. Ezek közül kiemeljük a soproni bencéstemplomot, melynek hajói 1490 körül készültek el, a pozsonyi káptalani (1476—1482) és Szt. Mihály templomot, a Miklós mester (1448 és 1458 között) és Kassai István (1464) tervei szerint átépített bártfai Szent Egyed templomot és még számos kisebb méretű és kisebb igényű alkotást. Szerényebb eszközökkel tökéletes hatású a ferencesek okolicsnói temploma, melyet Korvin János herceg alapított a század végén. A fejlődés csúcsát jelenti nyugodt vonalaival

és harmonikus arányaival a garamszentbenedeki apátsági templom, mely az 1483-ban csarnokká történt átépítésével nyerte el végső veretét. A méretekben is lenyűgöző, térélményben leghatalmasabb magyarországi csarnokfogalmazás, a brassói Fekete templom építkezése is, még belenyúlik Mátyás idejébe; a valószerűtlenül karcsú, szinte anyagtalannak tetsző, európai viszonylatban is páratlan térhatású szentély, úgy látszik, 1477-ben készült el.

Még jobban megközelítik az új téralkotási eszményképet az egyhajós prédikációs templomok, a Domonkos rendiek és Ferencesek típusa. Legjobban példázza ezt a típust a XV. század végén emelt szegedi Szent Ferenc templom. Kissé nyomott arányaival, hangsúlyozott szélességi dimenzióival, bőkezűen szétszórt csúcsíves eszközeivel már megváltozott építészeti igényeket igyekszik kielégíteni. Kisugárzásait az ugyancsak Szegeden álló Szt. Dömötör egyházban (1468), a jászberényi Ferences templomban, az eredeti formáiból és arányaiból erősen kiközlített miskolc-avasi templomban, a szerémségi Újlak (Ilok) és Sarengrád Ferences kolostor-templomaiban követhetjük.

A csarnokhangulat és térfogalmazás e modernebb rendszerébe tartoznak valahogyan a kéthajós templomok is, sajátos hibrid képződmények, az egyházi és profán építészet, templomforma és lovagterem szerves, vagy a szervesség látszatát megközelítő áthatásai. Nagyobb számban ez a forma csak Magyarországon, pontosabban a Szepességben fordul elő, ahol Felkán, Menhardon, Toporcon és más helyeken tanulmányozhatjuk. Lehetnek ezek valami okból előállott kényszermegoldások, az eredeti elgondolásoknak kivitel közben történt megtorpanásából született kompromisszumok; de ez a végeredmény, ez a kialakított és követésre talált típus, létrejöttének oka a művészettörténeti értékelés szempontjából közömbös.

A sajátos magyar viszonyok szemlélete közben kiderül, még világosabban, mint másutt, hogy az úgynevezett «északi renaissance» csillogó felülete alatt tulajdonképpen súlyos problémák rejlenek. A történetileg indokolt büszkeség a déli szellemű műformák még európai viszonylatban is feltűnően korai befogadására könnyen átsiklik azon a tényen, hogy ezzel a szerves továbbfejlődés fontos lehetőségei elvesztek. Nem akarunk a sorssal hadakozni, annál kevésbbé, mivel éppen ennek a történeti helyzetnek a kimagasló munkák egész sorát köszönhetjük, melyek maguk is csak szórványos támpontokat nyújthatnak az elveszett emlékek tömege és esztétikai értéke felől. Ez az idegen műveltségi erők iránti fogékonyság részben a kultúrföldrajzi, a középkori műveltség erőforrásaitól egyformán érintett helyzetből fakad. Ez a körülmény a különleges nemzeti vagy egyetemes történeti konstelláció szerint áldásos vagy átkos lehetett. A különféle kultúrértékek sajátoságos összebogozódása a magyar hagyománykincsen belül innen magyarázható. Így volt ez a renaissanceban is.

*

Sokáig a leggazdagabb, sőt legkizárólagosabb éltető forrásának az antik kultúrát tartották. Bár a klasszikus elem az új iránynak csak egy részét, és

nem is a legfontosabbat alkotta, nem lehet tagadni, hogy az új műveltségi javak feltárása egyelőre az ábrázolási tartalmakra és lassankint a képzőművészetek formaadására is irányító befolyást gyakorolt. Ennek a feltevésnek az ellenőrzését megnehezíti, hogy a véletlenül ránk maradt emléanyag felette egyenlőtlenül oszlik meg. Mindenekelőtt, a központi zóna emlékeiből (Buda) nagyon sok elveszett, főleg a nagyobb méretűek. A periferikus területeken fennmaradt emlékek túlnyomóan középkori, gótikus jellegűek. Tagadhatatlan, hogy Pannónia és Dácia római provinciák területén az akkor még tömegesen és nagyobb terjedelemben fennálló antik maradványok bizonyos formahatározó befolyást gyakoroltak. Ezt még a XII. és XIII. századi román klasszicizmusra nézve is követhetjük néha meglepő analógiák alapján, amelyeket tanulságos irodalmi párhuzamok is alátámasztanak.

A magyar renaissance történeti előfeltételei között, nyomatékosabban mint eddig, rá kell mutatni a román stílus szívós továbbélésére, melynek formái, például a félkörív, néha szinte észrevétlenül és magától értetődően belenyúlnak a renaissanceba. Itt elsősorban azokra a Budán és máshol is nagy számban fennmaradt kapufülkékre gondolunk, melyek kora-gótikus és egészen késői faltagolásokon egyformán ismétlődnek.

Az új beállítás még oly jelenségekben is tükröződik, melyekből a régészeti érdeklődés ébredésére és megerősödésére lehet következtetni. Elsősorban az érmekre utalunk; a régiségek gyűjtése úgyszólván ezekkel kezdődött. Sőt a magyar főváros a XV. század második felében felette alkalmas volt ilyen igények és ihletek kiváltására. A régi érmek ismerete és az éremvésői készség egyre több tért hódított. Az éremgyűjtés lassan a műpártoló uralkodók és az új arisztokrata műveltség hordozóinak szükségszerű életformáihoz tartozott.

A bártfai Szent István-templom.
Újjáépült 1464—1494-ben.

Beatrix királyné Mátyás uralkodásának vége felé tárgyalásokat folytat ferrarai rokonaival Gonzaga bíbornok érem- és kameagyűjteményének megszerzéséért, a tárgyalások azonban eredménytelenek maradtak. A II. Ulászló házasságáról folyó tárgyalások alatt pedig a forli-i apát 1492-ben Budáról arra kéri Lodovico Sforza ügynökét, hogy küldje el Bianca Maria arcképét a magyar királyhoz, aki a maga részéről arcképmedaillonját fogja eljuttatni. Az arcképmedaillonok kölcsönös kicserélése az egymásnak szánt fejedelmi jegyesek között későbbben általános szokás volt. Egyáltalában nem meglepő, hogy érmek és éremábrázolások a hordozói az új formafelfogásnak, még az iparművészeti termelésen belül is. Az iparművészet különben is szorosabb és hitelesebb párhuzamban áll a korszellemmel, mint ahogy ezt a szokásos művészettörténeti vizsgálat képzei. E területen bár tudat alatt működő és szabatosabban meg nem fogható, de közvetlen hangulati megfelelések észlelhetők. A történeti érdeklődés szüntelen átrétegződése mellett az igazodás az antik formákhoz és tartalmakhoz sohasem tűnt el teljesen.

Az archaeológiai érdeklődés egyik csúcspontját természetesen Bonfini jelenti. Nagy tárgyi figyelemmel utána jár a Trajánus-hídnak, gyűjti és alkalomadtán közzé is teszi a Siscium, Aquincum, Apulum és más római településekre vonatkozó bizonyítékokat. Koholt felirata a «Legio Sicambrorum»-ról nemcsak humanistánk tág lelkiismerete mellett tanúskodik, hanem fényt vet a kortársak élénk érdeklődésére is. Az ilyen önkényes történeti és mitológiai összekapcsolások és fikciók különben sem tartoznak a ritkaságok közé. Ezek az antik kultúromladékok már a sorsszerűen átöröklött nemzeti hagyományban, a magyar középkor művészetében is súlyos szerepet játszottak. Fokozottabb tudomásvételük és feldolgozásuk, e «titkos renaissance» s az új élet- és világszemléletnek, hatályosabbá válásának legfőbb ismertetői, mely nincs is minden egyes esetben az antik formai kánonhoz és humanista jelentőséghez kötve.

*

Így tehát az adatok és következtetések két sorát kell tekintetbe venni. Egyik az antik formakincs és az olasz renaissance hatásának története, a másik a határozott állam- és tájtörténeti egységnek ettől függetlenül lefolyó kulturális fejlődése. Az olasz művészek és művek gyakori előfordulása ellenére a magyar renaissanceban annyi belső és külső vonatkozással találkozunk, melyeket egyetemesebb történeti szempontból megannyi gátlásnak érzünk, bár ezek a hibák és hiányok a magyar különfejlődésen belül egyenesen pozitív értékelendő előnyöknek számítanak. Az eltérések a máshol érvényes szabványoktól a történeti egyedülállóság, megismételhetetlenség bélyegét hordják. Az idegen művészek sem maradhattak érintetlenek az itt felmerülő új és az otthon megszokott feladatoktól néha erősen eltérő megrendelésektől. Az építetők és mecénások kívánságai és nézetei itt is természetesen módosították a teljesítményeket és azok során a fejlődés útját és ütemét. Szerepük nem-

csak a művészek meghívására és honorálására, a műrecek megrendelésére és megfizetésére szorítkozott. Lényegesnek tartjuk, hogy az olasz behatások nem mint egy általános európai folyamat utolsó hullámai a szomszédos országokon keresztül és így nem csekély erővesztéssel hatoltak csupán be a magyar

A brassói «Fekete-templom» belseje. XV. század második fele.

területekre, hanem átmenetek és közvetítések nélkül és bebizonyíthatóan a legfontosabb itáliai kultúrgócokból (Siena, Firenze, Milano, Napoli, Venezia) származott mesterekkel való közvetlen érintkezés útján. Azon felül ezek a hatások állandóak, úgyszólván két évszázadon keresztül követhetők. Nem egyszerű, Hunyadi Mátyás kultúrpolitikája által előmozdított átvételekről

van szó, hanem folytonos megszokásról s az új formáknak és tartalmaknak mérlegelő kiválasztásáról, egyéni fajsúlyú motivumokká való átgyúrásáról.

De legyünk tudatában annak is, hogy kivált az olasz művészek nem utolsó sorban, sőt talán túlnyomóan, a közvetlen mindennapi gyakorlati igények kielégítésére dolgoztak és inkább az udvari szertartások és az arisztokrata életformák díszítői voltak. A levéltári adatokból és a krónikák leírásából sok támpontot nyerünk arra, hogy mennyi pompát, tudást és fantáziát fordítottak az ünnepi pillanatok kulisszáira, a tornajátékok, felvonulások, világi és egyházi ünnepségek kereteire. Az ízlésképzésre és formakialakításra gyakorolt hatás már azért sem lehetett csekély, mivel ez az ünnepien stilizált élet a nagy nyilvánosság előtt folyt le. De éppen ez a régebbi gótikus életformák között már érvényre jutó dekoratív művészet világosan bizonyítja a renaissance-érzés hatékonyságát. Az élet állomásainak és ünnepeinek művészi kihangsúlyozására nem annyira a hagyományos architektonikus keret volt a fontos, mint a pillanatnyi célra beállított szűkebb színpad. Ennek a kialakítói elsősorban a királyok által Itáliából meghívott vendégművészek, ők az új stílusáramlat nagy megihletői és hordozói. Itt még első forrásból kapjuk a gondolkodási rendszereknek, élettartásnak, alakítási lendületnek hazájukban már elért nagyszerű egységét. Viszonyuk a klasszikus mintaképekhez nem irodalmi mérlegelésen alapul, még a renaissance vitalitás teljéből merítenek. Őket a hazai mesterek egyelőre csak tisztos távolságban tudták követni, bár törekvésük korántsem állott elszigetelten a magyar életben. Igaz, hogy az ok és okozat összefüggése rendszerint olyan szoros, hogy csak esetről esetre dönthető el, vajjon a szépségittas életigénylés egyenesen az antik szellemi és formai örökségből táplálkozik, vagy pedig a klasszikus autorok ismerete csak hatványozta ezt a maguk korából és életük mélységeiből fakadó folyamatot. A magyar renaissance hordozó energiák közül nagyon szívesen, sőt majdnem kizárólagosan a Corvin-könyvtár kódexeire szoktak hivatkozni. Pedig alig volt formameghatározó jelentőségük a hazai termelésre. Hatásuk inkább tárgyi és elméleti lehetett. A koráramlatok világosan a művészet racionalizálásának, a tudás, gondolkodás és a művészi alkotás egy nevezőre hozásának kedveztek. Közelfekvő kérdés tehát, vajjon a Corvinában őrzött művészeti traktátumok, Alberti, Filarete vagy más egykorú, sőt talán régebbi építészeti művek (így az I. Ulászló szolgálatában álló Santini di Duccio alkotása) lehettek-e hatással a művészeti termelésre. Erre annál is inkább igemmel kell felelnünk, mivel a tisztára technikai kérdések iránti érdeklődés nagyon is megfelelt a kor hangulatának. Ennek a vetülete az ábrázoló művészetek síkjában az úgynevezett realizmus. Hozzá hasonlóan az új technikai tudomány fogalmilag és történetileg élesen el nem határolható jelenség; még roskadozik a középkori örökség alatt és a természethez is csak kerülő úton, az antik autorokon keresztül juthatott el.

Az olasz íróknál és teoretikusoknál jóval erősebb és közvetlenebb hatás árad az Itáliából jött művészek itteni tevékenységéből. E művészek nevei

A szegedi Ferencrendi-templom. XV. század vége.

és a rájuk vonatkozó, rendszeren mellékes adatok műtörténeti irodalmunkban kiadványról kiadványra szállnak. A fennmaradt emlékanyag felhasználásánál gyakran bocsátkoztak kockázatos kombinációkba, de mindig ugyanazzal az eredménnyel, azaz eredménytelenséggel. Bár azok a nehézségek, amelyek az emléktörténet és művész-életrajz összegezésének útjában állanak, eléggé kiábrándítók, a magyar formaalakítás ösztönös és önálló életére nem meg-

vetendő bizonyítékokkal szolgálhatnak. Benedetto da Maiano és Giovanni Dalmata itt alkotott munkáiból egyet se lehetett azonosítani, bár a szórványos és töredékes, de egyáltalában nem jelentéktelen régészeti örökségben számos olyan darab akadt, mely a klasszikus kánontól eltérő, de provinciálizmus bélyegével korántsem sujtható formanyelvet árul el. Még akkor is, ha úgy-szólván formulaszerűen ismételték a mintákat, tartalmakat és részletformákat, a megváltozott kultúrföldrajzi keretekben eltolódott valami, mégpedig oly összbenyomás szellemében, melyet csak az átvételekből és a levezetésekből magyarázni nem lehet. A magyar renaissance mást jelent, mint az eddigi műgyakorlat elhajlását itáliai hatások alatt. Itt megegyeszer rámutatunk arra is, hogy az antik formák éltető befogadása és alkalmazása itt-ott olasz közvetítés nélkül, egészen spontán történt. A késői gótika realiztikus elemei a renaissance formái megihletéseivel találkoznak. Renaissance és realizmus nem kölcsönös fogalmak, sőt ha a cinquecentóra gondolunk, majdnem ellentétek. Legélesebben követhetjük a fejlődési motívumokat, mint renaissance jelenségeket, az építészetben és iparművészetben, a szobrászat egyes egészen kimagasló darabján is, bár minden területen erős, sőt uralkodó gótikus áramlatokkal kell számolnunk. Másképpen áll a dolog a magyar festészetben. Az itáliai ihletek, mesterek és művek csak a XV. század második harmadáig gyakoribbak, később a festői realizmus német későgótikus vagy burgundi-németalföldi közvetítéssel nyert nálunk teret.

A szakítás a gótikus hagyományokkal különben sem járhatott erősebb történeti megterhelésekkel. A magyar fejlődés józan alaphangulata miatt a gótika extatikus-látomásszerű megjelenési formáival nem találhatott soha egészen szerves kapcsolatokat. Ezzel szemben a toszkánai és lombardiai quattrocento élet- és valóságszeretettől duzzadó művészete iránt őszintén lekötözöttnek érezte magát és az is maradt későbbi alakulásában is. Mert nem szabad szem elől téveszteni, hogy nem a cinquecento patétikus és kozmopolita áramlatai hatottak a magyar művészi tevékenységre, a mesterek itt még a XVI. század első évtizedeiben is a quattrocento szellemében alkottak. A nagyszerű és meglepően korai indulás és sokat ígérő kezdő lendület káprázatos és hosszú prelúdium volt, a fuga a Mohácsot előidéző és az azt követő állapotok miatt elmarad. De így sem volt a magyar renaissance csak külsőleg elfogadott formalizmus vagy halvérű klasszicizmus, hanem szerves, természetes életforma. Az olykor feltűnő stílusmódosulások egy magyarországi külön fejlődés irányában éppen a csúcsteljesítményekre jellemzők (Halászbástyai Madonna és torzfejű vízköpő), melyeken ezen a magyar látásformán túl felragyog a klasszikus szemlélet formatökélye.

*

Azonban az irodalmi és művészeti területeken észlelhető párhuzamok minden elismerése mellett, úgy látszik, hogy a humanista világszemlélet és

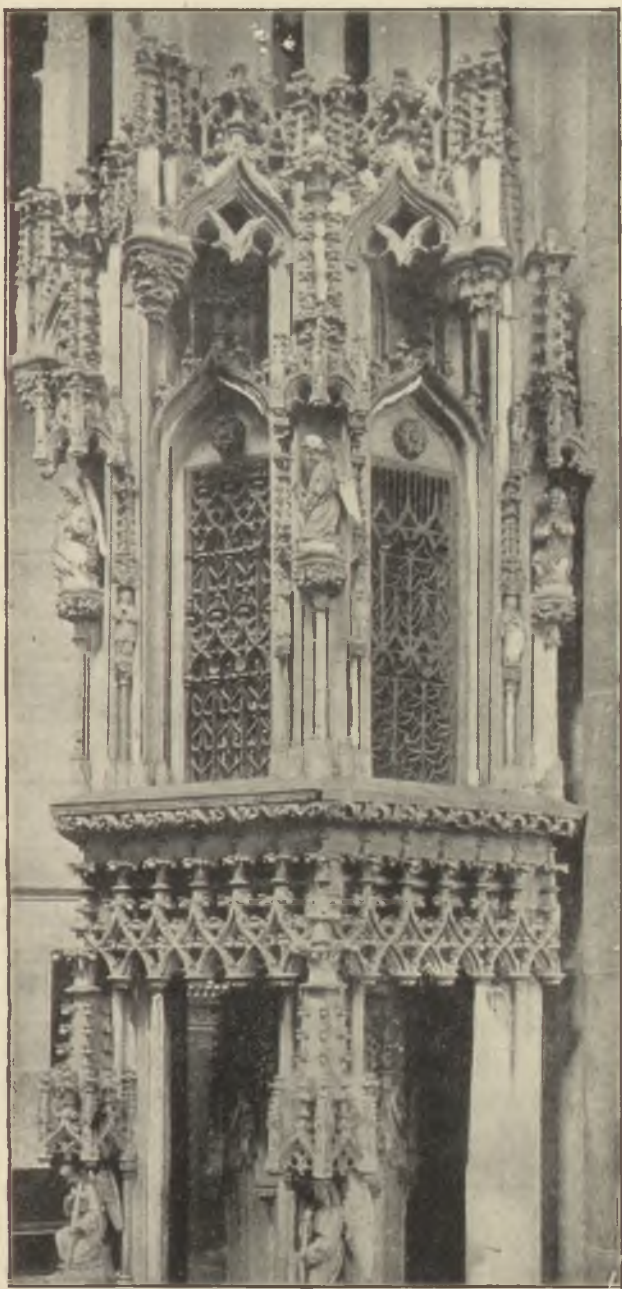
kifejező eszközei az irodalomban igényesebb és kötelezőbb formában jelentkeztek, mint a művészet területein. A klasszicizáló nézetek s módszerek, a megtanult formák és fortélyok átvétele és átültetése legfeljebb a forma-apparátus elméleti igazolására vezethetett, vagy pedig eklektikus epigonszerű

A felkai plébánia-templom. XV. század vége.

megmerevedésére. Az átvett és levezetett formasímaság alatt is érezzük az átütő eredeti erők ősi ritmusát. Nem állíthatjuk, hogy a magyar renaissance művészetben az olasz hatások és a közvetlen klasszikus ihletek minden más művészi összefüggést, elsősorban a saját erőket és hagyományokat megsemmisítő mértékben jutottak volna érvényre. Későgótikát és renaissancet nem lehet zárt, egymás felé élesen elhatárolható formanyelveknek tekinteni.

Különben is a Mátyás korában összesűrűsödött energiáknak csak egy része jegecesedett ki klasszicizáló formákban. Nem szabad magyar renaissance alatt olyan folyamatot képzelni, mely keresztül tódulva minden parton és gáton a magyar élet egész területét elárasztja. Bár a művészet kérdéseiben feltétlenül az emlékeké a döntő szó, még se lehet ezeket a történeti és szociális burkolatokból kiemelni. Az emlék mindig egyszerre oka és okozata, eredménye és tényezője marad az ízléskialakulásnak. Visszhang, megrendelő, közönség, szociális elrendeződés figyelembevétele nélkül nem lehet a művészetet mint létezőt felfogni. Az uralkodó osztályok és megrendelők rétegének kialakulása magában is a renaissance egyik szociális vívmánya, a műalkotás megértésénél éppen oly lényeges, mint a kivitelezők csoportja, mert a látásnak mindkét módja, az előállítás és a reagálás egyformán fontos és a megrendelő s műélvező társadalmi foka és szellemisége egyaránt csak a korhangulatból érthető. Az új ízlés az építészetben és a képzőművészetben aránylag szűk térre szorítkozik, míg klasszicizáló formanyelve az iparművészet széles rétegeire hatott és az ipari termelés utolsó rezgéséig követhető. Már a XV. század első felében alakul ki, Mátyás alatt nagyjában már végső formát is nyer az a különféle, túlnyomó részben magyar műveltségű, társadalmi elemekből alakult, aránylag zárt, erős ösztönű vezető réteg, mely mint építető és műpártoló egyre döntőbb befolyást gyakorolhatott a műtevékenység irányára, terjedelmére és közvetve a teljesítmények színvonalára is. A legnagyobb és legmerészebb kísérletek ennek a csoportnak a szolgálatában jöttek létre. De a művészet arculata is a szerint változik, amint a termékek az udvar, az országnagyok, a püspöki székhelyek, a kolostori közösségek, a városi patriciátus vagy a közpolgárság köréből kerültek ki, vagy legalább is azok számára készültek. A nagyobb-szabású mecénások és a magasabb értékű teljesítmények szinte kivétel nélkül a feudális-egyházi oldalon állanak, akárcsak a nagyobb és tudatosabb műveltségi készség és a részben ebből táplálkozó osztálytudat. De a magyar társadalomképződésnek éppen ez a rétege a polgári átrétegződés kellős közepében a közhangulat racionális törekvéseihez túlközel állott, semhogy teljesen elkülönült, széplelkű elitté tudjon átalakulni. Ebben az összefüggésben meglepő művészetszociológiai ellentétek merülnek fel. A műalkotások élvezésében közvetlen résztvevő, nagyobb tömegek bevonása feltétlenül a jövőbe mutató tünet még akkor is, ha ez a tömeg későgót ízlésben készült fa- és rézmetszetekkel beéri. A tulajdonképpeni formahaladás és renaissanceszerű megújulás művészete, a klasszikus tartalmaktól és szemlélettől megihletett új irány szinte kizárólag (legalább az építészetben és a figurális művészetekben) az udvari, lovagi és egyházi vezető osztályra szorítkozik. Az udvari körök művészi értékelései még mindig érvényben maradtak, de más társadalmi és műveltségi csoportokkal (patriciátus, humanizmus) történt érintkezések révén jelentős átformulázásokat nyernek. Különös kultúrtörténeti helyzet előtt állunk. A renaissance művészi ízlését hordozó és irányító rétege a középkorból megmaradt uralkodó osztályokból áll, míg a hosszú életű későgótikus

Szentsegház a kassai dómban. XV. sz. második fele.

művészet, főleg a már teljesen polgári feladattá lett templomépítés, a faszobrászat és a festészet terén túlnyomóan az új polgárságban találta meg szociológiai visszhangját. De meg kell itt jegyezni, hogy a polgári élet- és munkaformák jóval csekélyebb mértékben állottak a kor tengelyében, mint az itáliai városi államokban, vagy a német területen a független birodalmi városokban (Reichsstädte). A világi urak és egyháznagyok így inkább lehettek, illetve maradhattak a modernebb műveltségi ideál képviselői és ezzel a tulajdonképpeni renaissance pártolói és előmozdítói.

Az antikizáló formulaszerű adalékoknak és a közvetlen tapasztalati és lélettényezőknél összekeveredése nem ritkán kissé egyenlőtlen, sőt kusza benyomást kelt, de a kortársak szemében mind a két elem természetes jelent és közvetlen élményt jelentett. Azonkívül a művészet termékei egyre tudatosabban és határozottabban egy a humaniorá-val telített megrendelő és műélvező réteghez fordultak. Az új műveltségi eszménykép és az általa érintett műtevékenység elsősorban az arisztokratikus ízléshordozók viselkedésében, élettartásában, gesztusaiban nyilatkozik meg. Műrendelők és műpártolók így szociális vonatkozásban is különböző fokozatokban tagozódnak. Majdnem mindaz, ami az építészetben és szobrászatban itáliai fölfogásra utal, a király és a rendesen a humanista műveltséghez közelálló prelátusok és országnagyok védnöksége alatt készült. A festészetben szinte kizárólagosan érvényesülő későgótikus törekvések a városi polgárság igényeinek felelnek meg. Különös, szinte fordított viszonyosság állapítható meg abban, hogy a szociális haladást jelentő társadalmi csoport inkább a régebbi formavilággal elégszik meg, míg a régi világi és egyházi vezető körök szinte kizárólag az új formák és gondolatok bűvkörében élnek. Ezzel valami reprezentatív alaphangulat lopódzik bele a művészetekbe, ami a társadalmi elit önvallomásán és önábrázolásán túl, már azt kívánja, hogy kiki magát állítsa előtérbe, valósággal kirakatba. Természetesen nem szabad a társadalmi tagoltságon már zárt kollektív csoportokat érteni. A szellemi érdeklődés szerteágazásának megfelelő a jellemformák és élettípusok szerinti elkülönülés. Az emlékek itt kissé cserben hagynak, illetve aránylag szűk területre szorítják kutatásainkat, mert az egyéni szellemi és formai értékek legfontosabb megnyilatkozását, a kortársak portrészerű visszaadását emlékismereteink mai állásánál fogva, eltekintve egyes donátor-képektől, úgyszólván csak a sírköveken leljük föl. Az ábrázolásoknak hangulata és páthosza a magyar viszonyokra nézve is igazolja azt az érdekes folyamatot, ahogy a korai polgári individualizmus az új patriciusi típuson át megint udvari, arisztokratikus formai hagyománytisztelet felé közeledik, mely most nem romantikus, hanem szintén racionális pszichológiai mezben jelenik meg.

Az életkörülmények és értékelések e racionalizálásának művészi síkon a realizmus felel meg, és ezzel a viszony megváltozott megrendelő és művész között. A hagiológiai érdeklődésen, a hatalom és vagyon firtatásán felül a művelt műpártolókban már feltételezhetünk tudatosan ápoltszertéti-

ka i gyönyörködtetést és tárgyilagos mérlegelésen alapuló ítéletképzést. Bizonyos kényszer is közreműködött abban a — részben hatalmpolitikai — törekvésben, hogy a többi fejedelem és országnagy gyűjtő- és műpártoló eredményeit felülmúlják. Az úgynevezett laikus közönség csak most jutott szorosabb viszonyba művészeti kérdésekkel is, közvetlen utat talált magához a műremekhez, ami már maga fontos vívmánya az új individualizmusnak és a polgári kultúrának. A csillogó mecénások mellett, a kisebb körben, városban, céhben, családban felébredt művészi igények már éles történeti világításba kerülnek. Világosan megkülönböztethetünk udvari — humanista, és polgári — későgótikus renaissancet, melyek formai vonatkozásban eltérő forrásokból táplálkoznak. De mindkét területen számtalan művésznev felbukkanása hiteles bizonyítékot nyújt arra, hogy az egyéni életművek és az arra vonatkozó adatok a csoportjelenségekkel szemben igen erős túlsúlyba kerültek, ami

Szentségház a bártfai Szt. Egyed-templomban. 1464.

együtt jár a fokozottabb természet- és életközelség vonatkozásaival és a korhangulatnak — a szó eredeti értelmében — humanizálásával. Mégha az ezt igazoló tünetek javát az írásbeli rögzítést erősebben szorgalmazó hajlamok, vagy egyszerűen a nagyobb tömegű fennmaradt okmányok rovására írjuk is, nem vitás, hogy az egyes művészek és mesterek neveire és adataira nyilvánvalóan már nagyobb hangsúlyt helyeztek.

A művésznevek és műalkotások elhatárolása és megoszlása társadalmi csoportok szerint tanulságos képet nyújt :

templomépítészet = túlnyomón gótikus, kivitelezők hazai mesterek ;

profánépítészet = túlnyomón renaissance, főleg olasz művészek és ihletések.

Király, országnagyok, papok megrendeléseiben túlsúlyban van a renaissance-ízlés, polgárok és polgári közületek számára készült emlékek alaphangulata inkább gótikus. A műfajok megoszlását tekintve a következő séma alakult ki :

építészet |
szobrászat | = gótika és renaissance két párhuzamos fejlődési vonalban

festészet = egységes kialakulás a gótikus elemek túlsúlyával

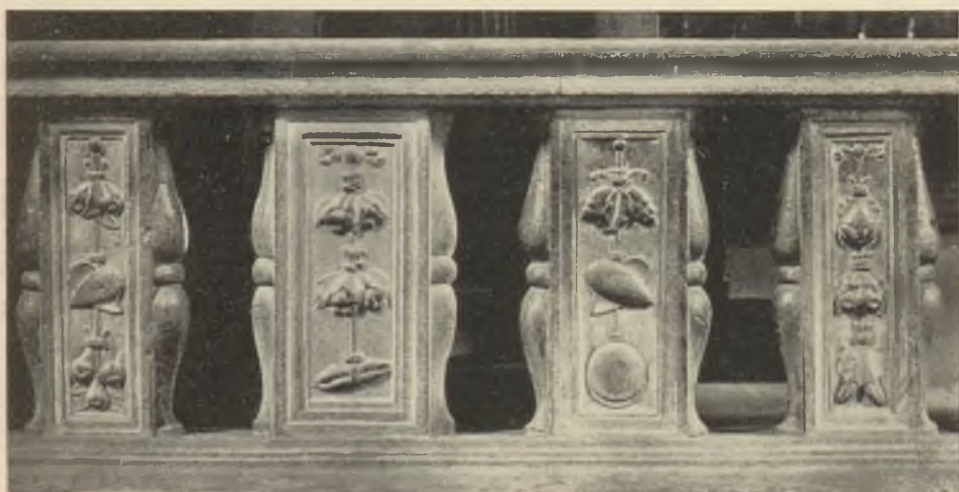
iparművészet = egységes fejlődés a renaissance formák előnyben részesítésével.

*

A művészet és műpártolás gócpontja, a legnagyobb termelési sűrűség helye — a rettenetesen megdézsmált emlékkállomány ellenére — mégis csak Buda volt, az ország fővárosa s az udvari kultúra éltető központja. Utána következik a délről jövő hatások számára mindig nyitott dunántúli terület, ahol a megmaradt antik emlékek is megkönnyítették ezt a folyamatot. Mert a művészi forma vágyakozásai, megint csak Itália példájára, a XV. század vége felé egyenesebben, tudatosabban és kizárólagosabban a császári Róma öröksége és emlékei felé tartanak.

Éppen renaissance-kori építészetünk hagyatéka szorul rá mindennél inkább arra a Jakob Burckhardtól követelt szünetnélküli szellemi restaurálásra és átérésre, a hiányzó részek és elveszett összefüggések felidézésére, de arra a feszültebb figyelemre is, melyet a történeti tünetek magyarázója közvetlen elfogódottságból és a tárgy szeretetéből meríthet. Inkább a szemek élesítését kívánja ez a szeretet, nem pedig a jelenségek túlbecsülését. Nem lehet és nem is szabad azt állítani, hogy a természetesség, erő és feszültség ama szerencsés keveréke, mely annyira jellemző az olasz quattrocentóra — magától értetődő velejárója volt a magyar emlékeknek is. Igaz, hogy a minták szinte kizárólag a kifejlett quattrocento gazdag és változatos tárházából valók. Ezt fogadta be Mátyás kora, ezt fejlesztette tovább az érett renaissance-stílus fokáról egyenes vonalban, öncélú szempontok és szükségletek szerint, nagyjában függetlenül. Ezek az importált formai eszközök itt-ott idegenül, elszigetelten és kapcsolat nélkül állanak. Az olasz művészek és művek e bizonyos fokú hontalanságát és időszerűtlenségét még jobban aláhúzza az a nagy társadalmi szakadék, mely az udvari életstílus díszítői és az átlagtermelés mesterei között állott fenn és amely nem igen segítette elő az esetleges áthatást, vagy csak külsőleges közeledést, a tartalmi és ornamentális részletmotívumok kicserélését. Azonkívül nem tudjuk, hogy mennyi ötlet, talán a legjava, még csak a tervezésig jutott el. Arra is kell gondolnunk, hogy egy megváltozott

díszítőrendszer még nem jelent új építéstílust ; ezt legjobban igazolja a magyar gótika és renaissance párhuzamos útja. De még egy árnyoldalra kell felhívni a figyelmet. A magyar renaissance építészet formai haladásával ellentétben áll a technikai készség hanyatlása. A gótikus páholyhagyományoknak zökkenő nélküli átöröklése a kőkvaderek összeigazításában és összeállításában az egész vonalon megakadt. A rendszerint vörösmárványt felhasználó burkolás technikája, az épületdíszítés öncélúsága csakhamar tökéletesen közömbössé tette a fal-magot. Ahol a belső falak láthatók, mint a nyéki (Hidegkúti-úti) vadász-kastély esetében, világosan előtűnik a hanyagabb falazási eljárás. Az építészetre vonatkozólag már eleve meg kell állapítani, hogy a nagy elhatározások és feladatok általában megszűntek, katedrális- és plébániatemplomok többé nem

Kóruskorlát a váci székesegyházban. XV. század vége.

épültek. Templomarchitektúrában már csak túlnyomóan átépítésekről és későcsúcsíves stílusú toldásokról van szó. Ezekre a jelenségekre részletesen itt nem térhetünk ki. Legfeljebb a termelés külterjes voltára és a csúcsteljesítmények esztétikai értékére utalhatunk. Az a tény, hogy Mátyás király, országnagyjai és egyházfejedelmek a fontosabb templomépítkezéseknek egész sorát döntően befolyásolták, beszédesen igazolja a humanista rétegek és a régi építészeti feladatok és azzal a gótikus építőpáholyüzem szoros összefonódását. A kassai, kisszebeni, nagybányai, nagyszebeni plébániatemplomok építését főleg adóelengedéssel támogatták. Az óbudai fehéregyháza átalakítása királyi parancsra történt, a buda-felhévízi prépostság kibővítését Mátyás hathatósan elősegítette, a lövöldi és a visegrádi kolostor-építkezéseket állandóan támogatta. A selmebányai vártemplom emelését az erősítésekkel együtt az 1470-ben elrendelt kincstári adóelengedés tette lehetővé. Ugyanez történik

1474-ben a nagyszebeni plébániatemplommal. A körmöcbányai vártemplom egyes zárkövein, Mátyás és a város címerében az 1481, 1488, 1491. évszámok láthatók. Ugyancsak az ő címere díszítette a budai plébániatemplom délnyugati tornyát, illetve restaurált másodpéldányát még most is díszíti és ezzel kiírt-hatatlanul rásütötte a Mátyás-templom nevét a Nagyboldogasszonyról elnevezett budavári egyházra. Ugyancsak a zárköveken elhelyezett évszámok datál-ják 1476 és 1482 közé a pozsonyi káptalani templom boltozatát.

*

Kik voltak most már e számos építkezés, átépítés, e toldalékok mesterei? Kik voltak azok a művészek, akik a kor építészeti vágyait, téralkotási gondolatait időálló formába rögzítették. A felelet nagyon egyszerű: a kőfaragók, a «lapidari»-k. Ez az elnevezés akkor sokkal többet takart a szó mai értelménél. Kőfaragót, kőművest, kőfejtőt, kőszobrászt, építészt jelentett. Még rajta tapadt valahogyan a kézművesség tisztelete és nemes patinája. De magyar szövegben, vagy latin okmányokban is személynevek és jelzők-képpen szerepelnek a féliganonim Kemyes, Kewmies, Kemyves stb. Jánosok, Jakabok, Mihályok, mint a későgótikus építőüzem hordozói, a szerkezeti és díszítő rendszerek kialakítói és továbbfejlesztői. Az egész országot besugárzó, a tehetségeseket magához vonzó és megint minden irányban az országhatárokon túlra, messze nyugatra is szétküldő központ a kassai építőpáholly volt. A magyar renaissance művészet kettős igazodását beszédesen igazolja, hogy a gótikus törekvések e gócpontjában a kőfaragócéh tagjainak sorában (igaz, hogy már a XVI. században) feltűnően sok olasz név merül fel, mint Georgius Soietta, Johannes Maria Italus, Paulus Catani, Cristoforo Stella stb. A kassai dóm-építésnek és telepének európai helyzetét szemléltetően példázza különben is az ott dolgozó kőfaragók és építőmesterek nemzetközi együttese. Chiavenna, Udine, Köln, Prága, Kuttenberg, Münster, Svájc, Thüringia, Krajna, Krakkó, Sandec, Nyssa, Buda, Kalocsa, Sárospatak, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Eger, Beszterce szülöttei, vagy ott iskolázott építőmesterek vagy kőfaragók és kőművesek szorgoskodtak a nagy cél érdekében. A kassai műhely közvetlen kihatásairól tanúskodnak a következő helységek nevei, melyekben kassai építő-művészek rövidebb vagy hosszabb időn át dolgoztak: Buda, Eperjes, Lőcse, Rozsnyó, Eger, Besztercebánya, Gönc, Szendrő, Tokaj, Terebes, Tölcsvár stb. A kassai műhely hagyományaiból nőtt ki a magyar későgótika legnagyobb és legismertebb építésze, Kassai István. Tudjuk róla, hogy Mátyás király építésze volt, aki a kassai mestert kimutathatóan a diósgyőri vár kibővítésekor, de valószínűen Budán is foglalkoztatta. Hogy tevékenysége a király szolgál-
latában állandó jellegű lehetett, bizonyítja István mester 1477-ben a bártfaiak-hoz írt érdekes levelének azon kitétele, hogy éppen most a királytól szabad-ságolva van. A mester budai származását, működését vagy másirányú kap-csolatait igazolja Buda városának özvegye, Dorottya ügyében küldött átirata a kassai tanácshoz, 1499-ből. A kassai dómépítő páholly uralkodó jelentősége

folytán szinte magától értetődik, hogy a székesegyház építését «vezető kőfaragó» az ország fővárosában is felbukkant. A kassai építőpáholy legközvetlenebb befolyási területén István mester neve lépten-nyomon felmerül. 1464-ben beboltozta a bártfai Szt. Egyed-templom szentélyét, ugyanakkor még domborműveket is faragott a bártfaiak számára. 1465-ben készítette a bártfai Szt. Egyed-templom gyönyörű szentségházát. Kemény Lajos neki tulajdonítja a szepeshelyi és csütörtökhelyi Szapolyai kápolnákat, mely feltevés a bártfai szentségház és a kassai dóm XV. század második feléből származó, gazdagon tagolt részleteinek láttára helytállónak tetszik; legalábbis az azonos műhelygyakorlat tagadhatatlan. Ipolyi Arnold feltevése, hogy a besztercebányai váregyház építőmestere, az 1489—1490-es évi számadáskönyvekben gyakran

Épületfríz vörös márványból. XV. század vége. (Halászbástyai kömléktár.)

szereplő István mester, azonos a híres kassai építőmesterrel, szintén nagyon valószínű.

A kassai építészet feje a kölni építőpáholyban nyerte iskolázottságát. Ezt onnan tudjuk, hogy 1465-ben, amidőn Kölni János festő (Johann der Kölner) a kassai polgárjogért folyamodott, ő volt egyik jótállója. Művészi és polgári tekintélyét világosan igazolja az a tény is, hogy 1467-től 1487-ig szakadatlanul tagja volt a városi közgyűlésnek. István mester külsejét is megörökítette számunkra a bártfai templom diadalívének északi sarkában elhelyezett vállkövön. Baljában körzöt tart, a vezető és tervező építőmester jelképét, jobbában a tervrajz szimbolumaként irattekercset az 1464. évszámmal és A S (alkalmasint Architectus Stephanus-sal feloldható) felirattal. A szakállal, hajhullámokkal és tipikus kőfaragósüveggel keretelt arcvonások, főleg az egyénileg kezelt száj, némi fogalmat adhatnak a magyar késői gótika legnagyobb építészének fizionómiai alkatáról, a lendületesen visszaadott köpenyeg kezelése

pedig építészeti alkotásaival egyenrangú magas stílfokon áll. Mindezek a megfigyelések a gipszmásolat után készült fényképen csak letompítva érvényesülnek. Ha helytálló az a feltevés, mely Kassai Istvánban látja a csütörtökhelyi és szepeshelyi Szapolyai kápolnák, a Mátyás korabeli csúcsíves építészeti e páratlan két remekének alkotóját, — más nevet nem is tudnánk javasolni — akkor két eredeti tervrajzát is ismerjük. Pergamenre vetett két rajzról van szó, melyek a régi bécsi Szt. István székesegyház építőpályából az ottani képzőművészeti akadémia levéltárába kerültek. A kész épületek leglényegesebb elemeikben teljesen megfelelnek a tervrajzoknak. A boltozat egész szerkezete, a gazdag falfelületek, a karcsú támpillérek változatos tagozása szinte szó szerint megfelel a tervrajzokon feltüntetett helyzetnek. Ellenben nélkülözi a csütörtökhelyi fölépítés, a magyar későgótikának ez az ékszere, a párkányon végigfutó díszesen kiképzett gallériát, mely hasonló formában a bécsi Szt. István székesegyház presbiteriuma felett jelenik meg. Tekintettel arra, hogy a dóm e része ugyanabban az időben készült, igen valószínű, hogy ebben az esetben a csütörtökhelyi kápolna tervezője, kiben Kassai Istvánt sejtjük, volt az adó fél. Annyi minden bizonytalansággal kitűnik belőle, hogy a magyar területek egyenértékű tényezőként szorosan belekapcsolódtak abba az éltető szellemi csereforgalomba, mely a gótikus építőüzemre annyira jellemző. Az átvételt és az idegen formagondolatoknak bedolgozását erősen megkönnyítette a rajzszerkesztésnek közös geometriai alapja.

Érthetetlennek látszik, hogy Kassai István munkásságát a legújabb építészettörténeti irodalomban a továbbfejlődés legfontosabb kiindulópontjaként méltatják. Pont az ellenkezője igaz. Inkább vég- és csúcspontot jelent, aki a szigorú szerkezeti mérlegeléseknek és megformulázásoknak és a mámoros ötleteknek már-már utólérhetetlen összegezését mutatja. Ezt a fokot a bártfai, de kivált a kassai szentség ház meggyőző és teljesen hiteles bizonyítékokkal támasztja alá. A magyarországi gótika legvégső lehetőségeinek összesűrűsödését kapjuk itt fölséges jelképekben.

Tudomásunk van egy egész sereg magyar gótikus építésről, kik Kassai Istvánhoz hasonlóan szintén Mátyás király építkezéseinek kivitelezői voltak és az okmányok szerint közvetlen szolgálatában állottak. Ezekhez tartozik János szerzetes, akinek neve 1490-ben merült fel. A király Visegrádról Kolozsvárra küldte az ottani Minorita-templom építésének vezetésére, melegen ajánlotta Barcsai Márton sókamara grófnak, aki a kitűnő szerzetes építész már régebben ismerhette: «... elküldjük ezt az előtted ismert Johannes barátot, hogy a munkát folytassa: . . .» A barát hírneve és előkelő összeköttetései, valamint a szoros kronológiai közelség szinte kétségtelenné teszik, hogy a Visegrádon és Kolozsvárt dolgozó művész azonos a sokoldalú építőtevékenységéről ismeretes Kamancsi János pálos vicarius-generálissal, aki többek között a budaszentlőrinci anyakolostor vízvezetékét is kijavította, fürdőházát építette és a rend főkolostoraiban, így az óbudai Fehéregyházában is vezető helyen dolgozott.

Említhetjük itt még a pozsonyi Wolf mestert, aki királyi építőmesteri minőségében az Accademia Istropolitana építkezését vezette és az egyetemi építkezésekkel kapcsolatban 1467—1490-ig szerepel a számadáskönyvekben s valószínűleg királyi urának székhelyén, Budán is építkezett.

A nem királyi szolgálatban dolgozó kőfaragók sorában több viszonylatban érdekes még Stephanus Lapicida pesti mester. Nem sokkal többet tudunk ugyan róla, mint hogy szakmájának a kor szellemi és társadalmi magaslatán álló képviselője lehetett. Írástudó ember (literatus) volt, 1485 és 1498-ban Pest város bírása. János nevű fia és sógora, Szentmihályi Mihály, a hét szabad művészet graduáltjai, mai fogalmak szerint egyetemi magántanárok vol-

Díszoszlop vörösmárványból. XV. század vége. (Halászbástyai köemléktár.)

tak («Venerabilis Magister artium liberalium»). Feleségének nagybátyja, Szegedi István, a délvidéki királyi sókamarák ispánja volt. A kőfaragóból bírónak lett literatus ember pedig aránylag nagy vagyonnal is rendelkezett, amennyiben kőháza és mészárszéke is volt Pesten. A tudományos, plutokratál királyi és városi hivatalnokai és kézműves életköröknek ez az érdekes találkozása István kőfaragó és bíró családján belül csak egy új korszellemből, a renaissance lelki és társadalmi alkatából magyarázható. Ebből a szellemi és szociális átrétegzésből nem lehet István mester művészetének renaissance jellegére következtetni, aki mindezek ellenére, eddigi emlékismereteink alapján, a XV. századvég Pestjén csakis gótikus modorban dolgozhatott.

A felsorolt gótikus mesterekkel fennálló szoros kapcsolatokból kiviláglik, hogy Mátyásban testet öltötték a megrendelésből folyó, fejlődéstörténetileg fontos, kvalitást követelő és ezzel művésznevelő magas igények, melyek

nyugodtan támaszkodhattak a fejlődő művészeti technikára, az anyagi jólétre, ennek következtében a teljesítmények példaszerűségére. Hiányoznak ugyan a bábéli középkori koncepciók, az építési gondolatoknak emberfeletti és ezért a valóságba talán egyetlenegy esetben sem tökéletesen átültetett méretei. Kárpótol ezért a feladat racionális elhatároltsága és az összbenyomás szerves, egységes zártsága. Új, egységesen tervezett és befejezett katedrálisok és plébániatemplomok nem akadnak. Nemcsak azért, amire hajlandók volnánk következtetni, mivel a kor állítólagos paganizmusa ennek útjában állott, mert hiszen ezt a szemléletet valóban ritkán és csak egy divatos, kényeskedő literátor csoport képviselte minden, tömegekre és lélekre ható visszhang nélkül. A mélyebb oka annak, hogy még az olyan kiapadhatatlannak látszó pénzforrásokkal rendelkező mecénások is, mint Mátyás király, a Szapolyaiak, vagy későbben Bakócz Tamás és a Thurzók csak kápolnanagyságú egyházi épületeket emeltek, inkább fejlődéslélektani és gazdaságtörténeti síkon kereshető. A racionális korhangulat csak elérhető célok, azaz belátható időn belül befejezhető tervekért lelkesedett. A két stílusrendszer keresztezése sem kedvezett egységes tervezéseknek. Sok viszonylatban még töretlenül tovább fut — ahogy láttuk — a gótikus építőtevékenység vonala, míg eleinte inkább csak a díszítő eljárás, a továbbiakban a kisebb, de egységes és egyértelmű toldások vannak alávétve a változásoknak. Rendesen csak a templomarchitektúrák belseje enged a renaissance-szerű áramlatoknak, a vár- és lakóház-építészetben csak egyes itáliai típusok elszigetelt átvételéről van szó, szórványos kiinduló pontokról, szerves továbbélési feltételek nélkül. Tulajdonképpen építőstílus nem alakulhatott ki a legkülönbözőbb kölcsönhatások egybefonódásának ellenére sem. Bizonyos klasszikus térélményeket nyújtott már maga a csarnokforma. Ehhez jön még, mint tipikusan gótikus eszközökkel dolgozó, sőt a boltozati technikából a végső konzekvenciákat levonó, a rendszert úgyszólván «ad absurdum» vivő tényező, azt közömbösítő hálóboltozat.

*

Ezzel szemben az olyan alkotások, melyek lényeges műformájukban és uralkodó kifejezési szándékukban renaissance alkotásoknak mondhatók, nagyon gyéren akadnak. Mátyás király idejéből, sajnos, egy sem. Eredeti arányokban, már ami a beosztást, formaadást és legalább belsejének változatlan térélményét illeti, tulajdonképpen csak az esztergomi székesegyház Bakóczkápolnája maradt ránk tökéletes tisztaságban és következtetéseket enged a valószínűleg elpusztult Mátyás korabeli alkotásokra, várkápolnákra stb. De ezek a tiszta olaszízlésű alkotások sem keltik egy idegen művészi szellem véletlen idetévedt munkáinak benyomását. Mindig érezzük egy határozott történeti és kultúrföldrajzi helyzetnek megszorító, módosító, sőt megihlető feltételeit és energiáit, tökéletesen egyedülálló, hasonló körülmények között már vissza nem térő hangulati hatását. A kápolna arányai, világos formái jólesőek, szerény méretei ellenére is jelentős térhatást mutat. A díszítőmotívum-

mok alkalmazásában is tudatos és előkelő mértéktartást figyelhetünk meg. Az 1507-ben épült Bakócz-kápolnáról annál is inkább lehet visszakövetkeztetni a korvini korokra, mivel egész szerkezete, de a díszítő motívumok összesége is még mindig az érett quattrocento-művészet gazdag forrásából merített.

Az elveszett architektúrák helyett csak képes ábrázolásokra hivatkozhatunk, amelyeken a renaissance csarnokok tágas és levegős térszemlélete és térátélése ugyan jóval ritkábban fordul elő, mint a gótikus szerkezetekre és ornamentikára utaló belsőterek, de alkalmaztatásuk mégis csak bizonyítja, hogy az ilyen téralkotások a festők előtt nem voltak ismeretlenek. Ilyen ábrázolásokat találunk a szepeshelyi székesegyház főoltárának Krisztus ostromozását ábrázoló lapján (1470—1480), a jakabfalvi oltárképen (1480) az esztergomi Keresztény Múzeumban, a bártfai Szt. Egyed-templom Krisztus születése oltárán (1480), Szt. Márton miséjén (1485—1490) az Orsz. Szépm. Múzeumban, a földvári oltár egyik szárnyán (1490 körül) a brassói Barcsági Múzeumban stb.

Mint a klasszicizáló törekvések igazi gyűjtőhelyei, kisméretű, de tisztult stílusveretű és néha meglepő változatosságú alkotások állanak előttünk: a pastoforiumok azaz szentségfülkék, melyekből már húsznál többet derített fel a kutatás. A toszkánai és lombardiai díszítő elemek ezeken oly világossággal és bőséggel rajzolódnak le, hogy a róluk szóló irodalom, bár a legtokéletesebb

Félpillértöredék. XV. század vége.
(Székesfővárosi Régészeti Intézet.)

példányok már a XVI. században készültek, a legjobb nevekhez fordult és az egyes remekbekészült példányok alkotóiként a Mátyás király által meghívott olasz mestereket aposztrofálta, de meggyőző siker nélkül. Aránylag szerény keretben és szerény méreteikkel, erősen emlékezetbe vésődő valóságos «Gesamtkunstwerk» hatását keltik e művek, melyekben az építészeti fogalmazáson és tagoláson kívül a szobrászatnak nagy, néha túlnyomó része van, s melyek festői hatását iparművészeti adalékok, kovácsolt vasajtók és rácsok is lényegesen befolyásolják. A toszkánai és felsőolaszországi falsírok, tabernakulumok, oltárművek megihletéséből keletkezett szentségfülkék a quattrocento ornamentika ügyes, bár néha kissé külsőséges alkalmazásával késő hajtásai egy felette népszerű típusnak, melynek mintaképei Desiderio da Settignano (San Lorenzo, Firenze, 1460 körül), Mino da Fiesole (San Ambrogio, Firenze, 1481), Francesco di Simone (Santa Maria di Monteluca, Perugia 1483) műveiben keresendők. Mint utólérhetetlen eszménykép lebeg ezen alkotások felett Donatello Angyali üdvözlés-e (Firenze, Santa Croce). A biztos kezű serénykedés a korai renaissance egész formaapparátusával bevándorolt itáliai mesterre engedne következtetni, aki tevékenységével itt gyökeret vert és egész iskolát hívott életre. A ránk maradt pastoforiumok között már azért is hiába keresnők ezt a még minden szálával a quattrocentónak lekötöztetett östípust, mivel a megőrzött és datált emlékek java csak a XVI. század elején keletkezett. Így tehát sem Giovanni Dalmata, sem Benedetto da Maiano sajátkezű szerzősége nem jöhet egyiknél sem számításba, bár a formaegyüttes, a felépítés és a részletmotívumok tekintetében valóban leginkább a Benedetto által képviselt irányba kapcsolódik. Néhány budavári töredék lelhelye még a mellett látszik bizonyítani, hogy a kóruskorlát szintén renaissance ízlésben faragott balusztertagokból állott, s ez más magyarországi templomokról is feltételezhető. Ezt a szerepet tölti be már másodlagos alkalmazásban, az egykor Báthory Miklós püspök palotájához tartozó és a budai darabokkal szoros rokonságot mutató, orsós tagokból álló balusztrád a váci (jelenleg barokk) székesegyházban.

A palota- és várépítészetre és általában a profánarchitektúrára nézve a magyar renaissanceban mindig Mátyás budai palotája számított igazi erőcentrumnak és feltétlenül követendőnek vélt paradigmának. Az emlékek és adatok gyarapodása és tüzetesebb vizsgálata viszont ma azt igazolja, hogy az egész várpalota Zsigmond magyar király és németrómai császár idejében a XV. század második és harmadik évtizedében készült. De a magyar Miklós mester, a francia Péter építész, a német Stephan Holl és Georg von Tübingen mellett már felbukkant Ozorai Fülöp temesi gróf és utána a király szolgálatában mint építőmester, a firenzei Manetto Ammanatini, az ó-flórenci novellairodalom «kövér asztalos» (Il grasso legnaiuolo). Tekintettel arra, hogy Manetto mester Brunelleschi közvetlen baráti környezetéből szármadt Magyarországra, közelfekvő feltevés, hogy nálunk is követte mesteré-

nek és barátjának korszakalkotó eljárását, azaz a római-császárkori építőrendszerek és formatípusok tudatos átvételét és korszerű építészeti alkotásokba való autonom beillesztését. A ránk maradt, nem csekélyszámú töredékből álló emlékanyag e tekintetben teljesen cserben hagy, minthogy a nagyobb, struktív összefüggésekre utaló épülettöredékek kivétel nélkül a csúcsíves világból származnak és a rendszerint úgynevezett vörösmárványból (Süttő és Piszke) faragott töredékek ugyan renaissance-motivumokkal ékesek, de túlnyomóan az épülettömbök kidíszítését szolgáló ajtó- és ablakkeretekről, loggiákról, folyosókról, tornácokról, erkélyekről stb. valók. Ezek közül a toldások közül, egykori híradások elsősorban a könyvtárárpületet emelik ki, mely előcsarnokból, két teremből és egy köralaprajzú asztrológiai kamarából állott. Az utóbbinak a mennyezete a leírások szerint Mátyás király cseh királlyá választásának napján felállított horoszkópjával volt díszítve. Erről fogalmat nyerhetünk Vitéz János esztergomi horoszkóp-szobájának számtalan ránk maradt freskótöredékéből. De még ez a könyvtárárpület sem nélkülözött olyan jellemzően gótikus elemeket, mint a festett ablakok. Nem vitás, hogy a vörösmárvány

Párkányrész. XV. század vége. (Székesfővárosi Régészeti Intézet.)

alkalmazása ebben az időben a királyi palotának és egyáltalában a budai és magyar épületeknek különös festői hatást kölcsönzött, úgyhogy minden ilyfajta új lelet már kényszerképzettségűen a magyar renaissancera, sőt egyenesen Mátyás király kezdeményezésére látszik utalni. De ez az anyag nagyon messzire, még a magyar román stílusig követhető vissza, amikor, nem egészen függetlenül a Cosmaták inkrusztációs eljárásától, már fontos szerepet játszik éppen a hordozó épülettöredékek kihangsúlyozására, a következősen felépített polichrom együttesben. A renaissanceban ez a viszony rendesen fordítva jelentkezik. Az épületek külszínén elsősorban a dekoratív részletek vagy önálló toldások azok, amelyek a tükörsíma csiszolásuk révén, erősen fokozott színhatásukkal határozzák meg a festői összbenyomást, de az összes építkezéseken, így a budai várpalota esetében is, csak a XV. század második felében.

Ami a Mátyás által meghívott építészek szerepét illeti, Balogh Jolán levéltári kutatásai megbecsülhetetlen szolgálatot tettek a helyzet tisztázásának. E szerint nem lehet vitás, hogy Chimenti Camiccia volt az építkezések lelke, aki nem kevesebb mint 12 évet töltött a magyar humanista király

szolgálatában és számára palotákat, kerteket, szökőkutakat, erődöket épített. Műveit a ránk maradt töredékek alapján nem lehet azonosítani, mivel itáliai munkássága is és ezzel művészetének egyedüli reális kiindulópontja úgyszólván ismeretlen. De ahol az ilyen analógiák esetleg rendelkezésünkre állnak is, mint Benedetto da Maiano vagy Giovanni Dalmata esetében, nehéz, sőt kilátástalan kísérletnek látszik a régészeti hagyaték alapján a művek azonosítása az illető mesterrel. Az előbbi mestere volt a gazdag figurális és ornamentális díszítésnek, nagy hatásokat kereső és nagy eszközökkel dolgozó építész, de úgy az ő, mint a másik mester kissé nyersebb, nyugtalanabb és önkényesebb művészi kézírását hiába keressük a budai maradványokon. E szerint a többi őt, névszerint is ismeretes dalmát kőfaragó, aki 1480 körül Budán dolgozott, Dalmata műhelyéhez tartozhatott vagy tanítványa lehetett. Dalmata magyarországi műveinek kritikai felsorolását egy dalmát honfitársa is megkísérelte, különös súlyt fektetve Báthori Miklós váci püspök megbízásából kivitelezett munkáira, így a nógrádi kastélyra. Ezek az azonosítási nehézségek eléggé egyöntetűen mutatnak rá arra is, hogy a művészi megnyilatkozás lehetőségei a magyar életformán belül a Toszkánában, Felső-Itáliában vagy a szomszédos Velencében otthonos műformáktól mégis csak lényegesen eltértek. A két formavilág összehasonlításakor mindig tekintettel kell lenni arra a különbségre, mely az átadható és átadott motívumokat elválasztja mindattól, ami egészen sajátos viszonyaink között átvehető és visszatükröztethető volt. A díszítő formák egybevetésénél legtöbb esetben kitűnnek az olasz mintaképektől elválasztó különbségek felfogásban és kivitelben egyaránt. A vonalvezetés szabadsága és könnyedsége, az itáliai épületornamentika karcsú és feloldott arányai zömökebbek, kevésbé folyamatosak lesznek. De mindez nem a hazai munkák sajátos értékei ellen, hanem inkább mellettük szól, nem esztétikai, hanem történeti értelemben. A quattrocento díszítő rendszereit, melyek éppen Benedetto da Maiano vagy Desiderio da Settignano műveiben nyertek tiszta megformulázást, nem egyszerűen vették át, inkább csak megihletéseket kerestek hennük, melyek hazai kőfaragók kezeiben sajátos életet és önálló kifejező erőt nyertek. A számtalan vörösmárványból és fehérmészkből faragott töredékeket a magyar Nemzeti Múzeumból, a Székesfővárosi Kömléktárból és egyéb vidéki gyűjteményekből ezuttal mellőznünk kell. Azt, hogy a quattrocentesk díszítő plasztikának egyes mesterművei, mint állandó tartozékok beleilleszkednek az épületdíszbe, nagyszerűen igazolja egy ajtóbéllet része, melynek vázaalakú díszítőrendszere szerkezetével — kivéve figurális domborműveit — s díszítő elemeivel közvetlen emlékeztünkbe idézi Benedetto da Maiano gyönyörű ciboriumát a sienai San Domenicóban, igaz, hogy az arányai súlyosabbak és kivitele sommásabb, mint az olasz mintáé. Az ilyen és hasonló épülettaggokkal díszített királyi várpalota összképéről a Hartmann Schedel-féle világkrónika Michael Wohlgemuth vagy más nürnbergi művész által készített metszete és a győri szemináriumban őrzött olaszos díszítésű Perényi-ösnyomtatvány ad megközelítő fogalmat,

A vajdahunyadi vár u. n. Mátyás szárnya. XV. század második fele.

az előbbi magától értetődően a gótikus, az utóbbi a renaissance hatást hangsúlyozza. A renaissance építészethez, élet- és természetfelfogás teljességéhez tartozik még a kertkultúra is. Már Ambrogio Traversari (Camalduense) és Enea Silvio Piccolomini magasztalják Zsigmond budai kertjeit és halastavait, Mátyás kertjei (horti amoeni) pedig már a legrégebb metszeteken fel vannak tüntetve. Az új tájszemlélet és természetgyönyörködés, mely az egykori festményeken is néha oly természetű benyomásokat közvetít, testet öltött ebben a magas fokra fejlesztett kertarchitektúrában és virágkultuszban, mint közvetlen, úgyszólván kézzel vagy legalább szemmel fogható életkeret. Itt már meg is indult annak az egészen átfogó építészeti programnak a nagyszerű

kialakítása, melyet kertformák nélkül már nem lehet elképzelni. A palotakertek, de még inkább a villák világosan elárulják az új élet stílusának menekülését az elpolgáriasodott közösségből, a feudális életreteg menedékét, de menedék volt ez a kert a már literátorokká felstilizált humanisták és nem utoljára a városi patriciátus számára is. Nem ellentéte ez a tudós és művészkörök életformáinak, az akadémiai sodalításoknak és a negédes esztétizálásnak, hanem annak legtermészetesebb kiegészítése.

*

Ide kell most iktatni a nagyjában már Mátyás által kezdeményezett, kiépített és II. Ulászló által folytatott Hidegkúti-úti (nyéki) vadászkastély többszáz töredékét, amely világos alaprajzának tanulsága szerint tökéletesen a renaissance formavilágából és térfogalmazásából született. A napvilágra került gazdag anyagot ezúttal sem lehet a Mátyás király által idehívott olasz művészek egyikével kapcsolatba hozni. De talán éppen ebben rejlik nagy történeti jelentősége. A motívumok, jelképek, naturalisztikus és stilizált díszítő részletek ízelítőt nyújtanak a szinte korlátlan látszó épületplasztikai lehetőségekből. A fegyverek, gyümölcsök, szalagok változatos együtteséből naív dekoratív öröm szólal meg, más töredékeken viszont az átvett egyszerű mintáknak inkább műhelyszerű alkalmazásával találkozunk, azonkívül akadnak darabok, melyeken ügyetlen és döcögő indavonalakon belül az itt-ott a Corvina-kódexek díszítésében is felbukkanó és a magyar agráréletre utaló jelképek (hordó, aratókoszorú, tűzkő) ismétlődnek. A természetes lendületnek és megmerevedett formuláknak, hagyományos szokásoknak és kissé rakoncátlan önállóságnak ugyanezt az életteljes keveredését találjuk egyes figurális dísznyomait viselő töredékeken. Ezek mellett oly töredékek is kerültek elő, melyeken csodálatos finoman kidolgozott, szinte anyagtan könnyedségű növényindák csavarodnak; ezek a kéznek és a szemnek más iskolázottságát árulják el és eszünkbe juttatják a lombardiai szobrásziskola formakincsét. Az utóbbiak az épület legkoraibb részeihez tartozhattak, míg a hazai megmunkálású, de idegen hatásokat feltüntető fríztöredékek már olyan időből származhatnak, amikor a hazai mesterek és műhelyszokások erősebben érvényesültek. A típusgazdagságuk, díszítésük és méreteik révén egyáltalában nem jelentéktelen s nagyszámú korláttöredékekkel szemben feltűnő a Hidegkúti-úti leletanyagban az oszlopmaradványok tökéletes hiánya. Pedig ezek a toszkánai és lombardiai villaarchitektúrában nagyon gyakoriak. A hangsúly tehát ez esetben sem az átvételen és a másoláson van, hanem a klasszikus minták többé-kevésbé önálló átdolgozásán. A korláttagok többféle típusaiból, formáiból és rendszereiből a loggiák, folyosók és terraszok változatos sorára lehet következtetni, melyek elosztva a földszinten és emeleten, minden bizonnyal erősen fokozták az aránylag szerény méretekben tartott nyári vadászlak távlati báját és festő hatását. A nagyjában tisztázott alaprajzi elrendezés és a számtalan töredék

azonban még mindig nyitva hagy nagyon sok építészeti kérdést. Mert még ott is, ahol egész lakóházak az új ízlésben készültek, a későgót hagyományok erejét és elterjedését tekintve még mindig kétséges, hogy a belső helyiségek kialakítása valóban az itáliai paloták és villák könnyedségét és kellemes térbeliségét nyújtotta. A vadászkastély romjai és töredékei a rávonatkozó írott adatokkal együtt még nem engedik meg a tényállásnak ily értelmű megvizsgálását. A gótikus páholyüzemben felnőtt kőfaragók is elsajátították lassankint az új formanyelvet és kimondottan renaissance ízlésű építkezésekben is közreműködhettek. Világosan igazolják ezt a toszkánai mintaképek hatása alatt faragott korláttagok felületére bekarcolt kőfaragójelek a nyék

A zólyomi vár. XV. század.

vadászkastély leletanyagában. A hazai segéderőkből csakhamar kivitelező és alkotó mesterek lettek. Bámulatos gyors alkalmazkodásuk folytán ez az egész kialakulás egy rövid emberöltőn belül, azaz Mátyás uralkodása alatt tökéletesen befejeződött.

A várak, védőművek és kastélyok építészetében a legjellemzőbben nyilvánul meg a viszony az átvett mintaképek és formák, másrészt a kor, hely, feladatkör, szociális tagozódás és anyagi eszközök által meghatározott önálló elgondolások között, annak ellenére, vagy éppen azért, mert itt egész sor épületfiziognómiailag élesen eltérő típussal kell számolnunk még ott is, ahol kiérett itáliai formák és témák egyszerű átvételéről van szó. A kultúrföldrajzi helyzet, az állampolitikai háttér, a tájképi keret, a tarkább etnikai összetétel révén jellegzetes feszültségi elemek vegyülnek bele a fejlődésbe, melyek az egyenes vonalú függő viszonyt a mintaképektől vagy a más, hasonlóképp levezethető

fejlődésekkel való egyszerű azonosítást már eleve kizárják. Az új élettartás hatása alatt, a közvetlen környezet fokozottabb figyelembevételével, a magánélet tudatosabb és egyénibb kialakításával együtt járnak a megerősített középkori lovagvárak típusának jellemző és döntő színváltozásai. Egyre nagyobb szerep jut itt is az ízlésnek és a kényelemnek. A várak egyes részei lassankint kastély- és villaformákat nyernek, a nélkül, hogy hivatásukban és külső architektúrájukban elveszítenék középkori véd- és dacjellegüket és erődítési berendezésüket. Ez kivált a királyi várakra áll (Vajda-Hunyad). Érdekes megfigyelni, hogy a két középkori őstípus, a szabálytalan, a táj adottságaihoz símuló, festői hatású, úgyszólván szervesen a földből kinőtt vártípus és a szigorúan négyszögben tervezett, a római castrum, az «urbs quadrata» típusát szívós következetességgel követő forma, hol kapcsolat nélkül haladnak egymás mellett, hol pedig kibogozhatatlan áthatással egyesítik a két rendszert. Az első sémába illeszkednek a visegrádi várnak Mátyás megrendelésére készült részei, azaz Lux Kálmán megállapításait követve, a tágas lovagterem a fellegvár nyugati oldalán, a kápolna, a Bonfini részletes leírásából ismeretes káprázatos lépcsőház, az erkélyek, a tornácok, a kertben állott kioszkok és szökőkutak. A castrum-típust képviseli monumentális tisztasággal a diósgyőri vár, nagyjában szintén még régebbi idők alkotása, melynek kiépítése a királyi építőmesteri minőségben Mátyás szolgálatában álló Kassai István irányítása alatt történt. A két várformának festői, a szervességgel látszatát megközelítő összegezését találjuk a zólyomi várban, melyet Hunyadi Mátyás 1462-ben visszahódított a zsebrákoktól, s utána szívesen tartózkodott ott és sok gondot fordított belső kialakítására és szépítésére. Mindezek a várépítkezések és kiegészítések beszédesen tanúskodnak az alkotások táji kötöttsége és ezzel történeti őszintesége mellett. Az egész vonalon még parancsolóan közbeszól a gótika. Erre különösen tanulságos példa a fogarasi várkastély. Építéstörténete még a XIV. századba nyúlik vissza, Radul vajda kiűzése után rövid ideig a király maga bírta, 1464-ben adományozta Vingarti Geréb Jánosnak, tőle nyerte, úgy látszik, minden lényeges vonásban mai alakját, utána Korvin János kapta, majd már 1538-ban Mailáth István, akire szintén fontos kibővítések vezethetők vissza. Feltűnő és keletkezésének helyére és idejére felette jellemző a félköríves árkádrendszer, a rusztikatechnika, a kissé nyomott arányok és a még a gótika szellemében megfogalmazott kötegpillérek közvetlen egymásmellettiisége. Egy közben elkallódott zárókövön alkalmazott Hunyadi-címer és az 1468. évszám igazolja, hogy maga Mátyás király renováltatta Szklabinya várát; a várkápolna építését szintén neki tulajdonítják. Korvin Jánosé volt még a solymári kisebb méretű vár is. Alapfalait újabban az ottani Valkó-család egyéni lelkesedéséből feltárta.

*

A magyarországi vártopográfiára vonatkozó kérdések tüzetesebb tárgyalása már a művészettörténet területéről hatalompolitikai és hadtörténeti

mérlegelések felé vezetne. Azonkívül a várak és kastélyok maradványai határtalan lehetőségeket nyújtanak a tudatos vagy ösztönös tájképkialakításhoz; egy nép kőbe merevedett történelme ez, amellyel egy darab földet az évszázadokon keresztül egymást folytató nemzedékek, titkos összefüggések és ellenőrizhetetlen gondolattársítások útján honná, hazává szublimálnak. Ezt a harcot a tájképért a történeti viharok nem ritkán az alkotó munka és a művészet rovására döntik el, illetve az új erőfeszítések más helyek és feladatok felé fordulnak. Kezdődik s egyre inkább érvényesül a romok esztétikája. Van valami a romokkal gazdagított tájban, ami közvetlen képszerűséggel hat, ami nincsen irodalmi ismeretekhez vagy történeti kommentárokhoz kötve. Ezek legfeljebb még külön szellemi és érzelmi élményt jelentenek. A magyar tájaknak e különös stilizálása, beoltása várakkal, sokáig tartó fejlődés; széles

Ajtókeret. XV. század második fele. (Halászbástyai köemléktár.)

mederben folyik Zsigmond alatt, legnagyobb arányokat, beteljesedését Mátyás kora jelenti. Ami utána következik, illetve már az ő idejében megindul, tulajdonképpen más síkon mozog, nem várarchitektúra, hanem erősítési technika.

Kizárólag olasz hadimérnökök területe ez, kik lassan felváltják a műépítészeket, a művészi igények háttérbe szorulnak a gyakorlati mérnöki feladatok elől. Ezt a folyamatot Aristotile Fioravante bolognai városi építész indítja meg, aki — úgy látszik — kétszer fordult meg hazánkban Mátyás király meghívására, először 1458-ban, másodszor pedig 1467-ben. Utóbbi budai időzése csak félfévig tartott, első alkalommal viszont, szülővárosának egyik krónikája szerint, két hidat épített. Nehéz eldönteni, hogy Dunahidakról van-e szó, de minden bizonnyal nagyobb szabású vállalkozások lehettek, melyeknél a rendelkezésre álló hazai erők nem jöhettek számításba. Állandó jellegű, nagyobb szabású kőhidépítkezéseket kell feltételeznünk, olyféléket, melyek alapozására p. o. Filarete óriási méretű, vashegyeikkel a folyó medrébe fúródó vízmentes szekrényeit szerkesztette. Filarete könyve, melyben úgy fa- mint

kőhidak behatóan vannak leírva, a király könyvtárában Bonfini latin fogalmazásában Aristotile mester rendelkezésére állott.

A városi lakóházak sem követtek egy típust, rekonstrukciójuk azért nem egészen egyszerű. Budán, a magyar renaissancekultúra gócpontjában, már a topografiai helyzet, a szűk és hosszúkás fennsík csak korlátozott mélységi terjedést engedett meg. Így a paloták és házak kivétel nélkül csepegő oldalukkal fordultak az utcák felé; ez a természeti adottság kedvezett az olasz palazzotípus elterjedésének. Ezt igazolja mai, a barokkból származó elrendezésük is, de erre következtethetünk abból a két olasz homlokzattervből, melyet közvetlen kapcsolatba lehet hozni Budával. Az egyik még a gótika formanyelvének olasz változatát mutatja és azonos a sienai Ospedale de la Scala-val, melynek terveit a budai tanács még 1414-ben elkérte egy felállítandó kórház számára. Ugyanehhez a típushoz tartozik az a palotatervezet, amely Filarete (Averulinus) olasz architektura-kodexének latin fordításához van fűzve (Vatikáni könyvtár, Cod. lat. Reg. Svecorum Nr. 1886.) s amely Korvin Mátyás számára, illetve Michelozzo milánói Medici-bankházának terve után a magyar király kívánságára és használatára készült. Erre utal címerállatának, a gyűrűs hollónak kétszeri szerepeltetése. Félreismerhetetlenek a toszkánai palazzo-rendszer jegyei, melyek Brunelleschi példája után Michelozzón keresztül Benedetto da Maiano alatt általános érvényű formulává fejlődtek. De éppoly nyilvánvalók a csücsíves származékok is, melyek a helyi hagyományokkal kompromisszumkeresésre utalnak. Feltehető, hogy ez a házforma nálunk Budán és máshol is gyakran ismétlődött. Az egész nagyszerűen példázza a későgótika és a renaissance közti feszültséget. A helyzet felette jellemző a budai műtörténet e szakaszára. Bonfiniből is tudjuk, hogy Zsigmond gótikus palotája Mátyás alatt klasszikus trigliffritz kapott. A Filarete-féle palotaterv homlokzatát csücsíves ikerablakok tagolják; budai előfordulásuk az emléktárgy nyomán már három századon keresztül kísérhető. Ezzel szemben valóban feltűnő, hogy a német renaissance jellegzetes, lépcsőzetes oromformái még a németnyelvű, felvidéki és erdélyi városokban is úgyszólván teljesen hiányoznak. Elszórtan előfordulnak festményeken, mint a szepeshelyi főoltár ostromozásán (1470—1480), vagy az Apostolok vértanúsága mesterénél az Országos Szépművészeti Múzeumban (1480—90.).

Külön, rendszerint függetlenebb típust alkotnak a polgári közösségek által emelt épületek, városházák, vásárcsarnokok stb. A valamivel későbbi időből 1501 és 1507 közötti évekből származó, a bártfai városházával kapcsolatban fennmaradt adatok élesen világítanak rá a gótikus és renaissance-elemek keverésére. A megrendelt «*finestrae italicales*» közvetlenül a máshelyen megkívánt «*finestrae praecipuae*» mellett szerepelnek. De a manapság is látható tornyos erkély és az emeleti helyiségek, főleg a tanácsterem ajtókeretei már tisztultabb, talán kissé túlhangsúlyozott renaissance-elemeket mutatnak. Ilyen kívánságokat királyok, főúri építtetők, városi közösségek és patriciusok támasztottak; az alternatív tervek és rajzok, a tervező és kivitelező elkülönül-

lése talán már egy modern, sajátosan renaissance attitűdre utalnak. A tervezés és eladás itt-ott már a tényleges építkezésektől függetlenül történik a nélkül, hogy a tervező művész azoknál közreműködött vagy azokban egyáltalán részt kívánt volna venni. A művész és a mű közötti viszony szabadabb, fölényesebb, de egyszersmint lazább is lett. A kigondoló, alkotó művész lassan külön válik a munkaközösségtől, a páholytól, a céhtől, és öntudatos művész-egyénség lesz. A terv már önálló értéket és életet nyert. A geometrikus alap elveszti átfogó jellegét, jelképes erejét és exakt részlettudománnyá önállósul.

Bejáratfülke a budapesti Országház-utca 4. számú házban. XV. század vége.

Annyi bizonyos, hogy az új értékek és formarendszerek iránti megváltozott ízlést az építészetben belül a vár-, palota-, kastély- és villa-architektúrában, általában a profán feladatokon észlelhetjük. Az úri rétegekben virágzó individualizmus elsősorban ezeket kedveli. A még némileg a középkori kollektívizmusból rekedt gótikus templomépítő üzem is csak kisebb, az egyes megrendelő erejét és élettartamát túl nem haladó egységeket, kápolnákat, szent-ségházakat hozhatott létre a régi vagy az új kor-stílusban. A tervek már nem a közösség és az örökkévalóság számára készültek, hanem a gazdagok és előkelők részére és közvetlen gyakorlati használatára. Az építési idő már nem nyúlik évtizedekre vagy évszázadokra, mint a középkorban, hanem az egyes alkotások pontosabban meghatározott tervek szerint és aránylag rövid idő alatt nyernek befejezést. Ennek a törekvésnek az akkor már erősebben meginduló készpénzforgalom is jobban kedvezett.

Ezen a téren is tapasztaljuk tehát a közösségi értékrendszerek fokozatos visszaszorítását az egyéni életszemlélet javára, bár óvakodni kell az általánosításoktól. Mert még Mátyás szolgálatában, prelátusai és országbárai számára — a városi közösségek, a patriciusi és polgári megrendelésekről nem is szólva, — túlnyomóan gótikus mesterek dolgoztak. Az már csak tudatos mérlegelés, megfontolt kiválasztás és legszemélyesebb döntés után történhetett, hogy bizonyos, elsősorban profánépítészetre és a személyi életkeretek kialakítására vonatkozó feladatoknál valóban előnyben részesítették a renaissance-szerű fogalmazásokat.

*

A szokásos tárgyalási sorrend művészeti ágak szerint általában csak a módszertani kényelem kérdése. A korstílusok és ízlésirányok ölelkezése, kereszteződése, keveredése látszólag teljesen közömbössé teszi ezeket a beosztási elveket. Legfeljebb fel lehetne hozni, hogy a klasszicizáló hajlamok eltérő hatékonysággal és váltakozó adagolásban érvényesülnek építészetben, szobrászatban, festészetben, műiparban. A szobrászatban a kőplasztika ezer szállal függ össze az építészettel, a kőfaragással, és így inkább hajlik annak renaissance-szerű irányzata felé. A nagy egyházi rendeltetésű architektúrák rendszerébe illeszkedő szoborművek viszont — és ehhez tartozik az egész faszobrászat is — még elszakíthatatlanul a csúcsíves hagyományokban gyökereznek. De a renaissance-alkotásokban is az átmenet építészet és szobrászat között annyira hullámzó, technikai és esztétikai kapcsolatuk legalább oly szoros, mint a gótikus fejlődés vonalán. A határterület a díszítő épületplasztika. A részletekben nem ritkán szó szerinti megegyezések állapíthatók meg, bár az olasz quattrocento érzéki varázsát és szenzibilitását a súlyosabb, körülményesebb magyar formakezelésben, még a tömegesen alkalmazott putto-ábrázolásokban is hiába keressük. A putto-frizek, úgy látszik, a budai renaissance-ornamentika hatása alatt az épületszobrászat legkedveltebb elemeihez tartoztak. Két elszigetelten talált darab formai hasonlatosságában is világosan mutatja a márvány és a vörösmészkő, az iskolázott vonal folyamatossága és a kemény, döcögő utánzás, az itáliai vendégművész és a hazai mester, azaz két kőanyag, két kézügyesség és két művészáreg közötti különbséget. Főnyom kivitelű szárnyas angyalfejek díszítik egy távlatilag szándékosan kissé eltolódott boltozati töredék rekeszeit és eszünkbe juttatják, hogy Bonfini is látott ilyen kazettás mennyezeteket a budai palotában. Újjongó angyalok viszik remete Szt. Pál lelkét a mennyekbe a rendalapító sírkövéről egyedül megmaradt vörösmárvány töredéken, mely Dénes budaszentlőrinci pálos barát és kőfaragó alkotása. Elragadó emléke ez a késői gótikus bájnak és a quattrocento örömteljes természetességének, újjongó, friss varázsának, még hozzá tipikusan csúcsíves, keresztvirágos díszítő keretben. Más, sajnos, nagyon töredékes frizrészt őriz a Magyar Nemzeti Múzeum, melyen az erősen elődomborodó puttók és gyümölcskoszorúk Mátyás korának egész életújjongását

és formakésztségét hirdetik, úgy, hogy a rajta alkalmazott királyi címer valóban úgy hat, mint a mondanivaló szerves kiegészítője, mint i felett a pont.

A kőcímer tulajdonképpeni területe azonban a sírkőszobrászat, ahol nem ritkán a sírlap egész felületét elfoglalja. Erős reliefhatás, húsos indák jellemzik a Halászbástyai Kőemléktárban őrzött felirat nélküli sírlapot, melynek címerképében egy félsast és három függőleges csíkot találunk. De nemcsak a sírlapokon, hanem a szárkokfágszerű síremlékeken is fellelhetjük az elhunyt

Földszinti szoba a budapesti Országház-utca 13. számú házban. XV. század vége.

címerét, rendszeren az elülső oldalon. A pajzsokat tartó puttók, harcosok, mitológiai alakok stb. és a címerábrázolások a kőfaragókat számtalan lehetőség és új meg új feladatok elé állítják. Tisztán dekoratív jellegű a szamosfalvi Mikola Ferenc síremléke 1471-ből a kolozsvári múzeumban, hasonló hatású Gosztonyi András sírköve az esztergomi székesegyházban: hazai mester munkája, melyen az átvett toszkániai formák alkalmazása és elrendezése biztos egyéni ízlés és bizonyos szűkszávú monumentalitás jegyében történt.

A sírkőszobrászat legelőkelőbb feladata azonban az elhunyt ábrázolása volt. Az emberi arc portrészzerű megmintázó készsége nem annyira fokozatosan, hanem inkább lökésszerűen bontakozik ki a középkori tipizálásból. Az első vívmányok inkább a mimika, semmint a fiziognómia területén érvényesülnek.

Az élesebb egyénítés felé irányuló kísérletek eléggé hirtelenül már a XV. század elején lépnek fel és nem ritkán közvetlenül a fajiság mélységeiből törnek fel. A fiziognómiai hűség és hitelesség az új egyéniségkultusz természetes következménye. Írott adatok igazolják, hogy a Bautzenben Mátyás tiszteletére emelt emlékszobor fejét, beépítése előtt, ismételten Budára szállították és az ábrázolt király jóváhagyását kérték. De az olyan épületszobrászati részletek is, mint a pannonhalmi kolostor figurális gyámkövei, főleg az átépítés mesterének arca és egyéb építészfejek, mint a már említett Kassai István-szoborfej Bártfán vagy a tatai múzeumban őrzött expressionista ízű eszményi fejnek feltétlen arcalkati hűsége megdöbbenő kifejező készséget árulnak el és hiteles következtetéseket engednek levonni az ábrázolók, ábrázoltak és szemlélők igényeire és optikai iskolázottságára. Vizsgáljuk csak meg ebből a nézőpontból azt a tudatos és fölényes szobrászati eljárást, mely Szentgyörgyi és Bazini Györgynek a pozsonyszentgyörgyi templomban őrzött és 1467-ből származó, biztosan és egyénien megfogalmazott síremlékét jellemzi. Mátyás kortársainak külső megjelenését, egyéni veretű életstílusát és gazdag skálájú lelkiségét csodálatos változatossággal példázza az egyházfejedelmek sírlapjainak hosszú sora. A szinte tolakodó realizmussal fölfogott, a suhogó ruharedőben és nyugtalan részletgazdaságában még gótikusan mintázott Somberg György-sírlap (1470) aszkétatípusa mellett áll Szécsi Dénesnek, felfogásban és visszaadásban ehhez a korai időponthoz képest (1465) meglepően kiegyensúlyozott alakja finom humanista arcával. Hozzá hasonlítva, majdnem visszaesésnek éreznők sok megpróbáltatáson keresztülment nagyműveltségű utódjának, Vitéz Jánosnak (1472) sírkőábrázolását, ha a meghatóan egyénien visszaadott arc nem ellensúlyozná a gótikus redőzetet és egyéb díszítő részleteket. Már-már a karikírozó túlzás határát érinti, a kőlap szegélyeit kövér testi arányaival majdnem széttöri a széles és nyers arcú Sirokai László püspök ábrázolása (1487) a sirokai templomban levő síremléken.

A sírköveken is a kor művészetének egész változatossága és egyéni jellege tükröződik. Hogy mennyire nem fedik egymást az új formavilág és a megváltozott életritmus, nagyszerűen mutatja két Budáról származó, vörösmárványból faragott sírlap egybevetése, Bernardo Monellinek, Beatrix királynő palotaispánjának 1496-ban készült, a quattrocento díszítőformáival és allegóriáival tökéletesen teleborított síremléke, nyugtalan, negédes, játszi benyomást kelt, míg Gergelylaki Bertalan köve korábbi (1480) keletkezésének és gótizáló részleteinek ellenére, tartásban és mozdulatokban már jóval közelebb áll az érett renaissance forma- és életstílusához. Más összehasonlítások, a részletformákon és kosztümtörténeti adalékokon túl, már meggyőző korhangulati és fejlődéslelektani támpontokat nyújthatnak. Zápolya Imre emléke 1487-ből a szepeshelyi székesegyházban az elhunytat halott merevségben, tökéletes részarányosságban, katonásan összetett lábakkal, féltő gondossággal megmunkált lemezpáncélban, csontos, erőteljes arcalkattal ábrázolja. Az egész együttesben a sarkokat kitöltő szép rozetták és a tiszta majuszukulás

betűtípusok képviselik csak az új formai iskolázottságot. A Zápolyák sírlapjai egész sorozatot alkotnak, melyen a sírkőplasztika kialakulását majdnem másfél évszázadon keresztül lehet tanulmányozni. A munkák nem az aránylag félreeső Szepességen készülhettek, kapcsolataik a Stibor János sírkövével meginduló budai szobrásziskolával annyira nyilvánvalók, hogy származásuk és főleg formai függőviszonyuk nem lehet vitás.

A budai és a szepeshelyi csoport mellé sorakoznak, mint legfontosabb ily természetű emlékek, a gyulafehérvári Hunyadi szarkofágok. A tumbákon fekvő alakok sajnos, meglehetősen megrongált állapotban maradtak csak meg. Annál többet mondanak a domborművek, főleg a két csatajelenet. A sok tekintetben még gótikus-kalligrafikus formaelőadásban is nyilvánvalóak a világos képszerkezet, a tartózkodó eszközökkel dolgozó téralakítás, a tudatosan alkalmazott vetőárnyékok, az egyénien felfogott test- és arcformák s úgy a

Angyalfejes fríz márványból. XV. század vége. (Halászbástyai köemléktár.)

ruhaviselet, mint a fegyverzet már az új természetszemlélet lehelletét árasztják. A tömeg ügyes elosztása és csoportosítása tagadhatatlan, az arányok és mozgási motívumok találóak. Konvencionális eszközök mellett feltűnő a lovak éles profil helyzete, a szemlélet élénksége: a renaissance felfogás annak formai apparátusa nélkül.

*

Tanulságos a szobrászati tevékenység szétágazása, anyag, rendeltetés és formaadás szerint. A homokkőből vagy fából faragott későgótikus termelés még úgyszólván egészen az építészet bűvkörében él, a katedrálisok és plébániatemplomok nagy üzemében, vagy pedig az oltárok látszatarchitektúrájában. A nagyjában kerekplasztikának elgondolt, itáliai formaakarástól érintett, márványból, vörös vagy fehérmész-kőből készült szabadplasztikai emlékcsoport túlnyomóan már felszabadult az építészeti kötöttségből. Hiszen akadtak már a budai leletanyagban is egyes szoborművek felállítására, beillesztésére előkészített pillérfő alakú szobortalapzatok. Mintha valahogyan fel-

ébredt volna a magyar művészetben is valami a klasszikus szobrászat izolált, kapcsolatmentes önelégültségéből és öncélúságából. A szabadon álló szoboralkotásokhoz tartoztak már anyaguk révén is a zárt architektonikus egységből elkülönülő bronzöntvények. Nagy anyagértékük miatt ezek voltak első sorban kitéve az eltulajdonításnak, elkallódásnak, beolvasztásnak. Pedig számolnunk kell az ilyen alkotások egész sorával. Kisebb méretük és könnyebb szállíthatóságuk élénkebb behozatalt tett lehetővé, de elképzelhetővé teszi az új stílustól érintett, az ötvösségben és egyáltalában a fémmegmunkálásban kialakult régi sajátos hagyományok megtermékenyítését és így a fokozottabb termelést. Az írott források (Bonfini) arról tudósítanak, hogy a budai királyi palota előtti téren egy életnagyságon felüli bronzból öntött Herakles szobor, a belső udvarban egy Athéna alakjával koronázott kútszobor állott, míg a főhomlokzat fülkéit Hunyadi Jánosnak és két fiának, az I. Ulászló parancsára lefejezett Lászlónak és Mátyás királynak ércebeöntött szoborművei díszítették. A főkapuzatot két ugyancsak bronzból készült harcos őrizte, két szárnyát pedig Herakles tizenkét tettét ábrázoló bronzdombormű borította. A bronzöntési technika és a mitológiai témák itáliai mesterekre vagy ott iskolázott hazai művészekre engednek következtetni, ha Bonfini leírását valóban tárgyilagosan és minden humanista belemagyarázástól mentesnek fogadjuk el. A bronzszobrok sokaságát egyéb leletek és hírek, illetve leletekről szóló híradások is igazolják. Amikor 1595-ben Don Johannes dei Medicis emberei Esztergomban sáncásás közben tizenkét mesteri ércszoborra akadtak, a hadvezér ezeket egy bizonyos Pessen doktorral Prágába küldte Rudolf császárnak. Csábító feladat volna, ezeknek nyomait a bécsi művészettörténeti múzeumra vonatkozó régi irományokban és esetleg a múzeum gazdag plasztikai anyagában felkutatni. Azonkívül tudjuk Vasari révén, hogy Lorenzo Magnifico, Nagy Sándor és Darius, Verocchio kezétől származó bronzdomborműveit küldte Mátyás királynak. Ugyancsak Verocchio készített egy márványkutat is a budai királyi udvar számára.

*

Az olaszországi import minden bizonnyal észrevehetően átszínezte a hazai művészi tevékenységet is, bár nem szabad szem előtt tévesztetni, hogy az átlagtermelés és ezzel a szoborművek túlnyomó többsége még gótikus szellemet és gótikus formákat mutatott és — ami nagyon fontos — fafaragványokból állott. E csoporton belül is egészen nyilvánvaló, hogy természetszemlélet és formakincs, realizmus és renaissance legtávolabb sem fedik egymást. Az előbbit tekintve a faszobrászat tetemes hányada, az utóbbinak csak szórványos esetei tartoznak a renaissance fogalom alá. A kassai faszobrászaton belül meggyőzően bontakozik ki végig gótikus formák álarca mögött az új természetérzés és életszemlélet. Kassai Jakabnak a müncheni Bayrisches National Museumban őrzött freisingi Madonnája, a stílusfejlődésben csak egy nagy hullámhegyet jelent. Ennek a külön fejlődési vonalnak Mátyás alatt elért delelését

jelzik a kassai főoltár alakjai, bár az újabb kutatás valószínűvé tette, hogy legalább egy évtizeddel a predella után készültek és egy regotizáló purizmus jegyében születtek. Különös stílusellentét áll fönn a predella dús, természetű renaissance indái, virág- és gyümölcsfüzérei közepett ábrázolt

Címeres sírkő. XV. század vége. (Halászbástyai köemléktár.)

élettől duzzadó angyalfejek, az alsósávban elhelyezett, nyugodt, erőteljes idomokkal ábrázolt föltámadási jelenet és a három főalak között. Ez a stílusellentét az alakos és a dekoratív művészetek közötti különbségből származik, az utóbbinak kronológiai és fejlődéstörténeti elsőbbsége nyilvánvalóvá válik. Akár az oltár szárnyas képei esetében, itt sem hiányoztak kísérletek — nyilvánvalóan a Kassai Jakabról szóló terjedelmes német szakiro-

dalom nyomán — hogy a főoltár mesterét a Multscherrel kezdődő és a blau-beureni főoltár alakjaiban kicsúcsosodó sváb fejlődési vonalba illesszék. Ez a kísérlet, eltekintve attól, hogy itt nem ulmi vagy más svábvidéki, hanem felsőmagyarországi munkákról van szó — nem veszi figyelembe a karcsú arányokat, a símább körvonalakat, a nyugodtabb mozdulatokat és a kiegyensúlyozott, drámainak éppen nem mondható arckifejezést. Ezeket a jelenségeket és tulajdonságokat bizonyos látószögből történő értékelés talán megannyi hiánynak vagy gátlásnak is érezheti. De a festőileg feloldott összbenyomás, a finom vonalritmus, a gazdag részletezés ellenére megfontoltan összefogott redőjáték, a mind a három alakon végigfutó, finoman kiegyensúlyozott, a sematizálástól és modorosságtól érintetlen titkos megfelelések a kassai főoltár szekrényében álló három szoboralakot csak a hazai talajból fakadónak és különösképpen a kassai művészet termékének mutatják.

Félreismerhetetlenül a kassai főoltár műhelykapcsolataira utal a galgóci várkápolna betlehem-csoportja, mely úgy kronológiailag (1480—85), mint stilisztikailag a klasszicizáló, az olasz formavilágtól is érintett predella és az oltárszekrény finom, enyhén archaizáló szobrai közé helyezhető. Szent Józsefnek mesterien kezelt feje a gótikus emberábrázolás egyik legszebb teljesítménye. A kis Jézus és az őt körülvevő angyalok már közel állanak a toszkánai puttótípushoz a nélkül, hogy ezt a kapcsolatot vagy közösséget teljesen le lehetne vezetni. Közvetlen érintkezés nincs ugyan kizárva, amint ezt a kassai városháza lépcsőházában az 1492-ből származó és Szatmáry György címerével díszített renaissanceszerű márványlap vagy a századforduló után, a kassai kőfaragócéhben feltűnő olasz mesternevek is igazolhatják. Azt a végső magaslatot, melyet a 80-as években és a 90-es évek kezdetén a hazai faszobrászat elérhetett, a bártfai Szt. Egyed-templom pieta-csoportja (a trónon ülő és a haldokló fiát támogató Úristen) jelenti. Lelki meghatottság és technikai tökély, vonalritmika és magasztos kifejezés, anatómiai tudás és biztos redőkezelés itt egy lényegben és rangban a kor művészetének magas színvonalához minden tekintetben illő remeket alkottak, melynek mesterét csak a kassai hagyományokból lehet megérteni. A bártfai Szt. Egyed-templom Szt. Erzsébet-oltára, melynek figurái és szárnyképei témáikban is szorosan kapcsolódnak a kassai főoltárhoz, minden függő viszony ellenére, különösen kézművességi tökéletesség tekintetében messzire elmaradnak mintaképük mögött. Bár kivált a Szűz Máriát ábrázoló főalak kissé negédes, lírai, jellemző későgótikus bája megkapó.

A látszólag annyira szerteágazó szépeességi fafaragó iskola lényegesen eltér még attól a műgyakorlattól is, mely ennek a területnek többi művészi megnyilatkozásából oly öröndetes frissességgel és eredetiséggel sugárzik. A pompás szépehelyi és csütörtökhelyi kápolnák árnyékában, a Zápolyák sírkörsorozata mellett és kivált a szépeességi festőműhely magas értékű alkotásaihoz képest a faplasztikában minden tagadhatatlan kézműipari ügyesség ellenére bizonyos

provinciális jelleg ütközik ki, mely messzire elmarad a kassai mesterek mögött. A szépehelyi Madonna és a nagyszalóki oltár (Nemzeti Múzeum), a nagylomnici oltár és a szépezzombati Mária-oltár legfontosabb alkotásai ennek az iránynak. Merevebb körvonalak, biztos statika, nehezen leomló redőtüremlések, aránylag egyénítően sommás arcábrázolás jellemzik. A kifejező erőben

A kassai székesegyház főoltárának szobrai. 1490 körül.

is bizonyos bágyadság észlelhető. A lelkiekben nem igen találunk olyan vonásokat, melyek a századeleji, úgynevezett «Szép Madonna» típusán túl nyereséget és haladást jelenthetnének.

A magyar későgotikus faszobrászatról szóló irodalomban minden útszálon kísértett Veit Stoss titokzatos alakja. Amit róla a német, magyar és újabban a lengyel szakmunkákban és folyóiratokban összeírtak, gyökeresen összekúsálta a művészettörténeti valóságot. Adatszerűen tulajdonképpen a követ-

kező, a magyar művészetre nézve csak mérsékelt jelentőségű két ténnyel számolhatunk. A nagyszerű nürnbergi fafaragó hihetőleg Mátyás megrendelésére készítette a király és Beatrix királynő címereivel díszített hatalmas szárnyas oltárt a pozsonyi székesegyház számára, mely a XVIII. században másutt nyert felállítást és a XIX. században tűzvész martaléka lett. A második magyarországi adat már kivezet a korvini korszakból és a mester fiainak, ifj. Veit János és Mártonnak sajnos csak okmányilag bebizonyítható erdélyi tevékenységére vonatkozik. Távol áll tőlünk, hogy a Stoss-műhely technikai és művészi vívmányainak jelentőségét és a magyar termelésre gyakorolt hatását tagadjuk, bár a mester ábrázoló biztonságát, izgatott eszményesítését és kifejezésteljes drámaiságát nem is lehetett egyszerű elhatározásból vagy véletlen érintkezésből elsajátítani. Kimondott tanítványi viszonyról egyáltalában nem lehet beszélni, még Lőcsei Pál esetében sem, vagy csak nagyon feltételesen; Lőcsei Pál műveinek lírai alaphangulata és vonalas-dekoratív körvonalazása minden technikai és formai rokonság ellenére más világból jött. A Veit Stossal és Mátyás királlyal egykorú alkotások között leginkább a bártfai Krisztus születése oltárában találunk felfogási és ábrázolási kapcsolatokat a nürnbergi mester iskolájával, e miatt a régebbi irodalom (Daun) ezt a munkát neki is tulajdonította. De az egész, különben is Schongauer képét követő kompozícióra különös tárgyilagos alaphangulat jellemző, s a Stoss-féle alakítások forró lehelletétől teljesen érintetlen az epikus-körülményes előadási mód, amelynek azonban megint egészen sajátos vonzóereje van. Közel áll a Krisztus születése oltára mesterének nyúlt arctípusaihoz és nyugodt lelkiségéhez az ugyancsak a bártfai Szent Egyed templomban és pedig a Mager Veronika által épített kápolnában álló oltár művésze.

Hiteles analógiák hiányában lehetetlen megállapítani, vajjon a Stoss-család melyik tagjával hozhatók kapcsolatba az 1525-ből származó erdélyi Rados-i oltár művészi értékű alakjai. Az oltáron a közvetlen műhelyhagyományok továbbélését figyelhetjük meg. De ezek a jelenségek az erdélyi emlékszenyvek elszigetelten állanak. Más összefüggésekre és egyetemesebb érvényre utal egy nemcsak Erdélyben, a szász (Bruckenthal-Museum) és székely (Csíksomlyó) vidékeken előforduló, hanem Eperjesen (Szt. Miklós-templom) is föllelhető Madonna-típus.

A későgótikus, klasszicizáló és realisztikus irányoknak tökéletes érvényű összegezését kapjuk a szép, már egészen renaissance-stílusban készült, a predelláján szereplő címerekről Mátyás oltárnak is nevezett lőcsei «vir dolorum»-oltár faragott szobraiban. A Megváltó megmintázásában mutatkozó anatómiai helyességre törekvő fáradozások, Mária arcának a gótikus redőzet közül győzedelmesen sugárzó telt ovális alkata, az Evangelista János meghatott és megható lélekábrázolása, minden elfogódottság és a gótikus műhelyszokások minden tagadhatatlan továbbélése mellett, már világosan hirdetik az új ember- és lélekábrázolási szándékot és részben készséget is. A szobrokban is jelentkező símább, folyamatosabb formák iránti törekvésekkel a technikai kivi-

tel — sajnos — nem tudott mindig lépést tartani. Így a végeredmény inkább fejlődéstörténetileg érdekes, de nem tudja a közepes kvalitásokat elfelejtetni. A lőcsei «vir dolorum»-oltár mesterét tisztes távolságban követi a bártfai Szt. Kereszt-oltár keresztrefeszítésének művésze. Félreismerhetetlen nála is a komoly, de nem mindég sikeres törekvés a ruhátlan test anatómiailag meggyőző visszaadására; Mária nemes vonalú, finoman klasszicizáló arcformája is emlékeztet a lőcsei elődre. A mellékes részletekben, díszítésben és kivált a ruhás alakok redőlabirintusának megmintázásában mesterünk nem tud szabadulni a gótikus formahagyományoktól és az akkor már elért színvonalhoz képest is határozott hanyatlást mutat. Kissé merevebben és szárazabban jelentkezik a korstílus az esztergomi főszékesegyházban őrzött úrkoporsón, melyet ugyanannyi joggal lehetne beleilleszteni az építészettörténeti vagy az iparművészeti fejlődés vonalába is. A templomszerű épületek zárt csarnokformája, a tagoló és díszítő elemek karcsú arányai és játsszi formái ugyanannak a korérzésnek kifejező eszközei, mint amely korérzés a szobrok és domborművek hol nehéz és száraz, holszögletes-mozgalmas körvonalaiban nyilatkozik meg. Külsőleg még a XVI. század is a részben anyagdiktálta gótikus keretekben mozog. Feltűnő kivételek nem túlgyakoriak.

Corpus Domini a bártfai Szent Egyed templomban. 1490 körül.

Művészbiográfia és stílustörténet — sajnos — a faszobrászat terén is ritkán találkozunk. A javasolt mesternevek (Alexander mester a kassai főoltár, Weiss János az eperjesi főoltár, Tarner István a bártfai Szt. Erzsébet és az ugyancsak ott álló Mager Veronika-féle oltár esetében) tetszetős feltevések jelentőségén és értékén túl nem igen juthatnak. De a név maga, további életrajzi támpontok és hiteles kapcsolatok nélkül, kevésbé fontos, mint egy névtelen mesternek korabeli és autentikus műalkotásokban lerögzített művészi arcéle.

Külön utakon jár most is a dunántúli terület, melynek emlékanyaga különben is összehasonlíthatatlanul csekélyebb, mint a felvidéki vagy akár-

csak Erdélyé. Mint különösen jellemző alkotást említjük a nagyon egyéni arcú, karcsú túskevári Madonnát, a biztos technikájú jáki Mária-szobrot és a zalaszentgróti Madonnát. Utóbbiban a magyarországi későgótikus ábrázolási lehetőségek, technikai mesterfogások csúcsát, vagy talán már túlhajtását érezzük. De a kánonszerűen szép és talán éppen ezért kissé kifejezéstartalomban és a kis Jézus meggyőző anatómiája már megváltozott emberszemléletre utal. Mintha ebben a munkában a sajátos helyi hagyományok s a nagy déli kőszobrászati műhelyek termékenyítő közelsége sűrűsödtek volna össze. Ide sorolhatjuk még a remete Szt. Pált ábrázoló s ugyancsak Zalaszentgrótról a Nemzeti Múzeumba jutott kifejezéstartalomban, tömörszerű fadomborművet, bár keletkezési ideje már a századforduló éveire esik. A redővonalak és türemlések gótikus játékát szabályozó szeszélyesebb vagy ritmikusabb ismétlések már megnyugodtak, kevés és tömör vonalba folytak össze. Már a kőfaragásban otthonos szemlélethez és anyag- és formaszámításhoz kezdenek közeledni és kezdenek — bár adatszerűen nehezen bebizonyítható utakon és eszközökkel érvényesülő klasszikus — déli érintkezéseket sejtetni. Ez csak egy példa arra, hogy az ellentétek kőszobrászat és fafaragás, későgótikus vonalművészet és renaissance-szerű test- és térbeliség között lassan, azaz az anyag diktálta határokig elmosódnak, a nélkül, hogy felfogásban és formaadásban már egységes korstílusról lehetne beszélni. Az arc is kiegyensúlyozottabb lelki tartalmak tükre. Az ábrázolás kerüli a túlzottan barázdált felületeket, a realizmus túlhajtásait, melyek tulajdonképpen már nem is valószínűséget, hanem annak kiélezését, stilizálását, tehát megváltoztatását jelentik.

A későgótikus stílus sajátos jegyei, a szenvedélyek fortissimója, az érzések misztikus szétáramlása és bizonyos mértékig a szemlélet metafizikai tágassága és mélysége hiányzik az egykorú magyar ember- és természet-ábrázolásból. De az izgalmak és szenvedélyek lefokozása nem jelenti azok eltüntetését, letagadását. Az 1480 körül dolgozó ismeretlen kassai mesternek az orgonakarzat alatt elhelyezett alakjai, kivált Szt. Imréje és alamizsnás Szt. Jánosa annyi lelki meghatottságot és közvetlen érzésvallomást sugároznak, hogy kifejezésbeli szegénységről vagy csak kényszerű korlátozásról nem igen beszélhetünk. Az alamizsnás Szt. János alakja úgy hat, mint a nagy Kassai Jakab Nicodemus della Scala-szobrának egyenes leszármazottja és nagyszerű elődjeivel együtt hitelesen bizonyítja a magyar szobrászati tendenciák önálló és egyéni értékű folyamatosságát, s egészen sajátos kifejező erő és művészi fejlettség magasfokú termékei.

*

Az új testszemlélet és a renaissance szobrászati ügyességének szinte kizárólagos területe azonban tulajdonképpen a kőplasztika. A század dereka stílusának elfogódottságát és megnyerő báját sugározza az ugyan itáliai műhelygyakorlatokra valló, de hazai palaköből készült angyali félalak a Halász-

bástyai Köemléktárban, míg az ugyancsak ott őrzött, számtalanszor tárgyalt és közölt vörösmárványból faragott Madonna-torzóban Donatello nagyvonalú formálátása és realisztikus páthosza a szeszélyesen és törtvonalúan kezelt redőzeten keresztül is átvillan. Az arcok, a kis Jézus felsőtestével együtt ezúttal is áldozatul estek az izlám képrombolásnak. A kegyetlen megcsonkítás

„Vir dolorum” oltár a lőcsei Szent Jakab templomban.
1475 körül.

alatt is érezzük a kifejezés áhítatát, még az arcrészek kezelésében is a kövésés olyan járatosságát észleljük, mely nálunk a XV. század második harmadában nem lehetett elszigetelt jelenség. A munkák klasszikus eleme győzedelmesen áttör a csúcsíves forma- és redővibráláson. Hasonló állapotban, azaz megcsonkított fejekkel maradt ránk az úgynevezett visegrádi Madonna az esztergomi Keresztény Múzeumban. Azonban a Madonna köpenyredői alatt előbukkanó gyermekfej (Keresztelő Szt. János), úgy látszik, észrevétlen maradt és elkerülte a faragott arcok közös szomorú sorsát a török hódoltság alatt.

Így legalább támpontokat nyújthat a megrongált arcok rekonstruáló felidéséhez. Biztos szemlélet, iskolázott képszerkesztés és nem utoljára nagyon gondos kivitel jellemzi ezt a Magyarországra szakadt toszkánai művészt, vagy Toszkánában iskolázott magyart. A munka maga a hazai kőanyag tanúsága szerint itt készült. Alkotójában régebben Fiambertit vélték felismerni, újabban, több stilisztikai megegyezésre támaszkodva, Silvestro del Aquilára gondoltak, majd Giovanni Ricci da Sala-t javasolták, de a szobor valószínűleg egy névleg még megfoghatatlan, nyilvánvalóan Desiderio da Settignano műhelyéből jövő mester alkotása.

Még nehezebb feladat elé állítja a stíluskritikát a diósgyőri Madonna torzója, melyen a rombolás ugyancsak alapos munkát végzett. A két oldalalak feje és keze, a Madonna és a kisded felső teste, a trónus alatt ülő három angyalka majdnem teljesen hiányoznak, de a ruházaton is erősebb pusztítások nyomai látszanak. Az ülő test monumentalitása, a mellékalakok szabad és természetes állása és mozdulatai megcsonkítottságukban is elárulják a művész olasz származását és közvetlen, első forrásból merítő tudását, de határozott azonosítást Giovanni Dalmatával mégsem engednek meg.

Ezekkel a megcsonkított fejekkel vagy fej nélkül ránk maradt emlékekkel ellentétben egy legújabbban előkerült szoborműből csak a fej maga maradt meg. A letört állkapocs hozzászámításával fél méter magas töredék vörösmárványból van faragva, melynek fehér erezete még nyomatékosabban aláhúzza a plasztikus hatást. Az alsó arcrészek kiszélesednek és állati torzképpé laposodnak. A gondosan kidolgozott garat és a hátsó oldálnak építészeti összefüggéseket sejtető kiképzése arra vall, hogy szökőkúthoz tartozó alakos dísszel van dolgunk. A biztos formakezelés renaissance-iskolázottságot árul el, a faszobrászatra emlékeztető dudorodások, ráncok és egyéb gótikus származékok a magyar középkori hagyományokban otthonos mestert sejtetnek és az anyag hazai keletkezésére utalnak. A hatásos fej nagy tudásról és pattanásig feszült brutális erőről tanúskodik. Beszédes emléke a régi és új elemekből összetett Mátyás-kori magyar művészet centrumában, Budán elért színvonalnak. A technikai kivitel és a hatalmas arányok csak az új életszemléletből érthetők. De ilyen esetekben, úgy látszik, mintha legnagyobb tudatossággal ragaszkodtak volna még a gótika kifejező értékeihez és lehetőségeihez. Az egyszerű tovább-burjánzás mellett megfontolt kiválasztás képzelhető el, kivált olyan korban, mikor a gótikus stílus érzésvilága és formakincse az átlagtermelésben mindig kéznél volt. Felette vonzó annak megfigyelése, ahogy a két irány érintkezik és egymásba fonódik, hogy a még mindig élő gótikus hagyomány az új formafelfogásra is vissza tudott hatni és azt jellemző módon átszínezi. Ilyen munkák láttára, amilyen ez a torzfej, eszmélünk csak rá, milyen erősek voltak a régi művészet energiáival telített áramlatok, még a XV. század végén, sőt a XVI. században is. Nagyon szerencsés példa arra, ahogy a későgótika megrázó kifejezési realizmusa, a renaissance világos elképzelése és símulékony formaművészete egymást át tudták hatni. Nem

Szentkereszt-oltár a bártfai Szent Egyed templomban. 1480—90.

szabad elfelejteni, hogy a középkori művészetnek ez a késői, saját nedveitől táplált iránya maga is tulajdonképpen modern vívmány volt. A vízköpőben találkozó nyers erő és izgalmas expresszionizmus az egyik oldalon, a klasszikus kialakító készség, a monumentális formák iránti érzék a másik oldalon, kronológiailag még egy síkon mozognak. Az új és a régi stílus erővonalai ezen a ponton átmetszik egymást, hogy a magyar művészettörténetnek egyik legérdekesebb alkotását hozzák létre. De még ebben a nagyszerű torzításban is érezhetünk antik szellemet abban a Burckhardt-i értelemben, hogy az emberi és állati formák keveredéséből kialakult típusok, átmeneti lények olyan átfogó életérzésből fakadhatnak, mely egyszerűen ránk kényszeríti az ilyen lényekben való hitet. Ez a monumentális fejalkat valóban nem hat a szörnyeteg, a förtelmes látvány kellemetlen feszültségével, a kivitelnek csak az új stíluslehetőségekből magyarázható tökéletessége és ez a gótikus kifejező erőfokozás a Mátyás ideje kevert kultúrájának ha nem is éppen legértékesebb, de feltétlen legszemléltetőbb példáját, legélesebb formulázását mutatja. Történetileg többet mond, mint a kor jellemzésére rendszerint felhozott egyöntetű renaissance-alkotások.

Az utóbbiakhoz tartozik a régebben szintén Giovanni Dalmatának tulajdonított, de nyilvánvalóan a felsőitáliai iskolák stílusjegyeit mutató két arképdombormű Mátyás király és Beatrix királynő ábrázolásával. (Ezelőtt a bécsi Kunsthistorisches Museumban, majd a budapesti Szépművészeti Múzeumban, jelenleg a királyi várpalotában.) Megrendelt művek ezek, kimondott gyakorlati modellszerűség nélkül, bár simán és természetesen illeszkednek bele Mátyás ikonográfiájába. Az ilyen megrendelésre és idegenben készült munkák a korvini korszak magyar művészetére formakialakítás szempontjából meglehetősen közömbösek és a szobrászatban nem is túl gyakoriak. (Itt rámutatunk még egyszer Verocchio bronzdomborműveire és díszkútjára.) Már több ihletet és termékenyítő erőt kell tulajdonítani a bevándorolt mesterek kezétől származó, de itt a helyszínen és hazai anyagból készített alkotásoknak, már a szükséges segítőerők miatt is, akikből csakhamar munkatársak és önálló tervező mesterek lettek. Most már adva voltak a lehetőségek az alkotóerők összegezésére. Ez annál könnyebben ment, mivel a hazai fejlődésben, ha nem is hasonló formák, de hasonló jelentéstartalmak alakultak ki. Az idegen ösztönzések ettől kezdve inkább csak járulékos jelentőséggel bírnak. Itt-ott ugyanis közvetlen és külső itáliai hatások nélkül áll elő az új képszerűség és érzésvilág. A megváltozott életritmus és mozgási páthosz elég gyakran szintén már klasszicizáló eszközökkel (párhuzamos ruharedők) dolgozik, de formai előadásban és lelki kifejezésben a gótikus szenvedély túlzásainak előkelő letompításával ér csak el igazi klasszikus hatásokat. A lelki élmény feszültsége és irracionalizmusa a magyar művészetben különben is mindig ezt a kiegyensúlyozott vérmérsékletet mutatja. Erősebb, szenvedélyesebb érzéshalmozásokat nem kerestek, nem is kívántak elérni. A statika és a funkcionális iránt állandóan ébren levő érzék így sok tekintetben már egyengette

a renaissance útját. De a gótikus forma- és képzetvilágban töltött hosszú és termékeny idők megóvták szobrászatunkat a renaissance-ban való teljes elmerüléstől és ezzel saját eredeti értékeinek elvesztésétől, illetve az itáliai mintákat egyszerűen másoló epigonszerűségtől.

Garamszentbenedeki úrkoporsó. XV. század vége.
(Esztergom, Székesegyház.)

Ez a biztos elhelyezkedés a középúton nem jelentett visszafelé tekintő, klasszicizmusában megmerevedő formai abszolutizmust. A keletkezési hely hangulata és háttere még a szószerintinek látszó átvételeknél sem közömbös. Az alkalmazott idegen formák mögött és függetlenül tőlük csak a pillanatnyi történeti helyzetből magyarázható érzésszerű hangsúlyok módosítják az össz-

benyomást. Ez a földhöz kötött, nehéz, józan irány az egykori gótikus termelést is lecsillapítja, racionalizálja. A testábrázolás nyugodt, kedélyes hangulata, azt mondhatnók kis túlzással, a keresztény-ikonográfiai ábrázolási képzetek szekularizálása jellemzi a fejlődés menetét, melynek végleges, végzetes fokát az 1526-ban készült Báthory-Madonna jelzi.

A szabadplasztika alkotásai különben is kiválóan alkalmasak a történeti formaváltozások és a művészi kifejező erő folyamatosságának igazolására. Jelentős formai és szellemi áramlatok által táplált fejlődés vezet az 1400 körüli idők bátortalan, protorenaissance ízü kezdeteitől, a párhuzamos és egymást követő korstílusokban és a helyi hagyományokban gyökerező kialakuláshoz Mátyás fénykorában és a XVI. század elején. Itt úgyszólván végig abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a nehezen ellenőrizhető írott adatok és a kipusztíthatatlan népszerű hiedelmek mellé vagy inkább helyébe oda állíthassuk az elsőrendű, részben csak legújabbban előkerült vagy méltott mesterművek egész sorozatát. De éppen ezekben a csúcsteljesítményekben érezzük az egész formaorganizmuson átlüktető, egyéni ütemű vérkeringést, mely többé-kevésbbé tudatosan alkalmazott idegen segítőeszközökön túl még egy többletet, már a megváltozott keverési arány révén új, sajátlagos történeti kifejezési értékeket jelent. Ez még azokban a művekben is jelentkezik, melyekben ez a folyamat esetleg esztétikailag alacsonyabb síkon mozog. Mert a kánoni formszépességhez és a déli renaissance eszményképéhez való legszorosabb ragaszkodás mellett is annyi mindent érzünk a formák és motívumok mögött az eltérő ütemből, vérmérsékletből és műakarásból, hogy a klasszicizáló beállítást nem maradhatott csupán vérszegény program és gátló béklyó. Az eddigi kutatások, melyek Benedetto da Maiano, Giovanni Dalmata, Giovanni Ricci szerzőségét próbálták igazolni, elégtelen kritikai és módszertani alapokon nyugszanak. Ezekből szerves és logikusan egymásbakapcsolódó fejlődési folyamatosságot nem lehet rekonstruálni.

Ezzel szemben a nagy vízköpő torzfej tartalmas expresszionizmusa, a visegrádi Madonna és a Halászbástyai Köemléktárban őrzött palaköből faragott angyal kalligrafikus és mégis símulékony tartása, a budai vörösmárvány Madonna realisztikus páthosza, de még a kassai és lőcsei főoltárok gótikus szoboralakjai is kivétel nélkül új szellemet lehelnek. Az elszórtan még jelentkező tört redővonalak, a díszítő részletekben tomboló öröm, a nyugtalan körvonalak még a gótika örökségéből valók, a származásra, az útra utalnak és nem a célra és végeredményre, nem az új élet- és világérzésre. Az alkotások túlnyomó részét magában foglaló, eszközeiben és céljaiban még gótikus formájú, a renaissancetól aránylag érintetlen későközépkori faszobrászat iránya viszont még azokban az esetekben is, amikor nyilvánvalóan német mintáktól függ, sőt amikor németnyelvű magyarországi mesterekről van szó, még mindig nélkülözi az egykorú német munkák átlagára oly jellemző nyugtalan kutató lélekanalízist. Minden valami józan középkorkorra van hangolva. Így tehát a külsőségekben a gótikus formahatás szívós tovább-

Alamizsnás Szent János. 1480 körül. (Kassa, Székesegyház.)

élése mellett sem szabad annak játszani, mozgalmas, szeszélyesen burjánzó megnyilatkozásaira gondolni. A ruharedőknél itt-ott, főleg a felvidéken mégis csak felbukkanó gomolyodása és duzzadása sokkal inkább kelti a külsőleges átvétel és másolás benyomását, mint az itáliai ábrázolási sémák és formarendszerek. A két pólus összehajlásának folyamatát ebben a hazai hangulatra jellemző, középúton haladó kiegyensúlyozó értelemben hirtelen megakasztják a történeti katasztrófák.

*

A Mátyáskori magyar festészet renaissance jellegét régebben kizárólag csak a Corvina-könyvtár kódexdíszítésében látták, sőt ezekben az alkotásokban magasztalták az egész irány, a magyar renaissance-kultúra tengelyét és tulajdonképpeni beteljesülését. Sajátos magyar szempontból történt kiaknázása nem áll és nem is állhatott arányban a máskülönben sikeres és a magyar tudományosság díszére szolgáló fáradozásokkal. Elsősorban azért, mert legjava megrendelésre készült, a magyar művészi élettől teljesen idegen, messze Firenzében vagy Milanóban dolgozó mestereknél. A ragyogó névsor nem kárpótol. A meghívott és Budán dolgozó művészek méltón egészítik ki ezt a névsort. Ezek mellett a hazai mesterek teljesítményei eltörpülnek, eltűnnek. Munkásságuk legfeljebb egyes címerképekre szorítkozik.

Szinte áthidalhatatlan szakadék választja el a könyvminiátorok művészetét az oltár- és táblaképfestéstől. Az a formaközvetítő és stílushordozó erő, melyet az illuminált kódexek régebben gyakoroltak, a század közepe után egyre gyengült, a népszerű grafikus lapok háttérbe szorították. Ezzel szemben szinte párhuzamosan halad az eddig oly jelentős olasz befolyás hanyatlása, és a főleg német fa- és rézmetszetek által közvetített későgótikus átvételek, módosítások, átszínezések erős megnövekedése. Ezután következik, illetőleg ebből támad a műfajok felváltása (a szálak erősen összekuszálódnak), a határozott és általános változás a művészet igazodásában. A metszetkölszönzések, melyekre újabban gyakran hivatkoznak, nem annyira módszertani csodaszerek, azonban mint kortünetek a grafikai műfajokon belül valóban fontos eltolódásokra utalnak és ezek folyamán nagy elhajlásra a későgótikus magyar festészetben. A metszetek egyszerűen átveszik az illuminált kódexek szerepét. Egészen különös jelenség előtt állunk, amikor az egész akkori szellemi és művészi helyzetünkre jellemző kétpólusú igazodás egy területen elveszti hatályát. A magyar festészet már Mátyás alatt és utána még jobban, minden tekintetben a gótikus áramlatok lekötözöttjének látszik.

A táblaképeké volt a szélesebb publicitás, míg a kódexgyűjtemények mindinkább az előkelők, a kevesek kedvtelésére szolgáltak. Már az építészet tárgyalásakor megpendített lehetőség, hogy vajjon a Corvinában őrzött elméleti és technikai traktátumok bizonyos hatással lehettek-e az élő műtevékenységre, a festészet terén még valószínűtlenebb. Bár az ilyen normatív, sőt fejlődéstörténeti érdeklődés a humanizmus századában valóban észlelhető. Pietro Paolo Vergerio, Vitéz János barátja, az évtizedekig nálunk élő olasz

humanista Giottót ajánlja mintául a festőknek. Ez több viszonylatban tanulságos, hiszen a művészet klasszikus hazájában az újtók, Masaccio vagy Donatello itt-ott tudatosan visszanyúlnak erre a nagy elődre. A vizuálisan átélt és visszaadott mintakép tehát már elméleti mérlegelés tárgyává válik és mint az új általános műveltség tartozéka, helyet foglal az élő kultúrtudatban. De az új élet- és természetfelfogás és ábrázolás nem az ilyen elméleti alapokból indult ki, hanem gyakorlatilag az itt dolgozó olasz mesterek révén jutott el a magyar fejlődésbe. Már az első ezzel kapcsolatban felmerülő művész-név, Masolino da Panicale, a korai quattrocento legizgalmasabb problematikájába vezet be. A Mátyás kegyeit élvező és udvaránál dolgozó olasz építészek, szobrászok és miniátorok mellett még ebben az összefüggésben is meg kell említeni Francesco Rosellit, Cosimo Roselli fivérét, aki mint festő,

Visegrádi Madonna. XV. század. (Esztergom, Keresztény Múzeum.)

miniátor és metsző 1480 körül két éven keresztül kiterjedt és sokoldalú munkásságot fejtett ki Budán.

A művészek özönlését kísérte a festmények nagyarányú behozatala is. Vasari híradását, hogy Lodovico il Moro legjobb udvari festőjénél rendelt meg egy képet Mátyás számára, Leonardóra is lehetne magyarázni. Úgy-szintén tudjuk, hogy Filippino Lippi is több képet festett a magyar király részére, közöttük egy éremábrázolások alapján készült arcképet is. Ugyancsak fel lehet ismerni Filippino Lippi, továbbá Francesco Francia, Pinturicchio képeinek, rajzainak nyomát iparművészeti tárgyakon, ötvösműveken és textilmunkákon is.

Ezek az adatok az általános kultúráramlat felidézésére nézve nem csekély fontosságúak, azonban a tulajdonképpeni művészettörténeti lefolyásra alig nyújtanak termékenyítő támpontokat, mivel az adatokkal kapcsolatba hozható emlékek egyáltalában nem maradtak ránk, illetve a rendelkezésünkre álló anyag nagyjában más irányt mutat. Azonkívül ez a művészi behozatal

csak bizonyos, aránylag vékony rétegekhez fordult. A magyarországi festői kultúra már a XV. század eleje óta szociális rétegek szerint oszlik meg. Az udvari és az udvarhoz közelálló főúri és főpapi körökben követni tudjuk a

Angyal félalakja. XV. század második fele.
(Halászbástyai köemléktár.)

megrendelt és behozott festmények hosszú sorát Masolinótól Filippinón át Domenico Puligóig. Ezzel szemben a termelés mint műfaj, legnagyobbbrészt az oltár- és táblaképre szorítkozik, és mint megrendelőre és vevőre, a polgári

rétegre. Természetesen nem szabad ezt a társadalmi rétegződést és a kulturális igények megoszlását túl sematikusán képzelni. Ehhez az egész szellemi helyzet átmenetekben, árnyalatokban és fokozatokban túlságosan gazdag.

Madonna a kiséddel. XV. század második fele.
(Halászbástyai kőemléktár.)

A németalföldi és német területekről beszivárgott «devotio moderna» név alatt ismeretes kultúrhangulattal az onnan jövő művészi befolyások is arányosan nőnek. Ha renaissance-szerűségen mindazok, a szemlélet és formaadás tárgyi

hűsége és biztonsága iránti követelmények beteljesülését értjük, melyeket a realizmus fogalmával szoktunk körülírni, akkor későgotikus festészetünk túlnyomó része minden bizonnyal idetartozik. Ha viszont közvetlen érintkezést értünk rajta az Itáliában elért formatisztasággal vagy többé kevésbé kézzel fogható hasonulást hozzá, akkor magyarországi renaissanceképek elég gyéren akadnak. Első pillantásra is eléggé feltűnik az összhang hiánya gondolatvilág és formai kialakítás között épp az élet legtökéletesebb, legteljesebb tükrében, a festészetben és még hozzá az ünnepelt humanista király alatt. Lassan mégis meg kell szoknunk, hogy a magyar humanizmust is az akkori irodalmi életnek csak egy részére szűkítsük, az egész termelésnek egy ugyan ragyogó, de az egykorú skolasztikus, legendáris vagy akár világi jellegű írásokhoz képest aránylag kis hányadára. Még aránytalanabb a viszony a művészet, elsősorban a festészet terén.

*

Mindenben kötelező következtetéseket ebből a helyzetből nem lehet levonni, ezek a megállapítások egyedül a nagyobb számban fennmaradt egyházi rendeltetésű táblaképekre vonatkozhatnak. A miniatur- és a sajnos csak nagyon töredékesen rendelkezésünkre álló falfestészetben az itáliai befolyás nyilvánvalóan dominál. A Mátyáskori falfestészet felderítését célzó eddigi kutatások sovány eredménye a mostoha fennmaradási körülményekben csak részben leli magyarázatát. Másrészben pedig az akkori művészet-történeti helyzet tükrözését látjuk benne. Szép hagyományai voltak ennek a művészetnek Magyarországon is, de hiányzott a fejlődési folytonosság és a megfelelő feladatkör. A magyar falfestészet fénykora a Szt. László és Szt. György-legendák és egyéb szent történetek ábrázolásával a XIV. század utolsó és a következő század első évtizedeire esik, Mátyás alatt tehát már visszahozhatatlanul elmúlt. Igaz, hogy ez sem volt freskóstílus a szó monumentális értelmében, hanem arányok, képszerkezeti elvek, ábrázolási folyamatosság és képhangulat szerint, inkább falfelületekre vetített miniaturfestészet. A hazai kódexdíszítés hanyatlásával úgylátszik a falfestészet is elvesztette életető nedveit, illetve ahhoz hasonlóan fejlődéstörténeti zsákutcába került és komolyabb teljesítményeiben csak idegen mesterekre és mintaképekre szorult. A miniaturfestészet helyét elfoglaló, túlnyomóan német eredetű grafikai tömegtermeléstől még kevésbé volt várható a falfestészet megtermékenyítése. Így tehát a szórványos maradványokból leszűrhető tanulságok alapján két emlékcsoportot lehet megkülönböztetni. Az egyik oldalon áll az itáliai származású kimondott importművészet, melyre nézve a Filippino Lippi iskolájára valló esztergomi «Kardinális erények» nyújtanak értékes példákat. Mellette halad a régi modor megmerevedett vagy durvább formája, melyre az igaz még Szilágyi Erzsébet idejére visszanyúló vajdahunyadi töredékekből lehet némiképpen következtetni. Egyes szórványos maradványok, úgy látszik, a két véglet között foglalnak helyet. A brassói fekete templom egyik déli

kapujának ívmezejében a koronás Mária ábrázolása látható Szt. Katalin és Borbála között is Mátyás és Beatrix címereivel díszítve, olasz quattrocenteszk ikonografiai (Santa Conversazione) minták alapján, sőt azoknak naív félreértéséből komponált, formai és ábrázolási tekintetben is régi és új, idegen és hazai motívumokat összegező alkotás, melyeknek művészi értékét és történeti behelyezését nagyon rossz fennmaradási állapota inkább sejteti, mint bizonyítja. Ezek a falfestmények minden értelemben levegő- és háttérnélküliek. Történeti, művészeti, élettani és ábrázolási-távlati szemszögből az alakok elszigetelten állnak vagy ülnek az előtérben. Egyaránt bizonyos ornamentális-

Diósgyőri Madonna. XV. század vége. (Országos Szépművészeti Múzeum.)

árnyrajzi hatás jellemzi az idegen és hazai mestereket és alkotásokat, nem-kevésbé a két irány keresztezéséből keletkezett műveket. Nem vitás, hogy a fennmaradási körülmények szeszélye folytán kissé torzítva látjuk a táblaképekből rekonstruálható művészettörténeti helyzetet. A viszony eredetileg minden bizonnyal kevésbé volt aránytalan. Ezt bizonyítja a magyar származású művészek sora, akiket az új művészet Itáliába csábított. Ezek közül megemlíthjük, mint a hosszú, még a XIV. századba visszanyúló művészsor folytatóját, Pannoniai Mihályt, akinek egyetlen ismert és szignált képét a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Egész szoros iskolakapcsolat látszik fennforogni mesterünk és a ferrarai Cosimo Tura között. A körvonalak kemény duktusa és a kolorit fémszerű csillogása egyértelműen erre vall. De a dekoratív részletek kissé aprólékos alkalmazásában és halmozásában, a végtagok túl-

hangsúlyozásában Tura szenvedélyes, barokkos extázisa a magyar mesternél már a karikatúra határát megközelítő kiélezést nyer. Legjobban példázza egymáshoz való viszonyukat Mihály mester Ceresének és Cosimo Tura a londoni National Gallery-ban őrzött allegóriájának egybevetése. Az általános elrendezés, a trónszék felépítése és a díszítő részletek szinte szószerint megegyeznek. A színadás acélos fényében és a részletek finom kiczellálásában a magyar mester talán még felette is áll az olasznak, akinek inkább munka- és műhelytársa lehetett, mint tanítványa. Ez a mester és alkotása teljesen elszigetelten áll a magyar fejlődésben előzmények, kapcsolatok és hatás nélkül. A század második felében még egész sor magyar származású művész itáliai tartózkodása, illetve működése mutatható ki. Giorgio de Domenico de Ungaria és Andreas Pannonicus Ferrarában, Bernardo de Buda, Niccolo Hungaro és Paride Ungaretto Nápolyban. Udinében halt meg 1475-ben Stefano Transilvanico vagy de Sette Castelle, egyszemélyben ezermester, festő, fametsző, aranyozó és üvegfestő.

*

Az olasz hatásokhoz és kapcsolatokhoz hasonlóan a festői fejlődés szintén nagy értékeit hordozó második áramlat, a németalföldi művészet hullámai ritkábban csapnak át magyarországi területekre. Majdnem egykorú a németalföldi hatás Rozsnyói Jánosnak 1445-ben készült, azonkívül német és olasz elemeket is felmutató nagy kálváriakompozícióján a nagyszombati plébánia templomban. Ugyanez a hatás szintén olasz motívumokkal és ikonografiai részletekkel keverve bukkan elő a cseggöldi zenélő angyalokban az esztergomi Keresztény Múzeumban. A B. E. 1498. szignatura, sajnos, még megfejtetlen. A hamisítatlan, közvetlen németalföldi befolyás és a német közvetítés mellőzésével érvényesülő itáliai formarendszer ereje különben soha és sehol olyan egyöntetű és kizárólagos, mint egyes építészeti vagy szobrászati alkotásokban. Tiszta flamand képformák és stílusszármazékok sem merülnek fel, legalábbis Mátyás idejében. A Jánosréti mester művein például, akinek egy Garamszentbenedekről és egy Jánosrétről származó és 1473-ban készült oltárművét az Esztergomi Keresztény Múzeum őrzi, a háttér tájbrázolásai-ban találkozunk németalföldies mintákkal, míg típusai nem ritkán az alsórajnai—kölni érintkezésekből magyarázhatók. (Meister des Marienlebens). Izzó kolorizmus viszont megint flamand iskolázottságra enged következtetni. Némi összefüggést láttunk a németalföldi művészettel, az erdélyi megyesi főtemplomnak 1480 körül készült oltarán, bár egy félreismeret tájképi részlet, a futólagosan a bécsi Szt. István székesegyházra emlékeztető, de szerkezetben és részletekben lényeges eltéréseket mutató templomépület, egyes kutatóknak a schottenstifti mestert juttatta eszükbe, noha ott a pontosan és részletesen ábrázolt dóm nemcsak a tárgyi különbségeket mutatja meg, de a megyesi kép típusaitól, kissé zsúfolt kompozíciójától és világos színskálájától eltérő szabadabb festői előadás a stilisztikai kapcsolatokat is világosan megcáfolja. A megyesi oltár különben a legjelentősebb erdélyi oltárművek-

hez tartozik. A schottenstifti mesterre nem képzelt, hanem tényleges formai utalásokat észlelünk egy másik erdélyi oltárképen (a nagyekemezői templomban), mely 1480—1490 között készülhetett. Már bizonyos műhelykapcsolatokra gondolhatunk a magyar tehetséget külföldön hirdető Miko János bécsi-újhegyi Winckler-epítáfiumán és Krisztus születését ábrázoló tábláján (1476), a bécsi Liechtenstein képtárban.

Torzfej vörösmárványból. 1490 körül. (Halászbástyai köemléktár.)

A ráánkmaradt emlékek túlnyomó többsége az ikonografiai még a középkorban lehorgonyzott egyházi témákat tárgyalja. Szinte kihasználatlanul hagyja a mitológiai és allegorikus gondolatvilág gazdag forrásait, melyekből az egykorú humanista irodalom és részben az épületplasztika is oly bőségesen merített. Még akkor is feltűnő ez az aránytalanság, ha ezt a helyzetet az egyházi emlékekre nézve minden bizonnyal kedvezőbb fennmaradási körülményeknek tulajdonítjuk is és az igazi renaissance-témákat a polgári egyéni életkeretbe utaljuk. A világi festészet, úgy látszik, a freskótechnikára szorítkozott.

De ez a kastélyok és városi paloták falain erősen ki volt téve a történeti viharoknak és így, eltekintve szórványos töredékektől, majdnem teljesen elenyészett. A század vége felé már jelentkeznek allegorikus-mithologiai ábrázolások. Erre a hangulatváltozásra nézve nem is annyira klasszikus ihletésű, hanem egyenesen olasz példa akad az újabban feltárt esztergomi királyi palota kápolnájában és tróntermében, a feltehetőleg Niccolo di Tommaso kezétől származó szibillákban és prófétákban, és a Filippino Lippi műhelyszokásait eláruló négy «Kardinális erényben». Hasonló példák, sajnos, meglehetősen elszigetelten és kapcsolat nélkül állanak emléanyagunkban. Ez a feltűnő helyzet csak azokból a lényegbevágó változásokból érthető meg, melyek a festészet élettanában és szociológiájában végbementek. A királyok és más nagy mecénások által pártolt műfajban, a falfestészetben és a kódex-miniaturákban is, a XV. század vége felé bizonyos bágyadtság észlelhető. A monumentális és levéltári örökségben elszórtan felmerülő emlékek szinte eltűnnek a városi patriciátus és a polgári közösségek számára festett vagy általuk megrendelt oltár- és táblaképek között. Bár abban sem hagynak kétséget a hagyományok, hogy a külső életkeretek díszítésére már a városi-polgári rétegek is ilyen témakörökben és ilyen műfajokban találtak kielégülést. Egyre tovább terjed itt is a festett díszítésre méltónak tartott objektumok köre. Paolini brassói festő 1482-ben megfestette a szászöld zászlaját. Később ugyanott lándzsák, hadizászlók, címeres paizsok, de kapuk, napí és egyéb órák, sőt ágyúk és díszkocsik festői díszítéséről értesülünk. A színes tárgyakban lelt öröm maga is igazi renaissance-tünet. A véletlenül ránk maradt tárgyakból következtetni lehet a használati tárgyak, felszerelések, az egész életszínpad tarkaságára és pompájára.

*

Röviden még szólanunk kellene a profán képtémák két olyan területéről, melyek látszólag szorosan összefüggnek az új életszemlélettel és az antik hagyományokkal egyaránt: az aktábrázolásról és a tájképfestészetéről. A ruhátlan emberi test visszaadásáról tanúskodó emlékek nagyon ritkák, tulajdonképpen csak a miniatur- és az azzal szoros technikai és felfogásbeli rokonságban álló heraldikus festészetben fordulnak elő, szerepük a nagyrészen elveszett falfestményeken feltételezhető, az egyházi rendeltetésű kompozíciókban természetesen egészen hiányoznak. Ezt annál is inkább sajnálhatjuk, mivel ez a művészi kifejezési forma részben közvetlenebb utalásokkal szolgálhatna a klasszikus világnak újjáébredő megértésére, másrészt pedig ez a minden külső megkülönböztetésektől, ruhaviseletektől mentes, igazi humanizmus a társadalmi korlátok lemorzsolódására is élénk és egészen hiteles fényt vethet.

Ezzel szemben teliből meríthetünk a tájképfestészet méltatásánál. Igaz, hogy csak mellékes és esetleges értelemben vett ábrázolásokról, a hát- és középterek kivágásairól lehet szó, nem pedig tudatos kompozíciókról és szín-

A négy kardinális erény. XV. század vége. (Esztergom, Királyi palota.)

tétikusan megfogott táji egységekről. Itt-ott még római-bukolikus megihletésekre gondolhatunk, Janus Pannonius és később Balassi Bálint tájleírásainak festői párhuzamaira. Ambrogio Camalduense, Enea Silvio Piccolomini, később Antonio Bonfini híradásai, melyekről már az építészettel kapcsolatban megemlékeztünk, a kor tájérzékére is érdekes támpontokkal szolgálnak. A kutak és halastavak külön kiemelése már megint csak az antik hagyományok megihlető erejére utal. Az új műveltségi érdeklődés és a sajátos melegvérű életáramlás, a régi ápolts forma és az új, érzéki természetszemlélet gyakran külön-külön érvényesülnek, néha érdekes módon keveredve vagy egymást kereszttől kasul metszve. Az ősrégi, a klasszikus bukolikából vett tájképkulisszák

Timpanonfreskó a brassói Fekete-templomban 1480 körül.

a szorosabb természetközelség korszakaiban mindig újra életre kelnek. Mélyen a XVI. századba is átnyúlik a tájképábrázolásnak e helyettesítő, képletszerű formája, a közvetlenebb hatású, szemléleti frisseségről tanúszkodó irány mellett. Ezekben a stílusokban is az emberi érzésfokozásnak két eltérő, szinte szöges ellentétnek látszó kifejezése tükröződik: egy elvontabb, megfontoltabb, negédesebb stilizálás és a természet alkotásai és csodái, realitása és felületgazdagsága fölött érzett felfedező öröm. Az előbbi mód a miniatűrök és falképek bukolikus táji színpadával már a XV. század elején is előfordul, míg a realiztikus áramlat a táblaképfestészetben belül egyre jobban kifejlődik, egyre inkább szív magába idillikus bájokat és végül már szenvedélyes, démoni visszhangot is kelt. Az első csoportból említjük a bártfai Szent Egyed-templom Szent András-oltárának szárnyképeit (1450—1455), a Jánosréti mestert az esztergomi Keresztény Múzeumban (1465—1470), a

kassai Erzsébet-ciklus alkotóját (1474—1477). Idillikus elemek vegyülnek a tájba a bártfai Szent Egyed-templom Krisztus születése oltárán (1480), a szászfalusi Szent Egyed-templomban levő és a szentet a szarvassal ábrázoló

Jelenet Szent Erzsébet életéből.
Részlet a kassai Székesegyház főoltáráról 1474—77.

oltártáblán stb. Ebben az időben és ebben a körben már várromok is kezdenek szerepelni, így Miko Jánosnál. Ez már átvezet a fantasztikus-démoni dinamikus tájábrázolásra, mint M. S. mesternél látjuk, a XVI. század elején. Jelen-
tékeny lépések ezek már a természeti tűnemények örömteljes és kíváncsi

felfedezésén túl. Ez a démonikus alaphangulat azonban csak kivétel. A magyar táj ábrázolásában általában bizonyos térbeliség és tárgyilagosság jellemző. Minden cselekmény bizonyos epikus, meseszerű környezetben folyik le. Történeti tájképmagyarázatra, típikusan magyar tájakra vonatkozó támpontokat ritkán nyújtanak. De itt is nyomatékosan kell megint arra utalni, hogy a profántartalmú emlékek tökéletes elpusztulása csak feltételes következtetéseket enged meg. A képek keletkezési helyének egyes fa- és virágfajtaát már szépen ki lehetett mutatni.

Szemlélet és ábrázolási készség szoros kapcsolatban állanak. A szándékkal párhuzamban erősödik az ember és környezete, épület és belsőtér, természet és táj visszaadására alkalmas tehetség is. Az olasz minták és ihletek követése helyenkint ugyan kimutatható, de nem szükséges előfeltétele a meggyőző visszaadásnak és az optikai realitásokkal való tökéletes telítettségnek. A tiszta gótikus tájképek (így a kassai iskola termékei) mélyebbről és közvetlenebben ragadják meg a szemlélőt. Ezen a későgótikus fejlődési sorozaton belül is fokozottabb természetátérzést és egyre növekvő biztonságot állapíthatunk meg a tájképi elemek felfogásában és művészi megrögzítésében.

Az olasz mintaképekre való támaszkodás és a klasszikus díszítő motívumok előnyben részesítése a magyar festészetnek csak egy kis részére jellemző s itt sem kizárólag mérvadó. A gondolkodás új tárgyiassága és érzékisége, a koreszmék feszítő ereje néha renaissance-ízű formulázásban jelentkezik, de nincsen feltétlen ahhoz kötve. Hasonló benyomás későgótikus eszközökkel is elérhető. Leghatásosabbak a régi és az új formák és kifejezési lehetőségek összegezéséből született művek. Alapjában tehát a későgótikus felfogás és ábrázolás realisztikus elemeinek tökéletes kiérését látjuk. Renaissance architekturákat és ornamentikát alkalmaznak ugyan, de ezt sem túl gyakran, ami annál feltűnőbb, mivel ezek a táblaképek már az új stílus jegyében álló élénk hazai építőtevékenység és műipari termelés mellett keletkeztek. Még egészen késői középkori jellegű az a lírai hangulat, az a szemlélődő mélabú, nyomott üvegházi légkör, mely az érzelgős miniatűr festészetből menekült a táblaképek polgári környezetébe. A gótikus hagyományok szívós továbbélését erősen elősegítette a bizonyos vidékeken mérvadó német elem, melynek befolyását a belátó kutató nem tagadhatja, de túl sem becsülheti. Mert ezeknek az emlékeknek a német művészetbe való általános utalása csak akkor volna indokolt, ha teljesen számon kívül hagynók a lényegesen eltérő történetföldrajzi és kulturális viszonyokat és a régi magyarországi németajkú polgárság alkalmazkodó képességeit és eredeti tehetségét. Azonkívül a német művészet megerősödő hatása olyan történeti tünet, melyet csak etnikai okokból nem lehet megmagyarázni. Ez a körülmény legfeljebb megkönnyítette és meggyorsította a folyamatot. A tulajdonképpeni okok mélyebben fekszenek. Az ábrázolási témák és kompozíciós sémák sok esetben német fa- és rézmet-szetek útján kerültek hozzánk, a mi időnkben kivált Schongauer révén. De ennek a nem annyira meghílető, mint inkább közvetítő jelentőségű grafikai

tömegtermelésnek a hatása különben sem csak a magyar királyság területére szorítkozott, hanem Lengyelországban és Skandináviában, sőt Spanyolországban és bizonyos korlátolt terjedelemben Itáliában is tapasztalható. Azonkívül kizárólagosan a festészetben belül tapasztalható jelenségekről van szó. Profán építészetben és iparművészetben a német művészet felé vezető szálak jóval lazábbak, semmi esetre sem kizárólagosak.

A legkiegyensúlyozottabb teljesítmények még a németnyelvű városokban is néha meglepően érintetlenek ettől a hatástól. A képek végig egységes érzésvilággal és hangulattal vannak telítve, mely nem ruházható át, mely közvetlen ebből a sajátos anyaföldből táplálkozik és az olasz és német befolyás által érintett táblákon egyaránt mutatkozik.

Ezt a helyzetet az a körülmény is magyarázza, hogy nálunk a német és németalföldi fametszet és egyéb grafikai technikák értelmében vett tömegtermelésről nem lehet beszélni. A király és az ő példájára a többi nagy mecénás inkább ragaszkodtak a pompásabb, tökéletesen kifejlődött, de fejlődéstörténeti zsákutcába jutott kódexdíszítésekhez. Így e téren nagyjában behozatalra voltunk utalva. Ez a behozatal

jelentékeny lehetett, mivel ennek a grafikának visszafénye a XV. század végén és a XVI. század első felében a képszerkezeti sémák és részletek egész során tükröződik. Így érthető az a feltűnő fok- és fajbeli különbség festészet és a többi műág között, mely utóbbiaknál metszetek révén közvetített minták hatása nehezebben képzelhető el. A klasszikus déli művészet ihletei főleg a nagyobb arányú, előkelő megrendelők számára teljesített feladatokon érvénye-

Pannoniai Mihály : Ceres. XV. század második fele.
(Országos Szépművészeti Múzeum.)

sülhettek szabadabban. De az egyezések ezekkel a metszetmintákkal sem olyan szorosak, amilyeneknek a felfedezés első örömében látszottak. A körvonalak megnyugodása, a későgotikus mozgási ritmus elsímulása, a ruharedők leegyszerűsítése, az arckontúrok kikerekítése mind olyan lépten-nyomon tapasztalható megfigyelések, melyek nyilvánvalón közös ízlésforrásra, egyszerűen csak kultúr-földrajzié s történeti helyzethől adódott eltérésekre utalnak. Ezek a termékek

Szt. Apollonia, árpádlázi Szent Erzsébet és Boldog Margit.
A szepeshelyi székesegyház főoltára, 1478.

a kiszámítható függési viszonyokon és az alkotók népi hovatarozásán túl lényegesen meg vannak határozva a történetpolitikai keretek és a csak azokon belül lehetséges sajátos kultúrhangulat által. A gótikus vagy renaissance formákban kifejezett korszellemben mindenütt érezzük, megrendelőknél és kivitelezőknél is, az általános élménybeli készség fokozott tudatosságát. Ha a magasabb értékű teljesítmények látszólag a magyar renaissance klasszicizáló oldalán vannak is, a szélesebb hatás, a többi életterülettel való

szorosabb összefonódás, a szociális siker félremagyarázhatatlanul a gótikus áramlatban keresendő. Leginkább áll ez a festészetre.

A Mátyás király korabeli magyar gótikus festészet két nagy álló csillaga a kassai és a szepeshelyi nagy szárnyas főoltár. Körülöttük csoportosul a kisebbbrangú mesterek egész sora. Mindkét műhely székhelye ugyan Felső-magyarországon van, de a két város úgy társadalmi, mint szellemi szerkezet-

Az Anjou-ház szentjei.

A szepeshelyi székesegyház főoltára, 1478.

ben nem csekély eltérést mutat, mely aztán a művészetben is, kivált a festészetben felismerhető. Kassára, a felvidéki városi kultúra középpontjára, itt-ott lírai mozzanatokkal átszőtt epikus alaphangulat jellemző. Ezzel szemben a szepeshelyi képtáblákat szonor, kissé tartózkodó, ünnepélyes-reprezentatív tartás jellemzi, mely átragad a mozgalmasabb, drámaibb témákra is. Itt a Zápolyák, a szepesi püspök és káptalan székhelyén udvari levegőt érezünk, a már tárgyalt építészeti (Szepeshely, Csütörtökhely) és szobrászati

(sírkősorozat) jelenségeknek tökéletesen megfelelő művészi és szellemi életformákat. Ezt éreztetik elsősorban az Árpád- és az Anjou-ház királyi és püspöki szentjeinek, továbbá Szent Apollonia, Katalin, Orsolya, Borbála brokátban, gondosan cizellált ékszerekkel és páncélban ábrázolt alakjai, előkelő tartásuk, finoman kiegyensúlyozott mozdulataik. A férfiak, kivált a fiatalok, felsőitáliai udvari körökre emlékeztetnek, a nők burgundi vérből valók. Németalföldi érintkezések más ebbe a körbe tartozó alkotásokban is feltételezhetők, így a szepeshelyi székesegyház Szent Mihály oltára főalakjának esetében. Az egész csoportban frank hatások, nem ritkán sziléziai átfogalmazásban és az időbeli és térbeli távolság folytán könnyen fátyolozott flamand ihletek mellett, alapjában mégis csak az egészen sajátos életkeret és a sajnos, névtelen hazai mester jelentékeny művészi teljesítőképesége az, mely ezt az egységes és egyedül álló művet alkotta és ezzel az egész szepességi festőiskolára ráütötte a maga jellegzetes bélyegét. Az iskola további fontos állomásai a

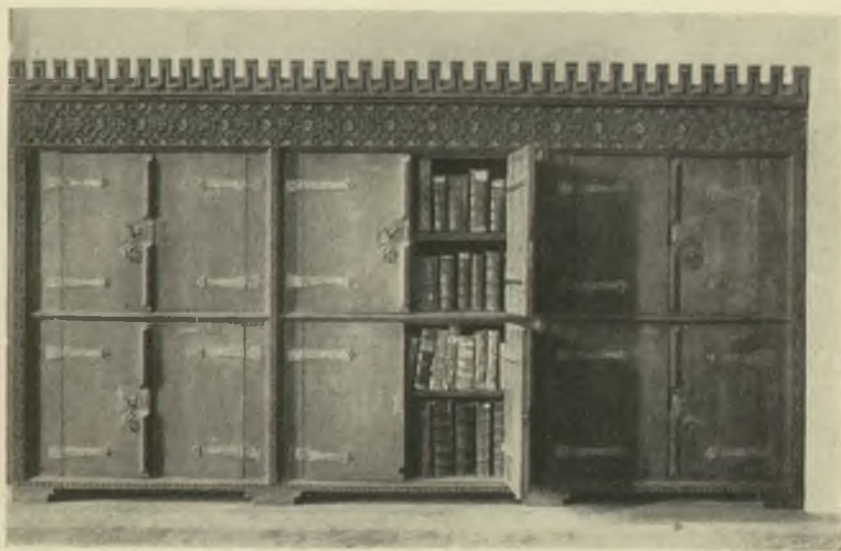
A «Vir dolorum» oltár ládája. Lőcse. 1476—77.

szepesváraljai, liptói, okolicsnói, szmrecsányi stb. templomok festett oltárképei és ciklusai.

Más tendenciákat mutat a kassai főoltár, illetve annak Szent Erzsébet életét a belső tizenkét táblán előadó mestere. (Az óriási oltárműben még közreműködő két vagy több festő tőle irányban, részben korban is, de főleg művészi rangban lényegesen eltér.) Kilátástalan kísérlet annak kikutatása, hogy oszlanak meg a Szent Erzsébet, Mária élete és a passio jelenetek sorozatai az ebben az időben okmányilag említett kassai mesterek között. Az oltármunkálatok kezdetén 1474-ben mindjárt négy, túlnyomóan magyar vidékekről származó festő neve merül fel. Akkor (1473—1474) lettek kassai polgárok Váradi Jakab, Szentiványi Demeter, Mátyás mester és a nyilvánvalóan lengyel Péter. Sőt ugyanakkor két festőnő, (azaz Jerubim és Mihály mesterek özvegyeinek neve alatt működő műhely) is tevékenykedet Kassán.

A Szent Erzsébet életét ábrázoló képsorozatra bizonyos lírai alaphangulat jellemző, de ez nem válik sohasem érzelmössé, a mester előadása és ábrázoló

lása folyamatos, kiegyensúlyozott, amit az olasz quattrocento művészettel való közeli vagy távoli érintkezés nélkül nehéz elképzelni. Ebben a tekintetben még fejlettebb, mint a sváb iskola, különösen gyakran felidézett mintaképe, Herlin; ehhez járul még, mint önálló értékű, idegentől el nem leshető, külön tényező, a helyi hagyomány és a felsőmagyarországi, szabatosabban kassai légkör, amely aztán még inkább függetleníti az Erzsébet-képek alkotóját. A táblák történeti értékelésében és kommentálásában erős ellentmondások tapasztalhatók. Azzal nem segíthetünk, ha a szakadékokat az áthidalhatatlanságig kimélyítjük. Az eredeti és átvett formák és tendenciák szűkeblű mérlegelése, az idegen hatások elhesegetése az egyik, a megalázásig szolgálatra kész kihangsúlyozása a másik oldalon, egyaránt eltérítenek a

Bártfai könyvszekrény. 1480 körül. (Magyar Történeti Múzeum.)

céltól, a történeti és stilisztikai erők és törvények helyes megítélésétől. Hiányzik az ilyen bírálókból valami abból a naivnak látszó, de valóban nagyvonalú elfogulatlanságból, mely hősünket, Mátyást, hatalom- és kultúrpolitikai elgondolásaiban és döntéseiben annyira jellemezte. Még ha a fent említett formai érintkezéseket el is ismerjük, a kassai oltár képsorozataiban olyan szemléletek, beállítások, érzések merülnek fel, melyek hasonló adagolásban, keresztezésben és átszíneződésben csak egyszer képzelhetők el. Ebben a történeti folyamatban az a fontos, ahogy a frank, sváb vagy az eddig nem igen figyelembe vett olasz művészet vívmányai a helyileg meghatározott optikai és hangulatlírai tünetekkel új egységbe olvadnak, nem pedig az érzelmeik, illetőleg nemzetiségük által befolyásolt hol szégyenkező, hol ujjongó utalás Schongauerre, Wohlgemutra, Herlinre stb. A magyar művészet történet nagy csúcs- és fordulópontjai különben is kerülnek az alternatív vagy kizárólagos döntéseket.

Nem lehet a Mátyás korabeli magyar művészet lényeges körvonalait kimerítően megvonni a befolyásolások és motívumvándorlások egyoldalú szempontjából és állandó utánzó és tanítványi viszony feltételezésével, még ha a kimutatott összefüggések még oly világosak és helytállóak lennének is. Túlhangsúlyozásuk formalizmust, gépies erőjátékot, tagadásuk elszigeteltséget és terméketlenséget jelentene, holott művészi termelésről, s így a kvalitás, a kiválasztás és a vitalitás kérdéseiről van szó. Mindenütt úgy a magyar későgótikus stíluslehetőségek továbbfejlesztésében, mint a német minták és metszetek befogadásában vagy a déli ihletekkel való érintkezés esetében ugyanaz a tárgyilagos, rendező mértéktartás uralkodik, mely meg tudta óvni a magyar fejlődést a végletektől, mind a késő középkori érzés- és motívumtúltengésben való szétáramlástól, mind pedig a formai megmerevedéstől.

*

Fenti fejtegetéseinkben gyakran volt alkalmunk hangsúlyozni, hogy esetenként legszorosabb összefüggések voltak tapasztalhatók Mátyás király ízlésiránya, aktív műpártolása és a csak töredékes állapotban ránkmaradt, anyagba rögzített és így teljesen hiteles emlékvilág között. Ezenkívül még ott is lehetett renaissance-szerű tüneteket kimutatni, ahol az udvari körök pártoló és iránytszabó közbelépéséről, sem egyéb közvetlen érintkezési lehetőségekről a déli formavilággal nem igen lehetett szó. Ez és a megmaradt emléanyag véletlen számaránya magyarázza meg egyes hibás ítéletünket és következtetésünket. Ezek kiküszöbölésére vagy legalább lényeges csökkentésére szolgálhatna az iparművészeti örökség figyelembevétel, már azért is, mivel ezen a területen a legtöbb személyes kapcsolat ismeretes a királyi mecénás személyével.

A király megrendelésére és túlnyomóan személyes használatára készült s manapság még kimutatható műtárgyak egyszerű felsorolása még a maga szűkszavú adatszerűségében is fogalmat nyújthat érdeklődésének sokoldalúságáról, műpártoló bőkezűségéről és nem utoljára a termelés tarka gazdagságáról. A más összefüggésben már említett két márványdomborművön kívül még a bécsi márványportré és a milánói profilkép említendő. Az ötvös-művészetet az esztergomi kálváriakereszt, a bécsújhelyi Korvin-serleg, az Eszterházy kincstár ezüst kulacsa, a wasserburgi billikom, a Korvin János által Bakócz Tamásnak elzálogosított esztergomi ivószaru pazarul képviselik. A világi és egyházi textilremekek sorából ismerjük a Mária-Zell-i és a fojncai miseruhát, a győri és a szegedi kazulát, a galgóci és a miseruhává átalakított budai trónkárpitot, az Iparművészeti Múzeumban őrzött fraknoi ruhát. Kiegészíti ezt a ragyogó listát még három pompás fajansz-tál (London, Páris), a vadkannal díszített bécsi pohár, a Nemzeti Múzeum nagy üveg pohara, az Iparművészeti Múzeum üveglakka, a párisi pajzs, a krakkói földgömb, az istambuli kandeláberek és a Louvre káprázatos elefántcsontfaragású házioltára. Hiteles tükre ez a pár sorba összesűrűsített, de az egykori gazdagság-

nak csak kis hányadát jelentő lista Mátyás udvarának, korának, szépség-örömének, életigényének és kereteinek. De ezek a csillogó életformák nemcsak a felső rétegre szorítkoztak.

A gyűjtőszenvedély és általában a magánkedvtelés fokozása szoros párhuzamban halad a korstílus szélesebb medrű áramlásával és a megerősödő városi polgárság ízlésbeli kultúrájával. Így tehát meglehetősen egységes elitrétegtől hordozott művészi kultúráról beszélhetünk. Széles hatását és történeti értékállóságát igazolják hiteles és kézzelfogható bizonyítékokkal a belső-építészeti keret és az azt kitöltő, gazdagító, kiegészítő iparművészeti termékek. Igaz, hogy a mai mértéket nem lehet az akkori lakásberendezésre alkalmazni. Még az előkelők lakóházai-ban is összehasonlíthatatlanul kevesebb bútor volt, mint manapság. De ebből a kevésből is a könnyen romló s tűzveszélyes faanyag folytán alig maradt meg valami. Így túlnyomóan képes ábrázolásokra vagyunk utalva. Az iparművészet fejlődéshordozó fontosságát meggyőzően példázza a feltűnő ellentét a gótikus belsőtér és a képen látható tárgyaknak nem ritkán klasszicizáló formái között. Ez a megállapítás első-sorban a világi edényformákra áll, de tartózkodóbban és burkoltabban a liturgikus edényformákra és az egész ipari és iparművészeti termelésre is vonatkozik.

Ezüstkulacs. XV. század vége.
(Eszterházy-Kincstár, Iparművészeti Múzeum.)

A láda esetében, amely ruhaőrző s egyben ülő alkalmatosság, a régi tömbszerűséget, a tömör padlódeszkákból összeácsolt formát felváltja az architektonikus (csúcsíves vagy oszlopos) tagolás, később faragott és festett ornamentika is díszíti. Mint szép egyházi rendeltetésű példát, említjük a lőcsei «vir dolorum» oltárszekrényét, melynek megfelelő világi ládák, az olasz «cassone» mintájára, minden bizonnyal szép számban készültek. Hasonló a helyzet a szintén nagyon gyér számban fennmaradt szekrények esetében. Az építészeti

felfogás gyakran a felső párkány bástyakoszorús kialakításához vezetett (Jánosréti mester). A bártfai könyvesszekrény (Nemzeti Múzeum) hasonló lezáródást mutat és szép veretekkel, rozettás díszítésekkel ékes. A szék fejlődéstörténete a század vége felé már több önnálló, elmozdítható változatot érlel ki. A legfontosabb a négylábú, kereklapú alacsony ülőke (kassai főoltár, Szt. Erzsébet születése), az összehajtható ollós szék (szepeshelyi főoltár, utolsó vacsora), annak díszesebb kényelmesebb szélesebb formája (szepesváraljai templom, 10 éves Jézus a templomban), a támlás, karfával ellátott, kárpitozott változat, (Kassa, Krisztus körülmetélése), a párnázott alacsony zsöllyeszerű ülőke (Kassa, wartburgi lakoma). Hasonló az ágyforma útja a belső architektúrába beépített, régi táblaképeinken számtalanszor ábrázolt mennyezetes ágytól az egyszerűbb, baldachin nélküli, de mozgékonyabb típusokig. Benedetto da Maianoról tudjuk, hogy két intarziás szekrényt hozott magával, de azokat a nedvesség tönkretette. Más olasz asztalosok is dolgoztak Mátyás királynak, Bartolomeo da Citto, Albizzo di Lorenzo, Vittorio di Pietro Simone, Domenico di Simone, Francesco és Baccio Cellini, a nagy Benvenuto rokonai. Nanni d'Ungaria firenzei tevékenysége igazolja, hogy a magyar intarziaművészet nemcsak a megajándékozott fél szerepére szorítkozott.

A belső terek lakályossá tételének egyik további fontos tényezője az üvegyártás volt. Ablaktáblák és egyéb üvegtárgyak a XV. század második felében már nem tartoztak a ritkaságok közé. Feltűnően sok névszerint is ismeretes mester akadt Budán. Itt lehetett az üvegipar és a gótikus térhangulat szempontjából óriási fontossággal bíró üvegfestés központja. Mátyás könyvtárának a leírásokból ismeretes festett ablakai talán budai mestertől származhatnak. Székesfehérvárról ismerünk egy Jakab nevű szerzetest és ezermestert, aki ott csodálatos ablakokat festett és több tanítványt is nevelt. De a szomszédos Ausztriában is eljutott a magyar üvegfestés híre. Ezt Mikó János bécsújhelyi működése igazolja.

*

A berendező építészeti lehetőségeket azonban az asztalosművesség korántsem tudta kimeríteni. Még fontos feladatok jutottak a fémművészetnek, így a kovácsoknak és lakatosoknak, ajtók, ablakrácsok, lámpák, kandeláberek stb. előállításánál. A kovácsolt vasajtók közül kiemeljük a különösen szép virágidomokkal teleborított sárosmegyei lapispataki és az 1483-ból származó máriafalvi (Vas megye) ajtókat az ottani templomokban. Az utóbbinál a számárhát alakban végződő felső lezáródás még gótikus ablakrózsamintákat és mérműveket tüntet fel, míg a szegélyeken felfutó inda-motívumok kiképzése már a renaissance formakincs és ízlés tökéletes befogadását árulja el. Egyes adatok e téren is közvetlen olasz megtermékenyítésre engednek következtetni. Többek között Mátyás király foglalkoztatta a Palazzo Strozzi remek lanternáinak és zászlótartóinak mesterét is, a firenzei Niccolo Grosso-t.

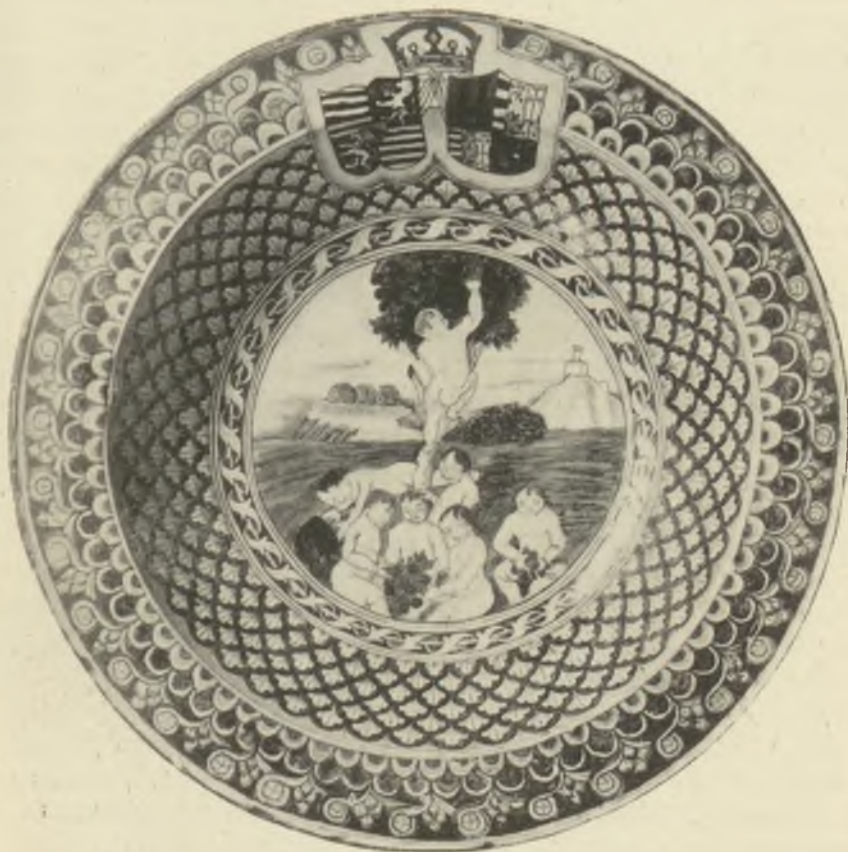
Kristálypohár. XV. század második fele.
(Magyar Történeti Múzeum.)

A bronzöntésben is meg lehet figyelni az itáliai formák hullámzását. A keresztelőmedence rugalmas kontúrait, négyszer körülfutó indaszalaggal díszített új típusát a Nemzeti Múzeum egyik példánya állítja elénk, melynek csak az egész felületet beborító feliratbetűk kölcsönöznek még bizonyos nyugtalan későgótikus jelleget. Meglepően korán jelentkezik az új formanyelv a bronzművesség többi ágában, még az olyan egyszerű közhasználati tárgyakon is, aminő a részben antik, részben renaissance-érmek beillesztésével díszített zúzómozsár a Halászbástyai Köemléktárban. Ezek az egyszerű bronzöntők alig mehetek még keresztül a humanizmus és renaissance műveltségi élményén. Látszólag véletlen és naív kapcsolatok mutatkoznak az érmek, gemmák stb. által közvetített klasszikus stílussal, melyeknek csak kellőképpen kellett halmozódnia, hogy a programmszerűen hirdetett, Mátyás király mohó itáliai importja által támogatott udvari stílussal egy síkon találkozhasanak. A magyar bronzművesség csúcspontját a jelenleg a Hágia Sophiában álló bronzkandeláberek jelzik, a korstílus összes díszítő elemeinek szuverén felhasználásával.

Igen jelentékeny volt az arany- és ezüstművesek művészete; a nemes anyag, a trébelő művészet gazdag és változatos felülethatásai és nem utoljára szoros kapcsolata a zománctechnikával, a niellóval és az igazgyöngy- és drágakőfoglalással, páratlan esztétikai lehetőségeket jelentenek. Fokozottabb mértékben áll ez a magyar viszonyokra és ezeken belül az itt tárgyalt időszakra. Az ötvösmunkák értékével, formai tökéletességével, szépségével támasztott igények egyre magasabbra nőnek és egyre szélesebb rétegek kívánságait tolmácsolják, sőt a korai kapitalizmusnak e szakában már a hatásos értékhalmozás jellegét és arányait kezdik felölteni. A művészet és műipar szerves egységről tanuskodik az apostoli kereszt az esztergomi kincstárban a bolognai Francesco Francia niellós képdíszítésével, Ippolito d' Este tulajdonából. A művész és iparos azonossága azonban nemcsak külföldi megrendelésekre és vendégművészek esetére áll. Az eléggé gyakran festőket és ötvösöket magában foglaló közös céhszervezetek további fontos összekötő kapcsolatokat jelentettek. A kassai ötvöscéh 1476-ból eredő pecsétje Szt. Elégius püspököt, az ötvösök védőszentjét ábrázolja gazdag későgótikus fiülkében, alatta pedig a három pajzzsal díszített művészcímer látható.

Már a XV. század elején jelentkezik az a technika, melyet a külföldi szakirodalom is kézikönyvekben és múzeumkatalógusokban «magyar sodrony-zománc» néven szokott elkönyvelni. Ez az eljárás, azaz a különféle színű zománccmasszáknak sodrott filigráindrótok által történő elkülönítése, illetve keretezése ugyan felsőitáliai eredetű, de hazánkban oly páratlan bel- és külterjes virágzást értelt, hogy a «magyar» jelző tulajdonképpen fedi a történeti tényállást. Gyönyörű késői példánya ennek az eljárásnak a szokatlan nagyméretű Korvin-serleg a bécsújhelyi városi múzeumban. Körülbelül egy évtizeddel a Korvin-serleg után készülhetett Zápolya István nádor krizopráz díszserlege az Eszterházy hitbizomány tulajdonában. Káprázatos ötvösmunka

az ugyanott őrzött talpas ezüst kulacs, melynek megrendelőjében Mátyás királyt sejtik. Állandó udvari ötvöse a magyar Máté és a milánói Caradosso voltak. Az utóbbi alkotása lehet a gyönyörű «ronde bosse»-ban készült esztergomi kálvária kereszt klasszikus formájú lábazata. Ez a páratlanul álló műremek beszédesen és tökéletesen kiértett formákban példázza a magyar műipari termelés spontán befogadóképességét a gótikával és a renaissance-szal szem-

Fajánsztál. XV. század második fele. (London. Victoria and Albert Museum.)

ben. A kétféle stílus és munkaeljárás szoros egymásmellettiége nagyszerű képletben mutatja az egész történeti helyzetet, a műtövösségnek csúcsról-csúcsra haladó útját egy csodálatosan gazdag félév századon keresztül. A század végén Rómában egyszerre három magyar ötvös bukkant fel, névszerint Fazekas Balázs, Szegedi János és Nagyszebeni Simon ; a Spedale Santo Spirito pártoló tagja mind a három.

Néhány szép és aránylag ép emlék hirdeti a renaissance üvegművészetet. Hitelesen bebizonyítható a királyi eredet Hunyadi Mátyás nagy üvegserlege esetében. A csaknem félméter magas darab anyaga Velencére utal, egy évszá-

zaddal később aranyozott ezüst talpat kapott az eltört eredeti helyébe. Körülfutó latin felirata: «Vina bibant homines animalia coetera fontes.» Alatta harminchatsoros magyar vers, melyből kitűnik, hogy Mátyás királytól II. Lajosra szállt, aki azt, mint páratlan értékű ajándékot, Batthyány Ferencnek engedte át. Gazdájának előkelő névsora eléggé bizonyítja ritkaságát és magas értékelését.

A nemes és közönséges fémből készült edényformák mellett az agyagból gyártott korsók, tálak, ivóedények stb. első pillantásra meglehetősen nyomorúságos hatást keltenek. Csak nemrégén jöttek rá arra, hogy ezek a szerény műipari maradványok koruk egész ízléskultúráját legátfogóbb értelemben tükrözik. Hiszen az állandó környezetet alkotó felszerelés, a mindennapi megszokás az alacsonyabb szociális osztályoknak elegendő alkalmat és módot nyújtott, viszont az ábrázoló művészetek alkotásainak élvezetére alig volt lehetősége. Éppen a közhasználati tárgyak és a külső életkeret átítatása renaissance formákkal mutatja leghitelesebben, milyen fokig érezték magukat kielégítve ezek a szélesebb rétegek az új formák és díszítések által. Már meggyőzően érezzük az új ízlésáramlat fuvallatát azokban a még máz- és dísz nélküli kancsókban, melyeket az utóbbi idők ásatásai a budapest-tabáni dombon hoztak napvilágra. Nagyobb igényeket elégíthetnek ki töredékes mivoltukban is azok a könnyedén vezetett körvonalú, fonott, bütykös, keresztvonalú, mázas korsók, melyek a füleki vár piacán kerültek elő. Nagyobb igények és ezek kapcsán antikizáló elemek a cserépművészetben belül leginkább a kályhacsempéken jelentkeznek, plasztikus domborművek vagy festett ábrázolások alakjában. A Hidegkúti-úti vadászkastély területén talált töredékek közül különösen kiemelendő egy haltestét girlandszerűen felemelő habléány, tehát antik mithológiai téma még erősen gótikus vonalvezetésben. Ezekből a gyér emlékekből (előkerültek még Budavárban, a Margitszigeten, Tabánban, Nagyszebenben, Esztergomban, Visegrádon, Pécsen stb.) nagyszerűen kiviláglik, hogy hasonló díszes, de más rendeltetésű (étkezészetek, dísztálak stb.) kerámiával is kell számolnunk, melynek nagyrésze azonban az utolsó nyomokig elkallódott. Festett majolika cserepek is akadtak több helyen a budai várban, a Tabánban, Vácott, Egerben. Mátyás közvetlen összeköttetését magával Faenzával négy dísztál igazolja az ő és Beatrix királyné címerével, tehát nyilvánvalóan megrendelésükre készültek (ma a londoni Victoria and Albert-Museumban, a párisi Gaillard gyűjteményben és Pierpont Morgan tulajdonában).

A ruhaneműekről és általában a textilművészetről alkotott fogalmaink még a képes ábrázolásokat is beleértve nagyon hiányosak és szegényesek volnának, ha az aránylag nagyszámban megmaradt liturgikus ruhák nem adnának feleletet úgyszólván minden kérdésre. A miseruhák mustrái is leginkább Itáliára utalnak. Tudjuk különben is, hogy 1489-ben egy Simonello nevű aranyfonómester működött Budán. Egy további nyom arról szól, hogy Beatrix királynő a ferrarai hercegnőtől selyemszövőmestereket kért. E mellett

A sztropkói miseruha, XV. század vége. (Magyar Történeti Múzeum.)

az egyházi brokátokban is, bár ritkábban, de felmerülnek németalföldi eredetre vagy hatásra valló mintázások. Ilyeneket látunk a sztropkói kazula szép keresztjén, melynek finom színérzéssel és vonalművészettel hímzett jeleneteihez Rogier van der Weyden beauni oltárképének alakjai és kompozíciói szolgáltak mintaképül. Mátyás tudatos kultúrpolitikáját tekintve, csak természetes, hogy a század második felében a közvetlen olasz megihletéseket vagy mintákat igazoló hímzések egyre nagyobb számban akadnak. Az esztergomi kincstárban egyik darabja feltehetőleg Pinturicchio, egy másik Pollaiuolo, a jelenleg a Nemzeti Múzeumban levő bártfai miseruha Filippino Lippi művészetére utalnak. Ebben az összefüggésben még rámutatunk Mátyás királynak Pollaiuolo rajza után készített két zárt rajzú, a brokátszövés összes regiszterein játszó trónkárpitjára, az egyik a gróf Erdődy-család birtokában, a miseruhává átalakított második a budavári Szent Zsigmondról elnevezett várkápolnában.

A két egymás mellett haladó áramlatban érvényesül az iparművészeti esztétika szempontjainak ellentétessége is: egyfelől az örökkévalóságra teremtett alapelgondolások, másfelől a szükségtől és ízléstől irányított formai változások, átalakítások, fogalmazások jelentkeznek. A műipar új formái jelzik azokat a kézzel fogható kereteket, melyeket az egymást felváltó nemzedékek és korok maguknak állandóan teremtenek, bár az emberi életfolyamat eleven áramlása szüntelenül átcsap rajtuk. Ebben rejlik az iparművészeti formakialakítás maradisága és merész előretörése, gotikája és renaissanceszerűsége. A kézművességi termelés hajlama az öröklött formák és formulák iránt, a betanult minták és eljárások előnybe részesítése az egyik oldalon, a türelmetlenül új helyzeteket teremtő élet nyugtalan lüktetése a másikon, jelentős feszültséget teremtett kivált az olyan izgalmas korban, aminő a XV. század volt.

*

A korvini korszak magyar művészetének itt megkísérelt körülhatárolása és történeti mérlegelése nem tudott minden tekintetben az eddig gyakorolt, kiadványról kiadványra szálló megalapításokhoz és értékelésekhez ragaszkodni. A renaissance veretű művészi hagyatékból sok mindent kellett a Jagelló-korszakba utalni. Ezt az eljárást a rendelkezésre álló szűkre szabott keretben nem lehetett mindig kimerítően megindokolni, úgy hogy sok ismeretes, talán lelkesen ünnepelt darab hiányzik. Igaz, hogy szeretet és lelkesedés nélkül meg hozzá sem szabadna fogni e becses és gazdag művészi örökséghez. Sőt ezek a kellékek úgyszólván módszertanilag is nélkülözhetetlenek legalább addig, míg a történeti megismerést elősegíteni akarják és nem pótolni. Ellenkező esetekben csak tévutakra és önkénytelen hamisításokra vezetnek.

Apodiktikus meghatározásokkal, cím- és jelszavakkal a Mátyás-korabeli művészetet már azért sem lehet kimeríteni, mivel a király uralkodási ideje vagy csak intenzívebb műpártolása szerinti elhatárolás maga is lehetetlen.

Trónkárpit a galgóci Erdődy-kastélyban. 1480 körül.

Az egész művészeti tevékenység különfélesége és szerteágazása, szociális és műveltségi rétegek, egyházi, tradicionális, udvari, rendi vagy humanista-egyéni igények és körülmények szerint történő elkülönítése csak erőszak árán lehetséges. Ezek a szempontok és életértékek mind átmetszik egymást az uralkodó, a kor e leghitelesebb képviselőjének zseniális egyéniségében. Korának és országának művészetében pedig kézzelfoghatóan jelennek meg.

Igaz, hogy a véletlen élethatárok, vagy az uralkodási évek keretei csak önkényes, kivált kultúr- és művészettörténeti jelenségekre csak óvatossággal alkalmazható korbeosztási támpontokat nyújtanak, még az ilyen kimagasló személyek esetében is, aminő Hunyadi Mátyás volt. Különösen nehéz kötelező határvonalak megvonása lefelé, azaz a szemlélő felé. Elég gyakran fordultak elő utalások olyan művészegyéniségekre, akik már 1490 előtt tökéletesen kiéretttek, az olyan stílustendenciákra, melyek, mit sem törődve életrajzi és kronológiai határvonalakkal, szüntelenül tovább áramlanak. Említésre találtak ilyen összefüggésben elvétve olyan művek, adatok és jelenségek is, melyek már Mátyás halála után esnek. De az ilyen esetekben is a lehetőségekhez képest ragaszkodtunk az 1500-as évszámhoz, mint végső határhoz.

De ezekkel a megszorításokkal vagy pontosabban beállítási árnyalatokkal is Mátyás király kora a művészetek területén vitathatatlan csúcspontot jelent, a különféle történeti erőknek és hatáslehetőségeknek szerencsés gyűjtő- és metszőpontját, az alkotási ösztönök biztos és világos kifejeződését. A király példaszerű renaissance egyéniségében az akkor érvényre jutó energiák, irányok és tehetségek csodálatos vitalitással egyesülnek, a korbeli művészet fontosabb formáinak és hajtóerőinek megismerésére, megmagyarázására irányuló fáradozásunk e csillogó jelkép nélkül irány és siker nélkül maradna.

Bámulatraméltó az a gyorsaság és biztonság, az a feszült szenvedélyesség, mellyel a nem királynak nevelt Mátyás korának egész műveltségét elsajátította és mint eszközt nagyvonalú politikája szolgálatába állította, de a mellett egyáltalában nem szakadt el a hagyományos irányoktól és formáktól. Így a magyar renaissance a királynak tudatosan Itália felé igazodó kultúrpolitikája ellenére sem jelenti az életformák, művészi és szellemi vívmányok egyszerű átvételét vagy kicserélését, hanem szerves előzményekből és önálló erőforrásokból táplálkozó történeti folyamatot példáz. Nem szabad tehát a korvini korszak két formai és részben jelentéstartalmi áramlatában éles fejlődés-történeti vagy értékbeli ellentétet látunk, az egymásra következő nemzedékek között szünet nélkül dúló, de soha el nem döntött mérkőzést, szellemi forradalom és reakció éles egymásra csapását. Inkább egy fölötte összetett átmeneti kornak, lelkileg és szellemileg erősen felizgatott történeti helyzetnek két különböző kifejezési lehetőségéről van szó. A ragyogó korvini korszak szemléléséből nyert tanítás, örökség és célkitűzés pedig annak a megállapítása lesz, hogy a magyarság nagyfeszültségű külső behatások keresztútjában nagyon sokat hálásan elfogadott, a maga javaival és idegen javakkal becsületesen

sáfárkodott, nem ritkán maga is adófél lett, sok mindent kénytelen volt feladni saját örökölt értékeiből is, de saját magát sohasem veszítette el. Tovább hat az a kiegyensúlyozott természet, mely Szt. István napjai óta jellemzi a magyarság szellemi és művészeti formáit. A magyar művészet így Mátyás alatt sem renaissance, sem későgótika, sem a kettőnek szükséges vagy véletlen keveredése, hanem valami más, valami harmadik, ami renaissance-on és gótikán kívül és felül áll. Sem magában, sem a külföldi centrumokhoz való viszonylataiban nem zárt, egységes és egyöntetű jelenség. Mindezért kárpótolt a tünetek és irányok, az egyéniségek és tehetségek gazdagsága. Csak az esetek kis hányadában lehetett szó a király által közvetlenül és tudatosan pártolt törekvésekről és teljesítményekről, annál gyakrabban a Budától és a többi udvari központtól elég messze eső művészi termelésről. A korjelenségekben fellelhető közös vonás inkább azokban a bizonyos nyugodt, tárgyilagos alapakkordokban keresendő, melytől a németajkú városok mesterei sem maradtak érintetlenek. Ezeket különben is a telepes lelkületre jellemző racionalizmus erre már elő is készítette. Mindehhez járult még a témák közössége. A szentek megszokott együttese az Árpád-házból származó királyi szentek által (István, Imre, László, Erzsébet) sajátságos átszíneződést nyert és éppen a csúcsteljesítményekben (kassai és szepeshelyi főoltárok) nagyban hozzájárul a magyar kép- és szoborvilág kifelé való élesebb elhatárolásához és belső egységéhez. Közös lehetett továbbá bizonyos, a mélységekből feltörő csirázó erő, egy izgatott alkotási vágy és ennek következményeképpen egészen szokatlan termékenység a műtevékenység minden területén. Bizonyos, hogy a nagy király példája kivált az elit rétegekre hatott serkentőleg. De e nélkül is ez a nagyarányú polifonikus műtevékenység csak egy tünete annak a történeti konstellációnak, mely a magyar birodalomnak és népnek egy Korvin Mátyást tudott adni.

A korvini korszak a művészettörténetben így nemcsak kronológiai segéd-eszköz, hanem sok tekintetben a jelenségek lényegét érinti. Mátyás saját korának művészetére nézve nemcsak mint fáradhatatlan és nagyvonalú megrendelő, vevő és műpártoló jön számításba, hanem a szellemi és művészi alkotómunka minden terén és rétegében megjelenik, mint példaadó mintakép, mint a magyar renaissance legkorszerűbb embere.

JEGYZETEK.

Az újabb, Mátyás korát is többé-kevésbbé kimerítően tárgyaló és rendesen gazdagon illusztrált összefoglalások közül említjük : Divald Kornél : Magyarország Művészeti Emlékei. Budapest, 1927. — Péter András : A magyar művészet története. Budapest, 1930. — Hekler Antal : A magyar művészet története. Budapest, 1934. — Hekler Anton : Ungarische Kunstgeschichte, Berlin, 1937. — Sok új adatot és szempontot találunk Gerevich Tibor módszertanilag is irányt szabó adalékaiban : A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva, 1923. — U. a. A magyar művészet európai jelentősége. Magyar Szemle, 1929. U. a. A magyar művészet szelleme. Szekfű Gyula : «Mi a magyar» című könyvében. Budapest, 1939. — A magyar renaissance-ról Mátyás király életkereteire való tekintet nélkül I. Horváth E. : Il rinascimento in Ungheria. Roma, 1939. — U. a. A kézműipar új formái. Magyar Művelődéstörténet II. Renaissance. Budapest, 1939. 585—634. l. — Ugyanott Balogh Jolán, : A késő gótikus és a renaissance kor művészete. 509—584-ig. — U. a. Magyar Művészet IX. 1933/X. 1934., Arch. Ért. XL. 1923., XLIII. 1929., Rivista d'Arte. Vol. XX — Régebbiről Berzeviczy Albert : Beatrix királynő. Budapest, 1908. — Az olasz művészekről. Budinis : Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. A szellemi életre vonatkozóan Horváth János : A magyar irodalmi műveltség megoszlása. A magyar humanizmus. Budapest, 1935. — Huszti József : Janus Pannonius. Pécs, 1931. — Újabban Kardos Tiberio, Che cosa fu l'umanesimo Ungherese. Annuario, I. 1936. — Koltay-Kastner Eugenio : L'umanesimo italiano in Ungheria. La Rinascita. 1939. A műgyűjtésről Entz Géza : A magyar műgyűjtés történeti vázlata. Budapest, 1937.

Az építészetről összefoglalóan Bierbauer Virgil : A magyar építészet története. Budapest, 1937. — Horváth Henrik : Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Bpest, 1934. Mátyás koráról Pasteiner Gyula : Az építészet I. Mátyás alatt. Budapesti Szemle 73. 1893. — Szőnyi Ottó : Magyar templomok. Budapest, é. n. — A budai várpalotáról Salamon Ferenc : Budapest története. II. köt. Budapest, 1885. — Lux Kálmán : A budai várpalota Mátyás király korában. Budapest, 1920. — Horváth Henrik : Buda a középkorban. Budapest, 1932. — U. a. Zsigmond király és kora. Budapest, 1937. — U. a. Tanulmányok Budapest multjából I. 1932. — Giovanni Dalmatáról Giuseppe Praga : Giovanni da Trau. Archivio Storica per la Dalmazia, 1933. — A budai pálosok építkezéseiről Zákony Mihály : A Buda mellett Szt. Lőrinc pálos kolostor története. Budapest, 1911. — Garády Sándor : Arch. Ért. XLVI. 1932—33. — A hidegkúti-úti vadászkastélyról ugyancsak Garády Sándor : Tanulmányok Budapest multjából III. 1934. — A nyírbátori református templomról és renaissance emlékeiről Leffler Béla : Arch. Ért. XXXV. 1915. Különlenyomat is.

A felvidéki építészetéről, Divald Kornél : Szepes vármegye művészeti emlékei. Budapest, 1905. — Schürer—Wiese : Geschichte der deutschen Kunst in der Zips, Leipzig, 1938. — A kassai építészetéről Mihalik József : A kassai Szt. Erzsébet templom. Budapest, 1913. — Fröde Károly : Felső Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. XXXIV. 1900. — Ugyanott Kemény Lajos, XXXVIII. 1904. — Továbbá ugyancsak Kemény Lajos : Arch. Ért. XIII. 1893. 66—67., XV. 1895. 51. — XIX. 1899. 110., XXX. 1910. 264. — Kassai Istvánról összefoglalóan Horváth Henrik, Budai kőfaragók és jelek. Budapest, 1934. 41. — Újabban Ifj. Csemegi József : Kassai István művészete. Budapest, 1939.

Erdély építészetéről Gerevich Tibor : Erdély művészete. Magyar Szemle, 1934. 237. — Genthon István : Erdély művészete. A történeti Erdély. Budapest, 1936. — Csabai István : Az erdélyi renaissance. Budapest, 1934. — Balogh Jolán : Kolozsvár műemlékei. Budapest, 1934. — U. a. Magyar Művészet X. 1934. — Erich Jekelius : Das Burzenland. Kronstadt 1928—29. — V. Roth—C. Th. Müller—A. Freiherr v. Reitzenstein—H. R. Rosemann : Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1934. — A várarchitektúráról Varjú Elemér : Magyar várak. Budapest, é. n. — Erneyi József—Lux Kálmán : Visegrád. Budapest, 1923. — Erneyi József : A thuróczi vár és Sklabinya. Az Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Évkönyvei. I. 1924.

A szobrászatról Éber László : Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről. Budapest régiségei VIII. 1904. — U. a. Arch. Ért. XVIII. 1898. — U. a. Erdély szobrászati emlékei. Művészet. VIII. 1909. — A gyulafehérvári Hunyadi-emlékekről Varju Elemér : Arch. Ért. XXVII. 1907. — A visegrádi és diósgyőri Madonnákról Balogh Jolán : Magyar Művészet IX. 1933. — Ybl Ervin : Toszkána szobrászata a quattrocentóban. Budapest, 1930. — A budai szobrokról Horváth Henrik : Budapest művészeti emlékei. Budapest, 1938. — Mátyás és Beatrix domborművű arképeiről és egyáltalában Mátyás ikonografiájáról Balogh Jolán : Századok, LIX—LX. 1925—1926. — A faszobrászatról Kampis Antal : Középkori faszobrászat Magyarországon. Budapest, 1939. — A kassai emlékekről Gerevich László : A kassai Szt. Erzsébet templom szobrászata. Budapest, 1935.

Az oltárfestészetéről az előljáróban felsorolt összefoglalásokon kívül Genthon István : A régi magyar festészet. Vác, 1932. — Hoffmann Edith : Arch. Ért. 1937. — Különösen élénk és komoly érdeklődés fordult a szepességi festőiskola felé. I. Csánky Dénes : Szepeshelyi táblaképfestészet a XV. és XVI. században. Az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. VIII. Budapest, 1937. — Csánky Miklós : A szepesi és sárosi táblaképfestészet. Budapest, 1938. — Régebbiről Divald Kornél : Szepes vármegye művészeti emlékei II. Festészet és szobrászat. Budapest, 1905. — A kassai festészetéről újabban Gerevich Tibor : A magyar művészet szelleme. Szekfü Gy. : Mi a magyar? című kiadványában. — A brassói festőkről Gyárfás Tihamér : Művészet, IX. 1910. — A freskófestészetéről Genthon István sajtó alatt levő munkája. — Az esztergomi falfestményekről Lepold Antal : Katholikus Szemle 1935. — A brassói freskóról V. Roth : Deutsche Kunst in Siebenbürgen és Gerevich Tibor i. h.

Az iparművészetről Divald Kornél, A magyar iparművészet története. Budapest, 1929. — U. a. Szepes vármegye művészeti emlékei III. Iparművészet. Budapest, 1905. — Ráth György : Az iparművészet könyve I.—III. — Horváth Henrik : A műipar új formái. Magyar művelődéstörténet. II. Renaissance. Budapest, 1939. — A kovácsolt vas-munkákról Edvi Illés Aladár : Magyar iparművészet IV. 1904. — A sodronyjománokról Alessandro Mihalik : Lo smalto filogranato. Corvina, 1933. — Az Eszterházy kincstárról Csányi Károly : Az Országos Régészeti és Művészettörténeti Társulat Évkönyvei I. 1924. — A kerámiáról Höllriegl József : Magyar Művészet, XII. 1936. — U. a. Történetírás I. 1937. — A miseruhákról B. Oberschall Magda : Magyarországi miseruhák. Budapest, 1937.

MÁTYÁS KIRÁLY, A KÖNYVBARÁT

ÍRTA

FITZ JÓZSEF

KÉT KORSZAK MESGYÉJÉN.

A középkor könyve, a kézzel másolt és fatáblák közé kötött kódex Mátyás király idejében elaggottan hosszú életének vége felé közeledett. Több mint ezer esztendőn át terjesztette a keresztény írók szövegeit, a multból átmentette a pogány klasszikusok műveit, megőrizte a mult eseményeiről szóló feljegyzéseket és nemzedéktől nemzedékhez szállította a régi kultúrát. Minden tudás forrása volt, az egész szellemi haladás rajta, a tartalmán épült fel. De csak lassú kézimunkával készülhetett és minden kódex csak kevés olvasó számára volt hozzáférhető. Ezer év azonban hosszú idő s ezalatt mégis megszámlálhatatlan könyvet írtak. Csupán az el nem pusztult, a mai európai könyvtárakban fennmaradt latin kódexek száma is jóval meghaladja a százezret.¹ A XV. században a felgyülemlett temérdek kéziratot már milliónyi olvasó forgatta és a rohamosan növekvő olvasótábor számára új írók ezrei írtak új könyveket. Ez a termékenység lett az oka a kódex halálának. Mert ekkora szellemi termelést ennyi olvasóhoz már nem lehetett kézimásolással eljuttatni. Itt volt az ideje, hogy a másolást egy gyorsabb és egyszerre számos példányt sokszorosító eljárás, a kódexet a könyvnek egy más formája váltsa fel.

Ez a szükségszerű új könyv a nyomtatvány volt. Születésének ideje a hagyomány szerint egybeesik Mátyás király születésének idejével. Mátyás születése 500-ik évfordulóján ünnepli a világ a nyomdászat feltalálásának 500-ik évfordulóját is. Misem szemlélteti jobban e találmány szükségszerűségét, mint a németek nagy ősnymtatványkatalógusa, a Gesamtkatalog der Wiegendrucke. A XV. századi könyvtermelésből több mint 40,000 nyomtatott könyv címét közli és a mai közkönyvtárak állományából kerek félmillió ősnymtatványpéldányt tart nyilván. S ha emlékezetünkbe idézzük, hogy az utolsó négyszáz év folyamán mennyi könyvnek kellett elpusztulnia és hogy XV. századi privilégiumok és egyéb okiratok tanúsága szerint az ősnymtatványokat átlagban 400—500 példányban nyomatták, az Európában az 1500. év végéig (60 év alatt) megjelent nyomtatott könyvek példányainak számát körülbelül húszmillióra becsülhetjük.

Ilyen nagy volt Mátyás idejében a könyvszükséglet, az olvasókedv.

A kódex közeli kimúlása előtt még egy utolsó nagy fellobbanással, a renaissance-kori díszkódex tűzijátékával kápráztatta el a könyvkedvelőket.

A szövegközlés feladatát művészi törekvéssel párosította, hogy olvasóját áhítatos hangulatba ringassa. A gazdagok körében párnapos bárányok bőréből fortélyos gonddal készült hártýára, apró gyöngýírással írt klasszikus vagy humanista szövegeket tartalmazó könyvek jöttek divatba, drága portékák, híres festők miniaturáival, színekben pompázó, kecses képecskék, medaillon-szerű portrék és címerek tarkaságával átszótt lapszéli díszítéssel, a szövegben sok aranyalapú művészi kezdőbetűvel. Az efajta kódexek legszebbjei Mátyás megrendelésére készültek. Nevét a Corvin-kódexek tették világszerte ismertté. A külföldi művelt átlagközönség a régi magyar királyok közül rendszerint csak kettőnek a nevét ismeri: Szent Istvánét, a királyság, és Mátyásét, a Corvin-könyvtár megalapítójáét. Haditetteinek és politikai sakkhúzásainak emléke a nemzetközi köztudatban a századok folyamán elhalványodott, de a Corvin-kódexekről ma is minden művelt ember tud — legalább annyit, hogy aki ezeket a könyveket megrendelte és gyűjtötte, ízlésével, bőkezűségével és könyvszeretetével hozzájárult a könyvművészet legszebb remekeinek keletkezéséhez.

A nyomtatott könyv eleinte csak lassan terjedt el. Noha a hagyomány szerint a nyomdászatot Mátyás születése évében találták fel, Mátyás mégis már tizenötéves volt, amikor apró nyomtatványok előállítására irányuló hosszas kísérletezések után végre megjelent az első nagy nyomtatott könyv, a híres Gutenberg-biblia. Uralkodása tizenötödik évében, alig tizennyolc évvel a Gutenberg-biblia megjelenté után, királyi székhelyén már az első magyarországi nyomda is működik. A magyar nyomdászat eredete tehát megint csak az ő nevéhez kapcsolódik. Az ő rendeletére jelentek meg egyházi szerkönyveink gyönyörű első kiadásai és valószínűleg első nyomtatott törvénykönyvünk is. Az ő idejében jelennek meg íróink művei először nyomtatásban. Írók és kiadók előszóiban és ajánlásokban emlékeznek meg támogatásáról, mellyel kiadványuk megjelenését elősegítette. A Bibliotheca Corvina a nyomtatott könyveknek is első ismert hazai gyűjtőhelye.

Két korszak mesgyéjén élt s mindkettőnek nagy embere: a letűnőfélben lévő kódexkorszaké és a meginduló nyomtatványkorszaké.

A SZENVEDÉLYES OLVASÓ.

Nem szabad feltételeznünk, hogy Mátyás csak környezete fényét akarta fokozni, amikor más renaissance-fejedelmek módjára drága díszkódexekkel teletömött könyvtárat létesített, vagy hogy pusztá nyegleségből támogatott írókat és kiadókat, vagy hogy szerkönyveink kiadását csak merő közigazgatási ténykedésként, kancellári javaslatra rendelte el. A könyvtára nem is állt csupa díszkódexből. A ránkmaradt Corvin-kéziratok egy része oly egyszerű kiállítású, hogy bármely kolostor állományába is tartozhatott volna; épp csak Mátyás címere díszíti őket s néhányon a címer is hiányzik. Ezeket nyilván

a tartalmuk miatt tartotta a könyvtárában. Bizonyítékul szolgálhatnak arra, hogy a könyvek iránti szeretetének alapja nem a hiúság volt, hanem az, hogy szeretett olvasni.

Ő maga vonzó szerénységgel nyilatkozik olvasókedvéről. 1471 szeptember 13-án levelet írt Pomponius Laetusnak, aki ez év áprilisában Rómában kinyomatta a Nero császár idejében élt Silius Italicus *«Punica»* c. 17 énekes hőskölteményét és a kiadás egy példányát megküldte Mátyásnak. «Jóllehet egymást érő háborúba vagyunk kereveredve — feleli neki a király — ami kevés időt szakíthatunk, örömet szenteljük a tudományoknak. Innen van az, hogy a tőled nyert ajándékot is oly kedvesen és szívbeli örömmel fogadtuk, és hogy az általad mostanában Rómában annyi gonddal és ékesen kinyomatott Silius Italicust máris többször átforgattuk. Ez a mű már ifjúkorunkban is kedves olvasmányunk volt».²

Annak kellett lenni, mert a Corvina maradványai közt van egy a nyomtatott kiadásnál is régibb Silius Italicus-kézirat (ma a budapesti Egyetemi Könyvtárban), melyet az 1460-as évek flórenci modorában másoltak és díszítettek. S talán a király kedvenc olvasmányára célzott Antonius Constantius Fanensis, a Mátyáshoz írt legrégibb verses üdvözllet szerzője, midőn 1464-ben ünnepli az ifjú királyt a boszniai hadjárat sikere alkalmából s úgy véli, haditettei megírására egy új Siliusnak kellene születnie. Ugyanez a költemény³ közismert tényként említi, hogy Mátyás a harctéri táborban is olvasással tölti a nyugodtabb órákat:

«A latin Muzsák is tégedet áldanak,
Mert kegyeled őket, pannóni föld díszé tel!
Vaj mi dicső látvány, ha te harci sisakkal a hadban
Önekik áldozol!»

Humanista tisztelői tömérdek versben, levélben és ajánlórsorban emlékeznek meg olvasottságáról. Tudjuk, hogy nyilatkozataik túlzó hízélgések, de gyakran mondanak el tényeket, melyekből élénksillan Mátyás irodalom-szeretete és irodalomértése. Az egész légkör, melyet maga körül teremtett, telítve volt az akkori legmagasabb irodalmi műveltséggel, s ebben póz nélkül, magától értetődő természetességgel élt. «Mátyás király asztalánál — meséli Galeotto⁴ — mindig vitatkozás foly komoly vagy kellemes tárgyról, vagy pedig költeményeket dalolnak. Zenészek és hárfások vannak ott, kik asztal fölött a hősök tetteit honi nyelven, lant kíséretében éneklük... Szerelmi dalokat ritkán énekelnek, hanem többnyire a törökök elleni haditettekről, nem éktelen előadással. Mivel a magyarok, akár nemesek, akár parasztok, majdnem azonos szórenddel élnek s nyelvökben semmi különbség, egyenlő kiejtés, ugyanazon szavak, hasonló hangnyomás levén mindenhol, a magyar nyelven szerzett költeményt paraszt és polgár, közép- s főrangú úr egyaránt megértik». Ha a lantosok hallgattak, a társalgás többnyire irodalmi kérdések körül forgott. Mátyás a szóbanforgó témákat talpraesett klasszikus idézetek-

kel fűszerezte, vagy valamely latin író állításaival szállt perbe, avagy a klasszikus auctor szavainak helyes értelmét magyarázgatta. Kitűnően ismerte a klasszikusokat, hiszen könyvtára állományában számszerint is első helyen álltak, legalábbis a fennmaradt 170 hiteles Corvin-kötetből 56, a mai állomány egy harmada, ókori remekírók műveit tartalmazza.

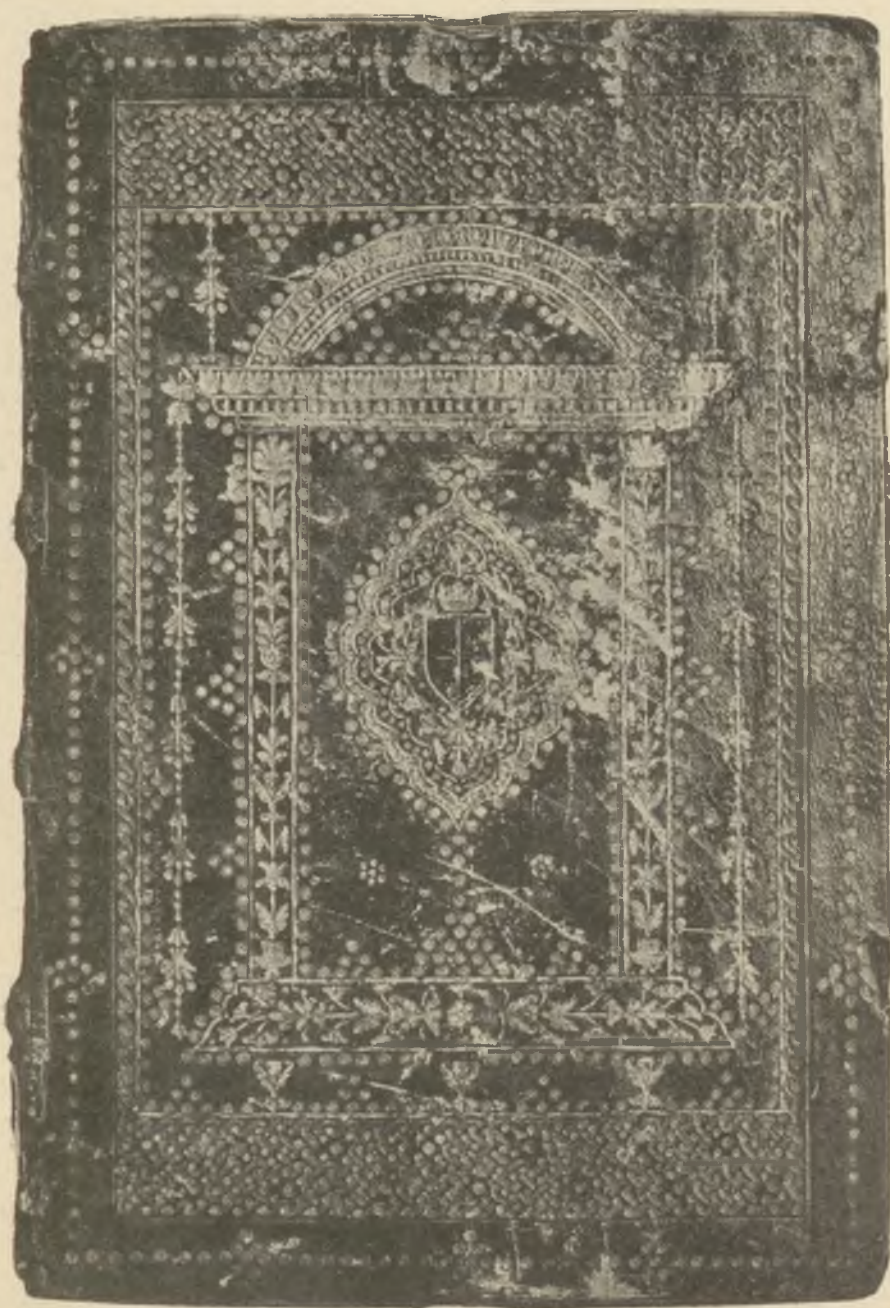
De nemcsak a klasszikusokban volt járatos. Egyszer Thuz János püspök, Galeotto, Janus Pannonius és Gattus János domokosrendi teológiai tanár társaságában Vitéz Jánosnál vacsorált az esztergomi érseki palotában. A szoba meleg volt, «mert télben a magyarok fűtött szobákat használnak, habár az ártalmára van az egészségnek, mert a fűtött szoba gőze megszállja az agyvelőt. S mert a magyarok szerfőlött pazarok az étel- s italneműekben s sokféle borokkal élnek pompás lakomáiknál, Gattus, kit a bor és szoba melege neki hevite, kérkedni kezdett tudományával, állítván, hogy a teológiában nincs semmi, ami előtte titok volna». Mátyás ugratni kezdte, fogas teológiai kérdéseket adott fel, vitába szállt vele, a saját állításai bizonyítására kihozatta Vitéz könyvtárából Szt. Jeromos vitairatát Jovinianus ellen s Gattus fejére olvasván a szentenciát, sarokba szorította a híres teológust.⁵

Hogy valóban élénken érdeklődött a szentatyák írásai iránt, azt 42 fennmaradt Corvin-kézirat tanúsítja; a mai állomány egy negyedrészt a szentatyák művei töltik be.

Ha olvasói hajlamait megmaradt könyvei után akarnók megítélni, e maradványok címeit olvasva, mindenekelőtt feltűnik, hogy mennyire modern könyvtár volt ez a maga idejében. A görög kódexeken és négy latin kézíraton kívül valamennyi olyan szöveget tartalmazott, mely akkor divatos volt, melyet akkor Európaszerte olvastak. Mint minden új divat, a reniassance is ízlésváltozás volt, mely elfordult az előző korban követett szellemi iránytól. A renaissance is sutba dobta az előző kor, a gótika könyveit, a szkolasztikus filozófiát és teológiát, melyet kicsinyesnek, és a legendairódmalt, melyet gyerekesnek érzett. S helyette inkább az ókori klasszikus írókat vette elő s ezek közé befogadta az ókeresztény egyházatyákat is, kiknek műveiben még tovább élt a klasszikus írók elegáns stílusa és tág világszemlélete. S ezek mellett szerette a legújabb írókat, a szellemi és irodalmi forradalmat csináló humanistákat, kik szellemes kritikával szálltak szembe az egyházi és iskolai hagyományokkal.

Ilyen irányú volt Mátyás király könyvtára. A ma még ismert kódexei közt az 56 kötet latin és görög klasszikuson és a 42 kötet egyházatyán kívül van 54 kötet humanista és korabeli szakíró, továbbá 2 biblia (az egyik 3 kötetben), 6—7 díszes egyházi szerkönyv (misekönyvek, templomi énekkönyv, evangéliumos könyv, imakönyv) és mindössze 10 kötet középkori filozófus és teológus, kiknek sorában Aquinói Sz. Tamás egymaga 4 kötetrel van képviselve.

Leginkább az átfogó, az élet minden változatába behatoló könyveket szerette: a költészetet, a filozófiát és a történelmet. Szakkönyvei közül

Az Athanasius-kódex Corvin-kötése. (Bécs, Nationalbibliothek.)

ismerjük 4 földrajzi kódexét (három Ptolemaeust és egy Strabót), 4 csillagászati művet (három Regiomontanust és egy Tolhopfot), továbbá a természet- és orvostudomány 3 kódexét és ugyancsak hármat-hármát a műépítészet és a hadtudomány területéről.

Az érdeklődési köre széles és bensőséges volt. A saját korabeli írók műveit nemcsak olvasta, hanem a szerzőkkel személyes érintkezésbe is igyekezett jutni. «Az írási tudományokhoz felette igen nagy kedve vala — írja Bonfini magyar átdolgozója, Heltai Gáspár.⁶ — Megkerestete minden országban a jeles és tudós férfiakat és drága kölczégekkel el hozzatá azzokat Magyar országba».

De amit könyvekből és társalgás közben tanult, azt nagyon egyénien alkalmazta az életben. A hazai tudomány és irodalom megszervezéséhez a saját elgondolása szerint fogott. A budai egyetem épületének terveit — amint ugyancsak Heltai beszéli — ő maga «meg jedzette vala nagy papirosra». Feljegyezte, hol, melyik teremben, milyen doctor, milyen tantárgyat fog előadni. Gondoskodni kívánt, «hogy éjjel is olvashatnának a Lectorok letzkéket, és a deákok tanulhatnának szinte mint nappal az hét lámpásoknak világosságtól». Az épületekhez klinika is tartozott volna, három egymással összefüggő házban, melyekben «szép szobák és szép kamorák lönnének, hogy az elsőben az Orvas Doctorok lagnának, az másodikban az Patikárosok és az Borbélyok, az harmadikban volnának az betegek, külemb külemb féle szobákban, boltokban és kamorákban». Képzelőtehetsége csodálatos arányokat öltött: kitervelte, hogy az egyetemen 40,000 tanuló kapjon elhelyezést, lakást és ellátást. «Mind a széles világon nem lönne jób, szeb és bőweb Schola annál... Ha száz esztendeig kellett volna élni, csak az egy jedzett épületre nem volt volna elég: mégis a fundamentomit megásata és meg rackatá és meg látzanak ot a mai napon is, noha nem tudja minden ember, micsoda és mit akart aval indítani».

Persze, hogy ilyen gigászi tervet nem lehetett megvalósítani, mégis hozzáfogott és szerény kezdetként az internátussal összekötött egyetemet a budai domokosrendi zárdában helyezte el. Egyik tanára, Petrus Niger neki ajánlotta «*Clipeus Thomistarum*» c. művét⁷ s ennek előszavában ő is megerősíti: «Ennek az egyetemünknek te vagy az egyedüli megalkotója (unius author). Tőled származik fölállításának gondolata és megalapozása, te vagy az, aki fenntartod és anyagiakkal ellátod... A tanítványok tőled kapják élelmüket, ruhájukat, ágyaikat és mindent, amire szükségük van. Engem is te hivatál meg Würzburgból a tanítás megkezdésére».

Vajjon Mátyás gondolta-e ki az egyetem címerét is: hármassal halmon kettős kereszt, alatta könyvcsomagot tartó kéz.⁸ Jellemrajzához, melyet Heltaitól és más régiektől kaptunk, ez a feltevés nagyon is illik.

A király, aki háborúban tábori ágyán esténként verseket vagy tudományos műveket olvas, békében pedig dús asztala mellett nagy erudícióval kora híres tudósaival és költőivel vitázik s azután szabad óráiban tervrajzok készítése

közben megálmodja a világ legnagyobb tudományos intézetét, nem külső hatásra vagy hatásvadászatból, hanem a veleszületett lelkületénél fogva, belső szükségletből volt igaz könyvbarát, gyűjtő és maecenás.

PÉLDAKÉPEI.

Olvasókedve, könyvszeretete a természetéből fakadt, de fogékony-ságát neveltetése és környezete növelte. Anyja a Garázda-családból származott, abból a családból, mellyel Magyarország legkiválóbb humanistái, Vitéz János, Janus Pannonius és Garázda Péter is rokonságban álltak. Atyja, Hunyadi János ifjúkorában két évig a milánói fejedelmi udvarban élt, mint magyar zsoldos vitéz s ott megigézte a renaissance pezsgő szellemi élete. Állítólag nem tudott kielégítően latinul (Galeotto tudomása szerint Mátyás latinnyelvű társalgásoknál atyjának tolmács gyanánt szolgált, egy birtokügyi perirat pedig «illiteratus»-nak nevezi), a humanisztikus új műveltség mégis nagy vonzóerőt gyakorolt rá. Poggio, az irodalom egyik irányító olasz kiválósága levelezik vele, megküldi neki a műveit, mert hallotta magyarországi barátaitól, hogy Hunyadi érdeklődik irántuk, s biztatja, hogy a «studia litterarum» támogatásával még nagyobb dicsőséget fog szerezni, mint amilyent már eddig is fegyvereivel szerzett.⁹

A humanisták Hunyadi János udvarában és családjában is jelentős befolyásra tettek szert. Kormányzósága kancellárjává Vitéz Jánost — akkor még váradi prépostot — tette meg s Vitéz irányította a Hunyadi-fiúk nevelését is. Mátyás házitanítója a vándorlókedvű Sanocki Gergely, későbbi lembergi érsek, ki kortársa és életrajzírója, Callimachus tanúsága szerint éjjeleit olvasással virrasztotta át s kinek ágyában reggelenként könyvet szoktak találni.

A könyvgyűjtésben és a humanizmus ápolásában Mátyás első mintaképe Vitéz János. Mint később Mátyás, Vitéz is szerette, ha híres és szellemes írók veszik körül. Váradi udvarának vendégei közé tartozott Paulus Vergerius, Philippus Podocatharo, Sanocki, Regiomontanus, Miklós módrusi püspök, Galeotto, leggyakrabban pedig unokaöccse Janus Pannonius. Csupa világ-híresség abban az időben. Mint Mátyás, Vitéz is támogatta őket munkáik megírásában és kiadásában. Regiomontanus Esztergomban 1467-ben Vitéz felszólítására írta a «*Tabulae directorium*»-ot, melyet aztán Nürnbergben a saját nyomdájában megjelentetett s Vitéznek ajánlott. «Késznek nyilatkoztál tanulni a tudomány bármely művelőjétől, — írja ajánlólevelében — de mindannyit felülmúlod ismereteid gazdagságával s végül is tanítványaidnak vallják magukat, kik mint tanárok közeledtek hozzád». Galeotto Vitéznek ajánlotta «*Liber de homine*»-ját s előszavában azt mondja : «A szétszórva élő tudósok tömegesen gyűltek hozzá, mint a tudományok atyjához, ki az ujkor muzsáinak lakhelyévé varázsolta Magyarországot». Georgius Trapezuntius Vitéznek ajánlotta Szt. Vazul-fordítását. «Erre a reám halmozott jótéteményeid is

készítettek» — vallja. Georgius Peuerbach Vitéz felszólítására írta *«Trattato della geometria»* c. munkáját. Joannes Argyropoulos Vitéznek ajánlotta Aristoteles-fordítása hatodik könyvét, mely a mennyboltról szól. És verses dedikációban Vitéznek ajánlotta eclogait Tribrachus, a ferrarai költő.¹⁰

Miként később Mátyás, Vitéz is szenvedélyesen gyűjtött könyveket. Ízlésük egy : mindketten ókori klasszikusok, egyházatyák s korabeli humanisták műveit gyűjtik, nemes tartalmú, elegáns stílusú, apró latin betűkkel írt és olasz ízlés szerint folyondáros keretdísszel és arany pettyekkel ékesített könyveket, melyek kezdőlapját a gazdag gyűjtők szokása szerint címerükkel láttatják el.¹¹

Vitéz hatása Mátyás ízlésére és könyvgyűjtő módszerére kétségtelen. Mátyás ugyanazt olvasta s a szellemi életnek ugyanazokat a formáit szerette, mint Vitéz. Elevenebb fantáziája és hatalmasabb anyagi ereje segítségével azonban rendkívüli arányokban szárnyalta túl mesterét.

A BIBLIOTHECA CORVINA ELSŐ IDŐSZAKA.

Könyvgyűjtésében két korszakot különböztetünk meg. A határvona köztük az 1476. esztendő, — életének 36., uralkodásának 18. éve. Az elsőben inkább a könyvek tartalma érdekli, a másodikban inkább díszítésük szépsége. Az elsőben többnyire olyan könyveket szerez meg, melyek eredetileg nem az ő számára készültek, a másodikban a legszebb könyveket maga rendelte meg és számos könyv neki szóló ajánlással van ellátva.

A ma ismert 170 hiteles Corvin-kötet közül legalább negyvennek Mátyás előtt már más tulajdonosa is volt. Ezekben Mátyás lepattogzó vagy átvilágított címere alatt ugyanis más címer tűnik elő ; vagy pedig Mátyás címere mellett egy régibb idegen címer látható ; az is előfordul, hogy a könyvön egyáltalán nincsen címer, azonban más jelek szólnak egy régibb tulajdonosról.

Mindezek a kéziratok egyúttal a Corvina legidősebb kódexei. A Corvina hiteles maradványaiból 76 kötet 1476 után készült, 72 pedig 1476 előtt ; a többinek a pontosabb keletkezési kora ismeretlen, másolhatták néhány évvel 1476 előtt vagy után, de nem 1450 előtt és nem 1490 után. A legrégebbiek a görög kódexek : három a XII., egy a XIII., három a XIV. századból, egy pedig 1442-ből származik. A latinnyelvűek közül három XIV. századi, egyet pedig 1422-ben másoltak. A többi mind 1450 utáni.

A latin kódexek közül a legöregebbik, és Hevesy véleménye szerint¹² egyúttal Mátyás legkorábbi tulajdona, a ma az erlangeni egyetemi könyvtárban őrzött dísztelen gótikus biblia, mely apai vagy anyai örökségként szállhatott rá. Éppúgy, mint valamennyi görög kódexnél, hiányzik benne Mátyás címere, csak pazar kötéséről tudjuk, hogy az övé volt. Mintha ezt a legegyszerűbb könyvét becsülte volna a legtöbbre.

A másik két XIV. századi kéziratot királyelődeitől örökölte : a római

Casanate-könyvtárban őrzött pompás kiállítású *«Encyclopedia medica»*, kezdőlapján Mátyás letöredező címere alatt Vencel király címerével,¹³ és Haly Aberudian arab író Ptolemaeushoz írt és latinra fordított kommentárjainak a bécsi Nationalbibliothek-ban lévő fényes díszítésű és remek zöld maroquinkötésű kódexe, melyen Mátyás címerének repedezése és helyenkinti lepattogzása ismét csak Vencel címerét hozta felszínre.¹⁴

Mátyás könyvkedvelő híre miatt gyakran kapott könyveket ajándékba. Az 1471-ben elhunyt II. Pál pápa megküldi neki Róma város törvénykönyvét (*«Statuta Urbis Romae»*), melyet a pápa rendeletére Udalricus Han római nyomdász adott ki. A szép ősnymotatvány első lapját az ajándékozás emlékére a pápa és Mátyás festett címerai díszítik. II. Pál utóda, IV. Sixtus szintén nyomtatott könyvvel kedveskedik Mátyásnak (Nicolaus de Ausmo: *«Supplementum summae Pisanellae»* Velence, 1471, ny. Vendelinus de Spira) s ennek alsó szélein is ott látjuk a pápa meg a király címereit. Még egy fejedelmi tulajdonból származó könyvet említhetünk: Trapezuntius Aristoteles-fordítását, egy Theodoricus nevű római scriptor másolatát, melyen Mátyás címere alatt az 1458-ig uralkodott V. Alfons nápolyi és szicíliai király címere látszik. V. Alfonsszal még Hunyadi János tartott fenn bizalmas összeköttetést, együtt volt vele Milanóban s 1447-ben őt jelölte a magyar trónra.¹⁵ Lehet, hogy Mátyás még apjától örökölte e könyvet, lehet, hogy magától V. Alfons-tól kapta, de az is lehet, hogy későbbi felesége, Beatrix útján jutott birtokába.

Mindenesetre előfordult, hogy Mátyás, ha a kódex díszlapján másutt nem volt hely, az ajándékozó címerét nem kímélte s a saját tulajdonjoga kifejezésére föléje festette a maga címerét. Ezt tette pl. a Bessarion-kódexszel. Bessarion bíbornok (meghalt 1472-ben) három teológiai munkáját tartalmazza s a kódex eredetileg magáé Bessarioné volt, mert ha Mátyás címerét átvilágítjuk, világosan kivehető alatta Bessarion címere, aki a saját művét küldte meg Mátyásnak s ennek jeléül a lapszéli folyondárdísz közé befestette Mátyás hollóját. Bessarion e kéziratban a görög és római egyház unióját sürgeti s feltételezte, hogy a nagy olvasó hírében álló magyar király, kinek országában a keleti egyháznak is sok híve volt, érdeklődni fog e politikai szempontból is fontos kérdés iránt.¹⁶ A címere mintegy hitelesítette a szöveget, a szöveg hitelessége pedig a kéziratnak forrásértéket biztosít. De akkori-ban nem mai mérték szerint értékelték a kéziratokat s a címet gátlás nélkül átfestették.

Vitéz János és Janus Pannonius könyveinek egy része szintén a Corvinába került. Nem tudjuk miként: ajándékként, vagy a két egyházfejedelem halála után hagyatékukból, vagy csak kölcsönadták őket Mátyásnak s haláluk után nála felejtődtek, avagy pedig kegyvesztésükkor kobozták el őket. Mindezekre a kérdésekre a kutatók csak nagyon is vitatható feltevésekkel feleltek.

Vitéz könyvtára éppúgy szétszóródott, mint a Corvina s ma már csak 26 kódexét tudjuk nyilvántartani. Közülük tizen viszontlátjuk a Corvin-kódexek ismertetőjeleit: Vitéz címere mellett vagy helyett Mátyás címere

díszíti őket, vagy pedig Corvin-kötésbe vannak kötve. Vitéz lelkiismeretesen olvasta őket és legtöbbjét pirostintás szövegjavításaival látta el, sőt első vagy utolsó lapjukra feljegyezte s névjelzésével (*Jo*, t. i. *Joannes*) hitelesítette is a javítás befejezésének pontos keltét: helyét, évét és napját. Négy kódexét maga másoltatta Magyarországon. Egyházmegyéje papjait fogta be a másolásra, pl. Briccius de Palánka váradi lelkészt, ki 1455-ben a Tertullianus-kódexét készítette s utóbb nagyváradi kanonok lett. Legnagyobbbrészt azonban külföldön vásárolta vagy vásároltatta a könyveit, főként Flórencben Vespasiano da Bisticcinál, a legnagyobb kódexkészítő műhely tulajdonosánál. Hogy Vespasiano műhelye mennyire teljesítőképes volt, látjuk emlékiratainak abból a közléséből, hogy Cosimo di Medici rendelésére 22 hónap alatt 45 könyvmásolóval 200 kódexet másoltatott. Mindig temérdek kéziratot tartott raktáron is s ezekben a címer helyét üresen hagyta, hogy majd a vásárló utólag töltesse be. Kódexei mind a műhelyére jellegzetes egyforma stílusban készültek s igen sok van belőlük a Corvinában — legalább 48, mind az 1470 előtti időből, — és a Vitéz-kódexek közül is tizenkettő ilyen flórenci kézirat. Egyiket-másikat szignálta («Vespasianus librarius fecit fieri Florentie»), legnagyobb részük azonban csak a stílusuk alapján tulajdonítható az ő másolóirodájának. Mátyás maga nem tartozott a megrendelői közé, mert Vespasiano az emlékirataiban,¹⁷ melyben vevői közt nagy elismeréssel megemlíti Vitéz Jánost, Hantó György pécsi prépostot, különösen pedig Janus Pannoniust, kit ő mutatott be Cosimo di Medicinek, Poggiónak és a város többi hírneves emberének, s kinek rendesen többszáz forintnyi letéte volt Vespasianónál jövőbeni megrendelések céljára, csak egyszer említi Mátyást, de nem mint vevőt, s nem is mint kora egyik legnagyobb könyvgyűjtőjét, hanem haraggal Mátyásnak a volt nevelőjével és kancellárjával szemben tanúsított hálátlansága miatt. Ügylátszik Vitéz és Janus kegyvesztése érzékeny veszteség volt Vespasiano üzletének is.

Lehet, hogy az 1470 előtti flórenci stílusú Corvin-kéziratok közül azok, melyek korábbi tulajdonosáról semmit sem tudunk, Janus Pannonius könyveivel kerültek Mátyás könyvtárába.

Janus Pannonius egykori könyvei egyébként sem ismerhetők fel oly kétségtelenül, mint Vitéz kódexei. Az a tizenkét nem flórenci eredetű Corvin-kötet, melynek Mátyást megelőző tulajdonosában szintén Janust sejtjük, a Corvina legegyszerűbb, mondhatni legpuritánabb kéziratai. Nemcsak dísztelenek, hanem korábbi tulajdonosuk címere is hiányzik bennük, — pedig már koruknál fogva is kellett Mátyásnál korábbi tulajdonosuknak lenni. Ez a korábbi tulajdonos szerény és elmélyedő lélek volt, aki a könyveket cicomák nélkül, pusztán a tartalmukért kedvelte. A feltételezésünk szerint Janustól származó 12 Corvina közt ott van a nyolc görög kódex, köztük a kéziratosszöveg ritkasága miatt nagyjelentőségű Nikephoros Kallistos, Diodoros és Heliodoros. Mátyás címere sincsen egyikén sem. Hogy mégis a Corvinából valók, onnan tudjuk, hogy az egyiken 1541-ben, vagy röviddel utána, mikor a

konstantinápolyi zsibvásáron egy tudománykedvelő utas megvásárolta, még megvolt az eredeti Corvin-kötés ; a másikon az egykorú Corvin-kötésről a kötet széleinek jellegzetesen poncolt aranymetszése tanúskodik ; a harmadikat

Máttyás bibliaja. (Erlangen, Egyetemi Könyvtár.)

még ma is az eredeti Corvin-kötés védi ; a negyedik közvetlenül a mohácsi vész előtt Brassicanus, a Corvina hirhedt dézsmálója tulajdonában volt, aki a különben egyszerű kötéstáblára fel is jegyezte, hogy Budán, 1525 november 29-én jutott birtokába. S hasonló jelek és feljegyzések bizonyítják a többi négynek az eredetét is. Janus tulajdonosvoltát már nehezebb valószínűsíteni.

A Diodorus Siculus-kéziratot 1539-ben Baselben kiadta Vincentius Opsopoeus, aki Brassicanustól kapta. Ő említi, hogy eredeti tulajdonosa Janus Pannonius volt, ennek könyvtárával került Mátyás könyvtárába. Xenophon «Kyropae-diá»-ja egykor Baptista Guarinoé volt, Janus iskolatársaé, kinek apjánál Janus ferrarai iskolaévei ideje alatt lakott s aki valamennyi tanítványa közt Janust szerette legjobban. Baptista Guarino egyik versében írja is, hogy ajándékokkal kedveskednek egymásnak, Janus, mint a gazdagabbik, adjon neki aranyat, ő majd kódexekkel és verseivel viszonzozza bőkezűségét :

«Tu numis certes fulvoque potentior auro
Ast ego codicibus carminibusque meis.»¹⁸

A nyolc görög kézirat, provenienciája fölötti közös némaságával, humanistát vonzó tartalmi körével és az akkor Magyarországon ugyancsak kevesek által értett nyelvével azt a benyomást kelti, hogy valamennyien együtt, ugyanattól a tulajdonostól jutottak Mátyáshoz. A magyarországi humanisták közt tudtunkkal csak Janus tudott görögül. Mátyás nem tudott, tehát valószínűtlen, hogy vásárolta volna őket, vagy hogy valaki olyan egyébként dísztelen könyveket ajándékozott volna neki, melyek nyelvét nem érti. Úgy látszik, a kegyvesztett Janus könyveit mégiscsak elkobozták, vagy a halála után som- másan, a latinokkal együtt lefoglalták.

A látszólag Janustól származó latin Corvin-kódexek ismét csak Guarinóval vannak kapcsolatban. Az egyik Baptista Guarino ama beszédét tartalmazza, mellyel 1453-ban a ferrarai gimnáziumban, mikor Janus is ott tanult, az iskolaévet megnyitotta; egy másik, 1459 április 17-én Ferrarában befejezett kéziratban a tanulmányok rendjéről értekezik; egy harmadik Guarino Strabo-fordítása.¹⁹ A negyedik az 1451-ben Henricus de Brugis által másolt Theophrastus, melynek szövegét Carolus Podocatharus javította az idősebbik Guarino példánya nyomán. Janusnak Ferrarában két Podocatharus nevű barátja és iskolatársa volt s tudjuk, hogy az egyikkel könyvkölcsönzési viszonyban állt, így pl. későbbi közös páduai tartozkodásuk idején (1454—58) kölcsönadta neki Laurentius Valla két munkáját.²⁰

Teljesen érthető, hogy Janus könyvtárában megvoltak ifjúkori barátjának munkái, valamint kedves tanárának fordításai és kommentárjai. Viszont, hogy Mátyás miért úzótt volna a könyvtárában kultuszt egy ferrarai iskola-mesterből és annak 15 éves fiából, azt már kevésbbé lehetne érteni. Nem lehet másként, mint hogy a Guarinók Janus könyveivel kerültek hozzá.

Janus 1465-ben az akkor Vitéznél tartózkodó Galeottónak, Mátyás könyvtárosának levelet ír, melyben epésen tiltakozik, hogy folyton könyveket kunyorálnak tőle: «Azt tanácsolod, hogy küldjek könyveket. Vajjon nem küldtem-e már eleget? Csak a görögök maradtak nálam, a latinokat már mind elvittétek. Hála Istennek, hogy egyikötök sem tud görögül! Ha pedig ezt megtanulnátok, akkor én majd héberül tanulok és héber kódexekből állítok össze könyvtárat. Micsoda nagy telhetetlenség ez, a könyvek dolgában? . . .

Am kívánj csak könyveket, de ne raboljátok el a másokéit, különösen, akinek kevesebb van. Tele van az ilyesfélével Olaszország, könnyű hozatnotok, amennyit akartok; küldjeteك pénzt Firenzébe, Vespasiano egymaga ellát benneteket.»²¹

Ugyanebben a levélben célzás van arra is, hogy nem ad sokat a könyvek külső fényére, ő nem bibliofil gyűjtő, a könyvekre csak azért van szüksége, mert olvassa őket. «Nem az a célom, hogy könyveim *legyenek*, hanem azokat használni akarom.»

Janus különben egyáltalán nem volt olyan rideg a könyvkérőkkel szemben, mint ahogy a Galeottónak adott felháborodott válaszából következnek. Könnyelmű természet volt, lelkesen, fukarkodás nélkül vásárolt könyveket s éppoly könnyedén adta őket tovább. Mikor 1465-ben Mátyás megbízásából Rómában járt, hogy a pápa jóváhagyását a pozsonyi egyetem létesítéséhez kieszközölje, ott, amint Vespasiano da Bisticci meséli, összevásárolta az összes felkutatható görög könyveket. Flórencben is vásárolt ebben az évben, az egyetem és a maga számára, «nem nézett sem árra, sem másra» s elutazása-kor «néhány száz aranyat» hagyott Vespasianonál, hogy a még hiányzó könyveket lemásoltassa és utána küldje. De úgy látszik, a gyűjtésben nagyobb volt, mint a könyvek megőrzésében. Egyik epigrammájában bevallja, hogy Ovidius, Lucanus meg Vergilius segítette ki a pénzzavarból, mert könyveiket zálogba tette a zsidónál; s mire kiváltásukra került volna a sor, a zálogot a felgyülemlett kamatok nagysága miatt veszni hagyta.²²

Lehetetlen, hogy ilyen könnyed lelkülettel ne kedveskedett volna bibliofil királyi barátjának is könyvekkel, hiszen a barátságát éppen a humanisztikus szellem és a könyv iránti közös lelkesedésüknek köszönhette. De, mert nem volt szokása a könyveit megjelölni, csak sejtethjük, hogy ajándékai a Corvina könyvművészeti szempontból kevésbé értékes flórenci stílusú kódexei között rejlenek.

Amint Janusnak Galeottóhoz intézett leveléből is kitűnik, a Corvina rendszeres gyarapítása a király könyvtárosainak a feladatai közé tartozott. Az első, akit ebben a tisztségben látunk, éppen Marzio Galeotto, Walter Scott regényhőse, a «Quentin Durward» romantikus csillagjősa. Janus Pannonius iskolatársa volt Ferrarában, Janus látogatására jött először Magyarországra, 1461-ben, s Janus meg Vitéz pártfogoltjaként állt 1465-ben a király szolgálatába. Egyik munkájának («*De doctrina promiscua*», Lyon, 1552) címlapja, a szerző foglalkozásának megjelöléseként, «*praefectus Bibliothecae Budensis*»-nek nevezi. S maga meséli («*De dictis et factis Mathiae regis*»), hogy mikor újév napján az udvar alkalmazottai állásuk jelvényeivel, azaz mesterségük szerszámaival, szerencsekívánataik kifejezése és gazdájuk ajándékainak átvétele céljából megjelentek a király előtt, neki jelvényül könyvet kellett magával hoznia, melyet aztán a király pénzzel fődött be. Janus és Vitéz bukása után elhagyta Budát, 1473-tól fogva néhány éven át a bolognai egyetemen a retorikát tanította s e mellett egy nyomda korrektori tisztét látta

el, de miután az inkuizíció egyik könyve miatt bebörtönöztette s Mátyás a szabadonbocsátatása érdekében közbenjárt, 1477-ben ismét visszatért Magyarországra. Könyvtárosi teljesítményéről azonban mindössze annyit tudunk, amennyit az imént Janus Pannonius leveléből idéztünk.

Galeotto után, 1471-től fogva a könyvtár gondozója Taddeo Ugoletto. Szülővárosában, Pármában, könyvkereskedők, illuminátorok és nyomdászok között élt, atyja házában telepedett le az első páрмаi ősnymodász, Andrea de Portilia, majd ennek utóda, a lyoni származú Stephanus Corallus, kitől azután Taddeo öccse, Angelo Ugoletto vette át a nyomda vezetését. Taddeo iskolai végeztével, mint akkor annyi más ifjú tudós, vándorhumanista lett, járt Svájcban, Franciaországban, Németországban, mindenütt klasszikus szövegeket tartalmazó kódexek után kutatott, végül eljött Magyarországra. 1485-ig volt a Corvina könyvtárosa, azután pedig Corvin János nevelője. Mátyás gyakran küldte Flórencbe, hogy könyveket vásároljon vagy lemásoltasson. Megbízásairól a Mátyáshoz írt leveleiben²³ számolt be. Kiténik belőlük, hogy Mátyás maga állapította meg, milyen szerzőktől milyen munkákat vásároljon, vagy pedig, ha megfelelő kész kódexeket nem tudna kapni, lemásoltasson. «Rajta vagyok, hogy azok a művek, melyeket itt leiratni parancsoltál, rövid időn belül Felséged előtt legyenek. Már készen vannak Aeschines beszédei, Aischylos tragédiái egy konstantinápolyi kódexből, Arianus könyve Nagy Sándor hadjáratáról, Cicero *«Brutus»*-a, Plinius *«Panegyris»*-e. A kéziratok szépek, a másolók sem voltak utolsók.» Vagy : «Parancsodat teljesítettük, a *«De proprietate sermonum»* kéziratát egy milánói tudós lemásolta számodra.» Vagy : «Bonfini nemsokára Budára utazik, átadtam neki néhány Rómában megjelent nyomtatott könyvet könyvtárad számára s ezenkívül négy kéziratot, melyet itt leiratni parancsoltál, nevezetesen Cicero *«Questiones Tusculanarum»*-át és *«Somnium Scipionis»*-át, továbbá Claudianustól a *«De raptu Proserpinae»*-t és végül Dio Cassius műveit. Az utóbbiakat Johannes Carpensius Ferrariensis másolta. A legszebb a *«Somnium Scipionis»*.

Az ezekben a levelekben említett kódexekből és ősnymotatványokból egyetlen egy sem maradt fenn.

Ugoletto kész kódexeket is nagy számban vásárolt. 1475-ben mint Mátyás megbízottja megszerezte Manfredini herceg bolognai könyvtárát. Valószínűleg ilyen antiquár vételként kerültek a Corvinába a régibb olasz címekkel ellátott Corvin-kódexek is. Volt Flórencben egy Francesco Sasseti nevű bankár és műgyűjtő (a Nemes Marcelek és Ernst Lajosok fajtájából: gyűjtött is, de kereskedett is kincseivel), kitől Ugoletto Mátyás számára egy azóta eltűnt «igen régi» Martialis-kéziratot vásárolt. Ezenkívül a Corvina maradványai közt három kódexen is olvassuk a bejegyzést : «Franciscus Sassetus facendum curavit».

Ugoletto nagy kedvvel maga is böngészte és olvasgatta a Corvina könyveit. Mikor Corvin János halála után visszatért Pármába, nyomdászöccse kiadásában közrebocsátotta Ausonius munkáit s az előszóban elmondja, hogy

Gherardo és Monte del Fora: Szent Jeromos Corvin-kódex címlapja.
(Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.)

a szöveghez a jegyzeteket még Budán kezdte írni, mikor Mátyás király megbízta görög és latin kézíratai rendezésével. Az Ausoniust ő maga szerezte meg a Corvina részére. Ennek a Corvin-kódexnek is nyoma vészett.

A könyvtáros mellett más hivatalos személyek is működtek. Mátyásnak 1471-ben Pomponius Laetushoz írt leveléből megtudjuk, hogy a Silius Itali-

cust, számos más könyvvel egyetemben, Blandius, «*miniator noster*», a király Rómából visszatért könyvfestője hozta Budára.

Eszerint Mátyás már a könyvtár első időszakában is művészeket alkalmazott, bizonyára, hogy a könyvek első lapjának alsó szélére a király címerét fessék, aminek akkor ugyanolyan értelme volt, mint az *ex-libris*nek a mai gyűjtőknél. E mellett könyvbeszerző utakra is kellett indulniok.

Tisztázatlan Johannes Regiomontanusnak, a híres csillagásznak és a modern trigonometria megalapítójának a szerepe a könyvtár körül. Nyilván mint csillagász állt Mátyás szolgálatában s ezért 200 aranyforintnyi évdíjat élvezett s azonkívül műveiért még külön tiszteletdíjban is részesült, pl. 1200 forintot kapott a Mátyásnak dedikált «*Ephemerides*»-ért, a csillagok járásának ezért a kitűnő kézikönyvéért, melyet Kolumbus éjjeli utikalauzként vitt magával Amerikát felfedező tengeri útjára. E mellett azonban tudományos és irodalmi tanácsadó volt a Corvina könyvbeszerzései tekintetében. Regiomontanus, Bessarion bibornok, a nagy görög humanista tanítványa és barátja, kitűnően ismerte a görög irodalmat és híve volt a platonizmusnak;²⁴ az ő hatásának lehet tulajdonítani, hogy Xenophon és Basilius (latin fordításban) oly jól volt képviselve Mátyás könyvtárában (Basilius egymaga hat Corvin-kódexben). A Corvinának csillagászati művekben való gazdagsága is az ő hatásával magyarázható. A saját műveit három (vagy ha a besançoni kódexet is annak tekintjük:²⁵ négy) Corvin-kódex tartalmazza. Egyikük eredetileg Vitézé volt, jó barátjáé, kinek kegyvesztése után, 1471-ben ő is elhagyta Magyarországot. Nürnbergbe ment s ott a saját nyomdájában kiadta a Budán és Esztergomban írt munkáit.

A BIBLIOTHECA CORVINA FÉNYKORA.

Míg a könyvtár az első időszakban inkább a király kedvtelésére szolgált, addig a másodikban magasabb kultúrpolitikájának tartozéka, — mind az országos, mind a világpolitika szempontjából. A fordulat Beatrix megérkezése után következett be.

«Egy olasz menyetske megváltosztatya az hatalmas királyt — írja Heltai.²⁶ — Mert gégeségre és nagy pompára és mindenben nagy fényességre kezde űzni, és mindeneket szabni. Épütene kezde mindiárt nagy palotákat, sok szép asztalokat, és ezekhez minden szerszámokat . . . mellyeket mind megirata drága festéckeckel és drága aranyal. Ugyan Beatrix királyné foga Mátyás királyt az olasz dolgokra. Mind az választételekre, mind ételekre és italokra. Az hiva ki Olasz országból sok ieles és minden fele műves Mestereket, drága kölczégeckel, tudnia illik, jeles kép írókat, kép metzőket, ékesség csinálók . . . Ezeknek számtalan sok füzetések iárt minden hónapra . . . És ecképen akará Mátyás Király Magyar országból Olasz országot csinálni. És mindenütt kerestete tudos népeket, kik az égi forgáshoz és a Czillagoknac iárásához

tudnac vala, kik az orvosi tudományba ieles Doctoroc valánac, kik ieles Philo-sophusoc és törvény tudo Doctoroc valánac. Sőt még ördengos tudományos Mestereket is kerestet vala. — Meg épütete a szép Librariát, avagy könyv-tarto házat, és abba szörze ieles könyveket. Minden esztendőben harmintz három ezer arany forintot költe az iro deákokra, kik Görög országban, és egyebüt könyveket leirnac vala. Es a könyveket be köteti vala drága kötéseckel, sellyembe, és szép kék bársonyba, ezüst és aranyos kaptsockal és boglárockal. — Az Magyaroc pedig mind ezeket igen bányák vala, hogy az országnak kenczét olyanokra költi vala. Naponként mind panaszolkodánac a szántalan nagy kölczég felöl, hogy olyan kenyén el hánya vala az ország pénzét. Másra mondiák vala, hogy a régi királyoc szörzették volna az országnak iövedelmét. Es most az üdegen Nemzetec kitakaritanac az ország-ból mind a pénzt, mind az aranyat... Menyi nagy kölczéggel épütötte a librariát? Menyi sok pénz el szörzette a nagy sok irattot hártvás könyvet belé, mind Göröget, mind Deákot?... Az egész ország reá kiált vala Mátyás Királyra, hogy meg nyuzna és meg önne az országot a sok vámockal és a nagy (adó) rovásokkal: mert négyszer roia vala, minden esztendőben, az országot.»

Megépítetté a szép könyvtartó házat... Eldöntetlen, hogy mikor és hogy mint külön épületet-e, vagy csak mint a 340 szobás olaszos stílusú királyi palota egyik szárnyát? Fraknói szerint a királyi palotát már 1467-ben — tíz évvel a Beatrixszal kötött házasság előtt — kezdte építtetni a bolognai Aristotile Fioravantival.²⁷ Kapuja fölött egy később Bonfini-szerzette latin verses felirat a belépő figyelmét a könyvtárra is felhívta: «Érc, márvány és könyv nem hagy enyészni soha.» A könyvtárt a növekedése miatt valószínűleg többször költöztették más, tágasabb helységbe. Hogy végül különálló épülete volt, arra a Corvin János és a főrendek közt 1490 június 17-én kötött szerződésből lehet következtetni. Ész szerint Mátyás könyvkészletének befogadására külön új házat, «az ország díszére épített könyvtárt» (*bibliotheca pro decore regni exstructa*) emeltetett. Viszont Oláh Miklós későbbi esztergomi érsek, ki ifjú korában II. Ulászló budai udvarában élt s ismerte Mátyás egykori könyvfestő műhelyének akkor még élő tagjait, úgy emlékszik,²⁸ hogy a könyvtár csupán két teremből állt. S Naldus Naldius, ki Ugoletto szóbeli leírása után négyénekes költeményben zengte a Corvina dicséretét (*«De laudibus augustae bibliothecae»*, Corvin-kódex a thorni városi könyvtárban) szintén nem fest valami nagyméretű képet a könyvtárról. Tartozott hozzá egy előcsarnok, melynek boltozatos menyezetére az égboltozat volt festve, a csillagok amaz állásával, melyben akkor voltak, amidőn Mátyás 1469-ben Csehország királyává választatott. A könyvtár két ugyancsak bolt-hajtásos termében a könyvek hárompolcos faragványos állványokon feküdtek s az állványokat arannyal átszőtt piros bársonyfüggönyök védték a portól és fénytől, melyet különben az ablakok függönyei is tompítottak. Az egyik terem közepén Mátyás kerevete állt, melyen sziesztázva olvasgatott. Az első

szobában a görög és keleti (?) kéziratok voltak elhelyezve, a másikon a latin munkák, tartalmuk és tudományszakuk szerint csoportosítva.

Hány kötet férhetett itt el? A könyvtár leltára nem maradt fenn, s elvesztek Mátyás udvari számadáskönyvei is, melyekből megtudhatnók, mennyit költött könyvekre? A fennmaradt Corvin-kódexek katalógusai²⁹ nem adhatnak hű képet a könyvtárról. Csak olyan kéziratokat, vagy ősnymtatványokat vehetnek számba, melyeken megvannak a Corvina kétségtelen ismertetőjelei: Mátyás címere, mely huszonnyolc féle változatban fordul elő, vagy valamelyik emblémája, vagy a Corvin-kötés, vagy a kötés valamelyik maradványa, pl. a jellegzetes arany metszés, vagy egy címeres zománcos veret, vagy pedig a díszlapon Mátyás miniatűr arcképe, vagy aranytintával hozzá írt ajánlás, vagy a provenienciára vonatkozó régi feljegyzés. De ezek az ismertetőjelek a kódexekben annyira váltakozva fordulnak elő, az egyikben ez, a másikon amaz, némelyekben egyáltalán nincs, mert eltüntették őket, a címet kivakarták, a kezdőlapot kitépték, a kódexet átkötötték, s így azt kell hinnünk, hogy kell még lenni könyveknek, melyek a Corvinából származnak ugyan, de egykori odatartozásukra már nincsen bizonyítékunk. Tudósaink az egykorú nyilatkozatokból 147 nyomavesztett Corvin-kódex címét jegyezték fel. Ezekkel együtt az ismert címek száma még mindig csak 317. Mennyi lehetett a könyvtár állományának valódi száma? Az egykori szemtanúk adatai nagyon eltérnek egymástól. II. Ulászló esküvőjének egy francia szemtanúja, Pierre Choque 1502-ben azt írja: «van itt egy nagy és szép könyvtár, körülbelül 300—400 kötet latin, görög és magyar nyelven, legnagyobb-részt történelmi tárgyú munka.»³⁰ Ezzel szemben a II. Lajos vendégeként ismételtén Budán járt s a Corvinát erősen megdézsmáló bécsi humanista, Alexander Brassicanus 1530-ban barátjának, Stadion lovagnak azt írja: «Annyi volt itt a régi görög és zsidó könyv, melyeket Mátyás Konstantinápoly-nak a törökök általi elfoglalása után innét és Görögország más városaiból nagy költséggel és áldozattal összegyűjtött, továbbá oly nagy mennyiségben volt itt a régi és újkori latin kézirat, mint sehol a világon.»

A világ legnagyobb könyvtára a római Vaticana volt, melynek Mátyás életében, 1484-ben 3650, Brassicanus levele idejében pedig több mint 4000 kötete volt. Brassicanus szerint tehát még ennél is nagyobb lett volna a Corvina.

A modern utókor az ellentmondó egykorú tanúvallomások miatt a Corvina kötettségére vonatkozólag nem tudott megegyezni. Van aki a Naldus által leírt könyvtárhelyiség méreteire támaszkodva 500, és van, aki a humanisták áradozásaira hivatkozva 10,000 kötetre becsülte a könyvtár állományát.

A humanisták pedig valóban nem győztek elég dicsérő jelzőt halmozni a Corvinára. Egyre-másra ajánlották műveiket a magyar királynak. A fennmaradt Corvin-kódexek közül hozzá intézett előszóval van ellátva Tolhopff «*Stellarium*»-a, Bartholomaeus Fontius művei, Baptista Mantuanus «*Parthenice*»-ja, a Bonfini által görögből (Heriodanus és Philostratus), valamint

olaszból (Averulino) fordított három kötet, Marsilius Ficinus «*De vita*»-ja, levelezése, Platon-fordítása és Theophrastus-kommentárja, Benvenuto de Rombaldi történeti művének kézirat kiadása, Andreas Pannonius könyve a királyok erkölceiről, az utóbbi a könyv felajánlásának tényét ábrázoló miniaturával. Az uralkodópárnak együttesen ajánlotta művét Magyarország történetéről Petrus Ransanus s az előszó fölötti miniatura itt is bemutatja a jelenetet, melyben a szerző a könyvét a trónon ülő koronás királynak és király-

Bonfini Philostratus-fordítása.
(Corvin-kódex az Orsz. Széchényi Könyvtárban.)

nének hódolattal átnyujtja. Christophorus Persona Agathias-fordításának két példánya is megvan a Corvinában: az egyiket Mátyásnak, a másikat Beatrixnek ajánlotta. Beatrixnek ajánlotta könyvét Diomede Caraffa («*De institutione vivendi*») és Bonfini a sajátkezűleg lemásolt és illusztrált «*Symposium*»-ját. Mátyásról szól Alexander Cortesius, Ludovicus Carbo és a már említett Naldus Naldius Corvin-kódexe, Corvin János eljegyzéséről pedig Marlianus «*Epithalamium*»-ja.

Több ösnyomtatványt is ajánlottak Mátyásnak is, Beatrixnek is. Ezekre még rátérünk.

Mátyás könyvtára házassága révén számos könyvvvel gyarapodott (hét Corvin-kódexben Mátyás címere mellett vagy azzal egyesítve, Beatrix királyné aragoniai címere is látszik, további ötben pedig Mátyásé helyett csak az aragoniai címer) s kitűnő összeköttetésbe került a magasszínvonalú nápolyi könyvpiaccal. Beatrix Magyarországra költözését azonban mégsem nápolyi, hanem flórenci művészek beözönlése követte és Mátyás megrendelése is leginkább Flórencbe mentek. Brassicanus a Salvianus-kiadásához³¹ írt előszavában úgy tudja, Mátyás nagy költséggel négy állandó másolót alkalmazott Flórencben. Ezek egyike Sigismondo de Sigismundis, közjegyző, aki egyik levelében említit, hogy sokáig a Mediciek és Corvin Mátyás scribája volt Flórencben.³² Tizenegy Corvin-kódex kolofónja közli, hogy Mátyás megrendelésére írták le a kéziratot, de csak hat jelzi a másolás helyét is s ez mind a hatban Flórenc; a kolofónokban megnevezett flórenci másolók nevei: Antonius Sinibaldus (aki 1488-ban és 1489-ben Szent Jeromos és Szent Ágoston munkáit), Cantis Bonagius (aki ugyanakkor Szent Ambrust), Carolus Hilarii (aki Appianus Alexandrinus történelmi művét) és Sebastianus Salvinus Amitinus (aki Marsilius Ficinus leveleit írta le). A másolók fölött a korrektori felügyeletet Naldus Naldius gyakorolta. Azután ott voltak megbízottai, a már említett Sasseti, Angelus Politianus, aki a műveit is Mátyásnak ajánlotta,³³ továbbá Joannes Morenus, főleg azonban Bartholomaeus Fontius, aki 1485-ben Ugoleto felváltotta a Corvina könyvtári tisztségében. Ezentúl ő gondoskodott a Flórencből szerzett kéziratok illuminálásáról. Ezt pedig a legkiválóbb művészek végezték: Attavante, Mátyás kedvence, akinek műhelyéből 31 ma ismert Corvin-kódex került ki, Boccardi, Cherico, Gherardo és Monte, a Del Fora testvérpár.

Ám nemcsak Flórencben, hanem Budán is írtak és illumináltak Corvin-kódexeket. Oláh Miklós (*«Hungaria»*, 1536) elmondja, hogy Mátyás Budán állandóan 30 könyvmásolót és könyvfestőt foglalkoztatott, kik egy tudós férfiú, utoljára a nagyműveltségű és «a festésben is járatos» Felix Ragusanus felügyelete alatt dolgoztak. E műhely két legkiemelkedőbb művészegyenisége Franciscus de Castello Ithalico de Mediolano és Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolano madocsai apát.³⁴ A másolók közt pedig ismerjük Petrus de Abbatis Burdigalensist, a nápolyi királyi könyvtár másolóját, ki 1484 óta tartózkodott Budán. Ő másolta a párisi Nemzeti Könyvtárban őrzött remek Cassianus-Corvin-kódexet, melyet a madocsai apát és több más budai miniátor illusztrált.

Nem kevesebb mint 43 Corvin-kódexen látjuk a budai könyvfestőműhely munkáját. Némelyikbe csak címert festettek, másokban azonban a díszlapok virágos kerete és a miniatúros vagy egyszerűbb ékességű inicialék is budai származásúak. Egy ötkötetes nagy ősnymtatványt, a ma Párisban őrzött Aristotelest is Budán illumináltak. S könyveken kívül festettek itt nemesi címeresleveleket s alkalomadtán másoknak is dolgoztak, mint pl. De Castello, aki Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári prépost számára, vagy a

madocsai apát, aki Nagylucsei Orbán egri püspök számára festett gyönyörű áhítatkönyveket.

A könyvfestőműhellyel szoros összeköttetésben állt a Corvina könyv-

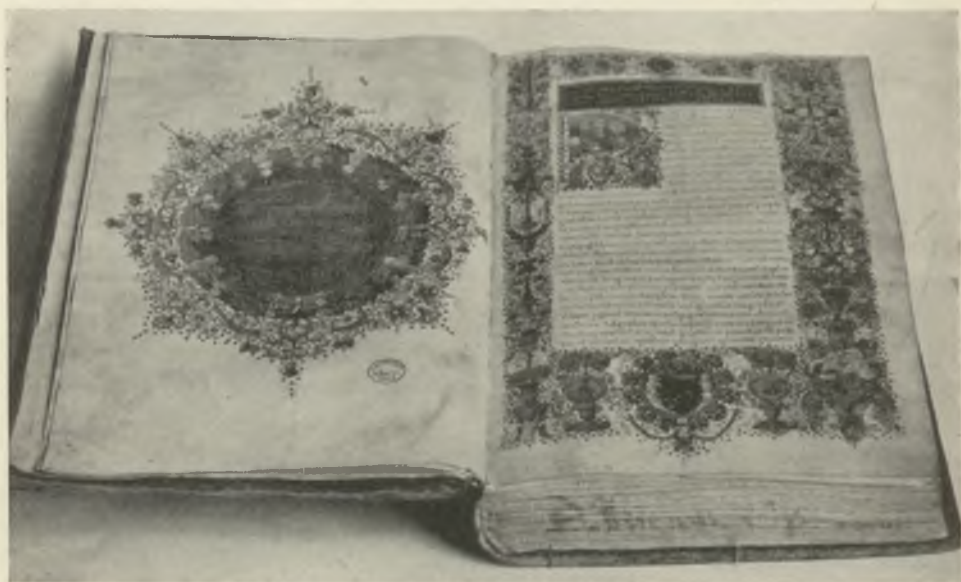

Szent Cyrill «Thesaurus adversus» haereticos című munkája
eredeti Corvin-bőrkötésben. (Orsz. Széchényi Könyvtár.)

kötőműhelye. Hetvenegy Corvin-kódex maradt fenn eredeti kötésben s ezek közt csak a hét vörös, kék vagy zöld selyemkötés nem különbözik más XV. századi selyemkötésektől. A huszonhét bársonykötésnek, eltekintve attól, hogy némelyiket még ma is díszíti a Corvin-címerrel ékesített zománcos veret, van egy sajátága, mely a Corvina kétségtelen ismertetőjelei közé tartozik.

A könyvnek a kötés által nem védett, tehát kinyitható hosszoldalán színes festéssel díszített jellegzetes aranymetszés van, melyben zöld, kék, rózsaszínű és sárga szalagfonadékok vagy leveles indák közt a mű rövidített címe olvasható. Amiből az is következik, hogy Mátyás király könyvtárában — egyébként régi középkori szokás szerint — a könyvek nem álltak a polcokon, hanem heverték, mégpedig a bársonykötésűek a kötés gerincével a fal felé, metszésükkel a szemlélő felé.

Fennmaradt ezenkívül negyvenhárom eredeti bőrkötésű Corvin-kódex is. Hozzájuk hasonló stílusú kötések sehol másutt nem találhatók, műhelyük-

Szent Hieronymus „Commentarii in epistolas S. Pauli” című műve.
(Corvin-kódex az Orsz. Széchényi Könyvtárban.)

nek Magyarországon kellett lenniök. Mindegyiket Mátyás címere díszíti, de ennek kerete és az azt körülvevő zsinór- és dúsaranyozású gyöngysordíszítés mindegyikben más-más változatokat ölt. A stílusuk mégis annyira egységes, hogy nemcsak ugyanabban a műhelyben, hanem ugyanabban az évtizedben is kellett készülniök. Vannak köztük régi, a Corvina első időszakából származó kéziratok s vannak olyanok, melyeket 1480 után írtak. A műhely tehát a király élete utolsó évtizedében működött. Átkötötték a régi állomány kézirateit is, melyek első lapját — ha nem volt elég díszes — ebben az időben ékesítette ragyogó virágos keretekkel a könyvfestő műhely is.

A bőrkötések is elárulnak egyet-mást a könyvtárban való elhelyezésükről. A széleiken levő apró lyuk arról tanúskodik, hogy vékony (ezüst- vagy arany-) láncsal voltak polcaikhoz erősítve. A művek címét nem az első, hanem

a hátsó kötéstáblára préselték, még pedig annak felső részére, e bőrkötésű könyveket tehát a rézsútra állított és bársonnyal bevont polcedezzkákon mellső táblájukra fektették, mert címük csak így tűnhetett szembe.

Mátyás az idő haladtával egyre több gondot és pompát fordított a könyvtárra. Egyre szebb és pazarabb kódexeket készíttetett. A legszebbek a flórenci művészeké, kik a mellett, hogy címereit nagy választékossággal alkalmazzák a keretdíszekben, arcképét is gyakran belefestik s ezenkívül emblémáit is beleszővik a lapot körülölelő folyondárdíszbe. Pirinyó jelképek ezek, melyek renaissance-szokás szerint azokat a tulajdonságokat jelképezik, melyeket Mátyás legtöbbször becsült, s melyeket mint fejedelmi erényeket követni akart: a méhkas a szorgalmat, a hordó a takarékoságot, az éggömb a hatalmat, a gyűrű a hűséget, a kút az elmélyedést, az acél és kova a szellemet, a homokóra az idő felhasználását, a sárkány a bátorságot. Váltakozva fordulnak elő, mintegy tizenöt Flórencben, Attavante és társai által a nyolcvanas évek végén festett kódexben.

Már elkészülésük ideje alatt is csodájára jártak ezeknek a kódexeknek. A Corvina utolsó könyvtárosa, Bartholomaeus Fontius egyik beszerző útjáról a küldeményeihez csatolt levelében áradozva írja a királynak Flórencből, hogy az egész város a híres Corvina-könyvtárról beszél, s Lorenzo Medici a Corvina mintájára akar berendezni egy hasonló latin-görög könyvtárt, a Laurenzianát. De Fontius biztosítja a flórencieket, hogy Mátyás könyvtárát felülmúlni senkinek nem fog sikerülni.

S hogy ez nem volt pusztán hízélgés, azt egy másik tanúvallomásból látjuk. Midőn Flórencbe eljutott Mátyás király halálának híre, Piero de Medici, ki ugyancsak szenvedélyes könyvgyűjtő volt, felkiáltott: «Most már olcsóbbak lesznek a kéziratok!»

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A KÖNYVNYOMTATÁS.

Pomponius Laetus Silius Italicus-kiadása 1471 április 26-án jelent meg Rómában. Mátyás alighanem csak udvariaskodott, midőn köszönőlevelében «oly szépen és gondosan nyomtatottnak» nevezte. Mert nem valami szép. Mátyás birtokában ekkor már szebb ősnymtatvány is volt, melyet II. Pál pápától kapott ajándékba. S Pomponius kiadása még csak első kiadás sem volt, noha kolofónjában azzal kérkedik, hogy «e már-már elfelejtett művet Pomponius fedezte fel újra.» A csakugyan századokig lappangott mű kéziratát a konstanci zsinat egyik résztvevője fedezte fel 1418-ban a st. galleni kolostor könyvtárában, másolatai hamarosan elterjedtek, nyomtatásban pedig a római Swenheym és Pannartz-féle nyomda adta ki először, 1471 április 5-én, három héttel Pomponius előtt. Ennek a korrektúraívei szolgálták Pomponius kiadása alapjául, nem pedig valamelyik kézirat, mert szedője szóvégeken gyakran alkalmazta a hosszú s-betűt, ami valamennyi antiquabetűs nyomdász

közül egyedül csak Swenheym és Pannartz szokása volt, de ezé kivételt nem ismerő következetességgel. A többi a szóvégeken mindig csak a ma is használatos kis s-betűket alkalmazta. Pomponius szedője is ehhez volt szokva, de munkájában nyilván sietett és hol a saját nyomdája helyesírása szerint, hol az előtte fekvő minta szerint szedte a vég-s-eket. Szedésének más sajátságai miatt Georgius Lauer római papnyomdász segédjét sejtjük benne. Ilyen sajátság például, hogy az us-szótagot rendesen nem az akkor szokásos g-alakú rövidítéssel adta vissza, hanem úgy szedte, ahogy ma is szokás. Lauer mellett szól magának Pomponiusnak a szereplése is. Pomponius Laetus (mindig csak ezt a klasszikus ókortól kölcsönvett álnevet használta) a legtúlzóbb humanisták közé tartozott, s mikor egyetemi előadásain amellet kardoskodott, hogy a keresztény vallás helyére vissza kell állítani az antik görög-római pogányságot, II. Pál pápa

megfosztotta tanszékétől, sőt rövid időre az Angyalvár börtönébe vettette. Kiszabadulása után Lauer szolgálatába szegődött, s amíg II. Pál élt (1471 nyaráig) másfél éven át azzal kereste a kenyerét, hogy mint lektor a nyomda kiadótevékenységét irányította, s mint korrektor a kiszedett szövegek hibáit javította. Lauer annyira becsülte, hogy

Qualis in ætiferis garamātū foeta ueneno
Attollit cāpīs feruētī pastus arena
Colla paretonis serps lateq; per aural
Vndātē torquēs perfūdēs nūbila tabē
Cōtinuo infesta portātē cūspide uulnūs
Im pedit āte uolās herui cui nobile nomē
Marrucina domus clarūq; theate ferebat
Atq; illi magnū intētī & laudibus hostīs
Arecto capili ad finē manus incita sedit
Querebatq; miser moriētī lumine fratrē
Cū iuuenis subit & letho stimulatū acerbo

A Silius Italicus-betűtípus. (Róma. 1471.)

ezt a tevékenységét kiadványai kolofónjában is megemlíttette («Pomponius correxit ac Georgius Lauer impressit.»)

Lauer nyomdája a Szent Özséb-kolostorban működött s e kolostor felügyelője, valamint a nyomda patronusa a pápai kancellária egyik diplomataja, Caraffa bíboros volt. Abban az időben, melyben Pomponius Lauer szolgálatában állt, egy félévvel a Silius Italicus megjelenése előtt, 1470 novemberében és decemberében, Mátyás király különleges követeként Rómában tartózkodott Karai László budai prépost, magyar alkancellár. És másfél évvel később Budán megjelenik az első Magyarországon nyomtatott könyv, melynek kisbetűi legnagyobbbrészt azonosak Lauer kisbetűivel, nagybetűi pedig részben azonosak Lauer nagybetűivel, részben pedig azok némileg javított kiadásai. A későbbi budai nyomtatvány betűkészlete tehát kétségtávol Lauer matricáiból öntetett. Lehetetlen ugyanis, hogy vésővel dolgozó betűmetsző más készlettel teljesen egyező 60—70 apró, hajszálvékony erekre kifutó

pontnagyságú űröket tartalmazó antiquajeleket tudjon tizedmilliméternyi méretek pontos betartásával kifaragni.

A budai nyomdász, aki kolofónjában nevét Andreas Hessnek írja, ezt az első kiadványt, a «*Chronica Hungarorum*»-ot, Karai Lászlónak ajánlotta s elegáns humanista latinsággal írt előszavában megindokolja, hogy miért. A nyomdászatot Latiumban sajátította el, — mondja — vagyis Közép-Olaszország ama tartományában, melynek székhelye Róma. Onnan Karai László hívta Magyarországra, hol hozzáfogott Pannonia történetének kiadásához. De Karai segítsége nélkül a munkát sem megkezdeni, sem befejezni nem tudta volna. Ez okból illő, hogy nyomdájának ezt az első termékét neki ajánlja.

De térjünk még vissza egy pillanatra a Silius Italicus Pomponius-féle kiadásához. Sormérete ugyan megegyezik Lauer kiadványainak sorméretével és azonos a budai «*Chronica Hungarorum*» sorméretével is, betűinek alakja azonban egészen más: hosszúkás, keskeny latin betűk, stílusuk némileg hasonlít Swenheym és Pannartz karcsú antiquájának stílusához, metszőjük láthatólag, de csak kevés szerencsével, utánozta is Swenheym és Pannartz típusait. Ezeké csupa harmónia, amazé csupa nyugtalanság. Különösen összevont kettősbetűinek az alakja szokatlan. S feltűnő, hogy a Silius Italicus típusa sem előzőleg, sem később nem fordul elő másutt, csak éppen ebben az egyetlen kiadványban. Egyszeri kísérleti típus tehát.

Az olaszországi ősnymdászat történetében gyakran esik említés próbanyomatokról. Ha valamelyik fejedelem vagy város nyomdászt akart szerződtetni, megkívánta, hogy tipográfiai tudományáról előbb bizonyítékot szolgáltatson s megállapodott vele betűi fajában, alakjában és stílusában is. Valószínűleg ezt tette Karai is. Mikor 1470 őszén Rómába érkezett, ott akkor — alig 15 évvel az első nagy nyomtatott könyv, a híres Gutenbergbiblia megjelenése után — már 10—15 nyomda működött, valamennyi egyházi támogatással. Ennyi nyomda nem tudott megélni s a magát önállósítani kívánó Hess, aki Lauer egyik segéde volt, készséggel ajánlkozott, hogy Karai hívásának engedelmeskedik. Sok oklevél bizonyítja, hogy a nyomdászmesterek kilépő segédeiket végkielégítésül nyomdai felszereléssel — betűöntőműszerrel és matricákkal — látták el. Erre számíthatott Lauer segéde, Hess is. Karainak azonban nyilván jobban tetszett Swenheym és Pannartz típusa, mint Laueré. Hessnél tehát ehhez hasonló típust és ilyenrel nyomtatott próbanyomatot rendelt. Ez a próbanyomat volt Mátyásnak ifjúkora óta kedvenc olvasmánya, a Silius Italicus. Három hónappal Karai elutazása után jelent meg és az átutazó Blandius mingyárt vitt is magával példányokat Budára. Noha Mátyás király dícsérőleg nyilatkozott róla, a nyomdászati ügyekben már gyakorlottabb Karainak nem tetszhetett. Így azután visszatértek Lauer kerekdedebb antiquájához, de ennek esetlenebb nagybetűit a matricákon eszközölt változtatások útján megjavították. Ez 1472 februárjában történt. Ekkor jelent meg ugyanis Lauer nyomdájában Augustinus Florentinus «*Confessionale*»-ja, melyben a még nem javított típust utoljára alkalmazta. Ez

volt egyúttal az utolsó a Szent Özséb-kolostorban megjelent könyvek közt. Mire megjelent, Lauer elvált Pomponius Laetustól, ki visszament a római akadémiára tanárnak, sajtóival pedig elköltözött egy másik házba, hol új társsal, Leonardus Pflugellel, nemcsak más típussal nyomtatott, hanem az előbbtől eltérő irányú kiadótevékenységbe is fogott.

Eszerint Hess 1472 februárjában vagy röviddel utána hagyta el Rómát. Legfontosabb útipodgyásza a betűöntőműszer és a 80 betűmatricát tartalmazó ládika volt.

Hogy Lauer műhelyéből jött, azt nemcsak típusainak azonossága, hanem Budán készült könyvei lapjainak összképe is mutatja. A matricák nem acél-

**Multi doctorū conscripti sepe bonorum.
Ap.uel de positis suis: sub nomine: dictis
Sic temerant plane: doctoris nomen. inane
Hæc antonina simplex ex lege diuina
Non syncopata. sed nec epenthesi data
Studio correctæ diligentis sepeq; lecta
Per Celestinum nomine. sed re puluerinum
Sancto in Eusebio degentem cenobio
Qui me scribebat. Ge. lauer nomē habebat:
Rome uersatus tunc. sed Herbipoli natus.
Anno milleno quater. C. sep. q; deno
Bis uno iuncto sed mense sub februo.
Sub quarto Sixto pontifice zeraphico.**

Georgius Lauer betűtípusa. (Confession **zeraphico.** február.)

ból kifaragott betűbélyegzők, hanem még Rómában Lauernél öntött ólom-betűk benyomatai voltak. Emiatt a belőlük öntött betűk különféle példányai egyenetlenek, pl. e-betűinek vonalai egyszer vékonyabbak, másszor vastagabbak, ívelésük hol kerekesebb, hol szögletesebb, őrjük majd nagyobb, majd kisebb s a betű kifutó vége hol hosszabb, hol

rövidebb. Lényegtelen, alig észrevehető különbségek, de a harmóniát mégis zavarják. Az öntőműszere is ugyancsak kezdetleges lehetett, mert öntés közben a betűkép testét nem tudta mindig egyformán az ólomlécre rögzíteni. A sorokban a betűk hol túlságosan közel állnak egymáshoz, hol pedig fölösleges ürr van köztük. A sorok alapja egyenetlen. Az egyik betű aljával egy kissé a sorszint alá süllyed, a másik meg föléje emelkedik. Nyomtatványaikban alig van teljesen egyenes sor. Ugyanilyen jelenségeket észlelünk Lauer 1472 előtt kiadott nyomtatványain is.

A «*Chronica Hungarorum*» 1473 pünkösdjén jelent meg. Előszavában Hess panaszkodik, hogy Budán sokáig tétlenül élt; csak hosszabb idő eltelte után fogott Pannonia krónikájának kinyomatásához, abban a reményben, hogy ez a kiadvány minden magyar hazafit érdekelni fog. Hozzávetőleg ki tudjuk számítani, meddig tartott ez a tétlenség. A krónika terjedelme 133 lap, a kiadás előkészítéséhez, kisézéséhez és kinyomatásához legfőljebb 3—4

hónapra volt szüksége. Ha tehát az előző év februárjában elhagyta Rómát s március eleje táján Budára érkezett, körülbelül egy év telt el, amíg a nyomda működését megkezdte. Mit csinált ez alatt az esztendő alatt? Mindenekelőtt berendezkedett. Valamelyik budai asztalos Hess utasításai szerint (és ajánlósoraiból következően, Karai költségére) összeácsolta a sajtókat, még pedig hármat, mert ess Ha krónikát három szedésrészletre osztotta s minden részletet egyidejűleg más-más sajtón nyomtatott. A sajtók tégelye kicsi lehetett, mert a nyomtatvány vizsgálata arról győz meg, hogy laponként, minden egyes levelét külön nyomatta. Ezután személyzetet kellett fogadnia, legalább három szedőt és három nyomdászt, de valószínűleg egy festékezőt, esetleg egy inast is, s ezeket az embereket be kellett gyakorolnia. A krónikában rengeteg magyar személynév és helységnév van s ezek az idegenek számára oly szokatlan szóalakok mindvégig

az akkori hazai helyesírásnak megfelelően hibátlanul szedettek. S a szövegben sok olyan rövidítés is van, mely gyakran fordul elő hazai oklevelekben, de szokatlan a külföldiekben. Ilyen például a «ppe co» — «perpetui comiti» helyett.³⁵ Mindebből arra gondolhatunk, hogy szedői latinul jól tudó magyar klerikusok voltak, talán az alkancellár hivatalá-

ban is foglalkoztatott irnokok, kik az efféle szövegekhez hozzá voltak szokva. A szedők és nyomtatólegények begyakorlása mindenesetre eltartott egy pár hónapig.

A nyomtatáshoz szükséges anyagok beszerzése nem okozott nagyobb nehézséget. Papír volt Budán bőven. Hess egyáltalán nem takarékoskodott vele. A krónika papírjának igen széles a margója s a szövegbe készségesen iktatott be különféle sorkihagyások közt fejezetcímeket és alcímeket. Papírjában ugyanaz a vízjegy ismétlődik, mely gyakori az 1467 és 1477 között Budán, Váradon, Lövdön és más magyar vidékeken másolt kódexekben és a hazai hiteleshelyeken kiállított oklevelekben. A papíron kívül be kellett szereznie a betűöntéshez szükséges ölmot is. A betűöntéshez azonban csak akkor fogott, amikor már elhatározata, hogy milyen szöveget ad ki. A betűöntő ugyanis a munkáját az ú. n. öntőcédula alapján végzi, abból tudja meg, hány példányt kell öntenie az egyes betűkből — a gyakran előfordulókból többet, a ritkébbakból kevesebbet. A krónika magyar neveiben igen gyakori

cū itelligeret sibi melius eē mori q̃ ulte-
rius uiuere: ut neq̃ ad alia bōa aduersabat
sic nec cōtra mortem refragratus est. sed
hilariter illā suscepit finiuitq̃. E go quidē
sapiam & gērositatē boīs mecū rputās:
neq̃ possū nō mēinisse: nec cū meminēri
nō laudare. Siq̃s autē ex his q̃ uirtutem
sectant̃ uti hore aliqua q̃ Socrate ulius est
illū ego felicissimū duco.

Finit apologia Socratis.

Andreas Hess betűtípusa.

a K, k és y, melyek más latin nyomtatványokban rendkívül ritkák. Hessnek csak olymódon lehetett aránytalan nagy készlete belőlük, hogy előzőleg kiszámította, mennyire van szüksége. Ezt pedig csak a kézirat alapján tehetette.

Magát a kéziratot, melyet ismeretlen szerzője több más és régibb hazai krónika szövege alapján állított össze, a budai minoritakolostorból szerezte. Futólagosan írt gótikus kéziratnak kellett lennie, telve bonyolult rövidítésekkel, mert a nyomtatvány sajtóhibái mind olvasási hibákból származtak (pl. natiuitatem — maturitatem helyett, milites Capitanei — milites Cappuani helyett, post mortem venire — post mortem vivere helyett, bugancys — brigantiis helyett, stb.³⁷) Elbeszélése Róbert Károly haláláig terjed, de Hess még hozzászította Küküllei János krónikáját Nagy Lajosról s végül még három lapon röviden összefoglaltatta valakivel a Nagy Lajos halála óta eltelt idő főbb eseményeit 1467-ig.

A *«Chronica Hungarorum»* után egy kisebb negyedréthű könyvet adott ki, mely a királyi udvarban élt Regiomontanus által annyira becsült Basilius és Xenophon két kis munkájának latin fordításait egyesítette — nem eredeti kiadásban, hanem Leonardus Brunus Aretinus szövegének utánnymataként.

Sic finis libelli Basili ē. per .A. .H. Bude.

Hess Basiliusának kolofónja.

A kolofónban nem a teljes nevét, hanem csak kezdőbetűit közölte: »per A. H. Budaē.« Puha ólombetűi az ősnymtatványok kemény papírján annyira megkoptak, hogy készletét újra kellett öntenie. Kezdetleges kis öntőműszere falaira azonban az előző öntések folyamán égési termékek rakódtak le, emiatt megszőkül s az új betűk lécei valamivel keskenyebbek lettek, mint a krónika betűnek lécei. Következésként e második nyomtatványban 20 sor mérete három milliméterrel kisebb, mint a krónikában. Noha a két nyomtatványban a betűk képe látszólag egyforma, mégsem szedhette ugyanazzal a készlettel, mert akkor a két könyv sorméretének egyeznie kellene.

Hess további működését homály fedi. Egy kopott gótikus betűkkel 1477-ben nyomtatott teológiai könyv, Antoninus Florentinus Confessionaléjának legrejtélyesebb kiadása,³⁷ melyből különösképpen csak Magyarországon maradtak példányok — három, mindegyik régi magyar kolostorok állományában — s melynek papírjában a krónika, a Basilius és számos hazai kódex és oklevél papírjának másutt elő nem forduló vízjegyei látszanak, még Hess sajtóiból kerülhetett ki. Ez is három szedésrészletre van osztva és a sorok zárásában, valamint a fejezetcímek elosztásában is ugyanazokat a sajátságokat követi, mint a krónika szedése. De ha Hess nyomtatta, akkor betűinek feltűnő kopott volta miatt előzőleg ugyanezekkel a betűkkel még egy könyvet kellett kiadnia — s ennek nyoma veszett. A betűtípus metszője az olmtüzi származású Mathias Moravus volt, ki valószínűleg 1474 tavaszáig Hess szolgálatában állt.

Bizonyos csak annyi, hogy 1479-ben Budán már nem volt nyomda. Mátyás király ebben az évben rendelte el a hazai egyházmegyéek szerkönyveinek kinyomatását, de valamennyi külföldön jelent meg, mégpedig budai könyvkereskedők költségén.

A budai nyomda megszűnésének oka az volt, hogy Magyarországon a könyvvásárlók aránylag kis száma miatt a nyomdászat még nem volt jövedelmező. Fennállását csak úgy biztosíthatta volna, ha sok kiadványt sok példányban bocsáthatott volna a piacra s emellett felvehetette volna a versenyt a velencei Ugelheimer—Colonia—Manthen-társasággal, melynek egész Európát bejáró ügynökei a hetvenes évek végén könyváruikkal mind gyakrabban látogattak el Magyarországra is. De nálunk az olvasók rétege még nem volt eléggé kiterjedt. A nyomda megszűnt és az országnak könyvekkel való ellátását Ugelheimerék ügynökei vették át. A különleges magyar viszonyoknak megfelelő könyvek kiadását is ők vállalták el.

Ilyen ügynök volt a regensburgi Johannes Cassis, a velencei társaság bécsi és budai megbízottja, aki Erhard Ratdolt velencei nyomdájában kinyomatta az 1480 november 21-én megjelent *«Breviarium Strigoniense»*-t. Kezdő- és zárósorai egyaránt kiemelik, hogy nyomtatott kiadását maga Mátyás király rendelte el, még pedig 1479-ben.³⁸ Hamar elfogyott, már négy évvel később megjelenik a második kiadás. Ennek a kiadója azonban már nem Cassis, hanem Theobaldus

**Et sic est finis huius opis
Explicit utilissima cōfessio
nis summula a Reuerendissi-
mo i Christo patre fratre An-
tonino Archiepo florentino
edita: Impressum Anno
domini Millesimo.cccc.lxxvij**

A rejtelmes Confessionale kolofónja.

Feger, aki Kirchheimből származott s 1484 óta mint könyvkereskedő állandóan Budán élt. Feger nem Velencében, hanem Nürnbergben, Georgius Stuchsnál nyomatta a második kiadást s ezt is Mátyás király kívánságára. Előszavát Thurony Mihály milkói c. püspök, esztergomi vikárius írta. «Mátyás király ő felségétől — mondja — parancsot kaptam, hogy a kiváló könyvkereskedőnek, Theobaldus Feger de Kirchhemnek több breviariumot adjak át kinyomatás végett». És csakugyan ugyanabban az 1484. évben Mátyás birodalmának két másik főegyházmegyéjének, az olmtüzi-nek és a zágrábinak a breviariumai is megjelentek, még pedig Velencében, az egyik szeptember 28-án a brassói Andreas Corvus, a barcasági Martinus de Czeidino és a blaubeureni Conradus Stahel nyomdai társascégénél, a másik pedig december 9-én Ratdoltnál. S ugyanennek az évnek a nyarán, 1484 augusztus 31-én Koberger nürnbergi nyomdájában megjelent az esztergomi misekönyv első kiadása, melyet igen hamar, 1486 március 18-án követett Velencében, Ratdoltnál, a második kiadás.³⁹ A *Missale Strigoniense* mindkét kiadásának kolofónjai tudtunkra adják, hogy a korrektúrát Mátyás király

utasítására és Thurony Mihály milkói püspök ellenőrzése mellett esztergomi kanonokok végezték.

De nemcsak az egyházi szerkönyvek kiadásai, hanem politikai röpiratok terjesztése is bizonyítja, mily helyesen ismerte fel Mátyás király a nyomdászat hatóerejét. Már 1477-ben Laurentius Kellner arról értesíti Szászország fejedelmét, hogy Mátyásnak sikerült Frigyes császár ellen nyomtatott lázító plakátokat csempésztetni Bécsbe és ott a házfalakra ragasztatni.⁴⁰ Vajjon Hess-nyomdájából származtak-e? Példány nem maradt belőlük s így nyomdásukat sem állapíthatjuk meg. Hasonlóképpen nyomuk veszett azoknak a röpiratoknak is, melyek miatt Frigyes császár 1485-ben szigorú tiltakozással Strassburg és Nürnberg tanácsához fordult.⁴¹ Leirataiban megtiltotta, hogy Mátyás a jövőben e két városban még egyszer ellene szóló propagandairatokat nyomathasson.

Uralkodása idejének egyik legfontosabb magyar vonatkozású kiadványa Magyarország 1486-ban összeállított törvénykönyvének (*«Constitutiones incliti regni Ungariae»*) két lipcsei kiadása. Az elsőnek Moritz Brandis a nyomdásza, 1488-ban, a másodiké Conradus Kachelofen 1489-ben vagy a következő évben.⁴² Hivatalos kiadványvolta mellett szól, hogy a hazai szerkönyvekhez hasonló külsőségek közt jelenik meg. Kiadója csak a B. R. L. kezdőbetűk mögé rejtőzik, de az L. valószínűleg annyi, mint «librarius» — utazó könyvkereskedő-kiadó,⁴³ ki miként Feger a szerkönyveket kinyomatás céljából az esztergomi vikáriustól, a törvénykönyv kéziratát «magnificus Ambrosius Wydfi de Mohora, vicecomes comitatus Neogradiensis»-től, hivatalos személytől vette át. S miként a szerkönyveket az akkori legjobb missale- és breviariumnyomtatóknál rendelték meg, a törvénykönyvet Lipcsében nyomatták, mert az ottani egyetem nagyhírű jogi fakultása a lipcsei sajtók törvénykiadásai fölött a korrektori tisztséget látta el. A Kachelofen-féle kiadás fametszetes címlapja Mátyást ábrázolja, amint trónján ülve két püspök-től (egyikük talán Filipecz János kancellár) átveszi a kiadványt. A jobb alsó sarokban a Corvin-címer látszik. E kiadvány tekintélyének és sikerének hatására Kachelofen később ugyanilyen alakban, sőt ugyanazzal a fametszettel kiadta a lengyel törvénykönyvet is, csak éppen a Corvin-címert cserélte fel a lengyel címerrel.

Mátyás uralkodása annyira kedvező volt a szellemi élet fejlődésére, az irodalmi és tudományos tevékenység s ezzel kapcsolatban az olvasók száma lassankint annyira megnőtt, hogy a nyolcvanas évek második felében mégiscsak szükségessé vált, hogy a birodalomban új nyomda létesüljön. Ezúttal azonban nem magyar területen, hanem a Mátyás uralma alá tartozó Brünneben. Most is egy, a király környezetéhez tartozó magas hivatalnok, nevezetesen Filipecz János kancellár s egyúttal váradi és olmützi püspök intézkedett a nyomda berendezése és üzembehelyezése fölött. Személyzetét Velencéből hívta Brünnebe, még pedig abból a nyomdából, mely 1484 szeptember 28-án kiadta a már említett olmützi breviáriumot. E cég vezetői közül ketten

magyarok voltak, — Andreas Corvus de Corona és Martinus Burciensis de Czeidino, — a harmadik, Conradus Stahel pedig német. A breviarium megjelenése után mindhárom eltűnik Velencéből s csak 14 évvel később, 1498-ban

Constitutiones incliti regni ungarie

Mátyás király törvénykönyvének címlapja.
(Lipcse, 1490 körül, nyomta C. Kachelofen.)

tér oda vissza Andreas Corvus és Stahel.⁴⁴ A brünni nyomda Mátyás életében és Filipecz olmützi püspökségének ideje alatt sohasem nevezte meg a nyomdászait. Fennállásának 14 éve alatt mindig ugyanazzal a nagy gótikus betűtípussal kilenc könyvet adott ki, de csak egyetlen egyszer, ötödik évében, a

«*Missale Strigoniense*» 1491-ben, Theobaldus Feger költségén megjelent negyedik kiadásának kolofónjában közli, hogy e művet Conradus Stahel és Mathias Preinlein «*impressores veneti*» nyomatták. Amíg Filipecz a püspök, a kolofónok a nyomdászokról hallgatnak, — talán mert ő volt a nyomda tulajdonosa. Mindenesetre feltűnő, hogy az egyetlen könyv, mely megnevezi őket, a püspöki székhelyen beállt interregnum alatt látott napvilágot.⁴⁵ És kétséges, hogy Preinlein, aki előzőleg Ratdolt segédje s mint ilyen kitűnő missale-nyomtató volt, már Filipecz idejében is Brünnben működött-e?

A nyomda 1486 októberében egy olmtüzi szerkönyvvel («*Agenda secundum chorum Olomucensem*») kezdte meg működését s 17 hónappal később, 1488 március 20-án kiadta Thuróczy János budai kancelláriai hivatalnok fametszetekkel gazdagon díszített «*Chronica Hungarorum*»-át. Rengeteg magyar személy- és helynév fordul benne elő, külföldi fülnek és szemnek szokatlan alakzatok, de az akkori magyar helyesírás szerint kifogástalan szedésben. A szedők közt magyarnak is kellett lenni.

Thuróczy krónikájában még megemlíti Bécsújhely 1487 augusztus 17-én történt elfoglalását. Kézirata tehát nem kerülhetett korábban sajtó alá, viszont a terjedelmes mű hét hónappal később már piacra került, hozzá még 41 fametszetes illusztrációval. Az ősnymdák gyorsan dolgoztak. A kézirat kinyomtatását magának Filipecznek kellett elrendelnie. A nyomtatvány ugyanis függelékként Rogerius «*Carmen miserabile*»-jét közli, melyet Thuróczy nem ismert, mert sem előszavaiban nem említi, sem a tatárjárás leírásában nem követte, viszont tudjuk, hogy egyetlen cím szerint ismert, de fenn nem maradt kézirata a XV. században a váradi káptalan birtokában volt.⁴⁶ Filipecz mint budai kancellár ismerte meg Thuróczy munkáját, mint váradi püspök Rogeriusét s ugyanakkor mint olmtüzi püspök rendelkezett a brünni nyomda fölött.

A Thuróczy-krónika brünni kiadását már két és fél hónap múlva, 1488 június 3-án követte a második, Augsburgban. Nyomdásza, a Velencéből hazaköltözött Erhard Ratdolt, bámulatos gyorsaságról tett tanúságot; mert a munkát csak a brünni nyomtatott kiadás megjelente után kezdte meg s ennek a szövegét szedte újra, ugyanolyan szedésrészletekben és ugyanazokkal a sajtóhibákkal. A brünni magyar szedő pl. Rogerius ajánlósortait téves képzetkapcsolás folytán nem Rogerius pártfogójához «ad Episcopum Prenesthensem», hanem soha nem létezett pesti püspökhöz, «Episcopus Pesthensis»-hez intézte. Ugyanezt tette az augsburgi szedő is, — mert nem kéziratból, hanem a nyomtatott szövegből szedett. Az augsburgi kiadás még gazdagabban illusztrált, mint a brünni. A fametszetek alapjául szolgáló képeket Theobaldus Feger, a budai kiadó szolgáltatta, amint Mátyás királyhoz írt ajánló-soraiban elmondja. Feger (aki sajátságosképpen mindig csak másod- és harmadkiadásokat rendezett) nagy ravaszul két változatban nyomatta a krónikát; az egyiket — a brünni szószerinti lenyomatát — a magyar piac

számára, a másikat pedig — melyben a Bécs és Alsó-Ausztria meghódításáról szóló részt kihagyta — a németek számára, kiket vereségük említésével nem akart megbántani. Kiadásait Mátyás és Beatrix fametszetes címerköre díszíti, melyben az osztrák címer részére üres helyet hagyott; a magyar piacra került példányokba aztán ezt a címert kézzel festették be, a német piacra kerültekben viszont üres maradt. A Mátyáshoz intézett ajánlósortokat a király és a királyné példányaiban arannyal nyomatta. Nem lehet kétséges, hogy ilyen példány (valószínűleg több példány, mert Nemzeti Múzeumunkban két ilyen aranynyomású példány is van) helyet foglalt a Corvinában is.

Az augsburgi Thuróczy-kiadás nem az egyetlen ősnymtatvány, melyet Mátyásnak ajánlottak. Petrus Nigler a *«Clipeus Thomistarum»*-ot, Angelus Politianus a műveit (*«Opera»*, de csak Mátyás halála után megjelent kiadásaiából maradtak példányok), Aurelius Lipus Brandolinus az 1480 körül megjelent *«Dialogus de humanae vitae conditione»* c. könyvét⁴⁷ ajánlotta neki.

Beatrix királynénak is több nyomtatott könyvet ajánlottak: Johannes Tinctor *«Terminorum musicae diffinitorium»*-át (Nápoly, 1474), Diomedes Caraffa *«Trattato del ottimo cortigiano»*-ját és Caracciolus *«Sermones de laudibus sanctorum»*-át; az utóbbi kettőt nápolyi nyomdászuk, Matthias Moravus dedikálta Beatrixnek 1489-ben. A nyomdász a Caracciolust 2000 példányban hozta forgalomba és privilégiumot nyert, hogy mindaddig, míg a kiadás el nem fogyott, a nápolyi királyság területén más nem nyomathatja újra. Lehet, hogy Beatrix eszközölte ki számára ezt a kedvezményt s ezért ajánlotta előszavában a kiadást a magyar királynénak. Beatrix atyja, Ferdinánd király, a nápolyi nyomdászat legnagyobb támogatója volt. Kitiüntette Sixtus Riessingert, a «familiares regii» rangjára emelte Jodocus Hohensteint, az «impressor regius» és «scriptor regius» címet adományozta Del Tupponak,

A Thuróczy krónika augsburgi kiadásának (1488) címerköre.

Arnaldo da Bruxellának és De Luciferisnek, könyvtárosává nevezte ki Johannes Marcus Cynicust, aki nemcsak jeles nyomdász, hanem kedvelt kéziratmásoló, sőt több Corvin-kódex (a Valturius-kódex és Diomedes Caraffa *«De institutione vivendi ad Beatricem Aragoniam, Pannoniae*

reginam» c. Corvin-kódex) másolója is volt. Beatrix már az atyai házban megtanulta méltányolni az új könyv, a «res inaudita», a nyomdászat nagy találmányának jelentőségét. Még később, özvegykorában is ajánlanak neki ősnyomtatványt, Jacobus Philippus Bergomensis híres könyvét, «*De claris mulieribus*» (Ferrara, 1497), mely fametszetében őt ábrázolja, amint trónon ülve az előtte hódoló ágoston-rendi szerzőtől kegyesen átveszi a neki dedikált művet.

Mátyás környezetében a hetvenes évek eleje óta mindig volt nyomdai ügyekben jártas férfiú. Karai László az alkancellár, Filipecz János a kancellár, Regiomontanus az udvari csillagász nyomdát alapítottak, az egyik Budán, a másik Brünben, a harmadik Nürnbergben. Mind a három könyvtárosa élete valamelyik szakában nyomdák belső munkatársa. Galeotto a könyveit nyomtatásban tétette közzé s az elsőt («*Liber de homine*», Jesi 1471 körül) Vitéz Jánosnak ajánlotta. 1475—76-ban Bolognában Domenico Lapis nyomdájának a korrektora. Ugoletónak az öccse volt nyomdász s ő maga is életét, mint öccse nyomdájának lektora és korrektora fejezte be. Bartholomaeus Fontius a hetvenes években a florenci Ripoli-apácanyomda berendezésében vett tevékeny részt s oklevelek tanúsága szerint nyomdai papirost, nyomdafestéket és betűöntéshez szükséges ólmot szerzett be a nyomda részére.⁴⁸

Mátyás könyvtárában mindenesetre voltak nyomtatott könyvek is. Csak négy példányát ismerjük ugyan, mert csak ezekben látszik a címere: az említett két pápai könyvajándék, az ötkötetes, hártýára nyomott Aristoteles, melyet budai könyvfestőivel remekül díszítettett, és Raynerus de Pisis «*Pantheologia*»-ja (Nürnberg, 1478, nyomta Koberger), melyet a bejegyzése szerint ő maga vásárolt («*Emptus per inclitum regem Mathiam anno domini MCCCCLXXX*») s a lövöldi kartauzikolostornak ajándékozott, viszonzásul az ott élvezett vendégszeretetért. De fel sem lehet tételezni, hogy a budai és a brünni nyomda kiadványait, továbbá a rendeletére kiadott hazai szerkönyveket és a magyar törvénykönyvet is ne helyeztette volna el gyűjteményében. Tudjuk azt is, hogy Pomponius Laetus megküldte neki a Silius Italicust. Ugoletó levelében olvassuk, hogy Bonfini római ősnyomtatványokat vitt neki. És a Budán megfordult könyvügynököktől is bőven vásárolt. 1492-ben Wolfgangus Kraws, a Jenson-Colonia-Ugelheimer társaság utazójának panaszára Frankfurtban letartóztatták Johannes Eysenhut bécsi polgárt, mert mint Ugelheimerék megbízottja Mátyás király számára átvett nyomtatott könyveket 343 magyar forint értékben, s ezt az összeget elsikkasztotta. Eysenhut a kihallgatásán előadta, hogy a rajta követelt összeget még Mátyás életében befizette a társaság pénztárába. E vallomása ellenére mégis jónak látta, hogy az első kedvező pillanatban megszökjék.⁴⁹

Ez két évvel Mátyás halála után történt. S így, miként a könyvgyűjtéséről szóló első hiteles adat (a Pomponius Laetushoz írt levél), ez az utolsó is nyomtatott könyvekről szól.

EPILOGUS.

Mátyás halálakor még egyre özönlöttek a könyvek a Corvinába. Flórencben 150 megrendelt kódexen dolgoztak s még egyre jöttek a számlák is: egy bibliáért 1400 aranyat, egy breviáriuméért 500 aranyat követeltek az utódjától. De egyidejűleg megindult a könyvtár züllése is, megkezdődött a Corvina tragikus időszaka.⁵⁰ Corvin János, Ugoletto neveltje, ambícióiban csalódva, szekerein a legszebb kéziratokkal útnak eredt Olaszország felé. Csapatok indultak üldözésére, a nagyértékű szállítmány Csontmezőnél ütközet közepébe került s aztán diadallal visszavitték Budára. Nagyjelentőségű a szerződés, melyet akkor Corvin János a nemzettel kötött: kimondja, hogy a Corvina országos könyvtár, a nemzet tulajdona, melyből a herceg csak az országgyűlés tudtával vehet könyvet kölcsön. A könyvtár gondozója a feloszló könyvfestőműhely vezetője, Felix Raguzanus.

A Corvina többé-kevésbbé nyilvános jellege és a könyvkölcsönzés lehetősége azonban csakhamar egyre szaporodó bajokat okozott. Ulászló idején a humanisták szinte kedvük szerint kutathattak, másolatokat készíthettek, a kancelláriai hivatalnokok és a diplomaták könyveket kölcsön vehettek, a kölcsönvett könyveket pedig nem adták vissza. Így kerültek remek Corvin-kódexek a bécsi Conradus Celtis, az ansbachi Vincentius Obsopoeus, a prágai Bohuslav Lobkovic, a nürnbergi Willibald Pircheimer Budán járt humanisták, Chr. Bambridge angol követ, Matthaeus Lang bíbornok és Johannes Cuspinianus német császári követek, Hieronymus Balbi és más diplomaták s azok titkárai, Gremper, Brassicanus, stb. tulajdonába. Ulászló király készségesen ajándékozgatott kéziratokat. A magyar urak sem jártak rosszul. Bakócz Tamás bíborosérsek, Thurzó János püspök, Ippolito d'Este egri püspök, Johannes Lang a budai udvar zeneigazgatója mind kaptak Corvinákat. Miksa császár követe, Cuspinianus, huszonötöszer járt Budán s mindannyiszor vitt az uralkodójának a budai királyi könyvtár állományából könyveket, sőt még utasításokat is kapott tőle, hogy milyeneket hozzon. A Miksa által alapított bécsi udvari könyvtár felirata még ma is hirdeti: «magna parte librorum serenissimi regis Mathiae Corvini locupletata» — nagy részben Mátyás király könyveivel gyarapítottatott...

Közben a könyvtár megmaradó állománya is kopni kezdett. Surriano velencei követ 1513-ban egy Basilius-kódexet másol le a Corvinában s megjegyzi, hogy a kézirat már rongyolt állapotban van. És Massaro, a velencei követ titkára írja 1520-ban, hogy ami értékes könyv volt itt, az már mind eltűnt, ami pedig megmaradt, az használt és ócska.

Értékes könyv azonban volt akkor még ott bőven. Brassicanus, aki a mohácsi vész előtt járt Budán, Stadionhoz írt levelében a könyvtárt fenséges látványnak nevezi, melyben több volt a könyv, mint bárhol másutt. Még pedig kéziratos könyv, mert Brassicanus véleménye szerint a könyvnyomtatás nem felelt meg Mátyás követelményeinek.

A mohácsi csata után a menekülő Mária királyné is vitt magával könyveket, többek között Attavante egyik remekművét, a mai brüsseli Corvin-missalét.

Az első és második rövid török megszállás után Ferdinánd király titkára, Johannes Faber, utóbb bécsi püspök, majd Szapolyai János idejében Gritti dézsmálta a Corvinát. S mikor a törökök 1541-ben újra s most már másfél századnyi időre elfoglalták Budát, Izabella királyné is állítólag nagy könyvrakományok kíséretében távozott Erdélybe. Mondják, Corvinái a brassói és gyulafehérvári könyvtárba kerültek. Mindkét könyvtár tűzvészben pusztult el.

II. Ulászlónak és utódainak a Corvina tekintetében tanúsított gondatlansága nagy bűn volt, s mégis, mily nagy szerencse. Mert ami ma megvan Mátyás király könyveiből, az túlnyomórészt azáltal menekült meg a pusztulástól, hogy idejében nyugati államokba csempészték. Ami viszont a törökök kezére jutott, abból 22 Corvin-kódexen kívül minden elveszett. Buda elfoglalása után, 1541 és 1568 közt, utasok és követek, Verancsics Antal, Singkhoser Márk német császári titkár, Eliseus betegápoló és mások a konstantinápolyi zsibvásáron néhány garasért Corvin-kódexeket vásároltak; — a ma ismert állományból öt kötet került ily módon vissza. Ezután már csak 1608-ban és 1778-ban bukkant ott fel az egykori budai könyvtár egy-egy további kézírata. Kutatók hasztalanul érdeklődtek; kérdezősködésükre azt a feleletet kapták, hogy Murat szultán 1728-ban az összes görög kódexeket feltűzelte. Mégis mondogatták, hogy a szultáni szerájban kell még lenni bizánci és budai kódexeknek. Csakhogy ami odakerült, hozzáférhetetlen titok maradt. Végül, több mint 300 éves lappangás után előkerült 15 hiteles Corvina: négyet II. Abdul Hamid I. Ferenc Józsefnek ajándékozott, ki azokat a Magyar Nemzeti Múzeumba helyeztette, tizenegyet pedig (24 egyéb magyarországi kódex-szel együtt) a budapesti Egyetemi Könyvtárnak, hálából, hogy a magyar ifjúság az orosz-török háborúban a törökkel érzett.

Mikor a XVII. században a portánál I. Rákóczi György, majd I. Lipót követek útján kísérletet tett a Corvina maradványainak visszaszerzésére, azt a választ kapták, hogy a könyvtár Budán maradt. Erre I. Lipót 1666-ban elküldte Budára a könyvtárnokát, Lambeciust, aki a vár egy kriptaszerű helyiségében talált is 300—400 kötetet, penésztől, portól, pizsoktól vastagon belepve, hegyén-hátán rakásban a földön. Legnagyobb részt nyomtatványok voltak. Húsz évvel később, Buda visszafoglalásakor, Marsigli olasz hadimérnök a még lángban álló várban behatolt egy bolthajtásos szobába, melynek rongált falain egykori színes arabeszkfestés nyoma borongott s ott látott szanaszét heverni sok nyomtatott és kézíratos könyvet, ásók, kapák és tömérdek lim-lom közepette. Volt ott ezenfelül még tíz hatalmas, cserzetlen bőrrel bevont láda, tele könyvvel. A zsákmányoló császári katonák szétverték a ládákat, a könyveket lapjaiknál fogva kiráncigálták, mert kincseket sejtettek alattuk, széttaposták őket, fojtást csináltak belőlük muskétáikba, minden ott pusztult. A Salm-ezred jezsuita tábori papja mégis jegyzékbe vette, amit

a csonkaságokból még lehetett : 125 kéziratot és közel 200 nyomtatványt. Ezzel az akkori tudósok álma a Corvináról szertefoszlott.

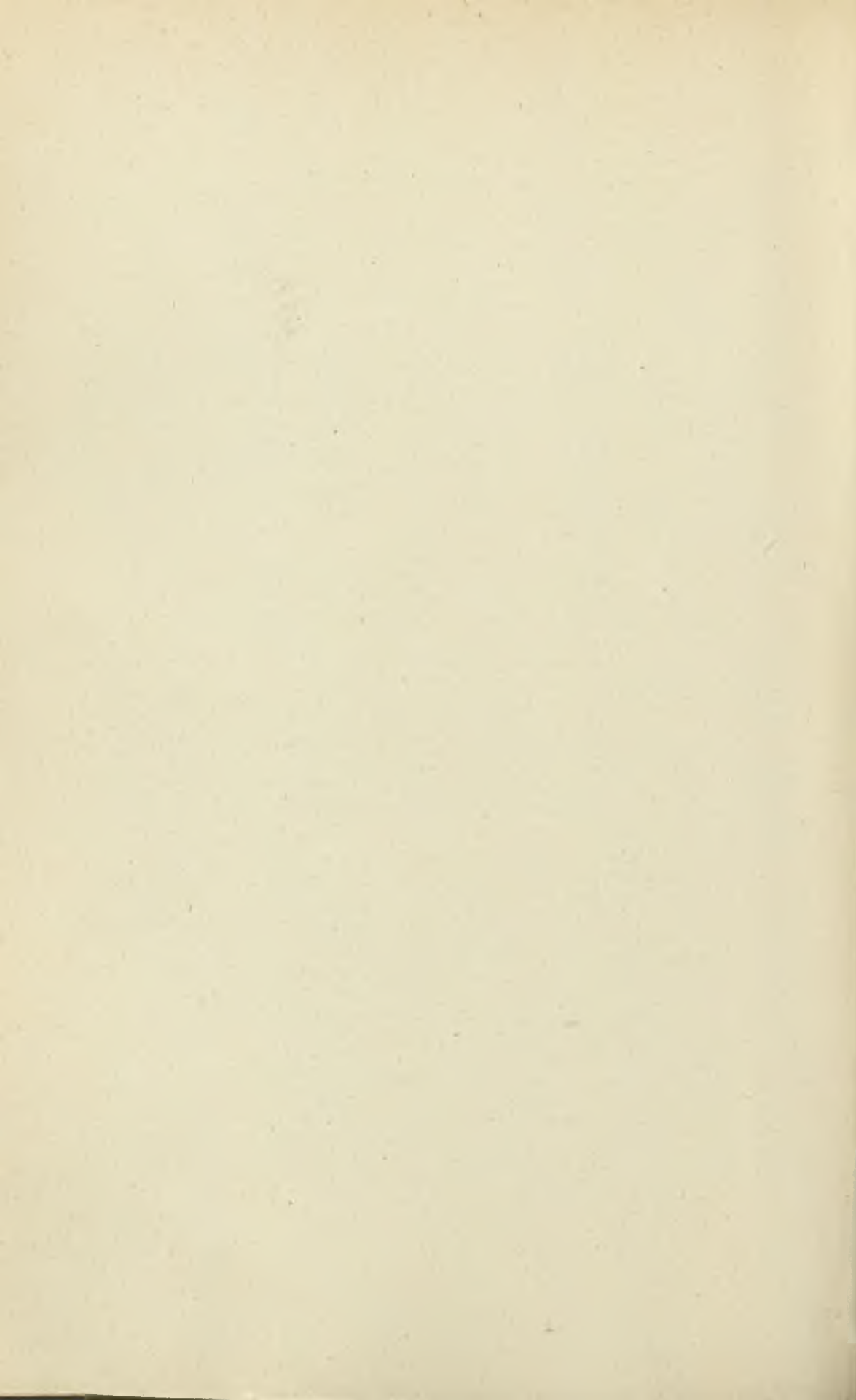
Azóta a nyugati könyvtárak átkutatásával sok hiteles újabb darabot sikerült felfedezni. 1876-ban Römer Flóris még csak 84 Corvin-kódexről tudott, Gulyás Pál 1916-ban már 116-ot ismert, Fogel József 1927-ben már 167-et. Ma két világrész tizenkét országa könyvtáraiban vannak szétszórva. A legtöbb Németországban van : 58 (a Bécsi Nemzeti Könyvtárban magában van 31) ; azután Magyarországon összesen 44, ebből 30 az Orsz. Széchényi Könyvtárban, 11 a budapesti Egyetemi Könyvtárban, továbbá egy-egy a Magyar Tudományos Akadémián és a győri meg az esztergomi káptalani könyvtárakban. Magyarország után következik Olaszország 39 kódex-szel ; a többi országnak csak néhány darab jutott.

Mai tudományunknak a Corvin-kódexek szövegei némi csalódást okoztak : alig volt köztük ismeretlen. Ezért inkább művészi becsük miatt értékelik őket. A Corvináról szóló újabb irodalom roppant nagy,⁵¹ és méltán : a Corvina maradványai ékesen bizonyítják azt a magas szellemi és művészi színvonalat, melyen hazánk Mátyás király korában állott. Ha a műveltség értékmérője a könyv, a könyv szeretete és tisztelete, akkor a Corvina, mely a könyv kultuszában és művészetében tanúsított erőfeszítések maximumát mutatja, a magyarságnak az egyetemes művelődéstörténetben igen tiszteletreméltó rangot biztosít.

JEGYZETEK.

- ¹ E. Sparr : Las bibliotecas con quinientos y mas manuscritos del Viejo Mundo. Cordoba (Argentina) 1937, Academia Nacional, Miscelanea No. 21.
- ² A latinnyelvű levelet közli Teleki József gróf : A Hunyadiak kora Magyarországon, XI. köt. Pest, 1855. 454. l. — Magyarra fordította Szilády Áron : Költészetünk I. Mátyás király idejében (A M. T. Akad. évkönyvei XVI. 38. l.).
- ³ Latin szövegét kiadta Ábel és Hegedüs : Analecta nova. Bp., 1903. 110 l. — Magyarra fordította Hegedüs István : Irod. tört. Közl. XIII. 1903. 80. l.
- ⁴ Martius Galeot könyve Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásai és tetteiről. Fordításban közli Kazinczy Gábor : Mátyás király, kortársai tanúsága szerint. Pest, 1863. 34—35. l.
- ⁵ U. o. 59—65. l.
- ⁶ Heltai Gáspár : Chronica. Kolozsvár, 1575. 177. lev.
- ⁷ Első kiadása Velencében jelent meg 1481-ben Raynaldus de Novimagia nyomdájában (Hain-Copinger 11.888. — Ballagi 11.). — Második keltezetlen kiadását (noviter editus) — ugyanazzal az előszóval) leírja Hain 11.887 és Ballagi 78.
- ⁸ Közli Ulrich v. Reichenthal : Concilium zu Costenz. Augsburg 1483, A. Sorg ny. 146 b. lev.
- ⁹ E. Walser : Poggius Florentinus, Leben und Werke. Berlin, 1914 (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters u. der Renaissance, IV.) 223. l.
- ¹⁰ Fraknói Vilmos : Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879. 237—238. l.
- ¹¹ Vitéz János könyvtárát tárgyalja és fennmaradt kódexei jegyzékét közli Hoffmann Edith : Régi magyar bibliofilek. Bp., 1929. 57—69. l.
- ¹² A. Hevesy : La Bibliothèque du roi Mathias Corvin. Paris, 1923. 23. l.
- ¹³ Schönherr Gyula fedezte fel a Casanate-könyvtár egy kiállítási tárlójában (Magy. Könyvszemle. 1904. 439. l.).
- ¹⁴ H. I. Hermann : Eine unbeachtete Wenzelshandschrift (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung XXI. 162. l.).
- ¹⁵ Fraknói Vilmos : A Corvina-könyvtár alapítása. (Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Bp., 1927. 9—10. és 87. l.)
- ¹⁶ Bartoniek Emma : A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának Bessarion-Corvinájáról (Magy. Könyvszemle, 1937. 120. l.)
- ¹⁷ Vespasiano da Bisticci : Vite de uomini illustri. Firenze, 1859. 218—226. l.
- ¹⁸ Ábel Jenő : Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Bp., 1880. 149—150. l.
- ¹⁹ Fogel József (Bibliotheca Corvina) és Hoffmann Edit (Régi magyar bibliofilek) Corvinajegyzékében a 8., 90. és 109. sz.
- ²⁰ Huszti József : Janus Pannonius, Pécs, 1931. 243. l.
- ²¹ U. o. 245. l.
- ²² U. o. 243—244. l.
- ²³ P. A. Budik : Entstehung und Verfall der berühmten vom König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen (Jahrbücher der Literatur, Wien, 1840. 7—8. l.)

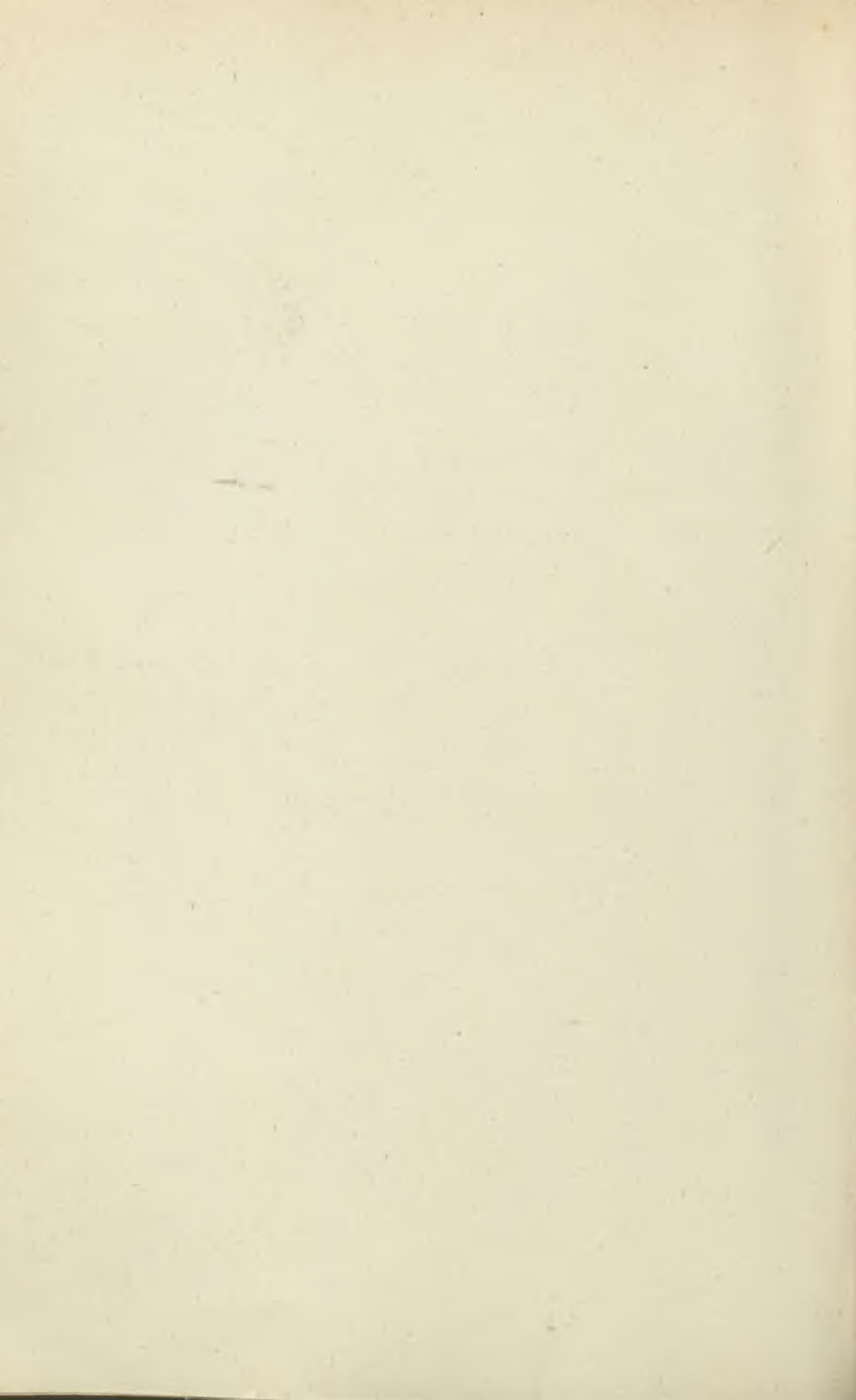
- ²⁴ Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Pécs, 1924. (Minerva 1924. 171—172. l.)
- ²⁵ Hevesy katalógusában a 3. sz. alatt leírt Corvin-kódex.
- ²⁶ Heltai: Chronica, i. m. 167 s a köv. idézetekben 168., 178b. és 181b. lev.
- ²⁷ Fraknói: Bibliotheca Corvina, i. m. 13. l.
- ²⁸ N. Oláh: Hungaria — Athila. Ed. C. Eperjessy et L. Juhász. Bp., 1938. 8—9. l.
- ²⁹ A. Hevesy: i. m. (1923); Fogel József (Bibliotheca Corvina, 1927); Hoffmann Edith (Régi magyar bibliofelek, 1929. 18—103. l.); Hunyady József: A Vitéz- és Corvin-kódexek és ősnymotványok kötéseinek bibliografiája 1938-ig. Bp., 1939.
- ³⁰ Marczali Henrik: Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból. (Történelmi Tár. XXIII. 112. l.)
- ³¹ Salvianus: De vero iudicio, cura Jo. Alexandri Brassicani editum, Basel, 1530.
- ³² G. Bertoni: La Biblioteca Estense. Torino. 1903.
- ³³ Angelus Politianus: Opera. Velence, 1498. (Aldus adta ki) és második kiadásban Florenc 1499. (Ballagai 54. és 64.). — A Corvinában nyilván díszes kéziratban volt meg.
- ³⁴ Hoffmann Edith: Franciscus de Castello Ithalico de Mediolano (Magyar Művészet. 1933. 42—48. l.)
- ³⁵ A Budai Krónika. (Hasonmáskiadás). Fraknói Vilmos bevezető tanulmányával. Bp., 1900. 20. l.
- ³⁶ Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. Bp. 1902. 16. l.
- ³⁷ Gutenberg-Jahrbuch. Mainz, 1939. 132. l.
- ³⁸ Szabó K.—Hellebrant Á.: Régi Magyar Könyvtár. III. l.
- ³⁹ Hubay Ilona: Missalia Hungarica. Bp. 1938. 38—39. l.
- ⁴⁰ Fraknói Vilmos: Mátyás király megbízásából nyomtatott politikai röpirat (Magyar Könyvszemle. 1915. 1—4. l.).
- ⁴¹ III. Frigyes császár eredeti oklevele, Nürnberg, áll. Levéltár: Saal 1, Lage 77, No 85. (A katalógusban Propositorium 76, Ungarn S. 1088.)
- ⁴² Hubay Ilona: Az első nyomtatott magyar törvénykönyv (Magyar Könyvszemle. 1939. 236—237. l.).
- ⁴³ A nyolcvanas évek végén Budán Feger mellett még egy külföldi librarius telepedett le: Georgius Ruem. Első kiadványa (Nicolaus de Alsentia: De officio missae, Velence, 1490. ny. Th. de Ragasonibus, impensis Georgii Ruem librarii budensis, Ballagi 35.) előszavát «Budae, anno dni 1490 calendas februaryi» keltezte és Frater Benedictus Kornys váradi kanonokhoz intézte.
- ⁴⁴ Gutenberg-Jahrbuch 1931. 113—115. l.
- ⁴⁵ U. o. 1937. 100—103. l.
- ⁴⁶ Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1898. I. köt. 317. l.
- ⁴⁷ Cajus Sallustius Crispus, Szent-Györgyi Gellért magyarázatával és Jankovics Miklós bevezető tanulmányával. Buda, 1811. 96—98. l.
- ⁴⁸ Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum, Vol. VI. London, 1930. XIV. l.
- ⁴⁹ Frankfurter Urkundenbuch zur Frühgeschichte des Buchdrucks. Aus den Akten des Frankfurter Stadtarchivs zusammengestellt u. herausgegeben v. W. K. Zülch u. G. Mori. Frankfurt a. M. 1920. 31. l.
- ⁵⁰ Bibliotheca Corvina, i. m. 23—26. l.: Fogel József: A könyvtár állapota Mátyás király halála után a mohácsi vészig. — És: 26—34. l.: Gulyás Pál: A könyvtár sorsa a mohácsi vész után... napjainkig.
- ⁵¹ Zolnai Klára: Mátyás király könyvtárának irodalma. Bp., 1940. (Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai X.)

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA

ÍRTA

HOFFMANN EDITH

A középkori magyar művészet fennmaradt anyaga az eredeti gazdagságnak oly elenyésző töredéke, hogy az oklevelek s egyéb feljegyzések egyenrangú tekintetbe vétele nélkül komolyan nem is tárgyalható. A magyar kutató számára ez a szempont szabja meg az alkalmazandó módszert, mely ilyen módon gyökeresen eltér a nyugati népek művészetkritikai módszereitől. Kevesebbet lehet vizsgáldni és többet kell rekonstruálni keleten, mint nyugaton.

A csak hírből ismert, elpusztult kulturális alkotások, remekművek áradatából szinte magányos óriásként emelkedik ki Mátyás király könyvtára, a híres Corvina, mely ha nem is teljes egészében, de legalább nagy részében fennmaradt. Megítélésében tehát nem vagyunk sem pusztán oklevélforrásokra, sem képzeletünkre utalva, mert az élő anyag alapján reális valóságként áll előttünk. A paloták s a templomok elpusztultak, de ezeknek a köteteknek fennmaradását biztosította aránylagos kis méretük, mely könnyen vihetőkké tette őket, azonkívül művészi kivitelük, festésük, aranyozásuk. Számbaveendő értéként hatottak még arra is, ki a szöveggel nem törődött s ezért szívesen őrizte meg őket mindenki. Hogy a százfelé szóródott kötetek újra eszmei egységgé állhattak össze, az kizárólag annak köszönhető, hogy Mátyás címere beléjük volt festve s összetartozásuk könnyen megállapítható volt. Így az idők folyamán a köteteknek oly nagy száma került elő, hogy a belőlük meríthető tanulságok alapján csaknem minden felmerülő kérdésre válaszolni tudunk: milyen volt Mátyás szellemi állásfoglalása, érdeklődésének iránya, művészeti hitvallása, kik voltak a másolói, kik a festői, milyen volt a fejlődés menete és mely évek voltak a legtermékenyebbek?

Csak egyetlen kérdésre nem tudunk válaszolni, arra, hogy hány kötetből állt a Bibliotheca Corvina. Sem a korabeli más könyvtárakkal való összehasonlítás, sem szemtanúk feljegyzései nem jogosítanak fel arra, hogy akár csak hozzávetőleges véleményt mondjunk erről, mert az adatok bizonytalanok és egymással ellenmondóak. Naldus Naldius és Ranzanus sokezer kötetről beszélnek, Anna királyné fegyverhírnöke 1502 ben csak háromszáznégyszáz kötetről. De még a ma biztosnak elfogadott körülbelül százhetven Corvin-kötet száma is ingadozó a szerint, hogy a király rendelkezésre készült vagy elkezdett, de a Corvinába soha bele nem került köteteket (például a Firenzében levő összes kódexeket) felvesszük-e a lajstromba, vagy hogy

a címer híján levő köteteket, ha megbízhatónak látszó bejegyzések és egyéb ismérvek hitelesítik, kétségtelenül idetartozónak ítéljük-e. Sőt vitázni lehet arról is, vajjon Beatrix királyné magánkönyveit, melyek a királyné címereit viselik, hozzászámítsuk-e a Corvin-könyvtárhoz? De mindezek alapján véve részletkérdések s egyes példányok kirekesztése vagy hozzáadása semmit sem változtat a könyvtár általános képén. A lényeges mégis az, hogy Mátyás tényleg megrendelte azokat a könyveket, ha nem is élte meg elkészültüket, s hogy Beatrix királyné könyvei, ha esetleg külön kezeltettek is, a budai udvar szellemi életének mégis fontos részei voltak. Tényleges számuk mellékes, a fontos az, hogy összességükben milyen fényt tudnak deríteni Mátyás szándékaira, szellemi és gyűjtői magatartására s elért eredményeire.

Az oklevelek és könyvek együttes vizsgálatából a könyvtár kialakulása világosan bontakozik ki előttünk. Az első évtized a tapogatózó kezdetek ideje. Azután egyszerre megváltozik a király magatartása. Ettől fogva ötlet-szerű intézkedések teljesen hiányzanak, tökéletes céltudatosság irányítja a könyvtár sorsát. Vitéz János és az olasz fejedelmek mintájára nagyarányú beszerzések indulnak meg, ügynökök és megbízottak járják végig készen kapható könyvekért az egész olasz könyvpiacot. Ezenkívül, evvel szinte egyidejűleg, másolók nagy csoportjának állandó alkalmazásáról értesülünk, Bécsben és főleg Firenzében. De nemcsak ezeken a helyeken. A türelmetlen uralkodó egy mindennél fontosabb s főleg következményeiben hatásos intézkedést tett: másoló-, könyvfestő- és könyvkötő-műhelyt létesített Budán, hogy a szükséghez képest helyben állíttathassa elő a készen nem kapható könyveket. Egy minden tekintetben átgondolt terv alapján nagyszabású gépezet lépett ily módon életbe, mely további intézkedéseket tett szükségessé. A címlapokra címerek kerülnek, melyek a tulajdonost jelölik, később címfeliratok jelennek meg a kötések hátoldalán és az aranymetszéseken. Szigorú rend uralkodik a könyvtárban.

A rohamosan duzzadó gyűjtemény mellé a további gyarapítás irányítása és a használat és kezelés zavartalan lebonyolítása érdekében könyvtárosokat, felügyelőket alkalmazott a király, előbbi munkakörben Taddeo Ugoletot és Felix Ragusanust, utóbbiban Naldus Naldiust és Bartolommeo della Fontet említik, egytől egyig kitűnő, hírneves humanistákat. Minden arra vall, hogy Mátyás szeme előtt már az elindítás percében nem csupán egy magánkönyvtár, hanem egy nagy nemzeti könyvtár lebegett, mely szabad rendelkezésre álljon az ország legjobbjainak és méltó legyen a szívesen látott idegen vendégtudósokhoz. Külföldi fejedelmi udvaroknak is kész volt könyveit másolásra átengedni. A könyvtár az ország kulturális életét akarta táplálni és megszilárdítani. Kifejtett hatása ennek megfelelően elérte a várható legnagyobb eredményt: befelé szomjúságot keltett széles rétegekben, kifelé európai tekintélyt szerzett a királynak s evvel együtt az egész nemzetnek. Federigo Montefeltre urbinoi herceg csakhamar olyan hírért hallja a könyvtárnak, mely, mint mondja, őt is utánzásra indította.

toy e' fna. delicoo ex no fieri
cerat ex uotis. valeas i ne
ophia q' mecu' sut ex te i p' te
i te fferment. In l'ao fca

Erti ugo i'ndit fgnaco
dilat' consiplo. Maria
hulus. malla e' ihu. De ihu q'
a iohne audita i didiaf' y'ia
st' flla. acoas. In ill' mheretis
i xanitar' uoni fmit tencis. i
mores i uita uoto ffirmes. De
ma. aut unacu iohne te i q' te
st' iulser. Sca i uilte age i fide
De te moueat p'sentiois
austreitas. si ualeat i exultet
spis i co salu. Tunc aut au
dicitat' b'us fgnatus erant
q' ex dyomisius puili. apli di
sapls tam supm i diu. i sacra
ubii bñ fgnat' ad ffirmacoj
dcoz fuoz tanq' p. uutoicite
adduxit. i uuto: exntit diuio
amulo i fide catholice fideun

Ic ad tv l'ao iij. to i
cui p'cepti fero uita
Roma. adducit. testis deuota
dus. p' mlti g tormeta i illu
siones q' loqu' eet defet' dat
e duob' leonib'. q's ipe puota
bat ad se la ceradu. q' occure
ipm suffocauit. caue m' c' n'l
laten' tengerit. Legit aut q'
b'us fgnat' i'nt tot tometu

seria iuiq' ab uiuocace nois
ihu e' cessabit. E' ai t'q'et. q' h
nom toties i'plicabit. r'p'ond'
hoc nom coedi mo m'fpu' hoo
p' mont' g e' illi q' adiat uo
letes exiri. cor e' ab e' co'p'or
euellit. i illo fidentes p' medi
toni cor m'fpu' h noie i'nt t'p'
l'ris auctis mueniut. De h fca
dit sic fentio. Magnus ille
fgnat' auditoz d'fap. que oia
gebat ihu m'nt. i ipe au' p'ofis
reliquis m'nt e' d'itaci paup'as
Alia q'et i pluri q's ad eum
fctit eplis x'p'fca. Salutat e'
g'eg' p'lane n'at' dignitatis
i mendo. ad honois uimeti. f
De fctio purificacois ugnus
ad r's. in q' ad m'abile ai cetis
p' fctit. f' d' m'abile ad' capli

Ec dicit
d'is de
Ecce ego
mitto i
glm me
qui p'p'
b'at

in fac tua. Et statim uenit
ad t'p'm san' fui d'itaco: que
uos q'it. i Aglis testam q'm
uos uult. ad de. Eand' m'na
digo auctas h'fcs sola m'nt m'nt q'
gab'is. anth'gli d'it' acoioui.

Franciscus de Kastello Ithallico : Kálmáncseli Domonkos Breviáriumának egyik lapja.
(Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.)

A könyvtár magas hivatása magyarázza a kötetek tartalmának egyetemes érdeklődési körét. Nem minthogyha a király minden irányban egyformán képzett és tudós hajlamú ember lett volna, de művelt volt és minden érdekelte. Görög és római klasszikus írók csaknem hiánytalanul megvoltak, sok belőlük több példányban is. Éppen úgy a közelmúlt, Boccaccio, Dante remekei vagy a ma irodalma. Teológiai munkák minden időből és kommentárok hozzájuk, eredeti nyelven és elsőrangú humanisták modern latin fordításai. Történelmi, egyháztörténeti, mitológiai, retorikai, grammatikai, pedagógiai, filozófiai, asztronómiai és asztrológiai, növénytani és geográfiai, orvosi és építészeti munkák, és természetesen hadászatiak is. Latin és görög nyelven.

Mindenre kiterjedő figyelem, minden irányba egyenletesen kiépített könyvtár, de nem egyéniségnélküli. Az objektív tudományos szempontok mellett mégis megérzik rajta, hogy a mozgékony szellemű uralkodó az újplatonizmus legmodernebb eszméi iránt különös vonzalommal viseltetik s annak művelőivel bensőséges viszonyt tart fenn. A firenzei platoi akadémia vezető egyéniségeinek, Marsilius Ficinusnak és a többieknek munkái hiánytalanul megvoltak a könyvtárban, s Mátyás türelmetlenül sürgette a késlekedő legújabb munkákat. Lorenzo Medicin kívül Mátyás volt az, akit a platonista eszmék a leghamarább meghódítottak¹. Ez a tény melegséget és ízt ad a könyvtárnak, a kötetek mögött élő egyéniséget érzünk, kit gyűjteménye minden egyes darabjához személyes élmények fűznek.

Filológusok azt mondják, hogy a Corvina szövegei nem voltak tiszták, s hogy a gyors másolásokba sok hiba csúszott. Lehetséges, de hogy a szövegek viszonylagos hibátlan voltára mégis nagy súlyt helyeztek, azt Vitéz emendálásai mutatják s a másolók gyakori bejegyzései, melyekben arra hivatkoznak, hogy szövegüket Mátyás király hibátlan könyveiből írták le. A könyvtárnak tehát éppen ebből a szempontból tekintélye volt a saját korában. Talán mégsem ok nélkül.

Külön részt képeznek a könyvtár magyarnyelvű és magyar érdekű darabjai. Csodálatos módon a magyarnyelvűekből egy sem maradt ránk, noha Anna királyné fegyverhírnöke határozottan azt állítja, hogy sok volt a magyarul írt kézirat. Nem ismerjük Báthory László pálos szerzetes magyarnyelvű bibliafordítását, noha biztosan tudjuk, hogy megvolt. De nem maradtak fenn a magyar érdekű darabok sem: Szent István király Intelmei, Bonfini műve a Corvinus-család eredetéről, Nicolaus de Mirabilibus munkája, Janus Pannonius versei stb.

Nem véletlen és nem is téves információ, hogy ily nagy arányban voltak a magyar könyvek, mert valóban azt tapasztaljuk, hogy amilyen mértékben erősödött Mátyásban az olasz kultúra iránti tisztelet, amilyen mértékben halmozódtak gyűjteményében az egyre pompásabbakká váló firenzei kéziratok, ugyanolyan arányban nőtt benne a vágy saját műhelyének kiépítésére. Annál inkább fáradozott azon, hogy a magyar miniatura festés művé-

Kánonkép Kálmáncsehi Domonkos Breviáriumából. (Wien, Liechtenstein gyűjtemény.)

szete kifejlődhessen és egészséges gyökeret eresztessen az országban. Ezek a törekvések nem váltották fel egymást, hanem egyidejűleg növekedtek és így váltak teljessé.

A műhely létesítésének az 1470 körüli évekre kellett esnie. Legelső tagjai olaszok voltak, vagy olaszok is voltak közöttük, mert ekkor kezd a kétségtelesenül itthon készült munkákban az olaszos ízlés felülkerekedni. 1471-ben, amikor

a festésekben még nem tudjuk kimutatni az olasz elemet, Mátyás — Pomponius Laetushoz intézett közismert levelében — már Blandius nevű, nyilvánvalóan olasz miniatoráról beszél, kit Olaszországba küldött könyveket vásárolni. Ezután a híradás után évek telnek el, míg keltezett munkákon, Budán kiállított címeres levelek díszítésén, határozottan feltűnnek az olasz művészet beavatkozásának ismérvei. Az első jelek szerények és jelentéktelennek látszóak, de ha a középkori gyakorlatban a hagyomány hatalmát tekintetbe vesszük, — igen nagy horderejűek. Zsigmond óta ugyanis a konstanci szokás szerint a sisakot a címerpajzs egyik sarkába festették, 1474 óta azonban a királyi kancelláriától kiadott címereslevelekben a sisak a pajzs közepére kerül (Mérey-család). Ebben már kétségtelenül az olasz arányérzék jut kifejezésre. A következő években a jelek sokasodnak, olaszos háttér kerül a címerkép mögé, majd ékszerkeret veszi körül, feltűnik a renaissance-koszorú stb. S még a hetvenes években kezdi meg munkáját egy állandó alkalmazású olaszos ízlésű festő is: Mátyás címereit illeszti bele az Olaszországban készen vásárolt kéziratokba. Szerény munkakör, de kibővíthető, — főleg az itthon másolt kéziratokban — egy egyszerű, leginkább virágos díszű s kis puttókkal megrakott lapszélkerettel.² A hetvenes években mindenesetre már élénk életnek kellett lennie a műhelyben.

Mátyás király kulturális törekvései a legnagyobb megértésre találtak az olasz egyetemeken iskolázott magyar főpapoknál s mindenik szívesen állíttatta elő könyveinek legalább egy részét idehaza, amit annál is könnyebben tehetett, mert hiszen így kényelmesebben és gyorsabban is jutott könyvekhez, mintha külföldön rendelte volna meg. Az előkelők részvétele a műhely foglalkoztatása tekintetében oly mérvű volt, hogy vizsgálatainknál nem elegendő csupán a fennmaradt királyi könyveket tekintetbe vennünk, hanem ki kell terjeszkednünk a főúri könyvekre is; csak így nyerhetünk félig-meddig kielégítő képet a magyarországi miniatura-festésnek erről a fontos korszakáról. Tehetjük ezt annál könnyebben, mert számos bizonyítékunk van a különböző magyar könyvtárak közötti állandó együttműködésre; sőt az együttműködésnek éppen ez a szorossága nem hagy kétséget afelől, hogy az összes hasonló stílusú kéziratok egyazon műhelyben, Mátyás király műhelyében készültek. Az ország egész szükségletét ez az egy műhely látta el, mely ily módon úgyszólván országos intézmény volt, csaknem olyan, mint egy nyomda. Mátyás nem hogy féltékenyen elzárta volna munkásait, hanem megengedte, hogy Olaszországból hozott könyveinek díszítéseit a művészek a főpapok könyveibe átmásolhassák. A könyveket a másolók és festők nyilván szabadon használhatták. Sokat tanultak belőlük a műhely magyar tagjai. Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost könyvei érdekes adatokat szolgáltatnak erre. A londoni Beatty-gyűjteményben levő, Chahol István magyar minoritától másolt Missaléjának képei között másolatot találunk a Budapesten levő Philostratus Corvin-kódex egyik miniatúrájáról, s ugyancsak Kálmáncsehinek a bécsi Liechtenstein-gyűjteményben levő,

1481-ből keltezett Missaléja a Corvina budapesti Regiomontanus-kéziratának címlapját hozza szabad másolatban. Végül a Vaticanban levő Mátyás-féle Missale Dávid királyt ábrázoló lapjának ékszerszalaggal átfűzött virágos lapszéldísze Attavantének a bruxellesi Corvin-Missaléba festett, ugyancsak

Mátyás király Antiphonariumának egyik lapja.
(Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.)

Dávid királyt ábrázoló lapjára támaszkodik. A példákat szaporítani lehetne. Műhelyek jellemző tulajdonsága, hogy szeretnek a fáradsággal takarékoskodni, s ha van mód rá, hogy gyorsítsák és könnyítsék a munkát, élnek vele. A budai műhelyben metszeteket is szívesen másoltak, ha kéznél voltak: az E. S. mester több metszetét belemásolták Kálmáncsehi bécsi Missaléjába.³

Feljegyzések híján, a megindulásra és kialakulásra nézve csak valószínű rekonstrukcióval élhetünk, s úgy látszik, hogy a felépítés munkájában különösképpen Kálmáncsehi Breviariuma lehet segítségünkre,⁴ az, melyet a Széchényi-könyvtár 1939-ben vásárolt meg. Ez a könyv nincs ugyan keltezve, de keletkezési ideje életrajzi és egyéb adatok egybevetésével 1474—1481-re tehető. A könyv ugyanis székesfehérvári prépostnak mondja tulajdonosát, Kálmáncsehi pedig 1474-ben lett székesfehérvári préposttá. A Breviarium stílusa tiszta lombardiai, közelebbről a Milano környéki Lodi miniatura-festőinek modorát mutatja, kik a maguk részéről Christophoro de Predis kiváló milanói miniatornak irányát követték; a kompozíciók figurális részeiben keményebbé, zordabbá fordítva Predis lágyabb nyelvezetét, de színekben, ornamentikában híven követve őt. Hogy éppen erről a vidékről jön az új stílus Budára, az magyarázatát e városoknak éppen ebben az időben szorosra fűzött politikai és egyházi természetű kapcsolataiban leli.

A Kálmáncsehi-kódex kezdettől végig egységesen van festve; színektől és aranytól pompázó s figurális kompozíciókkal túlrakott lapjain többízben is ott találjuk a művész névjelzését. Egyedülálló eset ez a magyar tulajdonban volt renaissance stíliú kódexek között, melyekben sűrűn akadunk másolók neveire, de egyetlen művész nevére sem. A díszítmények közé foglalt mondat-szalagok szerint a remek Breviariumot Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano festette, kinek sem életét, sem más hiteles munkáját nem ismerjük, s csak feltevéseket lehet kockáztatni arra nézve, hogy talán rokonságban állt avval a de Castelliono et de Mediolano nevű családdal, melyet Mátyás 1489 nyarán zenggi és zágrábi városi nemességgel ruházott fel s melynek az adományozó levélben említett egyik tagját, Bartholomaeust, Lodovico il Moro ajánlotta ez év elején Mátyás király pártfogásába.⁵

Nem kérdéses, hogy Franciscus a távolból készen küldte-e el a könyvet Kálmáncsehiinek vagy Magyarországon festette-e, mert a betűk vetésének gótikus duktusa, több helyen a helyesírás maga, és egyéb okok magyar másolóra vallanak. 1481-ben pedig, az enyingi és bakonoki Török-családnak Budán kiállított címeradományozási levelében olyan díszet találunk, mely minden legapróbb részletében megegyezik Kálmáncsehi könyvének számtalan lapjáéval, tehát kétségtelen, hogy Franciscus 1481-ben Budán volt s ő maga látta el a címeres levelet jellegzetes virágdíszével. Hogy azonban nem akkor jött, hanem már évek óta, azaz a hetvenes évek eleje óta itt kellett lennie, arra Kálmáncsehi másik könyve, a bécsi Liechtenstein-gyűjtemény 1481-i Breviariuma szolgáltat bizonyító anyagot. Ez a könyv megdöbbentő képet tár elénk. Nem egy kéz festette ki, mint Franciscus művét, hanem sok. Nem egy stílusban, hanem sokféleképpen. Nem egy nemzet fia dolgozott itt, hanem sokéi. Vannak tiszta francia lapok és német metszetek másolatai firenzei keretben, vannak ferrarai és magyarországi jellegű képek, de legsűrűbben olyanok, melyek Franciscus milanói stílusában készültek. Nem képzelhető írott bizonyíték, mely határozottabban szólhatna egy igen sokféle elemből

Giovanni Antonio Cattaneo : A Cassianus Corvin kódex címlapja.
 (Paris, Bibliothèque Nationale.)

összetett műhely létezéséről, mint ez a kézirat. Mindamellett mégsem állnak ezek a stílusok mereven egymás mellett, mert már megindult egy összeolvasztó folyamat, mely elmosza a stílusok tisztaságát, s a különféle elemek összekeverésével újat alkot. Az összes lapokon végig érezhető Franciscus mester jelenlétének idegen stílusokat módosító, uralkodó hatása. Ő maga nem is dolgozott ebbe a könyvbe, de annál több lapon utánózták mások az ő modorát. Az ő motivumaira bukkanunk folyvást, de mintegy elkoptatva, felhívítva, ízüket veszítve. Nehézkesen törik idegenek az ő nyelvét s szólásait. Mondanivalója közkinccsé vált olyanok szájában, kik egészen meg sem értették, s kisebb tehetségükkel eldurvították. De hogy az átalakulás akárcsak ily mértékig is, lassan bekövetkezhessen, ahhoz bizonyos idő kellett.

Franciscusnak tehát már évekkel előbb kellett jönnie, és hosszabb időt kellett Budán töltenie. Mert a műhelyre gyakorolt nagy hatását nem lehet egyszerűen avval magyarázni, hogy kézírata Magyarországon volt, s abból annyit meríthettek, amennyit csak akartak. Kálmáncsehi a könyvet használati célokból csináltatta, s éppenséggel nem valószínű, hogy mintegy mintakönyvül, korlátlan időre átadta volna a budai műhelynek, még ha százszor a király tartotta is azt fenn. Az ilyenmértvű használat azonkívül megviselte volna a könyvet, aminek nyomát sem találjuk. Mindenekfelett azonban egyetlen könyv nem is tud olyan eleven hatást kifejteni, mint aminővel itt találkozunk. A nagy firenzei miniaturafestők, például Attavante díszítményei elenyészően csekély hatást gyakoroltak a műhelyre, pedig magának a királynak a könyvei voltak és igen nagy tömegben érkeztek. De csak élő és pedig vezető szerepet játszó ember tud ennyire hatni, csak az tudja a saját modorát másokra így ráerőltetni. Nem lehet máskép, mint hogy Franciscus éveken keresztül a műhely élén állott.

Ugyanebben az időben, azaz 1480—82-ben, de talán már 1476-ban is, Budán volt Francesco Rosselli is, Cosimo Rosselli firenzei festő öccse, ki festő, miniator és metsző volt; Mátyás számára készült munkáiból azonban semmit sem ismerünk. 1470—71-ben a sienai dóm karkönyveinek miniaturáin dolgozott.⁶

Egyremásra készülnek a kéziratok, részben a király, részben a különféle főurak számára.⁷ Ide tartozik egy Aristeas-kézirat Münchenben, Johannes Tolhopf Stellariuma Wolfenbüttelben, egy Trapezuntius-kézirat Budapesten, egy Ptolemaeus-kézirat Bécsben, melynek külön érdekessége, hogy 1467-ben másolta valamilyen magyar másoló, aki Vitéznek is dolgozott. Azóta kifestetlenül feküdt a királyi könyvtárban, olyan honi művészre várva, ki meg fogja nyerni Mátyás meglegedését. Végül ide tartozik egy pompás Missale a Vatican könyvtárában, melyben a Liechtenstein-féle kódex számtalan lapjának pontos megfelelőire akadunk. A kollaboráció vitán felül áll. Ugyancsak ez a Missale szolgáltatja a döntő bizonyítékot arra is, hogy a Corvin-kódexek kötése valóban a budai műhelyben készült, mert díszítései között ugyanazt a forma- és színgazdag virágos motívumot találjuk, mint a bécsi

Regiomontanus arany metszésén. Ugyanaz a kéz festette tehát ezt és am azt. Az arany metszéseken máskor is ott pompázó tarka virág díszek és geometrikus mu strák a mű hely legszebb és legeredetibb munkái közül valók, e kor más fejedelmi kézirataiban nem találhatók s Nápolyban is csak pár évvel később tűnnek fel.⁸

A nyolcvanas évek közelebbéről meg nem határozható idejére esik egy Budapesten levő óriásméretű Antiphonarium keletkezése, mely még ma is megfe tetlen rejtélyként áll előttünk. Nagyon szép kompozíciói meglehetősen durva kivitelben, teljesen burgundi modorban készültek. Számtalan lapján a francia liliomok tűnnek fel, sőt belső lapjaira több ízben térdelő királyi pár van festve, félreérthetetlenül a francia királyok liliomos palástjában. A szer tartások benne a francia szokásnak megfelelően vannak elrendezve. Ezzel szemben a címlapon Mátyás és Beatrix címere a magyar királyi pár tulajdo nának jelöli a könyvet, s az Antiphonarium elején két nagy miniaturának, s egy-két kis iniciálénak művészi szempontból nincs semmi köze a könyv többi részéhez. Ezek teljesen olasz stílusúak, s nem is a műhelynek ekkor már kialakult modorában készültek, hanem a legtisztább lodii modorban. Franciscus könyvét és a későbbi munkákat is beleértve, nem ismerünk miniaturát, mely közelebb állana a lodii Pallavicini-féle munkákhoz,⁹ mint ez a két lap. Hogy mindamellett Budán készültek, természetes. Franciscuson kívül tehát még egy ilyen iskolázottságú embernek kellett lennie a műhelyben.¹⁰ Érthetetlen, hogy nem ismerünk tőle több munkát. Valószínű, hogy a burgundi lapokat valamilyen pompás francia kéziratból másolták le a budai műhelyben. De miért másolták bele a francia királyokat is? Vagy ha mégis Franciaországból jött a kézirat, kinek a megbízásából festették rá a címlapra Mátyás címerét és miért hagyták üresen éppen a könyv elején két nagy miniatura helyét? A francia király ajándékának ily silány kivitelű munkát alig tekinthetünk, noha éppen 1480 körül voltak Mátyásnak kapcsolatai francia-burgundi és svájci körökben.

Ezekhez a Corvin-kéziratokhoz járulnak a főpapoknak az előbbiekkal rokon kéziratai: még egy harmadik kézirat, mely felerészben Kálmáncsehi Domonkos, felerészben Thuz Osvát zágrábi püspök címerét viseli (Zágráb), s valószínűleg Kálmáncsehi ajándékaképpen került Thuz Osváthoz. Ez a kézirat annyira egyezik az 1481-i Liechtenstein-féle kézirattal, hogy szinte folytatásának tekinthető, korban tehát egészen közel esik hozzá. Végül ide sorolandó Filipecz János nagyváradi püspök Missaléja is Esztergomban.

A műhely tehát 1481-ben föltétlenül már nagy létszámmal és teljes erővel működött, sőt már a könyvkötészet is: az 1481-es évszám olvasható a könyvtár egyetlen keltezett kötésén, a bécsi Lucretiusén. De a műhely stílusa természetesen csak az első időben mutatja a fent vázolt tarka sokféle séget és egyenetlenséget. Az évek folyamán kialakul a célul kitűzött «budai stílus», melynek uralkodó hangja — a beléje vegyült sokféle elem következté ben — az importált milano-lodii modortól mégis jelentékenyen eltérő. A lodii

munkákban több a közvetlenül Milanótól és Christophoro de Predistól való függés, minálunk evvel szemben sok az idegen, keverék elem. A budai stílus ennek folytán már ebben az időben könnyen felismerhető és semmi mással össze nem téveszthető. Ilyen megszilárdult és kialakult állapotban találta a műhelyt Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben, tehát a nyolcvanas évek végén egy jelentékeny egyéniségen keresztül az újabb milani-lodii befolyás.

II. Ulászló király számadáskönyvei «a királyi könyvek miniatorá»-ul névtelenül a madocsaí apátot említik. A kéziratok bizonyossága szerint Ulászló király fenntartotta Mátyás műhelyét: befejeztette a Mátyás halálával abba-maradt könyveket és az itthon készült kéziratokban Mátyás címereit a magáiival átfesttette; könyveket is köttetett. A főpapok és főurak könyvei pedig továbbra is a mátyási idők értelmében állanak összhangban a királyi könyvekkel. Nyilvánvalóan továbbra is egyazon műhelyben készülnek. Az összes Ulászló-kori kéziratok művészi dísze zökkenő nélkül folytatja a Mátyás utolsó éveiben, tehát 1487—1490-ben előállított könyvek dekorációinak vonalát. Ha tehát meg tudjuk állapítani Ulászló számadáskönyveinek idején, 1495-ben a madocsaí apát kilétét, az utolsó Mátyás-kori munkák művésze is önként adódik. Erre a nagyfontosságú kérdésre a választ Lodovico il Morónak 1487 október 8-án kelt, Mátyáshoz intézett levele adja meg, mely a madocsaí apátot Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolanonak s domonkos-rendi szerzetesnek nevezi.¹¹ Ezen a néven szerepel az oklevelekben 1498-ig. Mivel Ulászló számára csak egyetlen jelentékeny művész dolgozik, — mellette csak eredetiség nélküli segédek látunk — aki egyúttal a műhely fennállása óta megfigyelhető legnagyobb egyéniség, lehetetlen, hogy ne őreá vonatkozzék «a királyi könyvek miniatora» megjelölés. S mivel Ulászló legszebb könyvét, a párisi Cassianust Mátyás alatt kezdték el, kétségtelen, hogy a madocsaí apát volt az, aki a könyvet elkezdte és befejezéshez juttatta.

Cattaneo modora nagyobb vonalú, nemesebb, tisztább, technikailag is sokkal kiválóbb, mint a budai műhely egyéb termékeié, de az említett közös lodii gyökerek miatt lényegében természetszerűleg egészen rokon velük s ezért a művésznak a műhelybe való beleilleszkedése is magától értődően ment végbe. Viszont irányító szerepe folytán a műhely termékei bizonyos fokig új arcot vettek fel. Egyéni modorát az Erdődy Bakócz-család 1489. január 6-án kelt címeres levele, s néhány kézirat tünteti fel. A velencei Averulinnusszal 1489-ben még Mátyás életében elkészült. Legszebb munkáját, a Cassianust már Ulászló számára fejezte be; a címlap átfestés nélkül Ulászló címerét viseli. Ez a kézirat is világosan mutatja segédek részvételét. Az egyik lap durvábban ismétli egy másik lap remek, finom rajzát. Több lapon a kivitelnél lényegesen művészeibb és részletezőbb előrajzolás figyelhető meg. Ezer jel árulkodik egy többtagú műhely együttes munkájára. A müncheni Bedakódex, egy New-Yorkban levő Evangelistarium és egy ötkötetes Aristoteles ősnymtatvány¹² nyilván készen volt már, mikor Mátyás meghalt, ezekben

Attavante: Kánonkép Mátyás király misekönyvéből. (Bruxelles, Bibliothèque Royale.)

csak a címereket festették át s apró igazításokat tettek, amelyek az átfestések miatt váltak szükségessé. Ezeken kívül idetartozik még Nagylucsei Orbán egri püspök Psalteriuma, mely 1487—1491-ben keletkezett. A madocsai apát művészete mély nyomokat hagyott a magyar miniaturafestés történetében, hatása, emléke még sokáig él, Ulászló és II. Lajos uralkodásának végéig. Ekkor a művészek valószínűleg már nagyjából magyarok voltak, noha akkor is jöttek be újabb, vérbeli olaszok.

A Mátyás által megindított s életképessé tett renaissance szellemű magyar miniatura-festészet nem maradt meg az ország határain belül. Magyar főurak viszik szét a szomszédos országokba. A Thurzók révén eljut Sziléziába, feltűnik Csehországban is,¹³ ugyanakkor, amikor Lengyelország is Magyarország közvetítésével fogadja magába a renaissance művészet formavilágát.

Egyelőre még teljesen rejtélyes Felix Ragusanus személye. Oláh Miklós ötven évvel Mátyás halála után részletesen számol be arról, amit az idősebb emberektől hallott: hogy harminc tagja volt a műhelynek, festők és másolók, akik a görög és latin kéziratokat készítették, s hogy élükön a klasszikus nyelveken kívül a chaldeus és arab nyelvben is otthonos és a festésben is járatos dalmát tudós, Felix Ragusanus állt, kit — teszi hozzá — ő maga is ismert. Dacára ennek a részletes tudósításnak, mégsem tudunk semmit Ragusanusról. Nem tudjuk, tisztán tudósi és munkavezetői szerepe volt-e vagy festői munkát is végzett? Ragusából mikor jött el és milyen minőségben? Oláh szavai: «a festésben is járatos», nem nagy művészt látszanak jellemezni. De a látszat még nem bizonyíték s bármely percben megcáfolhatja egy felmerülő adat. Oláh viszont nagy elismeréssel szól Ragusanus tudósi képességeiről, pedig ezekről éppoly keveset tudunk, mint művészi munkáiról. Kétkednünk mégsem lehet, hiszen Oláh személyesen ismerte őt.

Oláh egy szóval sem említi, hogy a műhely helyiségei hol voltak. Mindenképpen azonban arra következtethetünk, hogy magában a királyi várban voltak, mert ha a műhely nem a Várban, hanem valahol másutt lett volna, Oláh Miklós bizonyára feltűnő és említésreméltó körülménynek ítélte volna azt is. Ha azonban mégis mérlegelni akarnánk egy másik lehetőséget, úgy csakis a Buda szent-lőrinci pálos kolostor jöhetne tekintetbe,¹⁴ ahol a szerzetesek között valóban kiváló építészek, szobrászok, üvegfestők stb. működtek.¹⁵ A szerzetnek tekintélyes könyvtára volt s a papok maguk másolták könyveiket, melyeknek javítására nagy súlyt fektettek.¹⁶ Itt készült Báthory László Bibliafordítása is, melynek egy példánya megvolt a Corvinában. Mátyás király hír szerint sokat és szívesen időzött a művelt pálosoknál, hosszasan elbeszélgetve velük, sőt könyvet is adott nekik kölcsön, a római Casanate-könyvtárban levő XIV. századi Orvosi enciklopédiát, mely Vencel cseh király gyűjteményéből származott. És az a különös, hogy nem is nagyon kímélték a könyvet: magyarnyelvű megjegyzésekkel tüzdelték tele. Sőt ha az adatokat gyűjteni akarjuk, megemlíthetjük, hogy egy, a budai műhelyben készült Antiphonale töredék a Szépművészeti Múzeumban, éppen Remete

et Lucas Evangelista testatur dicens quidem multi
conati sunt ordinare narrationem rerum que in nobis
complete sunt sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi
uiderunt sermonem. et ministraverunt ei. et perseque-
runtur usque in presentem tempus monumenta declarant. q
aduersus auctoribus edita. diuersarum heresum fuisse
principia. Ut est illud iuxta. egyptios. de Thomam et
Matthiam et Bartholomeum. duodecim quoque apostolos
et hasilidus atque appelles. ac reliquos quos enumerare

Ex Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi.

Gherardo és Monte del Fora : Szent Jeromos Corvin-kódex címlapja.
(Wien, Nationalbibliothek.)

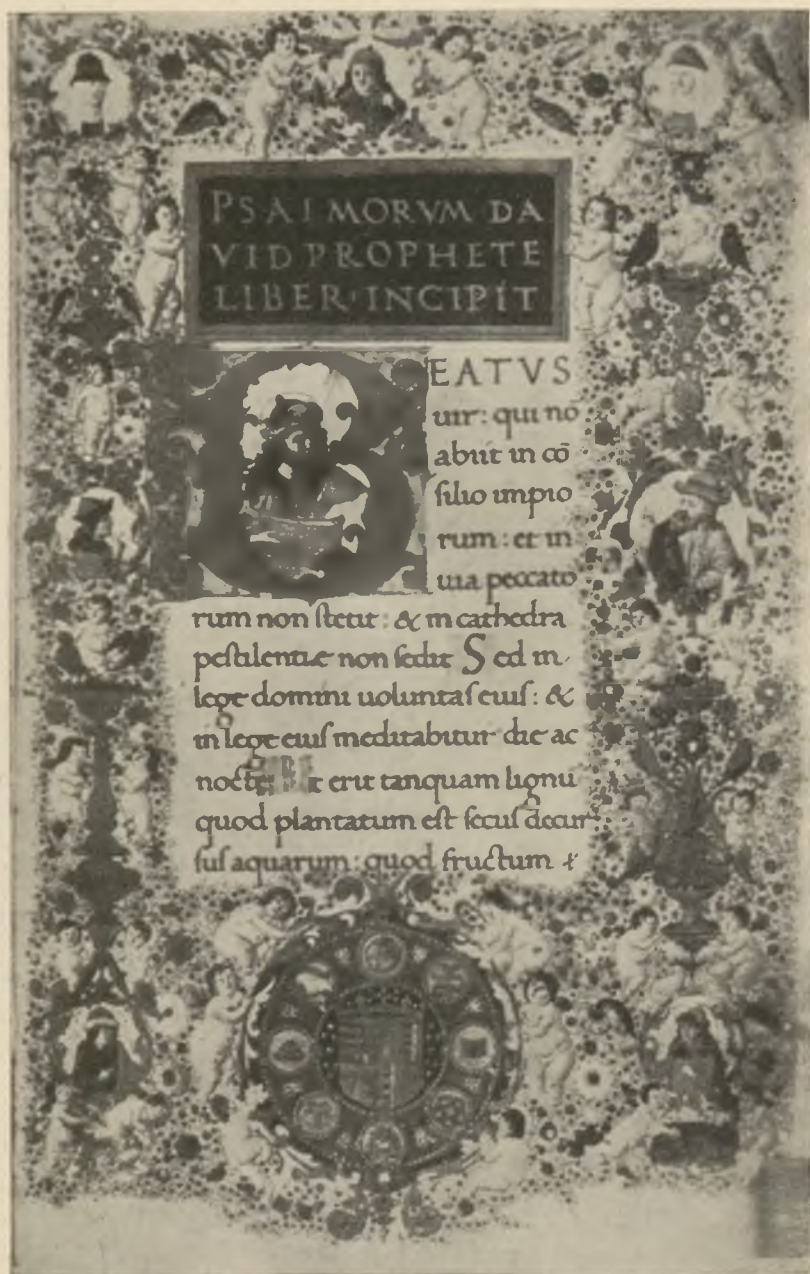
szent Antalt és szent Pált ábrázolja,¹⁷ a Cassianus-kódex pálos szerzete-sekről szól s így mindent összevéve, valóban kísértésbe eshetünk, hogy kapcsolatot keressünk a Mátyás-féle műhely és a páloskolostor között. De azt hiszem, mindez mégis csak véletlen találkozás. Ha a műhely a pálos kolostorban lett volna, azt Gyöngyösi Gergely, a kolostor történetéről szóló munkájában büszkén említette volna, s akkor tudnók a művészek neveit is, mintahogy a többi szerzetes-művész nevét pontosan tudjuk.

Részletesen s első helyen tárgyaltuk a budai műhelyre vonatkozó megfigyeléseinket, de magától értődik, hogy a művészetkedvelő s átfogó szellemű Mátyás érdeklődése nem merült ki egy helyi iskola megteremtésére irányuló törekvésekben; kezdettől fogva, fokozódó erővel fordult az akkor Olaszországban a legmagasabb színvonalon álló firenzei könyvfestők munkái felé is. Nem volt könyvtár az Alpeseiken innen, mely az olasz miniatura-festés remekeit ily tömegben egyesítette volna magában.

A legigénytelenebb művész Francesco del Cherico, ki úgylátszik, Beatrixnek is kedveltje volt. Puttókkal tarkított könnyed virágdíszek, apró, finom jelenetek, röpülő aranygömbök jellemzik művészetét. Kecses díszít-ményei csak a széleket borítják, szabadon hagyva az írás számára minden lap közepét. Az apró formák túláradó gazdagságának művészete ez. A Corvina számára szállított minden munkája közül legszebb az a Psalterium, melyet Beatrixnak készített, ráfestve a címlapra egy mezőnyi apró virágot és puttót; az Aragoniai és Corvin-ház összes címereit és emblémáit úgy rakosgatva körbe, mint egy nagy ékszer színes köveit. Nem festményt akar készíteni, nem szerkeszt figurális kompozíciót, becsvágja az írás minél bájosabb körítésére szorítkozik.

A Corvina többi három nagy firenzei művészenek más céljai vannak. A dekoráción kívül törekvésük a képszerűsége is irányul. Itt bibliai jelenetek, allegóriák s egyéb kompozíciók is borítják a finom hártyalapokat. Legtöbbet dolgozott Mátyás számára az egyébként is legkeresettebb firenzei művész, Attavante dei Attavanti, ki a Medicieknek is sokat szállított. Nagy műhely-lyel, segédekkel dolgozott s ezáltal minden igényt ki tudott elégíteni. A leg-pompásabb s az egyszerűbb kéziratok végtelen mennyiségét állította elő, meg-lehetősen egyhangú és lelketlen képecskékkal szántva tele a lapokat. Sajátkezű munkáitól azonban nem lehet a tartózkodó előkelőséget megtagadni, sem a választékos ízlést. Olyanféle volt Attavante, amit ma szalonművésznek neveznénk. A Corvina számára készített legszebb munkái a Bruxellesben levő Missale, a Vatican Breviariuma, Martianus Capella kézírata Velencében és az igazán rendkívüli szépségű Athanasius Bécsben.

A legszebb Corvin-kéziratot s általában a legpompásabb olasz kéziratok egyikét, a firenzei Laurenzianában levő, fejedelmi méretekben készült Bibliát, Gherardo és Monte del Fora festették. Ez a csodálatos remekmű, melynek még az az érdeme is megvan, hogy címlapján Mátyást külföldi fejedelmek társaságában ábrázolja, sohasem jutott el a királyhoz. Mátyás halálakor

Francesco del Cherico: Beatrix királyné zsoltáros könyvének címlapja.
 (Wolfenbüttel, Landesbibliothek.)

befejezetlen lévén, a kifizetetlen könyvet Lorenzo Medici azonnal átvette. Ez történt számtalan kevésbé díszes könyvvel is. Úgylátszik, hogy ennek az egészen nagy igényű munkának a testvérpárnál történt megrendeléséből Mátyás legnagyobb meglegedésére következethetünk. A Corvinából ismert egyéb munkáik, a new-yorki Didymus, a bécsi Hieronymus méltóak is erre az elismerésre. A del Fora testvérpár egészen más, mint Attavante. Annak egyhangú alakjai helyett jellemes és kifejező arcok tekintenek ki ránk. Munkáik színekben teltebbek, formában érdekesebbek, tájképben festőibbek, aranyuk is dúsabb. S mindent egybevéve, művészetük sokkal emberibb és melegebb.

A negyedik művész, ki rendeléseket kapott Budáról, Boccardino Vecchio volt. Kedves, ötletes művész, kissé groteszk arcokkal. Előadásában van valami határozottan humoros, kissé infantilis is. A fiatalság és üdeség varázsa árad belőle. Rendkívüli formai gazdagság mellett nem annyira méltóságteljes pompára törekszik, mint inkább vidám kedvességre. A Magyarországon levő legszebb Corvina, a Philostratus, — melyet Bonfini fordított latinra az udvarnál — Boccardinónak talán legszebb munkája; a kacagó fehérek raffinált kihasználásával hat. Ha egy-egy szóban akarnók jellemezni a négy fő firenzei művészt, így jelölhetnők meg őket: az igénytelenül kedves, az unalmasan előkelő, a méltóságteljesen meleg és a fiatalosan ötletes.

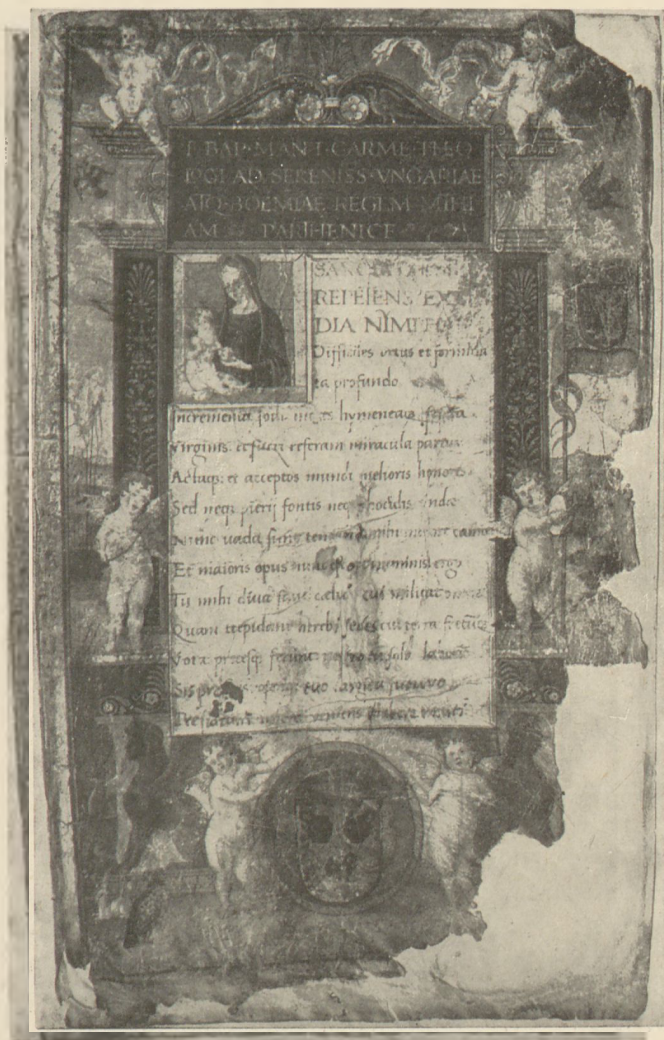
Ezek az elsősorban foglalkoztatott művészekon kívül, van még egy sereg jobb művész, akik azonban csak alkalmilag dolgoztak Mátyásnak, rendszerint nem is az ő rendelésére, csak mások bízták rájuk az ő számára ajándékképpen elküldendő könyvek díszítését. Ezért munkáik az ő szellemi tulajdonjoga szempontjából nem is jönnek tekintetbe, létrejöttükben nincs része. Egyről, mivel feltehetőleg talán dolgozott Mátyás számára is, mégis szólnunk kell pár szót. Ez az a művész, akit Battista Mantuano, a mantuai karmelita rend hírneves humanista tagja bízott meg avval, hogy Parthenice című munkáját (Nemzeti Múzeum) számára kifesse.¹⁸ Mint korának annyi más költője és humanistája, Mantuano is fel akarta ajánlani művét s még hozzá illő formában, Magyarország Európaszerte tisztelt humanista fejedelmének. A művész, kit erre a munkára kiszemelt, minden valószínűség szerint azonos avval a miniatörrel, aki ifj. Vitéz Jánosnak a Vaticanban levő s eredetileg talán szintén Mátyásnak szánt, de befejezetlenül maradt Pontificaléját díszítette. A Mantegna hatása alatt képezett művész Milano legkiválóbb könyvfestője volt,¹⁹ s a Sforzák is számos megrendeléssel halmozták el. Főműve alapján Bona di Savoia imakönyve mesterének nevezték el. A művészt meggyőző okokkal próbálták azonosítani Zoan Andrea mantovai származású festővel és grafikussal.²⁰

Az egyénibb munkák mellett sorakozik fel a vásárlás vagy ajándékozás útján mindenholnan özönlő kódexek tömege. Felsőolaszország és Nápoly éppúgy képviselve van, mint Róma és Firenze. Nápolyi munkák főleg Beatrix könyvei között találhatók nagy számban. Diomedes Carrafa nászajándéka,

színesre festett pergamenjével, arany és ezüst betűivel, a képzelhető leggyengédebb példánya a típikus nápolyi modornak. Inkább ékszer, mint könyv. A többi nápolyi Corvin-kódexek egyszerűbbek : erős színű virágokkal kereteltek és fehér indafonatosak. Utóbbiak ra'za dúsabb és bonyolultabb, mint a híres firenzei fehér indafonatoké.

Voltak a könyvtárban olyan könyvek is, melyekrégebbi idők-ből származtak, IV. Vencel cseh király világhírű könyvgyűjteményéből. Vásárolták őket? Vagy Zsigmond révén kerültek Prágából a magyar királyok birtokába? Mátyás hozta őket magával Prágából? Nem tudjuk. Mátyás az általa gyűjtött könyvek módjára ezek egy részét is beköttette, Haly Aberudian Ptolemaeus-kommentárjára például az egyik legpompásabb és legérdekesebb kötést tétette. De nem minden régibb tulajdonból átvett könyvet kötettetett át : Vitéz könyvei maradtak régi kötésükben.

Az Olaszországban készült díszesebb kéziratoknak van egy feltűnő sajátossága : eléggé gyakran fordul elő bennük Mátyás és Beatrix arcképe, amit természetesen csak érem után festhettek a művészek. De ezenkívül kis jelképes ábrázolásokat is találunk. Mint ismeretes, a XV. században nagyon divatos volt, hogy fejedelmi egyének vagy kimagasló személyek valamilyen jellegzetesnek talált, tömör mondatot választottak maguknak, mely egyéniségüket, irányító életelvüket

Mátyás király Mantuanus-kódexének címlapja.
(Budapest, Országos Széchényi könyvtár.)

kifejezze, s ezeket alkalmazták a tulajdonukban levő tárgyakra és épületekre. Ezek az ú. n. devizák. Ugyanígy bizonyos jelképi ábrázolásokat is szerkesztettek maguknak, az ú. n. impresákat vagy emblémákat. A Mediciék devizája a «Semper» szó, emblémájuk a gyémántköves gyűrű, három toll stb. Bizonyára valamelyik humanista bevonásával Mátyás számára is gyártottak a firenzei művészek emblémákat, melyeket aztán címerekkel vegyítve díszítményeik között alkalmaztak: a búzaköteget, a hordót, az égitekét, kovát, kutat, sárkányt, gyűrűt; jelentésüket máig sem sikerült megfejteni. Jelmondata nem volt Mátyásnak.

Bonfini szerint, de meg az újabb ásatások tanúsága szerint is, ezeket az emblémákat a királyi épületek díszítésére is felhasználták, faragott szalagokba illesztve bele őket; a budai könyvfestő műhely termékeiben azonban csak igen ritkán fordulnak elő. Ez a körülmény is megerősít feltevésünkben, hogy az emblémák összeállítása nem Budán történt s ezért nem is vált olyan általánossá.

Nagyon érdekes tünet azonban, de magyarázatot erre sem tudunk adni, hogy a Mátyás-emblémák egyikét-másikát megtaláljuk a mások számára készült könyvekben. Például két évvel Mátyás halála után felmerül a kút egy feltétlenül Magyarországon készült, Kálmáncsehi-féle kéziratban (London, Beatty-gyűjt.), Debrenthey Tamás zágrábi püspök könyvében pedig a gyűrűs koronás Corvin-hollót találjuk meg, — s még hozzá Mátyás életében, sőt uralkodásának meglehetősen az elején.

Külön kis csoportot alkotnak a Corvinában a nyomtatott könyvek. Mátyás levelezéséből tudjuk, hogy sok nyomtatott könyv érkezett Budára s az említetteknel sokkal több volt az, ami tényleg ideérkezett. S mégis a fennmaradt 170 kézirattal szemben mindössze nyolc kötet, jobban mondva négy²¹ mű az, ami ma a nyomtatványokból ismeretes. Bizonyára kiállításuk kevésbbé díszes volta okozta elenyészésüket, mert az arány semmiesetre sem lehetett ily óriási a kéziratok javára. Valószínű, hogy Mátyás szíve szerint jobban szerette az írott, mint a nyomtatott könyvet. Jobban meg is szokta, aztán meg ő nem volt tudós, hanem nagy gyűjtő, nagy mecénás; ennél fogva a pompás festésekkel díszített, gyönyörűen gömbölyded betűkkel, jól olvashatóan leírt kézirat, mely ilyenformán minden ízében a legnemesebb műtárgy volt, — vagy még hozzá talán saját műhelyének terméke — többet mondott képzeletének, mint egy még a technikával küzködő, dísztelen nyomdai termék. Ha igazán szeretni akarta azt a nyomtatványt, kénytelen volt műhelyében úgy kifestetni, mint egy kéziratot, ezt eléggé bizonyítja a párisi ötkötetes Aristoteles.

Viszont lehetetlen, hogy ne lett volna nagy érdeklődéssel a könyvnyomtatás modern technikája iránt. Olaszországban a pápától kezdve a Medicieken át mindenki nagy megértéssel kísérte a technika fejlődését és teljesítményeit. Mindakét pápa, II. Pál és IV. Sixtus ajándékba küldtek neki címerekkel díszített nyomtatványokat, a humanisták könyveiket küldték nyomtatott

formában. A figyelme mindenképpen fel volt híva az új eljárásra. Nem kétkedhetünk tehát benne, hogy Mátyás a Hess-nyomda működését is méltányolta és tevékenységét szívesen látta. Éppen ezért nem egészen világos, hogy pár évi működés után, mért engedte a nyomdát 1477—80-ban ²² megszűnni? Igaz, hogy ő épp ezekben az években építette ki kéziratmásoló műhelyét, figyelme tehát más irányba meglehetősen le volt kötve, de mégis meglepő, hogy ha a nyomda feltehetőleg Hess halála miatt szűnt meg, az egyébként oly messzire látó Mátyás meg sem kísérelte egy más, képzett nyomdásznak Budára csábítását, aki a már betanított magyar munkásokkal folytathatta volna a munkát. Annál is inkább megtehetette volna ezt, mert hiszen a nyomda berendezését és megindítását, azaz költségeit annak idején ugyanis Karai László vállalta magára, neki tehát addig nem volt gondja vele.

Mátyásnak ez a rokonszenvező, de negatív magatartása a nyomdával szemben, úgy érzem, fényt vet Beatrix szerepére is a könyvtár fejlesztése körül. Többször felmerült az a vélemény, hogy tulajdonképpen a művelt királykisasszony ideérkezésének köszönhető a Mátyásban oly nagy szenvedéllyel fellángolt könyvszeretet. Évvel szemben láttuk, hogy nemcsak a könyvtár, hanem a műhely alapítása is a Beatrixszal való házasság elé esik, s az alapítás egész koncepciója is Mátyásra és nem Beatrixra vall. Ha Beatrix képes lett volna rá, hogy erősebb lendülettel valami módon belenyúljon Mátyás szellemi erőfeszítéseibe, s irányítsa őt, úgy befolyását bizonyára éppen a nyomda fennmaradása érdekében vetette volna latba. Hiszen a nápolyi királyi család a nyomdászatnak nagy pártfogója volt s éppen Beatrix atyja volt az, aki a nyomdászatot Nápolyban meghonosította.²³

Mátyás király több mint harminc évi uralkodása után avval az érzéssel szállhatott sírba, hogy országában a modern művészetek és tudományok tartós alapjait rakta le s hogy példaadásával főpapokból és főurakból olyan gárdát szervezett meg, mely képes lesz élete művét folytatni és betetőzni. S olyan művésznemzedéket sikerült nevelnie, mely továbbra is el tudja látni a támasztott nagy szükségletet s tovább tudja adni tudását az utódoknak. A könyvtár, mint a tudomány és művészet eleven kútforrása kellett volna hogy szolgálja az ország kulturáját. Senki sem láthatta előre azt, ami Mátyás halála után bekövetkezett. A könyvtár hamarosan gazdátlan prédájává lett az érzéketlen uralkodóknak és mindennemű nyereszkeskedőknek. Szétbomlasztására az első lépést maga Corvin János tette meg, amennyiben megkísérelte a könyvek jelentékeny részének elhurcolását. De a magyar főurak egy csoportja utolérte a menekülő herceget és elvette tőle zsákmányát. S Mátyás szelleme most megegyeszer hatalmas lánggal lobbant fel: a főurak, kik hosszú éveken át a Corvinának szinte babonás tiszteletében nőttek fel, 1490 júniusában Corvin Jánossal szerződést kötöttek, melyben kijelentették, hogy «az ország díszére emelt könyvtárat» nem engedik kifosztani és kötelezték Corvin Jánost, hogy az összes könyveket régi helyükön meghagyja s csak a praelatusok és főurak tanácsával és ellenőrzésével vehessen ki belőle egy-egy könyvet.

Ez a szerződés azonban csak holt betű maradt. Megtartásával senki sem gondolt, s nem is gondolhatott. A király ellen nem lehetett semmit sem tenni. Beatrix vette magához a könyvek jó részét s Nápolyba szállította őket. Néhányat ezek közül Sambucus vásárolt vissza olaszországi útjai alkalmából s később átadta a bécsi császári gyűjteménynek. Ulászló gondtalanul kölcsönözte a könyveket idevetődött tudósoknak, kik, mint például Celtis Conrad, nem hogy visszaszolgáltatta volna őket, hanem még Mátyás címerét is kivakarta belőlük. Egymáshoz írott leveleikben ezek a tudósok azon siránkoznak, hogy nem tudtak több könyvet megszerezni a Corvinából. De nemcsak ezek hordták szét a könyveket, Ulászló külföldi követeknek is ajándékozgatott belőlük. Brandenburgi György örgróf, felesége — azelőtt Corvin Jánosné — révén szerez meg jó néhány darabot, Ferdinánd Bécsbe vitet sokat belőlük. És még örülhetünk is, hogy így történt. Ezek a kötetek legalább Európában maradtak, mint nagy ritkaságok kerültek a kereskedelem féltő őrizetébe s idővel mégis fejedelmi kincstárak érdekességeivé váltak.

Nem tudni, a könyvek mekkora hányada maradt a mohácsi vész után Budán. A pincébe kerültek itt, összevissza hányva, s egy öreg török vigyázott rájuk. Lassan ellepte őket a por és a piszok. Megpenészedtek és széthullottak, valósággal szétmállottak. Budavár visszafoglalásakor állítólag négyszáz egészen tönkrement kötetet találtak a pincében, melyek közül már csak hármat ítélték érdemesnek arra, hogy Bécsbe szállítsák, Szent Gergely, Szent Ágoston beszédeit és Janus Pannonius verseit.²⁴ Ha az itt talált könyvek száma valóban négyszáz volt, akkor Anna királynő fegyverhírnöke nagyon tévedhetett, mikor a könyvek összességét 1502-ben három-négyszázra becsülte, mégha az eredeti állagból akkor már sok hiányzott is. Sok könyvet hurcoltak el a törökök Konstantinápolyba; ezeknek körülbelül ugyanaz lett a sorsuk, mint volt Ulászló alatt: külföldi követek el-elvittek egyet közülök s eladták aztán Európában.

Igen kevés példány maradt magyar kézen. Ezeket becses ereklyékként őrizték kegyelettel, mert itthon elevenen élt a könyvtár emléke; soha ki nem alvó áhitatos tisztelettel gondolt rá vissza az újabb és újabb nemzedék. A Konstantinápolyban maradt kötetekre Pázmány Péter, Bethlen Gábor, Rákóczi Ferenc alkudoznak, szeretnék visszaszerezni. Minden kísérlet eredménytelen marad. Később István főherceg nádor tesz lépéseket a Wolfenbüttelebe került darabok csere-útján való megszerzésére. Szintén eredménytelenül.

De végül mégis megindulnak a kötetek hazafelé. Először egyenként, aztán csoportokban: a modenai herceg két kötetet ajándékoz a nemzetnek, a szultán négyet és később harmincötöt. Az utolsó évtizedben a bécsi udvari könyvtárból tizenhat kötet tért haza. Ezidőszerint Magyarországon negyvenöt Corvin-kódex van, a többi kötet két világrész tizenegy országának harminckilenc könyvtárában őrzi Mátyás király emlékét.

JEGYZETEK.

¹ Huszti J. : Platonista törekvések Mátyás király udvarában. *Minerva* 1925. 47. 1.

² Hoffmann E. : Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. *Magyar Könyvszemle.* 1923. 170—175. 1.

³ Hoffmann E. : Régi Magyar Bibliofilek. Budapest, 1929. 113—114. 1.

⁴ Hoffmann E. : Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestőműhelyben. *Magyar Művészet.* 1933. 42—48. 1. E. Hoffmann. *Das Breviarium des Probstes von Székesfehérvár.* Pester Lloyd. 1939 márc. 10.

⁵ Balogh J. : Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Budapest, 1928. 20. 1. — A név több formában fordul elő : de Castelliono et de Mediolano és Castilioneus azaz Castiglione, ami persze általános olasz név, de a Mediolanóval való összefűzésben nem általános. Franciscus is kétféleképpen írja a nevét : de Castello Italiconak és de Castello Ithallico de Mediolanónak. Utóbbi helyesírás Olaszországban ismeretlen, ellenben természetesnek látszik olyannál, kinek magyar, illetve horvát kapcsolatai vannak.

⁶ Balogh J. : Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. *Archaeologiai Értesítő* 1926. 198—199. 1.

⁷ Képek közölve : Fraknoi—Fógel—Gulyás—Hoffmann : *Bibliotheca Corvina.* Budapest, 1927. — A. de Hevesy : *La Bibliothèque du Roi Mathias Corvin.* Paris. 1923. — Hoffmann E. : Régi magyar bibliofilek. 1929.

⁸ Hoffmann E. : *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices.* *Belvedere* 1925. 130—135. 1.

⁹ Fr. Malaguzzi Valeri : *La corte di Lodovico il Moro.* III. Milano. 1917. 197—201. 1.

¹⁰ *Bradley Dictionary of Miniaturists* (London, 1887.) c. munkájában egy Girolamo da Milanót is említ, de erre a művészre nézve sehol adatot nem találtam.

¹¹ Balogh J. : A madocsa apát, a királyi könyvek miniátora. *Henszlmann lapok.* 1927. 5. sz.

¹² Hoffmann E. : Une pièce inconnue de la Bibliothèque de Mathias Corvin. *La Bibliofilia.* 1927. 282—284. 1.

¹³ Hoffmann E. : A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Budapest, 1928. 45—59. 1.

¹⁴ Erre a kombinációra egy Balogh Jolánnal folytatott beszélgetés vezetett rá.

¹⁵ Zákonyi M. : A Buda melletti Szent-Lőrinc pálos kolostor története. *Századok.* 1911. 594—601 ; 767—776. 1. Balogh J. : A késő gótikus és a renaissance-kor művészete. *Magyar művelődéstörténet.* II. Budapest, 1939. 555. és 560. 1.

¹⁶ Gyöngyösi G. : *Directorium singulorum fratrum officialium ordinis S. Pauli primi heremite.* 1520. LXIII. és LXVI. fej.

¹⁷ Hoffmann E. : A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. 102. 1. és melléklet.

¹⁸ Hoffmann E. : A Széchényi-könyvtár új Corvin-kódexe. *Magyar Könyvszemle.* 1939. — Balogh J. : Adatok Milano és Magyarország stb. Id. m. 1928. 32—34. 1.

¹⁹ C. Budinis : *Gli artisti italiani in Ungheria.* Roma. 1936. 57. 1. Tévesen azt hiszi, hogy Vitéz János Pontificaléját Magyarországon készült munkának tartjuk. De erről sohasem volt szó.

²⁰ P. D'Ancona : *La miniature italienne.* Paris—Bruxelles. 1925. 56. 1.

²¹ Az állítólag Amerikában levő *Statuta Urbis Romae* hollétét az amerikai könyvtárak nem tudták megmondani.

²² Fitz J. : Hess András a budai ősnymodász. Budapest, 1932. 155—163. 1.

²³ Fitz J. : Id. m. 158. 1.

²⁴ M. Bombardus : *Typographia magni regni Hungariae.* Viennae. 1718. 48. 1.

CORVIN-KÖTÉSEK

írta

VÉGH GYULA

A Corvin-kódexek bekötései élénk érdeklődést keltettek a világ szak-ismerői körében, különösen amióta az 1882-ben Budapesten megtartott országos könyvkiállítás első ízben egyesítette a bel- és külföldön őrzött Corvin-könyvek nagy részét és alkalmat nyújtott a Corvina maradványainak tanulmányozására, összehasonlítására. A kiállítás az akkor ismert 112 Corvin-kódex közül közel hetven darabot mutatott be ; ezek közül 23-at állítottak ki a magyarországi könyvtárak.¹

Azóta a Corvinára vonatkozó ismeretek és tudományos megállapítások lényegesen gyarapodtak. Az 1890. évi antwerpeni bibliografiai kongresszus kimondotta, hogy Mátyás király könyveinek kötései egészen különálló fejezetet alkotnak a könyvkötészet történetében. Ezt a megállapítást a millenáris kiállítás összegyűjtött könyvanyaga is igazolta. A szakirodalomban Fraknói, Csontos, Fischer Lajos bécsi tanár, különösen pedig Ráth György méltatta behatóan a Corvin-kötéseket. Az utóbbinak kiváló művészi érzéke és szakismerete olyan megállapításokra vezetett, melyeket a kutatás újabb eredményei lényegileg alig haladtak túl.²

Sokáig vita tárgya volt az a kérdés, vajjon a Corvin-kötések külföldön, nevezetesen Olaszországban, avagy Magyarországon, Budán készültek-e? Fumagalli, Loubier és mások az előbbi nézet felé hajoltak, míg hazai tudósaink — köztük Ráth György, Varju Elemér és mások — azt vitatták, hogy a Corvin-kötések budai készítmények. A kérdés ma már végleg eldöntöttnek tekinthető, még pedig az utóbbi nézet javára. Azt, hogy a Corvin-kódexeket Budán, és nem Olaszországban kötötték be, bel- és külföldi szaktekintélyek következő tényekből következtetik :

A különféle helyeken — többek között kimutathatóan Budán is — másolt és díszített kéziratokat mind egyöntetű, egyetlen műhelyre valló kötések borítják, még pedig olyanok, amelyekkel azonosakat sehol máshol nem ismerünk. Különösen fontos és döntő bizonyítékul szolgál a bécsi Nationalbibliothek Haly Aberudiam-kézirata, mely eredetileg IV. Vencel cseh király tulajdona volt ; Mátyás király a saját címerével és a többi kötésein használt motívumokkal díszített új kötésbe köttette át.³ Kizártnak tekinthető, hogy a király az akkori nehéz és lassú közlekedési lehetőségek mellett a nehéz, értékes könyveket bekötés céljából Olaszországba szállíttatta volna, mikor az ő

korában, sőt már megelőzőleg is voltak Magyarországon ügyes könyvkötők,⁴ kivált Vitéz János bíboros szolgálatában, aki maga is szenvedélyes könyvgyűjtő és e téren Mátyásnak mintegy előharcosa volt. Ezenfelül tudjuk, hogy Budán működött Raguzanus vezetése alatt egy könyvmásoló és díszítő műhely. Tudvalevőleg a középkorban az ilyen műhelyek az írásra szolgáló pergament előkészítésén, a másoláson, miniáláson kívül könyvkötéssel is foglalkoztak. Hogy azután a kötési munkát Budán magyar, olasz vagy perzsa munkások végezték-e? azt ma már megállapítani nehéz volna. Semmi okunk sincsen feltételezni, hogy a király kizárólag külföldi munkásokat alkalmazott. Hiszen a magyar kézművesek minden téren kiváló teljesítményekre képesek és bizonyára könnyen elsajátították a könyvkötészetnek külföldön használt technikáját is. A Corvin-kódexek kötésének kivitele bizonyos részletekben eltér úgy az olasz, mint a keleti technikától, úgy hogy a keletkezésük helyén fejlődött különálló jelleget tőlük elvitatni nem lehet.

Annai bizonyos, hogy a Corvina-bőrkötéseinek stílusa az olasz, az arab és perzsa ízlés különös keverékét adja, anélkül azonban, hogy jellegzetesen magyar díszítő-ízlést ki lehetne rajtuk mutatni. Sem a kötéseken ismétlődő, keleti eredetű, de Olaszországban is elterjedt paszomány-fonadék, sem az újszerű naturalizmussal ábrázolt virág- és lombdíszítések nem magyarosak, azok a honi díszítő- és népművészetben sem előbb, sem utóbb ilyen alakban ki nem mutathatók. A könyvtáblák összkompozíciójának keleties hatása inkább perzsa szövetekre, semmint előmintákra vall. Legföljebb a néha kissé túlságba vitt dekoratív térkitöltésben nyilvánul meg a magyaros stílus, amely a későbbi századok magyar könyvtábla-díszítésein is hasonló irányban érvényesül.

Azon is sokat vitatkoztak a szakírók, vajjon tényleg a Corvina-bőrkötéseink alkalmazták-e először az aranyozást? Ilyen általánosságban ezt állítani nem lehet, mert körülbelül ugyanakkor, amikor Mátyás király aranynyomását bőrbe köttette könyveit, már Olaszországban is kezdett meghonosodni a keleten régóta gyakorolt bőraranyozás (Velencében 1475-ben, Nápolyban 1489-ben, sőt Firenzében már a XV. század közepén).⁵ De az olasz könyvtáblákon akkoriban még csak vonalakat, gyöngysorokat, rozettákat aranyoztak, az egész tábla felületét betöltő aranydíszítésre, mint azt a Corvin-kötéseken látjuk, az olaszoknál abban a korban nem ismerünk példát. Igaz, hogy a 'Tesoreria dei re d'Aragona számadásai 1450-ben két vörös kecskebőrbe kötött foliánsról tesznek említést, melyeken «levelekből és virágokból álló aranyozott és kékkel festett díszítés» volt. Ezek vagy ezekhez hasonló aranyozott bőrkötés azonban a nápolyi könyvtárban ma már nem található.⁶ Ha voltak is az egykorú olasz könyvtárakban egyes dúsabban aranyozott kötések, azok semmi esetre sem képviselték a könyvtárak kötéseinek általános díszítési módját, mint ahogyan a Corvinára jellemzők voltak.

Így tehát joggal állíthatjuk, hogy Mátyás király elsőnek alkalmazta Európában könyvtárának összes bőrkötésein azt a dús aranydíszítést, amely

a XVI. század óta világszerte elterjedt és a legváltozatosabb művészi könyvkötésekre nyújtott szinte kimeríthetlen lehetőségeket.

A Corvina bekötéseit a XV. század nyolcvanas éveiből keltezhetjük. Az

Psalterium eredeti bőrkötése. (Wolfenbüttel. Landesbibliothek.)

egyetlen datált kötés a bécsi Lucretius-é, mely tábláján aranynyomásban az 1481. évszámot viseli.⁷ Hunyady József az eddig Corvinabeli könyveknek tartottak közül 93-at sorol fel mint olyant, amely egykorú eredeti kötését,

vagy annak nyomait megőrizte.⁸ Ezekből 74 bőrrel, a többi bársonnyal vagy selyemmel borított kötés.

A könyvek kötésének technikája — a díszítéstől eltekintve — egészen olaszos. A pergament- vagy papírók cserezetlen fehér marhabőrből kivágott dupla bordákra vannak fűzve, levágott széleik poncolt aranyozással

vannak ellátva. A pergamentszalagra varrott selyem oromdísz a díszesebb kötésekben arany (ezüst) zsinórral van körülvarrva. A könyvtömbre kissé nagyobb méretű, belső széleiken letompított, aránylag vastag, többnyire bükkfából, ritkábban meg tölgyfából készült fatáblák vannak erősítve. Négy bőr- vagy selyemszalagra szerelt csat tartja össze őket. Borításuk — az egy Haly Aberudiam kivételével — vörös vagy barnás kecske- vagy borjúbőr.

A könyvek, mint ezt Bonfini leírásából tudjuk, nem állva, hanem elülső táblájukra fektetve voltak a polcokon elhelyezve és láncsal megerősítve (*liber catenatus*), ahogyan a középkori könyvtárakban szokásos volt. A könyv címe ennek megfelelően nem a könyv hátán, hanem alsó tábláján aranynyomású majuszkulákban

Damascenus-kódex eredeti bőrkötése.
(Budapest, Orsz. Széchényi Könyvtár.)

volt feltüntetve (ami akkoriban szintén újítás volt), és pedig a latin kéziratoknál a tábla felső, görögöknél a tábla alsó szélén. A hátán a bordák közötti teret vaknyomású harántvonalak és rozetták töltik ki. A táblák aranydíszítése — nem a kötések keletkezésének időszerinti sorrendjében, — mely nehezen volna megállapítható — hanem a díszítés különböző módjai szerint a következő csoportokra osztható :

1. A keleties ízlésben és részben keleties technikával díszített bőrkötések.

Ilyen elsősorban a wolffenbütteli Landesbibliothek Psalteriuma, mely Beatrix királyné tulajdona volt. Eltekintve a keleti kötések nem használatos fátáblák közepén reliefben kiemelkedő, rubinokkal díszített koronás királyi címertől, a kötés nagyon hasonló a XV. század közepén Heratban készült kötésekhez.⁹ Mandula alakú, fent és lent kisebb ornamentummal megtoldott, közép- és négy sarokdíszítésében kékre festett alapon bőrkivágással készült arany maureszkek vannak, fekete vonalkeletbe foglalt szegélysávban csavart láncminta. A színes, dúsan aranyozott kötésen egyetlen bélyegzőt sem használtak azok közül, amelyek a Corvin-kötéseken szokásosak.

A türkizkék alapon készült áttört bőrkivágás több más Corvin-kötésen is előfordul, így a bécsi Hieronymuson, a budapesti Damascenuson, az erlangeni Biblián és a stuttgarti Augustinuson.

2. Olasz renaissance előmintákra támaszkodik a veronai káptalani könyvtár Marlianus kódexének kötése. A szögletes vonalkeretek között a Corvin-kötésekre jellemző vaknyomású paszomány-fonadék és a gyűrűbe foglalt aranygyöngök láthatók;

a táblák közepén egy nagy kör, a négy sarokban olasz ízlésű címerpajzs («testa di cavallo»), melyekből az eredeti díszítést — éremképet és címet — kivágták és később fekete bőrral pótolták.

Ugyanezt a közép- és sarokdíszes elrendezést, de fonadék nélkül, ornamentális renaissance szegélysávval találjuk az erlangeni Biblián, a középső körben Mátyás király köriratos relief mellképével, a négy sarok-körben a király gyűrűt tartó hollós címerével. A körök közötti teret a következő cso-

Victorinus (Emich-kódex) eredeti bőrkötése.
(Budapest Orsz. Széchényi Könyvtár.)

portban leírt kötéseken használt inda- és lombdíszt, vázák, szárnyas női fejek stb. töltik ki. (Kép a 221. oldalon).¹

Mintegy átmenet ettől a díszítési módtól a következőhöz a Széchényi-könyvtár Damascenus-kötése; itt az egymást metsző körök és körívek díszítése a Corvin-kötések legtöbbször alkalmazott keretben a szokásos díszítő elemekből van összeállítva. Eltérő ezektől csak a körökből képzett díszítés, a bőrkivágás, a négy sarokkör alapjának fekete festése és a királyi címernek nem a tábla közepén, hanem fent való elhelyezése.

3. A legsűrűbben alkalmazott, de minden egyes kötésen részleteiben más-más díszítési típus a következő: a táblák szélén vaknyomású vonalak között arany gyöngysor fut végig, helyenkint rozettává kiszélesedve. Ezen belül vak-, illetve ezüstnyomásban, apró bélyegzőkkel különböző változatokban összeállítva és kisebb-nagyobb aranygyöngyökkel élénkítve, fent és lent szélesebb, oldalt keskeny paszományfonadék kereteli be a középmezőt (az ú. n. tükröt), majd ismét egy arany-tulipánokból, rozettákból vagy gyöngy-sorból alakított keret és egy türkiz-kék gyöngysor következik. A tükröt a legkülönbözőbb idomú, szintén gyöngysorba foglalt kör- vagy mandulaalakú, karélyos vagy csillagszerű nagy középdísz és megfelelő sarokdísz ékesíti, arany lombozattal, indákkal, vázakkal, sphynxekkel stb. meglepő leleményességgel kitöltve. Végül középen ezüstnyomásban és részben kékkel élénkítve, aranykorona alatt, négyelt pajzsban a magyar pólyás címer és a cseh oroszán, vagy pedig a Hunyadiak kék mezőben aranyleveles faágon ülő, csőrében aranygyűrűt tartó hollója látható.

4. Az előbbi, általános típustól különbözik még két kötés, melyen a szokásos központi elrendezéstől eltérőleg folytatólagos, ismétlődő, karélyos, gyöngyrozettákkal és palmettás díszítéssel váltakozva kitöltött idomok foglalják el az egész tábla felületét. Az egyik a már említett s a Corvin-kötések történetére fontos Haly Aberudiam-kötés; ez még annyiban is elüt a többi Corvin-kötéstől, hogy mint egyetlen ilyen példány nem vörös vagy barna, hanem zöldes fekete bőrral van borítva. A táblákon ötször megismétlődő címer vörös alapja bőrberakás útján van előállítva. A másik hasonló díszítésű kötés a stuttgarti Augustinus kötése. Ezen viszont a tükrőben fent a hollós címer, lent a négyelt pajzsban a magyar-cseh címer van alkalmazva. Részben bőrkivágással készült díszítésében közel áll az 1. és 2. csoport kötéseihez.

5. Végül külön kell említenünk a bécsi Nationalbibliothek Athanasius kéziratának kötését. (Kép a 215. oldalon). Tábláinak díszítése, bár kizárólag a 4. csoporthoz tartozó Corvin-kötéseken használt bélyegző-vasakkal készült, mégis lényegesen különbözik valamennyi többitől. A tükrök kiképzése ugyanis nem központi elrendezésű és nem is folytatólagos mintájú, hanem lépcsős talapzaton ívelt párkányú tabernaculum szerű építményt látunk, renaissance-díszítésű oszlopokkal, a párkány sarkairól alácsüngő füzérekkel. Ez a motívum gyakori a kódexek miniatűr képein és egészen olasz stílusra vall. A tábla

Tacitus. (New-Haven, Yale Egyetemi Könyvtár.)

közepén elhelyezett négyelt címerpajzs üresen maradt, annak bizonyságául, hogy a Mátyás király számára készült kötés már nem lett kész az ő életében. Hasonló sorsa volt a budapesti Philostratus és a müncheni Beda kódexeknek is, melyeket már Mátyás utóda ugyanolyan tabernakulumszerű díszítéssel, de egészen más bélyegzőkkel és a saját lengyel sasos címerével ékesítve

kötetett be. Az öt csoport egyikébe sem sorolható egykorú Corvin bőrkötések egyrészt a Vitéz-féle kötésekhez, másrészt az olasz kötésekhez hasonlítanak.

Néhány Corvin-kódex selyem kötésbe volt foglalva. Mindössze hat — vörös, kék vagy zöld — selyemmel borított fatáblás kötést ismerünk ; egyik

Haly Aberudiam-kódex eredeti bőrkötése.
(Wien, Nationalbibliothek.)

közülük, a Ludovici Carbonis dialogus, a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona.

Nagyobb számban voltak Mátyás király könyvtárában a bársony-kötések, de az anyag csekélyebb tartóssága következtében ezek közül is csak kevés maradt meg többé-kevésbé ép állapotban. A legszebb bársonykötések közé tartozik a Széchényi-könyvtár Augustinus-ának vörös bársonykötése. A vörös bársonyon kívül használtak violaszínűt és zöldet is. A fatáblákat öntött,

cizelált és részben zománcolt ezüst csatok és veretek díszítették. Az ötvösmunkák olaszos stílusban készültek, de az akkor különösen Felsőmagyarországon virágzó ötvösséggel is rokon vonásokat mutatnak, úgyhogy ezeket a könyvvereteket is honi készítményeknek tarthatjuk. Az Augusztinus bársonykötésének áttört munkájú zománcolt veretei delfinek közé foglalt olaszos pajzsokban a magyar-cseh királyi címert és a Hunyadiak hollóját ábrázolják.

A Corvina bársonykötéseinek különleges sajátosságuk a színes festéssel díszített arany Metszés. A poncolt körvonalak között fent és lent az arany Metszésre lomb-, palmetta-dísz vagy szalagfonadék volt festve zöld, kék, rózsaszínű és sárga színekben, olykor barnával és fehérrel élénkítve. A homlokoldalon ugyanilyen színekkel festett majuszkulákban a könyv rövidített címe és amennyiben hely maradt, kétoldalt a felső és alsó Metszés motívumainak egy része volt alkalmazva. Az arany Metszés ilyen festett díszítése akkoriban még másutt nem volt szokásos; a Corvin-kódexeken is csak a bársony- és néhány különösen díszes bőrkötésen (pl. a wolffenbütteli Psalteriumon, az erlangeni Biblián) fordul elő, úgyhogy az épen maradt arany Metszés színes dekorációjából következtethetünk a könyvnek a Corvinából való eredetére és valószínűleg bársonykötésére még akkor is, ha egyéb, a Corvinára utaló ismertető jel a kéziratból hiányzik és az eredeti kötése már nem létezik. Így a II. Abdul Hamid szultán által a magyar nemzetnek visszaajándékozott s jelenleg az Egyetemi Könyvtárban őrzött tíz, új kötéssel borított kódexnek eredeti festett arany Metszése bizonyítja, hogy a kéziratok bársonykötésbe voltak kötve. Az arany Metszések egységes stílusa azt mutatja, hogy azok egy műhelyből kerültek ki. Ismét egy érv arra a feltevésre, hogy a bársonykötések is, mint a bőrkötések, Budán készültek.

*

Mátyás király, a külföld legnagyobb könyvbarátaival versenyezve, világ-hírré emelkedett könyvtárat létesített. Nem csupán könyveinek tartalmára és fényes kiállítására helyezett súlyt, hanem méltó bekötésükre is. Ezen a téren kezdeményező volt és megteremtette a könyvkötéseknek új, egyedülálló típusát.

A Corvin-kötések kiterjedt irodalmának ismertetését a hely szűke itt nem engedi. Utalunk a Hunyady József idézett munkájában közölt kimerítő bibliográfiára.

JEGYZETEK.

¹ Könyvkiállítási Emlék. Budapest, 1882. 63. és köv. l.

² Ráth György: A magyar könyvtáblák a történelmi kiállításon. Millenniumi Emlékkönyv. Budapest, 1897. 61. és köv. l.

³ Gottlieb Th.: Bucheinbände. Wien, Schroll 1910. 7., 10. és köv. l.

⁴ Így Polánczai Bereczk és egy Lucas Coronensis budai könyvkötő, kinek nevét a párisi Bibliothèque Nationale Mynas-kéziratán volt feljegyzésből ismerjük. Fraknoi—Fögel—Gulyás—Hoffmann: Bibliotheca Corvina. Budapest, Szt. István Akadémia, 1927. 53. és köv. l.

⁵ Gottlieb i. m. 7. l.

⁶ Fraknoi stb. i. m. 54. l.

⁷ Hoffmann Edith: Régi magyar Bibliofilek. Budapest, 1929. 87. l. Mások 1451-nek olvasták az évszámot, de a kéziratok korára és Mátyás király könyvgyűjtésének megállapítható időszakára való tekintettel a korai keltezés nem lehet helytálló.

⁸ Hunyady József: A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig. Budapest, 1937. 45. és köv. l.

⁹ Ausstellung der Meisterwerke muhamedanischer Kunst. München, Bruckmann. I. 18. tábla.

¹⁰ Hasonló kompozíciót mutat a magyar-cseh címerrel és sassal díszített bécsi Hieronymus-kötés is.

Veret az Augustinus bársonykötésén.
(Budapest, Orsz. Széchényi Könyvtár.)

ZENE ÉS ÜNNEP
MÁTYÁS ÉS BEATRIX IDEJÉBEN

ÍRTA

HARASZTI EMIL

A magyar zenei élet Mátyás idejében egyenrangúan illeszkedik be a nyugati zenetörténetbe. Mátyás korának legkimagaslóbb jelensége s a magyar művelődés történetének talán legérdekesebb fejezete. A budai udvarban jelentős és kevésbbé jelentős humanisták és képzőművészek mellett világhírű zenészek fordulnak meg, nevük messze túlszárnyal a zenetörténet határain, a kor irodalma zengi dícséretüket, képzőművészete megörökíti vonásaikat, a külföldi történetírásban alakjuk egyre nagyobb arányokban bontakozik ki. A Corvin korszak szellemét vizsgáló magyar kutatás azonban teljesen megfelelkezik a zenéről. Ez a feledékenység vagy szándékos mellőzés fonák helyzetet teremt: ismerjük a humanistákat, akik megénekelték, a képzőművészeket, akik anyagba vették Mátyás zenészeit, de magukról a muzsikusokról semmit, vagy a semminél alig többet tudunk. (A kolozsvári Mátyászobor leleplezése alkalmával Márki Sándor szerkesztésében megjelent Mátyás Király Emlékkönyvben, Budapest, 1902. sok érdekes cikk látott napvilágot, de zenéről egyáltalán nem esik szó.) Az új magyar történeti köztudatban Mátyás kultúrájának fokmérőjéül kizáróan írók és képzőművészek szerepelnek, zenének még a különlegesség szerepe sem jut. Erasmus de Lapidáról, Heinrich Finckről a magyar történetírás nem beszél, Jacques de Barbiriau, Johannes Stokem nevét csak elvétve ismerik. A kor egyik legnagyobb és legnépszerűbb művészeről, Pietro Bonoról a Beatrix okmánytár nem tud egyebet, mint hogy flamand származású borbély(?) és híres gitárjátékos. A cambrai-i kórus, ahonnan a budai udvar énekesei jönnek és hozzák magukkal a *style canonique*-ot, a francia polifóniát, roppant zenei és művelődéstörténeti jelentőségében ismeretlen Mátyás magyar historikusai előtt. Pedig a XV. század zenei problémáinak felismerése és kivizsgálása az utolsó években gyorsan haladt előre, a Bourgogne művészetének fénykora, a stílusok és formák fejlődése, a Beatrix-szal és Mátyással összeköttetésben álló mesterek működése és fontossága tisztán áll előttünk.

Nagy tévedés azt hinnünk, hogy Mátyás korának szellemét, humanizmusát felidézhetjük a kor zenéjének ismerete nélkül. Nemcsak elsőrendű

vonások fognak hiányozni a képről, de maga a lényeg lesz hamis. A renaissance az egyetemes műveltség kora, amelyben az emberi szellem különböző formái egybeolvadnak. Ebben a szintézisban a zene nemcsak a művelődés egyik szerves, alkotó része, hanem alapja. A hellenizmus új életre kelt világnézete szerint a líra, a dráma, a mímelő, sőt a képzőművészetek is benső kapcsolatban állanak a zenével. A XV—XVI. században az olasz génusz zenei kisugárzása olyan erős, hogy betölti a renaissance levegőjét. A despoták, a condottierik, a meggazdagodott kalmárok a zenén keresztül tekintik az életet. Baldassare Castiglione *Il Cortigiano*-jában (1528), a nemesi műveltség törvénykönyvében, a zene hatalmas szerepe teljes nagyságában bontakozik ki. A muzsika nemcsak ékessége, de nélkülözhetetlen része a műveltségnek. Monsignor Sabba de Castiglione jeruzsálemi lovag (cavalier Gierosolimitano), érdekesen írja le a korabeli hangszergyűjteményeket (studio), melyek a palazzok legfőbb ékességei . . . che alcuno le adorna d'instrumenti musici, come organi, clauicembali, monocordi, salteri, arpe, dolcimele, baldase et altri simili . . . liuti, uiole, uioloni, lire, flauti, cornetti, tibie, cornamuse, dianoni, tromboni. Ezek a paloták olyan díszei, melyek a fület és a lelket gyönyörködtetik és — mint a lovag mondja — Platon harmoniáira, a szférák zenéjére emlékeztetnek. A kor igen szigorú igényeket támaszt a nemes hölgygel és úrral szemben s az elméleti és gyakorlati zenei jártasságot egyaránt megköveteli. A XV. század elején Simone Prodenzani tizenhárom szonettben énekli meg bizonyos Solazzo ügyességét, aki karácsony hetében egy előkelő toscanai társaságot mulattatott páratlan sokoldalúsággal: mint énekes, orgonás, sípjátékos, hárfás, violajátékos és cimbalmos (salterio). Egyházi darabokat, madrigálokat, canzonékat és táncdalokat adott elő. Lorenzo di Mediciről életrajzírója, Nicolo Valerio feljegyezte, hogy udvarában mindenki énekel, nem csupán a költő-zeneszerző fejedelem. Anyja, barátai, a köztársaság titkárai, az államhivatalnokok, a platonista akadémikusok, ifjak, gyermekek olaszul, latinul és görögül énekelnek. Giovanni Medici, a későbbi X. Leó pápa a firenzei udvarban szívja tele magát zenével; énekel, orgonál és komponál.

A kor legkiválóbb szellemei egyetemes művészek, szinte wagneri értelemben. Vasari írja, hogy Leonardo da Vinci mint zenész mutatkozott be Ludovico il Moro udvarában, akit magakészítette, lófejet ábrázoló ezüst lanton előadott darabjaival gyönyörködtetett. Lantjának hangja zengőbb, rezonanciája erősebb volt a szokotténál. A Gonzagák mantuai udvarában Messer Adriano egy személyben szobrász, kisplasztikus, költő, improvizátor és lantművész. A festők közül Giorgione, Pordenone, Bassano, Tintoretto kitűnő zenészek. Veronese Kánaáni Mennyegzőjén vonósbasszuson játszik; Tizian és Tintoretto gambán, Bassano fuvolán. Sebastiano del Piombo lantvirtuóz és énekes. Michel Angelo szerint a jó festészet jó muzsika. A költő-zenésznek Tasso lesz majd a leghíresebb típusa.

Elhibázott a költészet és irodalom szétválasztása elsősorban az improvizátoroknál, akiknek technikája olasz földön fejlődik ki. Művészetükben éppen

annyi vagy még több a zenei, mint az irodalmi mozzanat. Már a kilencvenes évek elején Erasmo Percopo, a kiváló irodalomtörténész rámutat a szöveg és zene összeforrására a spanyol eredetű, nápolyi Benedetto Garelli (Chariteo), műveinek vizsgálatában.

A tudós, bourguignon polifóniával csakhamar szembekerül a népi monódia, úgy a gótikus Franciaországban, mint Itáliában. A lay, a complainte, a virelai, a ballade, a chanson beférkőzik az egyházi zenébe s eljut Itáliába, ahol az énekes canzone francese hangszeres lesz. Az olasz strambotto, villanella,

Asztali zene. Miniatura Guillaume de Machault műveinek illuminált kézirat kiadásából. (Páris. Bibliothèque National.)

canzonetta, mely az egyházi Laude-kra is hat, szintén utat talál Magyarországra. Az olasz népi homofónia udvarképes. Nép dal alatt ekkoriban hangszer kísérettel előadott dalt értünk. Ez a divat valószínűen a spanyol félszigetről került Itáliába, a Nápolyban kedvelt villancico útján. Erre mutat a nápolyi Andrea Cossa strambottoiban a «foggia spagnuola» kifejezés, lanton kísért éneklést jelent.

Mátyás zenekultúrája színes és eleven keresztmetszete a XV. század zenei életének. Az előző magyar királyok, főként Zsigmond, zenei hagyományai kelnek új életre, melybe csakhamar belekapcsolódik aragoniai Beatrix-szal a nápolyi udvar és sógorával, Ercole d'Este-vel a ferrarai, majd két unoka-

hugával, Izabellával, Francesco da Gonzaga feleségével, a mantuai s Beatrice-vel, Ludovico il Moro feleségével, a milánói udvar kultúrája is.

Mégis Mátyás zenekultúrájában aránylag kevés az olasz elem. A vokális művészet elsősorban franko-flamand; a hangszeres zenészek között akad német, de művészetük mindig olasz közvetítéssel jut el Budára, mint olasz életforma. A budai udvar s a hozzátartozó esztergomi prímási, majd az egri érseki udvar zenei életének színvonala elsőrendű. A külföldi fejedelmek előtt egy muzsikusz számára a legjobb ajánlólevél, ha Mátyás szolgálatában állott. Amikor Miksa római király, aki mint brabanti herceg a nyugati mesterek legkiválóbbjain nevelte ízlését, atyjához, Frigyes császárhoz készült látogatóba, a krónikás feljegyzése szerint olyan zenészeket vitt magával, akik azelőtt Mátyás zenekarának voltak tagjai.

A nyugati művészet rétege alatt húzódik meg a hazai zenekultúra. Szerényen, félénken, de udvarképesen. A királyné csepelszigeti uradalmában ott vannak a zenész cigányok, a király asztalánál felhangzik a magyar dal, amely tehát nem lenézett, parasztos, úri rendhez méltatlan, csak éppen az ittidőző külföldi zenészek érdeklődését nem tudja magára vonni. De az olasz történetírók annál részletesebben beszámolnak a magyar énekesekről és zenészekről. Maga Mátyás, a rettegett hadvezér, Bécsben, Frigyes császár mulattatására magyar táncot jár.

Mátyás zenekultúrája az uralkodó halálával korántsem tűnik el. A modenai Hippolit kódexek számadásai bizonyítják, hogy tovább virágzik mindaddig, míg Beatrix magyar földön van (1500) és Hippolit tartja az esztergomi, illetve az egri érsekséget. A Jagellók alatt sem enyészik el, csak veszít ragyogásából. Mohács törli le a magyar szellem arculatáról a nyugati művészet vonásait.

I.

A XV. században a bourguignon művészet uralkodik Európaszerte: így Mátyás udvarában is. Az olasz renaissance műveltsége át volt szöve bourguignon elemekkel, melyek olasz csatornán jutottak Mátyáshoz, aki különben közvetlen kapcsolatot is tartott fenn Bourgogne uralkodóival s szövetséget ajánlott nekik a török ellen.

A bourguignon zene stílusának, nemzeti jellegének meghatározásában egészen a legutóbbi időkig zavar és bizonytalanság uralkodott. Flamand, németalföldi, hollandi, lotharingiai, sőt német művészetnek nevezték ezt a stílust, amely pedig lényegében teljesen francia, mesterei túlnyomórészen franciák s az a néhány más nemzetiségű mester, akire akadunk, szellemben és technikában szintén a francia hagyományok folytatója és megújítója.

A Bourgogne nagy művészi befolyása és jelentősége velejárója politikai hatalmának, mely egyenrangú féllé avatta Franciaországgal, Németországgal, sőt Angliával szemben is. Eredetileg keleti francia tartomány, a mai Francia-

ország magva, a Merovingiaiak alatt királyság, majd fejedelemség, XI. Lajos francia király idejében egyesült a francia államtesttel. Fénykora a Valois-házból származó négy uralkodó herceg : Merész Fülöp, Félelemnélküli János,

Zenészek és énekesek.

Barthélemy de Glanville «*Livre des propriétez des choses*» kéziratának miniatúrája. XV. század. (Páris. Bibliothèque Nationale.)

Jó Fülöp és Merész Károly — valamennyien kitűnő zenészek — idejére esik. Az arrasi szerződés Bourgognet feldarabolja (1482). Térképe folyvást változott, házasságok, hódítások, szerződések messzire kitolták határait túl Franciaországon is. A bourgognei hercegek fennhatósága alá tartozott Picardia, Artois, Franche Comté, Hollandia, Zeeland, Luxemburg, Namur vidéke, a Gueldre

tartomány, (Hollandia), Limbourg, (ma megosztva Belgium és Hollandia között), Hainaut (Belgium), és Flandria (ma megosztva Belgium és Franciaország között), a Manche-csatorna vidéke, a Somme torkolata a Zuyderseeig, az ardenni és lotharingiai fensík, beékelődve Luxemburgba, Thionville és Rethel grófságok. Magában a tulajdonképpeni Bourgogne-ban fennhatóságuk a Loiretől a svájc-i Juráig terjed. Ebben a hatalmas országban a francia kultúra uralkodott és asszimilálta a lakosságot. V. Károly uralkodása alatt a bourguignon tartományok oszthatatlan államtestté egyesültek s megkülönböztetésül a tulajdonképpeni Bourgognetól, melytől ekkor már elszakadtak, Pays Bas-nak, Nederlandnak, Németalföldnek nevezték őket. A déli alföld később spanyol, majd osztrák tartomány lett. Rendszertelen összevisszaság uralkodott az elnevezésekben. Az olasz követek Német-alföldet Basse Bourgogne-nak nevezik, a francia nyelvet lingua di Borgogna-nak. A XV. század végén azok a belga területek, melyek Lotharingiába ékelődtek be, Pays Bas vagy Avalterre nevet viseltek. De Nederland jelent gyakran Alsó-Németországot is. A Nibelungen Not középhollandi fordításában Sziegfried, aki hőstetteit az Alsó-Rajna vidékén viszi véghez: here van Nederland. Alkalmazták azonban a Nederland nevet Flandriára is. Viszont belga és idegen források Flandriának nevezik az Ardennek és az Északi Tenger között fekvő területet, s az egész wallon-picard vidék mint Flandria szerepel.

Az egyes nevek felcserélése, teljesen flamandmentes vidékek flamand megjelölése magyarázza meg a flamandok túlméretezett zenetörténeti jelentőségét, melyet a múlt század elején Kiesewetter, a század derekán Fétis és a század vége felé Van der Straeten annyit hangoztattak. Így lett a három bourguignon iskolából németalföldi, illetve hollandi iskola. Így lett, csak egy példát idézünk, Dufayból flamand mester, holott francia, illetve wallon-származású. Az olasz történészek, akik a renaissance olasz zenéjével foglalkoznak, szintén többnyire fiamminghi-kat vélték az olasz udvarok külföldi zenészei között.

Ma már tisztán látjuk, hogy a francia központi politikai hatalom csökkenésével, s ezzel egyidőben, a bourguignon hatalom szézületes arányú növekedésével a francia művészet súlypontja is Bourgogne-ba helyeződött át Ile de France-ról és a Champagne-ból, ahol megszületett a francia hangszeres monódia, mely majd Firenze felé veszi útját. Perotinus és Guillaume de Machault után északon virágzik tovább a francia zenei gondolat, mely tökéletesbíti az Ile de France-i és a Champagne-i formákat. Földrajzilag pontosan megjelölve: Bourgogne, Wallonia és a tulajdonképpeni Flandria tartományokban fejlődik ki és terjed át a többi vidékre az új francia zenei iskola, mely a hangszeres formákat fokozatosan elhagyva, vokális világnézetben éli ki magát, amint Guillaume de Machault miséjében hirdette s a chanson franco-bourguignonne-ban születik újjá. Gastoué kimutatta, hogy bourguignon énekesek viszik át az új stílust Rómába, ahol az tovább fejlődik. Mint a firenzei monódia, a Palestrinastílus is francia földön, Guillaume de Machault

templomában, a reimsi székesegyházban született s francia énekesek közreműködésével találja meg útját Itáliába és más országokba. Amit a németek «brabantisch diskantieren-nek», «frantzösisch gesetzter Gesangnak,» az olaszok gusto goticonak neveznek: bourguignon stílus, mely végigárad egész Európán.

A Ducs de Bourgogne székhelye Dijon, ahol több kórust találunk, a legrégibb jegyzék 1443-ból való: Merész Fülöp felesége, Margit kórust alapít, (Bon Enfants). Ugyanígy a Duc de Trémouille és René, Provence grófja is. Valószínűleg még Jó Fülöp nevezte ki Binchoist zenemesternek a kórus élére, énekesei a párisi Notre Dame-ból és a Sainte Chapelle-ből valók voltak. Udvarában ott van Dufay is. Jó Fülöp zenei hajlamait örökölte fia, Vakmerő Károly, aki hárfázott és komponált. Busnois már akkor szolgálatában áll, mikor még csak Comte de Charolais. Leánya, Mária, Miksa felesége, közvetítésével ismeri meg az innsbrucki és a bécsi udvar a francia polifóniát. Ollivier de la Marche, a hercegek maître d'hôtel-je, részletesen szól Vakmerő Károly kórusáról, mely negyven énekesből állott, akik mindennap ünnepi nagymisét énekelnek. Mária korai halálával (1482), Miksa mint régens brabanti herceg veszi át a hatalmat, melyet fia, Szép Fülöp, nagykorúságáig gyakorol. Miksa rendkívül muzikális, az énekeseken kívül zenészeket szerződtet, lantost, dobost, trombitásokat. Kórusa elkíséri útjain. Jó Fülöp alatt huszonöt, Vakmerő Károly alatt negyven, Miksa alatt huszonegy és Szép Fülöp alatt huszonnyolc-harmincnyolc tagja van az udvari énekkarnak. A szopránt gyermekek énekeltek. A dijoni udvar énekesei között nemcsak franciák, hanem spanyolok és flamandok is akadnak. Sok bourguignon művészt találunk a a nápolyi aragoniai udvarban, ahol még a kötélzáncos is Bourgogne-beli. Piero Aron, a XVI. század első felének kiváló traktátus írója, a Lucidario in musica-ban feljegyzi, hogyan osztályozzák a nemzeteket éneklés szempontjából; a franciák énekelnek (cantare), az angolok örvendezve kiáltoznak (giubilare), a spanyolok sírnak (piangere) a németek ordítanak, (urlare), az olaszok mekegnek (caprezzare). Ez utóbbit azonban — mint írja — csak az irígység találta ki.

A nagy bourguignon zenei központ, mely egész Európát ellátja énekesekkel: Cambrai. Székesegyháza nemcsak a világi fejedelmek énekkarának, de a pápai kórusnak is legfőbb gyűjtő és elosztó medencéje. A cambrai-i egyházmegye északon egészen Antwerpenig terjed, tehát hatalmas területről sorozza énekeseit. Francia földről Tournai, Mans, Rouen, Beauvais, Noyon, Reims, Évreux vidékéről találunk Cambrai-ban énekeseket. Cambrai egyházi és művészi jelentősége igen nagy. Püspökei fontos személyiségek. Robert de Génève IV. Kelemen néven ellenpápa lesz (1378—1394), s így előidézője a nyugatiegyházszakadásnak, mely 1428-ig tart. Pierre Ailly, a párisi egyetem kancellárja, aki legtöbbet tett az egyházi béke helyreállítása érdekében, szintén cambrai-i püspök. Mikor a konstanzi zsinaton végre létrejön a béke: Cambrai egyházi és szellemi élete rohamos fejlődésnek indul.

A székesegyháznak már a IX. században volt kariskolája (*maîtrise*), mely a XII. századtól kezdve nem csupán egyszerű kariskola, de a figurális éneket is tanítja. Már ebben az időben említik a káptalani számadások az énekeskönyvek másolási költségeit. A székesegyház 1148-ban leég, az új katedrális 1251-ben készült el. Ekkor akadunk nyomára az első énekes kanonoknak (*chanoine chantre*), ezek nemcsak kiváló zenészek, hanem tekintélyes férfiak is. Amikor 1290-ben az egyházi hatóság és a flandriai gróf között nézeteltérés támad, a békéltető bizottságnak János éneklő kanonok is tagja. Valamennyi éneklő kanonok jelentős prebendát élvez. Loyset és Alexandre Agricola is közéjük tartoztak. A másolók a nagy és kis vikáriusok. A farce-ok és misztériumok előadásain a clericusok is résztvettek. Cambrai mintájára Antwerpenben, Malines-ban, Liège-ben és másutt éneklőiskolák alakultak. A XV. században a káptalan negyvenöt kanonokból és ötvenhárom vikáriusból áll. A kis vikáriusok éneklék az officiumot. A század egyik legnagyobb mestere, Guillaume Dufay, itt volt karfiú, Nicolas Malin karigazgató-sága idején (1392—1412).

Cambrai-ból szerződött énekeseit nemcsak a francia udvartartás, hanem a pápai kórus is. A pápai énekkar francia *Ars Nova* hagyományai visszanyúlnak az avignoni időkre, amikor francia énekesekből szerveztek új kórust, mert a régi énekkar Rómában maradt. Az avignoni pápai kórus francia zenét énekelt francia ízléssel. Amikor XI. Gergely pápa visszatér Rómába (1377), az újonnan alapított avignoni kórus is vele megy. 1418-ban találunk először cambrai-i énekest, Johannes de Comeriacó-t Rómában. A többi is mind francia vagy wallon, egyetlen olasz akad, Brindisi vidékéről. Nicolas Gregnont 1425-ben meghívják a pápai kórusba magister puerorum-nak. 1450-ben Dufay cambrai-i kanonok ott hagyta VIII. Amédée savoyai herceg, genfi gróf udvarát, akit a trónjától megfosztott IV. Jenő pápa helyére V. Félix néven választottak ellenpápának. A cambrai-i kórusé a döntő szerep az *à capella* stílus kialakításában. Hírneve a XV. század derekán ér zenithjére. Dufayé szintén: *luna totius musicae*. Pietro Medici kérésére Dufay Cambrai-ból énekeseket küld Firenzébe, s ezek felkeltik Squarcialupi, a híres orgonista csodálatát. Lorenzo éppen úgy rajong Dufayért, mint atyja és szintén Cambrai-ból szerződött énekeseket. Számos bourguignon zenész Itáliában csinál karriert. Richard de Loqueville, cambrai-i énekmester (*maître de chant*), műveit Bolognában, Oxfordban és Trientben őrzik. A cambrai-i hatás leg-erősebb bizonyossága a Trienter Codices kéziratos kötetei, a XV. század zenéjének ez az igen fontos gyűjteménye. F. X. Haberl fedezte fel a trienti dómkórus könyvtárában, az osztrák zenei monumentasorozat adott ki belőlük. A francia polifóniának nyolcvan mestere szerepel benne. Nemzetközi szerepük és hatásuk vitathatatlan.

A XIV. században megindul a visszahatás Franciaországban az *Ars Antiqua* ellen, Philippe de Vitry, de főképp Guillaume de Machault kezdeményezésére. Átmeneti jelenség a francia *Ars Nova*-ban a liège-i iskola, elsősorban

Johannes de Ciconia, a Machault és Dufay közötti korszak legkiválóbb mestere. Szintén Itáliában működik, Francesco Landino hatása alatt szakítva a gótikus miniatűr technikával, nagyobb formára törekszik. A Dufay korabeli

Pierre de Rohan és felesége, Marguerite d'Armagnac.
Faliszőnyeg. XV. század. (Angers)

motettstílusban a kísérő szólamok még faux bourdon technikával helyezkednek el, üres ötödik, harmad és hatod akkordsorok váltakoznak disszonáns hangközökkel. Általában a középkori polifóniát a szólamok egymásra helyezése jellemzi, a horizontalitás. Dufay dallamrajza egyre nagyobb vonalúvá

szélesbül. Megadja a mise ciklikus jellegét, kiszabadítja a motettet az ars nova bilincseiből. Felszívja a francia népdalt. Francia balladái és rondeaui telve vannak friss bájjal és gyöngéd melankóliával. Két kortársa, a Hainaut-beli Binchois és az angol Dunstaple, hasonló fínomságokkal dolgoznak. Dufay elgondolásai nagyszerű tökéletességgel születnek újra Ockeghem, Dufay cambrai-i tanítványa műveiben. Ockeghem a toursi Szent Mártonról elnevezett apátság kincstárosa, majd a francia királyok karigazgatója. A virágos ellenpont helyébe hajlékony figurációt helyez. Dufaynál a tenor a vezérszólam, a cantus prius factus elve érvényesül, a dallam a superiorban foglal helyet, a többi szólam csupán kíséretre szorítkozik, szinte monodikus jelleggel. A későbbi fejlődés éppen arra törekszik, hogy a tenort visszahelyezze a polifón szövedékbe s helyreállítja az egyensúlyt. A Dufay előtti korszakot a korálkolorálás, az utána következőt a korálfigurálás korának nevezi a zenetörténetírás. A korálfigurálás által a monódia asszimilálódott a polifóniához.

A század legnagyobb mestere, a Hainaut-beli Josquin des Prés (1450—1521), a pápai énekkarban, majd Milanóban, azután Mátyás sógorának, Ercole-nek, ferrarai udvarában működik. Iskolájába tartozik egész Nyugateurópa. A mozgótípusú hangjegymetszés csak fokozza műveinek elterjedését. Bainsi, a pápai énekkar történetírója szeint Magyarországon is énekelték műveit. Jacques Obrecht, a cambrai-i székesegyház karmestere, aki Ferrarában hal meg, és Heinrich Isaak (Arrigo Tedesco), Lorenzo Medici udvari zenésze, bár földrajzilag és etnikailag Hollandiához tartoznak, szintén a cambrai-i stílust képviselik. Itt van Loyset Compère, az énekesekről szóló imádság költője, Henri Hayne de Gizeghem, a legfínomabb chansonnier-k egyike. Pierre de la Rue, aki szintén Pannonia királyának szolgálatában állott (Mátyás, Ulászló vagy II. Lajos udvarában) s aki igen erkölcsös férfiú lehetett, mert a courtrai-i székesegyházban sirfelíratára reávérik, hogy ártatlan volt Vénusz bűnében, ami kétségkívül nem lehetett könnyű feladat a bourguignon udvar hölgyei között. A híres Gaspar Werbecke, a magister biscantandi-discantandi, Ockeghem párisi tanítványa, sok helyütt működik Itáliában, szintén kiváló művésze a polifóniának. A nagyhírű elméleti tudós, Johannes Tinctoris, Beatrix nápolyi zenemestere, a kor egyik legkiválóbb enciklopedistája, aki a chartres-i katedrális színes üvegcsodái között kezdi meg pályafutását, mint a gyermekkar vezetője, szintén a bourguignon iskolához tartozik.

A XV. század zenéjét a giottói vagy sienai művészettel szokás párhuzamba állítani. Nem részletekben, csak metafizikában, a lélektani alapmozzanatban s bizonyos technikai hasonlóságokban, melyek onnan származnak, hogy festészet és zene ekkor egyformán, kánonszerű szabályoknak engedelmeskednek. A képzőművészet és zene, az egyéni képzelet kizárásával, elvontan és személytelenül akarja kifejezni a vallásos misztikum látható vagy hallható megérzékítését. Van den Borren hangsúlyozza, hogy bár e mesterek ihletének főforrása az istenhívés, érzelemviláguk különbözik a mienktől, vallásos érzésük nem

tűri az egyéni *expanziót*, a szubjektivizmust, és kollektív, semleges formában jut kifejezésre. A többszólamú *chanson* már társas művészet, modern kifejezéssel : vokális kamarazene, talán kevésbé semleges színnel, de mégis kollektív érzésekkel. Az egyházi és világi technika között a határvonal meglehetősen elmosódott.

A XV. század művészetének személytelenségén Josquin des Prés zsenije tört keresztül egyéni nyelvezetével. Stílusában már a renaissance individualizmusa forrong.

II.

A XV. században a zenekultúra bizonyos helyi színfoltok kivételével, egységes, szinte homogén képet mutat. E század még inkább a vándor virtuózok kora, mint a mai idők. A zene összekötő kapocs a nemzetek között. Énekesek, zenészek, elméletírók, hangszerkészítők, táncmesterek, bohócok barangolják be az országokat, sokkal nagyobb számban, mint az írók, költők és képzőművészek, nem csak rövid vendégszereplés, nem egyszer több évtizedes tartózkodás alatt formálják a vendéglátó ország ízlését, mely faji sajátosságaival visszahat az idegen művészre. Sok Artoisbeli, Picardia-i, Champagnebeli kanonok ifjúságát, sőt férfikorát is a pápai énekkarban töltötte. Ez a zenészvándorlás még a hangjegymetszés feltalálása előtt megteremt és kifejleszt egy általános zenei közízlést, melyhez minden ország ad valamit magából, hajlama, vélmérséklete szerint. A házasságok, szövetségek, de a háborúk is hozzájárulnak a zenei áramlatok elterjedéséhez, művészek utazásaihoz, melyek e században kezdődnek és a következőben érik el tetőpontjukat. Az idegenbe férjhez menő hercegnők magukkal viszik országuk kultúráját, melynek új hazájukban zászlóvivői lesznek. Az aragoniai udvarban már a XIV. században hemzsegnék az angol, francia, német, flamand, spanyol zenészek és énekesek. Marie de Bourgogne közvetítésével jut el a franko-flamand polifónia osztrák földre, semmi kétség, hogy Beatrixé az oroszlánrész a magyarországi zenei művelődés fellendítésében. X. Leo házi zenészei, a musici secreti között németek (tedeschi delli organi), spanyolok, olaszok, franciák és más nemzetiségűek is vannak.

Josquin des Prés Ockeghemnél tanul Párisban, a pápai kórus, Ascanio Sforza bíboros, majd különböző olasz udvarok szolgálatában áll, XII. Lajos és Szép Fülöp számára dolgozik. Glareanus Németországban, Svájcban és Franciaországban él és tanít, utóbbi helyen I. Ferenc évdíjat ad számára.

Egységes művészet divatozott ekkor Európaszerte az összes fejedelmi udvarokban, mint ahogy az udvari műveltség is nemzetközi volt. Mátyás zenekultúrájáról nincs olyan gazdag adathalmazunk, mint az olasz vagy bourguignon hercegekről, de a fennmaradt adatok, kiegészítve a külföldi analógiákkal, lehetővé teszik a budai zenei élet rekonstrukcióját.

Nem tudjuk, milyen szerepet játszott Mátyás nevelésében a zene, értett-e ő maga is muzsikához, mint a legtöbb külföldi fejedelem, vagy csak érzéke volt hozzá, esetleg csupán tanácsadóira hallgatott, felesége Budára érkezése előtt.

Bárhogyan volt is: ekkor Mátyás udvarának zenei kultúrája már nyugati színvonalon állott.

Az első útbaigazítást Mátyás énekeseire és zenészeire egy francia krónikásnál, Jean Molinetnél, Froissart tanítványánál találjuk, aki maga is kitűnő zenész, a kor sok kíváló mesteréhez barátság fűzi (Maistre Jehan Molinet conseiller, cronicqueur et historiographe, de nostre dit seigneur). Molinet Saint Géry-ben kanonok és mindig Bourgogneban él. Nagy események tanuja, látja a Bourgogne hatalmának összeomlását, a nancy-i katasztrófát, Vakmerő Károly halálát, látja, hogyan keríti hatalmába XI. Lajos Bourgogne-t, Picardiát, Boulogne vidékét és Artois-t. Marie de Bourgogne halála után, férje, Miksa szolgálatába lép, majd Szép Fülöp trónralépésekor átmegy az új uralkodó udvarába. Molinet krónikájának legfőbb értéke az igazmondás; kissé bőbeszédű, azért nevezi az irodalomtörténetírás rhétoriqueurnek. Zenész volt, s ezért zenei adatai különös figyelmet érdemelnek. Krónikájában szívesen használ zenei metaforákat is. Guillaume Crétin felkérésére megírja Ockeghem sírfeliratát franciául és latinul. A bourguignon zenészek közül, főképp Busnoist szerette, aki 1475-től kezdve Vakmerő Károly személyzetéhez tartozott. Busnois rondeaut küld Molinetnek, s ez szintén dalban válaszol.

Molinet krónikájának CXVIII. fejezetében elmondja, hogy Miksa készült meglátogatni atyját, Frigyes császárt, Németországban. Miksa magával viszi útjára kórusát, melyet újjá szervez, hogy régi — bourguignon — fényben tündöklöjék. A legkiválóbb és leggyakorlottabb zenészeket mondhatta magáénak, a legszebb és leggondosabban képzett hangokat, amilyeneket csak lehetett találni. Köztük van Nicole Mayoul első káplán Cambraiból, tiszteletreméltó személyiség, eléggé járatos a zenében (assez fondé en la musique), Cordier tenorista, aki a milánói herceg és a nápolyi király szolgálatában állott — ez utóbbi lovaggá is avatta — s aki a zenetudományban és az új énekési módban (la nouvelle mode de chanter sur ton recordé), is otthonos. Itt van Sir Roger cambrai-i kanonok, kontratenorista, aki a pápai kórusban szolgált, harmónikus hangja van, Molinet külön hangsúlyozza, hogy «elegáns személyiség» (élégant personnage). Dallamos hangjukról nevezeteseek: Pierre de Wez condé-i prépost, Jacques Benkelle, azután Pasquin Loyse, «aki igen híres a zenében s igen jól énekel». Több művészt különböző helyekről és kolégiumokból szerzödtettek Miksa kórusába, mely a német fejedelmeknél nagy sikert aratott. Így Jennet de Valenchiennes-t és másokat, akik azelőtt a magyar király szolgálatában állottak: «et aultres qui paravant estoient au service du roi de Hongrie».

Mátyás kórusáról, udvarának zenei színvonaláról nem mondhat jellemzőbb dicséretet Molinet, a maga is zenész krónikás, hogy a humanista

Miksa, — a legnagyobb zenebarát a kor uralkodói között, — kórusa és zenekara újjászervezésére a külföldi udvarokból toborzott művészek közé Mátyás elárvelt muzsikusaiból és énekeseiből szerződött. A XV. század végén Miksa

II. Lotharingiai René és udvari zenészei. XV. század.
(Páris. Bibliothèque de l'Arsenal.)

osztrák kórusa és zenekara negyven főből állott, tizenhét énekes, hét gyermek, nyolc trombon-játzó, három sípos, négy orgonista, s az ő uralkodása alatt válik az innsbrucki udvar kultúrája világhírűvé.

Művészei közül csak Paul Hoffhaymert említjük, nevével a budai udvarban is fogunk találkozni. Miksa roppant sokat áldoz a muzsikára, ami

szintén egyik oka, hogy folytonos pénzzavarban szenved, az olaszok «Mas-similiano pochi denari»-nak hívják.

Molinet közvetve még egy más művében is becses adatot szolgáltat Mátyás kórusához. Guillaume Crétin az Ockeghem halálát sírató versezetében a szerző, az elhunyt nagymester kortársa, a lamentáció folyamán felsorolja mindazokat, akik valamilyen kapcsolatban álltak Ockeghem-mel. A következő neveket olvassuk :

Agricola, Verbonnet, Prioris
 Josquin Desprès, Gaspar, Brunel, Compère
 Ne parlez plus de joyeux chants de ris
 Mais composez ung ne eorderis
 Pour lamenter nostre maistre et bon père
 Prevost, Verjust, tant que Piscis Prospère
 Prenez Fresvau pour vos chantz accorder
 La perte est grande est digne a recorder.

Thoinan, aki 1864-ben kiadta a Déploration-t, megmagyarázza az előforduló neveket. Alexandre Agricola, jelentős zenész, Szép Fülöp, Castilia királya, majd Aragoniai Ferdinand, végül V. Károly szolgálatában. Verbonnet, Prioris francia mesterek, utóbbi mint Agricolát is Rabelais említi Pantagruel IV. Könyvének új prologusában. Josquin des Près-ről, Gaspar Werbeckeről már szólottunk, Loyset Compèreről szintén, Molinet néhány verset intéz hozzá Faitetz et Dietz c. művében. Brunelről Rabelais is megemlékezik. Thoinan előtt Prevost, Verjust, Piscis Prosper nevei ismeretlenek.

Verjust-ról mindaddig nem tudtunk semmit, míg André Pirro a cambrai-i káptalani levéltárból sok ismeretlen adat között Verjustre vonatkozókat is nem talált s ugyanakkor tanítványa, Eugénie Droz a tournai-i könyvtár egyik kézirat-kolligatumban reá nem akadt Molinet-nek Verjusthoz intézett régime-jére, valamint Verjustnek egyik barátjához intézett verses levelére. A régime a mértékletes életmód szabálya. A humoros életrajzi szabályban sok a szójáték, materialista világnézet és a galantéria, de a durvaság is. Molinet mindjárt a költemény elején figyelmezteti Verjus-t, hogy most zarándokolt el Kölnbe s máris Magyarországba készül menni :

Vous volliez aller en Hongrie
 Qui n'est rien qu'une tromperie
 Josnes filles aiment les croix
 Mais elles aiment les Hongrois.

Molinet óva inti Verjus-t, ne vállalkozzék az új útra (Verjus vous devenez sur l'eage), inkább maradjon a szép és kíváncsú cambrai-i szűzek mellett. Verjust-nek sokféle neve volt. Tours-ban, a Toucquet-negyedben Tribot-nak nevezték, Milanoban ostobának, Sot-nak, szintúgy Théroouanne-ban, ahol játékokat (jus), farce-okat rendez, valószínűen, Saint Quentin-ben saupicquet-

nek, ami rendszeren a szakácsok gúnyneve ; Cambrai-ban Verjus-nek, (verjus = mustméz), lakásán János mesternek.

A Tours on vous nommoit Tribot
 Quand vous demouries au Toucquet
 et puis Milan toudis Sot
 et a Saint Quentin Saupicquet
 Mais a Théroouanne, a ce jus
 On vous appelloit Sot toudis
 On vous nomme á Cambrai Verjus
 Et Maistre Jean a vos logis.

Az utolsó versszakból megtudjuk igazi nevét : Cornuel a nyugtákon így írja alá magát :

En vos cédules et quictances
 Ou il fault signe manuel
 Quand c'est pour rentes ou finances
 Adont vous nomme on Cornuel.

Verjust megemlékezik utazásairól Nicole Reimbert nevű barátjához írt levelében :

Combien je suis fort jus
 On cognoit le nom de Verjus
 Par delà les monts de Montjus
 En Toscane et en Carcasson :
 Rondeaux se font, dictiers et jus
 De ma venerable personne.

Mindenekelőtt egy kérdésre kell felelnünk. Vajjon tényleg járt-e Cornuel Magyarországon, pontosabban így szövegezzük a kérdést : az idézett néhány sor tényleg Magyarországra vonatkozna-e, vagy csupán szójáték? Cornuel-Verjus, mint sokan a cambrai-i énekesek közül, nem élt istenes életet, nem volt olyan «venerable personne», mint amelyennek írja magát. Vajjon nem csupán Cornuel életmódjára, melyről mindjárt szó lesz, vonatkozó célzás a Hongrie? A cambrai-i levéltár 1061 jelzetű kéziratcsomójában a 368 folió oldal tanúsága szerint a cambrai-i káptalanban az 1488 március 27. végbement vizsgálat bizonyítja, a feslett életű férfiak megdorgálására (ad corripiendum fornicatores) kijelölt kanonokokat «docteur de Hongrie»-nak hívták. Hihető-e, hogy Magyarországnak olyan rossz hírneve lett volna, hogy éppen a szabados erkölcsű Bourgogneban vagy Flandriában, ahol mint láttuk, Pierre de la Rue sírkövére reávésik erényképpen a mester ártatlanságát : a távolkelet egyik országából kellett kölcsönözni az erkölcstelenség megbélyegzésére szolgáló nevet? A levéltári adatok tanúsítják, hogy a cambrai-i énekesek ugyan-csak mozgalmas életet éltek, művészi temperamentumuknak és a kor divatjának megfelelően. A docteur de Hongrie valószínűen csak a hongre-ra, kiherélt lóra célzó szójáték. A magyarokat Hongres-nak nevezik.

Cornuel-Verjus magyarországi útjában azonban nyugodtan hihetünk. Sokat tartózkodott külföldön. Hamberl megállapította, hogy 1467—68-ban a római Szent Péter-templom kórusában énekelt kontratenort, 1474-ben Milánóban találjuk Galeazzo Maria Sforza kórusában. Innen könnyen mehetett volna Budára, de 1475-ben visszatér Cambraiba. Mátyás és Beatrix házasságának évében szerződhetett Budára. Bizonyító érvnek tartjuk Cornuel magyarországi útjára : éppen az a Molinet beszél róla, aki megemlíti, hogy Miksa a magyar udvartartás zenészeit szerződtette. Igaz, hogy névszerint nem szól róla, de csak a feddhetetlen életű híres mestereket sorolja fel. Miksa alkalmazta Roger de Lignoquercu cambrai-i énekest, aki azelőtt a pápai énekkar tagja volt. Amikor Roger de Lignoquercu meghalt, hagyatékában magyar pénzeket találtak. Sokkal inkább hihető, hogy a budai udvarban működve szerezte a magyar pénzeket, semmint humanista gyűjtő kedvtelésének hódolva. Verjus magyarországi útja mellett bizonyíthat az is, hogy 1483-ban a pápai énekkart dirigáló püspököt Mátyás budai udvarába küldik, mint erről mindjárt szólani fogunk. Róma és Buda között megvolt a kapcsolat, lehet, hogy a cambrai énekesek Rómából kerültek Mátyás kórusába.

Verjus régime-jének adatait Pirro levéltári kutatásai igazolták. Az adatokból érdekes betekintést nyerhetünk a cambrai-i kórus belső életébe.

Cornuel kölni zarándoklata igaz volt. Az erkölcstelen életű Guillaume Le Veu szintén engesztelő zarándoklatra megy Kölnbe és Saint Claudeba, viszont Egidius tenorista azért keresi fel Saint Hubert templomát, hogy oltalmat találjon veszett kutya harapása ellen. Meaulte énekes papot pedig Jeanettával való bizalmas barátsága miatt küldik a Sainte Baume hegyére zarándokolni.

Cornuel 1479-ben elnyeri a Jurbise-i káplánságot, 1480-ban pedig a cambrai-i székesegyház Szent Erzsébet-oltárának káplánja. 1480-tól kezdve az iratok egyre beszédesebbek. Cornuelnek meggyűlik a baja a Káptalannal adóssága miatt, egy borkereskedőnek tartozik, valószínűleg borközi állapotban sértegeti Henri Berghes püspök fivérét, amiért 1485 március 14-én megfosztják vikáriátusától, melyet csak november 7-én nyer vissza, alig egy hónappal azután, hogy Jacques Obrecht megvált gyermekkarigazgatói tisztétől. Nehéz természetű, társaival folyton összevész, sőt össze is verekedik. Mentsége : a többi énekes sem kifogástalan életű. Fabri kis vikáriust, akit Cornuel meglökött a város terén, Egidius Oson egy reggeli leckén így aposztrofálja : «Fabri tu es ung très malvaix garchon» (Fabri, te nagyon rossz fiú vagy). Egy másik énekes, Egidius Boulengier dühében így kiált fel az oltárra mutatva : «Je renye Dieu qui est là» (Megtagadom az Istent, aki ott van). Durva szavak és az ide-oda járkálás a templomban gyakran megzavarják az istentiszteletet. Az énekléssel sem mindig elégedett a felettes hatóság. 1485 június 17-én figyelmeztetik Johannes Crassequaule-t és egy Douai-ból jött tenoristát, hogy naponta kell gyakorolniok a gyermekek énekmesterének házában. Néhány nap múlva a kanonokok csak azzal a feltétellel szerződtenek egy énekest, ha előrehaladást mutat és a karigazgató megtanítja a super librum

énekésre, az ellenpont rögtönzésére (*déchanter sur le livre, contrapunto alla mente*). Decemberben újból kényszerítik Crassequaule-t és a tenoristát, hogy járjanak az énekiskolába. Moreau, aki nős, kevésbé gyakorlott a *super librum*

Burgkmair: Miksa és zenészei. (A *Der Weisskunig* című Miksa császárt dicsőítő regényből.)

éneklésben : nemsokára leszállítják fizetését, éppen úgy egy másik vikáriusét, aki szintén nem elég ügyes a *super librum* bonyolult útvesztőjében, ami sokkal nehezebb, mint a kidolgozott szólamok (*res facta, choses faicts*), éneklése. A káptalan panaszkodik, a pszalmódizálás nem kifogástalan, emlékezteti az örökös vikáriusokat, hogy gyakorolniuk kell.

Az 1497. évi Rogación egyik káplán megtagadja a szentek litániájának éneklését, mert nem tudja, egy másik meg azért, mert állítólag be van rekedve. Hogy a *Salve Reginában* az egyenetlenséget elkerüljék, elhatározzák, magna notaban — nagy hangjegyekben — a falra írják az óra előtt. Craspournient-t figyelmeztetik, ne kiáltson erősen, mert ez nem tetszik a hallgatónak. A káptalani levéltár adatai súlyos erkölcsi kifogásokat őriztek meg az énekesek ellen. Loyset Courtint az 1481 november 5-i káptalani gyűlésen megfosztották vikáriusi tisztétől, mert megszóktatott egy férjes asszonyt. Craspournine és mások gyanús szolgálóleányokat őriznek maguknál. Guillaume Le Veu bevallja, hogy loca inhonesta-kat látogat. Martinus de Montibust azzal vádolják, hogy elcsábított két leányt. Sigerus de Hamello bizonyos Symonettát hívott meg a vicariusok asztalához ebédre. Jauche-t azzal a feltétellel szerződtették, hogy elbocsátja focariá-ját, de az még négy hónap múlva is nála van. Nicolas Berquier nem tud megszabadulni Catron igájától, Jorlandi kanonok hasonló szolgaságban senyved, de épen nem kívánczik más sorsra. Az 1494 július 21-i tanácskozáson a kanonokok a betegek mellől el akarják távolítani a szolgálókat, akik magukhoz kaparíntják a végrendeleteket. Berquier clavigera-ja még 1497-ben is «uralkodik». Radulphus de Molinbelt felszólítják, állásvesztés terhe alatt küldje el az övét. 1498-ban a már említett Symonetta megüti vidám Johannát (Johanna la Gay), aki Fabri vikárius gondját viseli és akit Sigerus de Hamello nyílt utcán murdrière-nek (gyilkos) nevezett, gyermekgyilkossággal vádolva őt. Bebörtönözik a szerencsétlen Johannát, aki ártatlanságát hangoztatja. Erre Sigerust zárják be, de aztán elbocsátják. Martinus de Montibus háza előtt már nem mernek elmenni a nők, mert félnek, hogy megállítja vagy megszólítja őket, vagy ő vagy valamelyik cimborája.

A káptalan Cornuel említett ellenfelét, Fabri vikáriust «contentionibus, objurgis et rixis plenum» vádolja. Egidius tenorista nem elégszik meg, hogy ellenfelét, Willemettus-t sértegeti, de még ennek anyját is megveri. Crassequaule és Manée úgy összeverekednek, hogy vér folyik. Fabri elgáncsolja Thevenaut, miközben a másik vikárius, Rollequinus fegyverrel megszúrja. 1498-ban Gingherlot keresztülszúrja Gilles de Boulengier karját.

Az ital kedvelése mindig megfért a muzsikával. De vigyázni kellett, hogy a káptalan pincéje ne váljék rossz hírű söntéssé, ahol a clericusok világiakkal és kétes hírű nőkkel dözölnek. Nicolas Berquier házában éjjel-nappal kártyáztak. A pletykákat is kedvelték a kórus tagjai. Ezért 1486-ban példás büntetés terhe alatt megtiltották, hogy bármit is mondjanak a püspökről, Henri Berghes-ről. A káptalan irataiból még sokféle jellemző adat kerül ki. Az énekesek szerettek világiasan öltözködni. 1481-ben Ludovicus Courtin-t többször megdorgálták hosszú hajviselete miatt. A káptalani nagygyűlés is foglalkozik (1498 augusztus 16) a vikárosok hajviseletével, akinek hosszú a haja, katonák módjára (instar militum) lenyírják, fülközép magasságában, rubea biretat; valamint színes cipőt sem szabad viselni. Az énekesek szabad óráikban egyházi férfiaknál szokatlan szórakozásoknak is hódolnak. Petrus

Hochart nyíllal lő, de olyan ügyetlenül, hogy megsebesít egy clericus-t. A hírhedt Fabri elmulasztja a vecsernyét golyójáték miatt s még Péter-Pál napján is golyózik, Laurentius Leodiensis (Liège-i Lőrincz), az istentisztelet alatt elterül zsámolyán és elalszik. Nicasius Bourdin elhozza kutyáját a templomba és dühösen tiltakozik, mikor Godemare kanonok ötször megtszította lábával az állatot. Bourdin azt állítja, nem a kutyára kell haragudni, hanem a kano-

Zenészkocsi (Musica suess Melodey : Tamerlein, quintern grosse Lauten, Rybeben, Fydel, klein Rauschpfeiffen, Harpfen, grosse Rauschpfeiffen). A Miksa diadalmenete című Burgkmair-Dürer sorozatból.

nokra, aki leprás, s akinek nincs joga templomba jönni. Guillaume le Veu egy gyermeket szülei akarata ellenére Zorobabelnek keresztel. Néha megbotránkoztató dolgokat művelnek az énekesek : 1493 szeptember 9-én, istentisztelet alatt, a kórus előtt csontokat és húsdarabokat szórtak el. Az adósságokkal kapcsolatos intelmeknek se szeri se száma. 1491 január 26-án Cornuel összeverekedik Guillaum-mal, akit kiátkoznak az egyházból, de később feloldják az excommunicatiót. Április 15-én az «öreg, beteg és szegény» Cornuelnek 40 sols segélyt adnak. De még 1495-ben is szemére hányják, hogy a misét szabálytalanul énekelte, e mulasztásáért 1498-ban nyolc stuyver-re büntetik. Ugyanez

évben a kanonokok betegsége miatt anyagi segítségben részesítik. A következő évben Cornuel meghal.

Megtalált levele Nicolas Reimbert-hez szól, aki a Szent Péter-templom (Róma), énekese 1475—1478-ig. 1481-ben cambrai-i kanonok, 1481-ben a káptalan ügyésze a római törvényszéken.

Az énekesek nagyrészének ilyen lehetett az élete s vérmérséklete. Műveltségükön az ösztönök, mint a művészeknél általában, erőt vettek. A kor szemüvegén keresztül kell néznünk viselkedésüket, jellemüket. IV. Sixtus a *Constitutiones Capellae Pontificiae*-ben szigorúan kimondja: «Cantor concubinam non teneat, taberna et inhonesta loca non frequentat». A cambrai-i káptalani levéltár bizonyítja, mennyire igaza volt a pápának, mikor a szabályzatban külön cikkelyt állapított meg e címmel: «De cantore scandalum faciente». A cambrai-i énekesek magyarországi tartózkodásáról nincs itthoni adatunk. Valószínű, hogy idegenben jobban vigyáztak magukra.

Cornuel-Verjus nemcsak énekes, hanem a kor szokása szerint zeneszerző is. Egyetlen kéziratot műve: *Au hault de la roue de Fortune* a párisi Bibliothèque Nationaleban található, 1496-ból. Többszólamú imitációs rajzú chanson, már a szólamok egyenrangúsítására törekszik. Más kompozíciójáról nincs tudomásunk. Lehet, hogy éppen életmódja miatt nem ért rá rendszeres komponálásra, s így, mint Pirro írja, csak a zsoltárok és litániák malmában örölte le életét.

III.

Külön kell foglalkoznunk a nápolyi udvar zenekultúrájával, mely Beatrix zenei ízlését formálta. Az aragóniai udvarban a zenének sok a rajongója, Nápolynak nagy zenei multja van. Florimo Francesco ugyan a XVI. századtól kezdi a nápolyi iskola történetét, sőt Guido Pannain a nápolyi zenei monumenták bevezető tanulmányát is érthetetlenül rövidre fogja, de a részlet-dolgozatok, főképpen az Archivio Storico per le Provincie Napolitane, valamint a Napoli Nobilissima folyóirat, gazdag anyaggal szolgálnak Nápoly zenei multjának felderítésére s egyéb források is állanak rendelkezésünkre; felhasználásukat a különben gondos Berzeviczy Albert elmulasztotta. Nem szabad szem elől tévesztenünk Fraknoi Vilmosnak azt a megállapítását, hogy Beatrix az uralkodótárs állását foglalta el (345. l.). Sokszorosan érvényes ez a budai udvar művészi életére.

Beatrix nagyatyja, Bölcs Alfonz (1442—1458), szenvedélyes muzsikus. Camillo Minieri Ricciónak a nápolyi levéltárból közölt adataiból tudjuk, hogy húsz énekesből álló kórust tartott Giacomo Borbo énekes vezetése alatt. Két orgonista (*suonatore d'organo*), és nagyszámú trombitás volt udvarában.

Az *azioni sacre* néven ismert misztérium-előadások, a *commedia del arte*-k igen kedveltek. 1451-ben Alfons kinevezi Constantino de Tanti-t udvari orgonakészítőjének, három dukát fizetéssel. Általában Nápoly fontos orgona-

építő központ lesz a XV. században, Magyarországra is mennek innen orgonakészítők. Bourgogne-ból jön Nápolyba 1453-ban Rodrigo di Borgogna orgonakészítő, 1456-ban Gerard nevű hollandi orgonakészítő telepedik le Nápolyban, a király aragoniai címerrel díszített, faregiszterű orgonát rendel nála. 1458-ban lép trónra Ferdinánd, Beatrix atyja, ugyanakkor foglalja el a pápai trónt Aeneas Sylvius Piccolomini II. Pius néven, azonban meghal 1464-ben, míg Ferdinánd harminc évvel túléli a pápát.

A nápolyi udvar zenei életének érdekes egykorú leírását olvassuk Raffaello Brandolini Lippi junioris *De Musica et poetica* című kéziratos művében. Raffaello fivére a Mátyás szolgálatában állott Aurelio Brandolini improvizátornak és lantművésznek. Nyolcvankilenc oldalra terjedő kéziratát, melyet a római Bibliotheca Casanatense Baini gyűjteménye őriz, bő szemelvényekben ismerteti Adrien Lafage. Ferdinánd nagyműveltségű zenebarát, szolgálatában jeles énekesek állanak Britanniából, Hispániából. Kamarazenészeket (*cubicularius musicus*), is tartott. Zeneszobájában sereg különféle hangszer, köztük két édesszavú orgona (*dulcissimae tamen harmoniae orgona*). A kor szokása szerint, a legkülönbözőbb anyagból, fémből, fából, sőt márványból készített orgonái is voltak. Antonello Sebastianóról tudjuk, hogy ólomból készített Ferdinándnak orgonát. Nicola Barone a nápolyi királyi számadáskönyvekből sok érdekes zenei adatot is közölt. Ferdinánd udvarában él egy Perpinet nevű francia orgonakészítő, tőle való az orgona, melyet Ferdinánd a tuniszi király fiának akar ajándékba küldeni. Ferdinánd udvari orgonakészítője Stefano del Paone, a salernói barát, vele majd Magyarországon is találkozzunk. A duda is udvarképes hangszer, a királynak udvari dudakészítője van: Antonio Ambrosio, aki négy dukátot kap két dudáért. Ferdinánd idejében a *sacre rappresentazioni* népszerűsége csak fokozódott. Beatrix és Mátyás lakodalma alkalmából Nápolyban egy farsa allegoricha is került előadásra. Francia mintára a misztériumokban az orgona is szóhoz jut. Ferdinánd udvarában formálódik Franchino Gaforio, a nagyhírű elméleti író, aki 1484-ben a milánói dóm karmestere lesz. Raffaello Brandolini különben nem ismer határt hízelgésében: Lorenzo di Medicit Ferdinánd tanítványának mondja.

A nápolyi udvar legkimagaslóbb zenei egyénisége Tinctoris, Beatrix zenemestere, már találkozottunk vele a chartres-i székesegyházban. Tinctoris traktátusaiban a következő címeket használja Ferdinánddal kapcsolatban: *Capellanus regius, cantor regis Siciliae, Regnis Magnae Siciliae Capellanus, Musicus Jerusalem ac Siciliae Regis, Ungariae Regis capellanus*. A *capellanus* alatt énekes káplánt kell érteni. Világiak is viselhették e címet. Szembetűnő a *Capellanus Regis Hungariae* kifejezés Tinctoris címei között. A Cousse-maker kiadásában megjelent *Scriptores de musica medii aevi* IV. kötetében (Paris, 1864) megtaláljuk Tinctoris tizenegy traktátusát a brüsszeli, gandi, bolognai, firenzei stb. könyvtárakban őrzött kéziratok alapján. A traktátusok közül az alábbiak vannak vonatkozásban Magyarországgal:

A «*Liber de natura et proprietate tonorum* a Magistro Joanne Tinctoris, ut praedictum est compositus, quem quoque Capellanus Regius esset Neapolis incipit et complevit anno 1476 die 6 novembris. Quo quidem anno 15 novembris, Diva Beatrix Aragonia Regina coronata fuit».

Az időpont téves. Beatrix 1476 december 12-én, csütörtökön érkezett Székesfehérvárra, a következő csütörtökön, 19-én koronázták meg Budán. Novemberben még csak Villachban van a nászmenet. A Tinctoris által említett időpontról nem találtam semmit az egykorú forrásokban.

Zenészkocsi (lantosok és hegedűsök — Musica Lauten und Rybeben).

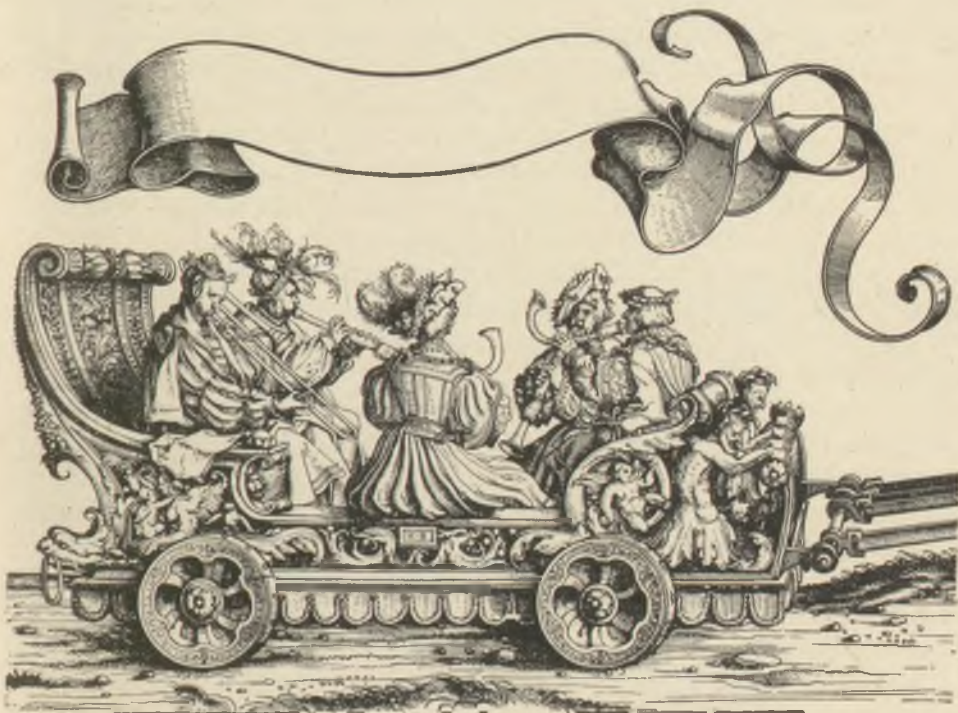
A Miksa diadalmenete c. Burgkmair-Dürer sorozatból.

A «*Tractatus De Regulari Valore Notarum*» ajánlása kétségtelenül Beatrixnak szól: «*Cogitanti mihi Illustrissima Domina... tamque prudentis Dominae Regiae filiae consequitus fuero*».

Úgy az ajánlás, mint a conclusio igazolja nézetünket: Beatrix Tinctoris tanítványa volt: «*namque tunc operam meam huic studiorum generis impensam digne censebo... Accipe jam precor Beatissima Beatrix, hoc tui Tinctoris opusculum... quod tuae celsitudini valore virtutum inestimabili, quo nihil dignius est institutae non modo dedicandum et donandum censuit firmissime sperans... quod si magnitudinem amoris, quo ille tuae ingenti gloriae afficitur, inspicias, parvitatem sui muneris profecto non contemnes*».

A következő értekezés Coussemaker sorrendjében (hiteles időrendre nincs semmi támaszpontunk), a «Proportionale Musices a Magistro Joanne Tinctoris in legibus licenciato serenissimi Principis Ferdinandi Regis Siciliae, Jerusalem et Ungariae Capellani feliciter». Az Incipit Prohemium-ban megismétli a Regis Ungariae-t, azonban itt már nem magára vonatkoztatja, mint a magyar király karénekesére, hanem Ferdinándra, mint magyar királyra :

«Sacratissimo ac invictissimo principi divo Ferdinando Regis regum domi-

Zenészkocsi. 'Síposok és harsonások (Burgundisch Pfeiffer, Pumphart, Schalmeyen und Rauschenpfeiffen). A Miksa diadalmenete című Bu'gkmair-Dürer sorozatból.

nique providentia regis Siciliae, Jherusalem et Ungariae, Johannes Tinctoris inter musicae professores suosque capellanos minimus pedum osculotenus humilem atque servilem obedientiam».

Hasonlót olvasunk a Terminorum Musicae Diffinitorum értekezés Prologus-ában :

«Joannes Tinctoris ad Illustrissimam Virginem et Dominam D. Beatricem de Aragonia ... Prudentissimae virgini ac illustrissimae Dominae Beatrici de Aragonia, serenissimi principis, Divi Ferdinandi Dei Gratia Regis Siciliae Hierusalem et Ungariae probissimae filiae»... Az Operis conclusio megint a «gloriosissima virgo diva Beatrix»-ot magasztalja.

A *Complexus Effectuum musices* Prologusában Beatrix ismét a magyar király leányaként szerepel.

Még egy művét ajánlotta Tinctoris Beatrixnak, az *Inventione et usu Musicae*-t, melyről majd Johannes Stokemmel kapcsolatban szólunk. A történetírók rendszeren csak e munka ajánlását ismerik, a másik háromról sehol sem történik említés Beatrix-szal kapcsolatban.

Ferdinándnak magyar királyként való szerepeltetése nem csupán érthetetlen elírás; ez kizárt olyan nagyműveltségű, különböző megbízásokkal külföldre is küldött muzsikusnál, mint Tinctoris, aki jól tudta, hogy Beatrix a magyar király felesége és nem leánya. Hunyadi János 1447-ben felajánlotta a magyar országtanács hozzájárulásával a magyar koronát V. Alfonz aragoniai és nápolyi királynak, akivel Frangepán István közvetítésével szövetséget akart kötni a török ellen. Szándékában volt egyik fiát Nápolyba küldeni és összeházasítani Alfonz egyik törvénytelen unokájával. Fraknoi Vilmos azt hiszi, hogy Hunyadi János így be akarta kapcsolni Magyarországot a renaissance áramlataiba. Az egyezség létrejött és 1447 november 6-án Arnaldo Fonolleda közjegyzői okiratba foglalta. Alfonz azonban nem tett eleget a szerződés pénzügyi feltételeinek s más kikötéseinek sem, ezért az egyezség nem lépett életbe s a magyar trónt V. László foglalta el. Kevéssé hihető, hogy Tinctoris, ha tudomása volt is az egyességről, Alfonz fiát, Ferdinándot ezen az alapon nevezte volna magyar királynak. Olaszországi érmeken megtaláljuk a magyar címet. A régebbiek közül Anjou Károly és László korából. Rómer Flóris leírja, hogy ez uralkodók érmein három függélyes mezőnyön jobbra a magyar hét vagy kilenc pólya áll, középen egymás fölött három lilium és a jeruzsálemi kereszt. Renatus, I. Ferdinánd, II. Alfons, II. Ferrante, III. Frigyes érmein állandóan használják e címet, mely átment Beatrix címerébe is, mint a Corvin-kódexeken gyakran észrevehetjük. Ez a gyakorlat sokáig megmaradt. Rómer reprodukálja a Nemzeti Múzeum éremgyűjteményéből a XVII. században uralkodó Alessandro Pico di Mirandola érmét, melyen a magyar címer a kettős kereszttel látható. Tinctoris tudott arról, hogy az Anjouk címeiben szerepelt Szicília, Jeruzsálem és Magyarország királya, az aragoniai házat az Anjouk utódjának tekintette s ezért vette tollára Ferdinánddal kapcsolatban a magyar király címét.

Berzeviczy Albert Tinctoris műveit nem ismerte, de olvasta Várady Péter kalocsai érsek egyik levelét, melyből arra a következtetésre jutott, hogy Tinctoris megfordult Magyarországon. Várady Péter rendkívül nagyműveltségű, itáliát megjárta főpap, Filippo Beroaldo neki ajánlja egyik művét. 1493 január 12-én kelt, Beatrixhez intézett levelében ezt mondja... «*Agimus vero Eidem gratias infinitas, quod in omnibus super omnes nobis gratiam et favorem et beneficentissimum animum Maiestatis V. ostendere non dedignatur nec aspernatur obsequia et obsequendi studium sui servitoris. Scimus generosissimum Dominum Galerum alio colore, quam quo nos saepimus nuffium a Maiestate Vestrā, in Hungaria numquam separari, tamen non latuit nobis a*

principio ejus coloris ist hic habere, uti auguratur in literis suis Majestas V. ubi etiam musicorum princeps tinctorum nomine appellatur, licet is inter caeteras artes suas, quas profecto commendabilis habet, ad hanc unicam tingendi galeri scientiam nondum pervenerit».

Az egész levél homályos és nehezen érthető, így az idézett részlet is. Az említett Galerius bizonyos ügyben közbenjáró, neve nem fordul többet elő Várady egész levelezésében. A levél bizonyító értelme azon múlik, hogy a musicorum Princeps Tinctorum kifejezést képletesen értjük-e vagy sem. Mindenesetre, Tinctoris életrajzírói nem tudnak arról, hogy megfordult-e Magyarországon, ahova eljöhett barátja, Stokem meglátogatására és hódolni a királynénak.

Tinctoris életrajzi adatairól kevésbé vagyunk tájékozva. Igazi nevét sem ismerjük. Burbure belga zenetörténész talált egy okmányt, 1454. november 3-i kelettel, melyben szó van egy pörben tanúként szereplő Johannes le Tintillier in artibus magisterről. Tintillier a XIV. és XV. században Tinctor. Fétis szerint a kérdéses író azonban Jean Tinctoris, aki a teológia dékánja a kölni egyetemen 1433-ban, később Louvain-ben, majd Tournai-ban élt. Trithème is a Vita Illustrium Virorum Germanorum-ban (Mainz, 1497), írja, hogy a zenész Tinctoris még élt 1494-ben, ekkor hatvanadik évében járt, tehát 1434 körül kellett születnie, a Burbure által idézett időpontban még nem lehetett huszonöt éves, holott a tanútól a kor jogszokása és joggyakorlata ezt a minimális korhatárt kívánta. Nyilvánvaló, hogy két különböző Tinctoris-ról van szó. Feltűnő, miért áll Tinctoris neve genitivusban. A névnek így kellene hangzania: Johannes Tinctor, e helyett mindenütt Johannes Tinctoris-t olvasunk. Fétis úgy magyarázza, hogy Németalföldön a gyakorlat a latinizált tulajdonnevet genitivusha tette, hogy így fejezze ki a *van* vagy *de* particulát, a részelő névelőt.

Születéshelyét sem sikerült feltétlen biztossággal megállapítani, pedig Coussemakertől kezdve Van der Steten-en át Van den Borrenig, aki a Biographie Nationale Belge Tinctoris cikkét írta (XXV. k. Bruxelles, 1930—32.), sokan foglalkoztak vele. Antwerpenben vagy Poperinheben született. Tinctorist 1487-ben Ferdinánd Franciaországba küldte, szerződtesen számára énekeseket. Ismerjük Giovanni Pontano levelét, amelyet Ferdinánd megbízásából írt Tinctorishoz: ...«Voliamo che andate altra monti in Franza et in qualunque altra regione paese et loco et travagliate trovare alcuno cantore buono... per servitio nostro et de dicta nostra cappella». Tinctorist francia nyelvismerete — alighanem anyanyelve volt a francia — is különösen alkalmassá tette ilyen megbízásokra. A nápolyi udvarban sok mindenfélét fordított le franciára — vagy ahogyan akkor írták, lingua di Borgogna-ra — aminek semmi köze sem volt a zenéhez. Így az Arany Gyapjú-rend szabályzatát «Li quali articuli Johannis Tinctoris doctissimo et clarissimo musico per mandato dela Sacra Regia Maesta ha traducti de lingua di Borgogna in lingua italiana». Nem lehetetlen, hogy franciaországi útja alkalmából Beatrix számára is

keresett énekeseket és zenészeket. Az évtizedes meghitt benső kapcsolat, mely mestert és tanítványát összefűzte, az adatok elenyészően csekély száma a magyar udvar zenei életéről, feljogosít e feltevésekre.

Tinctoris, a nápolyi iskola megalapítója, döntő befolyással volt Ferdinánd leányainak zenei nevelésére, művészi egyéniségük kialakulására. Beatrix magyar életrajzírója idevonatkozóan nem nyújt semmit. Szerencsére Ferrara történetének írói részletesen tájékoztatnak Beatrix nővérének, Eleonórának, elméleti és gyakorlati zenei műveltségéről. Beatrix sem maradhatott néne mögött, akit Tinctoris megközelítően sem magasztal annyira, igaz, hogy sokkal korábban el is került hazulról, úgyhogy azután Tinctoris kizáróan Beatrixszal foglalkozhatott. A Nápoly zenei milieujéből érkező királyleány nagyszabású zenei tervekkel jöhetett Magyarországra.

IV.

Bár még nem ismerjük elég részletesen az Árpádoknak és az Anjouknak az Ars Antiquából táplálkozó zenekultúráját, sem a Zsigmond korabeli zenei életet, kétségtelen, hogy az idegen muzsikuskok, valamint a külföldet járt papok és zenészek, köztük Elvinus, akiről Laborde emlékezik meg, s az itthoni énekiskolákban, szerzetesi kollégiumokban nevelkedő egyháziak és világiak zenei tudása és műveltsége, mint Szalkai Lászlónak, a Mohácsnál elesett primásnak, diákkori jegyzetei is bizonyítják, nyugati színvonalon állott.

A Codex Diplomaticus 1419-ből feljegyezz négyszólamú miseéneklést : unam missam . . . et quatuor personas cantare scientes . . . decantandum et solemniter peragendum fundassent et ordinassent. Buda város rendészeti szabályzata is nyilvánvalóvá teszi, hogy már a Mátyás előtti időkben sokat zenéltek nálunk. Az «Eyn Gepot» fídlert, lauthenschlaer-t vnd des gleichenn Posauner, Pfeifer, Pauker-t is említ, tehát hegedűsök, síposok, lantosok, puzonosok, dobosok voltak Budán már a XV. században. Tudjuk, hogy a magyar lovasdobosok milyen feltűnést keltettek Franciaországban, mikor az V. László számára a francia királyleány kezét kérő küldöttség bevonult Lotharingiába. A budai udvarnak régi, hagyományokon alapuló zenekultúrája volt, mely nem máról holnapra keletkezett : Mátyás trónralépésekor. Mátyás renaissance fejedelem, egyformán ápolja a képzőművészetet, humanizmust, zenét, táncot. Joggal hihetjük, hogy a zenét mindjárt uralkodása első éveiben partolta, ha nincs is sok adatunk reá. Ismerjük a pesaroi Pietro Manzono flyamodványát Budáról Francesco Sforzához. Hazatéréséhez a herceg segítségét kéri, mivel az a terve, hogy Mátyás udvarában orgonajátéka és egyéb tehetségei révén állást szerezzen, nem sikerült. «Misser Benedetto de Turoz Ungaro» megígérte neki, hogy elhelyezi Mátyás udvarában, de minthogy saját bevallása szerint csak «io me diletto un poco di sonare de organo et fare alcune

segédlete mellett s az egész templom harsogott a szent énekek és zene hangjaitól, (et totum templum symphoniacis et musicis concentibus personabat). A királyné koronázásakor a trombitások folyvást harsogtaták hangszereiket, oly számosan és erősen, hogy szavát kivenni senkinek sem lehetett», (continuoque in tubas inflant tubicines tanto numero et studio ut vox nullius exaudiri posset).

Albrecht herceg követének jelentésében döntő fontosságú kifejezésre akadunk :

«Item also kam der Legat Bischoue zu Erlach, vor Im und nach Sie gingen Bischoue und Bropste geymffelt köstlich gezierent allenthalf wie sich das zur Gottsdienste löblich gebüret, und viengen an das Ampt mit löblichem *Gesang mit frantzösischem gesetzen.*» Ez a kifejezés utalás a bourguignon polifóniára. Bizonyos tehát, hogy az esküvőn francia mesterek műveit adták elő, bizonyára mindenekelőtt Dufay motettjeit, a kor legnagyobb szerű ünnepi muzsikáját. Pápák és fejedelmek koronázásán, székes-egyházfelavatáskor, békekötéskor, esküvőn és gyászünnepségen Dufay motettjei csendülnek fel. 1416-ban írja első motettjét Carlo Malatesta és Vittora Colonna esküvőjére. Nem tartjuk kizártnak, hogy Mátyás és Beatrix esküvőjén valamelyik híres mester erre az alkalomra rendelt műve is előadásra került.

Még egy szemtanút idézhetünk, Eschenloer breslaui városi jegyzőt, aki szintén jelen van a koronázási ünnepségen, Székesfehérvárról ezt jegyzi fel... «Darnach von vielen Trommetern und Spielleuten aufgeblasen und allerlei Saitenspiel geklungen... Da erhube sich grosse Freude von Singern, Trommetern, Pfeifern, das einer der anderen nicht kunde hören.» Budáról így emlékezik meg : «Da wurde aber Te Deum laudamus gesungen... Sonsten alle Haufen hatten ihre sonderlichen Trommeter und Spielleute, so vil als vol zu solchem Freuden von nöten ist... Zuvor uf dem Schlosse wird eine schöne Messe gesungen durch den Bischof von Raab.»

Végül idézzük Bonfini: «Beatricem in urbem admisit, quod cum tanto populorum plausu et tympanorum tubarumque sonitu factum est, ut aliquid supra humanas vires celebratissimae festivitatis spectatum fuisse credideris.»

Mátyás kórusának emlékezetét megőrizte egy magasztaló pápai követ-jelentés 1483-ból, melyet először Pray adott ki, az ő nyomán közölte Katona. A jelentés a következőket mondja :

«Huic coenae non defuere cantus varii, habet cantorum capellam, qua nullam prestantiorem vidi; et pridie in capella sua solemnem missam iuxta suorum gloriosos mores cantari fecit, magna praelatorum et nobilium presente caterva. Quum redeo quanta devotione, quibus cerimoniis quanta gloriosa missa illa perfecta sit, explicare studebo, confundebam sane arguebarque, a seculari principe in his, que ad divinum cultum et animarum aedificationem attinent, superari. Obstipui perfecto.»

Zenélő angyalok a csegöldi templom oltárképéről. (Ísztergom. Keresztény Múzeum.)

A jelentés írója Maraschi Bertalan castellói püspök. Ez minden, amit történetíróink feljegyeznek róla, pedig személye, méginkább szakértelme, mely ítéletének értékét megsokszorozza, megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Gams adatai szerint Maraschi Bertalan 1475 július 2-án lett Città di Castello püspöke s az maradt haláláig, (1487 szeptember). Ugyanez író megállapítása szerint felszentelés nélkül halt meg. Ismerjük *Libro della preparatione alla morte*, (Róma, 1473), című művét, de ebben nem szól zenéről. Haberl kutatásaiból tudjuk, hogy Maraschi Bertalan mint castellói püspök magister capellae minőségben állott 1475-ben a pápai énekkar élén, tehát kitűnő zenésznek kellett lennie. Jelentése a pápai titkos levéltárban van, az eredeti szöveg, melyet Haberl adott ki, a Pray—Katona közlésétől egyetlen mondatban különbözik: «... qua nullam praestantiorum vidi nostrae similem antequam pestis in ea grassaretur.» Maraschi azért jött Budára, hogy Frigyes császár és Mátyás között békét közvetítsen. Jelentése felejthetetlen élmény megörökítése, szinte romantikus kifejezéseiben nem az udvarias, de avatatlan diplomata, hanem a zenész-énekes szakember komoly véleménye. Nyilván «frantzösisch gesetzer Gesang»-ot hallott ismét, a bourguignon iskola mestereinek műveit. Ugyanezek a darabok szerepeltek a pápai kórus — valamennyi európai kórus — műsorán is. Maraschi Bertalan csodálatát éppen az összehasonlítás hívja ki, ismert műveket hall még sohasem élvezett tökéletes előadásban. Látjuk, hogy a XV. században az egyházi és világi zene milyen szerves kapcsolatban áll egymással, mind a kettő a népdalból táplálkozik. A kor leghíresebb egyházi mesterei egyúttal a legfinomabb chanson-költők. A templomi énekesek egyaránt otthonosak az egyházi és a világi műfajokban. Természetes, hogy Mátyás lakomái alatt nem egyházi énekek, de világi dalok: francia chansonok és olasz canzonek zengtek.

IV. Sixtus nagyon megszívlelhette Maraschi szavait, mert még 1483 novemberben huszonnégy személyre egészítette ki kórusát, mint Haberl hangsúlyozza: a Mátyás kórusáról zengett dicséret hatása alatt. IV. Sixtus pápa tekinthető általában a capella palatina megteremtőjének.

Heltai Gáspár is szól Magyar Krónikájában Mátyás énekeseiről: »Hozata Olaszországból, Frantzországból és Németországból jeles diskantorokat, kiknek minden hónapra nagy fizetések járt.«

Arra a kérdésre, vajjon volt e magyar énekes Mátyás kórusában, adatok hiányában nem felelhetünk. Idegen, jórészt cambrai-i énekesek lehettek, köztük Roger de Lignoquercu és Jean Cornuel is.

V.

A Mátyás és Beatrix lakodalmáról kiadott jelentések egyhangúan állapítják meg, hogy a templomi szertartásban s a koronázási aktusban az ének mellett jelentős szerep jutott a zenének is, nemcsak a fuvós, hanem a vonós

hangszereknek is. Milyen volt az ének s milyen a zene szerepe? E ponton a középkor és a renaissance zenetörténetének egyik legfogasabb kérdését érintjük. A kompozíció realizálásában, megszólaltatásában az énekszólamok és hangszerek szerepe hogyan oszlott meg? Mi volt énekelhető a szólamokból, melyek sokszor a grafikai táblák cik-cak vonalai módjára ugráltak s mi jutott a hangszereknek? Az énekesek és zenészek a komponista szigorú utasításának engedelmeskedtek-e a vokális és instrumentális szólamok szétosztásában, vagy hajlamukat követve rögtönözték az előadást? Arnold Schering a művek gondos áttanulmányozásával megpróbált a kérdésre feleletet adni. A kéziratok utalásai olyan hiányosak és homályosak, hogy Schering nem tud határozott választ adni, amint hogy nem is lehet kielégítő eredményre jutni a probléma megoldásában csupán a kéziratok tanulmányozása alapján. A kor hangjegyírása csak a hang mélységére s magasságára utal s relatív idő tartamára. André Pirro más módszerhez folyamodott. Átvizsgálta a káptalani tanácskozások jegyzőkönyveit, a templomi számadáskönyveket, krónikaírók feljegyzéseit. Az irodalmi kútfőkből csak az állandóan visszatérő motívumokat fogadja el hitelesnek. Számot vet a költők képzeletbeli elkalandozásával, a festők és szobrászok dekoratív és plasztikus ösztönből fakadó zenei szabadságával. Kutatásait az 1380—1450 közti időre korlátozta, de a XV. századbeli észrevételek megállják helyüket még a XVI. század elején is, annál inkább a XV. század második felében, s teljes egészükben érvényesek a Mátyás-korabeli magyarországi zenére.

Hangszeres zene a templomban csak kivételes ünnepi alkalmakkor hangzott. Nicolas Brassart, a cambrai-i Saint Aubert-templom plébánosa 1385-ben, a kettős hercegi házasság miséjén, énekeseket és fúvózenészeket hallott: «molt brafs cantres et flusteurs musicals.»

Ugyancsak ünnepi alkalom a következő év (1386), január hava, mikor a gandi székesegyházban a Duc de Bourgogne és a jelenlevők eskütétele után trombiták és mindenféle hangszerek hangzottak fel: «trompettes, clairs et ménestrels, de toutes manières d'instruments.» Ezek azonban éppen olyan kivételes esetek, mint Mátyás és Beatrix házassága. Rendesen még a nagyobb egyházi ünnepeken is csak ének és orgona szólal meg a templomban. Froissart részt vesz 1388-ban Saint Nicolas ünnepén Orthez-ben, de csupán sok énekest és dallamos orgonajátékot jegyez fel (la grand'foison' de bon chantres et par l'orgue mélodieusement joué).

Általános szabályként nem követeltek egyebet, mint hogy az énekhangok vegyüljenek. Az a személy, akinek ügyességeit Simone Prodenzani szonettjei feljegyzik, a karácsonyi vecsernyét a tenoristákkal énekli, hogy alátámassza a *biscantar*-t s azután orgonán játssza a Christe Redemptor himnuszt, melyet különböző módokon variál. Az orgona nem kíséri az éneket, hanem váltakozik vele. Amelyik templomnak két orgonája van, egy kicsi és egy nagy, abban a nagy orgona — a mai gyakorlatnak megfelelően — a sátoros ünnepeken szólal meg. Pirro reámutat, hogy a források néha ho-

mályosak, mint a roueni káptalan jegyzőkönyve, mely kimondja, hogy IV. Henrik érkezéskor «cantetur et organizetur.» (Az organizarenak énekes jelentése is van.) A források máskor bizonytalanságra mutatnak, így mikor 1447-ben Guillaume Chartier püspököt a Notre Dame-ban fogadják, olvasuk, hogy a Te Deumban az orgonák erősítették az énekesek hangját (confortaient la voix des chanteurs). Jehan Charlier de Gerson, a nagyhírű doctor christianissimus, a párisi egyetem zenetudós kancellárja szerint az orgona az egyetlen hangszer, melyet a templomban megengednek. Azonban, megjegyzi, néha trombitát, ritkán bombardot, chalémiet (sípot), vagy nagy és kis dudát is hozzátesznek. A chalémie a nyelvsípok őse, a görög aulos-ból vagy a római tibiából származik. A legkülönbözőbb nagyságú típusokat találjuk, a nagy basszus chalémie-t nevezték bombarde-nak. A duda szintén házi hangszer, kivált Angliában, de Franciaországban is. Az exeteri székesegyház Minstrels' Gallery-jában (XIV. sz.), a második angyal dudát fúj. Rosslin, Midlothian Mária kápolnájában (XV. század közepe), szintén látunk dudáló angyalt.

A Bourgeois de Paris naplójában olvassuk: 1424 szeptember 8-án az angol régenst úgy fogadták a párisi Notre Dame-ban, mintha Isten volna «et sonnoit-on des orgues et des trompes», a trompe egyenes kis érctrombita, míg a trompette hosszú egyenes trombita, melyet mély trombitának is nevezhetünk, különösen a XV. századtól kezdve, mikor hajlított csőformájú: saquaebut, a későbbi harsona. Yvonne Rokseth ismertette a Vienne-i Saint Maurice székesegyház XV. századbeli breviáriuma alapján a hangszeres zene szerepét a templomban. A naptárszerű breviárium fontosabb ünnepei mellé odajegyezve: cantores et banda. A kevésbbé fontos ünnepeken csak a cantores-t találjuk. A banda délfraancia dialektusban zenekart, illetve zenészeket jelent. René király provençei székhelyének zenekara tájékoztat a zenészek milyenségéről. Zenekarának tizenhét tagja volt az orgonistával együtt, köztük öt trombitás és öt haulx menestriers. Jeanne Marix is öt vagy négy összetartozó menestrelt talált a Bourgogne hercegeinek számadásában. Az együttes basszusa két bombarde, a középfekvésben két chalémie és a magas fekvésben két trombita. Ez a csoport a haulx ménestriers, a magja a «banda»-nak, melyhez olykor még más hangszerek is járultak. A metzi székesegyházban egy esküvőn (1491 július 25) dob, hegedű (rebec), vielle, trombita, lant, hárfa és saltérion (ujjal pengetett cimbalom-szerű hangszer), szerepelt.

A körmenetben vagy a szabad ég alatt a világi elem még jobban érvényesült a zenében. A firenzei Santa Maria del Fiore-templom 1436 március 24-én IV. Jenő pápa által rendezett felszentelési ünnepéről Janoccius Manetti hagyott hátra érdekes leírást, mely sokban emlékeztet a pfalzi választó követének székesfehérvári beszámolójára. A körmenetben mindenféle zenészek, (ingens ordo tubicinum fidicinumque), haladtak. Úrfelmutatás alatt a legkülönbözőbb szimfóniáktól visszhangoztak a székesegyház helyiségei: «tantis armoniarum symphonicis, tantis insuper diversorum instrumentorum con-

sonationibus omnia basilicae loca resonabant». A szimfoniák az ég felé emelkedtek, az ember azt hitte, hogy az angyalok hangversenyét hallja : «ut angelici ac prorsus divini paradisi sonitus cantusque demissi celitus ad nos

Hangszerek és hangszerjátékosok a XV—XVI. században. Weimarer Wunderbuch.

in terris divinum nescio quid ob incredibilem suavitatem quondam in aures nostras insusurrare non immerito viderentur».

Még egy kérdés merül fel. Miféle zene volt az, amelyet világi hangszerek, például a trombiták önállóan szólaltattak meg Mátyás koronázásán? A trom-

biták rivalgásától, mint olvastuk, alig lehetett érteni egymás szavát... Pirro így foglalja össze idevonatkozó kutatásainak eredményét: «a mindenfajtájú hangszerek olyan lármát csaptak, hogy nem hallatszott Isten szava». Harci fanfárokat fújtak. A templomban olyan nagy ünnepeken, melyek állami aktust jelentettek, nem egységes orkeszter szerepelt, a zenészek szétszórva ültek a különböző családok képviselőivel és méltóságokkal. A trombitások, sokszor nem is egyforma hangnemben vagy ritmusban játszottak s így valóban pokoli lármát csaphattak. De ez így volt mindenütt, sőt nálunk éppen azért történt így, mert ez a divat nyugaton. Különben ma is szokás a latin országokban Úrfelmutatáskor a trombita és dob fanfár.

1475-ben Pesaroban nagy fénnnyel ünnepelték Costanzo Sforza és Camilla di Aragonia esküvőjét. A művészi eseményekben gazdag program legkiemelkedőbb mozzanata a mise, melyet két kórus énekelt váltva (chori spezzati). Mindegyik tizenhat énekesből állott. A misében, mint Mátyás menyegzői miséjén, résztvettek orgonások, síposok, trombitások és nagyszámú dobos. Az ünnepség részletes leírása fennmaradt számunkra. A miséről a következőket olvassuk: «Fu trionfante la Messa di organi, pifari, e trombetti e d'infiniti tamburini, eziando di due capelle e di molti cantori, li quali cantavano mà l'uno mà l'altro et erano circa 16 cantori per Capella».

Beatrix bevonulásához hasonló pompával, a hangszerek harsogásának hasonló gazdagságával történt 1497-ben a ciprusi királynő, Catharina Cornaro brexai bevonulása, melyet Marino Sanuto ír le Diariumában: *Triumphus et apparati fatti in Brexa per la venuta di la regina di Cipro*. A bevonulásnál 34 trombitás, «24 tamborini, stafeti, violete, e lautí» és «10 tromboni et piferi» vett részt. Az ünnepi menetek érdekes részei voltak a zenészkocsik, a carri, melyeket majd minden országban megtalálunk; ilyenek VIII. Henrik idején Angliában a májusi ünnepségek kocsijai, a Hans Burgkmairnak, illetve Dürernek tulajdonított híres metszetsorozaton: Miksa császár diadalmenetében több zenészkocsit látunk, köztük egyet orgonával is. Gentile Bellini a velencei Accadémiában őrzött nagy képén, mely Márkus-téri körmenetet ábrázol, elől látjuk a zenészeket: hárfások, lantosok, hegedűsök, utánuk jönnek az énekesek kótás könyvekkel.

Sok adat van arra, hogy a hangszeres zenészek chansonokat adtak elő. Machault írja a *Livre du voir dit*-ben a *Le grand désir* című balladájáról, hogy ha orgonán, dudán vagy más hangszereken szólaltatják meg: «c'est sa droite nature». A *Pastoralet*-ben is találunk célzásokat az énekekre, melyhez fúvóhangszerek, violák társulnak, «mélé des pauses sur les flageoles de sapin».

Mennyire megbízhatatlanok az irodalmi emlékek, arra híres példa Richard de Maidstone költeménye, melyben elbeszéli, hogyan ünnepelte meg London ének- és zeneszóval kibékülését II. Rikárddal. A költő azokat a hangszereket sorolja fel, melyekre szüksége volt rímgyártás céljából. Ezek a hang-

szerek éppen nem adhattak együtthangzó harmóniát : organa, fistula, cystula, tympana, psalterion, cimbal, citharae, tubae, viellae (p. 43.) Világos, hogy összeválogatásukban a rím vagy az alliteráció vezette a költőt. Guillaume

Hangszerek és hangszerjátsszók a XV—XVI. században. Weimarer Wunderbuch.

de Machault, aki pedig a XIV. század legnagyobb zeneszerzője, költeményeiben éppen így járt el, klasszikus példa erre Alexandria elfoglalása (*La prise d'Alexandrie*), című verses romanja.

A festészeti emlékek, az illuminált kéziratok miniatűrjei is kevésbé megbízhatók. Mátyás francia eredetű *Antiphonarium*-ának mellékelt miniatüre-

jén három zenészt látunk, lantost, harsonást és fuvolást, illetve galoubet-t játszó, amint félkezével furoláját tartja, félkezével meg dobol. Ez a mai fül számára ugyancsak bizarr együttes, akárcsak Louise de Savoys Livre d'Heures-jének miniatűrjei, melyeken a viola, hárfa, lant és a baszk-dob társulnak. Hubert van Eyck «Az élet forrása» című képén az éneklő gyermekek mellé rebecet, tengeri trombitát (vonós basszust), orgonát, psaltérion-t, hárfát és gitárt állít be! A párisi Bibliothèque Nationale egyik itáliai eredetű latin kéziratán a Szent Szűz tiszteletére nyolc lyukkal ellátott fúvóhangszer, duda, plektronnal pengetett gitár és orgona muzsikálnak. Ez a fura hangzású együttes csupán a festő dekoratív céljait szolgálja.

Igen csekélyszámú kompozícióban találunk útmutatást a hangszerek és énekhangok szerepére s az ilyen indikáció is gyakran csak hangszeres motívumokat jelöl a vokális zenében. Némely motettben szövegnélküli zene a bevezetés ily címmel: Introitus. Ez hangszeres előjáték. Így Dufay Apostolo Glorioso című olasz énekében a bevezető ütemek fölött találjuk (Bologna, Liceo Musicale ms. 37 fol. 241 verso). Pirro említ egy Ave Virgo-t, Johannes Granchoi de Lille szerzeményét (Bologna, Liceo Musicale fol. 242), melynek élén a tenorban ez áll: Trumpetta Introitus. Miből állott a kíséret? Valószínűen a menestrel moduláló basszusából s egy kis orgona magas hangjaiból szőtt akkordokból. Így megkapjuk a Gerson által említett orgona-trompe vegyületet. Némely műben, a nélkül, hogy erre utalás történnék, a szólamok természetéből és színéből nemcsak hangszeres előjátékokra, de közjátékokra és utójátékokra is következtethetünk. B. Arnold de Lantins az énekszólamok kíséretül vagy kiegészítésül a trombitát (tuba) ajánlja az Et in terra-ban (Oxford ms. Canonici misc. 213 fol. 64).

Érdekes Dufay Missa ad modum tubae (cod. 90 Trent.), négyszólamú műve, ahol a két felső szólamban unisono canon, míg a két alsó szólamban quasi canon lép fel, melynek témája a fanfár hangszerek jelzéseiből való. A Gloria szövege minden különösebb nehézség nélkül alkalmazkodik a két szoprán kánonjához, a két felső szólam mindenesetre énekszólam, míg a két alsó szólam a kísérelő hangszereké, a tubáké: a rézfúvó-hangszerek közös neve. A szólam fekvéséből következik, hogy alkalmasint trombon volt legalkalmasabb megszólaltatására. Valószínűen Dufay hatása alatt írt Milánóban Franchino Gafurio Missa trombetta-t. Azonban a tuba nem jelent szükségképpen mindig hangszert. Van den Orren a strasbourgi Könyvtár 222 C 22 jelzetű kéziratában talált egy Tuba Gallicalis, (No 139 fol. 81), vagy La Fanfare Française című rövid háromszólamú darabot, tenorja a fanfár felső szólama; maga a fanfár egy szétbontott hármass hangzat. A tuba valóságos zenei műfaj lehetett a XIV. században; a Virgo dulcis motete, ezt a címet viseli Tuba d'Henri de Fribourg. A strasbourgi kéziratban a tenor és kontratenor megjelölése tenor tube vagy tenor de tuba és contratenor tube vagy de tuba. Általában e motettben a tuba szó többször visszatér. A Szent Szűznek van szimbolikus trombitája, mellyel az embereket ébrentartja és figyelmezteti a veszedelmekre; a

szimbolizmus már ott rejtőzik a zsoltár szavaiban, melyek a tenor felíratául szolgálnak: *Laudate eum in sono tube.*

Pierre Aubry az Iter Hispanicumban kiadta Pierre Fontaine-nek, a pápa, majd a Bourgogne-i hercegek énekesének, egy dalát (*J'ayme bien celui qui s'en va*), melyben a contratenor trompette felíratot olvassuk. Általában egyes hangszerek alkalmasak a magas hangok alátámasztására. Félelemnélküli János zenészei 1413-ban kétbillentyűs bombarde-ot kaptak és egy kontrát, a két chalémie-n és trombitán kívül. *Tinctoris De Inventione et Usu Musicae* művében írja, hogy a chartres-i székesegyházban a contratenorhoz s mély contratenorhoz tubát használtak (*Tibicines adiuncti tubicines*). Valdrighi megemlíti, hogy a ferrarai udvarban tuba ductilist használtak, melyet köznyelven trombonus-nak neveztek.

Egyes részletek a művekben a szólamok szerkesztésénél fogva hangszert kívánnak, nem énekes interpretálást, már csak a hangjegyek számának elégtelensége miatt, melyekre nem lehet alkalmazni a szöveg szótagjait. Megfejtetlen probléma marad a következő: előfordul, hogy egy darab különböző másolataiban valamelyik szó záróbetűit közvetlenül a szó kezdete után írták, ilymódon a levegőben hagyva az elkövetkező zenei tirádát, vagy a melizma végére vetve, ami azt mutatja, hogy énekelni kellett.

VI.

A castelloi püspök jelentéséből még egy érdekes mozzanat derül ki. Mátyás kórusa nemcsak templomi szolgálatot végzett, hanem Bourgogne fejedelmeinek, a renaissance uralkodóinak, szokása szerint az étkezés ideje alatt is gyönyörködtette a vendégeket. Nem terjeszkedhetünk ki a XV. század asztali ünnepségeinek részletes tárgyalására, csak két ilyen nagyszabású eseményről akarunk szólni. A lillei Fácán-ünnepségről, mely évszázadokon át Európaszerte mintául szolgált az uralkodóknak, azután arról a látványos lakomáról, melyet 1457-ben VII. Károly francia király megbízásából Gaston de Foix rendezett Tours-ban V. László küldöttségének tiszteletére. A két lakoma leírásával s az olasz szokásokkal kiegészítve a magyar források szűkszavú adatait, magunk elé képzelhetjük Mátyás lakomáit.

A Fácán-ünnepséget (*Fête de Faisan*), Jó Fülöp bourgogne-i herceg rendezte Lille-ben 1453. február 17-én, flandriai, Artois-beli és Hainaut-beli nagyurak részvételével. Ez az egész század leghíresebb lakomája, mely új keresztes-hadjárat beharangozója, mert Jó Fülöp és az urak fogadalmat tettek Istenre, Szűz Máriára, a jelenlévő hölgyekre és a fácánra, — ezért nevezték a lakomát Fácán Ünnepségnek — hogy visszafoglalják a töröktől Konstantinápolyt. Művészi részét az intermediumok alkották, melyeket Mathieu d'Escouchy krónikája *entremets*-nek nevez. E közös gyűjtőnév egyházi és világi misztériumokat, zene- és énekdarabokat, táncokat, élőképeket stb. jelöl. Páratlan

leleménnyel, hihetetlen pazarlással rendezték a lakomát. A két főasztal végén egy-egy emelvény. Az elsőn «estoit une église croisié verré et faicte de moulte gente», üvegből készült templom, melyben harang kongott, négy énekes énekelt és orgonán játszott, (quatre chantres qui y chantoient et jouaient d'orgues quand leur tour venoit (132. l.). A második asztal végén óriás pástétomban (ung pasté), huszonnyolc «eleven» személy ült különböző hangszereken játszva (133. l.). A két főépítmény, a templom és a pástétom mellett

Hans Memling : Zenélő angyalok. (Antwerpen.)

Az angyalok kezében a következő hangszerek : psaltérium, tromba marina, lant, trombita, bombart.

egész sereg egyéb díszlet is volt látható. Egy kastély tornyán Meluzina kígyó formájában, lehorgonyzott gálya legénységével, szélmalom, kietlen sivatag tigrissel, mely kígyóval harcolt, medvén ülő bolond (ung fol monté sur un hours), városoktól és kastélyoktól köryezett tó, melyen hajó vitorlázott, indiai őserdő automata állatokkal népesítve. Később álarcos lovas trombitások jelentek meg, majd szarvas, agancsai közt éneklő kis leánnyal, azután roppant sárkány repült keresztül a termen s eltűnt nem tudni hová.

Először a templomban megkondult a harang, s amikor elhallgatott, három templomi karfiú és egy tenor énekelt . . . ung plaisant benedicite pour le commencement de soupper. Ezután pásztor játszott dudán nagyon szépen,

(moult naturellement). Majd ismét a templomban énekeltek, (une chanson très bien et très douchement), ezután lanton, (leu), és douçainen zenéltek, (az organografusok nem tudják meghatározni, vajjon ajaksíp vagy nyelvűsíp), meg egy más, hozzájuk símuló, (concordant), hangszeren, amit nagyon kelle-
mes volt hallani, (laquelle chose il faisoit bon à oyr). A terem végén, az ajtó előtt nagy hourte, (emelvény), amelyen eljátszották Jazon történetét, a hourte előtt zöld selyem courdine, (függöny), rejtette el a színpadot a nézők

Hans Memling: Zenélő angyalok. (Antwerpen.)

Az angyalok kezében a következő hangszerek: buzín, trombita, portativ, hárfa, hegedű.

elől a látványosság kezdetéig, melyet négy trombita jelzett. Sorra elvonultak Jazon történetének képei élő vagy mímelt jelenetekben: a bikák megszelídítése, a sárkány megölése, a harcosok legyőzése. A függöny mindegyik kép után legördült s a szünetben kiakasztották az ábrázolt kép megverselt szövegét. Majd az orgona egy motettet játszott, mire három «douches voix» chansont énekelt: «La Saulvegarde de ma vie», azután még egy motettet énekeltek, majd lant játszott két «bonnes voix»-al együtt. «Ainsi l'église et le pasté faisoient toujours quelque chose entre deux entremets», mondja a krónikás: rendszerint váltakozva a templomból és a pástétomból hangzott fel a zene vagy ének. A templomi orgonaszó után a pástétomban megszólalt négy

zenész fuvolajátéka (*jouèrent quatre menestreaux de fleutres*). Érdekes szám a négy viellet játszó vak zenész, mellettük lant (*bien accordé*), mind az öten egy «*demoiselle*»-t kísértek.

Legérdekesebb az ünnep zárórésze: a momerie, az álarcos táncjáték. Bevezetőül szaracén óriás kíséretében megjelent a Szent Egyház és kérte a vendégeket, vegyék védelmükbe. Ezután a szolgák elhordták az asztalokat s a terem főajtaján bevonult a momerie. Elöl fáklyások, követve zenészekről. Apácának öltözött hölgy, balvállán aranybetűs felírással: *Grace Dieu*. Nyomában tizenkét fáklyás lovag, fejükön széles, fekete bársonykalpag, arcukon aranyos maszk. Mindegyik kézen fogva vezeti hölgyét, aki átlátszó fátylat visel. A tizenkét erényt személyesítik meg s mindegyik balvállán viseli nevét. Felvonulnak Jó Fülöp elé, *Grace Dieu* könyörgést nyújt át a hercegnek, melyet ez felolvastat, majd egyenkint bemutatja a hölgyeket, azután magukra hagyja őket. A hölgyek levetik «erénynevüket» és megkezdődik a tánc.

1457-ben V. László (a francia krónikások szerint Lancelot, az ilyen nevű nápolyi király mintájára), magyar király követséget küldött Franciaországba, hogy megkérje számára VII. Károly francia király leányának, Madeleine-nek, a kezét. Ez a házasság VII. Károly, a «diadalmas» angol-verő király nagyszabású sakkhúzása akart lenni Bourgogne ellen. V. László jogot formált a Jó Fülöp uralma alatt álló tartományok egy részére, különösen Luxemburgra s Thionville grófságra. Utóbbi alattvalóinak ügyében V. László nagybátyja, Cillei Ulrik gróf (*comes Cliccius*), levélben fordult a francia királyhoz, aki leánya kezével és anyagi kárpótlással értékes szövetségest vélt szerezni a magyar király személyében. V. László alakja köré Hunyadi János győzelmei glóriát vontak. A követségjárás közben tárgyalanná vált a király halála miatt. Történetével, ha nem csalódunk, senki sem foglalkozott 1926-ig, mikor felhívtuk a figyelmet egy kéziratot egykorú lotharingiai krónika idevonatkozó passzusára, melyet Benoit de Toul XVII. századbéli történetíró közöl, majd néhány évvel később Augustin Calmet. A francia krónikások: Chastellain, Du Clerq, Chartier, Olivier de la Marche, Mathieu d'Escouchy, a Foix grófok krónikája részletesen foglalkoznak a küldöttségjárással, legérdekesebben Bécs város egykorú évkönyve (*Copey Buch*). A későbbi történetírók közül André Favyn és Henri Sauval, végül a modern történetírók közül G. Du Fresne de Beaucourt, VII. Károly historikusa. Az ötszáztagú küldöttség vezetője a kalocsai érsek (*l'archevêque de Colossa*), Várdai István, résztvettek Palóczi László országbíró, Ulrich passauai püspök, Stahremberg Rüdiger, Oswald von Eyzingen, Jakob der Trapp, V. László állandó ügynöke a francia udvarban, Sternberg Zdenko, Luxemburg részéről Dalstein, Rodenbach, a Trieri apát stb. Júliusban érkeznek Nancyba. Három napot töltenek a városban. Utazásuk folyamán Ambasiában, a Château d'Amboiseban is megpihennek. Végre megérkeznek Toursba, a király súlyos beteg, halálhíre is elterjedt. December 18-án fogadja a küldöttséget Montils les Tours-i kastélyban. Aranytól fénylő trónon hallgatja a kalocsai érseket, ki nem tudván

franciául, latin beszéddel üdvözli a francia királyt, a kereszténység oszlopát, ura, a magyar király, a kereszténység bástyája nevében. Jouvenil des Ursin kancellár válaszolt. A fogadáson jelen van az egész királyi család, a királyné: Jeanne d'Anjou is, csak a kor szokása szerint a megkérendő királykisasszony, Madeleine hiányzott, de azért látta a küldöttség bevonulását, a külvárosban, egy szegény ember házából nézte a díszes menetet. (Dy Jung Kuniginn war in eines armen Mans Haus in den ausseren vorstadt und sach da dy potschafft gar köstlichen einziehen und yemand wusste Sy solt sein). A Montils les Tours-i kastély kertjében a küldöttség tagjai és az udvarhölgyek táncraperdültek. (Pey demselben gesloss war in ainem garten zuegericht ain gar köstlicher tanncz.). A királyné és leánya most sem jöttek elő, de egy zárt kerti pavillonból nézték a táncot. (Da war auch die alt und jung Kuniginn in ainem versperreten lusthaus in dem garten und komen herfur nicht aber die anderen frawn vnd Junkfrawn tanzten). Végre vidám trombitaszó mellett (da ward es gar frölich aufgetrummet), kinyílt a pavillon ajtaja s előjöttek az anyakirályné és leánya. A király rendeletére a Comte de Foix Tours-ban, a Saint Julienről elnevezett apátságban karácsony előtti csütörtökön tiszteletükre nagyszerű ünnepséget rendezett a francia udvar méltóságainak és hölgyeinek jelenlétében. V. Gaston, de Foix grófja, navarrai infáns, Béarn és Viane ura, IV. Gaston és Eléonore de Navarre fia, a leghatalmasabb feudális főurak egyike, maga is királyi családból származott. Nevét a Copey Buch Graf Contrasaffyra torzítja. Az ünnepség fénypontja, a lakoma, tízezer tallérba került, ami a XV. században elképzelhetetlenül nagy összeg. Guillaume Lesueur, IV. Gaston krónikása nem tud betelni a lakoma csodálatával és pazarságával: Monsieur le Comte de Foix fist ung banquet ou disner aux seigneurs de l'ambassade de Hongrie tant somptueux, plantureux et habondant que on trouve point que jamais au royaume de France ait esté fait banquet ne disner des plus grant magnificence que fut celluy la et comte plus de dix mille ecus. Fényben és pompában a küldöttség sem maradt a vendéglátók mögött. Kétszázhatvan díszes fogattal, hatszáz remekül felkantározott paripával érkeztek Franciaországba V. László követei s a királynénak és leányainak nagyértékű ajándékokat adtak át: rubintokat s gyöngyökkel és drágakövekkel telehintett aranyszöveteket. A követség tours-i időzése alatt érkezett meg V. László halálának híre, december 29-én a Saint Martin-templomban fényes gyászistentiszteletet (superbe pompe funèbre), rendeztek lelkiüdveért. Kétszázhatvan fáklya s ezer gyertya világa mellett. Később a párisi Notre Dame-ban is. A követek szomorúan vették útjukat Páris felé; a községtanács képviselői a Porte Saint Jacques-on túl levő szélmalmokig mentek eléjük. Saint Denis-be vezették a vendégeket, ahol megnézték a bazilika kincstárát és a francia királyok sírjait. Olyan nagyszerűen fogadták őket, hogy egy királyt sem lehet különben. Minthogy roppant hideg volt, csak szánkán jártak. Rabszolgáik azonban az éjjelt a kocsikhoz láncolva töltötték, írja Chartier krónikája: et y avoit gens establis à coucher dessus, tous enchainés

le grosses chaines, quelque froidure qu'il feist, qui estoit bien excessive (II. kötet 78. l.).

A lakomát a Comte de Foix krónikájának függeléke és a Copey Buch részletesen leírják. Az apátság nagytermében tizenkét asztalt állítottak fel, mindegyik hét rőf hosszú és két és fél rőfnyi széles. Az első asztalnál ült Magyarország három grófja, akik a követség vezetői, és Franciaország kancellárja, Guillaume Jouvenel. A házigazda szerepét de Foix gróf, Duras gróf, de la Marche gróf és Normandia nagy sénéchaleja töltötte be. A krónikák körülmenyesen felsorolják az összes fogásokat, ezúttal csak a főbb részletekre és művészi mozzanatokra szorítkozunk. Először fehér bort szolgáltak fel. A második fogásban kappant, vaddisznó-sonkát és hétféle süteményt. Minden asztalhoz száznegyven ezüstitálon hordták fel az ételeket. Harmadik fogásnak fácánt, foglyot, pávát, hattyút, szalonkát s mindenféle vízimadarat és vadat.

Most következett az első entremets, az intermedium. Tizenkét szolgáló behozott egy kerekeken gördülő kastélyt, mely sziklán épült, a kastély közepén donjonszerű vártorony, négy ablakkal. Mindegyik ablakban ragyogóan öltözött szép hölgy. A kastély négy saroktornyában négy fiatal éneklő gyermek. Olyan szép volt, mint egy földi paradicsom — áradozik a francia krónikás. A tornyok a magyar király címerével és zászlóival voltak díszítve. Ein gesloss mit Turnen vnd auf den Turnen waren phaben vnd allenthalben des Kunings von Ungern wappen, darinn sassen sechs Knaben die singen gesetzte Stuckh als die Engel — írja az osztrák krónikás, aki hat éneklő gyermekről tud s ezek mint az angyalok olyan szépen énekeltek egy többszólamú darabot. Chastellain pedig feljegyzi, hogy a rendezés azt a benyomást keltette, mintha a hölgyek énekeltek volna.

A negyedik fogás különböző kis és nagy madarakból állott. Az ételek között a vad és a vízi szárnyas dominált, ami érthető, mert a Loire vidékén vagyunk. Az északfrancia folyók is hemzsegték a hattyúktól (Val de Cygnes).

A második entremets hatalmas tigris, száján keresztül tüzet okádott s gazdag nyakláncot viselt a magyar király díszes címerével. A tigrist hat béarni sapkás és öltözetű nemes ember hozta be, akik táncolni kezdtek. A magyar uraknak a tánc tetszett a legjobban, mert ez számukra újdonság volt (Et les Hongrois prisèrent plus cestuy entremets que tous les autres à cause de la danseries nouvelles).

Favigny külön megemlíti, hogy a táncosok béarni kendőt (mandillot) és sapkát (cappe) viseltek. A béarni baszk táncok ma is a spanyol és a dél-francia koreográfia legjellegzetesebb sajátosságai közé tartoznak. Gaston gróf, Béarn ura szűkebb hazájának folklóréjával is kedveskedni akart vendégeinek, számításában nem csalódott: a temperamentumtól túláradó baszk táncok igen tetszettek a rokon vérmérsékletű magyaroknak. Az automata fenevadak szerepeltetése igen divatos volt Bourgogne-ban. Ugyancsak Mathieu de'Es-couchy említi a Duc de Bourgogne 1468-ban, Bruges-ben tartott lakodalmán

a trombitáló vaddisznót, a hegedülő kecskét, a fuvolázó farkast, a tréfás dalt éneklő szamarat, táncoló majomnak öltözött embert.

Az ötödik fogás sütemények, krémek, gyümölcsök. Ezután ismét entre-mets következett: huszonnégy férfi behozott egy hegyet, melyből két forrás tört elő, az egyikből rózsavíz, a másiktól muskotályvíz folyt, illatuk csakhamar betöltötte az egész termet. A hegyből előbb nyúlfiak szaladtak elő,

Páva felszolgálás lakomán a XV. században.
(Lacroix rekonstrukciója után.)

majd kis madarak repültek ki, végül bensejéből sziklabarlang nyílásán négy vadnak öltözött fiúcska és négy leányka jött elő s egy mauresque-t (moresca : divatos mór tánc) járt «einessen als Brunnen in ainem Vels, daraus sprengt ainer mit ainem graben phert in allem geret. Darnach ains als die Hell, daraus sprangen vol vierzehn als di tiftl vnd tanczten den Schrecktanz», írja a Copey Buch. Minthogy a morisqueben két arcvonal állott egymással szemben, valószínűen az osztrák krónikásnak van igaza, aki tizennégy táncost említ, nem pedig a francia krónikásnak, aki csak nyolcra tud. A morisque csak a XVI.

században terjed el Németországban (Moriskentanz, Mohrentanz, Maruskat Tanz), azért nevezi a Copey Buch Schrecktanz-nak, a sauvage-okat ördögöknek, és a barlangot pokolnak. A morisque Európa-szerte a legnépszerűbb táncok közé tartozott, Spanyolországból jött s arab hatást mutatott. Franciaországban különösen kedvelték. Rendesen dob, csengők és trombiták hangjára járták. A momerie-re igen alkalmas, álarchban és kosztümben táncolták. Az à la sauvage öltözet igen divatos volt. VI. Károly Berry hercegnő bálján szintén vadembernek öltözve jelent meg több udvari méltósággal együtt. Egyiknek ruhája tüzet fogott, sokan odaégtek, a király megmenekült, de a szörnyű esemény annyira megviselte idegzetét, hogy nemsokára megőrült. A költő Charles d'Orléans magasztalja a morisque-ot:

Qui est celui qui d'amer se tendroit
Quant Beaulté fait de Morisque l'entrée.

Mikor 1491-ben VIII. Károly nőül vette Anne de Bretagne-t, Rennesben az utcákon morisque-ot járnak. Kedveltségét bizonyítja, hogy a lotharingiai udvar számadáskönyveiben gyakran előfordulnak a morisque-hoz szükséges öltözetek (accoustremens de Morisque).

Ezután a Comte de Foix trombitarivalgás között a XI. Lajos alatt vert aranytallérokat (ecus en soleil), melyeken a korona alatt a nap sugarai ontották fényüket és a magyar király címerével díszített tíz rőfnyi bársonyt adott át a fegyvernököknek ruhára.

A hatodik fogás vörösbor (yppocras rouge). Ismét entremets következett. Ékszerekkel díszített ló jelent meg, karmazsinvörös szaténna borítva. A lovon énekes állt, viaszból készült kertescskét tartott, melyben virágok voltak a hölgyek számára.

Az énekes ugratta lovát a teremben s a ló úgy forgott a levegőben, mint egy versenyparipa (et tournoit en l'air comme feroit un coursier). A hetedik fogás különböző fűszerek és édességek oroszlán és hattyú formájában, a magyar király címerével.

Végül következett a voeu du paon, a fogadalom a pávára, mely szokást a lovagvilág történetírója, La Curne de Sainte Palaye, érdekesen írja le. A pávára tett fogadalom ugyanaz, mint a fácánra tett, de előbbi a régibb. Néha, mint a Roman de Lancelotban Artus király, a megsütött, de tollazatával feldíszített pávát feldarabolják s ilyenkor mindegyik lovag valamilyen bátor vagy nemes cselekedetre tesz fogadalmat. A páva és a fácán, a két díszes tollazatú nemes madár a középkorban a bátrak eledele s jelképpé spiritualizálódott. A fogadalom ugyanaz, amit a Fête du Faisan-nál láttunk: fogadom Istenre, Szűz Máriára, a hölgyekre és a pávára. A Comte de Foix lakomáján is behozták «titokzatosan» a pávát, — élő madarat — hogy aki akar, fogadalmat tegyen. Az élő páva hajóban állott. Nyakában a francia királyné címere; a hajóról a jelenlévő hölgyek címerei csüngtek. A lakomán nem vett részt a királyi család, de jelen volt Mme de Villequier, Agnès Sorel unokahúga és utódja a király kegyeiben.

A királyi kegyencnő szépségén nagyon fellelkesedett Jakob der Trapp és megfogadta a pávának, hogy megvív a hölgyért. Chastellain elmondja, hogy Mlle de Chasteaubrun (Marie de Gavocourt) bájai egy névtelen magyar lovagot is hasonló fogadásra tüzeltek, megfogadta hát a pávának és hölgyének, hogy hazájába érve bajvívásban két lándzsát fog érte törni és fogadalma teljesítéséig feketében fog járni Mlle de Chasteaubrun iránti szerelemből, aki a lakomán fekete kosztümben vett részt.

A terem közepén emelvényen jeles énekesek és különféle hangszerek, voltak láthatók, melyeket hosszas volna felsorolni : «trop long à recompter».

Jean Chartier krónikája is megemlíti a lakoma zenei részét : plusieurs autres choses mélodieuses, joyeuses moult nobles, álarcos játékok (mommeries) és misztériumok (világi értelemben).

A zenészeket (trompettes, ménétriers) a Comte de Foix gazdagon megajándékozta, amit ezek Largesse (bőkezűség), kiáltással köszöntek meg. Majd tánc következett. VII. Károly a küldöttséget nagyértékű ajándékokkal lepte meg. A magyarok a királynak a töröktől zsákmányolt négy fehér lovat adtak át tiszteletük jeléül, kettőn apród ült, kettőt kötőféken vezettek (quatre chevaux blancs qui avoient esté conquis sur le grand Turc dont sur les deux avoit deux pages et les aultres estoient en main.).

A lakoma történetéhez tartozik, hogy az V. László halálával elárvult menyasszonyt, Madeleinet majd a Comte de Foix vezeti oltárhoz.

A XV. század olasz látványos lakomái közül leghíresebb az 1489-ben Bergonzio de Botta tortonai nemes által Galeazzo da Sforza milanoi herceg és Isabella d'Aragonia lakodalmára rendezett ünnepség. A galériával körülvett teremben több zenekar foglalt helyet, középen állott üresen a lakoma asztala. Induló hangjaira megjelentek Jázon és az Argonauták s az aranygyapjúval abrosz módjára letakarták az asztalt. Az ifjú pár tiszteletére táncot lejtettek, majd Mercurio elmondta, hogy kijátszva Apollon éberségét, ellopott tőle egy pompás borjút, melyet Olymposz legkitűnőbb szakácsa készített el az új párnak. Több csoport körültáncolta a borjút, mire Diana és nimfái tűntek elő. Az istennő kísérői aranyos hordágyon gyönyörű szarvast hoztak. Actéon boldog lehet, hogy nem él már, mert olyan csodálatos nimfa fogja megenni, mint Izabella. Ezután fuvolák és lantok hangjainál Orfeusz énekelte a hercegnő dicséretét. Euridike halála óta most érez először örömet. Az énekét hallgató madarakból csomót nyársra tűz és átnyújtja a hercegnőnek. Trombiták harsogása között Atalanta és Thezeusz fényes kísérettel, baletté stilizált hajtóvadászatot mutattak be, ez Calydon vaddisznó halálával végződött, melyet győzelmi táncban átnyújtottak az ifjú hercegnek. Majd Iriszt látjuk páváktól vont szekeren, követve átlátszó ruhákba öltözött nimfáktól. A pávákat tálakban az asztalra helyezi. Hébé Arkádia pásztorainak kíséretében nektárt hoz. Vertumnia és Pomone jeges krémeket, sajtokat és gyümölcsöket. Táncoló tritonok halakat hoztak. A lakoma után ismét látjuk Orfeuszt Hymen és Amor kíséretében. Megjelentek a Gráciák és a hitvesi szerelmet mutatták

be a hercegnőnek. Szemiramisz, Héléna, Fédra, Médéa, Cléopatra a hűtlenség varázsát dicsőítették. A hitvesi hűség megparancsolta a bűnös királynőknek, hogy vonuljanak vissza, ők engedelmeskednek. Ámor üldözőbe veszi és fályájával felgyújtja fátylukat. Majd Lucrécia, Pénélope, Thomyris, Judith, Porcia, Sulpicia a hosszú életen át kiérdemelt szemérem pálmáját helyezték Izabella lábai elé, ünnepies táncban. Végül Bacchus, Silénus, menádok és szatírok féktelen tombolása rekesztette be a nászünnepséget, melynek egy kortárs, Tristano Calcho hagyta fenn érdekes leírását.

Nem volt minden lakoma ilyen látványosság, de a fejedelmek étkezései mindig zeneszóval mentek végbe. Bianca Maria Sforza és Miksa nászebédjén tromba, duda, lant és viola szólt s háromszólamú figurális ének (uno terzo canto figurato). A Mediciek lakomáin is mindig ének és zene zengett.

Mátyásnak nemcsak zenés, de látványos lakomáiról is maradt feljegyzés. E lakomák kerete talán szerényebb, mint a liliei vagy tours-i, de azért nem sokban maradt mögöttük. Mátyás sem kímélt költséget, hogy vendégeinek meglepetésszerű entremets-vel szolgáljon, kiváló művészeket, zenészeket és akrobatákat, színészeket, bohócokat hozatott drága pénzért külföldről.

Mátyás és Ulászló 1479-ben végbement olmützi találkozásáról Teleki József gróf Bonfini után a következőket mondja: «a csillámló sátor közepét foglalta el a fejedelmek részére rendelt külön asztal... A terem egyik végén pohárszék emelkedett fel. A terem másik végén csinos karzat volt készítve, melyben színjátósok, kötélén táncolók, hangászok s dalosok, azon időben leghíresebbek, a költség kímélése nélkül, a legtávolabbi vidékekről meghíva, mulattaták a magas vendégeket.»

Bonfini eredeti szövege azonban sokkal részletesebb: «*Temporarium in foro theatrum scena, orchestraque magno paratum, ubi ludi scenici, saltationesque accitis eximiis matronis. Inter prandendum nunquam in scena et hypodromo cessatum, aliqua semper edita spectacula hinc mimi, histriones, citharoedi, hinc equorum certamina infestis hastis congregientium*». A szövegből legfontosabb számunkra a «*ludi scenici*» kifejezés. A Fácán-ünnepség leírásából láthattuk, milyen színpadi játékokról volt szó. Valószínű, hogy Ulászló elkápráztatására sem Mátyás, sem Beatrix, akinek szíve Olmützben vethetett lobbót Ulászló iránt, nem sajnálták a pénzt. A lantosokkal együtt más zenészeket is sejthetünk. Heltai Magyar Krónikája a következőket mondja: «Tíz asztal vala renddel egymás után. És mellettek szép játékokat játszadoznak vala. Sok hegedűsök, lantosok és egyéb vigasságtévők valának ott.» (Második kiadás, 171. l.).

Egyházi misztériumokról Mátyás és Beatrix idejéből nincs adatunk. Azonban valószínű, hogy a templom ezidőtájt annyira kedvelt szcenikai kihasználását (azioni sacra) nálunk szintén alkalmazták. 1503-ban a ferrarai székesegyházban Ercole d'Este érdekes látványosságot rendezett virágvasárnap. A főoltár előtt épített házak fölött az égboltozat megnyílt, mögötte álltak zenészei angyaloknak öltözve, «paradicsomi koncert»-et játszottak (Gruyer I. k., 304. l.).

VII.

A nők nevelésében a zene igen nagy szerepet játszik a renaissance idején. Minden előkelő hölgy tanult többféle hangszert, orgonát, lantot, hárfát, clavicordiumot, éneket, zeneszerzést. Az uralkodó családok műveltségének alapvető eleme a zene. Az Il Cortigiano részletesen tájékoztat, milyen nézeteket vallott a kor a zenéről és a zenei nevelésről (XIII. fejezet, II. könyv). Biztosak legyünk lapról olvasásban (esser sicuro a libro), ékítményekkel, szép manírral éneklésben. Fontos viola kísérettel énekelni (ma sopra tutto parmi grattissimo il cantare alla viole per recitare). Mint vérbeli olasz, Castiglione magasztalja a polifóniával szemben a monódiát. A violával kísért éneklésnél az egész édesség bent van egyetlen hangban, az éneket, a szép előadást és áriát

Le Bal des Ardents. Froissart krónikájának miniatúrája. A résztvevők vadaknak öltözve jelentek meg.

sokkal nagyobb figyelemmel hallgatják, a fület csak egyetlen hang veszi igénybe. Harmónikusak az összes billentyűs hangszerek, tökéletes a konzonnanciájuk s könnyűséggel lehet rajtuk sok olyan darabot játszani, mely a lelket a zene bájával tölti el. Ajánlja a violát (megfelel a mai hegedűnek): «non meno diletta la musica delle quattro viole da arco, la qual e suavissima ed artificiosa». A zene a nőkre nagy hatással van: «gli animi delle quali teneri e molli, facilmente sono dall armonia penetrati e di dolcezza ripieni». A fejedelmi udvarok zenekultúrájára jellemző az, amit Vespasiano da Bisticci ír Urbinóról: Federico idejében nem volt olyan hangszer, mely ne lett volna meg a herceg birtokában. Minden hangszeren játszott, különösen kedvelte a gyöngéd hangszereket (strumenti sottili), szemben a strumenti grossi-val (zajos hangszerekkel), (ugyanaz a megkülönböztetés, mint instruments bas et haultz). Castiglione hangoztatja: a nemes úr ne közönséges vagy műveletlen egyének jelenlétében muzsikáljon, hanem kedves családi környezetében, főképp hölgyek körében,

tekintetük őt és a hallgatóságot még fogékonyabbá teszi a zenére: «*si trova in una domestica et cara compagna . . . in presentia di donne perche quagli aspetti indolciscono gli animi di chi ode et piu fanno penetrabili dalla suavita della musica et an cho suegliano i spiriti di che la fa.*» Az udvarhölgyek Itáliában a fejedelemsnők mellett zenész szerepet játszanak; ezt bizonyítja Pietro Bembo Asolani-ja is, Lucrèzia Borgianak ajánlva 1504-ben. Az előkelők zenei képekben beszélnek, mint a Cortigianoban olvassuk. Sigismondo Malatesta által a szép Isotta tiszteletére (*divae Isolae seculum*), Reginiben emelt templom (1450 körül) portáláján zenélő angyalok domborműve kíséri a herceg szerelmes verseit.

Beatrix kora legjobb nevelésében részesült. Nápoly zenei levegőjében s a legkiválóbb mesterektől, elsősorban Tinctoristól, elsajátította az elméleti és gyakorlati zenéből mindazt, amit egy rangja és korabeli hölgy megtanulhatott. Magyarországra jövelele lehetővé tette, hogy még nagyobb becsvággyal és még nagyobb anyagi lehetőségekkel hódolhasson zenei szenvedélyének. Nem csökkenti Mátyás műpártolói jelentőségét, ha megállapítjuk, hogy a zenei vezetést átengedte nejeének, de Beatrix zenei kedvtelését Mátyás teljesen osztotta, a forrásokból kiderül, hogy együtt élvezte vele a zenét, a művészek játékát. Bonfini alkalmasint túloz, amikor azt állítja, hogy Beatrix Magyarországra jövelele mindent megváltoztatott s az ő nyomán jár Heltai is, aki azt mondja, hogy látni való lett, «amint egy olasz menyecske megváltoztatja a hatalmas királyt.» Mindenesetre a zene volt az a terület, melyen Mátyás a renaissance művészetei közül aránylag a legkevésbé otthonos.

Heltai részletesen szól Beatrix zenei kedvteléséről: Hozata ki tsufokat, tántzolókat, minden féle saposokat, lantosokat, hegedűsöket, mert ezekben Beatrix királyné asszonynek igen nagy kedve és gyönyörűsége vala.

A királyné nem elégedett meg Mátyás kórusával, neki magának is volt énekkara, legalább is énekesei. Scheyder Péter körmöczi kamaragrófhoz 1492 szeptember 10-én Esztergomból intézett rendeletében, az 1486—91. évi számadásokról, több zenei tételre akadunk. Így erre az adatra: *Cantoribus nostris D(ucati) 749. — Cantoribus D. 81—95.* Azt is tudjuk a körmöczi számadásokból, hogy Gregorio zenésznek 100 dukátot fizetett. Beatrix kórusa tizenhárom énekesből állott. Nyugaton is van példa reá, hogy a királynők énekkart tartottak. Charlotte de Savoie-t, XI. Lajos feleségét saját külön kórusa szórakoztatta s abban mások énekeltek, mint a király kórusában. Nem tudjuk, ez volt-e a helyzet Budán is, lehet, hogy csak Mátyás halála után szervezett Beatrix énekkart magának, a király életében közös kórusuk volt, Mátyás nem tartott külön kórust, a meglevő énekkar mint Beatrixé szerepel.

1483-ban Beatrix kórusát orgonájával együtt Pozsonyból Hainburgba viteti. A század hölgyeinek zenei műveltsége alapján biztosra vehető, hogy Beatrix maga is játszott orgonáján. A házi orgona divatja renaissance különlegesség. Nemcsak a templomok ékeskednek díszes nagy orgonákkal, hanem az uralkodók palotái is. Lorenzo de Medici palotájában őt orgona

pompázott, köztük az egyik díszes faszekrénnel, orgonistája a híres Squarcialupi. A magánhasználatra készült orgona, néhány nagyobb szabású, fejedelmi hangszer kivételével, kis, könnyen szállítható, szalonhangszer volt, melyet talán leginkább a mai harmónium, a «kintorna» és a billentyűzetes argentinai harmonika (accordéon), közelít meg. Többféle fajtát ismerjük. A portatív eleinte népies hangszer csak nyelvjátékkal, nyakban viselt szíjon függött, a spanyolok ezért *orguens de coll*-nak nevezték, balkézrel hozták működésbe a fújtatószerkezetet, a jobbkez játszott a korlátolt terjedelmű billentyűzeten, tehát egyszólamú. A *Roman de la Rose* is megemlékezik az ilyenfajta hangszerről: *orgues bien maniables a une seule main portable, ou il mesme souffle et touche*. A középkorban főképp az organeurök használták, akik a jongleurök *confrérie*-jébe tartoztak, de később egyházi és előkelő körökben is elterjedt. A Troyes-i székesegyház egyik kanonokjának hagyatéki leltára is felsorol több portatívot, hatvan forint értékben, míg ugyanakkor egy *regale* (*regabellum*), értékét tíz livreben állapítja meg. A *regale* sokkal drágább szalonhangszer két fújtatószerkezettel, nyelvjátékkal. Bútorra lehetett helyezni. A pozitív szintén szállítható és felállítható kis orgona két fújtatószerkezettel, melyet külön személy kezelte. Sípberendezésük még egyszerű és kezdetleges: négylábas *Principal*, nyolclábas *bourdon* és változataik, hangjuk elég átható erejű, Monteverde használja zenekarában. Más orgonanevekkel is találkozunk: *organino*, *organetto*, *organo di pivette*, *organo di tela*, *ninfali organo di legno*: ajakjátékos orgona.

A középkori traktátusoknak jelentős része az orgonát és az orgonajátékot tárgyalja. A *Mensurae fistularum organorum*, a hangolás, a *Claves*, a játékmód erősen foglalkoztatja a középkor és a korai renaissance zenetudósait. Az orgona készítéséről, szerkezetéről, játékmódjáról sok érdekeset olvashatunk Filippo Villani *Liber de civitatis Florentiae famosis civibus* című, 1400 körül írt művében. A sípok rendkívül keskenyek és érzékeny finomságúak, nemesfémből készültek. Francesco Landino nagyszerűen kezelte őket. A sípokról Praetorius feljegyzi, hogy nemcsak ezüstből, aranyból, de üvegből és alabástromból is valók. A képzőművészeti ábrázolások tájékoztatnak a hangszer szerkezetéről. Hans Memling neri oltárképén az antverpeni múzeumban az angyal portatívján két sor sípot látunk, mindegyikben tizenhat síppal. Lucca della Robbia domborművén a firenzei dóm kórusán (a dóm múzeumában), huszonnégy sípja van a portatívnak. Rafael Szent Cecíliaja a bolognai *Accademia di Belle Arti*-ban tizennyolcsoros portatívot tart kezében. Virdung a *Musica getutsch*-ban (Basel, 1511), említ harminckét sípos portatívot. Ez lehetett a legnagyobb sípszám. A hangszer terjedelme legfeljebb két és fél oktávot ért el. Gyors meneteket, futamokat igen könnyen lehetett rajta játszani, Villani idézett művében a «*manu adeo velocissima*» kifejezés is erre mutat. A portatív stílusnak különös jellegzetessége a gyakran fellépő szünjelek, melyek arra szolgáltak, hogy közben szétnyissák az összenyomott fúvószerkezetet s így levegővel töltsék meg. Schering a hangszer e tökéletlenségé-

vel magyarázza a portatív szólamainak folytonos megszakítását szünjelekkel. A pozitívnél nem lép fel hasonló tökéletlenség, mert a fúvószerkezetet külön személy kezeli. Nem a portatív, de a pozitív stílusból fejlődött ki a modern orgonastílus, melynek hangfolytonossága és a szólamok szakadatlan mozgása a legfőbb jellemzője. A franciák és az olaszok inkább a portatívot kedvelték, a németek és az angolok a pozitívot, amint a tabulaturákból megállapíthatjuk.

Olaszországban az orgona nélkülözhetetlen a vidám összejöveteleken, lakomákon, ünnepeken, táncnál. Prodenziani szonettjeiben is olvashatjuk, hogy Solazzo az orgonán (*organi framegni*), körtáncokat (*regholetto* = *rigoletto* = *rigotto*), játszott, mikor a társaság táncra perdült:

Chi vuol ballare al regholetto
Muova al passo l'Orghanetto
Muova al passo al dolce suono
Lo schambetto facce buono
Achordando il piè col suono
Chome suona l'angioletto.

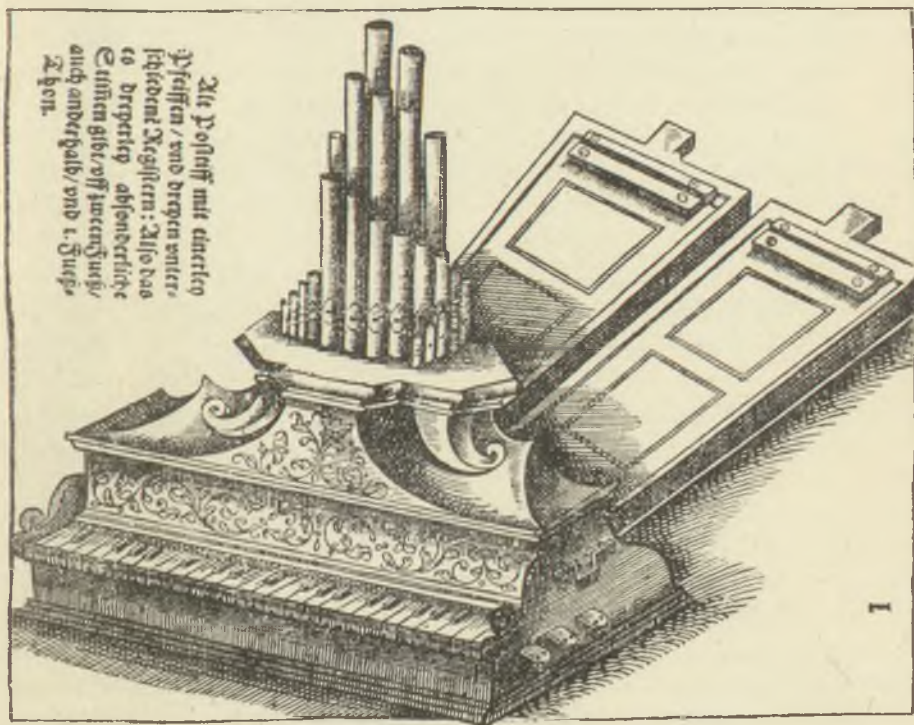
A kézirat kiadója, Don Ferretti az *organi framegni*-t *organi fiamminghi*-nak olvassa, az egyik előforduló flamand népdal *Mach got frou de la Magnia* alapján. E feltevést támogatja az a körülmény is, hogy az egyik szonett piferi di Fiandra-t, flamand sípot említ.

Az uralkodók hangszergyűjteményeinek leltárában főhelyet foglal el az orgona, clavicordiummal és a lanttal. XV. századbeli játékkártyákon gyakran látunk orgonáló nőt. Az Ambrasi kastély gyűjteményének egyik kártyáján «eine Junkfra w» ül portatív előtt. Ammens kártyajáték könyve (1558), szintén orgonán játszó hölgyet ábrázol. A kölni Wallraf-Richartz múzeum Szent Ceciliája portatívon játszik, mely angyal nyakában függ szalagon. Hans Sachs verset ír az orgonáló nőről. Grimani breviáriumának egyik miniatűrjén szűzet látunk, két sor regiszterű, hordozható orgonával a kezében.

A diplomáciai jelentésekben gyakran esik szó a zenéről. Sebastiano Giustiniani velencei londoni követnek és titkárának, Nicolo Sagudinónak jelentései VII. és VIII. Henrik udvarából sok érdekes zenei adatot tartalmaznak. Sagudino két orgonistát hall az angol udvarban, nagyon elégedetlen velük, nem játszanak taktusban (*hanno cattiva mensura*), ügyetlen kezűek (*debil mano*), nincs ízléses játékmódjuk (*non troppe boni ajere* — ez spanyolból kölcsönzött kifejezés, Thomas de Sancta Maria szintén *buen ayre*-t ír). Az orgonisták magukkal vitték hangszereiket. Dionisio Memo, a velencei San Marco orgonistája, az angol udvarban saját hangszerén orgonál, melyet nagy költség és nehézségek árán szállíttatott Angliába. Memo, akiről Caffi, a Szent Márk-templom zenei történetírója is szól, egyuttal diplomáciai szolgálatot teljesít az olasz követ mellett, mint Jacques Barbiriau Mátyás és Miksa között. Spanyolországban IV. Sancheznek már 1293-ban volt *maestro de los organos*-a. Katolikus Ferdinánd és Izabella igen kedvelt mindenféle billentyűs hangszert.

Az orgonahordás, szállítás tételeivel uralkodók számadáskönyveiben gyakran találkozunk, jeléül annak, hogy magukkal vitették hangszereiket. A szavojai hercegi számadásokból megtudjuk, hogy Jean Amédé de Suza két forintot kapott, mert 1440 január 16-án Turinból Chambérybe vitt a nyakán (super collum) egy orgonát. Természetesen kis orgonát, portativot.

VIII. Károly francia király a nápolyi hadjáratból Johannes da Granna olasz orgonakészítővel tér haza, az Aragon királyok palotájából Amboise-i kastélyába orgonát hoz, melyet Nicolas Fagot szállított el 1495-ben. Vakmerő

Régi háromregiszteres, többsípú pozitív.
(Praetorius Theatrum Instrumentorum c. műéből. 1619.)

Károly orgonistája, Pierre Beurse, naponta adott leckét clavicordiumból Marie de Bourgogne-nak. 1480-ban, Hágában, betegsége alatt, Miksa arra kérte az orgonistát, hogy naponta játsszék szobájában (tant des orgues comme des fleutes, du leut et autrement).

A középkor népszerű billentyűs hangszerét, a clavicordiumot, számtalan különböző név alatt találjuk: échiquier, dulcimer, doucemère, cembalo, manicorde, manicordion, épinette stb. Henri Arnault aki Bourgogne hercegeinek orvosa és astrologusa, leír a XIV. század végén egy clavicordiumot. Húrozata a billentyűzetre keresztben feküdt, egy húron több hangot is fogtak, gebundene clavichords, franciául accouplé, angolul fretted. A húrokat fém-

tangesekkel (töviskéekkel, spinetta, épinette), tépték, ami nazális jelleget adott a hangszernek. A XII. században még monacordnak hívják, ezen a néven említi a Roman de Brut, később a név elromlik manicordionná. Eberhardus Cersne a Der Minne Regel-ben már manicordiumot említ. Ezek a clavicordium ősei s nincsenek kapcsolatban — mint Ambros tévesen hitte — a pythagoreusi készülékkel. Simone Prodenzani már a XIV. század elején magasztalja a monacordot, hangja mellett a lanté tompa (un liuto apresso a quello gli parebbe sordo). Szép Fülöp leánya, Eleonora s másik leánya, Izabella dán királyné művésziesen játszanak a manicordion-on. VIII. Henrik virginál-játékos, X. Leo orgonál és cembalózik.

A clavicordium, manicordion és az épinette a francia és az olasz hölgyek öröme, pompásan lehet rajta játszani a frottolákat, melyeket Andrea Antico 1517-ben orgonatáblázatba foglalt. Charlotte d'Albret 1499-ben megy férjhez Caesare Borgiához. Mikor férje fogoly lesz Spanyolországban, visszavonul La Motte-Feuilly-i kastélyába, ahol halála után manicordiont és épinettet találunk. A legfontosabb zeneiközpontokban sok híres clavicordium-készítőt látunk: Firenzében Giovanni Cellini, Párisban Lorenz, Modenában Alessandro Tantini és Pasi, Paviában Lorenzo Gusnasco, Veronában Francesco di Portapupis készítenek orgonákat, clavicordiumokat és gravicembalókat. Beatrix manicordion-jára van adatunk Hippolit számadáskönyveiben az 1489. évből, a Libro di uscita négy dukátot ír be egy jó monacord árú (777. l.).

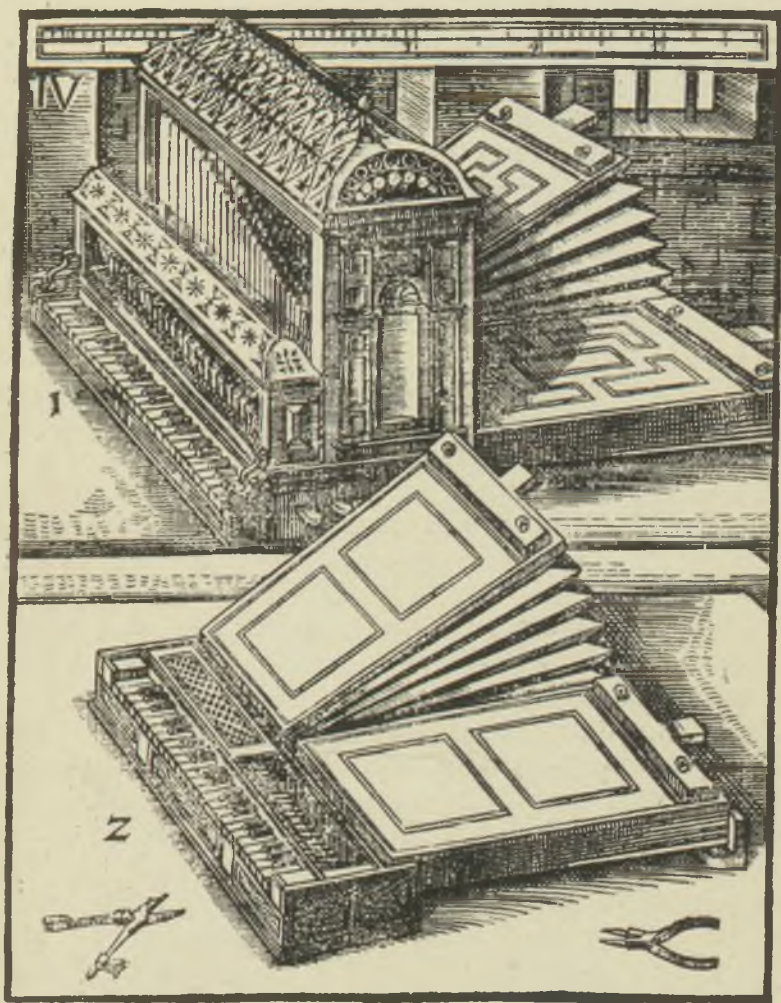
A hárfa szintén előkelő hangszer, a suonatore d'arpa-t éppen úgy megtaláljuk az olasz udvarokban, mint Charles d'Orléans udvarában a harpeurt. Martin Franc a Le champion des Dames-ban magasztalja a hárfa «égi dallamait». A duchesse d'Orléans, Valentine Visconti, tökéletes művészettel hárfázott, ő és sógornője, Isabelle de Bavière, hárfával csillapítgatták VI. Károly ideg-rohamait. A XIV. században a hárfa annyira divatos hangszer, hogy Guillaume de Machault íregy Dict de la Harpe-ot. Párisban a házakkal beépített Szent Mihály hidja volt a hárfakészítők utcája. A Ducs de Bourgogne udvariszámadásai között már 1385-ben találunk hárfatételt. Harminc frankért vettek hárfát, igen tekintélyes összeg, ugyanakkor egy szép ló ára csak húsz frank. Eleonoráról tudjuk, nagyon szeretett hárfázni (Gruyer, I. k. 75. l.), így lehet, hogy Beatrix is értett e hangszerhez. Ha Nyáry Albert báró közlése pontos, az első hárfa nyomát az egri érseki számadás könyvekben (1520), találjuk. Izabella d'Este, Beatrix unokahúga kora ifjúságában megkezdte a hangszerek gyűjtését. Maga is híres énekesnő, hárfa, clavicordium és lantművésznő.

VIII.

A budai udvar zenészeiről részletesen szól Galeotto, könyve XXIV. fejezetében. «Moris est, ut a rege petatur strena petentis cuiusque artificii instrumentis. Tibicines tibiam, tubicines tubam, citharedi citharam, coci ollas et ereagras et alii alia sui artificii commoda instrumenta deportant. Rex in ollam

aliquot aureos congegit et in tibiam tubamque et reliqua premium coniecit proprium».

Magyarul, Kazinczy Gábor fordításában, mely a hangszerneveket hibásan adja vissza : «Január elsején Krisztus körülmetéltetése napján szokás a magya-

Pozitív és regál.

(Praetorius Theatrum Instrumentorum c. művéből 1619).

roknál strena-t, ajándékot adni a beállott év jó kívánásáért. A királytól úgy kérik ezt, hogy kiki mestersége szerszámaait nyújtja elé : a síposok sípot (?), a kürtösök tárogatót (?), a hárfások hárfát (?), a szakácsok fazék és abárló villákat s mások egyéb, mesterségükhöz tartozó műszereket hoznak. A király néhány aranyat lökött a fazékba s a síp, tárogató (?) s a többi holmiba külön

ajándékot dobott, mert a királyi pincemester is úgy sejdíté a csendülésből, hogy az életartott kupában pénz vettetett.»

Bonfini nagyrészt ugyanezeket a hangszereket sorolja fel, de megemlíti az utricularisokat is, a dudásokat is (459. l.). Emlékszünk a nápolyi királynak volt udvari dudakészítője is.

Beatrix figyelemmel kísérte a külföldi művészek utazásait s ha alkalom kínálkozott, családtagjai útján szerződtette őket Magyarországra. Erre vonatkozó utasításokat gyakran találunk leveleiben.

1486 március 6-án Budáról kelt levelében Beatrix felkéri Eleonórát, tudósítsa az olaszországi eseményekről: «Havemo redeputa una lettera de Vostra Ill-ma signoria da poi la venuta qua delo Magnifico Bartholomeo de Bressia, per Mecchino Francese nostro Musico, per la quale la Signoria Vostra ne dona aviso dela bona valitudine de suo consorte, del che havemo pigliato incredibile piacere» (Dipl. Eml. III. k. 61. l.). Láttuk, hogy a francia zenészek és énekesek előzőnlötték az olasz udvarokat s kivált Ferrarában működtek. Mecchinóról azonban nem tudjuk bizonyosan, vajjon zenész volt-e vagy énekes? 1486 június 7-én kelt Ercole d'Este utasítása, Magyarországra utazó ügynöke, Caesare Valentini számára, melyben többek közt említés történik egy cantore francese-ről, neve nem szerepel, lehet, hogy Mecchinóról van szó, vagy talán Jean Cornuelről, avagy egy másik eddig még ismeretlen cambrai-i énekesről: «Come pero dela ricevuta e stato continuamente rispoto ale Sue Maesta et per messi andati in la et ult^{mo} per il cantore francese . . .» etc. (Dipl. Emil 102. l.)

Ugyanott, (207. l.), olvassuk: Beatrix királyné Eleonora hercegnét felkéri 1486 november 4-én kelt levelében, fogadja fel számára Simonello Todisco nevű zenészt. A levél idevágó helye így hangzik :

«Le due incluse lettere scriveno alcuni nostri Maistri *sitayoli* ad Symonello Todisco quale sta con la Contessa Hieronima. Pregamo Vostra Ill-ma Signoria per vostro amore, voglia usare diligencia in mandarencele, perche nuj amiamo assaj haverelo qua ali servitij nostri, perche se intende de sapere tirare loro et ad Vostra Signoria ce recomandamo.»

Az említett maestri sitayoli selyemszövőmesterek. Balogh Jolán kutatásai-ból tudjuk, hogy Mátyás és Beatrix nagyon kedvelték az olasz selymet és brokátot, megbízottaik évenként felkeresték a firenzei kalmárokat bevásárlás céljából. Todiscóból azonban csak Nyáry Albert báró csinált zenészt. A levél-ben sehol egyetlen szó sem esik arról, hogy Todisco zenész. Nyáryt a sitayoli szó vezette félre. Már a modenai Hippolit kódexekről írva (Századok, 1874.), idézi Beatrix fentebbi levelét, a sitayolit citayoli-nak írja s tévesen citerásnak fordítja, szerinte a királyné tartott citerásokat 1486-ban (alcuni nostri maestri citayuoli). Kétségtelen, hogy a sitayuoli, (egyes számban sitayuolo, vagy citayuolo), archaikus alakja a setajuolo selyemszövőnek. Így lettek a selyemszövőkből citerások. Csánki már éppen azt írja, hogy az osztrák háború alkalmával Beatrix ide-oda utazgatván, zenészeket, jelesül

citerásokat hordott magával, Berzeviczy szintén átveszi Nyáry adatát s elmondja, hogy Beatrix az osztrák háború idején tábori járataira is citerásokat vitt magával. Ő is tud Todisco Simon zenészcól, holott, ismételjük,

Izrael van Meckenem : A pozitív játszó és felesége. (Rézmetszet.)

Todiscót Nyáry tette meg muzsikusnak. Todisco is sitayuolo, selyemszövő. A félreértést még bonyolultabbá tette, hogy a citharist-ot citerásnak fordítják.

Caesare Valentini, Ercole ügynöke, 1486 augusztus 3.-án kelt levelében ezeket írja . . . «mandon sue M. te per fin a Segnia per Sandracchino e giontio qua, li dono una Turcha de brochato doro rizzo, che io ho visto, che nion se fece per 400 ducati e due altre veste de seda con 100 ducati et una coppa darzente e ad altri sei cantori dono sei Turche de brochato doro». «Sandracchinoért Zenggbe fognak küldeni, neki arany brokát török kaftánt adnak, melyet magam is láttam, amilyent nem csinálnak négyszáz dukátért sem. Ezenkívül két más ruhát is, selyemből, száz arany értékűt és egy ezüst kupát. A többi hat énekesnek szintén arany kaftánt adnak.» A szövegből nem derül ki minden félreértést kizáróan, hogy Sandracchino énekes, az utána következő «altrisei cantori» enged legfeljebberre következtetni. Beatrix 1487 április 22-én Erfurt várából nővéréhez, Eleonora ferrarai hercegnéhez, levelet ír, s ebben római énekesek szerződtetésére kéri. Megtudtuk, — mondja — hogy Rómában vannak kiváló énekesek, akik örömmel lépnének szolgál-tunkba. Szívesen felfogadjuk őket. Beatrixnak nagyon szíven lehetett a római énekesek ügye, nem elégedett meg, hogy Eleonorához fordul, kéri nővérét, a mellékelt levelet, melyet ez ügyben írt, adja át Francesco Palude-nak, s ha ez már elhagyta Ferrarát, küldje utána a lehető legyorsabban Rómába. Beatrix levelében megbízza Francesco Paludet, egyezzék meg az énekesekkel és hozza haza őket, Velencébe is ír szabójának, Simonnak s oda-való bankárja, Garzoni unokaöccsének, Andreának ez ügyben. Ily sokféle módon akarta biztosítani, hogy a római énekesek Budára kerüljenek. (Diplo-máciai Emlékek. III. 288.)

Május 17-én Eleonora válaszol és jelenti, hogy a leveleket eljuttatta a címzettekhez, (u. o. 295. 1.).

Eleonora 1488 április 30-án kelt leveléből már megtudjuk, hogy Messer Paludo küldetése sikerrel járt : a firenzei énekesek hajlandók Beatrix szolgál-atába lépni. «Francesco ha andata a Fiorenza et e ritornato et ha, secondo il me dice, exeguito le commissione ad vota perche quilli cantori hano promesso venire ala Maesta Vostra» (Dipl. Eml. III. 398.). A levélből kiderül, hogy a kérdéses énekesek, akikért Francesco Palude Firenzébe ment, úgy látszik, a fentebb említett rómaiak, tehát eljutottak magyar földre.

A kiskorú Hippolit helyett Beatrix intézte az esztergomi érsekség mű-vészi ügyeit. Így fennmaradt a királyné egy levele 1488 március 4-éről, melyben értesíti Hippolitot, hogy az esztergomi tanulók részére énekest fogadott föl s reméli, hogy tanításuk sikerrel fog járni.

Az esztergomi számadáskönyvekből, melyeknek zenei vonatkozásait Nyáry Albert csak nagyon felületesen és hiányosan aknáztta ki, még sok érdekes zenei adatot is megtudunk. Messer Antonio cantore-nak, 1489-ben 38 dukát fizetése van, azonfelül zeke jár neki, két egyszerű s prémel bélelt, (fodrada di pelle). A szerződés szeptember 16-án lépett érvénybe. Mátyás halála után, amikor Beatrix sokat tartózkodott Esztergomban, a számadás-

könyvek megemlékeznek Nicolo di Bruges énekesről Esztergomban, aki ott is halt meg; a cambrai-i kórusból jöhetett, mert Bruges a cambrai-i egyházmegyébe tartozott. A számadáskönyvek említik Bartolamjo cantor-t, akit a körmöczi pisetumból fizettek. A Hippolit-kódex közli a szerződést. Beatrix 1491 április 7-én, a körmöczi kamaragrófhhoz intézett rendeletében, az énekes illetményeinek kifizetése ügyében adott utasításának végrehajtását sürgeti (Beatrix-okmánytár, 182 l.). Hippolit is éppen olyan zenebarát, mint nékje, 1497 augusztus 3-án Ferrarában időzve, a Gonzaga örgrófi párhoz intézett levelében egy dalelküldését kéri, melyet szeretne hangjegy nélkül megtanulni. «Me sara grato intendere per una sua la canzone che vole impari, acio la possi mandar a memoria», (Beatrix-okmánytár 189. l.). A Libro di entrata et di uscita et per debitori 1491. évről, valamint a Libro dei salariati az 1491—94. évről is megemlíti Monichino énekest.

Mátyás és Beatrix igen megbecsülték az énekeseket és zenészeket, megnyerésükért semmilyen áldozattól sem riadtak vissza, gazdag külföldi udvarokból, jól jövedelmező állásokból kellett őket elhódítani, ami csak pénzáldozattal sikerülhetett. A nálunk időző idegen művészek általában jól érezték magukat. Mátyás kórusának egyik énekesét névszerint ismerjük, Bisth Jánost (neve után ítélve, talán passauai származású lehetett), emlékezetét Mátyás egyik levele őrzi. Bisth János «inter alios capelle nostre Cantores vir non contemnendus, nec inferior, artisque diligentissimus perscrutator» — felvette az alsóbb egyházi rendeket, szeretne megnősülni. Mátyás 1489. október 7-én kelt levelében a pápához fordul s kéri, hogy zenészt mentse föl s adjon engedélyt házasságához. A kérés további sorsát nem ismerjük.

Budán állandóan nagyszámú zenész élt, szolgálataikat a nálunk megforduló idegen urak is igénybe vették. Így 1493-ban a Budán tartózkodó Melchior Russ svájci követnek a luzerni városi tanácshoz intézett jelentéséből tudjuk: «Item was wir dann des künigs pfffern, trummeteren, sust spilluten sprechern, lirern vnd andern sömlichen lütten geben hand, sit ob xx guldin des Jars vffgelouffen ist mit in des Königsrechnung komen.» Viszont a velencei követ zenészeit az esztergomi érsekség fizette 1489-ben.

Az énekesek és zenészek, éppen nemzetközi hivatásuknál és összeköttetéseiknél fogva, gyakran fontos politikai megbízásokat, sőt kémszolgálatokat vállaltak. Nem igen voltak válogatóságok, bárki megbízását elfogadták, ha jól megfizették érte. Mátyás nagyvonalú külpolitikájának eszközeiül használta fel őket. A velencei tizek tanácsának értésére jutott, hogy Santoro nápolyi ötvös, aki Beatrix egyik énekesének fivére s Cividale-ban Friaul tartományában lakik, azon dolgozik, hogy a várost Mátyás kezére játssza; törekvésében támogatja egy száműzött nemes. A tizek tanácsa a terv meghiúsítására különböző intézkedéseket foganatosított. (585. sz. másolat az Akadémia Történeti Bizottságának Óváry-féle gyűjteményében.)

IX.

Tinctoris egy utólag felfedezett és kevésbé ismert műve: *De Usu et Inventione Musicae*, melyet a Coussemaker-féle kiadás nem foglal magában, megőrizte Johannes Stokem kiváló flamand mester emlékeztét a budai udvarban.

F. X. Haberl szól először Tinctoris e művéről. Egyetlen ismert példánya a regensburgi Proske-féle könyvtárban van, 1917-ben adta ki Karl Weinmann. Tinctoris e művét Johannes Stokemnek ajánlja, aki Budán karmester. Az ajánlásból az alábbi részeket közöljük:

«Joannes Tinctoris Brabantinus Joanni Stokem viro bene morato: salutem plurimam dicit. Ad me nuper ex Pannonia scribens... rogasti obsecrastique ut si quipiam ad ingenuam artem sonoram pertinens recentius condidissem: illud tibi mittere curarem... Te scire velim quod ab eo tempore quo abste ex Leodio digressus feliciter Neapolini regressus sum, cui dam de inventione et usu musicae nomini ac titulo est: per vigili labore confeci cui res quidem tractatus quinque libros continentis... editionem haud precipitare sapientum consilio statuerim: de tuo tamen insigni studio ac erga me parta virtutibus amicitia... certissimus mente mea cupiditas incessit: quodam tenus parte tuae morem egere voluntati... cura tandem ut ualeas: et apud diuam Beatricem Aragoniam, Ungarorum ac Bohemiorum Reginam zelo similimam: in qua musicorum vnicam spem ac rationem huiusque posui: tua commendatio: ratione iugis obsequij quod alme maiestati sue integerrime prestas: merito efficacissima: me ex animo suum: reddat quam gratiosissimum. Ex Parthenope quinta kalendas februarii».

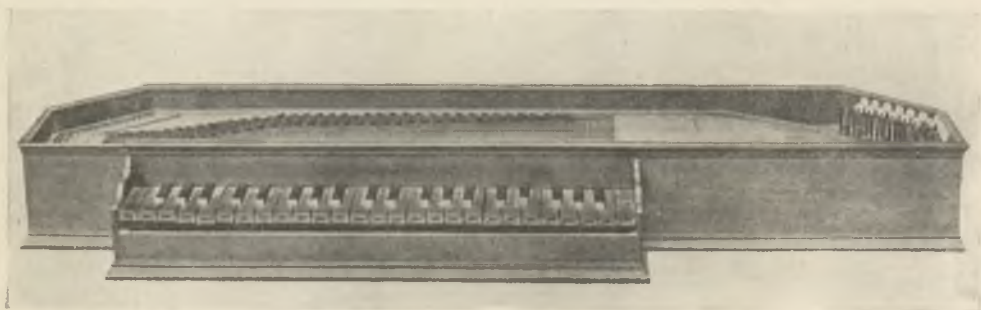
Az ajánlás szerint Stokem Magyarországból kérte Tinctorist, küldje el legújabb műveit. Liègeben együtt voltak; amióta elváltak, Tinctoris megírta a *De inventione et usu musicae*-t, melyből néhány fejezetet küld barátjának, aki Magyarországon az isteni Aragoniai Beatrix szolgálatában áll.

Stokem pályája a liègei kóruson és Mátyás udvarán keresztül a pápai énekkarba vezet. Az újabb kutatások iparkodtak megvilágítani ezt az érdekes, nagyszabású egyéniséget, de életének jelentős részét még homály borítja. Nevét számtalan különböző formában találjuk: Stokem, Stockhem, Sthokem, Stoken. Születése évét nem tudjuk, mindenesetre a XV. század derekán született. Nevét valószínűen a belga Limbourg egyik helységétől kölcsönözte, Stockheimtől.

Életének kevés időpontját ismerjük. Közülök fontos az 1481. esztendő. Ez év júliusában kelt a liègei Saint Lambert-templom káptalanjának végzése, mely szerint Stokem a Petite Table kanonokja. Ezek a kanonokok zenészek voltak, ők végezték a liturgikus szolgálat zenei részét.

Bennünket az a kérdés érdekel legjobban: mikorra tehetjük Stokem budai tartózkodását? Haberl idevágó kutatásokat végzett a vatikáni levéltárban, de csak hozzávetőleges biztossággal tudja megállapítani az időpontot. 1487-ben Stokem, Josquin Des Près-vel és Gaspar Werbecke-vel, a

pápai kórus tagja. Nehéz eldönteni s csupán feltevésre kell szorítkoznunk, hogy vajjon Stokem 1483 előtt jött-e Budára vagy innen ment Rómába 1487-ben, Maraschi Bertalan karigazgató és castellói püspök halála évében? A levéltári feljegyzések hiányoznak. Csak az 1487. év biztos, mint Stokem római tartózkodásának esztendeje. Tinctoris levelét feltétlenül 1486 után írta, mert a IV. könyv ötödik fejezetének végén említés történik a hydron-tumi, (otrantói), ütközetről, mely IV. Sixtus pápaságának tizedik évében volt. Apulia fővárosát, Otrantót II. Mohamed 1480-ban foglalta el, a munka befejezése tehát ez év utáni időre esik. Auda belga zenetörténetíró szerint Tinctoris művét «Budapesten» nyomták, a zenebarát Beatrix királyné áldozatkészségéből. Állítását semmiféle adattal nem igazolja. Tinctoris műve megjelenésének sem idejét, sem helyét nem tünteti fel. Valószínűen 1484 körül küldi Tinctoris e művét a hízelgő ajánlással Stokemnek Budára, aki alkalmasint az

Olasz menzurájú kötött klavikord a kölni Heyer-múzeumban. Dominicus Pisaurensis gyártmánya a XVI. század első felében. (Kinsky katalógusából.)

énekkar igazgatója. Van den Borren joggal hiszi, hogy a munkát Stokem megmutatta Beatrixnak s hozzátehetjük, Mátyásnak is. Bizonyosra vehetjük, hogy a regensburgi példány volt Budán. Hogyan került onnan a Proske könyvtárba? A kérdésre nem tudunk felelni.

Stokem egyike a kor kiváló mestereinek, művei több híres ősnyomtatvány-gyűjteményben szerepelnek. Így Ottavio Petrucci da Fossombrone: *Harmonice Musices Odhecaton* című (1501—1503), három kötetes chanson gyűjteményének első kötetében Stokemnek három négyszólamú francia chansonja van (*Brunette*, *Hélas, ce n'est pas*, *Por quoy je ne puis dire*) és egy háromszólamú (*Ha traître amour*), a harmadik kötetben három chanson: *J'ai pris mon bordon*, *Je suis d'Allemagne et Serviteur soye*. Stokem művei kéziratos gyűjteményekben, így a SzentPéter-templom archivumában (Haberl), a bolognai Liceo Musicale könyvtárában (Gaspari: *Catalogo*. Volume II. 28 l.), is előfordulnak. Vallásos tárgyú művei közül ismerjük négyszólamú miséjéből a *Gloriát* (*De beata virgine*), az *In terra pax*-ot, melyet Petrucci a *Fragmenta missarum*-ban adott ki 1505-ben. Stokem stílusa a bourguignon hagyományokban gyökerezik. De a cambrai-i szólamvezetés kecsessége, mely főképp a

háromszólamúságban élte ki magát, elnehézkededik az ötszólamúságban, kissé kemény és darabos, ami velejár szerkezete tömörségével. A francia szellemen keresztül üt a flamand természet.

*

Obrecht és Okeghem egyik jelentős kortársa, Erasmus Lapidida, (sz. 1430 körül) szintén Mátyás király szolgálatában állott s udvari karmestere. «Johann Rascha Schottencloster, 1518 Stiftung und Prelaten... Wien 1558,» krónikájában írja 1519-ben, amikor Lapidida csaknem százéves korában, a bécsi skót kolostorban meghal: «sey Kaiser Friderici 3 von Maximil I oder auch, als abzunehmen, König Matthie vnd König Ludwigs capelnmaister, zu seiner Zeit in künstlichkeit der Kirchensäng, nit in leichtfertigen lied-rischen neuen modis tonorum, wie sein composition bezeugt, ein fortrefflicher Musicus gewesen». A kortárs krónikás feljegyzését hitelesnek kell elfogadnunk. Magyar okiratokban nem fordul elő Erasmus Lapidida neve, de nem szabad felednünk, hogy a budai gazdag zenei élet szereplői közül csupán néhány zenész nevét ismerjük, s azokat is szinte kizáróan külföldi levéltárak irataiból. Rasch szerint Erasmusnak kétszer kellett megfordulnia Magyarországon; először 1490 előtt, tehát Mátyás életében, másodszor 1516-ban, amikor II. Lajos trónralépett; valószínű, hogy ekkor csak egész rövid ideig maradhatott, már igen öreg volt és 1519-ben meghalt. De lehetséges, bár nem valószínű, hogy II. Lajos helyett II. Ulászlót gondolt a krónikás. Mátyás alkalmasint 1470-ben, bécsi időzésekor ismerkedett meg Lapididával, aki jeles zeneszerző és a század legnagyobb német orgonaművésze, Paul Hoffhaymernek mestere. II. Lajoshoz felesége, a zenekedvelő Mária, illetve sógora, Ferdinánd útján kerülhetett, talán Willaert előtt. Fitner említi, hogy Lapidida egyik daláról szó esik Spataro és Johannes de Lago levelezésében is.

Lapidida a német dal legrégibb költői közül való. Ornitoparchus a kiváló mesterek között (quorum probata est autoritas) említi. Némelyek azonosítják a Petrucci nyomtatványaiában előforduló Rasmo-val, de erre nincs bizonyíték. Származása homályos, egyesek németnek tartják, aki nevét Steinschneider-ből latinizálta, de ez is csak feltevés. Itáliai időzését bizonyítja, hogy művei Petrucci kiadványaiban szerepelnek. Német dalai közül hetet közül a Forster-féle XVI. századi gyűjtemény:

«Ein Auszug guter alter vn newer Teutscher Liedlein, einer rechten Teutschen art, auff allerley Instrumenten zu brauchen, ausserlesen.»

«Mein art vnd weiss in mittel massgen andern stimmel ist mein strass Die habent acht auff meine stim Den Mennern ich für andren zim Tenor Getruckt zu Nürnberg bey Johan Petreio anno M. D.XXXIX.»

Az öt kiadásban megjelent gyűjtemény százharminc dalt tartalmaz négy szólamban A kiadó: Forster, orvos volt, (életrajza a Monatshefte für Musik-

geschichte I. 1. sz.). Lapidida hét dalán kívül a következő mesterek szerepelnek gyűjteményében: G. Blanckmüller (2), Caspar Bohemus (2), Georg Botsch, G. Brack, Arnolt von Bruck, Sixtus Dietrich (2), Benedictus Ducis, Mathias Eckel, Heinrich Eytelwein (3), Georg Forster (9), Johannes Frosch, Johannes Fuschwild, Wolfgang Grefinger (5), Paul Hoffheymer (11), Heinrich Isaac (3), Johannes Leonard (2), Machinger (2), Stephan Mahu, Gregor Peschin-Petschner-Pesthin (2), G. Schönfelder, Ludwig Senfl (8), Thomas Stoltzer, II. Lajos budai karnagya (6), Rupertus Unterholtzer, M. Johannes Wenck, Martin Wolff (8). Eitner összeállította a Petrucci-kiadványokat, melyekben Lapidida művei előfordulnak. Így a *Canti Centocinquanta*, Venetiis, 1503, *Lamentationes liber secundus*, Venetiis, 1506. (Auctores: Tromboncinus, Gaspar, Erasmus). *Motetti libro Quattro*. Venetiis 1505. (Erasmus Lapidida három művel). Végül: *Symphoniae iucundae Atque Adeo Breves Qvatuor Vocvm Ab Optimis Qvibusque Musicis compositae ac iuxta ordinem Tonorum dispositae, quas vulgo mutetas appellare solemus*. Wittenbergae apud Georgium Rhau 1538. Kade emliti a firenzei Magliabechiana könyvtár 58 sz. kódexét Lapidida Ave Regina celorum-ával négy szólamra. Ambros főképe a Forster gyűjteményben lévő német dalait dícséri, melyek jó németalföldi (bourgognei) stílust mutatnak, az «acht edles» finom hangulatot áraszt, érdekes ellenpontozati kidolgozással. A német társas dal (*Gesellschaftslied*) első korszakának Erasmus Lapidida és Heinrich Isaak a legkiválóbb mesterei. Stílusukat tovább fejlesztí két nagynevű mester, Heinrich Finck és Paul Hoffhaymer. Mindkettőjük nevével találkozni fogunk.

*

A budai udvarban megforduló külföldi mesterek között a legnagyobb híresség Jacobus *Barbiria* azaz Jacques Barbiriau. Nevét Beatrixnek Budáról, Miksa római királyhoz 1490. január 8-án intézett levele, (Beatrix okmánytár), őrzi, melyben küldöttjének szíves fogadásáról biztosítja s a királyi pár Bécsbe utazását jelzi:

«Accepimus per Jacobum Barbiria musicum praestantissimum his superioribus diebus per benignas litteras maiestatis vestrae, quibus nobis dictum Jacobum strictissime commendabat, ut quae et redditum, dum eidem placeret, liberum et tutum praestaremus, et quum is apud nos per aliquot dies immorari decreverit, dum apud nos erit, perhumane tractabitur et ubi ad vestram maiestatem et patriam reverti instituerit, per virtutes suas et animi dotes, et quia per vestram maiestatem nobis commendatus est ipsum bene comitatum ac securum remitemus et incolumem, quum eiusdem vestrae maiestatis familiares non minoris faciamus, quam proprios et domesticos nostros». ect. . .

Jacques Barbiriau, Hainaut-i születésű, 1448 óta az antwerpeni Notre Dame székesegyház ének mestere, neve számos változatban fordul elő: Bar-

baria, Barbyrianus, Barbyriant, Barbingant, Berbigant, Barbarcola, Berbingant stb. Tinctoris Barbingant néven említi, a dijoni kódexben Ballingan és Bellingan néven ismeretes.

Fétis a brüsszeli királyi levéltárban a számadáskönyvek 1926. számú okmánya alapján, (fol. CX. VIII, V^o), pontosan megadja a művész nevét és címét: Jacques Barbirian, maistre de chant et des effans, (enfants) de coir (choeur), de l'église en la ville d'Anvers. Miksa kincstári számadásaiból való ez az okmány s feljegyzí, hogy 1487. január 27-én 72 fontot fizettek ki Barbiríánnak, az egyik karfiú, Guillaume de Ternay ellátásáért, aki a király lovászának természetes fia. A másoló Barbiríánnak olvasta Barbiriaut. Mielőtt Barbiriau antwerpeni állását — ahol Obrecht elődje — elfogadta, sok megtisztelő ajánlatot kapott más helyről, így II. Fülöp pfalzi választófejedelemtől. Burbure megállapítja, az énekesek számadáslajstromában 1448-ban fordul elő először mint énekmester (maître de chant), ez a név: Jacobus magister, s azt hiszi, hogy csak J. de Barbiriauról lehet szó, mert a számadásokban 1448—1491-ig, Barbiriau halálának évéig nem találkozunk más énekmester nevével, csak Jacobuséval. Énekes káplánságot (chapelenerie) is élvezett, de nem volt pap. Miksa 1477-ben ismerkedhetett meg vele, a brabanti hercegi beiktatás alkalmával, Antwerpenben; így kerülhettek művei Bécsbe. Barbiriaut az antwerpeni székesegyházban temették el. A kórus alatta páratlan virágzásnak indult. Amikor 1448-ban megbízták a kar vezetésével, az énekesek száma 38; halálakor 69. A kar kettős beosztású volt; baloldali (choeur de gauche), 34 énekesel és jobboldali (choeur de droite), 35 énekesel (chori spezzati). Ez a tagolódás a bizánci bazilikastílus és az olasz egyházi zene hatása.

Barbiriau vezetése alatt dolgoztak: Ockeghem, Jacques Godeberge másként Jacotin, Jan Kie, másként Pulloys, Egide Carlier, Antoine van den Wyngaerde, másként Vinea, Henri Bredemers, aki Mária királynénak, II. Lajos özvegyének, Németalföld helytartójának lesz udvari muzsikusa, Philippe de Passaggio.

Barbiriau nemcsak zenész, hanem rendkívüli műveltségű férfiú, kortársainak tiszteletét élvezi. Tinctoris mint nagy tekintélyt idézi (Liber Imperfectionum Notarum). Ez magyarázza meg, hogy Miksa követtségbe küldte a magyar királynéhoz. Benső barátság fűzte az Agricola Rudolf néven ismert Roclof Huusman, kiváló németalföldi humanistához. Levelezésük fennmaradt. A második levél: De formando studio. Epistola Elegantissima, a német humanizmus pedagógiai elveinek összefoglalása. Agricola kéri Barbiriaut, küldje el néhány énekre írt darabját, melyet méltónak tart a közönség tetszésére. (Oro remitte ad me aliquid ex iis quae ad canendum composuisti, sed quod accuratum sit et cum laude ostende velis.) Aránylag kevés művét ismerjük. A bécsi állami könyvtár 1783. számú kódexe Virgo parens Christi kezdetű miséjét őrzi. Az első tenor az egész misén keresztül a «Virgo parens Christi, paritura Deum genuisti, inclita stella maris nos protegas nos tuearis» antifonát

énekli, s mindig újra kezdi, Fennmaradt tőle még több négyszólamú mise, egy chanson : Faulx Perverse, négyszólamú mise Kyriéje. Kiesewetter vezérkönyvbe foglalta háromszólamú chansonját, l'Homme sa bany de plaisance, melyet Tinctoris közölt. A dijoni 295. számú chansonnier több három- és négyszólamú chansont őriz tőle.

Ambros még kissé szigorúan ítél Barbiriau-ról, műveiszerinte «körnige aber auch schwerfällige Compositionen», melyek Obrechtre emlékeztetnek, de azért reá mutat írásmódjának telthangzására, teljes színeire. Az újabb kutatók egyre több fényt derítenek a XV. századnak erre az érdekes és még mindig kevésbé ismert alakjára. A kor szokásainak ismeretében joggal tételezhetjük fel, hogy Barbiriau meglepte Mátyást és Beatrixot zeneszerzeménnyel, amit a magyar király gazdag ajándékkal köszönt meg.

*

A negyedik nagy mester, akivel Budán találkozunk, Heinrich Finck Joseph Mantuani közli először Bécs zenetörténetéről írt munkájában Heinrich Fincknek 1492-ben írt alábbi levelét Conrad Celtés humanistához, akinek kapcsolataira a Dunai Tudós Társasághoz Főgel József hívta fel a figyelmet :

«Henricus Finkh musicus Conrado Celtés poetae philosopho amico singulari. S. p. d. Cum nuper vir praestantissime, Sarmatiam Scitiamque nemosam reliquissem, Reges, principes ceterosque viros magnificos visere libuit. Pannoniam concessi ; quam valetudini mei corporis noxiam fore sensi, nec quidem hominum mores illic omnino equo animo ferre poteram. Demum condonatus regiis muneribus, ut Viennam peterem laboravi. Illic Cuspinianum poetam, L. Gracchum virum humanissimum insperatos reperi, qui te Ingolstadio commorantem ayunt. Sabius insuper fidus bachi sacerdos nos conveniens, te sanum salvumque vivere inquit. Eundem cum ad te rediturum accepi, non potui nihil ad te literarum dare, quo pristini amoris monumenta non interirent ; non quod diffidentia ductus, virtutis tue nil fiducia darem, sed ut amicitiam olim contractam cum consonantia exua lance legeque pari me modo metiri observareque recognosces. Datum Vienne Sabato ante iudica.» (14) 922.

Robert Haas könyvtárigazgató szerint a levél nem autograph, hanem csak másolat, (valószínűen Cuspinianus kezétől).

Finck Henrik — ne tévesszük össze unokaöccsével, Hermannal, szintén zeneszerzővel — a zenei humanizmus egyik legérdekesebb alakja (1445—1527). Német származású, műveltsége lengyel, de stílusa ösztönösen német. Azok közé a mesterek közé tartozik, akik Lengyelországban nyerték kiképzésüket. János Albert, Sándor és Zsigmond lengyel királyok udvari zenésze. Hermann Finck a Practica Musica, (Wittenberg, 1556), előszavában idevonatkozóan a következőket írja :

«Exstant melodiae, in quibus magna artis perfectio est, compositae ab Henrico Finckio, cuius ingenium in adolescentia in Polonia excultum est et postea regia liberalitate ornatum est. Hic cum fuerit patruus meus magnus, gravissimam causam habeo, cur gentem polonicam praecipue venerer, quia excellentissimorum regis Polonici Alberti et fratrum liberalitate hic meus patruus magnus ad tantam artis fastigiam pervenit.»

A lengyel királyoknak a történelem folyamán annyiszor megnyilatkozó bőkezősége és művészetrájonngása segítette pályáján Heinrich Fincket. A XV. században a lengyel művelődés aranykorát éli. Ekkor születik Koper-nicus Miklós és ekkor támadnak Krakkóban a nagy lengyel szobrász, Vit Stwosz plasztikai remekművei. Ekkor kezd nyugatra áradni a lengyel tánc és a lengyel dal, az alla polacca, a chorea polonica, a polnischer dantz és a polnische Stückerlein, népszerű lenni a polnische Geige, a lengyel hegedű, melynek Magyarországon is nagy divatja lesz, s ekkor lengyelesedik át sok német, akiket felszívott az ország műveltsége. Mantuani úgy hiszi, Finck és Celtes Ingolstadtban találkoztak. Moser szerint a találkozás Krakkóban történt, ahol Celtes 1489—1491-ig tartózkodott és ahol Finck a levél, valamint unokaöccse állítása szerint a királyi kórus tagja. Finck állítólag még ekkori, első lengyelországi tartózkodása alatt elhatározta, hogy idegen udvarokat is felkeres. Így jutott el, talán éppen Celtes tanácsára, Mátyás udvarába, ahol a király gazdagon megajándékozta. Maradt-e huzamosabb ideig nálunk vagy csak vendégeskedett, mint Barbiriau, nem tudjuk. Mindenesetre művészetét valamilyen formában produkálta, akár mint énekes, akár mint zeneszerző, ha már a király gazdagon megajándékozta. Budáról Bécsbe sietett, ahol a humanistáktól megtudta, hogy Celtes Ingolstadtban van . . . A lengyel udvarból Németországba ment, 1510—13-ig a stuttgarti udvarban látjuk, azután 1524-ig a salzburgi érseknél. Rasch idézett krónikája az 1527. évet említi halála esztendejéül, a British Museum egyik emlékérmé szerint 1445-ben született és nyolcvanhárom éves korában halt meg az öreg mester, unokaöccse szerint : «non solum ingenio, sed praestante etiam eruditione excelluit, durus vero in stylo».

Német dalai mutatják művészetének őszinteségét, gazdag érzésvilágát, egyházi darabjai konvencionális jellegűek, kemény motettszerkesztésre val-
lanak.

Egyik leghíresebb kiadványa : «Schöne auserlesene Lieder des hoch-berühmten Heinrich Finckens sampt anderen neuen Liedern, von fürnemsten diser Kunst gesetzt, lustig zu singen, vnd auff die Instrument dienstlich vor nie im Druck ausgehen.» (1536, kiadta Hieronymus Formschneyder). Eitner a Gesellschaft für Musikforschung VII. évfolyamában kiadott néhány him-nuszt, mottet és dalt tőle. Ambros a «Christ ist erstanden» ötszólamú szer-
zeményét gótikus székesegyház tornyaihoz hasonlítja, őszereje néhol már Händelt sejteti. Fincket érzelmességével, igénytelenségével, keménységé-
vel, «echtdeutscher Meisternek» mondja.

X.

Már a középkori fejedelmi udvarok és főúri kastélyok egyik legkedveltebb hangszer a lant. A Cortigiano is megemlékezik róla. Képzőművészetben, irodalomban sokszor szerepel, Hans Sachs isteni eredettel ajándékozza meg. Láttuk 1453-ban, a fácán-ünnepen a lant és az énekhang kombinációját. Boccaccio Decamerone-jának első napján a királynő parancsára Dioneo lantját, Fiametta violáját veszi és együtt kezdenek játszani táncdalt. Ludovico Sforza

Zenélő nők. Martin le Franc kézirat *Champion des Dames*
c. művéből. XV. század. (Grenoble.)

kedvese, a Leonardo da Vinci által megörökített Cecilia Gallerani is lanton játszott. A XV. században nemcsak a fejedelmek, a városok is igénybeveszik a lantosokat. Malines kölcsön kéri a badeni örgróf lantosait, az 1488–89. városi számadásokban olvasunk a szász herceg és a császár lantosairól. A német lantosok különös kedveltségnek örvendtek Európaszerte, még a savoyai, bourgognei és provençei udvarokban is német lantosokat találunk. 1401-ben a savoyai udvarban él Henry, «alamand menestrier de cordes», megbízással Németországba küldik 1410 nyarán. Vakmerő Károly udvarában 1467–1469-ben Henry és Lyenart Büchlin Wouter van Berchem-nel együtt játszanak. A német gyártmányú lantokat is szerették, 1469-ben Vakmerő Károly Molhans német kereskedőtől három német lantot vett, címerével díszítve, darab-

ját tizenöt fontért. Az Aix en Provence-i udvarban, a XV. században Lallement nevű, nyilván német lantos, játszik 1469—1470-ig. Ugyanitt találunk faiseur de lutz et chariots-t, lant- és talyigakészítőt, Strasbourgban pedig lantkészítő ácsmestert. Bloisban Charles d'Orleans tart lantosokat. A Valois-k alatt a lantosok a királyi kamara (chambre royale), személyzetéhez tartoztak. 1454-ben Jó Pülöp Németországba megy, a regensburgi diétára, Bernben, Vauldréban, Guisburgban lantzenével üdvözlük.

A szép, ifjú Marie d'Angleterre, VIII. Henrik nővére, férjhezmegy a negyven évvel idősebb XII. Lajoshoz. Jean Bouchet a korabeli szájhagyomány alapján megírja, hogy a házasság csak énekekre és lantjátéokra szorítkozott. A királynő így beszéli el a hajnalra virradást :

Lors i employois mont art a diuisier
 A bien chanter et a chytarizer
 Qu'il prend un plaisir mirifique
 — — — — —
 Quant il estoit aucunefoiz malade
 Je lui venois presenter une aubade
 Puis le baisoi tout gracieusement.

Azonban a házasság mégis csak három hónapig tartott. Beteljesedett Brantô me jóslata, aki megmondotta, hogy az ifjú menyecske az öreg királyt egyenesen a paradicsomba viszi (le meneroit tout droit au paradis). Velence valladolidi követének, Badoer-nek jelentése szerint (1513 szeptember 16), Katolikus Ferdinánd spanyol király igen haragszik X. Leó pápára, azt mondja az egyházfejedelemről, csak arra való, hogy lanton játsszék : E Qui disse grandissimo mal del Papa, dicendo ch'el non val niente si no di sonar liuto. X. Leónak az erdélyi Bakfark Bálint is lantosa volt. Bakfark 1565-ben Zsigmond Ágost lengyel királynak ajánlott tabulaturája előszavában megemlékezik a pápáról : «Nam Leone decimo tantum accessionis et ornamentis accepit haec Musices ars, ut eam ad summum ille fastigium perduxerit. Summopere enim musicos ornavit et complexus est, illis favit, et te omni liberalitatis genere (ut erat vir ad largiendum propensissimus) musices professores ita est persecutus, ut nullunquam tempore ars haec magis floruerit : ut multos illa praestantissimos protulerit, qui praeclara etiam artis monumenta post se reliquerunt et etiam amplissima sunt munera consecuti.» (Catalogo della Biblioteca del Liceo Musicale di Bologna, Compilato da Gaetano Gaspari. Vol. IV. Bologna, 1905.) A ferrarai udvar lantosai már közel visznek Budához. Nemcsak az előkelők gyönyörködtek a lant hangjában. André Pirro kutatásaiból tudjuk, hogy a strasbourgi egyetem tanulói 1470-ben lanttal szórakoztak, a templomok ajtajában vak lantosok koldultak. Guillebert de Metz a Description de la ville de Paris 1434-ben elmondja, hogy a rue de Prouvellesben, Jacques Duchie hostel-jében egyik teremben szép lantok láthatók ; nyilván műgyűjtő lehetett a tulajdonos.

A festészetben is gyakori motívum a lant. A párisi Bibliothèque Nationale «Aranygyapjú» kéziratának egyik miniatürje Jason és Creusa lakodalmát ábrázolja, a háttérben emelvényen három zenész áll, köztük egy lantos, akik a vendégekkel együtt bámulják a tűzokádó sárkányoktól körülvett Medeát. A XV. században a Niccolo da Foligno által festett Szűzet (Bologna), éneklő, valamint lanton, hárfán, tamburinon, triangulumon játszó angyalok veszik körül. Lorentino d'Arezzo három énekest szerepeltet, violával, síppal, lanttal és tamburinnal kísérve.

Eloy d'Amerval La Grande Diablerie-je pontosan tudósít, mit fizettek a XV. században egy lantosnak. A sátán elmondja, hogy az előkelők a lármás fuvó hangszerek után a lantosokat hallgatják. Mindegyik egy forintot kap, melyet kezébe csusztatnak :

Gagnant chascun un beau florin
Qu'on leur glisse dans la main.

Felelnünk kell arra a kérdésre, milyen hangszer volt a XV. századbeli lant? Az irodalmi és történeti források összecserélik az elnevezéseket, azért ismertetjük az egyes típusokat, amelyek alapján mind lantváltakozatok. A németül Cisternek nevezett hangszer a gitárhoz hasonlít ; ezt látjuk a Luca della Robbia firenzei énekes karzatán, (1430) ; pengetett fiedel: Tinctoris lyrának, lantnak nevezi, vulgus eam ubique leutum appellat. Szerinte ebből a lyrából többféle típus fejlődött ki : «Siquidem hispanorum invento : ex lyra processit instrumentum, quod ipsi ac Itali violam, Ballici vero dimidium leutum vocant. Que quidem viola in hoc a leuto differt : que leutum multo majus ac testudinum est : ista vero plana : ac (ut plurimum) ex utroque latere incurvata. Alia tamen viola est : a grecis (ut ajunt) comperta : non solum forma (sicut olla) differens a leuto : sed etiam chordarum dispositione ac pulsatione.» Melozzo da Forli angyalainak lantjain tizenegy húrt látunk, ötös kórusban, kettes csoportokban, egy húr külön. A ferrarai Palazzo Scroffa Calcagnini menyezetére Ercole Grandi tizenegy húros lantot festett. A Robbia ábrázolta lanton öt hürkórust látunk, négy húrpárt és egy diskanthúrt.

A németek a citharat plektronnal pengetik, míg az olaszok ujjal. Mersenne a citharát ceterának nevezi, s azt mondja, hogy Itáliában jobban elterjedt, mint Franciaországban. A XV. és XVII. század magyar írói nem tesznek különbséget citera, hegedű és lant között. Ez azonban még nem ok arra, hogy Mátyás korának mai történetírói is citerát emlegessenek. A citera népies paraszt hangszer, míg a cister körtealakú gitárszerű hangszer, a középkorban citole-nak hívták. Praetorius öt fajtáját sorolja fel : a négy húrpáros olasz cister hangolása *h g d e*, a francia cister *a g c d* hangolással ; ez a hangszer «illiberalis, sutoribus et sartoribus usitatum instrumentum», tehát olyanok játszanak rajta, akik nem mesterei a szabad művészeteknek : vargák és

szabók. Másodszor az öthúrozatos cister, harmadszor a hathúrozatos hangszer, különböző hangolásokkal, negyedszer a nagy hatszoros húrozatú cister, ötödször a tizenkét húrozatú cister. Ma a cister alatt zithert értünk, mely a Scheitholtznak tovább képzett alakja, bajor, osztrák, cseh, svájci földön : citera. A múlt század derekán és második felében divatosak voltak nálunk a citera-klubok. Tinctoris szerint a lantnál altera vero (manus) aut digitis ejus aut plectro : chordas ipsas percutit. A magyar források 1427-ben említik az első lantost, akit Gergelynek (Gregorio Lalthus) hívtak. A XVI. századból sok adatunk van a lant magyarországi elterjedésére, XV. századbeli önálló lantkultuszról nincs tudomásunk, de semmi kétség, hogy a hangszer a magyar főúri kastélyokban igen népszerű lehetett s nemcsak énekkíséretül szolgált.

Mátyás udvarában találjuk a kor egyik leghíresebb lantosát, Pietro Bonot. Caesare Valentini ferrarai ügynök 1486 augusztus 3-án írja Pozsonyból urának, Ercole hercegnek, hogy Mátyásnak és Beatrixnek nem okozhatna nagyobb örömet, mint ha elküldené Messer Pietrot, a kiváló lantost (bon cytharista), néhány hegedűs kíséretében, cum quelli dale violete. (Dipl. Eml. III. 143.)

Még két magyar vonatkozású forrást találunk Pietro Bonóról. Az egyik Beatrix királyné levele nővéréhez, Eleonorához, Pietro Bono Ferrarában hátrahagyott családja érdekében, Bécsből, 1488 május 11-i dátummal : a királyné igen kéri nővérét, tegyen eleget óhajának, mert a művész játéka vigasztalás (refugio), volt betegségében. (Dipl. Eml. III. 410.)

A másik forrás Pietro Bono Bécsből 1488 január 13-án kelt levele Francesco Gonzaga mantuai örgrófhhoz, Beatrix unokahúgának férjéhez. Bertolotti közölte egész terjedelmében a mantuai levéltárból, s töredékesen a Beatrix-okmánytár. A lantos e levelében boldogan dicsekedik, hogy a magyar király és királyné milyen gyönyörűséggel hallgatják játékát :

... «Iterius adesso me ritrouo appreso le Mta de li Sri Re e Regina de Ungaria auanto li conspecti de li quali anchora ho magnificato la S. V. III. como debitamente sono obligato : del che no bono testimonio el Sre Borsio de Coreza da li quali ho carecie assay et spero hauere qualche ben graciosa-mente me vedeno et desidereno el sonar mio et se ale Mtà loro compiacesse non me partiria may de qua.»

Pietro Bonot a kortársak mint a leghíresebb lantművészt ünneplik. A szigorú Tinctoris is magasztalja a De inventione et usu musicae-ban, mint előadó és alkotó művészt ... «In lyris sive leuto plurimi praecipue Germani eximie sunt eruditi. Siquidem nonnulli associati supremam partem cujusvis compositi cantus cum admirandis modulorum superinventionibus adeo eleganter ea personat, ut perfecto nihil prestantius. Inter quos Petrus Bonus, Herculis Ferrariae Ducis incltyti lyricen (mea quidem sententia) ceteris est preferendus.» Antonio Cornazano, aki koreografiai írónak is kiváló, az Il libro

dell arte del danzare-ban idéz egy ferrarai közmondást : aki e földön a túl-világ szépségeit akarja élvezni : hallgassa Pietro Bono játékát :

Chi vole passare da un mondo all' altro
 Odi sonare Pierobono
 Chi vole trovare el cielo aperto
 Provi la liberalita del duca Borso
 Chi vole veder el paradiso in terra
 veggia Madonna Beatrice in su una festa.

Jellemző, hogy a ferrarai felfogás Pietro Bono játékát, Borso d'Este herceg bőkezűségét és Madonna Beatrice ünnepségeinek pompáját együtt emlegeti.

Paolo Cortese De Cardinalatu című munkájában szintén szól Pietro Bonóról és játékáról : antea enim Petrus Bonus ferrarensis et hi qui ab eo manarunt, frequenter per hyperboleon itineratione utebantur, necdum erat cognitus hic singulorum colligadonx (!) modus quo maxime aurium expleri sensus cumulata suavitate potest, quod idem fere esset de hispana lyra dicendum nisi eius equalis lautaque suauitas soleret aurium satietate sperni longiorqui similitudo uideretur quam expectari aurium terminatione posset.

Aurelio Brandolini, akivel mindjárt találkozni fogunk Mátyás udvarában, De laudibus Musicae címmel írt egy kis művet, mely magasztaló ódát tartalmaz Pietro Bonóról (ugyanő zengte Squarcialupi dicséretét is). Brandolini kéziratosa műve a luccai székesegyház kanonokjainak könyvtárában van. Az óda még nápolyi tartózkodása idején készült, amikor Brandolini és Piero Bono Ferdinánd szolgálatában álltak. J. D. Mansi luccai püspök közli az óda bekezdő és záró sorait egyik művében.

Inter Pieridum Vates clarissime alumnus
 Unica lux Phoebi gloria summa lyrae
 Accipe parva quidem Tyrreni munera Lippi
 Sed tibi quae procerum nemo dedisse queat
 Sed quia nime agimus Ferrandi munere vitam
 Haec tibi Ferrandum mittere dona puta.

A befejezés :

Huc ades ad nostros citharamque et carmina cantus
 Affar ab imparibus vecta elegia modis.

Battista Guarino seniore nyolc distichont ír hozzá : Ad Petrum Bonum chitaristam rarissimum, és Orfeuszhoz hasonlítja. A költeményt a ferrarai könyvtár egy kézirat kolligatuma őrzi. Raphael Volaterranus (Raffaello Maffei), Commentariorum Urbanorum Libri octo et triginta. Basiliae 1530 művében, a hangszerekről szóló fejezetben szintén megtaláljuk Pietro Bono nevét : Leutum vocant fortasse a leuvre et loco plectri penna percutitur

In quo excellit Petrus Bonus ferrariensis. (1288. l.) Phillipo Beroaldo humanista dagályossággal magasztalja versében.

Epigramma ad Petrum Bonum citharedum.

Iam cedat Thamyras : iam Methym, Aryon ;
cedant Threiciae, plectra canora lyrae :
cedat Amphyon Diriaeus cedat Olympus
Et Thymothei docta Limio chelis.
Et cum Trapandro cedat crinitus loppas.
Blandae Chironis babyla nubigenae
Cedat et archadicus deus ; et patarerus Apollo
Et lyrici Vates : Thespiadum chorus.
En cytharedus adest aevi noua gloria nostri
Petrus cognomen ex bonitate trahens.
Hic celeri dulces percurret pollice neuros
Et mouet artificii nobilitate manus.
Exprimit hic fidibus resonanti verba canoris :
Est testudo loquax huius arbitrio
Perstringuent acies oculorum et lumina fallunt
Petri docta manus articulis leues.
Hunc volet infernus tartarensis pater.
O Bone ter foelix : qui post tua fata : tonantis
Aut Iouis elysii qui cytharedus eris.

Pietro Bono arcvonásait Giovanni Boldu, a velencei festő és kispasztikus örökítette meg. Boldu Pietro Bono érme megvan a párisi Bibliothèque Nationale Armand gyűjteményében. Felirata : Petrus Bonus Orpheum Supans (superans) Opus Ioanni Boldu pictoris. Az érem mell-alakot ábrázol, fürtös haja hosszú, sapkával borítva, orra nagy, erősen mintázva. Arca éppenséggel nem mondható szépnek. A másik oldalon a meztelen szárnyas génusz ülő helyzetben, bájos kecsességgel lanton játszik.

Giovanni Boldu «pictor venetus» nevét latinul, görögül, sőt zsidóul írja. Ez a tudós írásmód Páduából származik. Mantegna, aki Páduában élt, Szent Sebestyént ábrázoló képén görögül írta alá magát. Friedländer nyolc érmet ismer Boldutól, az 1457—66-ig terjedő időből.

Boldu érmét első ízben a Museum Mazuchellianum XVIII. századbeli érmészeti kiadványában találjuk, (I. kötet XXII. tábláján a második érem Petrus Bonus). A hozzátartozó szövegből, mely a XXIII. táblán olvasható, kiderül, hogy sokáig összezavarták Pietro Bono-t a lantost, Piero Bono Avogario ferrarai astrologussal és orvossal.

Boldu érmét legújabban kiadta G. F. Hill, A Corpus of Italian Medals of the Renaissance before Cellini. Cambridge. (No 416, 79 Plate.)

Sigismondo Fanti a Triompho di Fortunae (Vinegia, 1526) c. művében a harmadik melléklet hátsó oldalán látunk Pierobono felírással, lanton vagy mandolinon játszó alakot, amelyről azt hihetnők, hogy a lantos képmása.

Hangszeres női alak a velencei San Marco könyvtár Corvinájából.

De ez az alak többször előfordul, más névvel is, csupán jelképes alak, nem arckép. Ugyanez alak alatt olvassuk : Gentile, Frontino, Zeto, Serafino, Todeschini, Il Modenese, Il Genovese, Il Senese. Ugyanott az orgonajátszó alak alatt Antonio Ferrarese és Alda Ferrarese, a hegedűsök (viola) között Agostino Ferrarese.

Pietro Bono származását, életét, Luigi Napoleon Cittadella olasz történét-író igyekezett megvilágítani a ferrarai levéltár iratai alapján, még a hatvanas évek végén. Pietro Bono neve 1452-ben fordul elő először egy okiratban. Atyját Baptista de Borzeris-nek hívták. Anyja Marguerita, Blasius Teutonicus leánya, így anyai ágon német származású. Felesége Antonia, a velencei születésű Marco leánya. A Burzellis néven kívül az iratokban még a Bruzellis és Burzeris nevet is megtaláljuk, ezek a Bruxelles változatai, ami Bruxelles-i eredetre mutatna. Van der Straeten-nak azonban a legszorgosabb kutatás mellett sem sikerült Pietro Bono nyomára jutnia a belga levéltárakban. Ezidőszerint nincs adatunk, hogy a lantos valóban flamand származású.

Az egykorú Caleffini krónika a következőket írja Pietro Bonóról :

A Pietro Bono dal chitarin
L'ha habuto piu de mile fiorini
Tra de fachin et de suo sonare
Ch'il non ha briga de sbarbirare

A széljegyzetekben olvassuk, hogy Bono Borso d'Este borbélyja volt. Nem arról van szó, hogy Pietro Bono borbély volt, hanem hogy : barbiere del Duca. I. Borso 1450—1471-ig uralkodott Ferrarában, lehetséges, hogy a lantos atyjától, akit az okiratok Maestro Battistának neveznek, valamilyen orvosi jártasságot sajátított el, mellyel ura egészségét ápolta. A középkorban, de még az újkor első felében is szokás, hogy a zenészek a zenén kívül, valamilyen «mesterséghez», rendszeren az orvosláshoz, értenek. Még 1633-ban is találunk Eszterházy Miklós nádor szolgálatában egy Cézár nevű hegedűst, akiről a konvenciós könyvek feljegyzik, hogy tartozik borbély-mesterséggel is szolgálni urát; a nádor udvari orvosa volt. De Pietro Bono nem állott a közönség rendelkezésére, mint a Beatrix-okmánytár forrásmegnevezés nélkül való közlése alapján gondolni lehetne. Erre nem is volt szüksége, mert nemcsak játékaival keresett sokat, hanem amúgy is gazdag ember hírében állott. Ferrarában házai voltak és szántóföldjei. A krónika azt is elmondja, hogy Borso átengedte neki a hordárok vámjából befolyó összeget (dazio dei facchini), ami évi ezer forintot meghaladott. A herceg rendkívül nagyrabecsülte lantosát, aki bizalmasa volt. A Bertolotti által kiadott levél, melyet csak töredékben közöltünk, sok érdekes részletet tartalmaz idevonatkozóan. Bono körülbelül húsz évig tartózkodott Ferrarában. Ott is halt meg, a San Dominico templomban temették el. Hírneve állandóan növekedett. A milanoi herceg 1456-ban egyik levelében írja róla a modenai hercegnek : crediamo il mondo non l'habia pare : azt hisszük, az egész világon nincs párja. Az egykorú iratok is állandóan a legnagyobb magasztalás hangján szólnak róla, majd «praeclaris et insignis familiaris nostri ducis», majd «praestantissimus artis musicae et singularis magister a chitarino, cujus fama per totum diffusa est orbem», majd «corona omnium musicorum». Cittadella kutatásai alapján Pietro Bono

legalább is anyai ágon német származású, de az idők folyamán italianizálódnia kellett. Ezért különös, hogy Tinctoris, aki Nápolyban személyesen is ismerhette, a németek között említi. Műsora az olasz táncdalok: canzone di maggio, caccia, madrigal, frottola, strambotto, rispetto stb., melyek népszerűségéről már Simone Prodenzani szonettjeiben olvashatunk, mellette főképp a hangszeres rôn-del franceschi... Ezek lehettek a csodálatos »super-inventiones«, amelyekről Tinctoris áradozik.

XI.

Az orgona kamarahangszer jellegéről már szözlottunk, jelentős szerepéről is a házi zenélésben. A fejedelmi palotáknak éppen úgy dísze, mint a templomoknak. Lorenzo di Medici palotájában öt orgona pompázik, egyik orgonájának díszes homlokzatáról Vasari tájékoztat. Orgonistája a híres Squarcialupi, aki felavatta a firenzei Santa Maria del Fiore orgonáját 1436-ban.

Sok magyar templomban zeng az orgona. Eger, Esztergom, Kőrmöcbánya, Bártfa orgonás városok. Kolozsvár tíz aranyforint évi fizetést adott az orgonistának, ami ugyan nem sok, mert ugyanakkor a porkoláb nyolc, a jegyző pedig harminckét forintot kapott, de az orgonistának nyilván sok mellékes keresete is lehetett. Mátyás követve atyja, Hunyadi János hagyományait, aki 1452-ben a felsőbányai egyháznak lehetővé tette orgonaépítését, visegrádi palotájának kápolnájában remek ezüstregiszterű orgonát állíttatott fel. Oláh Miklós leírásából ismerjük: »Introrsus ad latus area, in radice montis qua pavulo elentior (!) est, extat sacellum amoenissimum operibus musaicis, item aliae etiam promaiori parte aedes; stratum in quo instrumentum est musicum pretiosum, quod vulgo organum vocat, fistulis nonnullis argenteis ornatum.»

Mátyás orgonái már nemcsak ajakjátékos, de nyelvjátékos orgonák. Az ezüst- és aransípok a XV. században igen divatosak. A sípok változatosságával lépést tartott az orgonahomlokzat díszítése. Az ólom és ónsípokat eleinte befestették cinóbervörösre s a fafoglatot barnára. Csakhamar kezdték a sípokat ezüstözni és aranyozni. Freeman angol orgonatörténész mondja, hogy az angolszász orgonákat már a VIII. században ezüstözték és aranyozták, ez a szokás Bizáncból került Angliába. A bizánci császároknak ezüst és aranyorgonáik voltak. XI. Lajos 1482-ben az Embrun-i Notre Dame székesegyháznak remek ezüstsípú orgonát ajándékoz. A Tours-i Szent Mártonról elnevezett székesegyháznak szintén ezüstregiszterű orgonája volt. Oláh Miklós leírását tehát valóban fogadhatjuk el. Itáliában festményekkel is díszítették a redőnyszekrényt, így Bellini a velencei Szent Márk székesegyház orgonáját, Holbein a baseli székesegyház orgonáját ékesítette festménnyel. Franciaországban gobelinszerű függönyökkel borították a redőnyszekrényt. Az orgonadekoráció történetírói a díszes, nyitott redőnyű orgonát, melynek ezüst sípjain a színes üveglakokon áttörő fény szikrázva csillog, óriás ereklyetartóhoz hasonlítják.

Mátyás visegrádi és budai orgonája ismeretes, utóbbi állítólag négyezer sípos(?). A reimsi székesegyház 1469-ben épült orgonájának kétezernégy száz sípja van, bajosan hihető, hogy ezt a monumentális orgonát Mátyásé még ezerhatszáz síppal fölülmúlta volna. Orgonái méltó versenytársai lehettek azoknak a renaissancekori díszes angol, francia, olasz, német, hollandi stb. orgonáknak, melyeket a történelem viharai, az idők viszontagságai megkíméltek s szépségüket ma is teljes pompájukban csodálhatjuk.

Az orgonaművészek többnyire egyházi férfiak, az orgonakészítő mesterek még inkább; akad közöttük plébános, káplán, de sekrestyés is. Történetíróink és zenetörténetíróink gyakran emlegetnek egy István nevű orgonakészítőt, Mátyás, illetve Beatrix Firenzébe küldötte Squarcialupihoz, hogy «megtanulja» az orgonakészítést.

Ez az adat először Reumont Alfred Lorenzo di Medici monografiájában bukkan föl. Reumont — miután részletesen szólt Squarcialupiról — azt állítja, hogy Mátyás 1483-ban egy István nevű papot Budáról Lorenzo udvarába küldött, hogy «megtanulja» az orgonakészítést (mit Mathias Corvinus Empfehlung ein Geistlicher, Namens Stephan aus Ofen, eintraf sich im Orgelbau zu unterrichten). Ez a felületes közlés félrevezette történetíróinkat, akik Stefanot mind Squarcialupi tanítványát szerepeltetik. Már találkoztunk 1474-ben a nápolyi udvar számadáskönyveiben Stephano di Paone da Salerno-val, a legkiválóbb nápolyi orgonakészítő mesterek egyikével, aki Ferdinánd számára dolgozott, majd Beatrixot követte Magyarországra. Neki nem kellett semmit sem megtanulnia, volt olyan jó orgonakészítő, mint Squarcialupi (nem előadóművészetéről beszélünk), a tanulást csak Reumont találta ki. De különben sem tanulhatott volna Squarcialupitól, aki ekkor éppen százhárom éves lett volna. E tévedésre már Alfred Kade reámutatott. Egy okmány, melyet a Gaye-féle Carteggio közölt, megőrizte 1430-ból Antonio degli Organinak és családjának életkorát. Ez időpontban a művész már ötven éves, tehát amikor Reumont szerint Stefanot Mátyás Firenzébe küldte, százhárom éves volt!? Csánki és Berzeviczy, Stefanot magyarnak tartották, Balogh Jolán közölte elsőnek Stefano teljes nevét és Beatrix levelét a firenzei Medici-leveltárból, híven foglalva össze tartalmát: Beatrix jó indulatába ajánlja Stefanot, orgonamesterét, akit azért küldtek Firenzébe, hogy új orgonát készítsen: «per fare an organo da tela per noi et per la maesta del Signor Re consorte».

Magyarországon még nincs műhely, melyben a kor igényeinek megfelelő orgonát lehetett volna építeni, míg Firenze minden szükségességgel fel volt szerelve, ugyanakkor jóval közelebb fekszik Budához, mint Nápoly, ahol szintén mindent meg lehetett találni az orgonaépítéshez. Egy hét múlva követte Beatrix levelét Mátyás levele: augusztus 22-i dátummal. Mátyás sem említi sehol, hogy Stefanot tanítani kell az orgonakészítésre, csupán azt kéri, hogy segítségére legyenek, (vestrumque imploraverit auxilium). 1484 január 31-én Beatrix ismét ír Lorenzo di Medicinek, arra kéri, mivel attól tart, hogy Fra Stefano da Salerno-nak nincs elég pénze az orgonakészítés-

hez, támogassa anyagilag, a költségeket majd a királyné meg fogja téríteni. Balogh Jolán dolgozata, mely különben csak a Mátyás levelét adta ki, elkerülte Gárdonyi Albert figyelmét, aki újra kiadta Mátyás levelét, csatolva a két Beatrix-levelet, azonban a levél magyar kivonatában nem tud szabadulni Reumont befolyása alól s arról beszél mind a három levéllel kapcsolatban, hogy Istvánt, az «orgonakészítés megtanulása» céljából küldték Firenzébe.

További értesülésünk hiányzik, mi lett a sorsa Stefano da Salernonak, visszatért-e Magyarországra vagy Nápolyba ment s nem tudjuk, hogy a Firenzében készített orgona elkészült-e és Magyarországra került-e? Ez lett volna a visegrádi orgona?

A Velencei Museo Correrben látható egy pozitív, mely Mátyás király nevével kapcsolatban szerepel. A katalógus a leltár 57. darabjául említi a «preziosissimo organo»-t, mely Zenone Zen adományából került a múzeumba, s mint mondják — dicesi — Corvin Mátyás tulajdona volt. Készítette Lorenzo da

Pavia 1494-ben. A Szépművészeti Múzeum igazgatóságának megkeresésére a Museo Correr vezetősége az orgona származására a következő felvilágosítást adta : az orgona 1873 július 9-én Zenone Zen velencei patricius végrendeleti adományából került hozzájuk. Négy sor sípból áll, billentyűzetből, melyből egyetlen berakásos billentyű maradt fenn, egyik oldalon latin distichon és a készítő neve : «Laurentiis papiensis faciebat MCCCCXXXXXXXXXXIV», a másik oldalon pedig két görög felirat magasztalja az isteni kezét, mely a tökéletes művet alkotta. Az orgona mindig a Zen-család birtokában volt.

Részlet Jacques Barbiriau «Virgo Parens» kezdetű miséjének vezérkönyvéből. (Bécs Nationalbibliothek.)

Csak a hagyomány tulajdonítja Mátyásnak az orgonát, semmilyen hiteles bizonyosság nincs rá. (Venezia, 3 novembre 1938.) Az igazgató a továbbiakban Sansovino leírására hivatkozik.

Velencéről írt könyvében Sansovino a következőket mondja a zenetermekről szóló fejezetben (138. l. verso):

«Studi di Musica. Et oltre a no ci habbiamo diuersi studi di Musica con stromenti et libri di molta eccellenza de quali e nota do lo studio del Cavalier Sanuto, figliulo già di Gian Francisco a San Giovanni Decollato et lo studio del predetto Catarin Zeno; nel quale fra l'altre cose si vede un organo che fu di Matthias Re di Vngaria tanto harmonico et perfetto di tanto prezzo che i suoi lo conditionarono per testamento, che non vscisse giamai di quella famiglia».

Világos, hogy Sansovino a korabeli szájhagyománynak ad kifejezést, amikor az orgonát Mátyás királlyal hozza összefüggésbe és Sansovino a forrása annak az állításnak, mely az orgonát továbbra is Mátyás nevével emlegeti. Magyarországon nem tudtak a Museo Correr orgonájáról, de ismerték Sansovino közlését. Nyáry Albert báró minden magyarázata nélkül lenyomatta. Amikor megjelent Julia Cartwright könyve Beatrice d'Este-ről (London, 1899), ahol szó van Lorenzo da Pavia Mátyásnak készített orgonájáról, Kropf Lajos a Századokban közölt ismertetésében a kérdést egyszerűen úgy vélte elintézni, hogy az orgona nem lehetett Mátyásé, mert készítési éve 1494, amikor Mátyás már évek óta halott. Fögel József még tovább megy II. Ulászló udvartartása című könyvében (Budapest, 1913), Kropf Lajos idézett ismertetésére hivatkozva már éppen azt írja, hogy II. Ulászló Lorenzo da Paviánál rendelt orgonát.

A kérdés ilyen beállítása téves. Ismételjük: Mátyás halála után Beatrix 1500-ig Magyarországon élt, Ulászlóval házasságot kötött. Hippolit is több ízben itt tartózkodott s mindaketten továbbra is megtartották zenei udvartartásukat. Lehet, hogy az orgonát Mátyás rendelte, esetleg már csak Beatrix, de Budán. Unokahúgai, Beatrice, de különösen Izabella d'Este, akit Ariosto az Orlando Furioso-ban megénekel (Canto XIII, stanza 59), sokat dolgoztattak Lorenzo da Paviánál, talán általuk vagy Eleonora útján került Beatrix összeköttetésbe vele. Lehetséges, hogy az orgona, mely kamara-zenélés céljait szolgálta, Beatrix személyes használatára készült. Beatrix távozása idején kerülhetett Caterino Zen tulajdonába, aki mint diplomata, a budai udvarban is megfordult. Ezek mind feltevések, de a tényekből önként következnek. Sansovino megbízható író, semmiesetre sem találta ki az orgona, illetve Lorenzo da Pavia és Mátyás (Buda) közötti kapcsolatot.

Lorenzo da Pavia családi nevén Gusnasco, a XV. század egyik legtöbboldalú iparművésze, akit Sabba da Castiglione «eccellente e ingegnoso maestro nell'arte dei suoni»-nak nevez. Ismerjük életrajzát, melyet Carlo dell'Acqua írt meg. Pavia a XV. században fontos művészeti központ. Itt

vannak : Cristoforo Rocchi építész, Antonio Amadeo szobrász, Bernardino Rossi festő, Michele és Anselmo de Liombeni, Mantegna tanítványai, Angelo Testagrossa, a híres lantos, is páviai származású. Lorenzo Gusnasco, másként Lorenzo da Pavia, híres hangszerkészítő, azonkívül elefántesont és ében

Ferrarai mester: Zenélő nők. (Budapest, Szépművészeti Múzeum.)

berakások mestere, «intarsaiatore», bizalmas barátja Aldo Manuzionak, a könyvkiadónak, sőt ismeretségben van Leonardo da Vincivel is. A páviai gróf Ambrogio Albonesi kanonok, nagyhírű orientalista, áradozva magasztalja :

«Et de Te Laurenti Gusnasche quid dicam? Qui in lignario artificio quod paucis aut forsitan nullis antehac datum fuit, invenisti. Nam ut omittam, quod Ligneum quodcumque voluisti Musicae facultatis organum ita adfabre fecisti, ut nihil concinuis Musiei omnes inveniri posse haberentur» stb.

Izabellának mindenütt voltak ügynökei, nemcsak Itáliában, hanem Franciaországban, sőt Augsburgban is. Lorenzo rendkívül nagyműveltségű férfi, Izabella megbízottja, egyformán ért irodalomhoz, zenéhez, képzőművészethez, mindenfajta műtárgyat, képet, szőnyeget, gemmát, kameát, tükröt, könyvet vesz úrnőjének és mindenről tudósítja.

Armand Baschet találta meg s adta ki Izabella levelezését Aldo Manuzioval s ebben a kötetében felhasználta a Lorenzoval való levelezés adatait is. Olvassuk, milyen gonddal válogatják meg a papírt, melyre Aldo Manuzio nyomni fogja a marchesa számára készülő Vergilius, Ovidius, Dante vagy Petrarca köteteket. Lorenzo mindenféle hangszert készít: orgonát, lantot, clavicordiumot. Első levelében (1494), lantról tesz jelentést, majdnem kész, amikor eszébe jut, egy berakott csillag igen jól díszítené; úrnője véleményét kéri, szerinte az ében és elefántcsont jól illenének össze. Ugyanez évben Izabella új lantot akar, mely hangjához illik. A marchesa maga kísérte lanton énekét. Majd clavicordiumot rendel Lorenzonál, mert látott nővérénél, a Duchessa di Milano-nál (Beatricenál, a páviai kastélyban), «uno bellissimo et perfectissimo clavicordo-t» (Mantova, március 12, 1496).

Lorenzo Gusnasco Mátyásnak készített orgonájáról megemlékezik életrajzírója, dell'Acqua is. Még 1880-ban jelent meg Nicolo Baroni, a Museo Correr akkori igazgatójának könyve a múzeumnak adott ajándékokról. A Zenone Zen által adományozott orgonáról az adományozás idején az olasz hivatalos lap, a *Gazetta Ufficiale* 1874 október 5. száma adott közlést (a végrendelkező hagyakozása 1873. július 9-én kelt). Az orgona magassága a játékasztaltól számítva egy méter és tizenkét centiméter; belső szélessége hetvenegy centiméter, a billentyűzetről már mondtuk, hogy csak egyetlen billentyű maradt meg belőle. A billentyűzet fölé az alábbi latin felirat van berakva:

«Quales astra sonos tales ego pulsa remitto

Si modo me facilis comprimat arte manus

Laurentius Papiensis faciebat MCCCCI,XXXXXIII.»

A bal oldalon görög felirat:

ΘΕΓΟΝΑΜΑΝ ΘΡΟΝΟΝ
ΟΥΡΑΝΙΩΝΤΕ
ΦΡΕΝΑΖ

Jobb oldalon szintén:

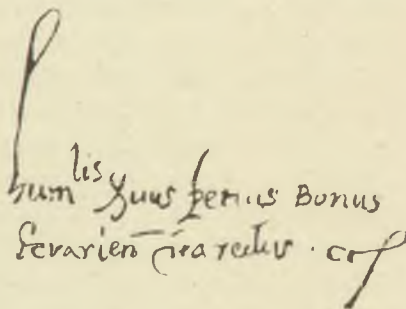
ΤΟΥΤΕΡΩΝ ΘΕΟΛΙΔΕΣ
ΟΝΗΤΟΥ ΧΕΛΠΕΣ
ΕΠΟΛΟΥΝ

Sansovino, aki az orgonát még tökéletes állapotban láthatta s hangjában gyönyörködhetett, «harmonico e perfetto»-nak mondja. Az olasz ízlés az orgonában a lány színeket kedvelte. A pratói vagy bresciai orgonakészítők világos, ezüstös fényű hangszereket gyártanak, mert honfitársaik az ilyen tónusokat szeretik. Miksa, a nagy orgonakedvelő is a ragyogó színekért lelkesedik. 1496-

ban, amikor Wolfgang Reichenauer reparálja az innsbrucki templom orgonáját, utasításul adja neki, «dasser den Hörnern und Pusaunen mer Winds gebe, dan er bisher getan hat».

Ez a velencei orgona emléke Mátyás nagyszabású keleti terveinek, melyek Magyarországot a török birodalom egyre fenyegetőbb nyomásától próbálták megmenteni.

Az orgona egykori tulajdonosának, Caterino Zen velencei követnek Mátyáshoz való viszonyáról tájékoztat alábbi munkája : «Dei commentarii del viaggio in Persia di Caterino Zeno e delle guerre fatte nell' imperio persiano dal tempo di Ussun Cassano Libri due. Venezia, 1558.» Ez a második kiadás, az első, melynek évszámát nem ismerem, eltűnt, egyetlen példányát sem lehet megtalálni. A második kiadást Nicolo Zeno rendezte sajtó alá Caterin jegyzetei alapján. Az I. kötet huszonnegyedik lapján (verso) Zeno magasztalja Mátyást mint «il piu illustre re in armi e in lettere che havessero mai non solo gli Ungheri ma tutti i regni della christianita». Mátyás Caterin Zent 1474-ben, perzsiai útja után, budai tartózkodása alkalmával lovaggá avatta, mint az ezévi április 20-án kelt privilégium mutatja. Az orgonáról nem történhetik említés, az csak húsz év múlva készül el. Ramuzio : Secondo volume delle navigationi e viaggi, (Venetia, 1559), kötetében Gian Maria Angioiello Ussun Cassano perzsa királyról írt krónikájában felhasználja a Magnifico Messer Caterino könyvét, de csupán a perzsiai tartózkodásról szól.

Pietro Bono aláírása. (Bertolotti: La musica in Mantova c. könyvéből.)

A Zen-családról Muratorinál találunk adatokat. Caterinről, Dragone fiáról és könyvéről szól Marco Foscarini, XVIII. századbeli olasz irodalomtörténész, a velencei irodalomról megjelent munkájában. A magyar történetírás figyelmét elkerülte Caterino Zen alakja és rajta keresztül Ussun Cassano (Uzun Hassan bey) kapcsolatai Mátyással. Utóbbiakról Vámbéry Ármin írt egyik dolgozatában, (Mátyás követi Perzsiában. Márki Sándor : Mátyás Emlékkönyv), a nélkül, hogy Caterin Zen budai időzését érintené, csupán a Velence és Perzsia összeköttetéseit tárgyaló okmánytár egyes darabjainak ismertetésére szorítkozik. A Szofi-családból származó Uzun Hasszán fellépése szorosan összefügg az Izlám kettészakadásával, a siizmussal. Uzun Hasszán legyőzte Timur utódját s úrrá lett Turkesztánon, majd II. Mohamed ellen fordult. Ekkor török uralom alatt állottak Tebrisz és az összes transzkaukázusi tartományok. A perzsa sereg 1473-ban döntő győzelmet aratott az Eufratesz partja mellett a törökökön. Uzun Hasszán diplomáciája lázas munkához fogott. Az európai fejedelmek új kereszteshadjáratát akarta megszervezni a török ellen. Elsősorban Velencét és Sixtus pápát nyerte meg az ügynek. A Signoria Caterin Zent bízta meg a nagyszabású vállalkozás előkészítésével.

Caterin Zen nemcsak kitűnő orátor, de rokonságban is állott a perzsa udvarral. Uzun Hasszán neje Giovanni trebizondoi császár leánya, Teodora, másik leánya, Violanta, felesége Nicolo Crespo duca dell'Arcipelago-nak, kinek házasságából négy leány született: Fiorenza, Marco Cornaro neje — leányuk Catarina Cornaro, a ciprusi királynő — Violanta, Caterin Zen neje, a másik két leány velencei nemesekhez ment nőül. Zen egyszemélyben Uzun Hasszán és Velence követe is volt. Ilyen minőségben járt el a pápánál, a római császárnál, sicíliai Ferdinándnál, Kázmér lengyel királynál és Mátyásnál, akit a török hatalom terjeszkedése aggasztott, mint a Dzsem-levelezés is bizonyítja. A nagy reményekkel induló hadjárat azonban csakhamar szerencsétlen fordulatot vett, 1473-ban Uzun Hasszán a tershani csatában megsemmisítő vereséget szenvedett, mint Caterin Zen augusztus 8-ról kelt jelentésében elbeszéli. Ugyanott olvassuk, hogy július 7-én érkeztek Uzun Hasszán táborába a magyar király követei. A velencei orátor velük együtt indul vissza s érkezik meg Budára, ahol Mátyás szívesen fogadja s lovaggá üti «lo fece con molto honore cavaliere, come dal privilegio fatto in Buda alli venti di aprile mille e quattro cento s settanta quattro si puo vedere».

Valószínű, hogy Caterin Zent, akit Sansovino mint hangszergyűjtőt mutat be, baráti viszony fűzte nemcsak Mátyáshoz, de Beatrixhoz is s így történhetett meg, hogy Beatrixtól került esetleg az egykori budai követhez Lorenzo Gusnasco orgonája, mely az idők folyamán, ismeretlen kezek között, sok viszontagságon ment át s az egykor díszes hangszernek csupán külső szekrénye maradt fenn. Mátyás és Beatrix velencei kapcsolatainak tüzetes kivizsgálása, a velencei levéltárakban még lappangó iratok, talán fényt derítenek majd az orgona kalandos sorsára is.

1489-ben halt meg az olasz Daniel mester, «gran organista», Budán. Ekkor Beltrandus Constabilis, a ferrarai herceg ügynöke, Beatrix megbízásából kéri urát, küldje el Giovanni Martinit Zsigmond osztrák herceg udvarába és vegye rá az ott időző Pál mestert, álljon Beatrix szolgálatába (1489 szept. 28). Két nap múlva maga Beatrix ír sógorának s értesíti, hogy tudomása szerint Maestro Paulo «uno egregio organista», szívesen jönne a budai udvarba s kéri, egyezzek meg vele méltányos ~~fizetésben~~ fizetésben, mert hamarosan szüksége lenne reá. November 20-án Beatrix megköszöni Ercolenek közbenjárását, tudja, hogy az új organista hangszerének nagy művésze. Ercole december 24-én válaszol. Ekkor már küldöttje, Giovanni Martini, értesülése szerint Magister Paulus Miksa udvarában tartózkodik; mihelyt Paulus ismét Zsigmond udvarában lesz, Giovanni Martini fel fogja keresni és reméli, Paulus elfogadja majd Beatrix feltételeit. Ez a Maestro Paulo a kor legnagyobb német organistája: Paul Hoffhaymer. Amikor 1490-ben Zsigmond leköszön és a hatalmat átadja Miksának, Hoffhaymer Miksa szolgálatába lép. Miksa nagyon ragaszkodik hozzá, minden-hová magával viszi, Linzbe, Regensburgba, Augsburgba, Bécsbe. Hírneve a messzi nyugati országokba is elhatolt; nemcsak mint organista, hanem mint a Gesellschaftslied mestere is nevezetes. Miksa császár igen kedvelt muzsikusa,

a Burgkmair—Dürer-sorozatban többször találkozunk alakjával. Barátja, Celtes Konrád, a humanista költő, ódában énekli meg Hoffhaymer művészetét. Észak-Németországból, Velencéből, Pannoniából is jöttek hozzá tanítványok s franciák bámulták művészetét :

Illi discipulos commisit Pannonos ora
Missus et extremo Teutonus oceano
nec Veneti talem cives sprevere magistrum
obstupuitque novos Vallica turba modos.

Hoffhaymer életrajzírója pannoniai tanítványul Dom Wolfgang Greffinger-t ex Crembs Australis említi. Alig hihető, hogy Celtes Krems osztrák városra gondolt volna a Pannonis ora kifejezéssel, sokkal valószínűbb, hogy Nyugat-Magyarországról keresték fel tanítványok. Az északnémetek : a Brumann-fivérek, a velencei : a már említett Dionisio Memo s a «Gallica turba» francia küldöttség, mely a cambrai-i liga megalakulásának évében (1508, egyúttal Celtes halálának éve), járt Ausztriában, mikor Miksa, II. Gyula pápa, XII. Lajos és Aragoniai Ferdinánd szövetkeztek a velenceiek ellen. Amikor 1515-ben a későbbi II. Lajos és Mária, valamint Ferdinánd és Anna a Szent István-templomban eljegyzésüket tartják, Ulászló magyar király nagyszerű játékáért lovaggá üti Hoffhaymert, aki ettől fogva «Ritt. Kaiserl. Organist.» Cuspinianus naplójában részletesen beszámol a nagyérdékű ünnepségről, külön kiemelve «Paulus musicorum princeps» szerepét. «Mos omnes inflatae sunt tubae et mirabilis auditus est concentus : simul cantores Te Deum laudamus pronunciabant. Et in organis magister Paulus, qui in universa Germania secundum non habet, respondit».

A Mátyás-kori diplomáciai emlékek kiadói Ercole Hoffhaymerhez küldött zenészt János Mártonnak fordítják. Kockázatos dolog tulajdonneveket lefordítani, de ez a János Márton a különböző okmányokban, majd Giovanni Martini, majd Jean Martin, majd Johannes Martin. Írtak róla Valdrighi, Canal, Bertolotti és Chilesotti, egyiknek sem sikerült nevét, következően nemzeti-ségét biztosan megállapítani. Izabella d'Este szolgálatában is állott. A mantuai kórusha két contraltot hozott, mind a kettőt Magyarországból, ahol Hippolit énekesei voltak.

Hippolit udvartartásában is több organista működött az esztergomi számadáskönyvek tanúsága szerint, főképp mióta az özvegy királynő annyi időt tölt a prímási városban. 1494—5-ben Farkas organistáról olvasunk, aki neve után ítélve feltétlenül magyar lehetett. 1495-ben itt van Frater Giovanni organista, 1487—1489-ig Johanne Thedesco organista in la Gejsa di Santto Alberto, azaz Német János organista az esztergomi Szent Adalbert-székes-egyházban külön szerződéssel (ogni anni de havere per conto de sua provisione due e vinti ducali). A kastélyban volt asztala, ott étkezett (la mensa in castello). A szerződés még 1492-ben is érvényben volt. 1492-ben meghaltott egy organista, mert «ad sepulturam organista»-ról olvasunk.

Az 1493. évi számadásokban szerepel *Frater Johannes franciscanus musicus venezianus et capellanus*, aki vagy karénekes vagy orgonista. Neve *Frater Johannes de Ragusa*. Az egri székesegyház orgonistája 1501-ben Ferenc, Szent Jakab-i plébános, 1503-ban György nevű orgonakészítő szerzetesről olvasunk, 1508-ban ugyanott Rinaldo nevű orgonistáról.

XII.

A trombita, a kürt már az Árpád-házi királyok idején szerepet játszott. Az Árpádok francia kultúrája francia szerzeteseivel, jongleurjeivel és *trouvère*-jeivel együtt nem feledkezett meg a francia muzsikusról sem. A trombitások Franciaországban igen fontos szerepet, sőt méltóságot tölthettek be.

Nem kell túlságos jelentőséget tulajdonítani a forrásokban előforduló hangszernevek különbözőségének. A kürt vagy trombita azonos hadi fúvóhangszert jelöltek. Pray említi, hogy már 1235-ben az udvar kürtöseinek élén áll Burdel ispán. Történetíróink téves nyomon járnak, amikor a XIII—XV. századig a magyar forrásokban előforduló trombitásokat egyszerűen zenészeknek gondolják. Élesen meg kell különböztetnünk az udvari méltóságot jelölő trombitást az egyszerű zenész-trombitástól. A tévedésre a legszembetűnőbb példát Fraknoi Vilmos nyújtja, aki Zsigmond királynak 1433-ban, Rómában, császárrá koronázása alkalmából Zsigmond trombitásairól ír. Zsigmond négyszáz személyből álló kísérettel érkezik Rómába, ahol május 21-től augusztus 1-ig időzik. Százat meghalad azoknak száma, akik felhasználva kíséretéből a kedvező alkalmat, kihallgatásért folyamodtak a pápához. A folyamodók között mindenféle rendűt és rangút találunk, főpapok kivételével. Tíz kérvényezőnél megjelölve, hogy udvarnokok, huszonkettőnél hogy fegyveres szolgálatot teljesítenek (*armiger, miles*), ezekhez hat «trombitás» is csatlakozik — írja Fraknoi, hat «sonator imperatoris». Andreas Bartholomei Vesprim, Georgius et Jacobus Nicolai de Buda, Clemens de Chan (Csáni), Petrus Georgius de Chan (Csáni). Ezek tehát mind nemesek, különböző kérésekkel fordultak a pápához, így Andreas Bartholomei búcsúengedélyt kért temploma számára. A folyamodók között találjuk Stephanus Bartholomei de Fanck-ot: *nobilis baro et miles Vesprim*, valószínűleg az előbb említett családból. Ezek a sonatorok egyáltalán nem közönséges trombitás-zenészek, akik a templomban vagy az asztali zenénél muzsikálnak. A trombita mint harci hangszer, mint a hőieség szimbóluma, mindenesetre kiváltságos szerepet biztosított játszójának, aki különféle privilégiumokat élvezett. Azonban a sonator imperatoris nyugati méltóság, a trompette du roi átültetése, elsősorban banderális kötelezettségekkel; már az előző évszázadban megtaláljuk «trumbatores domini regis nostri» néven. Nincs egyáltalán adatunk, vajjon ezek a trompette du roi-k maguk is zenéltek-e, talán csak bizonyos hadijelzéseket fújtak vagy egyáltalán csak tartottak zenészeket, illetve trombitásokat. A középkor a főúri muzsi-

kusok kora, hangzik az ellenvetés. De csak az alkotóké. A főúri trouvère, aki legjobb esetben maga kíséri valamilyen hangszeren a magaszerzette dalt, nem hangszeres virtuóz: ezek a jongleurok, menestrelek az alsóbb néposztályból kerülnek ki, ami érthető: a hangszeres virtuóz készség megszerzése kemény munkát, rendes gyakorlást követelt a tehetségen felül, kiváló mesterek oktatását, «inas»-éveket. Ezért olvassuk még a XVII. századbeli magyar forrásokban is a «trombitásinas, hegedűsinas» kifejezést.

Már Szép Fülöpnél a ministralli között megtaláljuk Tassinus Guilelmus Rex trompatorum-ot, (Bibl. Nat. Ms frs. 6762). A XV. században megkülönböztetnek trompette de guerre-t és trompette de menestrier-t. Előbbiek főnemesei, utóbbiak köznemesei, gyakran polgári származásúak. A XVI. században, I. Ferenc idejében látjuk a Trompette de la Grande Ecurie-t és a Trompette de la Maison Militaire-t. Franciaországban a trombitások között sok a nemes, a XVIII. századig e hangszer heroikus hangja s jelképes jelentősége miatt a nemesek körében igen népszerű. A német trombitás céh is gondosan ügyelt, hogy valamilyen ágrólszakadt vándormuzsikus ne kerüljön tagjai közé, csak törvényes származásút vettek fel.

Általában a sonator imperatorisnak, valamint a trompette du Roynak kevés köze volt a zenéhez. Legfeljebb a hadi jelzéseket fújták, melyekről már Machiavelli megemlékezik. Ezek eleinte, mint Merész Károly hadi

Mátyás orgonája a velencei Museo Correrben.

szabályzatából kiderül, elég kezdetlegesek, de a XV. század vége felé már egyre változatosabb formát öltenek. Sajátságos, hogy Fraknoi nem gondolt arra, hogy szegény trombitás muzsikusként nem igen lehetett módjában templomi kegyúrnak lennie. Az énekesek néha felvitték magasabb egyházi stallumokig, egyetlen egyházi énekes püspököt ismerünk, Maraschi Bertalant. A rézfúvó művészet ekkoriban még nem talált főúri műkedvelőkre. A *trompette de guerre* katonai szolgálati megjelölés banderális vonatkozásban. A *trompette de menestrier* jelöli a tulajdonképpeni zenészt.

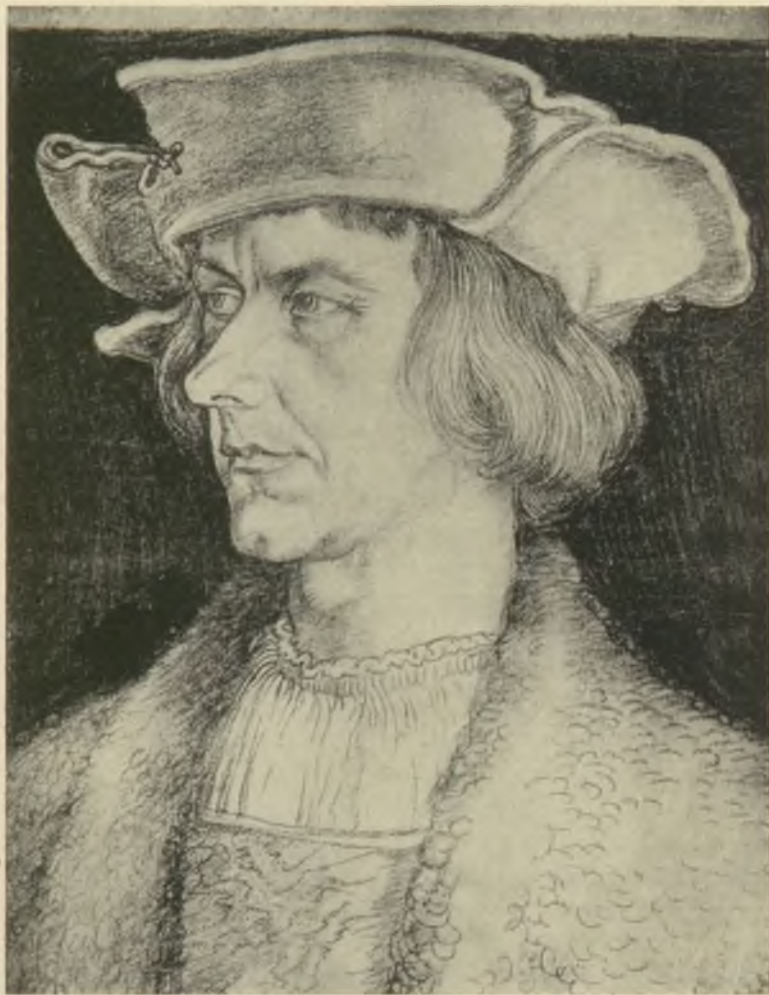
A Beatrixért utazó küldöttség odamenet is Ferrarán vonult keresztül. A modenai levéltár 1476. évi C 93 rendeletéből tudjuk, hogy Ercole húsz aranyforintot fizettetett a magyar küldöttség tizenhárom trombitásának.

Nyáry Albert báró a Hippolit-kódexről írva, azt mondja, hogy nálunk a XV. és XVI. században a katonai rendfokozatokban a trombitások főtisztai állást foglaltak el. Hippolit egri trombitásai között Pélyi, Urai, Banyarczy és Ujjfalvi, vagyonos úri családok ivadékai, a többi banderális zsoldos nemes módjára, saját vezényletük alatt álló lovasokkal szoktak volt a zászlós urak és egyháznagyok szolgálatába szegődni, s lószámra húzott fizetéseiken felül még külön egyenruhákban és pénzdíjakban részesültek. A főtszt kifejezés nem pontos, hadi rendfokozatot viseltek, erre mutat a későbbi időből a «trombetta maggiore» megjelölés. Hippolitnak Esztergomban hét trombitása volt, A számadáskönyvek szerint trombitások: Andreas de Peste, (1489), Antonio (1491), Bartolomeo, (1494—95), Beatrix kürtösei (1494—95-től) Hippolitot kötelesek szolgálni huszonöt lóval: Zohanne de Nitria, Zohanne e Stiria, Francesco Dobos (alighanem dobos volt), Paulo de Capek Urbano, Antonio Grande Giovanni di Pest. Érdekes megjelölés: Biasjo trombetta del Castello (1489), Cristofano tubicinator, (1491—95), Dionisio, (1491—1495), Georgius Tubicen (1492—94).

Újból találkozunk a Zohanne de Nitria, valószínűen Nyitrai János névvel. Ugyancsak előfordul Zohanne de Pest, aki nem más, mint a már említett Giovanni de Pest, Pesti János. Írják Johane de trombetta-nak is. Zohanne tubicinator (1489) két lóval köteles szolgálni. Giurko magyar névre mutat, Gyurka trombitás 1491-ben szerepel, 1489-ben is találunk Giurcho nevű tubicinatort, a kastélyban szolgál. Nehéz eldönteni, ugyanazon személyről van-e szó. A számadáskönyvek névírásának és hangszermegjelölésének nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítanunk. 1491-ről: Dyonisios tubicinator, Symone tubicinator és Cristoforus tubicinator van említve; 1493—4-ről négy tubicent találunk: Simon, Valentinus, Georgius, Dyonisius, azután ismét ötöt: Albertus Ruppel, neve után német, Mathias Christoforus, Laczó aliter Ladislaus, Thomas Selpoker. Külön szerepelnek Ladislao és Mathia a Libro dei salariati-ban (1489), majd 1494—95. években: Simone tubicinator 1491—94-ig szerepel és Thomaso trombitás 1489-ben, de 1490—95-ig is. 1494-ben szerepel Giure Tott

valószínűen Tóth György, azután tubicini Thomas, Johannes, Dionisius, Georgius, (1489—90), Valentinus tubicen, (1492—4) és Urbano trombeta.

Nyáry az elkallódott egri számadáskönyvekből több trombitás szerződését közli, melyek igen érdekesek, művészi mozzanatra természetesen nem

Dürer (?) : Paul Hoffhaymer. (London. British Museum.)

terjeszkednek ki, csupán katonai trombitások lovas szolgálatra, élelmezésre, ruházatra, fizetésre. Banyarczy Tamás Hippolitot öt lóval szolgáltatta. Olvaszuk azt is 1478-ból, hogy «Nobilis Demetrius Dopsa dictus tubicinator serenissimi Principis et domini Mathiae regis Hungariae, Bohemiae etc.»

Nyáry közli, hogy Hyppolit esztergomi beiktatásán, valamint Pozsonyba érkezéskor (1487), trombitások szerepeltek. A boroszlói, iglaui találkozáson a

trombitásoknak alkalmuk nyilott harsogtatni hangszereiket. Cesare Valentini ferrarai követ 1486 szeptember 11-i jelentésében elmondja, Mátyás csillogó pompában lovagolt ki Ulászló elé négy mérföldre, majd leszállt lováról, szűkebb kíséretével Ulászlóhoz ment, megölelte, azután ismét lóra szálltak, miközben kábító dob-, síp- és trombitaszó töltötte be a levegőt: «remontata a cavallo se ne venessemo verso la terra con tanto strepito e sono di trombetta e pifari molto degni che era una cosa stupenda d'audire». A boroszlói találkozón Eschenlor szintén sok trombitásról tesz említést. A renaissance trombitás kocsijai, a «carri di trombe» mindenütt kedveltek Európában.

Mennyire kerestek a jó trombitások, érdekesen világítja meg Giovanni Borromeo és Ercole d'Este levélváltása 1474-ben. A gróf kér egy tromba di corno-t, akinek jó hangja van (che habia bona voce). A herceg válaszol: Pietro trombonistánk mindig kész, hogy megtanítsa trombitásának, Bartholomeonak a trombonjáték módját és művészetét. 1490-ben Florenci Bernát-nak: «inter eos qui tuba egregie canunt ac mira ejus sonibus suavitate audiunt delectant et afficiunt», Ercole megengedte kivételes kegyként, hogy az udvari trombitások jelvényét viselje: «un vexillo e tuba pendenti».

Milánóban Franchino Gafurio írt egy Missa trombetta-t; mintája Dufaynak már említett Missa ad modum tubae. (Trinter Codices VII Vienna 1900, p. 145.)

Az esztergomi számadáskönyvek s egyéb iratok sem említik Mátyás síposait, de Heltai szól «mindenféle síposokról». A ferrarai követ idézett jelentése beszél a piffarikról, melyet síposoknak fordíthatunk. A piffari, fistulator, sípos megfelel a kornétásnak; tölcserés fúvókájú fafúvó, melynek legnépszerűbb típusa az egyenes síp: cornetto diritto. Hangsúlyozzuk azonban, hogy még az organografiai források is összecserélik a neveket, a számadáskönyvek, diplomáciai iratok méginkább. Csak annyi bizonyos, hogy a piffari átható éleségű, nazális jellegű hangszer. A piffaro, akárcsak a trombitás, nélkülözhetlen hangszere a reprezentálásnak. Benvenuto Cellini a firenzei Signoria piffaro-ja volt. A Sforzák udvarában találjuk Giovanni de Alemannia piffero ducale-t. Dobosokat és trombitásokat, síposokat (zinkenist), főképp Németországból hívtak Itáliába. Miksa Hofcantorey-ában ott látjuk a Zingkenplasser-eket. Rimini ura, Sigismondo Malatesta magasztalja a német trombitásokat:

Arpe, sonate, citeri e lauti
E pifari e trombetti de Lamagna
Siche col vostro son d'amor m'aiuti
Chitarrini liuti rebecchi, salterii tamburini.

A trombita a fejedelmi udvartartás legfontosabb hangszere. A Sforzák udvarában tizenhét trombitást találunk. Már a XV. századtól kezdve a Cérémonial Français pontosan előírja a szertartásokon és ünnepségeken a trombita szerepét. Az olasz udvarok követik a francia példát. Valdrighi figyelmeztet, hogy a fejedelem vagy a városi tanács nyilvános megjelenését trombitaszó kísérte. A trombitások és síposok a város zenészei.

A számadáskönyvekben és egyéb iratokban több ízben történik említés a dobról, a tympana magna és tympana parva «kézy dobról», valamint a «tamburino»-ról, mely csörgős dob, de esetleg csak rendes kis dobot értettek alatta. Lovas dobról a magyar források nem szólnak, de a külföldiek igen. A lóra erősített dob történetéről egyik dolgozatomban már szoltam. A törököktől került hozzánk ez a szokás, a törökök a kios-nak nevezett dobot, mely a mai üstdobnak kezdetleges alakja, tevehátra erősítették. Úgy látszik, a magyarok mint lovas nemzet, alkalmazták először a dobot lóhátra, mert a külföldi, első sorban francia forrásokban a lovas dob mint magyar különlegesség szerepel. V. László ismertetett leánykérő küldöttjárásáról szólva, Benoit de Toul XVII. századbeli történetíró, idéz egykorú lotharingiai krónikát, mely beszámol, mekkora feltűnést keltettek a magyar lovas-dobosok Nancyban, keresztúlvonulások alkalmával: «On n'avoit ni mi onques vu des tabourins comme de gros chauderons, qu'ils faisoient parler sur des chevaux»: sohasem láttak nagy, üsterszerű dobokat, melyeket lovaik hordoztak. Calmet ugyane krónikát idézve még azt is elmondja, hogy a dobok hangjára a lovak táncoltak: aux sons des tabourins dançoient les chevaulx. Még érdekesebb a metzi krónika elbeszélése Miksa bevonulásáról Metzbe, 1492. november 6-án. Miksa a püspöki palotában szállt meg s ott is étkezett. Ebéd és vacsora alatt zene hangzott: tíz trombita és dob szólt. Szamárbőrrel borított két hatalmas rézüstdobon, mely szenteltvíztartó módjára függött egy lónak mind a két oldalán, a lovon ember ült, nagy verőkkel ütötte és pergette a dobokat, kísérve a trombitákat török és magyar módra, csodálatos volt és diadalmas a fülnek: «Y avoit deux grosses timballes de fin cuivre, en manière d'une chaudière, lesquelles estoient couvertes de grosses peaulx d'asnes et tenoient environ dix chaudrons d'yawe; et estoient ces timballes sur ung cheval d'ung coustel et d'autre, comme deux benaïstres: sur lequel cheval y avoit un homme, assis au milieu, qui avec gros baton les frappoit et tambourroit et se accorderoit avec icelles trompettes, à la mode de Turquie et de Honguerie qui estoit chose merveilleuse et triomphante à oyr». A metzi krónikában említett zenész talán éppen Mátyás muzsikusai közül való, akik, mint Molinet elbeszéléséből tudjuk, Miksa szolgálatába léptek. A trombiták és a dobok fanfare-ral kísérték az egyes ételek felszolgálatát, ez a szokás még a XVIII. században is divatos. A Cérémonial de France elmondja, hogy az ebédlőteremben nagy emelvényen (escharfault), foglalnak helyet a trombitások s egyéb zajos hangszerek; clairs et haults menestriers. (63. l.) Részletesen ismerjük V. Vilmos bajor herceg és Lotharingiai René müncheni lakodalmának (1568) leírását Massimo Trojano udvari zenész tollából. Az ételeket dobok és trombiták hangja mellett szolgáltak fel: «a suon ai trombete tabelli usci della cucina il... seruio».

Mátyás udvarában is így történhetett az ételek felszolgálása. Az is kétségtelen, hogy Mátyásnak voltak lovas dobosai. A metzi krónikában van egy körülmény, mely teljesen magában áll az organográfiában: lovas

üstdobos a palota éttermében. Valószínű, hogy Budán vagy Visegrádon is az étkezés alatt lovas-dobos tartózkodott az ebédlőül szolgáló cinteremben. Csak a nyugati források hozzák Magyarországgal kapcsolatba a lovas üstdobot. A németek is, legfontosabb organografiai kútfőjük, Praetorius szerint, török dob-nak, Türkisch Trümlein nevezik. A németek jó dobosok, Merész Fülöp 1384-ben ötven frankot ad dobosának, hogy menjen Németországba dobos iskolába: «pour aler en Alemaigne aux écoles de leur mestier». Minthogy Zsigmond és Albert német császárok magyar királyok is voltak, valószínű, hogy a török dob magyar közvetítéssel jutott el német földre. Hippolit esztergomi számadáskönyveiben több ízben előfordul Thommaso timpanista neve, Francesco Dobos alighanem dobos volt. Az egri számadásokban is akad idevonatkozó adat: «Item autemque militares irent ad bellum fecit disponere timpanos et corigeas de novo dedit florenum 150». Egy rézdob ára 110 forint, Stephanus két új rézdobot (timpanos novos de cupro), küld 110 forint értékben.

A lovas dob sokáig magyar különlegességeként szerepel a köztudatban. Még 1542-ben is, VIII. Henrik angol király «taborins of the hungarians fashion»-t kér.

XIII.

A XV. század lantos énekköltészetének legdivatosabb formája az improvizáció. A lantos költészetről a magyar Korvin-irodalom sokáig nem vett tudomást. Csak újabban hívta fel rá a figyelmet Kastner Jenő közlése alapján Horváth János: «Bizonyos nemzetközi lantos zene divatja ekkor indul meg a királyi udvarban s dallamai bizonyára legszívesebben a humanizmus hatása alatt álló olasz költők versszövegeit közvetíthették, oly nótákat, aminőkre írhatta később verseit Balassa Bálint».

Mit értsünk nemzetközi lantos zene alatt a költészettel kapcsolatban? Nemzetközi zene rendesen különböző elemekből összekevert muzsika, még gyakrabban valamely nemzeti stílus nemzetközi divatja. A század lantművészetének semmi köze az improvizátorok antikizáló stílusához, melyben a hangszeres rész az énekessel szemben alárendelt szerepet játszott. A külföldi források tájékoztatnak úgy a lantos énekesek és improvizátorok szerepéről, mint technikájukról.

Láttuk, az olasz udvarokban mindenki énekelt, a feszültség énekben oldódott fel, sőt a beszéd formáját is helyettesítette. A lantos énekes zene bizonyos fokig recitativ volt. Ebből fejlődött ki a stile rappresentativo, amikor a firenzei camerata tagjai az éneket harmónikusan alátámasztják. Már korábban is «az azione sacre-n viola és lant kísérte az énekszólámot. Keverék műsoráról az előző fejezetben szoltunk.

Zarlino magasztalja a hangszerrel kísért recitativot: «la musica induce in noi varie passioni, nel modo che anticamente faceva: imperoche alle volte si vede, che recitandosi alcuna bella, dotta et elegante poesia al suono di

alcuno istrumento etc.» Zambotti leír krónikájában egy ferrarai lakomát, melyen a két vak költő muzsikus, Giovanni és Francesco — Frizzi szerint Francesco a «Mambrino» szerzője — improvizáltak. Ascanio Condivi, Michelangelo életrajzírója beszéli, Pietro di Medicinek volt egy bizalmasa «certo chiamato per soprano Cardiere», aki csodálatosan tudott rögtönözve énekelni lantkísérettel, «per cantare in sulla lira all'improviso maravigliosamente». Atolante, Manetta és Minghotti természetes fia, Leonardo da Vincitől tanult meg lanton játszani. Mikor 1490—91-ben a mantuai őrgróf előtt Orfeo-t

Síposok, harsonások (Schalmeyer, pusaunen, Krumphörner) a Miksa diadalmenete című Burgkmair-Dürer sorozatból.

kellett előadni, öt kívánták hallani. Chariteo, igazi néven Benedetto Garelli jeles lantos. Corteze feljegyzi, hogy Chariteo Virgilius és Serafino Aquilano verseire alkalmazta a melódiákat. Altilio így ír Chariteohoz: «Tu interim lyram intende ut eum plusculum occi fuerit, te canente illa audiamus, nam si accentus tuus accessit, ne Musis quidem ipsis (pace quidem illarum dixerim) invidibis.» Az egykorú források igen szűkszavúak, többnyire hallgatnak ennek az antikizáló lantos éneknek a technikájáról. Az egyetlen író, aki részletesen szól erről a zenéről és éneklési módról: Paolo Cortese a De Cardinalatu (1510), című kötetében: De Citandis Passionibus Deque Musica Adhibenda Post Epistolas LXII verso.

«Canendi autem ratio tripertita descriptione secenitur ex qua una phrygia, altera lydia, tertia dorica nominatur, phrygia est qua animi

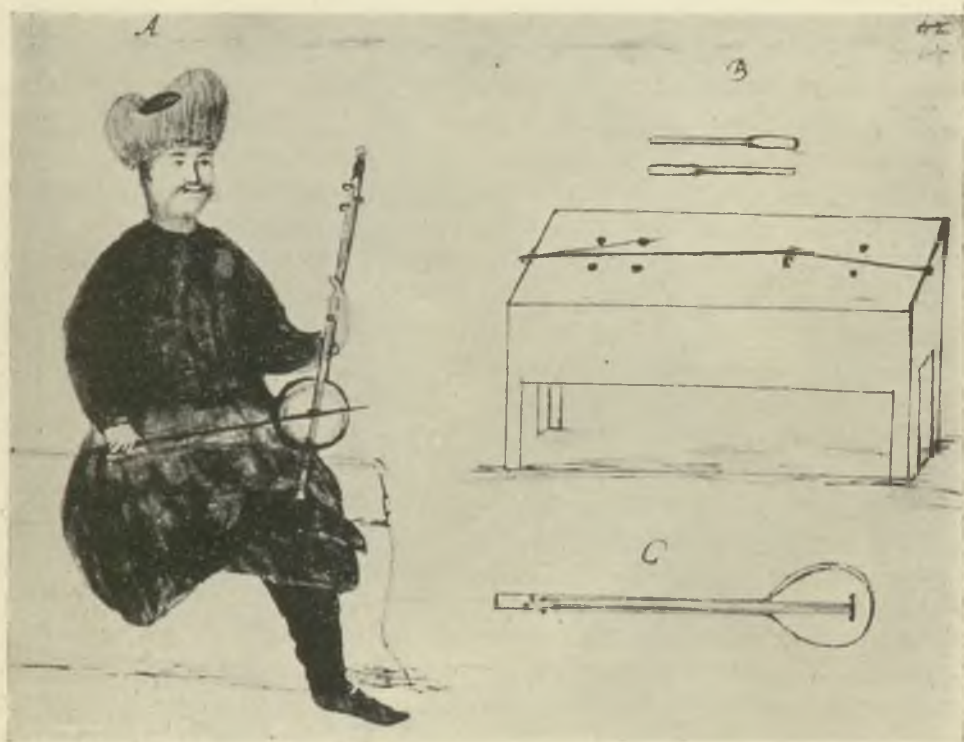
audientium acriori noeum (!) contentione abalienari solent: ex quo genere illa numeratur qua gallici musici in palatino sacello natalitiis exsuscitatisque feriis rituali lege utuntur; lydia autem duplex iudicari potest: una quae coagmentata, altera quae simplex nominatur. Coagmentata enim est qua inflexo ad dolorem modo animi ad fletum misericordiamque deducuntur: qualis ere videri potest qua nouendilia pontificia aut senatoria parentalia celebrari solent: quo quidem lugubri canendi genere semper est natio hispanorum usa: simplex autem est ea, quae languidinis modificata cadit, ut eas P. Maronis versus inflexos fuisse vidimus, qui Ferdinando Secundo auctore soliti sunt a Caritheo poeta cani, ut vero dorica ratio multo est aequali mediocritate temperatior: quale illud genus videri volunt quod est a Diuo Gregorio in aberratorio sacro (!) stataria canendi rationem in literatoria praecentoria et carmina comparando sciungunt: litatoria sunt ea, in quibus omnia pthongorum prosodiarum analogicarumque mensionum genera versantur et in quibus musicorum generi laus cantus praeclare struendi datur: Ex quo non sine causa. Jo. Medicis senator homo in musicis litterata peruestigatione prudens nemine prestantium musicum mimerum (!) referendum esse censet qui munus gnarus litatoria modi faciendi sit.

A vero carminum modi hi numerari solent, qui maxime octasticorum aut trinariorum ratione constant, quod quidem genus primus apud nostros Franciscus Petrarcho instituisse dicit, qui edita carmina caneret ad lembum nuper aut Seraphinus Aquilanus princeps eius generis renouandi fuit: a quo ita est verbum et cantum coniunctio modulata nexa: ut nihil fieri posset eius modum ratione dulcius. Itaque ex eo tanta imitantium antedue multitudo manauit, ut quis quae in hoc genere Italia tota cani videtur ex eius appareat carmini et modorum prescriptione notum, quare uere affirmari potest, vehementius in lire generi editis carminibus animorum solere sedari et incitari notus: nam eum verborum sententiamque numeri cum modum suauitate coniunguntur, nihil cause esse potest, quin propter aurium enim animique similitudinem maxima permotio in audiendis fiat idque tum fere saepe euenire solit cum curibus aut turbidi canendo representat motus, aut animi morum disciplineque institutione admonetur in qua sita foelicitas humana sit».

Ebből a szövegből rekonstruálhatjuk e zenész költők éneklési módját, mely előlegezi a XVI. század zenei humanizmusának kedvelt művészetét, a kezdetlegesebb formájú, a musique mesure-t, a metrikus zenét. A dallam a szöveg prozódiajához alkalmazkodott. Az olaszok a görög költészet és zene egységéből indultak ki. A humanisták zenével képzeltek az antik költészet feltámasztását, elképzelésükben a zene a szöveg ritmusát követte.

A francia pléiade költőinek, Antoine Baif reformjainak hatása alatt a XVI. században ez a kísérlet francia, majd olasz és német földön polifon-alakot ölt. Celtés Konrád 1507-ben időrendben az első, aki közzéteszi Horatius megzenésített verseit. De ez már a továbbfejlődés útja. A XV. század olasz improvizátor költőinek éneke homofon jellegű melopoieja, aminőt egyszerű,

néhány futamra és akkordra szorítkozó lantkíséret mellett ma is hallhatunk Itáliában. Montaigne írja : «Quant a moy je n'estime assez fort pour ouyr en sens rassis des vers d'Horace et de Catulle, chantez d'une voix suffisante par une belle et jeune bouche»: a latin költők verseinek éneklése Franciaországban is szokásos volt. A legtöbb költő rögtönzéseit szintén zenével adta elő. A fejedelmek nagyon kedvelték az improvizátorokat, szellemes visszavágásait, egyes rögtönzők uraik legbensőbb bizalmasai közé tartoztak.

Kimcseken játszó török zenész Budán a XVII. században. (A Magyarországon járt Edward Brown kiadatlan rajza a British Museumban.)

Mátyás udvarában élt a kor egyik leghíresebb improvizátor-zenész költője : Aurelio Brandolini, akinek nevével már találkoztunk Baininél (Raphael Junior), s aki Ferdinándnak és fiának, Alfons calabriai hercegnek kedveltje. Aurelio énekes-zenész művészetéről a hazai történetírás nem tud, pedig művészetére, Mátyáshoz való kapcsolataira Adrien Lafage már csaknem nyolcvan év előtt reámutatott. Abel Jenő csak annyit mond Aurelio Brandoliniról, hogy nem volt az Academia Istropolitana tanára, hanem Mátyás király «társalgója», amivel alkalmasint jelezni akarja, hogy bizalmasa, aki Bécsbe kísérte királyát. Aurelióról érdekes forrásmunka áll rendelkezésünkre : De Laudibus Musicae című könyve és költeményei, melyeket Giovanni Medici híboros, a későbbi

X. Leo pápa szórakoztatására szerzett. Ez a munka nagyon tetszett a bíborosnak, aki sarkalta Aureliót, írjon még egy hasonlót, *De musica et poetica* címmel. Aurelio így is cselekedett, a szöveget pergamenre lemásoltatta, illumináltatta. A munka már kész volt, amikor II. Gyula meghalt s Giovanni Medicit választották meg pápának X. Leo néven.

Ez a kötet, melyből idéztük a Pietro Bonóhoz írt ódát. Nem tudjuk pontosan, mikor érkezett Aurelio Magyarországra, ahová IV. Sixtus pápa udvarából jött, s mennyi időt töltött nálunk. Valószínűen 1489 telén jelent meg Budán. Fogliazzaro, Raffaello életrajzírója, feljegyzi, hogy Aureliót igen szerette Mátyás és Beatrix is. Aurelio több munkáját ajánlotta Mátyásnak. *De comparatione reipublicae et regni* című kiadatlan munkájában (Firenze, Cod. Laur pl. LXXVII cod XI.), Lorenzo di Medicihez Mátyás halála után intézett ajánlásában a következőket mondja :

«Ego quum essem ex optima et florentissima republica oriundus et apud Mathiam praestantissimum Pannoniorum Regem a quo ex urbe Roma fueram accitus, hyeme proxima commemorar, velletque animus qui nihil agere non potest aliquo se opera exercere».

Így Mátyás halála után mindjárt elhagyhatta az országot, 1491-ben Firenzében találjuk. Éneke és lantja annyira elragadta Lorenzo Medicit, hogy a nagy Angelo Polizianóban felébredt a féltékenység. Lorenzótól került azután X. Leo pápához. Életét a Sankt Gallen-i augustinus kolostorban fejezte be. A Biblioteca Casanatense idézett kiadatlan Raffaele Brandolini-kézirata érdekes jellemzését adja Aureliónak s egyúttal az improvizátorok művészetének.

Raffaello maga is improvizátor. A rögtönző költészet legnagyobb mesterei közé tartoztak szerinte Dante és Petrarca, kortársai közül Baccio Ugolini, aki, ha hihetünk Raffaellónak, elmés rögtönzéseieért kapta jutalmul a getai püspökséget, Azzio Sincero, Alfons király kedveltje, a spanyol Chariteo, akiről már megemlékeztünk, s akit Petrarcával helyez egy sorba. Nápolyban, Rómában, Firenzében sok kiváló improvizátor élt a fejedelmi és a pápai udvarban. Raffaello előtt — mint nem túlságos szerénységgel írja magáról — kevés költő akadt, aki tudott improvizálni latin nyelven : verset s egyszersmind dallamot is rögtönözni. Az improvizátorok közül megemlíti Bernardo Accoltit, Angelo Polizianót, Probo de Sulmonet, de mindenekfölött fivéről, Aurelióról emlékezik meg hosszan, akit keresztény Orfeusznek nevez. Aurelio pályáját a nápolyi udvarban kezdte.

«Cecinit et tam saepe et tam familiariter et tam diverse apud pontificem ipsum, ut quotidie in intimo cubiculo, nunc pontifices laudes, modo gravissimas philosophiae questiones, nonnunquam sacras historias variato carmine enarraret. Cecinit in plurimis celeberrimisque et cardinalium et praesulum conviviis, honestissimisque doctissimorum hominum coronis ; nihil tamen inde praeter communem laudem, praeter inanem caecitatis misericordiam, praeter vanam melioris fortunae spem adeptus est . . . Quam Romae aut sortem, aut ingratitudinem, aut bonorum artium negligentiam, aut revera immanitatem

diu multumque expertus ad Mathiam Corvinum regem licet barbarum, virtutum tamen doctrinarumque maxime studiosus accitus, magnis laboribus, summis periculis, nec minimis sumptibus in Pannoniam concessit».

Az olasz lantosok mellett megtaláljuk a budai udvarban a magyar énekeseket is. Horváth János könyvében, Négyesy Lászlót idézve, írja, hogy «Gábor énekes és lantos epikus énekeiben aligha a hegedősök naív módjához csatlakozott, hanem alkalmasint a krónikák valóságosságát követte. Annyi a Gáborra vonatkozó közlésekből bizonyos, — folytatja Horváth — hogy a Mátyás korabeli humanizmus egy magyarnyelvű ágat is kezdett fejleszteni, az énekmondók naív történeti énekével szemben egy tudós históriai műfajt kezdeményezett s magát Mátyást választotta első hőséül». Gábor alakja régóta kísért irodalomtörténetünkben, de senkinek sem jutott eszébe utána

Körtánc. Taddeo Crivelli miniaturája Borso d'Este bibliájában.

nézni a kérdésnek. Gróf Kemény József szól róla először a Kalászatokban. Gáborról Kemény szerint Arnoldus de Bavaria emlékezik meg *Liber Singularis de arte Poetica eiusque Laudibus et usu delectamineque* című művében. (Impressum Coloniae MCCCCLXXXII.) E tizenhat negyedréti lapból álló munka, t. i. a példány, melyből Kemény a Gáborra vonatkozó részt kiírta, előbb Páriz Pápai Ferencé, később a nagyenyedi könyvtaré volt.

A Gáborra vonatkozó fejezet — Kemény szerint — így hangzik :

«Poesis est signum vitae et hinc est quod gens, quae sua caret poesi, ipsa quoque careat quasi vita nationali, et hinc est denique quod celebriores quaeque gentes suos habuerint et habeant poetas in signum vitae nationalis. Nemo est qui ignoraverit poetarum graecorum latinorumque elegantiam quam imitari student omnes gentes nostrae aetatis cultiores, quin et ipsi quoque Pannonenses, inter quos memorari meretur Gabriel ille Ungarus, qui elegantissimas quasque cantilenas versusque nativa sua lingua in delectamen convivium suorum adeo feliciter concinnavit, ut iis ipse quoque serenissimus. D.D.

Matthias Pannonum Rex eruditissimis semet saepius inter ocia recreasse ferratur. Idem uti mihi ex ea regione per confratres meos relatum est, nititur nunc invictissimi dicti Domini Regis sui virtutes bellaque suo et latino sermone decantando memoriam tanti Regis nunquam emorituram futuris transcribere seculis».

Nehezen érthető, hogy Hegedüs István, aki Ábel Jenő jegyzeteiből és hagyatékából ezt a fejezetet újra kiadta, nem ütközött meg az állítólagos Arnoldus de Bavaria latinságán, melynek gyarlósága élesen elüt a XV. századbeli német humanista írók bonyolult és nehézkes stílusától.

Majd így folytatja Kemény: «Páriz Pápai Gábor neve mellé a következő megjegyzést tevő:

«Mátyás király szerette magát cantáltatni. De ki volt ezen Gábor? Hic labor hoc opus», mondja Kemény József. Páriz Pápai példánya a nagyenyedi oláh vérfürdő alkalmával elégett a kollégium könyvtárával együtt. Toldy Ferencről Ábel Jenőig és Hegedüs Istvánig számtalan irodalomtörténetíró átvette Kemény adatait Gáborról.

Azt hiszem Kemény kérdését: ki volt ez a Gábor? így kell megformulálni: ki volt ez az Arnoldus de Bavaria? A felelet egyszerű: Kemény József kitalálása. Sem Gábor, sem Arnoldus de Bavaria nem léteztek.

Arnoldus de Bavariáról semmiféle német munka nem tud, sem az Allgemeine Deutsche Biographie, sem egyetlen bibliographia. A Gesamtkatalog der Wiegendrucke, (Leipzig 1926. II. kötet) Arnoldusai között is hasztalan keressük. Évek óta hasztalan próbáltam nyomára jutni, így mindinkább erősödött az a meggyőződés, hogy misztifikációval van dolgunk. Végre Kölnben próbáltam végére járni. Itt a Stadtbibliothek mindenfajtajú kölni nyomtatványt nyilvántart. Arnoldus de Bavariáról nem tudnak. Kérésemre a budapesti Városi Könyvtár igazgatósága megismételte a kérdést. A válasz ugyanaz, munka és szerzője egyaránt ismeretlenek. Így Gábort egyszersmindenkorra kikapcsolhatjuk Mátyás udvarának énekesei közül. Gróf Kemény József egyike a magyar történetírás legismertebb hamisítóinak. Tagányi Károly kimutatta, hogyan adta magát Kemény hamis oklevelek gyártására, mikor igazi felfedezései elfogyatkoztak. Sokáig csak a nagy tudományú és szerencsés szimatú történetbúvárt látták benne, «senki se gyanította, hogy egy csődbe került embernek hódol», míg végre reájöttek manipulációira. Úgy látszik, irodalomtörténetíróink figyelmét elkerülte Kemény oklevélhamisítása s csak így magyarázható, hogy senkinek sem jutott eszébe kételkedni Arnoldus de Bavaria és Gábor énekes létezésében.

Galeotti beszéli, hogy «Mátyás király szerette magát cantáltatni». Művének XVII. fejezetében írja: zenészek és hárfások (?) vannak ott, kik asztal fölött a hősök tetteit honi nyelven lant kíséretében éneklik. Római szokás volt ez s tőlük szállt a magyarokra. Az ének tárgya pedig mindig valami jeles tett s nincs is tárgyban hiány» (Kazinczy Gábor fordítása). Az

eredeti: «aut carmen cantatur ad lyram. Sunt enim ibi musici et litharoedi qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant. Mos enim Romanorum hic fuit et a nobis defluxit ad Hungaros. Cantatur autem semper aliquod egregium facinus nec deest materia. Amatoria autem carmina raro ibi cantantur.» Alighanem ez a passzus ihlette Kemény József grófot Gábor alakjának koholására. Galeotti mondatai a magyar történeti énekmondókról

Bassa Danza. Vilmos Zsidó (Guiglielmo Ebreo) táncetraktatusának miniaturája.
(Páris, Bibliothèque Nationale.)

bizonyítják, hogy a nyugati lantos recitálás mellett Mátyás udvarában kedvelt a hazai hőstettek megéneklése. Sir Philippe Sydney a XVI. század egyik legkiválóbb angol költője, aki 1573 őszén egy hónapot tölt Magyarországon, szintén megemlékezik a lakomákon előadott magyar énekekről, melyek az ősök hőstetteit dicsőítették. (In Hungary I have seen it the manner at all feasts and other such meetings at have songs of their ancestor valor which that right soldierlike nation think the chiefest kindlers of brave courage. *Defense of Poesy*, 1583). Milyen volt ez «a magyar énekstílus»? Következtethetjük-e, hogy amint Balassi verseit Regnart dallamaira énekelték, úgy

a magyar énekmondók egykori olasz vagy francia dallamokra énekelték hősi énekeiket? Vagy Tinódi Sebestyén előhírnökeiként magyaros dallamra fogták mondanivalóikat? Az „ad notam”, „Singhart” megjelölés csak a XVI. században kezd divatossá válni. Nincs semmi alapunk arra, hogy a magyar énekesek egyszerűen külföldről behozott melódiára énekelték magyar történeti és hősi énekeiket. Lírai verseknél ez inkább lehetséges, de akkor is csak a következő században. Pirro összehasonlítja a dallam énekes és hangszeres változatait. A XVI. század lantzenéje már a style galant kezdete. A lantátíratokban megtaláljuk a húros test természetéből önként következő ékítményeket (broderie), a dallam alá képzelt harmóniát, futamokat, melyek gyakran az akkordokat helyettesítik. Ennek a «nemzetközi lantzenének», kibontakozó gáláns stílusnak nincs semmi kapcsolata a magyar énekmondók stílusával. Több mint valószínű, hogy a magyar lantos krónikások az olasz antikizáló technikát követték, melyet az udvarnál könnyen elsajátíthattak. A lantkíséret mindenesetre az olaszhoz hasonló kezdetleges akkord és passzázs-technikát mutatott. A szöveget nem hosszabb lélegzetű dallamra énekelték, de olasz módra recitálták. Idevonatkozó itthoni adatunk nincs, az élő színhagyomány visszavetítése történeti szempontból komolytalan és megbízhatatlan, egyetlen országban sem próbálkoznak vele. Később az udvari lantos költészetbe is behatolhatott a magyar dallam, mely kint a magyar nép ajkán élt. Mindenesetre a Mátyás udvarabeli magyar lantos-éneklés első formája nem az Árpád-kori énekmondók stílusa, hanem magyarított olasz stílus és technika, melyről az idézett olasz forrásokból (Cortese) tájékozódhatunk. Később, a török uralom idején a sahnamedzsik, hafizok, énekes, zenész török cigányok «more barbarico» művészete, mint általában a török élet valamennyi formája erős hatással van a magyar zenére és a magyar szellemre, amit még a törökgyűlölő Tinódi művészetében is tapasztalhatunk. A balkáni népeknél a hősi ének, az ősök tetteinek megéneklése középkori szokás, ma is nyomát találjuk; éppen úgy középkori eredetűek a délszláv guzlárok harci dalai is. A nyugati elemeken kívül szláv és török mozzanatok is hozzájárultak a magyar énekmondó stílus kialakulásához. Bizonyíthatja-e a magyar éneklés és népi dallam udvarképesseé válását a zenész cigányok jelenléte a csepelszigeti királyi uradalmon (1489), mint Berzeviczy hiszi?

A Hippolit-számadáskönyvekben a következőket olvassuk: «Datta Zinganni qualli sonono di lauto a l'isola dila Maesta di Madama duc 1». Mindenekelőtt megjegyezzük, nem biztos, hogy a Hippolit-számadáskönyvekben említett cigányok tényleg lanton (lauto) játszották. Európaszerte a levéltári akták az előforduló hangszerveket sokszor önkényesen, hibásan írják. Gyakran egyáltalán nem szabad a hangszernévnek túlzott jelentőséget tulajdonítani. Valószínűen valamilyen keleti pengetett hangszerről van szó, esetleg a török-perzsa tamburáról, amint Radvánszky Béla báró képzelte. Részletesen ismerjük az olasz udvarok műveltségtörténeti adatait, de

zenész cigányokról nem tudunk. Ezek Keletről jöhettek, talán éppen török foglyok voltak. A Nápolyba utazó leánykérő küldöttség is vitt magával festői ruházatú török foglyokat, «vinti turchi vestiti alla turchesca.» Szintén sahnamedszik, hafizok, lehetnek, akik «more barbarico» játszottak, de aligha magyar, inkább keleti vagy török dallamot. A cigányok tartózkodási helye Csepel-sziget (Nagy Sziget vagy Becse szigete), kedvelt vadászterület, a királyné koronajavainak legnagyobb kiterjedésű birtoka. Az a körülmény, hogy a cigányok nem a többi művésszel együtt, bent az udvarban, a várban vagy városban éltek, nemcsak népi származásukra mutat, hanem feltételezi azt a lehetőséget is, hogy a magyar paraszttal kapcsolatba kerülve nótáit is megszólaltatták. Kétségtelen, hogy a nyugati zenészekkel szemben a csepelszigeti cigányok keleti muzsikát játszottak. A romantikus magyar zenetörténetírás a cimbalmot is megpengette Mátyás udvarában. Schunda József A cimbalom története, (Budapest, 1883), című munkája, Franz Karpfner Allgemeine Geschichte der Musik művének alapján, melyhez a német könyvtárakban nem tudtam hozzáférni, állítja, hogy Villimen Tamás, a velencei köztársaság követé Mátyás udvarában bámulattal adózik a velencei levéltárban őrzött naplójában Márton mester udvari zenésznek, aki felségesen játszik azon a sajátos hangszeren, melyet ő egyedül csak Magyarországon hallott és amelyet ott cimbalomnak neveznek. Utánanéztem a velencei Archivio di Stato-ban Villimen Tamásnak, nemcsak naplója, de ő maga is teljesen ismeretlen. Kétségtelen, hogy Márton cimbalmos koholt alak, mint Gábor énekes. A cimbalom szó csak magyar földön jelöl először húros testet, de másfélszázaddal később, a Bécsi kódex és a Bibliafordítók még a cymbalumot (rézütőhangszer), fordítják cimbalomnak. Az sem lehetetlen, hogy valamilyen cembalo-játékosról van szó. Esetleg — de ez nagyon kevésbé valószínű — hackbrett, dulce melos nevű cimbalomtípusú hangszerről. Sokkal valószínűbb, hogy az egész történet a pedálcimbalom-gyártás reklámja.

Beatrix cigányai nagy népszerűsége tehettek szert. II. Lajos kelenföldi lóversenyein is lantos cigányok muzsikálnak: «Eodem die Pharaonibus, qui coram Regia Maiestate in stadio ubi equi sue Maiestatis et dominorum curre-runt, cythara tangere habuerunt, iussu sue Maiestatis, pro bibalibus eorum dedi fl. II.» (1525. május 3.).

XIV.

A renaissance idején, mint a Cortigiano is hirdeti (I. könyv 8. fejezet), a tánc a zenével egyenrangú helyet foglal el: a mozgás a dallam látható formája. A hedonista életöröm, mely a feltámadó antik világból kiárad, fellobbantja a szunnyadó ritmikus szenvedélyeket. Sóváran és mohón kezdenek táncolni, a középkor táncextázisa helyébe lépő érzéki táncművészet már életművészet és életforma. Mindenki akar táncolni. Francesco Barberino XIV.

századbeli költő írja a nőkről: tudniok kell táncolni, ne mondassák róluk, hogy nincs eszük:

Onestamenta balli
 Ne già como giollare
 Punto studi in saltare
 Accio che non si dica
 Che ella sia di non fermo inteletto.

Egykorú forrás bizonyítja, hogy a XV. században a sienai hölgyek naponta kétszer is vettek táncleckét. A délfrancia és olasz világnézet egyaránt kedvelte a táncot. A táncmester igen megbecsült személy, hozzátartozik az udvartartáshoz. Beatrix unokahúgait, Izabellát, Beatricét és Lukrécíát,

Zenészek és menetes tánc. (Olasz menyasszonyi láda díszítése.)

Lorenzo Lavagnol tanította táncra. Izabella tizenegy éves korában. (1485 február 27), rajongva írja jegyesének: «Nem tudom elmondani, milyen szeretettel és szorgalommal mutatja meg nekem Lorenzo Lavagnol, az ön bizalmasa, a tánc művészetét.» Izabella csak anyja hagyományait követte. Amikor Eleonora 1474 május 24-én elhagyta Nápolyt, hogy nőül menjen Ercole d'Este-hez, kíséretében volt Giovanni Martino táncmester is. Merészség lenne ebből arra következtetnünk, hogy Beatrixot, útjában Magyarország felé, táncmestere szintén elkíserte? A táncmesterek általában követték úrnőiket utazásaikon. Amikor Frederico Gonzaga neje fivéreinek, a bajor hercegeknek látogatására Németországba utazik, Mantovából magával visz énekeseket, zenészeket és táncosokat, akik «olasz módra» táncolnak.

A tánc ebben a században kezd nemcsak művészet, de tudomány is lenni. Mindenki akar táncolni, a tánctanítás kitűnő üzlet. A zsidók előzönlük a táncmesteri pályát. Spekulatív ösztönük új lépések kieszelésében és régiék kombinálásában éli ki magát, a mellett ez nagyszerűen fizetett foglalkozás.

A tánclépések kombinációja, a táncornamentika teljesen a mester fantáziájától függ. Ezért a tánc egyéni és improvizációs jellegű.

A XV. század táncművészei között a leghíresebb Vilmos zsidó (Guglielmo Ebreo), az urbinói udvar táncmestere, Európaszerte ünnevelt művész és koreografus. A tánctraktátusait megőrző párisi kézirat egykorú névtelen írója Dávid királyhoz, Salamonhoz és a Makkabeusokhoz hasonlítja. Légies mozdulatai túlvilági jelleget adtak táncának. Antonio Cornazanóról, a század egyik legkiválóbb tánc tudósáról, s *Libro dell'arte del Danzare* című művéről már szoltunk. Főúri műkedvelő koreografusok is akadtak: Motta közli, hogy Ippolito Sforza két táncot írt francia dallamra.

A renaissance táncainak két legismertebb csoportja: a Bassa danza, mely Franciaországból (*basse danse*=*danse par bas* vagy *sans sauter*), —

Zenészek és menetes tánc. (Olasz menyasszonyi láda díszítése.)

ahová Spanyolországból jött — került Itáliába. Legrészletesebb leírását Jehan Tabourot *Orchésographie*-jában (1588) olvassuk. Ünnepies, nyugodt tánc, a tridenti zsinaton egyházi méltóságok is táncolták. Arcjátékkal kísért bókoló hajlongásai, sétái, fordulói néha valóságos némajáték jelleget öltöttek. A másik táncsoport a vidám, eleven lüktetésű Ballo, még erősebben pantomim jelleggel, számtalan figurájában. (hölgyváltás, férficsere stb.). *kis commedia del arte*-k rejtőznek. Alapjában a Bassa danza és Ballo csak gyűjtőnevek, a gyakorlatban a táncmester leleménye töltötte ki figurákkal a tánc alapformáját. Igen kedvelték az erotikus táncokat, így a brando nevű füzértáncot hölgycserével és csókkal. Szabadossága miatt a Cortigiano azt tanácsolja, hogy ne járjuk nyilvánosan, de «in camera, privatamente». Az olasz-francia-spanyol táncok vezettek egész Európában. A spanyol kultúra Nápoly útján terjedt el Itáliában.

Ünnepi alkalmakkor mindig nagy bálakat rendeztek. Milánóban, XII. Lajos bálján jelen van a narbonnei kardinális és San Severin bíboros.

1518-ban Velencében Cibo kardinális tiszteletére bált adnak és táncolják a kalapos táncot (*ballo al capello*), melyről Messer Andrea Calmo is szól leveleiben, Simone Zuccolo igen ostorozza *La Folia della Danza* című művében.

A XIII—XV. századig számtalan ballada alkalmas tánc kíséretre. Carducci összegyűjtött belőlük néhányat *Cantilene e Ballate strambotti e madrigali nei secoli XIII—XIV. c.* kötetében. (Pisa, 1871 p. 78, 113, 176.). A parasztok sokat táncoltak. Lombardiában a nemesek belevegyültek a parasztok (villani) táncába, mint a Cortigiano beszéli, (II. könyv). Bizonyos napokon Firenzében a legügyesebb utcai táncosok díjakat kaptak.

A fejedelmek legkedveltebb látványossága a balett. 1450-ben Frederico Sforza bevonulásakor, Milánóban Vilmos nagy balettet rendez. 1499-ben nagy balett (*ballo d'azione*) volt Ferrarában a nemesek részvételével. Leonardo da Vinci is írt balettet, mely a világegyetemet ábrázolta. Raffaello delle Colombe dominikánus, a böjt első vasárnapján tartott prédikációjában folyvást a táncból meríti allegóriáit.

Mátyás elődei alatt is divatos a tánc; a magyar táncos nemzet. Erzsébet királyné, Károly Róbert özvegye a krakói várban bált rendezett, melyről Dlugosz megemlékezik: «... choreas, cantus et tripudia apud Cracoviensem arcem.»

Magyar táncról Mátyás idejében Zambotti ferrarai naplója tesz először említést. Beatrix, a menyasszonyhozó küldöttséggel útban Magyarország felé, 1476. október 10-én érkezik Ferrarába nővéréhez. Kíséretében nápolyiak és magyarok vannak. A San Biagio kapun vonulnak be: a királyleány fehér lovon, mennyezet alatt, melyet négy «Doctor» tartott, négy kocsí követte udvarhölgyekkel, majd a herceg és a város legtekintélyesebb polgárai lovon, sípok és trombiták hangja mellett. (A menet részletesen leírva. Kár, hogy Berzeviczy könyve nem ismeri ezt a forrást.) Öt napig tartanak az ünnepek, ennek során, mindjárt az ebéd után, egy suntuosa danza kezdődött. A leányok (zitelli), a herceg ötletéből. (a suggerimento del Duca), táncra kérték a magyarokat: *invitarono gli Ungari a ballo col egluio, prestandovisi ben voluntieri, lo eseguirono alla lor foggia con sommo diletto degli spettatori.* Így a magyarok magyar módra táncoltak a nézők nagy gyönyörűségére. Ez a legrégebb említés külföldi forrásban a magyar táncról. Alig húsz év múlva ismét találunk a magyar táncról olasz adatot. Sforza Mária Bianca, Miksa jegyese — akinek Corvin Jánossal tervezett házasságát Beatrix cselszövése megghiúsította — Innsbruckban van. Barbara Crivelli, Beatrice d'Este udvarhölgye leveléből 1494. január 24. keltezéssel olvasuk a modenai levéltárban: «balla benissimo francese, italiano, tedesco, pur el ballar tedesco e facile: perche sempre e un medesimo andare simile al ungharesco». A ballar ungharesco, a magyar tánc lépés, e szerint hasonlított a német tánchoz, kérdés csak az, hogy az innsbrucki udvar franko-flamand levegőjében mit neveztek német táncnak?

Beatrix és Mátyás menyegzőjén járt táncokról részletesen szól a bajor választó követének jelentése, felsorolja a táncoló párokat is. «Cum mensae remotae essent, saltationi in eodem loco dabatur locus: et primae choreae Electorum et Principum Germaniae consiliariis ex ordine tribuebantur, dein Christoforus duci Bauariae, tertia Rex et Regina ducebat et post Regem filius Napolitani Regis cum sorore sponsa illo choreae genere, quod der Zeuner dicitur, quarto loco saltabat. Et quum quinto Magnus Comes et sexto Dux Limpachius saltationem absoluissent finis tum istius rei fuit.» A jelentés legérdekesebb mondata, amely megemlíti «illo choreae genere quod Zeuner dicitur». A Zeuner német tánc, Heckel tabulaturája közli is melódiáját. Dickmann Jenny összeállította a gyűjtemények jegyzékét, melyekben a Zeuner előfordul. A Zäuner, Zuner, Czeuner német körtánc, a táncoló párok egymás kezét fogva sővényt (Zaun) alkottak. Böhme, a német tánc történetírójának leírása szerint társasjáték jellege volt. A kör közepén állott «egy magántáncos», akinek a sővényen keresztül kellett siklania. Közelebbi koreografiai lépéseket nem közöl. Igen régi tánc lehetett, egy sziléziai krónika már 1406-ban említi. Bergmann, aki ezt az adatot közli, Böhmetől kissé eltérő leírását adja a Zeunernek. Szerinte kettős kör vette körül a magántáncost (Springer), s táncolva járta körül, mint a polonaise némelyik változatában.

Hans Sachs is szól róla egyik költeményében:

Da wie herritten wie Zigeuner
Als wollten wir danzen den Zeuner

A német irodalomban Fischartól Uhlandig több ízben említik. Valószínű, hogy a Zeuner Olaszországból került hozzánk, ahol szintén divatos volt. A szász választó követének jelentése szerint: «Item nach dem K. des K. von Neapels sone mit seiner Schwester einen höflichen welschen Tanz mit sampt vill anderen hat gewert bei einer Stund.» Ezért nevezi a követ a Zeunert welsch táncnak. Ferdinand herceg 1503. évi itáliai utazásának leírásában olvassuk, hogy Firedzében tizenkét meztelen nimfa és szatir Zeuner módra táncoltak: «Zwölf nackhemt Nymphä und so viel Satyri (zum Schluss), durch einander wie einen Zeuner getanzt.» Úgy látszik, a Zeuner ekkor már kezdett elfajulni. Christian Weisse 1530-ban Dantzigban és 1602-ben Lipcsében meztelen személyek által járt «indecenter Tanz»-nak mondja.

A nyugati tánc hullám Magyarországot sem kerülte el. Mátyás udvarában is ugyanazokat a táncokat járták, mint a többi európai udvarban. Valószínűen az olasz táncok vezettek. A magyar udvar, a magyar főnemesség igen táncos kedvű lehetett, a különféle összejöveleteken, az iglauin, a boroszlóin, olmtűzin mindig sokat táncoltak. Eschenloer, aki szintén felsorolja a lakodalmi táncos párokat, az olmtűzi találkozóról megírja, hogy naponta lovaglással, vívással, táncsal szórakoztak.

Teleki, Bonfini alapján, elmondja a boroszlói találkozót (1474). Mátyás táborának emeltebb helyén, ahol mindent jobban kivehetett az ellenség,

(Kázmér és Ulászló lengyel-cseh seregei), tánctermekeket építtetett, melyekben mind tisztjei, mind katonái vígan mulattak a boroszlói kecses hölgyekkel, gúnyolva az ellenséges tiszteket (IV. k. 388. l.). Heltai sem feledkezik meg a boroszlói táncról: «Szép piatzokat töltete a táborba és arra felküldé a városbeli szép asszonyságokat és azokkal nagy tántzokat is jártata» (129. l.). Bonfini Beatrix-szal az olaszországi találkozóról írva, feljegyzi, hogy Ulászló és Ferenc aragoniai herceg egy szép német hölgygel táncolt német táncot (Germania Pyrrichia). Heltai ezeket mondja: «Vatsora után elvivék az asztalokat és elhozzák a szép asszonyállatokat és a Fejedelmek ott tántzot járanak velek». (171. l.)

A nyugati táncokra elég adatunk van Mátyás udvarában, de vajjon az uralkodó járt-e magyar táncot? Fraknoi Mátyás királyról írt monografiájában találunk erre adatot, melynek egyetlen szépséghibája, hogy Fraknoi nem nevezi meg forrását. Mátyás 1470-ben Bécsbe ment Frigyes császár látogatására. Lovagi játékokban mutatva be daliai ügyességét, magyar táncokat lejtve előtte, együtt szánkázva Bécs hóborította utcáin iparkodott őt mulattatni, (203. l.). Milánó bécsi követének jelentése a bécsi összejövetelről (Diplomáciai emlékek I. 73. l.), nem tud erről semmit, más kortörténeti forrásokban is hasztalan kerestem nyomát. Azonban nem kételkedhetünk már Zambotti naplójának feljegyzése alapján sem, hogy a magyar tánc udvarképes volt. Koreografiai rekonstrukciójához nincs adatunk.

A sok zenész-énekes-színész-akrobata között, akik Mátyás udvarában megfordultak, táncos is akadt. Mikor Beatrix és Mátyás annyira követi az olasz életformát, melynek a zenével egyenrangú eleme a tánc, feltétlenül hozattak Magyarországra olasz vagy más nemzetiségű táncosokat és táncmestereket. Bonfini egyik mondatából joggal következtethetünk erre: «Adiecti quoque histriones et mimi quibus cum regina nimium indulset, item monaulae, utricularii, choraulae ac citharoedi». A «monaulae» és «choraulae» alatt táncost, táncmestert kell értenünk. Az olasz udvarok műveltségtörténetének gyorsabb ütemben való feldolgozása idevonatkozóan is enged remélnünk új adatokat.

Önálló balletről Magyarországon nincs tudomásunk. De ez sem hiányozhatott Mátyás olasz életrendjéből. Az asztali zene tárgyalásakor felsorolt látványosságok között ez is ott szerepelt éppen úgy, mint Ferrarában vagy Firenzében.

A táncot rendszeren húros hangszerek zenéjére járták, de előfordult, hogy fúvóhangszerek hangjára is. Bonfini a táncmuzsikuskok közt említ trombitásokat, síposokat és dudásokat is (utricularii).

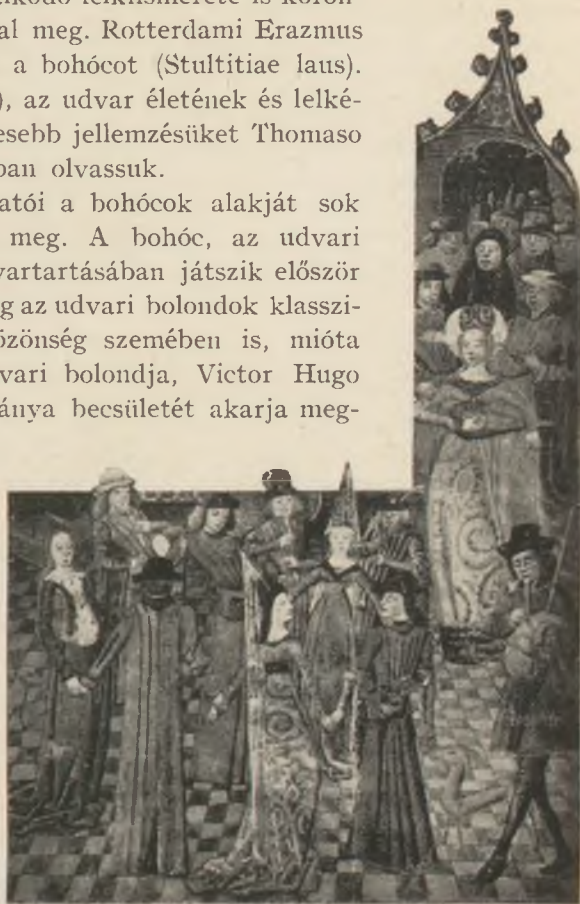
XV.

A renaissance udvartartásának egyik legérdekesebb alakja az udvari bolond (buffone), multja a középkoron keresztül visszanyúlik az antik világba. A buffone kivételes személyiség, akinek minden szabad, a gúny enyhe árnyalatától a legerősebb politikai persziflázsig. A szókimondás, a szabadsajtó, a kritika, az őszinteség képviselője a hízelgéstől megfertőzött légkörben. A közép-

kor megalázkodó feudalizmusa helyébe a renaissance idején humanisták jellemtelenségig és elaljasodásig fajuló hízelgése lépett. Ebben a hazug világban a buffone az igazságot jelentette túlzásaival is. A buffone sokrétű és sokszínű egyéniség, szerepét, jelentőségét a mai bohóc szóval hasztalan akarjuk visszaadni. A nép, sőt az uralkodó lelkiismerete is koronként a buffonen keresztül szólal meg. Rotterdami Erasmus az igazság szolgájának nevezi a bohócot (*Stultitiae laus*). Pietro Aretino (*Ragionamenti*), az udvar életének és lelkének (*vita e anima*). Legtökéletesebb jellemzésüket Thomaso Garzoni: *Piazza Universaléjában* olvassuk.

A művelődéstörténet kutatói a bohócok alakját sok érdekes adattal világították meg. A bohóc, az udvari bolond a francia királyok udvartartásában játszik először lényeges szerepet. Franciaország az udvari bolondok klasszikus hazája, még a nagy közönség szemében is, mióta Triboulet, I. Ferenc békés udvari bolondja, Victor Hugo ötletéből és Verdi zenéjével leánya becsületét akarja meg-

bosszulni. A buffone urának bizalmasa, sőt tanácsadója is, asztalánál étkezik, nemcsak a misztériumokban vesz részt, hanem az egyházi ünnepeken is. A ferrarai Palazzo Schifanoia már említett freskóin ott látjuk Scocolá-t, Borso d'Este udvari bolondját, amint ura felé pénzért nyújtja tenyerét (1470). Minieri Ricci közléseiből tudjuk, hogy a nápolyi udvarban Giorgio Piacente, Pompe és Diodato, Pietro Soranze udvari bolondok, sőt a nápolyi királynénak női bolondja (buffonessa), is volt, akit Paolellának hívtak. Brantome feljegyzi, hogy I. Ferenc nővérének, Marguerite de Valoisnak szolgálatában áll Mademoyselle Savin, «la folle de la Reyne de Navarre», a navarrai királynő bolondja. A mantovai udvarban három spanyol udvari bolondot találunk. A Medicieknek — mint Luzio és Reiner írják — valóságos szenvedélyük (vera mania) az udvari bolondok tartása. Ez magyarázza meg, hogy X. Leó pápa, Giovanni Medici uralkodása idején az udvari bolondok megjelennek a Vatikánban is. IV. Sixtus még a bíborosoknak sem engedte meg, hogy a zenészek vagy bohócuk náluk

Tánc dunda és mandora kísérettel.
(Pierre Michaut «*Traité de Danses*» c. értekezésének
miniaturája. XV. század.)

Brantome feljegyzi, hogy I. Ferenc nővérének, Marguerite de Valoisnak szolgálatában áll Mademoyselle Savin, «la folle de la Reyne de Navarre», a navarrai királynő bolondja. A mantovai udvarban három spanyol udvari bolondot találunk. A Medicieknek — mint Luzio és Reiner írják — valóságos szenvedélyük (vera mania) az udvari bolondok tartása. Ez magyarázza meg, hogy X. Leó pápa, Giovanni Medici uralkodása idején az udvari bolondok megjelennek a Vatikánban is. IV. Sixtus még a bíborosoknak sem engedte meg, hogy a zenészek vagy bohócuk náluk

lakjanak : «sint procul a domibus cardinalium tubicinae et omnes musici propter musicam quaestulantes : buffones et histriones.» X. Leó asztalánál a biborosok, nagykövetek mellett félbolond költők és telhetetlen étvágyú bolondok ülnek, akiket maga a pápa csufol ki : pecsenyének számukra majmot és hollót szolgáltat fel. Az udvari bolondok között akadtak egészen alsóbbrendű mókákkal, drasztikus komikummal szórakoztatók, bár, úgy látszik, hogy a legszellemesebb bohócra is kötelező volt az alsóbb fajú commedia del arte.

Francesco Tapone híres bohóc volt, az egykorú források scrocone néven jelölik több bohóctársával együtt. Feljegyezték róla, hogy bohóckodása főképp három műveletre szorítkozott : «pappare», amit magyarul a nem éppen előkelő zabálással fordíthatunk, «far male» : rosszat, kellemetlent cselekedni, «dir bugie» : hazudni. Mindenekfölött rettenetes evő : «istinti bestiali di mangiatore». Ezek azonban mégsem annyira bohócok, mint inkább «parasita»-k, akikben a kor ízlése szerint a fejedelmeknek is nagy kedvük telt. Akadtak azonban finomabb szellemességgel dolgozó bolondok, akiket a források «soavissimo istrione»-nak neveznek.

1501-ben a hatalom visszaszerzésére irányuló sok sikertelen kísérlet, rengeteg megalázás és szenvedés után, a szerencsétlen királyné végre örökre elhagyja Magyarországot. Magával viszi egész udvartartását, mely, úgy látszik, csaknem teljesen olaszokból állott.

A Muratori kiadásában megjelent ferrarai napló (Rerum Italicarum Scriptores. Tomus XXIV. p. 392.), elbeszéli, hogy útjában Nápoly felé Beatrix Ferrarába érkezett unokahuga, Izabella látogatására. A magyar királynő kíséretében volt bohóca. Izabella szeptember 20-án kelt levelében emlékezik meg róla (Matto de la Regina d'Ungheria), aki nagy gyönyörűséget szerzett neki. A bohóc Beatrix-szal jött Magyarországról. E körülmény is mutatja, hogy Beatrix udvartartása Mátyás halála után is követte az olasz életformát.

Itt említjük meg, hogy Luzio és Renier közlik a modenai levéltárból Lodovico da Fabriano 1508 július 26-án kelt levelét Ippolito d'Este-hez, melyből megtudjuk, hogy egy spanyol bohóc, «boffon spagnolo», 1508-ban Rómában Hippolit biboros tiszteletére himnuszt rögtönzött és énekelt ; Hippolitot dicsőíti a világ összes urai fölé emeli : «poneva sopra tutti signori del mundo».

Mátyás szintén tartott udvari bolondot. Bonfini többször idézett helyén a histrio kifejezetten erre vonatkozik. A IV. decas II. könyve különös és alig hihető, csak a kor szelleme által magyarázható bohóctörténetet mesél el Mátyással kapcsolatban, mellyel már Karl Friedrich Flögel, az udvari bolondok XVIII. századbeli történetírója, foglalkozott. Az eset 1461-ben történt, Mátyás és Podjebrád háborúskodása idején. A cseh és a magyar tábor között térség terült el, ahol a két király gyakran találkozott. Egyik nap együtt ebédeltek, a kor szokása szerint mindegyik uralkodó magával hozta udvari bolondját, ezek is ott ültek a királyi asztalnál, s a társaságot mókáikkal szórakoztatták («histriones regii qui jocis eorum seria solverent»). Az ebéden részt vett Izdengo, Csehország satrapája, aki titokban Mátyás híve volt. Izdengo megkérte az uralkodókat, engedjék meg, hogy megkérdezze a két bolondot,

melyiket tartják a legjobb vallásnak, a katolikust vagy a huszitát? A két bolond keljen harcra egymással, amelyik győz, annak vallását ismerik el legjobbnak. Mátyás és Podjebrád beleegyeztek a fura istenítéletbe. A magyar király bo-

Az udvari bolond.

Miniatura a párisi Bibliothèque de l'Arsénal egyik XV. sz. kéziratában.

londja kistermetű, míg a cseh hatalmas szál legény. Örömmel készültek a bírkőzésra. Azonban az ügy sehogy sem tetszett a pápai követnek, aki szintén hivatalos volt ebédre : «Legatus pontificis aderat, qui rem divinam histrionum fortunae commissam aegre ferebat. E jocus in feria revocantur omnes veluti

de corporis animique salute ac dignitate per histriones ageretur». A jelenlevők azt hitték, hogy a nagytermetű cseh fog hamarosan győzni. A küzdelem váltakozó szerencsével folyt, majd a cseh, majd a magyar kerekedett fölül. Mind a ketten kézzel-lábbal küzdöttek. Végre a magyar levegőbe emelte a csehet, hogy földre dobja. Ezt látva, egy cseh, aki a közelben állott, kinyújtotta jobbkarját, hogy megakadályozza a cseh bohóc földre zuhanását. Izdengo azonban elgáncsolta a közbelépőt s így a cseh bohócot magyar ellenfele legyőzte. Nagy izgalom támadt, mind a két részről kardot rántanak s udvari méltóságok és katonák egymásnak akarnak rohanni. A királyok csak nehezen tudták lecsillapítani a háborgókat. Podjebrád kijelentette, sohsemi fogja elfelejteni Izdengo viselkedését, s csak Mátyásra való tekintettel kegyelmezett meg neki.

Ebből az elbeszélésből, melynek hitelességében nincs okunk kételkedni, kiderül, hogy az udvari bolondnak mindenhez kellett érteni, így a bírkózáshoz is. Az is valószínű, hogy Mátyás bolondja magyar volt, különben Bonfini eldicsekedett volna olasz származásával.

Berzeviczy a nápolyi magyar küldöttség «ábrándos vagy furcsa ruhákba bujtatott bohócairól» beszél (133. l.). Nem találtam nyomukat. Bohócok és bohóckomédiák divatosak voltak Magyarországon. Beatrix menyegzője alkalmával a nagyváradi püspök bajvívást rendezett. Vastagon kitömött bohóc ruhákban fiatal legények nyereg nélkül, lovon ülve szurkálták és taszították le egymást a lóról. Ez a komédia az idegen bajvívók mérkőzésének paródiája.

*

Mátyás korai halálával a zenei és színi élet Magyarországon nem szűnik meg, ellentétben a budai humanista törekvésekkel és képzőművészeti élettel. Beatrix zenekedvelésének, féktelen pazarlásának Mátyás bölcs józansága most már nem vethet határt. Lassankint egyre több hang emelkedik Beatrix ellen, a szakadék folyvást mélyül a nemzet s a tragikus sorsú királyné között, aki hasztalan akarja elismertetni állítólagos házasságát Ulászlóval. Végre elhagyja Magyarországot. Valószínű, hogy a művésznépség majdnem teljes számban vele ment. De Ulászló alatt ismét életre kelt a budai udvar zene-kultúrája. Felesége, Anne de Candale, fegyvernökének, Pierre Choque-nak leírásából ismerjük a budai lakodalom zenei vonatkozásait. A lengyel zene és zenészek is otthonosak Magyarországon. II. Lajos neje, Mária királyné, a későbbi németalföldi helytartó, hangszergyűjteményének leltárát a simancsi levéltár őrzi; korának egyik legnagyobb zenei mecénásnője. A budai udvarban két olyan világhírességgel dicsekedhetik, mint Thomas Stolzer és Adrien Willaert. A mohácsi vész véget vet a budai nyugati szellemi életnek. A félhold a török műveltség uralmát jelenti másfélszázadon át, ezalatt az egykori ázsiai testvérrel való érintkezésben a magyar zene szunnyadó keleti öntudata felébred. A nyugati zenekultúra súlypontja az erdélyi udvarba kerül, ahol János Zsigmondtól Báthory Zsigmondon át Bethlen Gáborgig elsősorban a latin művészet talál megértő pártfogókra. Mátyás művészi hagyományainak az erdélyi fejedelmek lesznek a folytatói.

JEGYZETEK.

Munkám közben szíves tanácsaikkal hálára köteleztek : Guido Gasperini, a nápolyi konzervatorium könyvtárának igazgatója, André Pirro és Paul Masson, a párisi egyetem, Amédée Gastoué a párisi Institut Catholique professzora és J. G. Prod'homme a párisi zenei könyvtárak főigazgatója, Yvonne Rokseth, a strasbourgi egyetem, Charles van den Borren, a brüsszeli egyetem, Théodor van der Linde, a louvaini egyetem professzorai, néhai Jeanne Marix, a párisi konzervatórium könyvtárosa, Robert Haas, a bécsi Staatsbibliothek zenei osztályának igazgatója, Balogh Jolán, a Szépművészeti Múzeum és Tóth Zoltán, a Nemzeti Múzeum igazgatói, akik a birtokukban levő másolatokat is a legnagyobb előzékenységgel rendelkezésemre bocsátották.

A Mátyás-kor legfontosabb művelődéstörténeti forrásának, a modenai Hippolit-kódexeknek közlését Nyáry Albert báró kezdte meg a Századokban (1870. és a köv. évf.), a magakészítette másolatok alapján. Érdeme, hogy felhívta a figyelmet e nagyjelentőségű adatokra, de gyakran tévesen fordít, vagy magyaráz. Itt csak a sétayulósétayulós-selyemszövőt említjük, melyet Nyáry citerásnak fordít. Ezt a tévedést máig sem igazította helyre senki sem s tovább kísértének Beatrix «citerásai». Az első, aki Mátyás udvarának műveltségéről összefoglaló képet adott, Csánki Dezső : Mátyás udvara című dolgozatában (Budapest, 1880). Csánki nemcsak történetíró, de zenész is volt, érdeklődéssel fordult a zenei adatok felé, de meghagyta őket magyarországi elszigeteltségükben, nem illesztve be az egyetemes zenei korszakba. Fraknoi Vilmos Mátyás király életrajzát úgy írta meg, mintha Burckhardt, Symonds, Müntz nem tették volna közzé korszakalkotó renaissance tanulmányaikat, vagy Reumont és Pastor művelődéstörténeti kutatásainak eredményei nem kerültek volna közlésre. 1900-ban, egyik előkelő német folyóiratban, a F. X. Haberl szerkesztésében megjelenő Kirchenmusikalisches Jahrbuchban, Regensburg 1900, magyar író, Főkövi Lajos ad ki értékes dolgozatot Musik und musikalische Verhältnisse am Hofe von Matthias Corvinus címmel, mely új adatokkal gazdagodott összefoglalás, egyúttal az első lépés a Mátyás-kornak az egyetemes zenetörténetbe való bekapcsolása felé. Azután évtizedekig nem történt semmi, Főkövi dolgozata érthetetlenül elkerülte az itthoniak figyelmét. Berzeviczy Albert Beatrix életrajza (Budapest, 1908), nem ismeri Főkövi dolgozatát s a zenei mozzanatokban csupán a Mátyás-okmánytár adataira támaszkodik. A Beatrix-okmánytár pedig hiányos és hibás. Főkövi és Pirro kutatásait Gombosi Ottó ismertette : Zenei élet Mátyás király udvarában címmel (Muzsika, Budapest, 1929).

A renaissance-ra vonatkozóan lásd Vittorio Rossi : Il quattrocento (Torino, 1900), Guido Gasperini : La musique italienne au XIV et XV siècles, Lavignac, Encyclopédie de la musique. I. Partie. (Paris, 1925). A Cortigiano-t az alábbi kiadásban idézem : Biblioteca scolastica di classici italiani, diretta da Josue Carducci. Il Cortigiano. (1528). Annotato e Illustrato da Vittorio Cian. Ricordi di Monsignor Sabba da Castiglione cavalier Gerosolimitano. Venetia, 1560 p. 56. — Simone Prodenzanira lásd az V. fejezet jegyzeteit. — A Lorenzo di Medice vonatkozó latin idézet : Laurentio Medici Vita a Nicolo Valerio scripta. Ex cod. Mediceo Laurentiano nunc primum latum in lucem eruta cura et studio Laurentio Mehus. Florentiae, 1749. Lorenzo di Medici udvarára :

Philippe Monnier : *Il Quattrocento*. (Paris, 1906). Leonardo da Vinci milanói bemutatkozásairól : Vasari : *Le vite di piu eccellenti pittori, scultori ed architettori*. Con nuove annotazioni e commenta di Gaetano Milanese. Tome IV. (Firenze, 1879), 28. l. Az időpont téves, az esemény 1483-ban történt. — Messer Adrianora : Luzio e Renier : Mantova e Urbino. (Torino, 1893) 83. l. — A különböző művészetek kapcsolatáról és a művészek sokoldalúságáról szól Romain Rolland : *Musiciens d'autrefois* (Paris, 1908), kötetének *l'Opéra avant l'Opéra* című fejezetében. — Erasmo Percopo : *Le Rime di Benedetto Gareth detto il Chariteo con introduzione e note*. (Napoli, 1892), I—II. kötet. A népdal és a polifónia harcára : Théodore Gêrôld : *Le manuscrit de Bayen. Texte et musique d'un recueil de chansons du XV. siècle*. (Strasbourg, 1921.), Introduction.

A chanson bourguignonne-ra Németországban : Willibald Gurlitt : *Burgundische Chanson und deutsche Liedkunst des XV. Jahrhunderts. Bericht über den Musikwissenschaftlichen Kongress in Basel* (Leipzig, 1925). A chanson bourguignonne szerepére Itáliában : Gaetano Caesari : *Relazioni musicali fra la lirica popolare italiana e la canzone vocale francese*. (Istituzioni e Monumenti dell'Arte Musicale Italiana Vol. II. Milano, 1932.) Szintén Caesaritól való Francesco Malaguzzi Valeri : *La corte di Ludovico il Moro. La vita privata e l'arte a Milano nella seconda metà del quattrocento* című munkája IV. kötetében (Milano, 1923), *Musica e musicisti alla corte sforzesca* című fejezet. Ugyanitt a *«foggia spagnuola»*. A ferrarai udvar zenei viszonyairól : L. F. Valdrighi : *Cappelle, Concerti e Musiche di Casa d'Este dal Secolo XV al XVIII. Atti e Memorie delle Deputazione Di Storia Patria per le Province Modenesi e Parmensi. Serie III. Vol. II. Modena, 1883*. Sok érdekes adat Gruyer összefoglaló nagy monografiájában : *L'art ferrarais a l'époque des Princes d'Este*. Vol. I—II. (Paris, 1897). Giulio Bertoni : *La Biblioteca Estense e la cultura ferrarese ai tempi del duce Ercole I. (1471—1505)* Torino, 1903. A mantuai udvarról : Pietro Canal : *Della Musica in Mantova*, (1881). Stefano Davari : *La musica a Mantova. Rivista storica Mantovana I.* (1884). Bertolotti : *Musici alla corte dei Gonzaga a Mantova, dal secolo XV. al XVIII.* (Milano, 1890). A milánói udvarról Malaguzzi idézett művének első és negyedik kötetén kívül : Emilio Motta : *Musici alla corte degli Sforza. Archivio Storico Lombardo* (Milano, 1887). Beatrice d'Este Duchess of Milan by Julia Cartwright, (London, 1903). Ugyane hercegnőről Robert de la Sizeranne könyve, (Paris, 1920). Julia Cartwright : *Isabella d'Este. Marchioness of Mantua 1474—1539* (London, 1903. I—II. kötet). Hippolit alakjával a magyar történetírás nem foglalkozott. (Fraknoi Vilmos : *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest, 1889. röviden érinti.) A tehetséges, de degenerált ifjú, kiben egyáltalán nem voltak egyházi, csak katonai és életművészi hajlamok, típusa a renaissance-korabeli főpapnak s egyúttal bizonyos Mátyás vak szerelmének Beatrix iránt, amikor engedve kérésének, a hatéves gyermeket az esztergomi érseki székbe ülteti, ahol 1497-ig marad, ekkor VI. Sándor pápa hozzájárulásával cserél Bakócz Tamással és az egri püspökség birtokába lép. Antonio Cappelli, Ariosto leveleinek kiadója, (*Lettere di Lodovico d'Ariosto. Con prefazione storico critico. Documento e note per cura di A. C. Milano, 1887*), részletesen tájékoztat Hippolit életéről, katonai tehetségéről, művészetpártolásáról, szerelmi kalandjairól, melyek folyamán szenvedélye odáig ragadta, hogy féltékenységből törvénytelen féltestvérét megvakíttatta, erőszakosságáról, mikor megbotoztatta II. Gyula pápa követét, aki a Szent Atya intelmét hozta. Óriás jövedelmeket halmozott föl, 1497-ben milánói érsek, 1499-ben narbonnei érsek, 1502-ben ferrarai, 1503-ban capuai érsek, 1507-ben modenai püspök, azonkívül VI. Sándor kinevezi tizennégy éves korában a Santa Lucia in Silice kardinálisának, közben a Vatikáni Basilica főpapja s a dúsgazdag ferrarai Pomposa-apátság javainak élvezője. Amikor megérkezett Magyarországra mint ujonnan kinevezett érsek, kíséretében volt dajkája is. Az II. Cortigiano I. könyvében magasztalóan szól Hippolitról, (a 35. lapon, Vittorio Ciano jegyzete). Halálát mértéktelen lakmározás okozta 1520-ban (Ariosto, *Satira II*, 102). Hippolit magyarországi tartózkodása túlnyomórésztben gyermekkorára esik, így az esztergomi és egri érsekség zenei udvartartásában is elsősorban Beatrix kezét kell látnunk.

I.

Mátyás tervezett szövetségére a Bourgogne-al lásd Gachard : *Histoire des Ducs de Bourgogne*, (Bruxelles, 1838). II. kötet, 657. l. A Bourgogne történetére : A. Kleinclausz : *Histoire de Bourgogne*. (Paris, 1924). A flamand név használatára s a Pays Bas, Nederland jelentésére : Th. Vander Linde : *Histoire de notre nom national*. Académie Royale de Belgique. *Extrait des Bulletins de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques*, (Bruxelles, 1930). A flamandokról : Kiese yetter : *Die Verdienste der Niederländer in der Tonkunst*. Ugyanaz Fétistől, fiától, Eduard Fétistől : *Historie des musiciens Belges* (Bruxelles, 1849), vol. I—II. és *Les artistes belges a l'étranger* (Bruxelles, 1857—65), vol. I—II. Edmond van der Straeten sok műve közül csupán nyolckötetes munkáját említjük : *La musique aux Pays Bas*. (Bruxelles, 1867—88). Az olasz felfogásra : I Musici fiamminghi alla corte di Ferrara da Amilcare Ramazzini. *Archivio Storico Lombardo*. (Milano, 1879). A francia zenei gondolat szerepéről Bourgogne-ban Gastoué : *Les primitifs de la musique française*. (Paris, 1922), 74. l. A Bourgogne zenészeinek műveiből találunk van de Borren : *Polyphonia Sacra* (Planinsong and Medieval Music Society London, 1931) kiadványában, Knud Jeppe sen. *Der Kopenhager Chansonnier*, (Kopenhague 1927) gyűjteményében. Jeanne Marix gyűjteménye *Les musiciens de la cour de Bourgogne*, (Paris, 1937) Gilles de Binchois, Pierre Fontaine, Jacques Vide, Nicole Grenon, Gilles Joye, Hayne de Ghizeghem és Robert Morton chansonjait írja át. Azonkívül Trienter Codices : *Auswahl 1—5 herausgegeben von G. Adler, O. Koller R. Ficker és A. Orel. Denkmäler der Tonkunst in Oesterreich*. (VII., XI., XIX., XXVII. és XXXI. kötet). Wien, 1920—24, lásd még : E. Droz et G. Thibault : *Poètes et musiciens du XV. siècle*. Paris, 1924.

A brabantisch Diskantieren-ről Guido Adler : *Die Musik in Österreich. Studien zur Musikwissenschaft*. Band XVI. (Wien, 1929.) A franczösisch gesetzter Gesangról az V. fejezetben. A gusto goticorol l. Caesari idézett dolgozatát.

A Bourgogne hercegeinek zenekaráról, kórusáról Charles Emile Poisot : *Essai sur les musiciens bourguignons* (Dijon, 1854) ; G. van Dorslaer : *La chapelle musicale de Philippe le Beau*. *Revue Belge d'Archéologie et d'histoire de l'Art*, publiée par l'Académie Royale d'archéologie de Belgique. Tome IV. Fascicule 2. (Anvers, 1934.)

Piero Aron : *Lucidario in Musica...* (Vinegia, 1545). Az idézet a 31. lapon. Lásd még Archimede Montanelli : *La musica italiana attraverso i secoli*. (Forli, 1928). — Cambrai jelentőségére : *Histoire ecclésiastique de la Cathédrale de Cambrai. Comptes inventaires et documents inédits par Jules Houdoy*. (Lille 1880). *Mémoires de la Société de l'agriculture et des arts de Lille*. Chapitre V. : *La maîtrise de Cambrai*. Fernand Delcroix : *La musique à Cambrai*. I. *La maîtrise de Cambrai avant la révolution*. *Mémoires de la Société d'Emulation de Cambrai*. Tome LXVIII. (Cambrai 1921). — Cambrai művészi jelentőségéről zenés színpadi revue is készült, melyet a cambrai-i kollégium volt növendékeinek egyesülete adott elő 1911-ben : G. Arduin et A. Dasonville : *A travers chant. Le collège de Cambrai a travers les âges 1270—1911*. *Revue en quatre tableaux, un prologue et un apothéose* (Cambrai, 1911). — Behatóan szól Cambrai-ról Charles van den Borren : *Guillaume Dufay, son importance dans l'évolution de la musique au XV. siècle*. Académie Royale de Belgique. Classe des Beaux Arts. *Mémoires*. Collection in 8°. Tome I. Fascicule 2 (Bruxelles 1926). — A kanonokok és vikáriusok számára : Paul Tschackert : *Peter von Ailli*. (Gotha 1877.) Az avignoni pápai kórusról Gastoué : *La musique à Avignon*. *Rivista Musicale Italiana*, 1902, de főkép F. X. Haberl alapvető dolgozata : *Bausteine für Musikgeschichte*. (Leipzig 1885.) *Biographische Notizen über die päpstlichen Sänger von 1419—1442 s ugyanott a III. kötetben : Die römische Schola Cantorum und die päpstlichen Kapellsänger bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts*. (Leipzig 1888). — A Trienter Codices a Denkmäler der Tonkunst in Oesterreich sorozatban. Jeanne Marix posthumus értekezése : *Histoire de la musique et des musiciens de la cour de Bourgogne sous le régime de Philippe le Bon*. Strassbourg, 1940. A franko-flamand polifóniáról

Van den Borren előadását a liègei 1930. évi zenetörténeti kongresszuson: *Du rôle international de la Belgique dans l'histoire musicale* p. r. Charles van den Borren. Société Internationale de Musicologie. Premier Congrès Liège. Published for the International Society for Musical Research by the Plain-song & Mediaeval Music Society. (Nashdom Abbey, Burnham Bucks, 1931.) — A korálkolorálás és korálfigurálás: Heinrich Bessler kötetét: *Die Musik des Mittelalters und der Renaissance*. (Handbuch der Musikwissenschaft sorozatban. Potsdam, 1931.)

Josquin Desprèsről Magyarországgal kapcsolatban Giuseppe Baini, a pápai énekkar első történetírója a *Memorio storico-critiche della vita e delle opere di Giovanni Pierluigi da Palestrina*. (Roma, 1828) II. kötetében, a 407. lapon a következőket írja: «Si canta il solo Josquino in tutta le capelle allora esistenti: il solo Josquino in Italia, il solo Josquino in Francia, il solo Josquino in Germania, nelle Fiandre, in Ungheria, in Boemia, nelle Spagna il solo Josquino.» Baini nem közli, milyen konkrét adat alapján állítja, hogy Magyarországon Josquin Desprès darabjait énekelték. De azért nincs igaza Kropf Lajosnak, aki a Századokban (1906. évfolyam, Adatok a régi magyar zene történetéhez), azt mondja, hogy Baini állítása csak «rapszódia». A XV. század végén éppen annyira lehetetlen, hogy egy kórus ne énekeljen Josquin Desprèst, mint ahogy ma egy filharmonikus zenekar ne játsszék Beethovent. Az ide-oda vándorló énekesek magukkal vitték műsorukat is. Josquin Desprès különben ott volt Mátyás sógorának, Ercolének ferrarai hercegnek udvarában is, kinek tiszteletére írja Ercole Dux Ferrariae című miséjét.

II.

Molinet krónikáját kiadta Jean Buchon: *Chronique de Jean Molinet* publiée par J. A. Buchon. Tome III. (Paris, 1828). A CXVIII. fejezet címe: *Comment l'archiduc Maximilien se prépara pour aller en Allemagne vers l'empereur Frédéric son père*. Molinetről: Noel Dupire: *Jean Molinet*. (Paris, 1932). Miksáról: H. J. Moser könyve: *Paul Hoffhaymer*. (Stuttgart und Berlin, 1929.) — L. Nowak: *Zur Geschichte der Musik am Hofe Kaiser Max. I. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. XII. 1932. — O. zur Nedden: *Zur Geschichte der Musik am Hofe Kaiser Max I. Zeitschrift für Musikwissenschaft*. Jahrgang 1932—33. — Az Ockeghem halálát sirató versezet: *Déploration de Guillaume Crétin sur le trépas de Jean Ockeghem* par Ernest Thoinan. Pirro: *Jean Cornuel vicaire à Cambrai és Eugénie Droz: Notes sur Jean Cornuel*. *Revue de musicologie*. (Paris, 1926). — U. itt a hagyatékban talált magyar pénzekről. Bárczay Oszkár a verjus-t mustméznek fordítja. (A régi magyar konyháról. Századok, Budapest, 1893). — Pierre de la Rue sírfelirata Van der Straeten: *La musique aux Pays Bas*. Tome VI. 469 l.

«In tumulo Petrus de Vico conditur isto
Nobile cui nomen musica sacra dedit,
Pannonso reges coluit, Gallos et Hibernos
Omnibus ob cantum Gratus et ipse fuit
Sed virtutem agis clarus, pietate parente
Fovit et in miseros musica larga tulit
Assiduus superim cultor christique munit
Custus et a Veneris crimine mundus erat
Hujus templi sua tempora clausit
Post Deum lector spiritus astracolat
Obiit anno Domini MDXVIII XX Novembris».

A Constitutiones Capellae Pontificiae-t Haberl adta ki a Die Römische Schola Cantorum tanulmányában.

III.

Florimo Francesco : *Cenno Storico sulla scuola musicale di Napoli*. (Napoli 1880—84.), I—IV. kötet. — *Istitutioni dell'Arte Musicale in Italia*. Vol. V. (Milano 1934). *L'Oratorio dei Filippini e la scuola musicale di Napoli* a cura di Guido Pannain. Prefazione : *La più antica cultura musicale a Napoli*. — Camillo Minieri Riccio : *Alcuni Fatti di Alfonso d'Aragonia dal 15 aprile 1437 al 31 di maggio 1458*. Archivio Storico per le Province Napolitane. Anno VI. — Ugyanott. Anno IX. : *Nicole Barone : Le cedole di Tesoreria dell'Archivio di Stato di Napoli dall'anno 1460 al 1504*.

Brandolini idézett művéről : *Adrien Lafage : Essais de diptérogaphie musicale*. (Paris 1864.) A Ferdinánd korabeli színelőadásokról : *Benedetto da Croce : I Teatri di Napoli secolo XV—XVIII*. (Napoli, 1891), az említett farsa allegorica 11 l. Alfonz és Hunyadi János összeköttetéseire : *Monumenta Hungariae Historica Diplomataria XXXV. Codex Diplomaticus Comitum de Frangipanis*. Kiadják Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Budapest, 1910. I. kötet 350—354. l. — *Fraknói Vilmos : A Corvina könyvtár alapítása*. Budapesti Szemle, 1924. évfolyam. 96—100 l. — *Áldásy Antal : Zsigmond király és Spanyolország*. Budapest, 1927, 117—18 l. — *Rómer Floris : Olaszországi érmeiken magyar címer*. Archeologiai Értesítő. III. kötet. Pest, 1870. 238 l. — A reprodukció ugyanott az V. kötetben (1871). *Váradi Péterről*. *Fraknói Vilmos : Váradi Péter kalocsai érsek élete Századok*, 1883. Az idézett levél : *«Petri de Warda Ecclesiarum Colacensis et Bachiensis Canonice Unitarum Archiepiscopi. Epistolae cum Nonnullis Wladislaw II regis Hungariae Literis Petri Causa. Scriptis. Prefatus est et Indicem. Chronologicum subiecit Carolus Wagner. Presbyter diocese Strigoniensis. Posoniae-Cassoviae 1776.» XX. levél : «Ad Beatricem Reginam Viduam quam reconvaluisse gratulatur que deinde de Galero scribit, non improbable est Cardinalitium intelligi Anno MCCCCXCIII»*

Tinctorisról : Heinrich Bellermann : Joannis Tinctoris Terminorum Musicae Diffinitorium. Lateinisch und deutsch mit erläuternden Anmerkungen. Jahrbücher für Musikalische Wissenschaft. herausgegeben von Friedrich Chrysander. Band I. (Leipzig, 1863). — *F. X. Haberl : Ein Unbekanntes Werk des Johannes Tinctoris*. Kirchenmusikalisches Jahrbuch. (Regensburg, 1899). — *Guido Pannain : La teoria musicale di Giovanni Tinctoris*. Per la storia della musica Napoletana. (Napoli, 1913.) — *Karl Weinmann : Johannes Tinctoris und sein Unbekanntes Traktat : De Inventione et usu Musicae*. Eine historisch kritische Untersuchung. (Regensburg und Rom, 1917). *Van den Borren dolgozatomban idézett cikke*. *Giovanni Pontano levelét kiadta Van der Straeten : La musique aux Pays Bas*. Tome IV. (Bruxelles, 1858), 57 l. — *Tinctoris fordításaira : G. Mazzatinti : La Biblioteca dei Re d'Aragonia in Napoli*. Rocca S. Casciano. 1897, 579 darab.

Az 1925 augusztus első hetében, Brugesben, a *Fédération archéologique et historique de Belgique* által rendezett kongresszuson *Dragan Plamenac* jugoszláv zenehistorikus, aki *Okeghem* műveinek kiadásával foglalkozik, a *Fegyveres Férfi* (l'*homme Armé*), című katonadallal kapcsolatban ismertette a nápolyi *Biblioteca Nazionale* Ms. VI. E. 40. számú kéziratát, mely szerinte a magyar királynőnek, *Aragoniai Beatrix*-nek van ajánlva. (Congrès jubilaire. Bruges é. n. 229 l.). A kézirat címlapján hosszú ajánlás olvasható, melynek első sorai :

Ad Serenissimam
Ungariae Reginam
Regia progenies et regi nupta beatrix
Qua sub sole viget, nulla probanda magis etc.

E kéziratnak azonban semmi köze *Beatrix*hoz, a szövegben kis betűvel előforduló *beatrix* nem *Mátyás* felesége. A kézirat hátsó oldalán későbbi bejegyzés elmondja, hogy

Carlo de Francia Re di Napoli di Sicilia, VIII. Lajos fia feleségül vette Berengar provençei gróf leányát, Beatricet. A századok folyamán valaki, aki tudott Beatrixról, Mátyás feleségéről, egyszerűen odaírta Ad Serenissimam Ungariae Reginam ajánlást, a tévedést az ismeretlen író azzal a körülménnyel magyarázza, hogy az Anjou házbeli II. Károly (meghalt 1309-ben), felesége, Mária, V. István magyar király leánya (de nem Magyarország királynője, mint az ismeretlen állítja), Martell Károly anyja. A magyarázat éppen olyan zavaros, mint a dedikációba betoldott magyar királynő kifejezés, szerintem a zavart az okozta, hogy az ajánlás fontoskodó magyarázója összetévesztette a két Beatrixot.

IV.

Elvinusról, Jean Benjamin Laborda magyar zenéről (Budapest, 1925) című dolgozatom. — Szalkairól: Bartha Dénes: Szalkai érsek zenei jegyzetei monostor iskolai diák korából (Budapest, 1934). — A budai zenészekről Ofner Stadtrecht von MCCXLIV—MCCCCXXI, erläutert und herausgegeben von Andreas Michnay und Paul Lichner, (Pressburg, MDCCCXLV 1846). — Zsigmondról: Horváth Henrik: Zsigmond és kora (Budapest, 1938). — Pietro Manzono folyamodványa a milánói Real Archivio di Stato-ban. Archivio Sforzesco, Carteggio Estero BA 640, Balogh Jolán másolata. — Pietro da Viennáról Emilio Motta idézett dolgozata. — Az országgyűlés állásfoglalásáról Beatrix-szal szemben: Fraknói: Hunyadiak és Jagellók a millenáris magyar történetben. IV. kötet 344 lap.

A pfalzi választó követének jelentését kiadta Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum* Tomus I. Bibliopolae Vindobonensis, MDCCXLVI. *Regis Hungariae Matthiae Nuptiae et Coronatio Reginae Atque illorum postea ingressus in Budam A Palatini Comitibus Legato diligenter descripta et ex viri cl. Joannis Pistoia. Magyarul Kazinczy Gábor Mátyás király kortársainak tanúsága szerint* (Budapest, 1863) kötetben.

A szász választó követének jelentését (drezdai kézirat), kiadta dr. F. A. von Langenn: *Herzog Albrecht der Beherzte, Stammvater des königlichen Hauses Sachsen*. (Leipzig, 1838). *Urkunden* 8., 521 l. — Peter Ichenloers *Stadtschreibers zu Breslau Denkwürdigkeiten aus der Zeit vom Jahre 1440—1497* herausgegeben von dr. J. G. Kunisch. II. Band 1467—1479, (Breslau, 1828). Bonfini-idézet; *Historia Pannonica sive Hungaricarum Rerum Decades IV. Coloniae Agrippinae MDCLXXX. 424 l.*

A castelloi püspök jelentése először Praynál *Annales* P. IV. p. 162—167., azután Katonánál: *Historia Critica Regni Hungariae*. Tomulus IX. Ordine XVI. Budae, MDCCXCIII. Lásd Anno 1483. V. ö. még Haberl: *Die Römische Schola Cantorum* stb. — *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae* edidit P. Pius Bonifacius Gams. h. n. 1873, Maraschiról 648 l. — Heltai Gáspár: *Magyar Krónika új kiadás*, (Kolozsvár, MDCCCLXXXIX.) 219 l.

V.

Schering vonatkozó műve: *Die niederländische Orgelmesse im Zeitalter des Josquin*, (Leipzig, 1912). *Was ist in der alten Musik gesungen, was ist gespielt worden?* — Pirro dolgozata: *Quelques remarques sur l'exécution musicale de la fin du XIV au milieu du XV. siècle*. Az 1931. évi liègei zenetörténeti kongresszus idézett jelentésében. — Nicolas Brassart-ra: *Archives historiques et littéraires du Nord de la France. Nouvelle Série* V. 1844, p. p. 535. — A gaudi székesegyházra vonatkozó idézet: *Chronique de Frossart. Edition de Kerven de Lettenhove* X. 1870, p. 1448. — Az ortliezi ünnepségről: *Bibl. Nat. Ms. Fol. 168 verso*. — Simone Pordenzani-ra: *Dom. Ferretti: Il codice palatino parmense 286 e una nuova Incatenatura*. Parma, 1913 és Santorre Debenedetti: *Il Solazzo. Contributi alla Storia della Novella della Poesia musicale e del Costume del*

Trecento Torino, 1922. — IV. Henrikre : Archives de la Seine Inférieure. Ms. G. 2126, 27 juillet 1430. — Guillaume Chartier fogadására : Bibl. Nat. Ms. Lat. 14,687 fol. 235 verso. — Jehan Gerson : De Canticorum originali ratione. Ellies du Pin : Opera Omnia. III. Antverpiae 1706 col. 628. — A dudára : H. Grattan Flood : The Story of the Bagpipe, (London, 1911). — Le Journal de Bourgeois de Paris. Edité par Tuetey. (Paris, 1881), p. 200 A vienne-i Saint Maurice székesegyház zenészeire : Yvonne Rokseth : Instruments à l'Église au XVe siècle. Revue de Musicologie. Paris. 1933 novembre. — Janoccius Manetti leírását kiadta F. X. Haberl : Die Römische Schola Cantorum. Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft. III. 221. 1.

Costanzo Sforza és Camilla di Aragonia lakodalmának leírása : Ordine delle Nozze dell'Illustrissimo Signor Missier Costantino Sforza e della Illustrissima Madonna Camilla di Aragona sua Consorte nell' Anno 1475. Vicentiae. Újra kiadta Bartholomeo Gamba, Venezia, 1836). — Catarina Cornaro bevonulására : Marino Sanuti : Diarii. Tomo I. Venetia 1882, 765 col. — Triumph des Kaisers Maximilian I. 137 Tafeln. Der erläuternde Text von Franz Schestag befindet sich im I. Bande der Jahrbücher der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. Wien, 1883—84. Ugyanez Évkönyvben : Der Weisskunig. Nach den Diktaten und eigenhändigen Aufzeichnungen Kaiser Max. I. zusammengestellt von Mark Treitzsauerwein von Elventreitz. Herausgegeben von Alwin Schultz. Wien, 1888. — La prise d'Alexandrie ou chronique du Roi Pierre de Lusignan par Guillaume de Machaut publiée par M. L. de Mas Latrie. Genève, 1877. — G. de Nachaulról : Henri Quittard : Notes sur G. de Machault. Bulletin de la Société Française de Musicologie. (Paris I, 125 l.). — A Pastorale-t kiadta : Kervyn de Lettenhove : Chronique relative à l'Histoire de la Belgique sous la domination des Ducs de Bourgogne. Tome XXXV. (Bruxelles, 1873) 744 l.

Ricardi Maydīston : De concordia inter Ric. II et in civitatem London. Edited by Thomas Wright. Camden Society. (London, 1838) 43 l.

Louise de Savoie Livre d'heures-jéré : Leroquais : Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque Nationale., Tome, III. (Paris, 1927) p. 62—63.

Hubert van Eyck-re : A. Schmarsow : Hubert und Jan van Eyck, Leipzig, 1924, XIII—XIV. tábla.

A Dufay-misére : Van den Borren idézett tanulmánya Dufayról. A Tuba Gallicalis-ról : ugyancsak van den Borren : La musique pittoresque dans le manuscrit 222 C 22 de la Bibliothèque de Strassbourg. A bási zenetörténeti kongresszus idézett évkönyvében. — Az Iter Hispanicum, (Deux Chansonniers Français à la Bibliothèque Escorial) a Sammelbände der Internationalen Gesellschaft für Musikwissenschaft. Leipzig, 1907. évfolyamában, Pierre Fontainere 526—28. l. Félelem nélküli János bomberde-jára Van der Straeten : La musique aux Pays Bas VII. kötet, (Bruxelles, 1885), 38 l.

*

A 323. és 325. oldal képeihez:

Curiositäten der physisch-literarisch-artistisch-historischen Vor- und Mitwelt zur angenehmen Unterhaltung für gebildete Leser. X. Band. Weimar, 1823. IV. Stück. Sogennantes Scanderbegisches Ingenieur, Kunst und Wunderbuch. Az érdekes kéziratos munkát 1621-ben vásárolta a nagyhercegi könyvtár Christoffel von Waldenrodt-tól, aki Varsóban vette 1590-ben. Szerinte a munka Castriota György, akit a törökök Scanderbégnek hívtak, tulajdona volt. A Wunderbuch, mely 325 folio pergament oldalon hadászati és erődítési ábrákat közöl, aligha lehetett Scanderbég tulajdonában, mert a bég 1476-ban meghalt, és az anyag, főképpen az alakok kosztümjei már a X VI. századra mutatnak. Sokkal valószínűbb, hogy a Wunderbuch tulajdonosa Jacomo Castriotto, kinek Della fortificazione della citta művét 1584-ben Girolamo Maggi adta ki. Castriotto a kor legkiválóbb hadimérnökei közé tartozott s az ő rajzait őrizte meg a Wunderbuch.

Alwin Schulz német műtörténésznek a kézirat mellett olvasható szakvéleménye szerint, a kötet a XVI. század elejéről származik. A rajzok tussal készültek. Kétségtelen, hogy az eredeti minták a XV. század közepéről valók, de a másoló saját korának kosztümjeit és divatját rajzolta.

VI.

Chronique de Matthieu d'Escouffy publiée par G. Du Fresne de Beaucourt. Tome II. (Paris, 1863). Société de l'Histoire de France. Chapitre CIX — Ladislas ou Lancelot Duras nápolyi királyra : Les Mémoires du Olivier de la Marche publiés par Henri Beaune et J. d'Arbaumont. Paris, 1883 Index. — V. László küldöttségével Hangutánzás és Jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben (Budapest, 1926), című kötetemben foglalkoztam (68—69 l.). Katona közli a küldöttség megbízó levelét (Historia Critica etc. Pestini, MDCCXC Tomulus VI. Ordine XIII. p. 1208—9. — Teleki József (A Hunyadiak kora Magyarországon II. k. Pest, 1852 547—550 l.) Engel, Fessler, Katona, Pubitschka stb. nyomán foglalkozik vele, úgyszintén Szalay László is (Magyarország Története. III. k. Lépese, 1853, 169 l.). A küldöttség franciaországi időzésével foglalkozott Eckhardt Sándor a Magyar Nyelv 1937. évfolyamában Lancelot magyar király című cikkében Villon egyik passzusával kapcsolatban Chastellain, Du Clerq és a Chronique des comptes de Foix alapján. — Benoît de Tôul és Augustin Calmet munkáit lásd a XII. fejezet jegyzetei között. Oeuvres de Georges Chastellain publiées par M. le Baron Kervyn de Lettenhove. Académie Royale de Belgique. Bruxelles, 1863—66 Vol. III. Chronique 1454—58 p. 368—83. — Chronique de Jean Du Clerq. Collection des Chroniques Nationales Françaises écrites en langue vulgaire du XIII au XV. siècle avec notes et éclaircissements par J. A. Buchon. Vol. XXXVIII. XV. siècle. Paris MDCCCXXVI. Chapitre XLIV. — Jean Chartier : Chronique de Charles VII. Roi de France Tome III. Vallet de Kriville kiadása (Paris, 1858). Chapitre 282. L'ambassade de Hongrie aux roy de France. — Copey Buch der Gemainen Stadt Wien, 1454 —64, herausgegeben von dr. J. H. Zeibig. Fontes Rerum Austriacarum. (Wien, 1853) II. Abteilung VII. Band. 74—78. l. — J. A. C. Buchon : Panthéon Littéraire. Tome 49. Paris, MDCCCXLI. Addition sur la chronique de Comte de Foix p. XLI. — Histoire de Gaston, Comte de Foix par Guillaume Lesueur son domestique. Publiée par Henri Courteault. Tome II. Paris MDCCCXCVI. — André Favigny : Le théâtre d'honneur et de chevalerie. Paris, 1620. Tome I. Livre III p. 571—577 munka szerzője különösen jár el. Míg Lesueur 1459-re teszi a Saint Julien-i ünnepség évét, Favigny 1458-ra. Leírása majdnem szóról szóra egyezik a Comte de Foix Additionjával, de a magyarokat s a magyar királyt mindenütt elhallgatja s az ünnepség okául Gaston grófnak az Estoile rend lovagjává avatását mondja. — Henri Sauval : Histoire et Recherches des Antiquités de la ville de Paris. Tome II. (Paris, MDCCXXIV) 86 l. G. Du Fresne de Beaucourt : Histoire de Charles VII. Tomes IV—V—VI. Paris, 1888—1891. — A XV. század francia konyhájára, különösen a vízi szárnyasokra, hattyúra valamint a pávára, fácánra és a desszertekre : Histoire de la vie privée des Français depuis l'origine de la nation jusqu'à nos jours par Le Grand Aussy. Nouvelle édition avec des notes, corrections et additions par J. B. B. de Roquefort. Tome I—II. Paris, 1815. Paul Lacroix : Mœurs, Usages et Costumes au Moyen Age et à l'époque de la Renaissance. Paris, 1873. — A baszk táncokra : Corografía o Descripción General de la muy noble y muy real Provincia de Guipuzcoa por il R. P. Manuel de Larramendi. Barcelona, 1882, 195—245 l. — Histoire du Béarn et du pays basque par M. A. Mazure. Paris, 1839. — Alford Violet : Pyrenean festivals, calendar customs, music and magic, drama and dance. London, 1937. — A Charles d'Orléans idézet : Poésies éditées par Charles d'Héricault. Paris, 1874. Vol. II. p. 216. — Lionel de la Laurencie : La musique à la Cour des Ducs de Bretagne aux XIVe et XVe siècles. Revue de Musicologie. Paris, 1933 février. — A lotharingiai udvar számadásaira : A. Jacquot : La musique en Lorraine. Paris, 1882

p. 46. — Henry Prunières : *Le Ballet de Cour en France avant Benserade et Lully*. Paris, 1914. — Lacurne de Sainte Palaye : *Mémoires sur l'ancienne chevalerie*. Nouvelle édition par Charles Nodier. Tome I. Paris, 1826 p. 157 részletesen szól a pávára tett fogadalomról de Favigny nyomán «a magyar lakomát» az Estoile rend lakomájának mondja 1458-ban.

J. G. Graevii : *Thesaurus Antiquitatum et Historiarum Italiae*. Tomi Secundi Pars Prior. Lugduni Batavorum MDCCIV. 499—514. Tristani Chalci Mediolanensis Historiographi Nuptiae Mediolanensium Ducum sive Joannis Galeacci cum Isabella Aragona. — Lorenzo Stecchetti : *La tavola e la cucina nei secoli XVe XV*. Firenze, 1884. — Bianca Maria Sforza és Miksa nászebédjére : *Il corredo nuziale di Bianca Maria Sforza Visconti sposa dell'Imperatore Massimiliano I*. Archivio Storico Lombardo; (Milano, 1875).

Az olmtüzi találkozóra gróf Teleki József : *A Hunyadiak kora Magyarországon*. V. kötet. (Pest, 1856) 101. l. és Bonfini vonatkozó helyét.

VII.

A nők zenei nevelésére : René de Maulde La Clavière : *Les femmes de la renaissance* (Paris, 1898). Chapitres IV. et V. — Yvonne Rokseth : *La musique d'orgue au XV. siècle* (Paris, 1930). — Az urbinói herceg hangszergyűjteményére : *Vite de uomini illustri del secolo XV*. scritte da Vespasiano da Bisticci rivedute sui manoscritte da Ludovico Frati (Bologna, 1892). I. vol. 295 l. — Isotta templomára : André Michel : *Histoire de l'art*. Tome IV. P. I. (Paris, 1909) 93 l. — A. Gastoué : *L'orgue en France* (Paris, 1921). Charles Mutin cikke Lavignac Encyclopédiájában. (II. Partie).

Az olasz orgonákra : Nerici : *Storia della musica in Lucca*. (Lucca, 1879) 141—143. l. Lásd még Arnold Schlick : *Spiegel der Orgelmacher und Organisten*. 1511. A Roman de la Rose új kiadása Langlois-tól. (Paris, 1922). — Filippo Villani művét kiadta C. Galetti, Firenze, 1874. A Francesco Landinora vonatkozó részt : J. Wolf : *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*. Leipzig, III. Jahrgang. (1901—1902). Lásd még : R. Gandolfi : *Illustrazioni di alcuni cimeli concernenti l'arte musicale in Firenze*. Firenze, 1892 (VII—XIX tábla). — *Studien zur Musikgeschichte der Frührenaissance von Arnold Schering*. Leipzig, 1914. — A. G. Ritter : *Zur Geschichte des Orgelspiels . . . im XIV bis zum Anfange des XVIII. Jahrhunderts*. I—II. Bände. Leipzig, 1884. — A billentyűs hangszerek technikai berendezésére a régibb organografiai források Bernudo, Mersenne mellett főképp Jacob Adlung : *Musica Mechanica Organoedi*. Berlin, 1768. *Musikhistorisches Museum von Wilhelm Heyer in Köln*. Katalog von Georg Kinsky. I. Band. Besaitete Tasteninstrumente. Orgeln und orgelartige Instrumente. Friktions-instrumente. Köln, 1910.

Beatrix számadásaira : Horváth Mihály kisebb munkái. III. kötet. (Pest, 1868.) Töredékek a bányák történelméből. Beatrix körmöci kamarásának, Schaidner Péternek számadásai. Charlotte de Savoie kórusáról : Fétis : *Recherches sur la musique des Rois de France et de quelques Princes*. *Revue Musicale*. (Paris, 1832.) Ernest Thoinan : *Les origines de la chapelle de musique des souverains de France*. (Paris, 1864.)

A képzőművészeti vonatkozásokra : *Was lehren uns die Bilderwerke des XIV—XVII. Jahrhunderts über die Instrumentalmusik ihrer Zeit* von Hugo Leichtentritt. *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*. VII. Jahrgang, Leipzig. Max Sauerlandt : *Die Musik in fünf Jahrhunderten der europäischen Malerei*. Leipzig, 1922. — *Album Musical*, publié par Georges Kinsky. (Paris, 1930.) — Grimani bíboros breviáriuma A. Venturi közlését : *L'Arte Decorativa* (Milano, 1906).

Sagudino jelentésére : Otto Kinkeldey : *Orgel und Klavier in der Musik des XVI. Jahrhunderts*, (Leipzig, 1909). — Caffi : *Storia della musica sacra nella già cappella ducale di San Marco in Venezia dal 1318 al 1797*. Venezia 1854—55. I. kötet, 34—68.

Sagudino diplomáciai szolgálatára : Brown : Four Years at the court of Henry VIII (London, 1854) I. kötet, 297. l.

A spanyol orgonákra Barbieri : Cancionero Musical de los siglos XV—XVI (Madrid, 1890). Bevezetés. — Felipe Pedrell : Emporio Científico e histórico de organografía musical antigua española. (Barcelona, 1901.)

A Duc de Savoie orgonaszállítására : Auguste Dufour et François Rabut : Les musiciens et les instruments de musique en Savoie du XIII au XIX siècle. Mémoires et Documents publiés par la Société Savoisienne d'histoire et d'archéologie. Tome XVII. (Chambéry, 1878.) Beatrix orgonaszállítására s a Horváth Mihály-féle adatok kiegészített közlésére : Acta Vitae Beatrici Reginae Hungariae Illustrantia. Monumenta Hungariae Historica Diplomataria. Vol. XXXIX. (Budapest, 1914.)

VIII. Károly orgonaszállítására : Mazzantini idézett műve CXV—CXVI. l. Pierre Beursee : Van der Straeten : La musique aux Pays Bas. Tome VII (Bruxelles, 1882) 156—214. l.

Henri Arnaut kéziratát lásd : Instruments de musique du XV. siècle. Les traités d'Henri Arnaut de Zwolle et de divers anonymes. (Ms. B. N. lat. 7295) édités et commentés par G. Le Cerf avec la collaboration de E. R. Labande. Paris, 1932.

A clavicordiumra, manicordionra stb. Fr. A. Goehlinger : Geschichte des Klavichords. (Basel, 1910.) — Pirro : Les clavecinistes, (Paris 1932). — Simone Prodenzani sonettjére Don Frametti és Debenedetto idézett műveit. — Der Minne Regel von Eberhardus Cersne aus Munden. (1404), herausgegeben von Fr. X. Wöber und A. W. Ambros. (Wien, 1861). — X. Leo pápa clavicordium és orgonajátékára, zenei hajlamaira : André Pirro : Léon X. et la musique. Mélanges offerts à Henri Hauvette. (Paris, 1934). — Charlotte d'Albret-re Bonaffé : Inventaire de la duchesse Ch. d'A. Paris, 1878. 86. és 106. l. — A hárfára Gastoué idézett művét : Les primitifs de la musique française és Grattan Flood könyvét : The Story of the harp. (London, 1911). — Champollion Figeac : Louis et Charles d'Orléans, leur influence sur les arts, la littérature et l'esprit de leur siècle d'après les documents originaux et les peintures des manuscrits (Paris, 1844). 253. l. — Valentine Visconti és Isabelle de Bavière hárfajátékára : Jean Chartier idézett VII. Károly krónikáját, 6. II. k. 34. l.

VIII.

Galeottora : Galeottus Martius Marinensis : De egregie sapienter iocose Dictis et Factis Regis Mathiae ad Ducem Johanneum eius filium Liber. Edidit Ladislaus Juhász. Bibliotheca Scriptorum Recentisque Aevorum. 1934. Magyarul Kazinczy idézett kötetében.

Balogh Jolán : Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez a renaissance-korban. Archeologiai Értesítő. (Budapest, 1923—26)

A svájci követről és a budai zenészekről : Anton Philipp von Segesser : Die Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus in den Jahren 1476—90. (Luzern, 1860.)

IX.

De Usu et Inventione Musicae Karl Weinmann idézett kiadásában. Stokhem életére : Paul Bergmann : Variétés musicologiques. III. série (Bruxelles, 1920). Ugyanőtle a Biographie Nationale Belge XXIV. kötetében (Bruxelles, 1926—29), Stokhem életrajza. — Antoine Auda : La musique et les musiciens de l'ancien Pays de Liège (Bruxelles—Paris—Liège, 1930).

Van der Borren : La musique belge au moyen âge et sous l'ancien régime. Revue Franco-Belge, 1932 novembre. Úgyisintén Haberl többször idézett dolgozatát.

Rasch krónikájának vonatkozó helyét lásd Moser Hoffhaymer monográfiájában. — Ornithoparcus (Andreas Vogelsang) : Musicae activae micrologus, 1517 művében szól

Lapidáról. Lásd még Eitner két művét: *Bibliographie der Musiksammelwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts.* Leipzig, 1877 és *Biographisch-Bibliographisches Quellenlexicon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts.* (Leipzig, 1899—1904). Forster (életrajza *Monatshefte für Musikgeschichte* I. évfolyamának első számában), gyűjteményének előszava: *An alle Liebhaber der edlen Musik, újra kiadva Mettenleiter: Musikgeschichte der Oberpfalz* (Amberg, 1867), művében. Négy szólamfüzet: tenor, discant, alt. bassus a jenai egyetemi könyvtárban. A német Gesellschaftslied-ről: Leopold Nowak: *Das deutsche Gesellschaftslied in Österreich von 1480—1550.* Studien zur Musikwissenschaft. Band XVII. (Wien, 1931). — Barbiriau-ra: *Burbure cikke a Biographie Nationale Belge* I. kötetében (Bruxelles, 1866): *La musique à Anvers aux XIV, XV et XVI siècles.* Extrait des Archives de Notre Dame d'Anvers. Copie du manuscrit de M. le chevalier Léon de Burbure par Louis Theunissens. Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique. 5 série, Tome VIII. (Anvers, 1906). — Fétis: *Biographie universelle des musiciens.* I. k. (Paris, 1860). — Notice sur un manuscrit de musique ancienne de la Bibliothèque de Dijon par Stephen Morelot. Mémoires de la Commission des Antiquités du Département de la Côte d'Or. Tome IV. A (Dijon, 1856). Tinctörist lásd Coussemaker idézett kiadásában 54—66. lap. — Rudolphi Agricola *Nonnulla Opuscula*, (Antwerpiae, 1511). *Epistolae Variæ ad Jacobum Barbiriam de re scholastica Anwerpiensi.* Item de formando studio cum multis aliis. — H. E. I. M. van der Velden: *Rodolphus Agricola* (Roclof Huusman), Een Nederlandsch Humanist der Vijftiende Eeuw. Leiden, 1911, 139—141. l. — V. ö. még: Ambros: *Geschichte der Musik.* III. Band. 187. l. Leipzig, 1891. (Otto Kade kiadása.)

Heinrich Finckre: *Celtes Konradról Magyarországon*, de H. Finck említése nélkül szól Fogel József; *Celtes Konrad és a magyarországi humanisták.* Budapest, 1916. Fincknek Celteshez írt levelét közli J. Mantuani: *Die Musik in Wien, Geschichte der Stadt Wien, herausgegeben von dem Altertumsverein zu Wien, redigiert von Albert Startzer.* III. Band, I. Hälfte. (Wien, 1907). 322. l. Azonkívül: *Eünige Nachrichten über den sächsischen Tonmeister Heinrich Finck von Moritz Fürstenau.* Mitteilungen des Königlich Sächsischen Vereins für Erforschung und Erhaltung vaterländischer Geschichte und Kunsturkunde, (Dresden, 1869). Moser Hoffhaymer kötete. — Henri Opienski: *La musique Polonaise.* (Paris, 1918). — Melanie Greffczynska: *Die Poliphonie am Hofe der Jagellonen. Beethoven Zentenarfeier* (Wien, 1927). — Ambros idézett kötete.

X.

Lionel de la Laurencie: *Les luthistes.* (Paris, 1929). — Jean Bouchet: *Epistres Morales et Familière du Traverseur.* (A Poitiers, 1545). XIV épistre familière. Feuille XVII verso, Épistre de l'auteur au nom de l'illustre Madame Marie Royne douarière de France qu'elle rescript au Roy d'Angleterre son frère Henri VIII etc. Brantôme idézet: *Oeuvres Complètes publiées par Ludovic Lalanne.* Tome II. (Paris, MDCCCLXVI), 368. l.

A valladolidi követ jelentése: *Marino Sanuto Diarii.* Tomo XVII. Venezia MDCCCLXXXVI. 163. l. Tinctoris a lantról *De Usu et Inventione Musicae*-ban. Mersenne: *Traité des Instruments.* (Paris, 1636).

Praetorius: *Theatrum Instrumentorum seu Sciagraphia* 1612—20. Willibald Gurlitt új kiadása 1929—30.

Az első lantosra lásd Melich János: *A lant.* Magyar Nyelv, 1915. A Cornazano közmondásokról: *Osservazione sulla chronologia di un opera del Cornazano.* Giornale Storico della Letteratura Italiana. Vol. XVII. (Torino, 1891). Pauli Cortesii *Da Cardinalatu*, (1510, h. n.) *De Vitandis Passionibus Liber Secundus.* P. LXX, verso — Abel Jenő: *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei című munkájában* (Irodalomtörténeti Emlékek II. kötet Budapest, 1890) nem szól Brandolini kéziratoss

műveiről Lafage idézett művében téved, mikor a páduai Lukács-székesegyház kanonok-jainak könyvtárát említi, ahol Brandolini műve található, hibásan fordítja a majoris ecclesiae Lucensis-t l'église á Lucance de Padoue-nak, (tévedését átveszi Van der Straeten : *La musique aux Pays Bas. Tome IV. Bruxelles, 1882. 110—111. l.*), a luccai székesegyház-ról van szó, Giovanni Dominico Mansi luccai püspök foglalkozott Aurelio Brandolini művével először és közölte a kezdő és záró sorokat a Pietro Bonót dicsőítő ódából, Padua úgy került bele az ügybe, hogy Mansi jegyzetei először a Páduában megjelenő *Bibliotheca mediae et infimae Latinitatis* sorozat első kötetében (1774) láttak napvilágot V. ö. : Jo. Alberti Fabricii *Biblioteca Latina mediae et infimae aetatis cum supplementis Christiani Schottgenii* Iem A. P. Joanne Dominico Marzi clerico regulari congr. matris dei Lucensi. Tomus I. Pataviis.

Guarino distochonjaiból Cittadella közli az alábbi sorokat :

Non qui dirceos struxit testitudine muros
Dulcibus aequabit te Bonapetre modis.

Luigi Napoleone Cittadella : *Notizia amministrativa storiche artistiche reletive a Ferrara. Ricavate da documenti ed illustrate da L. N. C. Ferrara, 1868. Vol. I—II. A distichon a II. kötet 290—95. lapjain. A ferrarai könyvtár kézírata 151. sz., oldal-szám 65, Beroaldo verse a Varia Philippi Beroaldi Opuscula Epigrammata ac ludicra. (h. é. n.) kötetben.*

Giovanni Boldu Pietro Bono érdemével foglalkoznak Dr. Julius Friedländer : *Die italienischen Schaumünzen des XV. Jahrhunderts. 1430—1450, (Berlin, 1882).* — Alfred Armand : *Les médailleurs italiens des XV. et XVI. siècles. Tome I (Paris, 1888).* — *Museum Mazzuchellianum seu numismata Virorum Doctrina Praestantium quae apud Jo. Mariam Comitem Mazzuchellum Brixiae servantur A Petro Antonio de Comitibus Gaetanis Brixiano Presbytero et Patritio Romano edaita atque illustrata. Accedit versio italica studio equitis cosimi meis elaborata Tomis I. (Venetiis MDCCCLXI).* — V. ö. még Gustave Chouquet cikkét a párizsi *Journal de Beaux Arts* 1879. évfolyamában Boldu érdeméről.

A Caleffini krónikára : Antonio Cappelli : *Notizie di Ugo Caleffini notario ferrarese del secolo XV. con la sua Cronaca in rima di Casa d'Este. Atti e Memorie delle RR Deputazioni di Storia Patria per le provincie Modenesi e parmensi. Vol. II. (Modena 1864).* A borbély hegedűsre vonatkozó adat : *Eszterházy Miklós és Pál nádor kismartoni udvari zenekara a XVII században, írta Hárlich János. Magyar Muzsika. Budapest, 1935, I. évfolyam 1—2. sz.*

XI.

Vasari idézett műve, II. kötet, 170. l. Squarcialupit dicsőítő költoékról, köztük Aurelio Brandolini verséról : Johannes Wolf : *Geschichte der Mensuralnotation von 1250—1460. (Leipzig, 1904).* — Kolozsvár város 1496. évi számadása. Közli Szabó Károly. *Történelmi Tár, 1883.*

A visegrádi orgonára : *Adparatus ad Historiam Hungariae Mathias Bél. (Posonii, 1735). Nicolai Olahi Archiepiscopi Strigoniensis Hungaria Liber Singularis (1536), 12. l.*

Az orgonára a XV. században fontos Yvonne Rokseth idézett kötete. Rossi : *Documenti Inediti dei maestri d'organi nel XVe XVI secoli. Giornale di erudizione artistica. 1874.* — A XV. századbeli olasz orgonaépítésetre is vonatkozik Renato Lunelli : *L'organo di S. Maria Maggiore in Trento e l'arte organaria del secolo XVI. (Studi Trentini. II. Trento 1921.* — H. Klotz : *Über die Orgelkunst der Gothik, der Renaissance und des Barock. Kassel, 1931* — Arthur George Hill : *The Organ Cases and organs of the Middle Age and the Renaissance. (London, 1883).* — Reverend André Freemann : *Anglish Organ cases. (London, 1921).* — Grove : *Dictionary of Music-jének, (London, 1927), orgona-*

fejezete. Az embrun-i orgonáról : Abbé Guillaume : Les orgues de Notre Dame d'Embrun. Réunion des Sociétés des Beaux Arts des Départements. Tome X. 1886. 249—271. l. A tours-i orgonára : Coelier : Document sur l'art musical en Touraine. Előbbi sorozat 32. session, 1908, 275. l. — G. Servières : La décoration des buffets d'orgues aux XV. et XVI. siècles. Gazette des Beaux Arts. Paris. Decembre 1916 et mars 1917. — F. Raughel : Les Organistes. Paris, 1923.

Reumont : Lorenzo de Medici Il Magnifico. Zweite Ausgabe. II. Band (Leipzig, 1883). 352. l. Egy 1512-ből való leltár csak három orgonáról tud a Medici Lorenzo palazzo-jában. Di un maestro d'organi del secolo XV. Memoria di Cesare Guasti. Archivio storico Italiano. Serie Terza. Parte I. Firenze Anno 1865. — A nápolyi udvar számadáskönyveire Barone idézett kivonatai. — Alfred Kade : Biographisches zu Antonio Squarcialupi. Monatshefte für Musikgeschichte. XVII. Jahrgang, 1885. Carteggio Inedito d'Artiste dei secoli XIV, XV, XVI pubblicato ed illustrato con documenti pure inediti dal dottore Giovanni Gaye con facsimile. Tomo I. 1326—1500. (Firenze, 1839). 128. l. — Balogh Jolán idézett dolgozata. — Gárdonyi Albert : Mátyás király olasz orgonamestere. Budapest, Zenei Szemle, 1928 március—áprilisi szám. — Guida Illustrata del Museo Correr di Venezia. (Venezia, 1909). I. 141. Sala VII. A Museo Correr igazgatójának 1938. november 3-áról kelt levele a Szépművészeti Múzeum igazgatóságához. — Francesco Sansovino : Venetia Citta Nobilissima et singolare. Descritta in XXII Libri. (Venetia, MDCLXXXI). — Nyáry : idézett dolgozata Századok, 1874.

Carlo dell'Acqua : Lorenzo da Gusnasco e i Linguardi da Pavia. Contributo allo studio sull'arte organi nei secoli XV—XIX. Articoli pubblicati nella Perseveranza. (Milano, 1886). — Lorenzo Gusnascoról szól Julia Cartwright idézett két kötetében, valamint Carlo Magenta : I Visconti e gli Sforza nell castello di Pavia e loro attinenza con la Certosa e la storia cittadina. Vol. I—II. (Milano, 1883). — Theseo Ambrogio : Introductio in Chaldaicam Linguam, Syriacam atque armenicam et decem alias linguas. Papiæ MDXXXIX. 183 l. — Armand Baschet : Lettres et documents 1495—1515. Venetiis MDCCCLXVII. V. Lettre de Messer Lorenzo à la marquise de Mantou relative aux publications en caractères cursifs d'Alde Manuce, 9 juillet 1501. Appendice 2. Madame Isabella d'Este et Messer Lorenzo da Pavia 67—76. — Nicolo Barozzi : Doni fatto al Museo Correr e raccolta Correr di Venezia dalla suo fondazione fino al 1880 e cenni introno al suo collocamento nel nuovo edificio. (Venezia, 1880) 39 l. — Miksa Reichenauernek adott utasítására : Franz Waldner : Nachrichten über die Musikpflege am Hofe zu Innsbruck unter Kaiser Maximilian I. von 1490—1519, függelék a Monatshefte für Musikgeschichte 1897—98. évfolynához. — Muratori a Zen-családról : Rerum Italicarum Scriptores Tom XIX. (Mediolanum. 1731) 197—362. l. — Caterino Zenóra és a Commentariira Marco Foscarini : Della Letteratura Veneziana Libri Otto (Padova, MDCCCLII) 407 l. — Uzun Hasszánra : Guglielmo Berchet : La republica di Venezia e la Persia. Firenze 1865. Documento XII. Relazione della battaglia di Terdshan.

H. J. Moser : idézett Paul Hofhaimer monografiája. 25 l. és 181 l. 31 jegyzet. —

Cuspinianusra : Mathias Bél : Diarium Johannis Cuspiniani de Congressu Caesaris Maximilian I et trium Regum Hungariae Bohemiae. (Poloniae, 297 l.).

Giovanni Martinira lásd Valdrighi, Canal, Bertolotti idézett műveit s Oscarre Chilesotti dolgozatát «Toujours bien» di Gio. Martini. Rivista Musicale (Torini, 1916).

XII.

A trombitásokra és dobosokra Barokk Zene és Kuruc nótá című dolgozatom (Századok, 1933 pótfüzet), vonatkozó fejezeteit, az idézett részletes irodalmat. Főként : Versuch einer Anleitung zur heroisch-musikalischen Trompeter und Pauerkunst zu mehrere Aufnahme derselben historisch, theoretisch und praktisch beschrieben und mit Exempeln erläutert von Johann Ernest Altenburg és Emil Rhodes : Les trompettes

du Roi (Paris, 1909). — Zsigmond sonatoraira : Fraknoi Vilmos közlését : Genealógiai s heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból. Turul, Budapest, 1893, XI. kötet. Merész Károly trombita jelzéseiről : Herzog Karl's von Burgund Militär Regiment 1473 für Erzherzog Maximilian geschrieben (francia nyelven). Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraum von 1473 bis 1576 gesammelt und mitgeteilt von Joseph Chemel (Wien, 1854) Band I. 65 l. A modenai levéltár darabját a magyar trombitásokról Berzeviczy közli idézett művében 134. l. — Demetrius Dopsára : Szabács viadala. Századok, 1872. — Giovanni Borromeo és Ercole d'Este levélváltását Motta idézett dolgozatában — Cesare Valentini jelentését kiadta Óváry Lipót : A modenai és mantuai levéltári kutatásokról. I. Mátyás király találkozása Ulászlóval Iglóban (1486), Századok, 1889. Sigmondo Malatestáról Malaguzzi Valeri idézett monografiája I. k. 539 l.

Godefroy : Cerémonial de France (Paris, MDCCXIX). Vilmos bajor herceg és lotharingiai René lakodalmáról : Dialoghi di Massimo Troiano : Ne quali si narrano le cose piu Notabile fatte nelle Nozze dello Illustr. et Eccell. Principe Guglielmo VI. Conte Palatino del Reno, de Duca di Baviera e dell' Illustr. et Ecel. Madama Renata di Loreno. (Venetia, 1567). Olasz és spanyol szöveg együtt.

A lovasdob történetéről : Barokk zene és Kuruc nóta című idézett dolgozatom bevezetését. A lotharingiai krónikát a magyar lovasdobról idézi Benoit de Toul francia történetíró. L'origine de la très illustre maison de Lorraine, (Paris, 1705) 425 l. Dom Augustin Calmet : Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine. Tome III. Nancy MDCCXXVIII. Colonne XXII. — Praetorius : Theatrum Instrumentorum stb. A metzi krónikára : Les chroniques de la ville de Metz recueillies, mises en ordre et publiées pour la première fois par J. F. Huguenin de Metz, (Metz, 1838) 586 l. — Merész Fülöp dobosára : B. Prost : Inventaires mobiliers et extraits des comptes des Ducs de Bourgogne del a Maison de Valois. Paris, 1908—1913. II. kötet, 138 l. — VIII. Henrikre : Gairdner and Brody : Letters and Papers Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII. Vol. XVII. (London, 1900), 701. sz. levél.

XIII.

Kastner Jerő : Humanizmus és régi magyar irodalom. Győri Szemle, (Győr, 1933). — Horváth János : Az irodalmi műveltség megoszása. Magyar Humanizmus. Budapest 1935). — Az azioni sacre zenéjére : Alessandro d'Ancona : Origini del Teatro Italiano. Vol. I. (Torino, 1891). Libro II. Metro e canto delle rappresentazione. — Zarlino : Istitutioni Harmoniche. Venezia, 1558. Parte VI. Cap. 9, 73 l.

A két vak improvizátorra : Frizzi : Memorie per la Storia di Ferrara. IV. kötet, 105—106. és Adolpho Venturi : L'arte Ferrarese nel periodo Ercole I d'Este. Ferrara, 102—118 l. — Cardieret említi Vita di Michelangelo Buonarotti scritta da Ascanio Condivi suo discipulo. (Pisa, 1823) 13. l. — Atolantera André Pirro idézett tanulmányát : Léon X. et la musique. Altilio levelét említi Erasmo Percopo idézett munkája. — A metrikus zenéről Paul Marie Masson dolgozata : Le mouvement humaniste. Lavignac Encyclopédie de musique, Vol. III. (Paris, 1911). — A Montaigne-idézet : Apologie de Raimond Sébonde. Essai vol. II, chap. XII, p. 302. — Lafage idézett műve. — Francesco Fogliazzi említi Aurelio-t Raffaello alábbi művének bevezetésében : Dialogus Leo nuncupatus . . . auctus a Fr. F. Venitiis 1753. Raffaello kéziratát s Aurelio jellemzését bő idézetekben Lafage-nál. — Abel Jenő : Egyetemeink a középkorban, (Budapest, 1881). Gáborról Horváth János idézett könyvét Gr. Kemény József Történelmi és Irodalmi Kalászatok (Pest, MDCCCLXI) 17. l. Első Mátyás király idejében egy magyar költőnk emlékezete. Arnoldus de Bavaria Gáborra vonatkozó fejezetét újra kiadta : Analecta Nova. Ad Historiam Renascentium in Hungaria Litterarum Spectantia. Iussu Academiae Scientiae Hungaricae. Ex Scriptis ab Eugenio Abel. Relictis cum Commentariis

eddi partimque auxit Stephanus Hegedüs. (Budapestini, 1903). Tagányi Károly lesújtó jellemzése gróf Kemény Józsefről Franz Zimmermann és Carel Werner Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1892 műve bírálatában olvasható. Századok. Budapest, 1893 (Történeti Irodalom). — Sir Philipp Sydneyről lásd Elek Oszkár közleményét az Irodalomtörténet 1913. évfolyamában: Sydney a magyar hősdalokról. — André Pirro: Les frottole et la musique instrumentale. Revue de musicologie. Paris. — A lanttal kísért éneklésre: Federico Ghisi: I Canti carnascialeschi nelle Fonti musicali del XIV e XV secoli. Firenze, 1937.

A cigányok «more barbarico» művészetéről részletes idézeteket közöltem Barokk zene és Kuruc nóta dolgozatomban: Hans Lawanclaw: Neue Cronica Türkischer Nation von Türcken selbs beschrieben. (Franckfurt am Mayn, 1595) 118—19. l. — Adam Wennerich von Crailsheim: Ein gantz new Reysebuch auss bis gen Constantinopel. Dass ist Beschreybung der Legation und Reyse welche von dem Röm. Kayser auch zu Hungarn und Böheimb etc. . . So Anno 1616 angefangen und Anno 1618 glücklich verzicht und völlig abgelegt worden. MDCXII. 14. l. A British Museum kéziratára őrzi a Magyarországon járt Edward Brown angol orvos (ismeretes útleírása: A Brief Account of some Travels in Hungary. London, 1673) kézíratait, (Add. 5234), melyek között a 42. számú rajz kincseken (a mohamedánoknál kedvelt vonós hangszer), játszó budai török cigányt ábrázol. A kincsek, melyet Augustus Hughes tévesen magyar hangszernek nevez (Catalogue of the Manuscript Music in the British Museum. Vol. II. London, 1908), a mohamedánoknál igen kedvelt vonós hangszer. A bruxellesi hangszermúzeum példányát leírja Mahillon: Catalogue descriptif et analytique du Musée instrumental du Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles. Tome I. Gand, 1893. — A délszlávok harci dalaira és hősi énekeire: Walther Wünsch: Heldensänger in Südosteuropa. Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität (Berlin, Leipzig, 1937). — Mátyás tamburás cigányaira: Radvánszky Béla báró: Foglalkozás, időtöltés, játék a XVI. és XVII. században. Századok, 1887. — II. Lajos cigányaira: II. Lajos számadáskönyvei, közzétette Fraknói Vilmos: Történelmi Tár, 1877.

XIV.

A táncra: A tánc története című kötetemet, (Budapest, 1937, Magyar Szemle Kincsestára), ahol bibliográfiát is adok. A renaissance olasz táncaira összefoglaló művelődés-történeti tanulmány: Pietro Rodocanacchi: La danza in Italia all'epoca del Rinascimento. Rivista Italiana. Roma II. (1905).

Francesco Barberino: De Reggimento, E Costumi di Donna per cura del conte Carlo Baudi di Visme. Collezione di Opere Inedite e Rare. (Bologna, 1873) 30. l. — A sienai hölgyek táncóráiról: E. Casanova: La Donna senese del quattrocento nella vita privata (Siena, 1901). — Izabella levele a táncról idézve P. Ferrato: Lettere inedite di donne mantovane del secolo XV. (Mantovae, 1878) 50. l. — Eleonora táncmesteréről Gruyer idézett művét. Marguerita Gonzaga látogatásáról: A. Schiveneglia: Cronaca di Mantova al 1445 da 1489, 173. l. — Guglielmo Ebreo-ról, táncetraktátusainak kiadásáról idézett Tánc-történetemet. Ugyanott a bassa danza és a ballo tárgyalása.

A spanyol hatásra Nápolyban: Benedetto Croce: La Spagna nella vita italiana durante la Rinascimento (Bari, 1922). Ceremonie spagnuole in Italia fejezet. A ballo al capelloról: Le lettere di Messer Andrea Calmo con Introduzione e illustrazioni di Vittorio Rossi. (Torino, 1888) 177. l. — Simeone Zuccolo: La Folia de la danza. (Padova, 1549). 20. l. — Garzoni: Piazza Universale (Venezia, 1587) 452. l.

Az olasz táncokról még: Molmenti: La storia di Venezia nella vita privata. Vol I. (Bergamo, 1908). — A firenzei utcai táncokról Muratorinál a következőket olvassuk; (Tome XIX. 970. l.), 1420. február 2-i kelettel: «Una brigata di giovani cittadini feciono una ricca e bella festa di ballare. In fu la piazza de Signori feciono uno steccato grandis-

simo : feciono due doni, una girlanda di cremisi in un bastone grosso entrovi un formaglietto ; e quella si dono a chi meglio danzo de Gioveni ; e suo grilandott a modo d'una coroncina di feta overo colore e quello donarono a chi meglio danzava delle Giovani e Fanciulle.» — Raffaello delle Colombe böjti szentbeszédei : Prediche della quaresima (Firensa, 1662) I. 152. l.

A Dlugoss-idézet : Joannis Dlugossi Historiae Poloniae Libri XII Lipsiae Anno MDCCXI Liber Decimus Anno 1376 33 columna. — Zambotti naplója Frizzi idézett kiadásában IV. kötet, 104 l. — Lucrezia Crivelli levelét : Giulio Bertoni : La Biblioteca Estense e la coltura Ferrarese ai tempi del duce Ercole I. (Torino, 1903) 154 l. — A Zeunerről : Fr. M. Böhme : Geschichte des Tanzes in Deutschland. I. kötet, (Leipzig, 1886), 55 l. — A sziléziai krónikára : J. G. Bergmann : Über Schlesische Modetänze im Jahre 1406, az Allgemeine Geschichtskunde des Preussischen Staates első kötetében, (Berlin, 1830), 280 l. — Jenny Dickmann : Die in deutscher Lautentabulatur überlieferten Tänze des XVI. Jahrhunderts. (Leipzig, 1931). — Ferdinánd itáliai útjáról szól Böhme. A Zeunerről lásd még Christian Weisse : Die drei ärgsten Erznarren. (Leipzig, 1679). Cap. VII.

XV.

Musias Egkumion Stultitiae Laus. Erasmi declamatio cum histrii commentariis. Recognovit et adnotavit J. B. Kan. Hagae Comitum, 1898. — La Piazza Universale di Tutte le Professioni del Mondo. Novamente ristampata e porta in luce da Thomaso Garzoni. Venezia, 1587 Discorso CXIX. De Buffoni o Mimi o Histrioni. — K. F. Flögel : Geschichte der Hofnarren. (Liegnitz und Leipzig, 1789). — De Reiffenberg : Histoire des fous en titre d'Office. (Paris, 1837). — Canel : Recherches Historiques sur les fous des rois de France. (Paris, 1873). — Gazeau : Les bouffons. (Paris, 1882).

Luzio e Renier : Buffoni, Nani e Schiavi dei Gonzaga ai tempi d'Isabella d'Este. Nuova Anthologia. 1891 agosto-settembre. — X. Leo udvari bolondjára : Ludwig Pastor : Geschichte der Päpste. IV. Band. (Freiburg, 1906), 403. l. Die Buffoni Leos X. — Izabella levelét Beatrix bolondjáról Luzio és Renier közlik fentebb idézett dolgozatukban. A bolnóc bajvívásról Berzeviczy szól (187. l.).

*

Pierre Choque dit de Bretagne leírását a budai mennyegzőről közli Le Roux de Lincy : Discours des cérémonies du mariage d'Anne de Foix. Bibliothèque de l'École de Chartes (Paris, 1860—61). Série V. T/II. p. 43.

Willaertre, budai tartózkodására a magyar oklevelek, számadási naplók nem tartalmaznak semmi adatot, Jacques de Meyerus a Res Flandricae-ban, (Bruges, 1551) nevezi őt cantor regis Hungariae-nak. Felmerül a kérdés, vajjon nem csupán II. Ferdinándra vonatkozik a «regis Hungariae» elnevezés? Willaert-nek nem volt semmi köze Ferdinándhoz, érthetetlen, miért hagyta volna el Magyarországot éppen akkor, mikor Ferdinánd, ha ellenkirály mellett is, de mégis éppen rex Ungariae lett. Hogy a budai udvarból került Velencébe, a mellett fontos körülmény szól : Andrea Gritti doge hívta meg, akinek fia, Gritti Lajos, Magyarországon ügynökösködött. Willaert magyarországi tartózkodásáról szól Kaspar Prinz : Geschichte der edlen Sing und Klingkunst (Dresden, 1690), művében. Das XI. Capitel, 48 c «Um diese Zeit (1517) ist die Music sehr excoliret worden, da Johannes Moutonus, Francisci I. königes in Frankreich Capell-meister zum erden die Diminutiones der Noten und den Gebrauch der lauffenden Figuren aufgebracht vom Leone dem römischen Papst hochgeachtet wurde und Adrien Willard in Ungarn bey dem König Ludwig in grossem Ansehen war...» Printz járt Magyarországon (lásd a szerző életéről szóló XVII. fejezetet) urával Leopold Erdmann római birodalmi gróffal 1663-ban. Magyar vonatkozású adatai megbízható, helyszíni értesülések.

AZ ASZTROLÓGIA, ALKÉMIA
ÉS MISZTIKA
MÁTYÁS KIRÁLY UDVARÁBAN

ÍRTA

SZATHMÁRY LÁSZLÓ

A világhírű görög bölcsele, a stagirai születésű Aristoteles körülbelül 39 könyvet írt. Néhány könyvében a világ alkotásával, a mindenséget felépítő elemekkel, az elemeknek testekké való egyesülésével, s más természettudományi problémák magyarázásával foglalkozik. Könyveiből megállapítható, hogy Aristoteles egyike volt a legélesebb elméjű tudósoknak. Hatalmas ismeretei alapján olyan tudományos tételeket, igazságokat, olyan elfogadhatónak látszó rendszereket állított fel, hogy az utána következő bölcészek évszázadokon át belőle merítettek. Ennek következtében Aristoteles tekintélye évszázadok felett uralkodott és képzeletet felülmúló fokra emelkedett. Ha akadtak is időközben olyanok, kik rendszerét bírálták, így Durandus de S. Porciano (1270—1334), Giovanni Olivi (1248—1298), Albertus Magnus (1193—1280), mégis azt kell mondanunk, hogy tanai szinte tépázatlanul érték Mátyás király korához. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy mindazt, amit állított, tapasztalatokra építette. Aristoteles mindig is azt hirdette, hogy a valódi tudást tapasztalatok gyűjtése előzi meg. Más kérdés azután, hogy ezt a tapasztalatot helyesen értelmezte-e.

Aristoteles tanain épült fel Mátyás király korának, — ha szabad így nevezni — természettudománya : az asztrológia, alkémia és misztika. Az asztrológia nemcsak a világűrben elhelyezkedett égitesteknek az ember sorsára, földi életére gyakorolt hatását kutatta, hanem magában foglalta a mai matematikai és fizikai csillagászatot : az asztronómiát is.

Az emberiség, az égboltozat szakadatlan megfigyelése közben hamar rájött, hogy az égboltozaton, a meghatározott időközönként megjelenő nap és hold, mindig ugyanaz a nap és mindig ugyanaz a hold. De észrevette azt is, hogy egyes fényes csillagok a helyzetüket a nap és holdhoz viszonyítva megváltoztatják. Őt ilyen fényes csillagot különböztetett meg ; a nappal és holddal együtt hetet. Az emberi képzelet ezekre az állandóan mozgó bolygókra isteneket telepített, akik a bolygókat különféle tulajdonságokkal ruházták fel. A régiek pedig a bolygók egymáshoz való közeledésében vagy távolodásában az istenek akaratát látták, a hozzáértők tehát a bolygók járásából a sorsokra következtettek. Az emberiség többezeréves elképzelése lassan hit lett, később meg tudomány. Ez az elgondolás szülte tehát az asztrológiát.

Az alkémia anyagot kutatott, bontott és tett össze. Az alkémiai tevékenység legtöbbször ötletszerű volt, de a cél határozottan meg volt adva : aranyat csinálni. Arany nélkül nincs élet. csak az arany teszi széppé, boldoggá a földi életet. Az alkémia ebben az értelemben a IV-ik század közepén alakult ki és éppen olyan tapasztalatokon épült, mint társa, az asztrológia.

Ehhez a két tudományhoz csatlakozott harmadikként a misztika. Gyűjtő-név ez. Magába zárja a tenyérből jósló kiromanciát, az arcból olvasó fizionómiát, a halottakkal és ördögökkel foglalkozó nigromanciát, továbbá a geomanciát. Rendszeres természetrajzról, botanikáról, zoológiáról, mineralógiáról ezzel a korról kapcsolatban keveset beszélhetünk. A növények közül csak azok iránt érdeklődtek, amelyekből gyógyszer volt készíthető. Egészen különleges, ma már nem létező tudomány fejlődött ki a vízben áztatott növényeknek lepárolásából, «a desztillálás tudománya» (Destillier-Kunst). A zoológia — mint ilyen — lényegtelen volt, a mineralógia pedig beolvadt a bányászatba.

A természettudományok XIX-ik századbeli rendezésekor Mátyás korának természettudománya mostoha sorsra jutott. A magaslatból, amelyre a megújulás emelte, a mélységbe zuhant. Amikor megállapították, melyik tudomány tarthat igényt a természettudomány névre, az asztrológia, alkémia és misztika kimaradt. Az emberi elme legnagyobb tévedésének jelentették ki őket. Mivel komoly tudósok csak mosolyogtak és évődtek a régiek természettudományán, érthető, hogy védelmükre senki se kelt ; de nem is kelhetett megvetés és megbélyegzés nélkül. Védelmét az idő vette át. Telt az idő. Egyszer csak kozmikus sugarakról beszélnek, a kozmikus sugaraknak az élő szervezetre való hatásáról, majd az atomrombolásról, egyik elemből a másikba való áttérés lehetőségéről jelentek meg közlemények. A kutatók felfigyeltek. Az asztrológiát és alkémiát fölülvizsgálták. E vizsgálat alapján, ha nem is abban a köntösben, amelyet Mátyás király korában viselt, mindkettő újra megjelent. Nevük : asztrológia, alkémia, a hozzátapadt salaktól rossz csengetű volt. Új nevet kaptak : asztronómia, kémia. Ma nem vétek tanulmányozni a kozmikus sugarak hatását a szervezetre, mert tudjuk, hogy a kozmikus sugarak szervezetünkre valóban hatnak, bár jóslásra nem alkalmasak. Az alkémia is megtisztult. Aranyat még senki sem állított elő, de az elemek állandóságába vetett hit erősen megingott.

ASZTROLÓGIA.

Tekintsünk el az asztrológia bölcsőjétől, Babilóniától, ne foglalkozzunk a kaldeusok, egyiptomiak, kínaiak, görögök, rómaiak és arabok csillagászati ismereteivel és csillagjóslási képességeivel, hanem lépünk a renaissance korába, amelynek Mátyás király egyik kimagasló képviselője volt.

Az Itáliából kiinduló renaissance tárt karokkal fogadta az asztrológusokat s azok a pápákban és olasz fejedelmekben hatalmas pártfogókra akadtak. II. Gyula (1443—1513), III. Pál (1468—1549) és X. Leó (1475—1521) nagyon kedvelték őket. III. Pál pápa annyira rabja volt a csillagjósolásnak, hogy asztrológusok előzetes meghallgatása nélkül még konzisztóriumot sem hívott össze. Ugyanezt tették az olasz uralkodók ; Milanóban a Sforzák, Firenzében a Mediciek, Ferrarában az Este-család és így tovább a Morók, Galeazzók és mások, akikhez a vagyonosabb nemesség és polgárság csatlakozott. Az asztrológia népszerűségét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az olasz egyetemeken rendszeresen tanították.

De a renaissance nem maradt meg születése helyén ; elterjedt az akkori művelt világ minden részén, így Magyarországon is. És a renaissance-szal együtt nálunk is megjelentek az asztrológusok. E kor legkiválóbb csillagvizsgálói, Peuerbach, Regiomontanus, Ilkus és mások itt találtak pártfogókra Mátyásban és Vitéz Jánosban.

Mátyás király gyermekkorában közismert. Tudjuk, hogy a gyermek nevelésére a szülők különös gondot fordítottak. Tanítómestere Hunyadi János ifjúkori barátja, zrednai Vitéz János volt. Az asztrológiára ő tanította. Vitéz kitűnő matematikus és csillagász volt. Már mint nagyváradi püspök csillagvizsgálót rendezett be, ahol részint maga, részint külföldi tudósok vizsgálták az eget és iparkodtak a csillagok állásából jósolni és horoszkópot készíteni. Elképzelhető, hogy a nagyműveltségű püspök mindent elkövetett, hogy tanítványa lelkében e tudomány iránti érdeklődést felkeltse.

Mátyás 17 éves korában Csehország kormányzójához, Podjebrad Györgyhöz (1420—1472) került. Prágában módja volt tovább tanulmányozni az asztrológiát, mert Podjebrad György fia, Henrik is ezzel foglalkozott.

Mátyás a gyermekkorában megkedvelt csillagjósolás mellett, férfikorában is kitartott. Amikor 1476-ban Beatrixszal házasságot kötött, érdeklődése a csillagjósolás iránt csak fokozódott. Beatrix olasz szokások között nevelődött, tanítói olasz humanisták voltak. Az olasz humanisták, akiket úgy szeretnek feltüntetni, mint teológusokat, jogászokat, bölcsészeket és klasszikus írók magyarázóit, csaknem kivétel nélkül értettek az orvostudomány mellett az asztrológiához, alkémiához és misztikához. Ezekről a humanistáktól kapta Beatrix műveltségét, nem csoda tehát, hogy az asztrológia mellett ő is kitartott. Ha erkölcs tekintetében tehetünk is kifogást Beatrix ellen, bizonyos, hogy művelt volt, ezt kortársai szintén elismerték. Galeotto és Naldinus egyaránt hangoztatták, hogy Beatrix korának minden tudományában járatos volt.

Mátyás mindent elkövetett, hogy hitvese Magyarországon jól érezze magát, ezért az olasz szokásokat iparkodott Magyarországon meghonosítani. Jól mondja Heltai, hogy Mátyás, Beatrix befolyására gyógyszerészeket, orvosokat és «ördögös tudományú mestereket» csalogatott be hazánkba. «Ördögös mesterek»-en pedig elsősorban asztrológusokat kell érteni.

Hogy Mátyás király valóban értette a csillagjóslást, azt Galeotto bizonyítja. Mátyás trónralépése után budai palotájában csillagvizsgálót rendezett be. A csillagvizsgáló feladata jóslás volt. Bonfini a budai csillagvizsgálóról feljegyzett egyet-mást. A leírásból kiderül, hogy a királyi palota emeletes volt. A földszintjén udvari papok laktak, itt volt a kápolna és a könyvtár is. A könyvtár mennyezetére az égbolt volt festve, bolygókkal és az állatöv képeivel. Az égboltozat azt a csillagzati képet mutatta, amelyben a nagy uralkodó trónralépett. A könyvtárhoz két kerek szoba csatlakozott. A csillagvizsgáló műszerei ebben a két szobában álltak. Itt dolgoztak Mátyás asztrológusai. Maga a király észlelésekkel aligha foglalkozott, de asztrológusai annál inkább. Semmit sem kezdett a csillagjósok megkérdezése nélkül. Csak kedvező csillagzat mellett fogott a tett végrehajtásához.

A csillagvizsgáló Mátyás utóda, II. Ulászló király idejében is fennállt. II. Ulászló éppen annyira hitt a csillagjóslásban, mint Mátyás. Ezt igazolja a körülötte élő asztrológusok nagy száma. Ott dolgozott rövid ideig Ilkus Márton, azután Hassensteini Lóbkovicz Bohuszláv (1460—1510), Collimitius bécsi orvos, Szebenyi Menyhért, aki a király állandó asztrológusa volt († 1531), továbbá János jászói prépost, Ziegler Jakab bécsi egyetemi tanár, akit 1519-ben Budáról hívtak Ferrarába. Glogor krakkói egyetemi tanárral is összeköttetésben állt, aki II. Ulászló magyar királlyá választásáról értesülvén, állítólag e szavakra fakadt: «Jaj nektek, magyarok, mivel ezt az ökröt koronáztátok meg.»

II. Ulászló trónralépte után, az egyik kerek, Duna felé néző szoba mennyezetére a következőket iratta:

«Magnanimus princeps diademate gaudet
utroque Vladislaus tollit ad astra caput.»

A másik terem mennyezetére odafesttette trónralépésének csillagzatát. Egy márványajtó fölé pedig ezt vésette:

«Vladislai hoc magnificum opus, Anno MCCCCXC.»

Mátyás király csillagvizsgálója a török uralom alatt megrongálódott, de nem pusztult el. 1573-ban II. Miksa császár konstantinápolyi követe, Ungnad Dávid, átutazott a török megszállás alatt álló Budán és megtekintette a királyi palotát. A palota könyvtárának egyik szobájában olvasható volt a következő felirat:

«Cum Rex Mathias suscepit sceptrum Bohemae
Gentis, talis erat lucida forma poli.»

A palota másik szobájában pedig, a mennyezeten látható volt Mátyás trónralépésének csillagzata. 1591-ben br. Vratiszláv járt fenn Budán. Ő is megtekintette a királyi palotát. A csillagvizsgálóról a következőket jegyezte fel naplójában: «... innen egy folyosóra, azután pedig a kerek szobába jutottunk, hol Mátyás király idejében kápolna volt. E kápolnából a folyosó ama szobába

vagyis terembe vezet, hol hajdan Mátyás király könyvtára állt. Itt az egész égboltozat az égitestekkel és azok pályájával látható lefestve, továbbá két szemközt álló csillagvizsgáló torony, ezzel a felirattal :

Cum Rex Mathias suscepit Boemae
Gentis erat simi is lucida forma Poli.»

A könyvtárból az út a király szobájába vezetett. A palota berendezése ekkor még nagyobbára megvolt, mert a budai pasa a tanácsüléseket itt tartotta. Ő maga trónon ülve vezette a tanácskozást.

Bizonyos, hogy a fenti adatok nem fedik teljesen egymást. De ez érthető, hisz a törökök a palotát céljuknak megfelelően átrendezték, másrészt, sok idő telt el, s a termék rendeltetése elhomályosult. Nem a mi feladatunk az ellentétek áthidalása.

A csillagvizsgáló később már erős pusztulásnak indult. Dicsősége, fénye, melyet a király bőkezősége biztosított, lassan elhomályosult és feledésbe ment. A XVI-ik századbéli utazók már csak a hanyatlás képét tárják elénk. Így Schweiger Salamon, aki még látta a

könyvtárteremben a mennyezeten a megfakult égboltozatot, sőt egy felírást el tudott olvasni. Ez szerinte így hangzott :

«Aspice Matthiae micuit quo Tempora Regis
Natalis Coeli qualis utroque fuit.»

Magyarországon Mátyás korában három csillagvizsgáló állt. Az egyiket Mátyás király rendeztette be a budai palotában, a másikat Vitéz János esztergomi érsek Esztergomban, az érseki palotában, a harmadikat pedig Váradi Péter kalocsai érsek. Ez utóbbi azonban igen szerény méretek között mozoghatott, létezése nem feltétlen bizonyos. Itt jegyzem meg, hogy főpapjaink

A hold járásának kiszámítása. Regiomontanus' kalendáriumából. 1492. Augsburg.
(Országos Széchényi könyvtár.)

közül azok, akik tanulmányaikat olasz földön szerezték, valamennyien hittek a csillagjóslásban. Példának hozom fel Janus Pannoniust, aki egy költeményében ezt írta :

«Hidd el, az elme művére nagyon hat gyakran a táj is
S fontos az is, hogy mily csillag alatt született.»

1462-ben egy nappal is látható csillag tűnt fel. Ekkor kiált fel egy másik versében «csak ne hozzon bajt az országra». Egy harmadikban megvádolja a csillagokat, hogy ők okozták anyja halálát. A csillagvizsgálók közül Vitéz Jánosé volt a legrégibb. Ennek alapjait még Nagyváradon vetette meg s amikor esztergomi érsekké nevezték ki, csillagvizsgálójának műszereit magával vitte. Úgy látszik, csillagvizsgálóját Regiomontanusszal rendeztette be, aki sűrűn fordult meg udvarában. Legdíszesebb csillagvizsgálója azonban a királynak volt. Valószínűleg ezt is Regiomontanus rendezte be, Ilkus segítségével.

Regiomontanus a csillagvizsgálók építésének és berendezésének mestere volt, de elsőrendű tekintély a műszerek megszerkesztésében is. Sok műszert tökéletesített és néhány újat szerkesztett. A király bőven ellátta csillagvizsgálóját műszerekkel.

Mátyás uralkodása idején a csillagvizsgáló távcső még ismeretlen. Helyette a gnomont, a triquetrumot, a baculus astronomicust, a sphaera armillarist, az asztrolábiumot, a torquetumot, éggömböt, földgömböt, víziórákat, napórákat, homokórákat stb. használták. A gnomonnal, a vetett árnyék figyelembevételével a nap állását, magasságát és a déllőt állapították meg. A triquetrummal, amely Ptolemaios Almagestjében van leírva, a csillagok zenittávolságát határozták meg. A baculus astronomicus idő és hely kiszámításra szolgált. Ugyanerre való volt a sphaera armillaris is, amelyet Tycho tökéletesített. Az asztrolábium köreiről valamely csillag hosszúsági és szélességi fokát lehetett leolvasni. A torquetumot Regiomontanus szerkesztette, vele az égbolton a csillagok hosszúsága és szélessége volt megállapítható. Ehhez járult később az arab eredetű quadrans, amely a csillagok delelési magasságát mérte.

Mivel az említett műszerek minden valamire való csillagvizsgálóban megvoltak, fel kell tételeznünk, hogy Mátyáséban is ott álltak.

Itt említem meg, hogy Mátyás idejében Bártfán, Besztercebányán, Pozsonyban, Budán, de más nagyobb városban óráskok dolgoztak, sőt egyes főpapok órásmestereket tartottak udvarukban, így 1493—95-ben Bakócz Tamás is.

A műszerekről azonban mégis maradt egy-két emlékünks. Így tudjuk, hogy a budai csillagvizsgáló műszerei közül néhányat Budán készítettek, nagyobb részüket azonban Bécsben. A műszerek pompás darabok voltak, a gondatlan utód, II. Ulászló, többet a pápai követnek ajándékozott belőlük. Az ajándékok között volt egy asztrolábium is.

Az ajándékozásról Dainerius Tamás doktor leveléből értesülünk, aki

Ercole d'Este herceg ferrarai követe volt. Levelét a herceghez írta s e levélből kitűnik, hogy az ajándékozás 1501-ben történt. De megtudjuk azt is, hogy az asztrolábium ezüstből készült és gazdagon volt díszítve, látszott rajta, hogy uralkodónak készítették. Az asztrolábiumot nemcsak nemesfém anyaga tette értékesé, hanem az is, hogy rá volt vésve Ptolemaios és Regiomontanus megfigyelése. Az ajándékok között volt még egy ezüst horologium

A tudós a csillagok járását magyarázza. Jelképes rajz.
(Wissekerck: Liber desideratus etc. Lyon, 1511.)

és egy kisebb homokóra. Amikor a herceg az ajándékozásról értesült, utasította Daineriust, hogy csináltasson neki hasonló műszereket. A követ utána járt s ekkor derült ki, hogy a műszereket egy bécsi domonkosrendi szerzetes készítette, aki azonban annyira elöregedett, hogy munkaképtelen lett.

Az ajándék, mint látható, értékes volt. II. Ulászló nyilván le akarta kötelezni a pápai követet, hogy visszaszolgait a pápánál hathatósabban simítsa el.

Hogy a földgolyón valamely helyet pontosan meghatározhassunk, szélességi köröket és hosszúsági köröket tételezünk fel. Tudjuk, hogy az egyenlítő alkalmas és természetes kiindulást nyújt a szélességi köröknek. Minden vele párhuzamosan haladó kör szélességi kör. A hosszúsági körök azonban, amelyek a sarkokon mennek át, s amelyek a szélességi körökre merőlegesek, önkényes kezdetűek. Ezek a délkörök. Ptolemaios első délkörnek a Kanári-szigeten áthaladó délkört vette. Regiomontanus, Mátyás király tiszteletére a királyi palotán áthaladó délkört tekintette elsőnek. Ez volt a budai délkör. Amikor Regiomontanus asztrolábiumot rendelt Bécsben, belevéselte a budai délkör helyét.

Példájára a budai délkört többen használták. Akik Mátyás király csillagvizsgálójában dolgoztak, mint Regiomontanus, Ilkus, számításaikban ezt a délkört vették figyelembe. Amikor Tolhoff átadta a királynak «Stellarium» című könyvét, figyelmeztette a királyt, hogy számításai a budai délkörre vonatkoznak.

A budai délkört vette számítási alapul Müntz János német orvos is, 1495-ben, amikor érvágó és purgáló kalendáriumát kinyomatta. Kalendáriuma oly népszerű lett, hogy csakhamar második kiadásra került a sor. Müntz az új kiadást már a bécsi délkörtől számította. A süllyedés jele már mutatkozott: Müntz II. Ulászlótól semmit sem remélhetett.

De volt Magyarországnak más délköre is, a nagyvárad. Peuerbach, Regiomontanus tanára, sokat dolgozott Vitéz János, az akkor még nagyvárad püspök udvarában. Peuerbachnak támadt az az ötlete, hogy a nagyvárad csillagvizsgálót vegye első délkörnek. Európa asztrológusai évtizedeken át használták a «Tabulae Varadienses» helymeghatározó táblázatot. Tarmstetter, Peuerbach műveinek kiadója, azt állítja, hogy a számításokban Peuerbach résztvett ugyan, de a táblázat készítése inkább a tanítvány, mint a mester érdeme. A nagyvárad délkör létezését a bécsi-kodex előszava is megerősíti.

Peuerbach György (Purbach, Puerbach) 1423 május 30-án született Ausztriában, Peuerbach faluban és 1461 április 8-án halt meg Rómában. Tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, ahol Gmunden János († 1442) híres csillagász tanított. 1448-ban baccalaureatust nyert, 1454—1460 között egyetemi tanár. 1448-ban csillagászati előadást tartott «Horarium» címmel. 1455-ben V. László királynak udvari csillagjósja lett. 38 éves korában halt meg.

Egyik munkája: «Canones Gnomonis cum nova tabula». Ebben a gnomon jelentőségével foglalkozik. A gnomon régi csillagászati műszer, (Tsu-Kong kínai császár K. e. 1100-ban ezzel határozta meg az ekliptika síkját) nem egyéb egy vízszintes síkra függőlegesen állított botnál. A bot árnyékából és a bot hosszából a Nap állását, magasságát határozták meg. Amikor Vitéz János még nagyvárad püspök volt, Peuerbach gnomont készített részére.

A délkörökre az asztrológusoknak azért volt szükségük, hogy a horoszkóp felállításában szereplő földrajzi helyet pontosan meghatározhassák. A földrajzi hely megállapítása szükséges volt, de nem elegendő. Tudni kellett a bolygók helyzetét is az adott időpontban. Ezért a nap-pályát, az ekliptikát 360 fokra osztották és ugyanezt tették az égboltozat északi és déli sarkán átmenő körökkel. Ilyen módon a bolygó helye meg volt adva.

Mátyás király asztrológusainak munkásságát nagy mértékben elősegítette könyvtárával. A Corvinák között ugyanis a XV-ik századig megjelent legkiválóbb csillagászati művek megvoltak. Ezek közül néhány megmaradt. Így a «Claudii Ptolemaei magnae compositionis libri a Georgio Trapezuntio traducti», továbbá «Joannis Müller Regiomontani epitome almagesti seu Magales syntaxis Ptolemaei.» Claudios Ptolemaios életéről, sajnos, keveset tudunk. Valószínűleg a II-ik században élt Alexandriában. Munkájának első magyarázója alexandriai Theon volt, aki a IV. században élt. Ptolemaios ebben a munkájában többek között csillagászati rendszerét fejtette ki. Szerinte a bolygók a föld körül keringenek. Ezt a csillagászati rendszert az utódok geocentrikus rendszernek nevezték, ellentétben a Kopernikus-féle heliocentrikus rendszerrel, amely szerint a bolygók a Nap körül keringenek.

Ptolemaios munkáját a csillagászok röviden «Almagest»-nek nevezték. Al Manun bagdadi kalifa ugyanis (uralkodott 813—833) arab nyelvre fordíttatta. A fordító, orvos Honein-ben-Ishak és ennek fia volt. Ekkor kapta a könyv «Tabrir al magesti» arab címet, amelyből rövidítve «Almagest» lett.

A XV-ik században Peurbach, a bécsi egyetem asztrológiai tanára, foglalkozott az «Almagest» fordításával és rövidítésével. Ptolemaios nagy munkájának első hat könyvét le is fordította. A fordítás alapjául egy «Almagest» kézirat szolgált, amelyet valaki arab nyelvből ültetett át latinra.

1460-ban Bessarion niceai érsek, IV. Sixtus pápa bécsi követe, Konstantinápolyból Bécsbe érkezett. A főpap, aki maga is sokat foglalkozott asztrológiával, csakhamar barátságot kötött Peurbachhal és felhívta figyelmét arra,

Az asztrológus horoszkópot készít.
(Amman : De omnibus mechanicis artibus.
Frankfurt, 1568.)

hogy Rómában megvan az eredeti görögnyelvű «Almagest» s jobb lenne, ha ezt venné alapul. Ebből a kéziratból készítette Trapezunt György (1396—1486) az «Almagest» másik latin fordítását. Bessarion azonban tudta, hogy a Trapezunt-féle fordítás sok helyen hibás, ezért azt ajánlotta Peuerbachnak, hogy vizsgálja felül. Peuerbach vállalta, magához vette tanítványát, Regiomontanust s Rómába ment. Az átdolgozásban halála gátolta meg. A javítást Regiomontanus folytatta, de a fordítás nem ment simán. A szókimondó Regiomontanus rámutatott azokra a hibákra, amelyet a krétai születésű Trapezunt György elkövetett. Trapezunt védte magát. A tudományos vita eldurvult, a két barátból ellenség lett, keserűen váltak el egymástól. A harag átöröklődött Trapezunt fiára és mondják, hogy Regiomontanus azért távozott Olaszországból, mert a két Trapezunt tűrhetetlenné tette ottartózkodását. Ez a harag akkor is tartott, amikor Regiomontanus másodszor ment Itáliába. Amikor pedig Regiomontanus Rómában meghalt, egyesek azt állították, hogy Trapezunt fia mérgezte meg.

Az «Almagest» az akkori szokásoknak megfelelően könyvekre oszlik. Az egyik könyv a csillagjóslást tárgyalja. Ptolemaios itt részletesen kifejtette, hogy minő hatást gyakorolnak az égitestek az emberre, s miként kell a csillagok állásából a jövőre következtetni. Ez a könyv lett utóbb az asztrológusok kézikönyve. Az «Almagest» további könyvei a csillagok járását, a naptárak készítését, a napórák szerkesztését stb. tárgyalják.

Az «Almagest» latin fordításban 1515-ben jelent meg Velencében. Fordítója ismeretlen. A Trapezunt-féle fordítás szintén Velencében jelent meg 1527-ben. A görög fordítás 1538-ban Bázelen került nyomtatásra. A fordító Geynacus Simon, aki Regiomontanus kéziratát használta. Azután még többször megjelent.

A Corvinák között helyet foglalt továbbá Aristoteles fizikájának fordítása is. Ehhez a fordításhoz van csatolva Aristotelesnek az égitestek alkotórészeiről szóló, nem teljesen hiteles munkája.

Annyi bizonyos, hogy Mátyás könyveit hitelesnek tartották, mert a firenzei könyvmásolók nem felejtették el ráírni az «*exemplaria satis fiat Mathiae Corvini*» szavakat a későbbi másolatokra. Maga Celtes Konrád is lemásolta Mátyás Ptolemaios-kodexét. A másolat Schlachta János (1466—1525) részére készült. A Corvinák között helyet foglalt továbbá Regiomontanus könyve is.

MÁTYÁS KIRÁLY ASZTROLÓGUSAI.

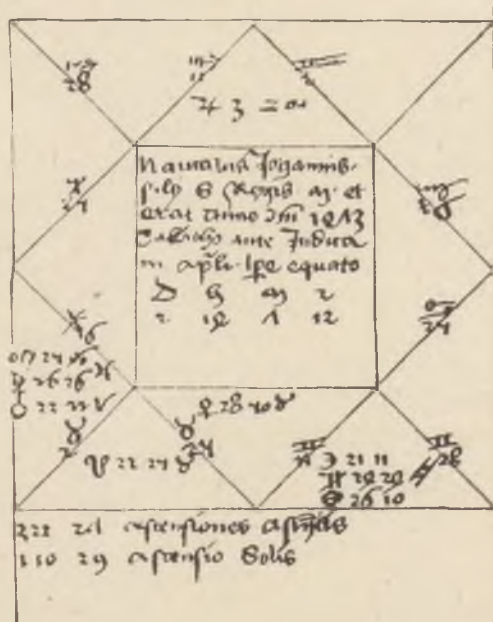
Regiomontanus 1436-ban született Königsbergben, Würzbuch mellett és 1476-ban halt meg Rómában. Neve latinizált. Eredetileg Johann Müller von Königsbergnek hívták, ebből készült a «Regiomontanus» név; az olaszok Giovanni Molitor Regio néven emlegetik, mi magyarok Királyhegyi Jánosnak neveztük.

Regiomontanus 1450-ben a lipcsei egyetemen tanult, 1452-ben baccalaureatus lett, 1457-ben magister, Lipcséből 21 éves korában Bécsbe ment, ahol akkor Peurbach, a híres csillagász tanított. A tanár és tanítvány között csakhamar meleg barátság fejlődött ki. Ekkor történt, hogy Bessarion János Vazul (1385—1472) niceai érsek Peurbachot Rómába küldte az «Almagest» fordítása végett. Peurbach tanítványát magával vitte. De Peurbach Rómában meghalt s a megbízást Regiomontanusnak egyedül kellett folytatnia.

A fordítást kijavította, befejezte s visszatért Bécsbe. 1486-ban hagyta el Rómát nagy halom kézirattal. Közben bejárta Itáliát. Még Rómába menet,

Almagest
melyet
Bessarion
János fordította
Rómában

3 3 0
2 3 7
7 7 0
2 2 7

Korvin János horoszkópja. (Krakkói egyetemi könyvtár.)

1462-ben megállapodott Páduában és felkérésre előadást tartott Al Fargani (Ahmed-ibn Cothair-al Fargani), IX. sz. elején élt arab csillagász műveiről. Visszafelé Ferrarában és Veronában járt. Ferrarában megismerkedett Theodor Gazaval (1370—1478), aki Mátyás részére Theophrastost fordította le, továbbá a kiváló asztrológussal, Giovanni Bianchini-val, Peurbach régi barátjával, Veronában pedig Guarinoval. Bécsbe érkezve, átvette Peurbach tanszékét. Itt kapta kézhez Mátyás levelét.

A király meghívta Budára és felkérte, hogy rendezze azokat a görög kéziratokat, amelyeket Athénben és Konstantinápolyban vásárolt. Konstantinápolyt ugyanis a törökök 1453-ban a meghódítás után kifosztották, a görög

tudósok elköltöztek a városból s velök a kéziratok szétszóródtak és piacra kerültek. Regiomontanus a király felszólításának eleget tett.

Mátyás ismerte már Regiomontanust. Vitéz János még nagyváradi püspök korában hívta fel rá a figyelmét, mert Regiomontanus Vitéznek sokat dolgozott.

Ez időben történt, hogy Mátyás az akkori szokásoknak megfelelően, II. Pál pápától egyetemalapításra kért engedélyt. A pápa az engedélyt 1465-ben kelt bullájával megadta. A főiskola élére Mátyás Vitézt állította kancellárként és megbízta szervezésével.

A választás Pozsonyra esett, mintául pedig a bolognai egyetem szolgált. A tanítás rövidesen megindult. A tanárok között ott szerepelt Vitéz régi bizalmasa, Regiomontanus is, akinek Mátyás évi 200 arany fizetést biztosított. Azonban nem sokáig tanított, 1468-ban már Bécsben van s erre az időre Ilkus vette át a tanítást. 1469-ben Regiomontanus újra Magyarországon van, Vitéz János hívta meg Esztergomba. Regiomontanus még 1467-ben hozzáfogott a *«Tabulae directionum»* megírásához, de, úgy látszik, csak 1469-ben fejezte be. Ezt a munkát a következő szavakkal ajánlotta pártfogójának, Vitéz Jánosnak. *«Reverendissimo in Christo patri et dno dno Joanni archiepiscopo Strigoniensis legato regius, Joannes Germanus de Regiomonte se humiliter commendat»*. Esztergomban nem sokáig tartózkodott, 1471 március 15-én már Nürnbergben van.

Itt barátjával, a vagyonos Walter Bernáttal (1430—1504) csillagvizsgálót épít. A csillagvizsgálót a nürnbergi iparosok szerelték fel. Walter maga is híres csillagász volt. 1474-ben IV. Sixtus pápa Rómába hívta, hogy a naptár reformálásában résztvegyen. El is ment, azonban feladatát nem fejezhette be, alig egyévi ottartózkodás után, 1476 július 6-án 40 éves korában, pestisben elhunyt.

Regiomontanus a pozsonyi egyetemen, 60 évvel Kopernikus előtt, már a föld mozgását tanította s azt is, hogy miként kell az égboltozat látszólagos mozgását időmérésre használni. A föld saját tengelye körüli forgását, a keringés tengelyének elhajlását egyébként nem Regiomontanus ismerte fel. Előtte már a görög bölcsek tanították, így Aristarchus (K. e. III. század), aki Strabontól tanulta, míg Strabon, Heraclides Ponticustól. Regiomontanus érdeme, hogy tanításukat a feledésből kiemelte.

Regiomontanus Mátyás iránt nagy hódolattal viseltetett. Tiszteletét azzal fejezte ki, hogy Esztergomban készült munkájának másolatát neki ajándékozta. A munka címe: *«Tabulae directionum profectionumque in nativitatibus multum utiles»*. E munkában Regiomontanus az égitestek befolyásaival foglalkozik, azután közli a horoszkop 12 házának számítási módját, a régi Campanus-féle módszer figyelembevételével és egy az asztrológiában nélkülözhetetlen csillagászati táblázatot állít fel. A király nem maradt hálátlan, pompás köntössel és 800 dukát arannyal jutalmazta meg.

A munka nagy hírre tett szert és nyomtatásban többször megjelent. Csak

nem 200 évig forgott mint kézikönyv az európai asztrológusok kezében. A munka elkészítésében Ilkus Márton is segített.

A pozsonyi egyetemnek még egy asztrológus tanára volt, Péter orvos; őt is Vitéz hívta meg.

*

Ilkus Márton (1433 ?—1493 ?), más néven : Martin von Olkus, Martinus Bylica de Olkus, régi lengyel család sarja. Tanulmányait 1452-ben a krakkói egyetemen végezte, itt egy híres asztrológussal, Martinus Rex de Zorawicevel, ismerkedett meg, aki döntő befolyást gyakorolt sorsára. Martinus Rex de Zorawice beutazta az akkori művelt világ nagy részét, járt Csehországban, Németországban, Olaszországban és Magyarországon. 1450-ben honfitársával, Olesnicki kardinálissal, visszatért Krakkóba, hogy az egyetemen felkínált tanszéket átvegye. Itt ismerkedett meg Ilkussal, aki tanítványa volt. Ilkus 1461-ben vagy 1462-ben kezdte meg vándorlásait. Első útja Bologna volt. Az itteni egyetemen rövid ideig asztrológiát tanított. 1464 augusztus havában Rómában találjuk. II. Pius pápa meghalt s éppen együtt ült a konklávén. Itt találkozott újra Regiomontanussal, s most nagy barátságot kötött vele. Regiomontanus leveleiben «amicorum dulcissimus»-nak nevezi. Ilkus, úgy látszik, az új pápával, II. Pállal került összeköttetésbe.

Bolognai tartzkodása alatt ismerkedett meg Janus Pannoniussal. A pécsi püspök hívására Galeottoval együtt Magyarországra jött 1465—1467 között, felkereste Vitézt, akinél ezidőben ott dolgozott Regiomontanus. Együtt számítják ki a «Tabulae directionum»-ot.

Vitéz bemutatatta Mátyásnak s a király tanárrá nevezte ki Regiomontanussal együtt a pozsonyi egyetemen. De a pozsonyi egyetem bizonytalanul működött. Regiomontanus végre is visszatért Bécsbe, Ilkust pedig Mátyás vette pártfogásába. Jósoltatott vele, s hogy megélhetését biztosítsa, papi javadalmakat adományozott neki.

Mint görçi főesperesnek, a pápa a király közbelépésére 1470 július 17-én megengedte, hogy amíg tanulmányait folytatja, egyházi javadalmait is megtarthassa. Azonban ez a jövedelem nem volt elegendő, ezért a pápa 1470 szeptember 1-én azt is megengedte, hogy a görçi főesperesség mellett, két másik főesperességen kívül még három egyházjavadalmat élvezhessen, öt éven keresztül. Ez a magyarázata annak, hogy egyes okmányokon «Ilkus budai plébános» néven szerepel.

Mátyás király annyira kedvelte Ilkust, hogy 1480—90 között arra kérte a pápát, adományozzon Ilkusnak lengyelországi kanonoki javadalmat. Kérése nem talált meghallgatást. 1490-ben Ilkus Budán tartózkodott, itt is halt meg 1492 és 1494 között.

Bizonyos, hogy Ilkus nemcsak pap volt, hanem orvos és főként asztrológus. 1487-ben «arcium et sacrae theologiae professzor»-nak nevezi magát. Mátyás király intézkedése folytán előbb a pozsonyi, majd a budai egyetemen tanított. A budai egyetemmel Mátyásnak nagy tervei voltak. A tanításban és tantár-

gyakban reformot akart megvalósítani. Inkább az asztrológiát akarta előadatni, semmint a hittudományt, jogot és orvostudományt. Legalább is ezt írja Heltai. Az egyetemen Ilkusnak jelentős szerepe lett volna, a csillagászatot tanította volna s a tanítás kristályüveggel bevont lámpa világítása mellett még este is folyt volna. Ilkus, Pozsonyból elkerülve, hol a király csillagdájában dolgozott, hol meg a táborokat járta urával. Így ott találjuk a hradschin táborban, azután tanúja Olmützben Mátyás cseh királlyá történt koronázásának, s Bécsben is ott van a győzelmi bevonulásánál.

A király halála után nem tért vissza Lengyelországba, hanem előbb Báthori Miklós váci püspök, majd Váradi Péter kalocsai érsek barátságát kereste. De azért jósolt II. Ulászlónak is.

Ilkus, bár itt élt Magyarországon, nem felejtkezett meg hazájáról. Sok könyvet, sok kéziratot ajándékozott a krakkói egyetemnek és végrendeletileg is hagyományozott az egyetemnek és unokaöccsének műszereket. Munkái legnagyobbrészt kéziratban maradtak és szétszóródtak. Sok van belőlük Krakkóban az egyetemen, de van Münchenben is. Egyik müncheni kéziratának címe: «Indicium de Cometa qui apparuit anno 1468 in civitate Histropolitana» (Pozsony). A kézirat 1468-ban kelt és pozsonyi tartózkodása alatt készült.

*

Marzio Galeotto kedves embere volt Mátyás királynak. Asztrológus és orvos volt, de máshoz is értett. A király nem annyira tudományáért kedvelte, hanem mert kitűnő mulattató volt.

Galeotto 1427-ben született az umbriai Narniban és 1497-ben halt meg. Tanulmányait az Este-család székhelyén, Ferrarában végezte, ahol a híres Giovanni Guarino (1370—1460) tanította. Guarino házában ismerkedett meg Janus Pannoniusszal, a későbbi pécsi püspökkel. A két fiatalember között barátság fejlődött. 1450-ben Galeotto Rómában van, majd Páduában tűnik fel, ahol az orvostudományt hallgatta. Páduában megnősült, azonban felesége rövidesen meghalt s ekkor magyar leányt vett nőül. 1461-ben családjával együtt Magyarországra jött és Janus Pannoniusnál talált otthonra. 1462-ben bejárta Spanyolországot, Franciaországot, Angolországot, mindenütt gyógyított és sokat keresett. Ezután visszatért Olaszországba, ahol újra találkozott a követségben járó Janus Pannoniusszal. A pécsi püspök magával vitte Magyarországra és Budán bemutatta a királynak. Itt írta «De homine libri duo» című munkáját. A munka orvosi és fiziológiai tárgyú. Vitéz János esztergomi érseknek ajánlotta. 1473—1477-ig Bolognában tanított. Itt írta «De incognitis vulgo» című munkáját, amelyet Mátyás királynak ajánlott. E munka kiadatlan. Mint tanár azt hirdette, hogy a józan ész és természet törvénye szerint kell élni. Ezért eretneknek bélyegezték, vagyonát elkobozták, könyvét elégették s pellengérre állítás után bebörtönözték. De Mátyás és Lorenzo Medici közbejárására IV. Sixtus

pápa felmentette és vagyonát visszaadatta. 1479-ben újra Mátyásnál találjuk. 1482-ben Badenből kért Mátyás királytól leánya számára nászajándékot. 1484—87 között megírta Mátyás király tetteit s művét Korvin Jánosnak ajánlotta.

A királynak nem volt rendes alkalmazottja, de azért sok jóval ellátta. Galeottót nyugtalan vére tovább hajtotta Budáról. Mátyás halála előtt rövidebb időt töltött Franciaországban, VIII. Károly szolgálatában, innét csábította el Katolikus Ferdinánd Barcelonába. Ezután éppen visszatérőben volt Budára, de útközben értesült Mátyás haláláról, mire visszafordult.

*

Tolhoff János nevét a régi írások többféleképpen örökítik meg, így írják Dollkopfnak, Janus Tolophusnak stb. Tolhoff, úgy látszik, Regiomontanus örökébe lépett, Ilkus mellé. A lipcsei egyetemen 1470—71-ben lett magiszter, a király innen hívta Budára. Bár Mátyás udvarában rendes fizetést kapott, mégis 1480-ban Mátyás ráírt a lipcsei egyetemre és kérte, hogy asztrológusának egyetemi jövedelmét hagyják meg, tanszékét pedig tartsák fenn. Kérését háromszor ismételte meg. Úgy látszik, a király különleges feladattal bízta meg. Amikor Magyarországra jött, Mátyás királynak átnyújtotta «Stellarium» című munkáját.

*

Mint asztrológus megfordult Mátyás király udvarában Filippo Valori is. Valorit Marsilius Ficinus küldte Budára ajánlólevéllel. Marsilius Ficinus (1427—1503) kedvelt embere volt Mátyásnak, sűrűn levelezett vele. Ficinus kiváló asztrológus, egyik munkáját, a «Disputatio contra judicium astrologicum»-ot, Váradi Péter kalocsai érseknek ajánlotta, aki az asztrológia iránt szintén érdeklődött. Mátyás barátsággal fogadta Valorit, azonban a nagy királyt nem szolgálhatta sokáig, mert Mátyás 1490-ben meghalt.

Valori nem tért vissza hazájába, hanem II. Ulászló udvarában maradt, II. Ulászló halála után pedig II. Lajos tartotta magánál. Itt említjük meg, hogy Mátyás király udvarában megfordult humanisták nagyobb része értett az asztrológiához. Így Antonio Bonfini, Giovanni Gatti, Pietro Nigri, Bertoldus Fontius, Olmützi Ágoston és mások. Olmützi Ágoston például még mint páduai egyetemi tanuló, 1495-ben kiadta Bianchini: «Tabulae coelestium motuum» című munkáját.

*

Lorenzo Marsiglio három évig tartózkodott a király udvarában. Kiváló olasz asztrológus volt, előbb Palaeologus görög császár udvarában tevékenkedett és jósolt, de Janus Pannonius ajánlására Athénből Budára jött Mátyáshoz. Lorenzo Marsiglio az asztrológián kívül mágiával és demonológiával is foglalkozott. Kitűnő képzettségű humanista volt, arab, perzsa és görög nyelv-

ven beszélt. Amikor Felső-Magyarországon járt, a szőlőkön aranyos színű kérget talált, amelyről azt állította, hogy növényi eredetű arany.

Mátyás király korában az asztrológiának magyar művelői is voltak. A csillagjósítás tudománya termékeny talajra talált a magyaroknál. A magyar

Az állatöv jelképei. (Fametszet a XVI. századból.)

asztrológusok, úgy látszik, nem kerültek összeköttetésbe a királlyal, ami bizonyára abban leli magyarázatát, hogy az uralkodó az olasz asztrológusokban jobban bízott.

A magyar asztrológusok közül elsősorban Erdélyi Miklóst említhetjük, aki 1464 körül élt. Domonkosrendi szerzetes volt, a csillagjósítás mellett gyógyászáttal is foglalkozott. A másik János pásztói prépost volt. 1500 körül

élt s II. Ulászló királynak is jövendölt. Magyar asztrológus volt Hadnagy Bálint pálos szerzetes. 1495 körül élt, a Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostorban. Asztrológiai munkát írt, amely 1496-ban hagyta el a sajtót Krakkóban. Ebben a munkában a szabad tudományok borostyánkoszorúzott művelőjének vallja magát.

Miként a pápák és az olasz fejedelmek, Mátyás is sokszor fordult tanácsért a csillagjósokhoz. Amikor hadba szállt, nemcsak tanácsukat kérte, hanem magával vitte őket, hogy szükség esetén kéznél legyenek. A csillagjósok azután a csillagok helyzetéből állapították meg azt az időpontot, amikor a terv végrehajtása célszerű. Kedvezőtlen jóslat esetén a király a terv végrehajtását elhalasztotta.

1468-ban Mátyás király Csehország ellen folytatott hadjáratot. Ilkus éppen Pozsonyban tartózkodott és az egyetemen előadást tartott. Mátyás megparancsolta Pozsony városának, hogy Ilkust és Galeottót, aki szintén ott-tartózkodott, kocsin küldjék táborába. A csillagjósoktól tudni akarta, elérkezett-e az idő a hadjárat megindításához.

Amikor Ausztria ellen indult, szintén kikérdezte csillagjósait s 1485-ben Bécs ostrománál újra igénybe vette tudásukat. Az asztrológus ezúttal is Ilkus Márton volt. Ilkus az egész hadjárat alatt mellette maradt. Hogy Ilkus mennyire ismert tudós volt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a király és a királyné bevonulása után ő eszközölte ki a bécsi egyetemi tanárok kihallgatását a Szent István-templom előtt. A király megnyugtatta az aggódó tanárokat.

A HOROSZKÓP FELÁLLÍTÁSÁRÓL.

A horoszkóp felállításához elsősorban az egyén pontos születési ideje szükséges. A föld, mint tudjuk, 24 óra alatt fordul meg tengelye körül, miközben elhalad a 12 állatöv (zodiakusok) mentén. A föld a kör 360° -ából egy óra alatt 24-ed részt, azaz 15° -ot tesz meg, vagyis 2 óra alatt egy-egy állatöv 30° -át. Átlag tehát 4 percenkint mozog előre egy-egy fokkal. Ha jó horoszkópra van szükség, akkor tehát percnyi pontossággal kell ismerni a születés napját, mert a bolygók állása változik.

Ez a magyarázata annak, hogy az uralkodók gyermekük megszületésének idejét percnyi pontossággal jegyezték fel és adták át a kint várakozó asztrológusnak. Az asztrológus azután hozzáfogott a csillagzat megállapításához. Ebből következtetett a gyermek sorsára.

A horoszkóp felállításához szükség volt még a földrajzi hely pontos meghatározására. Erre kellettek a délkörök és a legnagyobb szélességi kör, az egyenlítő, fokokra osztva. E két adatból minden hely a földtekén pontosan megállapítható.

A nap nem az egyenlítővel párhuzamos pályán halad, hanem az egyenlítőhöz $23^\circ 27' 18''$ alatt hajló síkon. Ez az ekliptika síkja. Az ekliptika az egyenlítőt

két helyen metszi: ez a tavaszi és őszi napéjegyenlőségi pont. A nap balról jobbra halad és minden 30° -nál új állatövbe (zodiakusba, csillagzatba) lép. A kiindulás a kos, ez a 0° , azután következnek a bika, ikrek, rák, oroszlán, szűz, illetve mérleg, skorpió, nyilas, bak, vízöntő és halak.

Most még a kulmináló pontra volt szükség, vagyis arra a pontra, amelyen a nap az egyén születése pillanatában a horizontot elérte. Ebből kiindulva ment az asztrológus végig a házakon és pontosan megállapította a bolygók, állatövek csillagainak helyét.

Az asztrológus ugyanis az égboltozatot ú. n. főkörökkel 12 egyenlő részre osztotta, olyképpen, hogy a főkörök a két sarkon futottak át. A főkörök egyike a kezdő délkörrel esett egybe. A főkörök 12 gömbszeletet vágtak. Ezekbe kerültek a bolygók és állatövek csillagai. Egy-egy ilyen gömbszelet volt a ház. 12 ház volt. A házak egymásután az életnek, kincsnek, testvéreknek, rokonságnak, gyerekeknek, egészségnek, házasságnak, halálnak, vallásnak, méltóságnak, barátságnak és ellenségeskedésnek voltak szentelve.

Nagyjában ez a horoszkóp felállításának módja, de megjegyezzük, hogy a műveletnek még nagyon sok, itt nem tárgyalható részlete van.

Egészen bizonyos, hogy Mátyás királynak és hitvesének papíron is megvolt a maga horoszkópja. Sajnos, ezek elvesztek. Megmaradt azonban Korvin János horoszkópja, amelyet jelenleg a krakkói egyetemi könyvtárban őriznek. Ki készítette, nem tudjuk, csak sejtjük, hogy Ilkus.

A leghatalmasabb égitest a Nap és Hold. Ők nemzik a fényt, minden, ami születik, hatásuk alatt áll. A bolygókat ők látják el, az Istenek mellett, tulajdonságokkal.

A sápadt Saturnus hideg, száraz természetű. A Saturnus órájában született gyermek hideg, száraz, melankóliára hajlamos. A Saturnus irányítja az emberben a lép működését. A Saturnus órájában nem szabad gyógyítani, eret vágni, köpölyözni, purgálni. Aki Saturnus órájában megbetegszik, sokáig lesz beteg és meghal. E bolygó alá tartoznak az aggok, papok és mindazok, akik természetes életet már nem tudnak élni.

A derült fényű Jupiter meleg és nedves természetű. Az ő órájában született gyermek szangvinikus és bölcs lesz. Az emberben a máj felett uralkodik. Alája tartoznak a bölcsek, a békés földművelők.

A vörösszínű Mars meleg és száraz természetű. A gyermeket kolerikussá és meleggé, de rövid életűvé teszi. A vérontás csillaga. Az emberben a máj felett uralkodik. Alája tartoznak a hóhérok, katonák, orvosok, szakácsok, továbbá, akik fémmel, tűzzel bánnak: a fémöntők, kovácsok, lakatosok, ötvösök.

A Nap meleg és száraz. Az ő órájában született gyermek heves, száraz, kolerikus természetű lesz. A gyomor felett uralkodik.

A Vénus hideg és nedves természetű. Az ő idejében született gyermek magtalan és parázna lesz. Az emberben a vese felett uralkodik. Aki az ő órájában megbetegszik, azt a szerelem gyötri.

A Mercur hideg és nedves természetű. Az ő idejében született gyermek mértékletes, józan életű lesz. A Mercur órájában jó gyógykezeleni a beteget, de fürdetni, köpölyözni, eret vágni rajta nem szabad. Alája tartoznak a tudósok, művészek, asztrológusok.

A Hold hideg és nedves természetű. Az ő idejében született gyermek flegmatikus lesz, rossz nedvekben és nyálban bővelkedik; korán hal el. Az ember fejére van hatással. Alája tartoznak az éjjeli foglalkozást űzők, színészek, kocsmárosok.

Igen rövidre fogva az asztrológus szerint ezeket a hatásokat fejtik ki a bolygók.

Miként a bolygók, az állatövek is befolyást gyakorolnak az ember sorsára és szervezetére.

A Kos tüzes természetűvé tesz. Az ember fején uralkodik. Amikor a Holddal egy házban van, nem jó gyógyítani a beteget, nem jó fejet mosni, borotválkozni, purgálni. Az alatta született gyermek baromtól, féregtől kap nehezen gyógyítható betegséget.

A Bika melankolikussá tesz. Az ember nyakára van hatással. Alatta nem jó a nyakat gyógyítani, a gyermeket az emlőtől el kell választani. A jegyében született fiúgyermek nemibetegséget kap.

Az Iker meleg, szangvinikussá tesz. A váll, kar, kéz fölött uralkodik. Amikor a hold is ott van, nem jó e testrészeket gyógyítani. A jegyében született gyermek későn házasodik.

A Rák flegmatikussá tesz. A mell, borda, tüdő és lép felett uralkodik, órájában tehát e szervek nem gyógyíthatók. Az alatta született gyerek hosszú életű.

Az Oroszlán kolerikus természetet ad. Uralkodik a szíven, májon, oldalakon, háton.

A Szűz melankolikussá tesz. Uralkodik a hason, derékon, bélien.

A Mérleg melankóliát idéz elő. Övé a köldök, has, ágyék. A jegyében született gyermek fog, száj, szem, fülbajokban fog szenvedni.

A Skorpió flegmatikussá tesz. Övé a vese és húgyhólyag.

A Nyilas kolerikussá tesz. Uralkodik a far és makk felett.

A Bak melankóliát okoz. Övé a térd.

A Vízöntő szangvinikussá tesz. Uralkodik a csontokon, lábikrákon.

A Halak hidegvérűvé tesznek, az ő testrészük a láb.

Nagy vonalakban ilyen befolyást gyakorol az állatöv csillagzata az emberre.

MÁTYÁS ÉLETÉRE VONATKOZÓ JÓSLÁSOK.

Regiomontanus 1468-ban a csillagok állásából megállapította, hogy Mátyás makacs betegségét szívgyöngesség idézte elő. De Regiomontanuson kívül mások is készítették a nagy uralkodó részére prognosztikont. Így 1470-ben Antonio

Torquato ferrarai orvos, akinek kézirata fennmaradt s a müncheni állami könyvtárban őrzik. E kéziratban állítólag a Luther-féle vallási mozgalmak és az 1514-es magyarországi parasztlázadás pontos ideje is meg van jövendölve. 1480-ban Arquati ferrarai orvos jósolt a királynak. Ez a kézirat jelenleg «Prognostico del dottore Arquati fatto nel 1480 al re d'Ungheria» cím alatt a római Corsini-könyvtárban található. Kész csillagjóslattal érkezett a király udvarába Filippo Valori. Ebben hosszú életet ígért a királynak; hogy hamarabb halt meg, annak nem a jóslat, hanem az ellenségesen közbeékelődött csillagzat az oka. Maga Marsilius Ficinus is többször küldött az uralkodónak jóslatot.

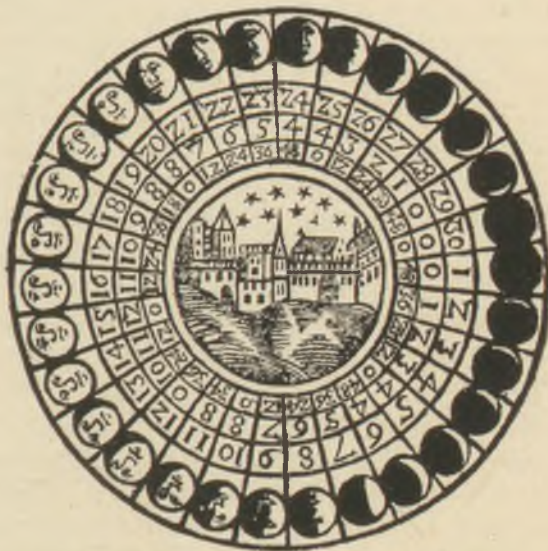
Marsilius Ficinus egyébként az egészségre vonatkozó jövendölések mestere volt. Nemcsak Mátyásnak, hanem magyar főpapoknak, így Váradi Péter kalocsai érseknek is küldött prognosztikont. Ficinus egyik munkáját «Disputatio contra iudicium astrologicum»-ot Váradinak ajánlotta. Hogy a jóslat eljutott hozzá, az Ficinusnak, Francesco Baudinihez intézett levelében olvasható.

Pannoniai András karthauzi szerzetes, aki öt éven át Hunyadi János mellett katonáskodott és büszkén hivatkozott arra, hogy ott volt Kolozsvárott, amikor Mátyást keresztelték, könyvében, amelyet 1467-ben Mátyás részére

írt, megemlíti, hogy Hunyadi János közeli halálát egy távoli szigeten élő karthauzi szerzetes előre megjövendölte. Pannoniai András, aki Olaszországban dicsőséget szerzett a magyar névnek, szintén foglalkozott jóslással, mégpedig valószínűleg csillagjóslással. 1470-ben figyelmeztette Ercole d'Este ferrarai herceget, hogy előre megjövendölte Borso d'Este herceg halálát és az ő trónra jutását. Borso 1471 augusztus 19-én valóban meghalt.

Valószínűleg Mátyás születési horoszkópja is megvolt. Egyes adatok szerint ez a horoszkóp a palota könyvtárának mennyezetére volt festve.

Ebben az időben általános szokás, hogy az előkelő szülők, gyermekük horoszkópját is elkészíttetik, hogy az esetleg bekövetkező bajok ellen az elhárító intézkedést kellő időben megtehessek. II. Lajos király halálát előre megmondták az asztrológusok, köztük Szerémi, de a király a figyel-

«Hány óráig leszén fenn a Holdvilága éjtszaka.»

(Csizsio 1803.)

meztetést nem vette tudomásul. Ragaszkodott ahhoz a jóslathoz, amelyet Battán, a táborban, Antal királyi káplántól kapott. Amikor Ferdinánd 1529-ben Budát ostromolni akarta, csillagjósokat kérdezett meg. Ezek azt mondták, hogy három nap alatt beveszi Budát, ha «in horam Martis» ostromolja. János királynak pedig megjövendölték, hogy nem tud úgy elrejtőzni, hogy magyar királlyá ne válasszák.

Amikor Vitéz János esztergomi érsek a pozsonyi egyetem ügyeit elrendezte, Mátyás Ilkustól kérdezte meg, hogy az egyetem megnyitására melyik a legalkalmasabb időpont. Ilkus elkészítette a horoszkópot, amely az egyik Corvinában, a Ptolemaios-féle Almagestben látható. Ilkus a tudósok bolygó-jának, a Mercuriusnak delelési pontját jelölte ki. A horoszkópon a következő felirat olvasható: «Figura Coeli hora Institutionis Universitatis Histropolitane. Anno domini 1467.»

De olyanok is voltak, akik lesték Mátyás halálát. Így IV. Frigyes német király, aki ellen Mátyás több hadjáratot vezetett. Frigyes asztrológusai azt hangoztatták, hogy Mátyás rövid életű lesz.

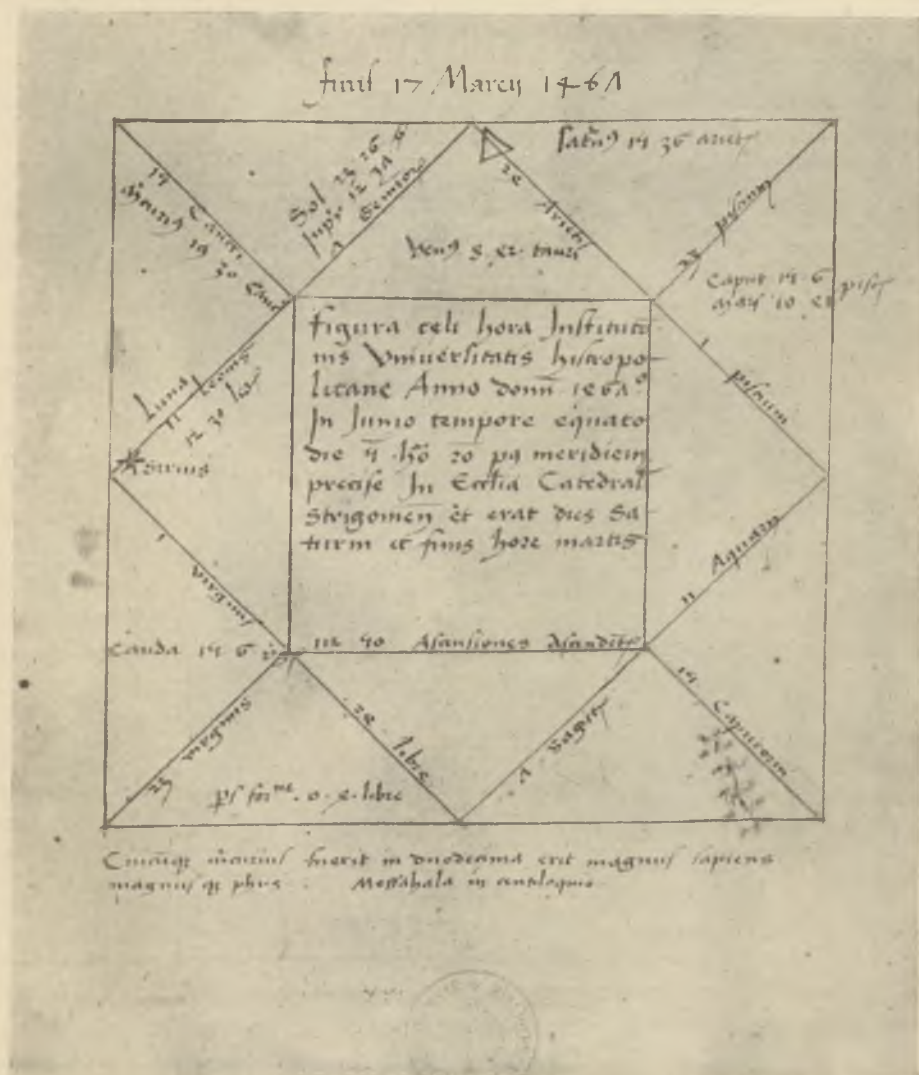
Bár Mátyás korában a csillagjósolás virágát élte, voltak ellenzői is. Így Giovanni Manardo (1462—1536), aki II. Ulászlót gyógyította. Manardo azt hangoztatta, az orvosok jobban tennék, ha csillagvizsgálás helyett vizeletet vizsgálnának, azonban szava süket fülekre talált.

Regiomontanus 33 éves korában kalendáriumot készített. Ez a kalendárium 1473-ban jelent meg német nyelven, az alábbi címmel: «Magister Johann von Kunsperk's deutscher Kalender». 1475-ben a kalendárium latin nyelven is megjelent. Úgy látszik, ebből fordították a magyar kalendáriumot, amely 1580-ban jelent meg Kolozsváron, címlapján pedig ez olvasható: «a híres neves Király Hegyi János írásaiból magyar nyelvre fordítottatott.»

Az érvágás és purgálás a régieknél nagy szerepet játszott. A sokat és jókat evő magyarok e műveletek után könnyebbülést éreztek. De eretvágni és purgálni nem mindig lehetett, erősen függött a bolygók és az állatövi csillagok állásától. A tudósok ezért a csillagzatok állása szerint érvágó és purgáló naptárakat készítettek. Ilyen naptárt készített Müntz János, würtembergi orvos 1495-ben. A kalendárium címe «Tabula minutionum super meridiano Budensi.» Mivel a kalendáriumon Mátyás király címere látható, fel kell tételeznünk, hogy Mátyás királyhoz is volt valami köze, bár öt évvel Mátyás halála után jelent meg. Valószínűleg kéziratban kapta a király a naptárt.

De érvágó és purgáló naptárt mások is készítettek részére, így Antonio Gazius (1461—1528), aki a páduai egyetemen orvostudományt tanított. Gazius Páduában az egyik Thurzóval kötött barátságot. Valószínűleg Mátyás király idejében nálunk járt és Bakócz Tamással került összeköttetésbe. Munkáját, a «De tuenda»-t, amelyet valószínűleg Magyarországon írt, Bakócznak ajánlotta. Ebben a munkában sokat írt az asztrológiáról és mellékelte egy érvágó és purgáló kalendáriumot.

E naptárak népszerűsége később is tartott. Így, amikor Zsigmond lengyel herceg, II. Ulászló testvére, Budán tartózkodott, figyelmeztetőül íróasztalára állították az érvágó és purgáló kalendáriumot.

A pozsonyi egyetem horoszkópja. (Bécs. Nationalbibliothek.)

Mátyás király mellett zrednai Vitéz János (1408—1422) áldozott legtöbbet az asztrológiára. Maga Vitéz mestere volt ennek a tudománynak. Már mint nagyváradi püspök, palotájában csillagvizsgálót rendezett be. Itt gyűltek össze időnkint vendégei, Peuerbach, Regiomontanus, Gatti, a

lengyel Sanocki Gergely és mások, hogy tudományos vitatkozásokat folytassanak egymással. A nagyvárad csillagvizsgálónak saját délköre volt.

Amikor Vitéz esztergomi érsek lett, műszereit Esztergomba szállíttatta. Ezután idejöttek asztrológus barátai, itt írta Peurbach a «Tabulae eclipsium»-ot. Ebben a munkában nap- és holdfogyatkozási táblázatot állított össze az érsek részére.

Regiomontanus maga ismételtén járt Esztergomban, utoljára 1471-ben. Ezután Nürnbergbe ment. Alig vette át Vitéz egyházkerületének ügyeit, régi kedvencéhez, az asztrológiához is visszatért. A palotában pompás csillagvizsgálót rendezett be, dolgozószobája mennyezetére pedig különféle csillagképeket festetett. Ezekből csak az állatöv csillagképei maradtak fenn. Az Esztergomban végzett ásatások alkalmával ezek a képek napfényre kerültek.

Regiomontanus, Vitéz részére egy «Ephemerides»-t is készített. Ebben meg lehetett találni a bolygók állását a nap minden szakában. Vitéz az ephemeridest annyira kedvelte, hogy állandóan magánál tartotta. Ez az ephemerides 1474-ben Nürnbergben meg is jelent.

Míg a bolygók és állatöv csillagaiból nagyobbára csak az asztrológusok következtettek, addig az égitünetmények inkább a népet foglalkoztatták. A magyar népnek finom érzéke volt mindig az égboltozaton feltűnő változások megfigyelésére. A megfigyeléseket jól ki is tudja fejezni, mert nyelvezete csillagászati műszavakban eléggé gazdag. Ezt bizonyítja az 1400—1410-es évekből fennmaradt schlägli-szójegyzék, amelyben a következő csillagászati szavakat olvashatjuk: nap, hold, újhold, holdszegés, félhold, teljeshold, verőfény, húgy (csillag), húgybanézó (asztrológus), fényes húgy (Lucifer), est húgy (Vesperus), szekérhúgy (Plaustrum), kaszahúgy (Adartica), göncöl-szeker, északi szél, villámlás stb.

Az égitünetmények közül az üstökös okozott legnagyobb félelmet. Az üstökösök jönnek, eltűnnek, tehát háborúra, pusztító járványokra figyelmeztetnek. Ilyen esetekben védekező intézkedéseket kell tenni. Járvány esetén legjobb magányos helyre vonulni. Ezt tette Mátyás is. 1478—1479-ben az ország több pontján pestis dúlt, Mátyás erdőbe vonult, vadászgatott, távol-tartotta magát az emberektől; Beatrix is Kassára ment.

De üstökös jelent meg 1337-ben, 1390-ben, 1472-ben. Ez utóbbinak nagy uszálya volt, úgyhogy nappal is látszott. Regiomontanus számítása szerint legközelebbi állásában 13-szor olyan távol volt tőlünk, mint a hold. Feltűnése nagy rettegést keltett. Az említett üstökösök elvonulása után, az országban állítólag pestis ütött ki.

De nemcsak az üstökösök feltűnése adott alkalmat jóslásra, hanem a földrengések, ködök, áradások, zivatarok, havazások, szivárványok megjelenése is. Ezek mind figyelmeztető jelek. 1410-ben földrengés volt, nyomában pestis tört ki, 1439-ben nagy szárazság volt, csakhamar vérhas pusztított,

1477-ben a szárazság után pestis lépett fel. Az égitűnemények és a járványok véletlen összefüggése megerősítette azt a felfogást, hogy a csillagok járása az ember sorsát néha végzetesen befolyásolhatja.

1480-ban nagy szárazság volt Budán. Mátyás király kétségbeesve kérte a pálosokat, imádkozzanak esőért. Gergely, a rend generálisa erre körmenetet rendezett. Estére megjött az eső.

Mátyás egyébként félt az égitűneményektől, egy napfogyatkozás szinte kedélybeteggé tette. Regiomontanus azonban megnyugtatta, megmagyarázván a tűnemény természetes okait.

Bonfini részletesen leírja a nagy király halálát és végül megállapítja, hogy a Mars havában született és a Mars napján halt meg. Az asztrológusok szerint ugyanis minden nap egy-egy bolygó uralma alatt áll.

A Mars bolygó a keddi napot befolyásolja. A király 1440 február 23-án született, meghalt 1490 április 6-án; a Julián-naptár szerint mind a két nap valóban keddre esett.

AZ ALKÉMIA.

Az asztrológia első nyomait az ókorban, Babilóniában, Egyiptomban, Kínában kell keresni. Az alkémia nem tekinthet vissza ilyen tisztos multra. Alkémiairól tulajdonképpen csak a IV-ik századtól kezdve beszélhetünk, amikor az anyagismeret a bölcsek kövének keresésében határozottabb célt kapott. E cél kitűzésében hervadhatatlan érdemet szerzett magának az alexandriai-görög Zozimos. A bölcsek köve a jólét, a boldogság legfőbb forrása, mert nemcsak a nemtelen fémeket változtatja arannyá, hanem az örök életet is megszerzi.

Amikor alkémiairól beszélünk, ne feledjük el, hogy kétféle alkémista volt, az egyik becsületes, a másik becsstelen. Az első az Aristoteles—Empedokles-elmélet alapján, próbálta az aranycsinálást megoldani. Az első csoportba tartoztak a szerzetesek, mint Albertus Magnus (1193—1280), Aquinói Szent Tamás (1224—1274), Basilus Valentinus (kb. XV. század), és mások is. Ezek komoly tudománnyá emelték az alkémiát. Az első csoportban voltak olyanok, akik csak elméleti művelői voltak az alkémiának és bölcselkedéssel akarták az aranycsinálás kérdését megoldani. Kísérleztetésig nem jutottak, mert hiányzott az anyagi függetlenségük. Voltak azonban olyanok is, akik alkémiai műhellyel rendelkeztek, s ezek már kísérleteket is végeztek. A bölcsek kövét egyikük sem találta meg.

Vannak akik azt mondják, hogy Mátyás király alkémiával is foglalkozott. Akik ezt állítják, rendesen Galeottóra vagy Heltaira hivatkoznak. Galeotto ugyanis ezt írta: «Viros quaque arte praestantissimos undique conquisivit conduitque... re Magos quidem et Nigromantos abominatus, nullam artem contempsit unquam...», Heltai pedig azt jegyezte fel krónikájában,

hogy Beatrix «ördögös tudományú» mestereket csalogatott be az országba. Mindkét feljegyzésben hasztalan keresünk alkémiai vonatkozást. A sorok világosan beszélnek nigromántiaról, ördögös mesterségről és ezek azonos fogalmat takarnak, de az alkémiához semmi közük. Mivel pedig egyetlen adat sincs arról, hogy Mátyás király, vagy udvara alkémiával foglalkozott volna, legalább is egyelőre azt kell mondani, hogy a budai várban aranycsinálással nem kísérleteztek.

Sehol egy szót sem találunk, hogy Mátyás palotájában aranycsinálóműhely állott volna. A környezetében tartózkodó humanisták leírták csillagvizsgálójának műszereit, de sehol sem említenek égetőkemencét, az alkémiai műhely legjellemzőbb és legnagyobb mértékben használt szerszámát. Világhírű könyvtárából is hiányoztak az igazi alkémiai munkák. És bár bizonyos, hogy az alkémia Mátyás korában kezd nagyobb mértékben kibontakozni, különösen Német-, Francia-, Angolországban, továbbá Itáliában, népszerűségben mégsem versenyezhetett a csillagjóslással. Mátyás tanítói sem foglalkoztak vele s így módjuk sem volt e tudomány iránti érdeklődést felkelteni. A király figyelme később se terelődött rá.

Mátyás idejében több neves aranycsináló élt. A német aranycsinálók közül felemlíthetjük Basilius Valentinus benedekrendi barátot, aki több alkémiai könyvet írt. Munkáit az alkémisták nagyrabecsülték. A XV. század közepén élt. Ugyancsak híres német aranycsináló volt Johann Trithemius szerzetes. (1462—1516.) A francia alkémisták közül megemlíthetjük Jacques Le Cor-t és Pierre Borel-t. Angol aranycsinálók voltak: Georgius Ripheus, (1415—1490) ágostonrendi szerzetes, továbbá Thomas Norton. Az olaszok közül nevezetesebbek: gróf Bernardus Trevisanus (1406—1490), aki egész vagyonát aranycsinálásra költötte. Honfitársa, Marsilius Ficinus (1433—1499), Mátyás királlyal állt levelezésben. Meg kell említeni még a cseh Laaz Jánost, aki Zsigmond király feleségével, Cilley Borbálával iparkodott aranyat csinálni. Híresebb aranycsináló volt a lengyel Koffsky Vince († 1488) domonkosrendi szerzetes, továbbá a holland Isaacus Hollandus és fia, Johann Hollandus. Ezek a nevek igazolják, hogy a művelt nemzetek fiai között bőven akadt alkémista.

Bár Mátyás király sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem foglalkozott alkémiával, mégsem mondhatjuk azt, hogy az alkémiában tájékozatlan volt, mert egyes olasz humanisták, akik vele összeköttetésben állottak, beszélhettek néki az alkémiáról, így Marsilius Ficinus, azután Marzio Galeotto.

Marsilius Ficinus (1433—1499) híres firenzei orvos volt, d gyógyítás mellett sok mindennel foglalkozott, így aranycsinálással is. Egyik munkáját Mátyásnak «Pannonia fenséges uralkodójának, a legyőzhetetlennek» ajánlotta. A könyv címe «De vita coelitus comparanda».

Marsilius Ficinus az elméleti alkémistákhoz tartozott, mert nem volt pénze ahhoz, hogy műhelyt rendezzen be magának. Lehet, hogy e tekintetben Mátyástól várt támogatást, de erről a király nem vett tudomást. Összekötte-

tését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a király számára hosszú életet biztosító aranyvíz (aurum potabile) receptet küldött. A recept így hangzik: «Az aranyról, az aranytartalmú ételekről és az agyak felfrissítéséről. Az aranyat minden szerző javasolja, mint az összes anyagok közül legenyhébb és minden romlástól leginkább mentes szert. Fénye miatt a Napnak volt szentelve, enyhesége folytán a Jupiternek, ennélfogva képes a természeti meleget a nedvességgel csodálatos módon mérsékelni és a testi nedveket a romlástól megóvni. Képes a Nap melegét a joviális meleggel együtt a test részeibe bevinni. E célból szükséges, hogy az arany felette kemény állománya finomabbá és felszívódásra alkalmasabbá tétessék. Ismeretes ugyanis, hogy a szívre ható szerek akkor fejtik ki hatásukat, ha bennük a hatóerő legkevésbé szenved. Hogy a szervezet minél kevésbbet szenvedjen, lehetőleg gyengéd módon, a legenyhébb anyagok adagolandók. Legjobb volna tehát, ha az aranyvíz minden idegen anyagtól mentesen volna készíthető. De azt ma legfeljebb összetörve vagy lemezzé lapítva tudjuk adni. Elmondom tehát, hogyan kapsz «aranyvizet»; gyűjts borágo-, buglosa-, melissa-virágot, mely utóbbit mi citromfűnek nevezzük, gyűjts amikor a Nap az oroszán jegybe lép, vagy a kos-csilagzat vagy nyilas látja a Napot vagy Jupitert. Főzd

Alkémiai laboratórium. (Alchimia. Augsburg, 1546.)

ezeket a virágokat rózsavízben oldott fehér cukorral s a főzet minden egyes uncijára keverj három aranylapot, ezt idd éhgyomorra kevés aranyszínű borral. Végy azután desztillált vizet, melyet lencsefókuszban vagy másúton melegítettél fel, vedd magadhoz rózsavízzel, amelybe ugyancsak néhány aranylapot tettél, amelyet előbb tűzben kiizzítottál és a legtisztább forrásvízben hűtöttél. Mindezt keverd az aranyos borba és enyhítsd az italt friss tojás sárgájával. Ilyen módon egész testedben könnyen megtartod a nedveket és azokat gyökeresen konzervárod. Végy ezért tyúk-, csirke-, kappanszívet, májat, gyomrot, herét és agyat, főzd azt kevés vízzel, sóval, a főtt anyagot töröld össze, adj hozzá cukrot, friss tojássárgáját és a pépből készíts aranyos lepényt, melyhez kevés fahéjat és sáfránt adj. Élj ezzel éhgyomorra naponta egyszer négynaponként, s használj italul jó bort.»

Hogy ilyen módon az aranyból semmi sem oldódik fel, az közismert, de a borrago officinalisról már Dioscurides megállapította, hogy üdítő hatású.

A munka bajt hozott szerzőjére. VIII. Ince pápánál ellenségei feljelentet-

ték. Varázslással vádolták. Csak nehézségek árán szabadult meg. A megjelenése után a királynak elküldi a könyvet, s kéri, vegye figyelembe, amit írt, hogy hosszú életű legyen.

Ficinus barátságot tartott fenn Janus Panoniusszal, Garázda Péterrel, Báthori Miklós váci püspökkel, akiknek nevét egy-egy munka ajánlásával örökítette meg. Aranyvízreceptet küldött Mátyásnak Ulricus doktor is.

Francia földön, a chantilly-i Musée Condé-ban érdekes kézirat fekszik. A kézirat a XVII-ik századból ered és részint francia, részint olasz aranycsináló receptgyűjtemény. Ezek között van a Mátyás királynak tulajdonított aranycsináló recept is, amelynek szószerinti fordítása a következő.

«Különös az az arany, amelyet Mátyás magyar király készített. Húsz rész ezüstből egy rész aranyat csinált.

Végy egy libra ¹ rendesen készített mercuriust, ² s ebből hat unciát ³ gyúrd jól össze, azután tedd retortába, melybe szedő illik, a nélkül, hogy hézagát eltömnéd. ⁴ A kéneső átpárolog majd a szedőbe, s ilyen módon jól elkészül. Mosd meg meleg vízzel, sajtold át bőrön és őrizd meg.

Ugyancsak végy egy uncia cementált aranyat, ⁵ lemezt vagy reszeléket, hevítsd fel olvasztótégelyben, míg egy másikban ⁶ melegítsd fel, végy eleven kénesőt és csinálj amalgámot, jól összekeverve fapálcikával, azután önts rá melegvizet és mosd meg, majd öntsd le a vizet és szárítsd vászon között. Most keverd jól össze kétannyi közönséges konyhasóval és az egészet tedd tégelybe, amelyet fölébe helyezett másik tégellyel ⁷ takarsz le és szublimáld. Az eleven kéneső szublimálódik és a következő medicina ⁸ szaporítására használható fel.

Azután vedd az aranyat és a sót, amely a tégely fenekén maradt és mosd meg meleg vízzel. ⁹ A só feloldódik s az arany fenekén marad. Most melegítsd, mint előbb említettem, olvasztótégelyben, s egy másik olvasztótégelyben hevíts fel négy uncia kénesőt. Készíts amalgámot, mint fenn és szublimáld. Ha a kéneső kiszublimálódott, ismételd meg háromszor és megkapod az olvasztott aranyat. De ne feledkezz meg arról, hogy jól elkészített kénesővel amalgámozz. Azt a kénesőt, amely kiszublimálódott, őrizd meg, hogy a medicinát szaporíthasd vele.

Végy egy unciát a fent említett olvasztott anyagból, hevítsd olvasztótégelyben, egy másikban melegítsd a félre tett négy uncia kénesőt s ügyelj arra, hogy az arany izzásba jöjjön, akkor öntsd rá a fentemlített kénesőt és csinálj amalgámot. Ha ez megvan, válaszd el kendőn, ¹⁰ úgy, hogy csupán annyi kéneső maradjon benne, mint amennyi az arany volt, ¹¹ de ne több. Ezt most egy laposfenekű edénybe teszed, melynek hosszú nyaka alulról három ujjnyira be van dugaszolva. ¹²

Azután tedd szellőzőlyukkal ellátott kemencébe, melyben izzó szén, vagy méccsel van melegítve, ¹³ ahogy néked tetszik, de jobb a mécses kemence. Most hozd azt ¹⁴ első fokú tűzbe, ¹⁵ úgy, hogy két óra alatt szublimálódjék a kéneső, amelyet az anyagra hajlított végű pálcikával kaparsz. Azután

lezárod az edényt kis boltíves fedővel és folytatod a melegítést addig, amíg a kéneső már nem szublimálódik és lenn marad a fenekén. Tartsd eszedbe, hogy milyen elsőfokú tüzet választottál, mert a következő sokszorosításnál úgy kell eljárni, hogy befejezván az elsőfokú melegítést, azt kétszeresre emeled

Alkémiai laboratórium. Miniatur a XV-ik századból.
(London. British Museum.)

és úgy folytatod, mint fentebb — szublimálva, kikészítve, addig, amíg többé nem szublimálódik. Figyeld arra is, hogy a kéneső se több, se kevesebb idő alatt ne szublimálódjék, mint két óra alatt. Befejezván a második fokot, kettőzd meg a tüzet és úgy haladj tovább — mint fent — szublimálva és kikészítve, mindaddig, amíg erre a fokú tűzre már nem szublimálódik.¹⁶ Ez negyven nap mulva fog bekövetkezni.¹⁷

Ekkor szilárd amalgám lesz a birtokodban. Elérvén a harmadfokú tüzet,¹⁸ törd el az edényt, az amalgámodat gyúrd össze és melegítsd olvasztótégelyben, egy másikba tégy nyolc uncia kénesőt s melegítsd. Készíts amalgámot — mint fent — s bocsásd azt kendőn, vagy bőrön keresztül, hogy egyforma minőségű kéneső keletkezzék, tarts vissza ebből két uncia kénesőt és ne többet. Ezt a szabályt tartsd be minden amalgamozásnál.

Az említett második amalgámot — úgy mint fentebb — tedd edénybe szublimálás végett, de az edény valamivel nagyobb legyen. Haladj előre a melegítéssel addig, — mint fentebb, szublimálván és készítvén — amíg csak el nem éred a harmadik szilárdító fokot. Ekkor törd szét az edényt s keverd össze a szilárd anyagot. Most amalgámozd meg negyedízben, annyi kénesővel, mint fentebb cselekedted — azután sajtold át kendőn úgy, hogy csupán annyi kéneső maradjon, amennyi a szilárd amalgám, amelyet tégy egy másik edénybe szublimálni és kikészíteni, mindig úgy, amint fentebb; kivéve ezen utolsó harmadfokon, ahol valamivel nagyobb tüzet kell alkalmazni, hogy láthassuk, vajjon a matéria szilárd-e? Feltéve, hogyha nem lenne az, folytatni kell a melegítést addig, amíg szilárd lesz. Így kiváló medicina áll elő, amelynek egy része, ha projekciót¹⁹ csinálsz vele, 20 rész tiszta ezüstöt alakít át 24 karátos arannyá, bárkinek akaratára. Ha az ezüst olvasztott állapotban van, akkor egy rész negyven részt alakít át.

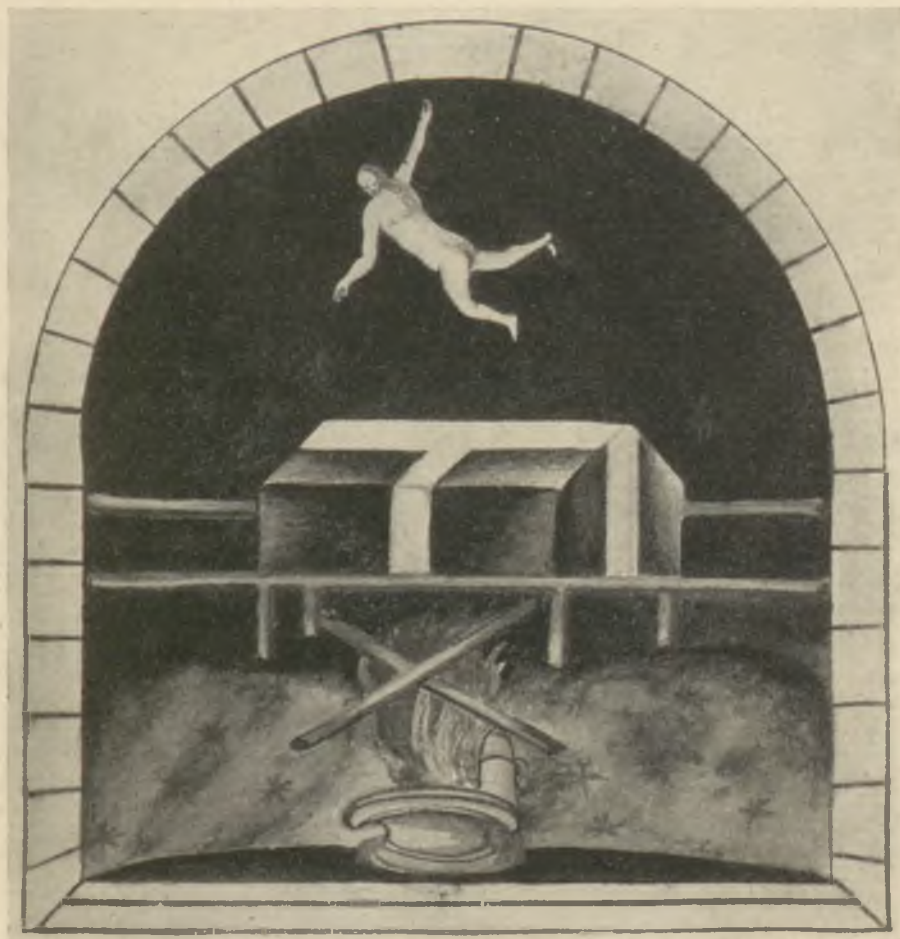
Tudd meg, hogy ez a leírás hiteles. Ezzel Mátyás király igen tökéletes aranyat készített, s ebből Madonnás dukátokat veretett. Ez az arany, noha valamivel keményebb a másikonál, mégis tökéletesebb, s a velencei zecca²⁰ ki is próbálta és kiváló aranyrak találta.

Jegyezd meg, hogy a fent említett medicina a végtelenségig szaporítható, — úgy járva el, mint fenn említettem — sőt mindig hatásosabb lesz, hamarabb szilárdul meg és projektáló képessége nagyobb lesz. Ne felejtse el az edény fenekét gyakran a koronától megtisztítani, amely a mécses kemencéből rakódik rá, mivel az akadályozza a dekokciót.

Foglaljuk mai szavakba a receptet. Az első rész a tiszta kéneső előállításáról szól. A másodikban az aranyamalgám készítése van megadva. A kéneső, amelyben az aranyat feloldották, már tartalmazza az arany lelkét, mert az aranynak, az alkémista felfogás szerint, nemcsak teste, hanem szelleme, lelke, spiritusa, animája is van. A szublimált kéneső szintén tartalmazza az arany lelkét. Ez a kéneső a «medicina». Hogy pedig ez a spiritus (anima), minél jobban oldatba kerüljön, az amalgamozás háromszor megismétlendő. Ilyen körülmények mellett a «medicina» tökéletesebb és multiplikációra alkalmasabb lesz. Hogy azonban ezt az érlelő tulajdonságot megkaphassa, melegíteni kell, első, másod- és harmadfokú tűzben, azaz kétszer, háromszor olyan erős tűzben, mint az első volt. A melegítést ismételni kell. A melegítés szakadatlanul tartson negyven napig, egy kémiai hónapig.

A kézirat a XVII-ik századból ered. Állítólag másolata egy Mátyás-

korabeli olasznyelvű receptnek. Hogy ez az eredeti olasz recept valóban létezhetett, azt a recept tartalma igazolja. Aki az alkémista receptekben járatos, az rögtön észreveszi, hogy az aranycsinálásnak menete megfelel a kornak. Abban az időben az alkémisták kénesővel dolgoztak, amelyről azt

Illanóság. Alkémiai művelet jelképes rajza.
(Kézirat a XVIII-ik századból. Magántulajdon.)

állították, hogy a fémek spirituszát, animáját nagy mértékben tartalmazza és így aranyzaporító képessége van.

Ennek alapján el kell fogadnunk, hogy a receptnek van valami köze Mátyáshoz. Hogy azonban az ő receptje lenne, arról szó sem lehet. A király nem foglalkozott vele, tehát nem is hagyhatott hátra aranycsináló receptet. Hogy mikor került a recept Mátyás királlyal összeköttetésbe, azt ma bizonyosan

megállapítani nem tudjuk. Valószínűleg úgy keletkezett, mint Marsilius Ficinus aranyvíz-receptje. Egy kóborló aranycsináló küldte vagy hozta a királynak megfelelő jutalom reményében. Mert a vándorló aranycsinálók egyik kereseti forrása ez volt.

A MISZTIKA.

A misztika Mátyás király korának természettudományához, az asztrológiához és alkémiához, mint segítőtudomány csatlakozott. Feladata volt támogatni az asztrológiát, keresni, kutatni a jövőt, másrészt megismerni az emberi lelket és kiismerni annak rejtett szándékát. Maga a szó, «misztika» gyűjtőnév. Alája tartozott a kiromancia, amely tenyéren levő vonalakból fürkészte a jövőt, a fiziognómia, amely az arcból és testrészekből állapította meg az egyén jellemét, természetét, a nigromancia, amely a szellemekkel, a halottakkal, az ördöggel kereste az összeköttetést. A misztikához csatlakozott még a geomancia. A geomancia számokból, papiroson elhelyezett pontokból jövendölt. Mint Galeotto mondja, a misztika nagy szerepet játszott Mátyás udvarában.

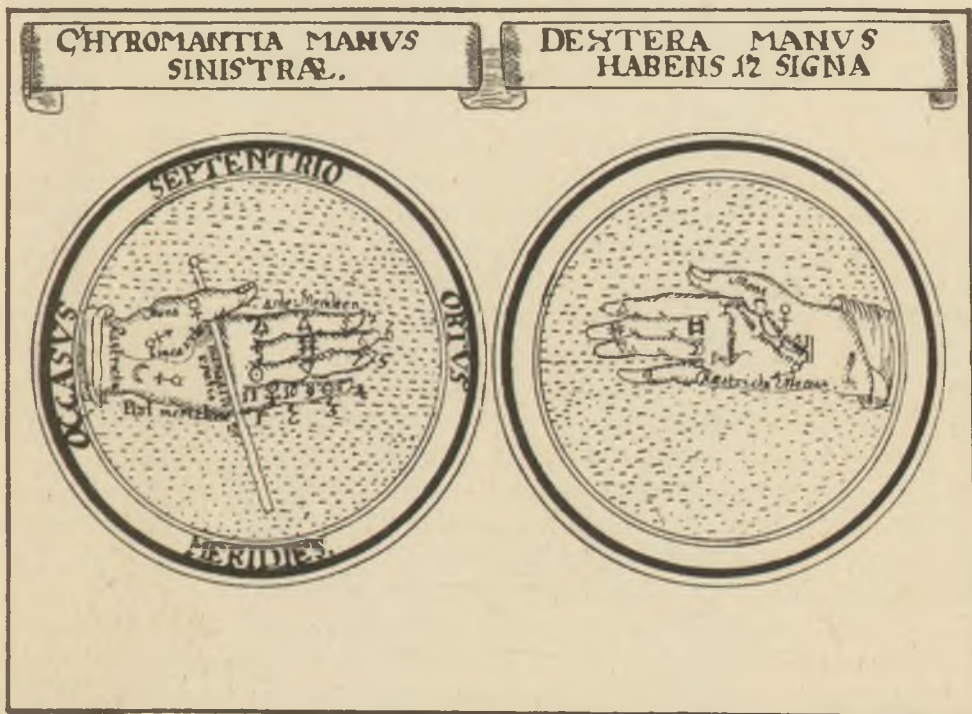
Amíg az asztrológus a csillagok állásából iparkodott a jövőt felismerni, addig a kiromantikus a tenyérből jósolt. A tenyér és az ujjak telve vannak különféle hajlású és irányú ráncos vonalakkal, amelyeknek fekvése egyénenként változik. A kiromancia szerint ezek a vonalak a jövőt rejtik magukban. A misztikusan hangzó kiromancia szó tehát egyszerű tenyérjósolást jelentett.

Mátyás király korában a kiromanciát értékes tudománynak tartották s tudósok foglalkoztak vele. Mátyás király udvarában többen voltak, akik értettek hozzá, erről Bonfini és Galeotto írtak. Valószínűleg ezek a kiromantikusok a nagy uralkodónak is jósoltak, természetesen szépet és jót. Hogy kik voltak, azt sajnos nem tudjuk.

Regiomontanus kalendárium 1473-ban Nürnbergben jelent meg. A kalendárium első kiadásában még nincs felvéve a kiromancia és fiziognómia. A kalendárium azonban többször megjelent és az utóbbi kiadásokban már megtaláljuk őket. A kiadók, akik e misztikát kalendáriumukba iktatták, azt állították, hogy Regiomontanus értett a kiromanciához. Más régi munkákban, így az 1651-ben, Erfurtban megjelent «Planeten Buch»-ban is olvashatjuk, hogy Regiomontanus járatos volt a kiromanciában. Ma nehéz megállapítani, hogy Regiomontanus valóban értette-e a kiromanciát vagy sem. Valószínűleg értett hozzá.

Mátyás király korszakában erősen virágzott a fiziognómia. A fiziognómia régi eredetű, már Aristoteles, Avicenna foglalkozott vele, később pedig Philemont, Palemont és mások.

A fiziognómia az embert belső tulajdonságai alapján négy csoportba osztotta, és megkülönböztetett melankólikust, aki «sok fekete sárral» bővelkedett, sangvinikust, aki vérben volt bő, kolerikust, aki epében és flegmatikust, aki nyálban bővelkedett. Ezenkívül a fiziognómus figyelembe vette a haj minőségét, színét, fogását, a fej alakját, tartását, az orr és szem jellemző tulajdonságait, a fül, száj, ajak, áll szerkezetét, továbbá a nyakat, mellet, vállakat, karokat, kezeket, körmöket és a bőrt. Ezek figyelembe vételével állapította meg az egyén jellemét, természetét.

1 Jólás módja a tenyér vonalaiból. (Metszet a XVI. századból.)

Mátyás király a fiziognómiát jól értette. Galeotto szerint mester volt benne, de ezen a véleményen volt Bonfini is. A fiziognómiai ismeretek alapján állapította meg Miklós modrusi püspök, pápai követ jellemét és ravaszkodásait.

Nem szerette Mátyás a bajszos, szakállas asszonyokat, mert azt hitte, hogy az ilyen asszonyok a bűnben is vakmerők, akár a férfiak. A királyi udvar látogatói között volt egy hatujjú tudós. Jobbkezén két hüvelykujj volt. Mátyás ezt az olasz tudóst sehogysem kedvelte. Torzszülöttnak tartotta. A torzszülöttek pedig szerinte szerencsétlenséget hoznak. Csak ép testben tételezett fel ép lelket. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert Mátyásnak sem volt hibátlan a keze ; kis ujját nem tudta egyenesre kinyújtani.

Húzódott továbbá a sánta és púpos emberektől. Bizalmatlan volt irántuk és távoltartotta magától őket. Azt mondta környezetének, hogy ezek nem tiszta lelkűek, szándékuk sötét. Galeotto szerint ez az ellenszenv klasszikus műveltségéből fakadt. A klasszikus kor emberei ugyanis féltek a korcsszülettektől, s ha ilyennel találkoztak, áldozatot mutattak be istenüknek.

Konrad Celtis (1459—1508), Tollhoff barátja, 1492-ben költeményt írt egy szörnyszülöttről. A szörnyszülött közvetlen Mátyás király halála előtt látott napvilágot. Celtis szerint ez a nagy király halálának előjele volt. 1554-ben Sutor Andrásnak és Ölbesz Margitnak kétfejű gyermeke született. A gyermek meghalt. Egy asszony ekkor azt jósolta, hogy Lőcsének rövidesen két bírása lesz. Valóban így is lett. Erasmus Windesk bíró megbolondult és helyébe Kletschko jött.

Mátyás király idegenkedése a hibás növésű emberektől annál feltűnőbb, mert tudjuk, hogy törvénytelen fia, Korvin János sánta, továbbá egyik humanistája, kit 1489-ben hívott Budára, Aurelis Brandolini, vak volt.

Mátyás hitt Avicenna elméletében is. E szerint a léleknek átalakító ereje van. Asszonyok, ha szeretőjükkel csókolóznak, folyton férjükre gondolnak és egyre uruk képét látják maguk előtt, így a fogant gyermek sem a szeretőhöz, hanem a férjhez fog hasonlítani. Mindezt Galeotto írja.

A geomancia a misztika egyik változata. Számokból, betűkből következtetett a jövő eseményeire. Különös nevét onnét kapta, hogy a geomantikusok kezdetben a betűket, számokat a földre, homokba írták. Ennek a misztikának Apulejus volt a mestere. Apulejus Lucius új-platonikus bölcsest volt, Kr. u. 125 körül élt. Az afrikai Madaurában született és Karthagóban nevelkedett. Munkái: «Metamorphoseon libri XI» és «Apologia seu de magia», tele vannak a legerősebb misztikával. Így megtaláljuk benne az úgynevezett Pitagoras-féle kört, amellyel előre megállapítható a betegség kimenetele.

Galeotto, Mátyás királyról szóló könyvében ezt írja: «A platonikus Apulejus műveit annyira ismerte, hogy egész tanítását teljesen értette». Ezekből a szavakból arra kell következtetnünk, hogy Mátyás a Pitagoras-féle kör használatát ismerte. Fel kell ezt tételeznünk annál inkább, mert a Pitagoras-féle kör Apulejus legfeltűnőbb készítménye és mert nálunk szélesebb körben már a XIII-ik században elterjedt. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a Pray-kódexbe is fel van véve.

A számításhoz két számokkal és betűkkel teleírt szegmentumokra osztott körre volt szükség. Az egyikből a kérdéses egyén vagy esemény stb. rövid latin nevének betűi felett álló számokat kellett kikeresni és összeadni. A másikkól a betegség, esemény stb. római naptár szerinti dátumát. A dátum felett lévő betű mutatta, hogy azt az előbbi számhoz hozzá kell-e adni vagy levonni. Az így kapott számhoz még huszat kellett adni és utána 30-cal osztani. Ekkor egy kisebb szám állt elő. Ezt a számot kellett keresni az erre célra készült élet- vagy halál-számok között.

A túlvilági élet, a szellemek birodalma mindig izgatta az emberek kép-

zeletét. Ha az ember testből és lélekből áll, és ha a lélek halál után a testből elszáll, akkor az valahol van s vele nemcsak jó, hanem szükséges is keresni az összeköttetést. A szellemek tanácsa csak hasznára lehet az embernek. A szellemidézők voltak a nigromantikusok.

Bonfini szerint Mátyás udvarában volt olyan tudós is, aki szellemidézéshez értett. Az udvarba legtöbbször Sámuel zsidó főpapot hívták. Hogy ki idézte meg a szellemet, azt Bonfini tudta, de nem árulta el. Lehet, hogy a szellemidéző Marzio Galeotto volt, aki hasonló műveletet állítólag Katolikus Ferdinánd udvarában is végzett, de lehet, hogy Lorenzo Marsiglio. Sajnos, a szellemidézés módját nem ismerjük.

Sámuel zsidó próféta volt. Neve: sma el héber szavakból tevődött össze és annyit jelent, mint «meghallgatott Isten». Sámuel, Eli zsidó főpap mellett nevelődött és mint szentéletű és tisztalátású ember, látnoki erővel volt megáldva. Mivel vissza tudott nézni a múltba, a szellemidézők gyakran hívták.

A talizmán középkori görög nyelvből átültetett arab szó, amelynek értelme természetfeletti csodás óvószér. Az ősrégi hit szerint ez a titokzatos véderő különféle anyagokban halmozódhat fel és ez az anyag szolgáltatta az amulettet. Az amulett használata nálunk messze a pogánykorba nyúlik vissza. A honfoglaló magyarok sírjában is találtak amulettet.

Mátyás király természeténél fogva babonás volt. Természetes tehát, hogy neki is voltak amulettjei, amelyeknek feladata lett volna őt a betegségek, boszorkányoktól, szemmelveréstől és egyéb bajoktól oltalmazni. Mint tudjuk, II. Pál is küldött neki amulettet. Az amulett viselése ebben a korban nem volt szégyen, az uralkodók között nem egy volt, aki étkezés alatt asztalára állította a talizmánt, hogy a mérgezés ellen védve legyen. Mátyás ugyan nem tette amulettjét asztalára, mert mint Marzio Galeotto mondja, meg volt győződve, hogy az igazságos uralkodót alattvalói részéről nem érheti mérgezés. A mérgezést mint politikai fegyvert egyébként elítélte, soha sem volt kapható arra, hogy kellemetlen ellenfelét méreggel pusztítsa el. «Mi fegyverrel és nem méreggel verekszünk», mondta egy alkalommal. Erről egyébként meggyőző benünket Ernuszt Zsigmond pécsi püspök is, aki egykori tanárának, Ludovico Carbonak ezt írta: «Méltán lobbant haragra királyunk (Mátyás) a ti olaszai-

Pitagoras. (Fametszet 1530-ból.)

tokra, kiknél ama hazánkfiai (pártütő püspökök) ily aljas elveket sajátítottak el s bizony alig volt visszatartható, hogy törvényes rendeletben ki ne mondja, hogy a magyaroknak tudományos kiképzésük végett többé ne legyen szabad Olaszországba menni».

Ez az úri gondolkozás Mátyás halálával azonnal megváltozott. II. Ulászló felesége nagy jutalom ellenében felbérelte Török Imrét, hogy a két Korvin gyermeket mérgezze meg. Az aljas tett sikerült is.

De talizmánok voltak a drágakövek is. Ulicus dr. például olyan keveréket készített Mátyás részére, amely aranyat, ezüstöt, igazgyöngyöt, smaragdot, rubint, zafírt, korált, hyacintot (zirkon-féleség) tartalmazott. Úgy vélte, ezek mindegyikében van «erély», ezek megvédik az uralkodót. A receptet utóbb Paracelsus is elismerte és alkalmazta. Smaragd amulettje volt egyébként II. Ulászlónak és II. Lajosnak is.

Állati eredetű amulettet ajándékozott a vadászatot kedvelő lengyel király, Zsigmond, Dudith András püspöknek. Egy jávorszarvas patája volt az amulett és epilepszia ellen védett. Dudith azonban a védelmet nem találta kielégítőnek.

De Zsigmond magyar királynak is volt amulettje. Ezt Paracelsus említi: «Zsigmond császár ragályos betegség és minden baj elleni védőszere. Mindenképpen jó és szükséges ismerni és használni ezt a szert a pestis és minden más betegség ellen. Tudniillik a szarvasnak közvetlen a szeme alatt két lyukacskája van, mindkét szemnél egy-egy. E lyukacskában méh fészkel, s mikor ez látható, kapard ki a fészkeket egymás után. Lépet kapsz, aminőt könyvekben találsz leírva. Tedd ezt kendőbe és hord magadnál, hogy minden reggel megízlelhessd. Ez olyan gazdag «erélyek»-ben, hogy azon a napon a pestis elkerül. Ettől az erélytől oly hosszú életű a szarvas».

Még egy különös amulettet említ Galeotto. Ezidőben gyakori volt, hogy a szőlővesszőn aranyszínű gyűrűs képződmény támadt. Egy rovar petéket rakott le gyűrűalakban, ebből gyűrűt volt szokás csinálni. Aki ezt a gyűrűt viselte, annak testén szemölcs nem képződött. Galeottonak is volt ilyen gyűrűje. Megemlítjük még, hogy maga a nép Mátyás hollós aranyát szintén mint amulettet kedvelte.

Ebből a néhány példából láthatjuk, hogy Mátyás korában a talizmánoknak, amuletteknek nagy jelentőséget tulajdonítottak. Nem kevésbé hittek a baljóslatú jelekben is. Mátyás király halálával megindult a baljóslatú jelek kutatása és csodálatos módon sok ilyen jelet találtak.

A király a firenzeiektől afrikai oroszlánokat kapott ajándékba. A hatalmas állatokat nagyon megkedvelte és számukra Budán, a királyi kertben ketrecet készíttetett. Janus Pannonius, aki sokat tartózkodott a király környezetében, látta az oroszlánokat és három epigrammában örökítette meg őket. Mátyás elhunytakor az állatok megéreztek (!) gazdájuk halálát s elpusztultak.

Az Árpád-házi királyok Székesfehérvárt temetkeztek. Egy napon a város fölött nagy sereg holló jelent meg, ugyanakkor pedig Budáról eltűntek.

A hollósereg eljött a királyok temetkezési helyére, ott károgott, hirdetve a király közeli halálát.

Janus Pannonius írta, hogy az erdőben szarvast lőttek, de mire a vadászok a szarvashoz értek, farkasok elcipeltek. Rossz jel. A magyarság elveszti vezetőjét; a királyt.

Bécsből Budára tértében, a Komárom várkapuja felett álló torony tetején gólyafészket látott Mátyás és kísérete. A fészekből négy idegen gólya kimarta a régi lakót. A király Bonfinit küldte oda, nézze meg, mi az. Visszajövet Bonfini megjövendölte a kíséretnek, hogy Magyarország nyugalma nemsokára felborul, a király meghal és a trónért négy király fog küzdeni.

Itt említjük meg, hogy Bretagnei Anna 1502-ben elkísérte úrnőjét, Candalei Annát, II. Ulászló menyasszonyát Budára. Bretagnei Anna naplót hagyott hátra, amelyben leírta utazását. A királyi palota leírásánál említi, hogy a könyvtárban ott lógott «egy szárított kígyó, melynek húsa, bőre, bordája, pikkelye oly jó állapotban volt, mintha ma fogták volna.» Valószínűleg Mátyástól örökölte II. Ulászló e természetrajzi ritkaságot. Ennek is volt bizonyos mértékű védő értéke.

JEGYZETEK.

¹ 1 libra = 420·014 g.

² Itt valóságos értelemben kell venni a kénesőt, s nem mint principiumot.

³ Uncia = 35·001 g.

⁴ A retorta nyaka befut a szedőbe, a hézag azonban ne legyen betömve lutummal (agyag, polyva, enyv keveréke.)

⁵ Cementált arany, vagyis olyan arany, amelyből az ezüst és egyéb szennyeződés ki van véve. Cementálás kohászati kifejezés.

⁶ T. i. olvasztótégelyben.

⁷ Alkémiai művelet. Két szájával egymásra illő tégely.

⁸ Medicina. Olyan gyógyszer, amely a romlott, tehát beteg fémeket megjavítja, nemessé teszi. Nem emberek számára való. Régi felfogás szerint a nemesfémeken kívül a többi fém mind beteg.

⁹ Arany sóval való összeolvasztásának sok értelme nincs, mert az arany cementálva volt, tehát tiszta. Minden esetre a netalán benne maradt ezüst, ezuttal mint ezüstklorid vált ki.

¹⁰ Szűrő át kendőn.

¹¹ Egy uncia.

¹² Itt következik az eredeti szövegben egy laposfenekű lombik rajza. Az ábra vonalas tollrajz, semmi árnyékolás. Egyszerűségénél fogva publikálásra alkalmatlan.

¹³ Méccsel hevített kemence egész speciális alkémiai felszerelés. Lásd : Szathmáry : Magyar Alkémisták, 1928. 143. l.

¹⁴ T. i. lapos edényben lévő anyagot.

¹⁵ Gyenge meleg.

¹⁶ A recept sebezhető pontjai. Ha nem sikerül, a melegítés nem volt pontosan kétszer akkora, vagy a szublimálás két óránál hosszabb vagy rövidebb ideig tartott.

¹⁷ 40 nap egy alkémiai hónap. A 40 szám a bibliából ered. Krisztussal kapcsolatban a 40-es szám sokszor szerepel, pl. 40 napig bolyong a pusztában, stb.

¹⁸ A meleg háromszor olyan nagy.

¹⁹ Fontos alkémiai művelet. Az a módszer, amellyel a nemtelen fém a medicina hatására nemessé lesz.

²⁰ Velencei pénzverde.

MÁTYÁS KIRÁLY
A MAGYAR SZÉPIRODALOMBAN

ÍRTA

SOLT ANDOR

I.

Zrínyi Miklós Mátyás király életéről elmélkedvén, úgy vélekedett, hogy «az dicsőséges királyoknak életek és vitéz cselekedetei nemcsak csinálnak az íróknak kívánságot az ő dícséreteket írnia, de sőt nevelnek benne ékessen szólást.»¹ Költőhadvezérünk megállapítása — első sorban Mátyásra vonatkozólag — teljes igazolást nyert. Nagy uralkodónk születése óta lefolyt 500 esztendő alatt irodalmunk zsenge oltványa hatalmas fává terebélyesedett. Az írói nemzedékek hosszú sora követte egymást; törekvéseik célja és eszköze nyomán költészetünk időnkint meg-megújult, felfrissült, átalakult. Az egyes korok ízlése szerint tárgynak és formának, nyelvnek és stílusnak, felfogásnak és állásfoglalásnak megszámlálhatatlan változatát figyelhetjük meg. Egyes műfajok kihaltak s helyüket újak foglalták el, irodalmi divatok támadtak, hogy azután ismét elavuljanak — de Mátyásnak mítoszi fényben ragyogó alakja változatlan erővel ihlette költőinket és íróinkat. Nemzeti multunk számtalan kiválósága közül őt énekelték meg a legtöbbször: annyian és annyszor írtak róla, hogy a Mátyásról szóló műveken lemérhetjük irodalmunk félezeréves fejlődését.

Mátyás király már életében költői alakká magasztosult. Budai és visegrádi palotájában, a magyar humanizmus fényes társasága, főpapok és országnagyok, diplomaták és politikusok, költők és tudósok mellett ott találjuk a népből sarjadt és az akkor még egységes nemzeti nyelven szóló költészet művelőit, a lantosokat és hegedősöket is. Az énekmondás ősi hagyomány volt, nemcsak a királyi udvarban, hanem a Hunyadiak családjában is.² «Itt sokan vannak — írja a szemtanú Galeotto — az énekesek, akik hazai nyelven, lant kíséretében a hősről énekelnek az asztalnál... Mindig valami kiváló hős-tetről énekelnek, anyagot mindig találnak hozzá: mert Magyarországon, minthogy különböző nemzetségu ellenségek közt fekszik, bármely percben fellobbanhat a háború lángja. Szerelmes verset ritkán énekelnek a király asztalánál, hanem legtöbbsnyire a török ellen való harcokról van szó, csinos előadásban.»³

Nem kétséges, hogy az énekesek lantján felcsendült Mátyás dicsősége is. Ha nem lennénk is a renaissance korában, amikor minden szó és minden

alkotás az egyén kultuszát szolgálta, a király vitézsége és eszessége, bőkezűsége és tekintélye legtermészetesebb tárgya és ihletője volt az ő és a környezete személyes szolgálatára rendelt költészetnek.

Sajnos, ennek az udvari lantos költészetnek termékeiből semmi sem maradt ránk. Az előadó személyéhez kötött alkalmi dalok és epikus énekek alkotóikkal együtt sírba szálltak. Elveszett, vagy talán el sem készült Mátyás egyik kedvelt humanistájának, a magyarul is verselő Gábornak az a műve, amelyről Arnoldus de Bavaria «Ars poetica»-jának (1492) előszavából tudjuk, hogy Mátyás erényeit és tetteit örökítette meg.⁴ Mátyás korából csak latinnyelvű alkotások maradtak fenn és ezeknek szerzői is idegenek voltak. A magyar humanizmus legnagyobb büszkesége, Janus Pannonius úgy tervezte egykor, hogy

Eljön a férfiasabb kor...
S lantom nagy Hunyadink hős harcát zengi meg akkor ;⁵

mire azonban Mátyás renaissance egyénisége a maga teljében kibontakozott, már hiában keressük az egyedül hivatott költőt a királyi udvarban. Kínos zaklatások elől menekülve ekkor már a sírban nyugodott — tanítványai pedig gyöngének érezték magukat erre a vállalkozásra, meg ők is korán elhaltak.⁶ Így a legigazibb humanista feladat: az uralkodó megéneklése idegen toll zsákmánya lett. A két kedvelt olasz udvaroncnak, az elmés Galeottónak és a tudós Bonfininek adatott meg, hogy műveikben megőrizték számunkra Mátyásnak a kortárs szemével nézett alakját, s mint a leghitelesebb, mert korabeli források évszázadokra, ellássák nyersanyaggal a Mátyás-irodalmat.

Az első ránkmaradt magyar költemény, amelyben Mátyásról van szó, már a király halála után keletkezett, a XV. és a XVI. század fordulója táján. A Gyöngyösi-kódexben maradt ránk; irodalomtörténetünk «Emlékdal Mátyás király halálára» címen szokta idézni.⁷ Szerzőjét nem ismerjük; lehetett világi, lehetett egyházi. Az olaszokat egy helyen «bölc»-nek nevezi — ez a fordulat humanista voltára vall, talán olaszországi tartózkodásának emlékét őrzi. Pártállása is a külföldi humanistakéval rokon. Nyoma sincs a Mátyás halála után úrrá lett ellenséges hangulatnak⁸ — szívvel-lélekkel hisz a király külpolitikájának helyességében. A török veszedelmet elintézettnak tekinti, Német- és Csehország meghódítását költői túlzással valóságnak látja. Mindez a Mátyás-mítosz gyors kialakulását bizonyítja. A költeményben hosszú ideig tartó érvénnyel a hódító jelenik meg előttünk; az országszervezőről nem sokat tud mondani, annál többet a fényes haditettekről.

Néhai való jó Mátyás király
Sok országokat te bírál
Nagy dicséretté akkoron valál
Ellenségednek ellene állál

Hatalmasságotat jelentéd
Bécsnek hogy városát te megvevéd
Ékes sereged ott féletéd
Királyszéked benne helyeztetéd

Németországot mikor kívánád
Szent koronához választád
És nagy sok részre hasogatád
Magyari uraknak tisztül mind elosztád

Igyekezel vala sok országokra
És nagy hatalmas városokra
Az vizen álló Velencére
És benne való bölcs olaszokra

Akkoron te léل oly igen drága
Téged kívána cseh Prága
Meghervadoz ott szép zöld ága
Nem kellemetes neki virága

Magyarországnak fényes tüköre
És rettenetes bajnoka
Nyomorultaknak kies hajléka
Nagy ékességnek is te valál oka

Töröktől nyerél ajándokokat
Ne pusztítanád országukat
Ne kerengetné basájukat
Ne fenyegetné ő császárukat

Nagy ékessége tisztességének
Nagy bátorsága félelmünknek
Oltalmazója magyar népeknek
Rettenetes léل az lengyeleknek

Királyok között léل te hatalmas
És nagy ügyeknek diadalmas
Néped között nagy bizodalmas
Léل őristennél immár nyugodalmas.

Ez a költemény nemcsak tartalmával ragadja meg figyelmünket. Mint vers, «tisztá, erőteljes munka, a középkori lírának egyik leghangulatosabb terméke».⁹ Mélyen szimbolikus, hogy kezdődő világi műköltészetünknek kevés-számú ráánkmaradt darabjai közül az egyik éppen Mátyás emlékét örökítette meg.

II.

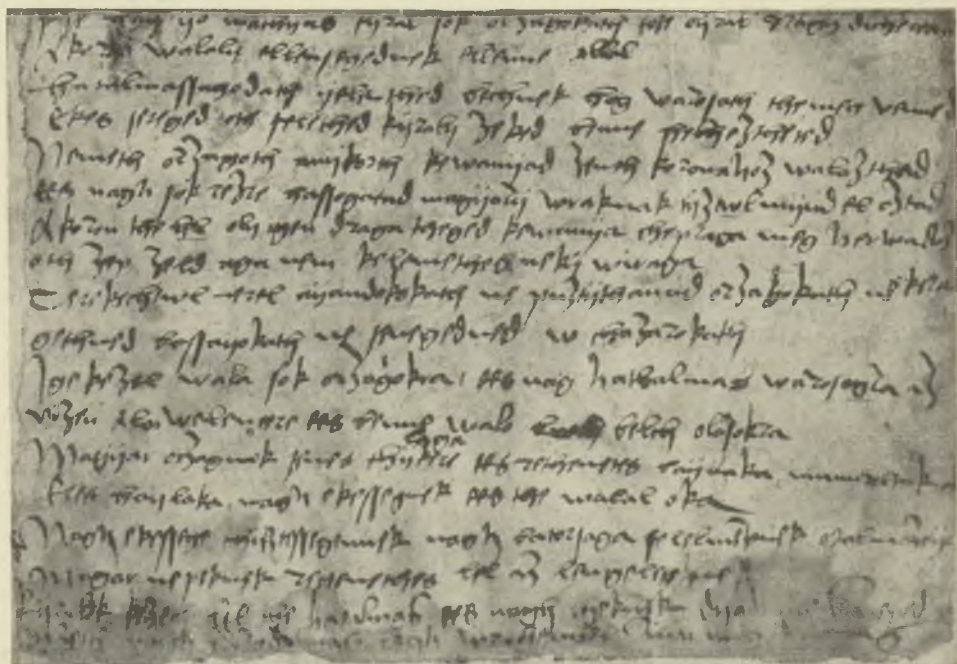
Az «Emlékdal»-t őrző Gyöngyösi-kódex egykori tulajdonosa körül megszolanak a vélemények ; maga a kódex azonban, akár egy Pál nevű bíró, akár a bencés vagy a prémontrei apácák részére készült, mindenképpen imádságos könyv volt.¹⁰ Mátyás tehát imakönyv lapjaira került ; másutt is nyoma van annak, hogy a szentekkel együtt, vagy zsoltáros áhítattal emlegették :

Sőt annak tartozunk több dicsérettel
Kinek élünk Isten után nevével
Dicsekedünk mi jó fejedelmünkkel
Vitéz Mátyás királlyal, az jelessel.¹¹

A nemzetnek nagy szüksége volt erre a «dicsekedésre», a mult erkölcsi erejének tudatosítására. A nagy fényt nagy árnyék követte : Mátyás korát a Jagellók szégyenletes uralkodása váltotta fel, és a lejtő végén az ország a mohácsi sírba bukott. A XVI.*század sok siralma és nyomorúsága között jólesett a dicső multba tekinteni s vigaszt, reménységet meríteni belőle a sivár jelen számára.

A mohácsi vést követő néhány évtized, a hitújítási mozgalmak mellett, a politikai küzdelmek kora. Az egész ország hadszíntér, a csatározások szünet

nélkül folynak s hullámai főleg a végvárak körül csapnak magasba. A XVI. század névtelen hőse a végvári vitéz, jellegzetes költő-típusa pedig ennek jóban-rosszban társa : a lantos. Mátyás király dalnokai még udvari kényelemben sütkéreztek — utódaik «a nagy széles mező- s a szép ligeterdő»-re szorultak. Kardot kötöttek ők is és szerteszéjjel kóboroltak a török- meg a német-dúlta országban. Ha sor került rá, beálltak ők is a csapatba ; de a csatából megtérvén, este az erdőszélen a tábortűznél vagy a várudvaron, a győzelmi toron, leakasztották vállukról kobzukat s felcsendült ajkukon a dal. Előadásukkal elsősorban művészi hatásra törekedtek. Heltai Gáspár, nyomdár-

Az «Emlékdal Mátyás királyról» szövege a Gyöngyösi-kódexben.

szatunknak ez a derék úttörője 1574-ben összegyűjtötte a kor legnépszerűbb epikai dalait. Ez az ú. n. «Cancionale» volt az első magyar antológia s alcímében nyomatékosan rámutatott a szándékolt esztétikai hatásra : «Históriás énekeskönyv, melyben különféle szép lött dolgok vannak nyomtatva a magyar királyokról és egyéb lött szép dolgokról, gyönyörűségesek olvasásra és hallgatásra.» Az esztétikai célzat azonban erkölcsi céllal párosult. A lantosok énekükkel hallgatóik vitézségét, harci vágyát, ellenség-gyűlöletét, általában : a nemzeti öntudatot akarták felébreszteni s fokozni. Ez szabta meg érdeklődési körüket, szerkesztő módjukat. Epikai énekeikben időszerű vagy egykorú eseményeket foglaltak rigmusokba. Ez utóbbiak főforrása a krónikák — Thuróczi, Bonfini, Heltai stb. — voltak. Az anyagon nem igen változtattak ;

belső logikát, művészi szerkezetet hiában keresnénk a históriás énekekben. A lantosok nem az események alakításával, hanem azoknak halmozásával akartak hatni. E tekintetben a Hunyadiak eseménydús kora szinte magától kínálkozott előadásra — a sok fényes haditett, törökön és németen aratott győzelem már önmagában is biztosította a sikert.

A műveltek számára a történetírók bizonyígtatták, hogy hazánk nagyságának kulcsa a fegyveres erő, Mátyás katonai erényei voltak¹² — az egyszerűbb emberek történeti műveltségét a lantosok irányították.

A «Cancionale» egyik legelterjedtebb¹³ darabja Görcsöni Lantos Ambrus munkája volt: «Históriás ének az felséges Mátyás királynak, az nagyságos Hunyadi János fiának viselt dolgairól, életiről, vitézségről, végre az ő ez világból való kimúlásáról.» Közkedveltségét nemcsak dallamának, hanem tárgyának is köszönhette — «a históriás énekmondó, valamint hallgatósága előtt a legnépszerűbb történeti alak Hunyadi János és Mátyás király volt.»¹⁴ Görcsöni életéről alig tudunk valamit; nevét a versfejekből ismerjük, innen azt is, hogy művét Ungvárott

SÉPIELES HISTORIAS ÉNEK.

AZ FELSEGES MATTYÁS KIRÁLYNAC, AZ NAGY- fágos Hunnyadi János Fiának Historiája, ieles vifelt dolgairól, életiről, vitézségről, mind Bé- czi meg vételeiglen.

Az minémű ígékön és Versőkön minden ré-
feknec és párfoknac Versfeiei follyanac és irányanac,
azok fép modon vyonnan rendeltetűen vannac, és
hól mi vétkes volt mind Verfeckel mind Ríthmu-
ockal meg építetűt es meg corrigaltatot.

Nyomtattot Colofuárat Helkaj Gáspárne
Műhelyébe, i. 5. 8. 1. Éftendőben.

Görcsöni Lantos Ambrus széphistóriájának címlapja.

írta és urának, Homonnai Drugeth Gáspárnak ajánlotta.¹⁵ Görcsöni teljes Hunyadi-krónikát ad. Művének első két éneke Hunyadi Jánosról szól; a III. ének első fele Hunyadi László történetét tárgyalja, de a második részében már Mátyás prágai fogságát és királlyá történt választását olvashatjuk; a IV. ének Mátyás haditetteit sorolja el és Bécs elfoglalásával rekeszti be az előadást.

Görcsöni is, mint lantosaink általában, mindenekelőtt a harcokat írja le krónikás hűséggel és tárgyilagossággal, de ahol Mátyásról szól, ott érezhetően a XVI. századnak katona-ideálja szerint stilizálja az uralkodó alakját.

Elegyedék keresztyén had pogánnyal
Mátyás király kiált oly nagy torokkal
Vitézek legyetek nagy bátorsággal
Minket Isten ma meglát nagy sok jókkal

Csoda hangos szava mint egy trombita
Az urakat igen nógatja vala
Bátor szíve vérontásra jó vala
Serény erős az pogányt vágja vala.

Naiv realizmussal festi Görcsöni Mátyás uralkodásának kezdeti nehézségeit. Nyilvánvaló, hogy a II. Lajos korabeli udvari viszonyokat vetíti vissza a XV. század közepére; ugyanakkor azonban érezzük, hogy az énekmondó és hallgatósága egy vérből eredőnek érzi magát Mátyással, akinek éppen úgy meg kell küzdenie a főurak ármányával és önzésével, mint a jogfosztott jobbágyoknak.

Azon közben király lakik Budában
Urak fogytig vannak visszavonásban
Az asztalnál összekapnak haragban
Soknak karjok fáj az visszavonásban

Megbúsula király ezeket látván
Kétséges végre is az királyságban
Ő feje nem lehet koronázásban
Mert korona Friderik tárházában

Így szegény király csak névvel bírja
Négy szegét puszta tárházának látja
Sok panaszt igaz kérését ő megunta
Országának veszedelmét jól látja

Lehajtotta fejét egykor sír vala
Udvara nincs igen szegényli vala
Ország Mihály ott forgolódik vala
Mit sírsz király igen kérdezi vala

Asztalát királynak bizonytalán írják
Sok ideig csak rovásra tartották
Mészárosnak addig pénzt nem adhatták
Ím majd hoznak sokáig így vontatták

Király hallván ő semeit megtörlé
Ország Mihálynak ezt felelé
Bár az Isten ez világból kivenne
Ily szegénnyel ne éltetne Budában.

Annál nagyobb dicsőségére válik Mátyásnak, hogy a közviszonyok rövidesen megjavultak; uralkodása igazi arany-korszak:

Az bornak, búzának böcsi nem vala
Mindenféle barom bőséggel vala
Póroknak sok arany pénzök vala
Só fejér és vas is sikeres vala.

Csak természetes, hogy a multnak ilyen mutogatása kedves volt a históriás énekmondók hallgatósága előtt. S mert Görcsöni a munkájának címében ígért utolsó részt nem készítette el, Heltai megbízásából a reformáció korának egyik ismert egyénisége, Bogáti Fazekas Miklós vállalkozott a történet befejezésére. Így jött létre «Az ötödik része Mátyás király dolgainak mind haláláig.» (1576.)

Bogáti nemcsak jobb verselő volt, mint Görcsöni, hanem öntudatosabb írói egyéniség is. Magasabb szempontból nézi az eseményeket — egyike ama

keveseknek, akik bizonyos kritikával tekintettek Mátyásra. Elismeri ugyan Mátyás hadvezéri nagyságát és ő az első, aki feljegyzi a közmondást : Meghalt Mátyás, oda az igazság! — de ugyanakkor úgy érzi, hogy a fejedelem uralkodásának utolsó éveiben nagyon megváltozott, és nem előnyére : az olasz asszony megrontotta erkölcsét.

Ím míg Beatrixet nem vette vala
Jámbor magyar királyok nyomát tartá
Mátyás mindenkihez kegyelmes vala
Mindennél magát szeretteti vala

Nem kímélé soha semmi jóságát
Urakat udvarát kicsinét nagyját
Ajándékozá szókkal tisztartókat
Már minden szereti vala királyát

Emberséges jó erkölcsé királynak
Neki jeles ékes tréfái vannak
Sokféle nemzet udvarában vannak
De nála mind egy tisztességben vannak

Régi módja háza nincsen bevonva
Arany ezüst pohár kanná nincs nála
Friss konyhára neki igen kis gondja
Minden szépség lován fegyverén vala

Egy olasz asszonyért ím mint változék
Magyar erkölcsből olaszba öltözék
Hogy már módját tartja fejedelemnek
Véle szemben nem mindenha lehetnek

Ajtaját is már sok őrizők állják
Hagyott óra vagyon szuplikálóknak
Frisebb módját szabván ő konyhájának
Palotákat rakat az méltóságának.

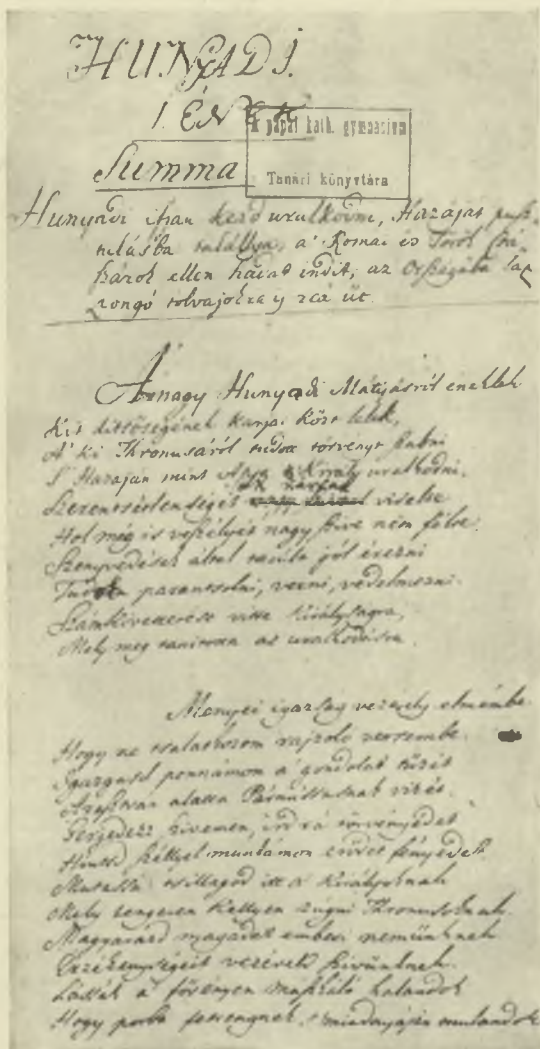
III.

Bogátinak ez a kritikaibb álláspontja világosan jelzi irodalmunknak a XVI. században meginduló és a XVII. században teljesen kialakult rétegződését. Az a «virtuális Magyarország», amely Mátyás humanizmusából táplálkozva azt vallotta, hogy «Fegyver egyik utá ez tisztességnek, Szép tudomány másik utá ennek»¹⁶, Bogáti korában már csak a «fegyver tisztességére» olvadt, s a XVII. században végleg semmivé vált. Mohács végzetes következményeként a felekezeti különbség kora hovatovább nemcsak a vallásos meggyőződés eltérését jelentette, hanem más kultúrát, más világszemléletet.¹⁷ A protestáns írók a vallás szabad gyakorlatát biztosító török fennhatóságot még mindig kisebb rossznak tartják, mint a Habsburgok erőszakos ellenreformációját, ezért érthető, ha a törökverő Mátyás számára nincs húr lantjukon. Másrészt vallási meggyőződésükből fakadó puritanizmusuk idegenül állt Mátyás renaissance-törekvéseivel szemben : bennük nem a nemzeti szellem európaiasodását, hanem — amint azt Bogáti költeménye is tanúsítja — az idegen erkölcsök káros beszívargását látták. Mátyás nagysága természetesen protestáns költőink előtt sem volt kétséges — «Bethlen Gábor birodalmi éneké»-nek névtelen szerzője az erdélyi fejedelemben Mátyás király feltámadását, friss, korszerű újjászületését szemléli¹⁸ — de mint költői tárgy a XVII. században, és még a XVIII.-nak első felében is, inkább csak a királyi Magyarország területén művelt irodalomra korlátozódik. A Délnyugat-Európából áramló és Bécs kultúráján átszűrő barokk stílus is itt talált talajra ; ebben a légkörben fejlődik ki a Bonfini hagyományait továbbépítő történetírás,¹⁹ Zrínyi Miklós-

nak politikai célú Mátyás-kultusza, mindenekelőtt pedig a jezsuiták iskola-drámái, amelyek Hunyadi Jánosnak és Mátyásnak «dicsőséges ezüstkorát» rögzítették bele a magyar köztudatba.²⁰

A jézustársasági atyák nevelő tevékenységét szabályozó «Ratio atque

institutio studiorum» (1586 és 1599) szerint a színi előadás célja: a kedélyeket meghatni, rossz szokásoktól óvni, a bűnt megútáltatni, az erényt megkedveltetni s alkalmat adni az ifjúságnak, hogy magát a latin nyelvben gyakorolja, modort, illemt, testtartást sajátítson el.²¹ Ennek a célkitűzésnek megfelelően az iskoladrámák elsősorban a Bibliát meg a szentek történetét vitték színpadra, de az Egyház hősei mellett ott találjuk a nemzeti történelem egyes kimagasló személyiségeit, így Mátyást is. A Mátyás-drámák nemcsak a hazai jezsuita kollégiumokban kerültek bemutatásra,²² hanem a rend nemzetközi szervezettsége következtében külföldön is, így pl. 1687-ben Augsburgban, 1702-ben Münchenben.²³ Történeti érdekessége van annak az előadásnak, amelyet Kassán 1707 december 28-án tartottak II. Rákóczi Ferenc tiszteletére. Az előadás a barokk fejedelmi udvartartások szigorú etiketthez kötött szokásai szerint ment végbe. A fejedelem már két nappal előbb elküldte főkamrását, Körösy Györgyöt, hogy

Bessenyei György: «Hunyadi» kézírata.

tartson szemlét az előadás színhelyén. A kollégium növendékei «Martiis Gloria juribus mortalitatis a Pallade exempta Sive Mathiae Corvini Regis quondam Hungariae fortitudo Bellica Sempiternae posterorum memoriae a vectigalibus Literis transscripta» c. darabot mutatták be. Az előadás délután 1/2 4-től este 7-ig tartott s rajta csak a vezérlő fejedelem, a mágnások, meg Bercsényiné

vezetésével 12 előkelő hölgy vett részt — a kisebb nemeseket a fejedelem tisztjei kikergették.²⁴

Az iskoladramák szövegei csak elvétve maradtak ránk ; címeikből azonban megállapíthatjuk, hogy a jézustársasági szerzők Mátyás eseménydús életéből különösen három mozzanatot szerettek dramatizálni : Mátyás királlyá választását, viszályát, illetőleg kibékülését Szilágyi Mihálylyal, és a garázda csehek megfékezését. Mindhárom téma pompásan megfelelt az iskoladráma nevelő célzatának : Mátyás regényes trónrajutása az erény jutalmát példázta, megbékülése nagybátyjával az uralkodói kegyességet és nagylelkűséget, a csehek ellen viselt hadjáratok pedig az igazság győzelmét az álnokság felett. Azonkívül mindegyik kitűnő alkalom volt a barokk stílusban pompázó színpad hatásesszközeinek kiaknázására. Az előadást allegorikus élőkép fejezte be, ének, zene, tánc, felvonulás díszítette ; a nagyszabású gépezetre jellemző, hogy a szereplők száma olykor a százat is meghaladta.

Az iskoladramák a XVII. században ugyan latinnyelvűek voltak, irodalmunk összefoglaló áttekintésénél mégsem mellőzhetjük őket. Hazai latin költészetünk kiegészítette a magyarnyelvűt, azonkívül éppen a dráma terén pótolta a hiányzó világi költészetet. A jézustársasági atyák példáját a XVIII. században a többi hazai tanítószerzet is követte, s a latin darabok mellett lassanként feltűnnek a magyar nyelven írottak. Mindez jelentékenyen előmozdította világi színészetünk és drámaköltészetünk kifejlődését — a XVIII. század végén meginduló eredeti magyar drámai irodalom mindjárt kezdetben nagy kedvvel vitte színpadra Mátyás alakját, s ebben jelentős része volt az iskoladráma útmutató hagyományának.

IV.

Az irodalom rétegeződésével kapcsolatos korlátozódás csak átmeneti jelenség volt : költészetünk újjáéledésével (1772) Mátyás király alakja ismét bevonul az egész magyar irodalomba. Maga Bessenyei György, a fejlődés elindítója is egyik terjedelmes költői alkotásának főhőséül választotta.

Vajjon gondolt-e arra Bessenyei, miközben Mária Terézia álmát és álmait őrizte a bécsi Burgban, hogy ott egykor Korvin Mátyás szövögette világhódító terveit? A domonkosok bástyájának sok kemény ostromot látott kövei emlékébe idézték-e a fekete sereg dicsőséges bevonulását az osztrák fővárosba, és a Szent István-templom misztikus sötétbe burkolódzó csúcsívei eszébe juttatták-e a tragikus ravatalt 1490 április 4-én? Aligha. Az És tiszteletének századában vagyunk, és Bessenyei képzeletét sem a mult dicsősége, hanem a természet világának titkai, Isten és ember viszonyának bonyolult kérdése izgatták. A Bécsbe került tisztántúli nemesifjú mohón szívta magába a felvilágosodás szellemét. Írói tollával nem költői, hanem eszmei célt szolgált. Inkább

volt bölcselő, mint művész — alkotásai a felvilágosult gondolat jegyében készültek, így a Mátyás királyról írt 6 énekes eposza is.²⁵

Racionalista állásfoglalása művének már bevezetésében is megnyilatkozik. Szakít a műfaj hagyományaival; nem a Múzsát hívja segítségül, hanem a felvilágosodás legfőbb eszményét, az igazságot.

Menyei igazság vezérely elmémbe
Hogy ne tsalatkozom rajzoló versembe,
Igazgasd pennámon a gondolat tüzeit
Árasztván alatta Párnássusnak vizét.

Gerjedezz szívemen, ird rá törvényedet
Hintsd szélyel munkámon erődet, fényedet.
Mutassa tsillagod itt a Királyoknak
Mely tengeren kellyen zúgni Thronusoknak.

Hiányzik a műfaji kellékek közül a csodás elem, meg a hős isteni küldetése is. Bessenyei nem «fegyvert és vitézt» énekel, mint Homerostól Zrínyiig valamennyi elődje, nem a haditettek dicséretére vállalkozott. Ellenkezőleg — mint századának gyermeke az Örök Békéről ábrándozott, s Mátyásról írt elbeszélő költeményével is a kegyes emberiességnak akart emléket állítani. Ő Mátyásban a felvilágosult abszolutizmus uralkodóeszményének megfelelően elsősorban népének atyját látja:

Ama nagy Hunyadi Mátyásról éneklek
Kit ditsőségének karjai közt lelek,
A ki Thronusáról tudott törvényt szabni
S hazáján mint Atya Király uralkodni.

Mátyás «atya»-voltát sűrűn hangsúlyozza, s hadjárait is csak azért részletezi, hogy azok végeztével Mátyás megbocsáthasson ellenségeinek, ilyen módon is megbizonyítván nagylelkűségét, bölcs emelkedettségét.

Mint Atya és Király úgy szól Thronusáról
Nem akar hallani senki haláláról,
Kegyelmeivel inkább győzhette országát,
Ezzel vezérlhette jobban Magyarságát.

Bessenyei Hunyadi-eposza a tekintetben is eltér a hagyománytól, hogy helyenként egészen szubjektív hangot üt meg. Költőnkét, mint minden vérbeli felvilágosodott gondolkodót, nagyon erősen foglalkoztatták a vallás kérdései, s hangja Mátyás viselt dolgainak előadásában is meg-megremeg, amikor az eseményekkel kapcsolatban hitbeli kérdések is szóba kerülnek. Tudjuk, hogy Bessenyei «lelke a gyötrő kétségek, töprengések martaléka» lett Bécsben.²⁶ Ortodox kálvinizmus, udvari katolicizmus és felvilágosult voltairianizmus örvényei között hányódott, és a vallásbéli megnyugvásért folytatott harc rányomta bélyegét a Hunyadiász V. és VI. énekére. Bessenyei röpirataiban is kikelt az erőszakos térítések ellen;²⁷ ugyanezt a felfogását öltözteti, meglehetősen anakronisztikusan, történeti köntösbe. Mátyást mint a pápa hívét állítja elénk, aki nemcsak fegyverrel, hanem jó szóval is rá akarja bírni Podjebrádot eretnekségének elhagyására.

Nagy Vitéz Róma ma akarja térésed
 Ne tedd az Ég ellen énnékem kéréseid.
 Tsak a Vatikánúm adhat igaz Hitet
 E vezérelheti jól keresztyén Lelket.

Mátyás magatartása azonban ördögi sugallat műve :

Hunyadi érkezik, láttya Pogyebrádot
 Forgattya eszében a Római vádot.
 A háborúságnak vigyázó ördöge
 Jön, hasad körulte a világnak ege
 A Fejedelmeket egyezni nem hagyja
 Pokol nem telhetik békességgel tudgya.

S Bessenyei Vitéz János összeesküvését is vallási nézeteltérésre vezeti vissza : az esztergomi érsek nem helyesli Mátyás térítő szándékait, s csak neveltjének hosszas okoskodására békül meg.

A vallási problémák mellett felvilágosodott íróink nagy figyelmet szenteltek az államelméleti kérdéseknek. Különösen sokat foglalkoztatta őket a «jó király» eszméje. A kérdés nálunk egyébként is égető valóság volt : II. József uralkodása megmutatta, hogy az állambölcselet magasztos eszméi nem mindig azonosak a nemzet érdekeivel. A kalapos király abszolutisztikus rendszerének összeomlása után a nemzet az új uralkodótól azt várta, hogy necsak emberiesen érző kegyes idealista, hanem mint alkotmányos király uralkodjék. Amikor az ország II. Lipót hirtelen halála után 1792 tavaszán I. Ferenc fejére készült tenni a Szentkoronát, egy fiatal biharmegyei költő, Szentjóni Szabó László, egyenesen azzal a céllal írta «Mátyás király vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma» c. drámáját, hogy az új királynak bemutassa Mátyás alakjában a magyar uralkodó eszményét.²⁸

A dráma, akárcsak a jezsuita iskoladrámák egy része, Mátyás trónra léptét viszi színpadra. A rákosi választás után a magyar küldöttség Prágába érkezik, Podjebrád azonban csak hosszas bonyodalmak után bocsátja szabadon királyi foglyát. Szentjóni művében is, mint Bessenyei eposzában, az elmélkedésen van a hangsúly ; a színműnek az a tanulsága, hogy a felvilágosodás célkitűzéseit összhangba kell hozni az ősi magyar alkotmánnyal. Vitéz János hosszú beszédben ecseteli a nemzet óhaját törvényes királyával szemben :

«Esküdj meg, hogy a mi törvényeinket és szabadságainkat megtartani és oltalmazni fogod! Esküdj meg, hogy az alattvalóidnak kegyes atyja, a szerencsétleneknek oltalmazója, a szűkölködőknek jóltevője, a bűnösöknek igaz, az eltévelyedteknek irgalmas és igaz bírása léssz! Esküdj meg, hogy a tudományokat nevelni és gyarapítani fogod! Esküdj meg, hogy hazánkat mindenféle lehetséges ellenségektől megoltalmazod! Esküdj meg kivált, hogy az arany békesség nyugodalmas idejében a szép szabad mesterségek elterjesztésében, a kereskedés virágzásában, az elme és szorgalmatosság műveinek fölébresztésében és a boldog belső egyességnek helyreállításában munkás léssz!»

Ebben a monológban nemcsak a nemzetnek óhaja, hanem egyúttal Mátyásnak Szentjóni Szabó által rajzolt eszményi képe is bennfoglaltatik — ő ezeknek a feltételeknek annyira megfelelt, hogy a rendek nem is kívánják a hitlevél aláírását. «Jó szíve feloldozza őt az esküvés alól» — jellemének legfeltűnőbb vonása: a szeretet, foglalata, egyben biztosítéka uralkodói nagyságának. Ebben az érzésben forr össze a nemzet királyával, egymás javára, az ország és az uralkodó dicsőségére. Szentjóni fogalmazásában tehát Mátyás eszményi emberisége a szív «érzékenységének» következménye — a felvilágosodás okoskodása mellett már jelentkezik a szentimentalizmus is. Mátyás és a magyar főurak találkozása nem kitörően lelkes, hanem inkább érzékenyen meghatott jelenet. Szentjóni darabjában a küldöttséggel megy Mátyás anyja is, hogy annál bensőségesebb legyen a rég várt viszontlátás. Mátyás «mélyen megilletődve» fogadja el a trónt, majd «elfakadván anyja nyakába borul» — a körülálló magyar urak pedig «törlik szemeiket». «Egy olyan látás, mely még a szent angyalokat is megilletné» — mondja Podjebrad az érzelmes csoportozatra.

Bessenyei működését Voltaire-rel, felvilágosodott íróink tevékenységét általában a francia irodalommal szokás kapcsolatba hozni. Ezzel szemben megállapítható, hogy a felvilágosodás nálunk is, miként Nyugat-Európában, általános szellemi magatartás volt és így nem szükséges minden esetben közvetlen irodalmi hatás után nyomoznunk. Berzsenyi Dániel nem járt Bécsben, nem tanulmányozta Voltaire-t és az enciklopedistákat — a századforduló körül keletkezett «Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás» c. ódájából mégis kicsendül a voltairiánus korszak felfogása. Dunántúli poétánk, mint az antik hagyományok lelkes tisztelője, közel érezte lelkéhez a magyar humanizmus királyi mecénását — egyébként is hittet vallotta, hogy a tiszta erkölcs és az ősi alkotmány tisztelete mellett a műveltség a nemzeti lét harmadik alappillére.²⁹ Azonban jellemző, hogy Berzsenyi költői világában a humanitás gondolata a bajnoki erő eszményével kapcsolódik össze; Pallas és Apollo «nemzik a Mars pallosával bírni tudó fejedelmi embert». Berzsenyi Mátyása nem pacifista «atya-király», hanem a romlatlan nemzeti virtusnak a tespedt jelent felrázó fényes példája, a művészet és a tudomány szeretetével párosult hősiességnek királyi mintaképe. Persze, Berzsenyi költeménye tisztán művészi szempontból is jóval magasabb fokon áll, mint Bessenyei eposza: nemcsak emlegeti, de a lényegét erőteljesen kidomborító tömörítéssel láttatja is Mátyás nagyságát és dicsőségét.

Ki vagy te, fényes csillag az óvilág
Sötét ködében? Századok éjjele
Nyugszik terajtd: mégis égő
Arculatod közibénk sugárzik.

Ki vagy te, bajnok s rettenetes király
Gyémántsissakban, mennyei fény között,
Ki úgy ragyogsz, mint Pharos égő
Lángja az éj sivatag homályán?

Corvin, ki héra atyjai nyomdokin
Árpád szerencsés fegyverivel vívott,
Midőn az országos Dunának
Partjaiból Helikont idézett.

S mikor ragyogtak tornyaid, oh Buda!
 Felségesebben, mint mikor a dicső
 Király s Apollo tisztelője :
 Bölcs Hunyadink kezein virágzál ?

Mint hajdan a nagy Delius oszlopit,
 Delphus csudáit napkelet, alkonyat
 Bámulta s a fáradt zarándok
 Ormai közt iszonyodva állt meg :

Sok messzi ország bölcsei, bajnoki
 Jöttek hazánknak látni dicső egét,
 Rémulve nézett a világ ránk
 S nemzeteket tapodó erőnkre.

V.

Berzsenyi szép költeménye nemcsak az ihletett költő művészetét tükrözi, hanem mintegy jelzi a fejlődés további irányát is. Eszmei állásfoglalása még az antik erkölcsbe ojtott felvilágosult magyaré — megjelenítő technikája, különösen az első két versszaknak fény és árny ellentétéből szerkesztett képe már a XIX. század új költői ízlését sejteti: a romanticizmust.

Valóban, amikor Berzsenyi lelkében megszülettek klasszikus ódáinak dübörgő sorai, Európában már egy új emberi és írói magatartás volt kialakulóban. Szentjóni Szabó László túlsorduló érzelmessége is érezteti a közeledő változást; Baloghi József egri kispap, később líceumi könyvtáros Mátyás király szájába adja a magyar nyelv védelméről írt elmefuttatását — munkája «Első Mátyás király levele a holtak mezeiről a magyarokhoz» (1790) tartalmilag Bessenyei és Báróczi röpiratainak szellemében készült, formailag a modern halálvággyal játszó preromantikus sírköltészet egyik szerény példája. A felvilágosodás nem hozta meg a lélek nyugalma. A francia forradalom rémségeitől eliszonyodott emberiség kiábrándult az ész mindenhatóságába vetett hitéből; hovatovább száraznak és lélektelennek találja a racionalizmus etikáját és esztétikáját, helyette mindinkább a Természet meg a Szív szavára kezd figyelni. Európában végigsöpör a szentimentalizmus hulláma és nyomában megjelenik a romanticizmus. A gondolatról a tette irányul a figyelem, az általános emberi helyett az egyént kezdik boncolni. Az eszmény nem a «jó» meg az «értelmes», hanem az «érdekes» ember. A klasszikus méltóság kiegyensúlyozott stílusát a természetesen szabad, olykor csaknem szabados forma és nyelv váltja fel, az antik világ képei háttérbe szorulnak, helyükbe az újonnan felfedezett középkor lép.

Ez a mélyreható átalakulás elsősorban a történeti tárgyú szépirodalomnak kedvezett. Íróink ekkor még nem tettek különbséget a középkor időben és jellegben egymástól nagyon is eltérő szakaszai között; ha elbeszélőink vagy drámaíróink a «magyar előidőkben» pergetik le történeteiket, akkor választásuk az esetek jelentős részében Mátyás korára esik. Mint jellegzetes példára, elég, ha e tekintetben Kisfaludy Sándor regéire utalunk. Az érzékeny-regényes történeteknek éppen egyharmada — «Csobánc», «Döbrönte», «A somlai vérszüret», «Eseghvár», «A megbosszult hitszegő» — játszódik Mátyás

uralkodásának idejében ; az itt felsoroltak közül az utolsóban maga a király is szerepel.

De természetesen jelentékenyen megszorodik azoknak az alkotásoknak

E L S Ő
MÁTYÁS' KIRÁLY'
L E V E L E
A' HOLTAK MEZEIRŐL
A'
MAGYAROKHOZ.

P E S T E N N,

Nyomtatott Patzkó Ferentz Betűivel 1790-dikbenn.

Baloghi József munkájának címlapja.

száma is, amelyekben Mátyás a főhős. A romantizmusnak döntő szerepe volt a Mátyás-mítosz kiformálásában. A jezsuita iskola-drámában, a felvilágosodás íróinál nagy királyunk csak allegorikus személy, megszemélyesített fogalom : az emberiség, a bölcsesség, az igazságosság, a magyarság mintaképe. Romantikus íróink érdeme, hogy ebből a halvány és színtelen elképzelésből hús-vérből való embert formáltak. Leemelték Mátyást arról a felhőkbe nyúló talpazatról, ahová őt az előző századok költői állították, egyéni, ha nem is mindig hitelesen történeti tulajdonságokkal felruházva életrekeltek és közelebb hozták a nemzet szívéhez. Kétségtelen, hogy a király jelleme sokat veszített ünnepélyes méltóságából, fenséges pátozából, de viszont nyert valóságosságában, természetességében, lélektani hihetőségében ; a veszendőbe ment emberfeletti arányokat a színdús sokoldalúság pótolta. A romantika kezére dolgozott a Mátyásra vonat-

kozó források megszorodása, elsősorban a népi eredetű meseanyag Mátyáshoz fűzött változatainak egyre sűrűbb közzététele.³⁰ Ez a folyamat már a felvilágosodás évtizedeiben megindult : a vándoradomák egyes motívumait a XVIII. század végefelé kapcsolták Mátyás alakjához,³¹ a tréfás és mulatságos kalandoknak költői kiaknázása azonban csak a XIX. század első felében történt meg.

A nemzetközi eredetű, de nemzeti színezetű anekdótakészletből származó indítékokat legelsőnek drámairodalmunk értékesítette. A lassan fejlődésnek induló magyar drámairodalomban egyre sűrűbben találkozhatunk egy-egy Mátyás-drámával. Színi irodalmunknak úttörő munkásai az iskoladrámák hagyományát folytatták, azzal a különbséggel, hogy az erkölcs és a nevelés szolgálatában álló színszerűséget a világi színpad főcéljává fejlesztették. A közönséget a színházba kellett csalogatni és ott minél kiadósabban szórazkoztatni — ezért került a váratlan fordulatokban bővelkedő mese, meg a látványos kiállítás a darabok tengelyébe. Nem véletlen, hogy Pálóczi Horváth Ádám «A tétényi leány Mátyás királynál» (1816), Láng Ádám «Mátyás deák vagy a lovászi deputáció» (1824), Andrád Elek «Mátyás király és a kolozsvári bíró» (1807 ?) drámája mind egy-egy rangrejtve történő királylátogatás bonyodalmát viszi színpadra: az álruha, a leleplezés, a felismerés kedvelt romantikus motívumok voltak, történeti színezettel is bírtak, azonkívül hatásos színpadi fogásoknak és hálás színészi feladatoknak bizonyultak. Mátyás szerepeltetése egyben kitűnő alkalmul szolgált a hazafiasság kidomborítására — lovagdrámák köntösében megjelenő patrióta színdarabjainknak ez elengedhetetlen érzelmi velejárója volt.³²

Ennek a fejlődésnek legmagasabb színvonalát Kisfaludy Károly drámái képviselik. «Drámaírásum atyja» «Mátyás kora» címen egy 12 darabból álló sorozatban akarta bemutatni Mátyás életét; tervét azonban csak részben valósította meg. Mindössze négy drámája készült el: «Barátság és nagylelkűség» (1820), «Szilágyi Mihály szabadulása» (1822) a komoly nemből, «Mátyás deák» (1825), «Hűség próbája» (1827) a vidámban.

Közülik a «Barátság és nagylelkűség» a legművészebb. Találónan nevezte Szinnyi Ferenc szimfonikus költeménynek³³ — az emelkedett stílusú drámai jelenet, amely Mátyást Janus Pannonius koporsójánál mutatja be, pár perces helyzetképével is egy tragikus életsors szimbolikus ábrázolása. A kis drámának mindössze két szereplője van, a vadászó Mátyás és a kegyvesztett Janus hamvait titkon őrző remete; nem is «történik» benne semmi — a párbeszéd nyomán mégis hatalmas lelki folyamatok körvonalai bontakoznak ki előttünk. A Mátyás-irodalom szempontjából figyelemre méltó, hogy Kisfaludy Károly egész újszerű változatban állítja eléink a királyt — ő az első, aki a fejedelem arcképébe komor színt is vegyít. A «Barátság és nagylelkűség» Mátyása nem a földi élet kicsinyes gondjain felülemelkedett, méltóságosan mozdulatlan bálvány, hanem az uralkodói tisztség terhei alatt meg-megrozkodó ember. A királyi trónus fényének nagy ára van: az egyéniség megtagadása!

... Más az országló
Nehéz törvénye, az nem hallgat
A szív kérő szavára,

mondja Mátyás, s ebben a melankolikus sóhajban benne van a romantikus életérzés: a nagy lelkek magánosságának fájdalmas végzete.

Az irodalmi fejlődés szempontjából azonban jelentősebbek voltak Kisfaludy Károly vígjátékai. A «Mátyás deák»-ban és a «Hűség próbája»-ban Mátyás, az igazságos jelenik meg előttünk, úgy, mint a nép képzeletében élő mesekirály: a nagy Hunyadi fia álruhában elvegyül alattvalói között, hogy kiismerve őket, megbüntesse a hűtleneket és megjutalmazza az arra érdemeiket. Ennek a két vidám egyfelvonásosnak esztétikai értéke az a finom tapintat, amellyel Kisfaludy az uralkodó fenséges személyét a bonyodalomból fakadó alacsonyabbrendű komikummal összhangba tudta hozni. Mátyás megjelenése indítja el mindkét drámában a félreértések sorozatát, ő oldja is meg a csomót, de úgy, hogy uralkodóhoz illően mindvégig felüláll a cselekvényen. Ami Kisfaludy Károly egész fejlődéstörténeti szerepére érvényes, az a Mátyás-irodalom szempontjából is igaz: helyes művészi ösztönrel találta el a középutat költészet és színszerűség között.³⁴ Pálóczi Horváth Ádám vígjátékában pl. Mátyás esetlen csínytevő, aki — bár tréfából — boltokat tör fel és jámbor nyárspolgárokat rémít halálra; Kisfaludy Károly Mátyásának népiesen közvetlen magatartása nemhogy homályosítaná, hanem ellenkezőleg: emeli nimbuszát. Néző és olvasó szívesen csatlakozik Turu Márton öregbíró («Mátyás deák») hódolatteljes felkiáltásához: «János apánk! ez a te méltó fiad!»

VI.

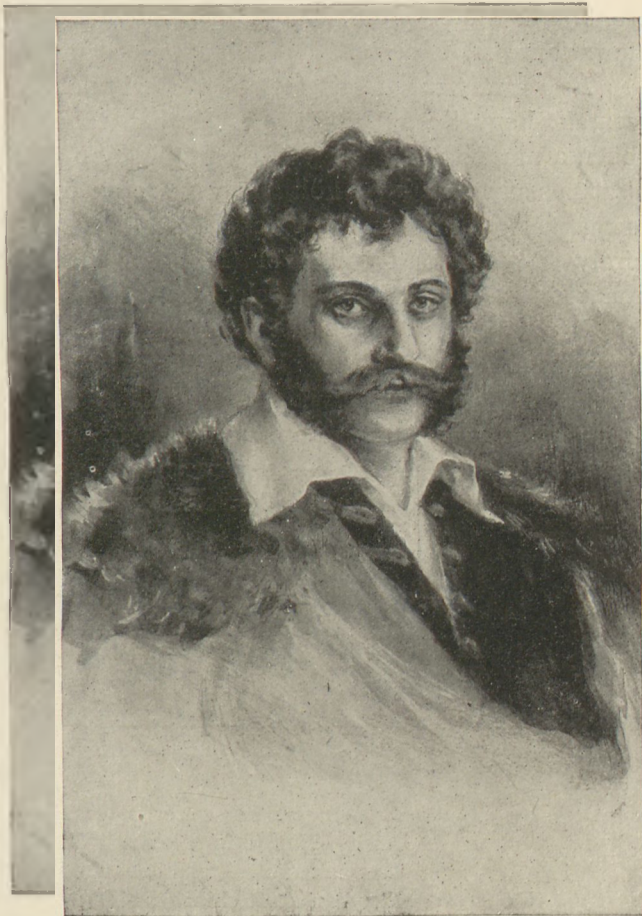
Kisfaludy Károly még egy balladaszerű költeményben is megénekelte Mátyás királyt: ez a «Budai harcjáték» (1828), a cseh Holubárral vívott lovagi torna verses feldolgozása. A történet ebben a költői beszélyben is, akárcsak a drámákban, a kettős szerepre épül, az esztétikai hatás csúcspontja a titokzatos idegen fejedelmi mivoltának leleplezése. Ez a beállítás Kisfaludy Károly nyomán szinte kánonná lett. A királyi kirándulások azonban egyre merészebb fordulatot vettek — a legromantikusabb formát azokban az elbeszélésekben öltötték, amelyek Mátyás szerelmi kalandjairól tudtak regélni. Ebbe a csoportba tartozik irodalmunk legremekebb Mátyás-költeménye, a «Szép Ilonka» (1834) Vörösmarty Mihálytól.

A vadász-idillnek ekkoriban Európa-szerte hatalmas irodalma virágzott; ³⁵ nálunk már Kiss Károly «A szép juhászné» (1828) és Bajza József «Rege a hableányról» (1830) címen írtak Mátyás titkos udvarlásairól egy-egy novellát. Mindez azonban jelentéktelen mellékkörülmény — a «Szép Ilonkát», mint Vörösmarty annyi más alkotását, a Perczel Etelke-élmény ihlette. A 34 éves költő ugyan már régen búcsút mondott ifjúkori ábrándjának, de a titkolt eszménykép emléke még fel-felbukkant költői álmaiban; nem kétséges, hogy Szép Ilonka lehelletfinomságú alakja is a Hajna-Enikő-csoportba tartozik. A költemény alapgondolata: a néma szerelem és a reménytelen hervadás a fiatal Vörösmarty egyik legmélyebb lírai élménye; az elbeszélés

mögül elénk villan a bonyhádi esztendők édes-bús melankoliája. Mindössze a szerepek cserélődtek fel: Peterdi epekedő unokája az ábrándos nevelőnek, a fejedelmi elérhetetlenségben ragyogó Mátyás az előkelő nemeskisasszonynak tárgyiasított jelképe. De az is lehetséges, hogy Vörösmarty Mátyás pózában állt önmarcangolón bosszút a változhatatlan végzetten: a már koszorús költő hervadásra ítélte a kínos emléket, a kihalt reményt.

Az emlékképeknek ezzel az álomszerű személy-hasadásával és jelentéstorlódásával magyarázhatjuk Mátyás szerepének erkölcsi idealizmusát. Akárcsak költőnk ábrándja, a «Szép Ilonkában» sejtetett érzelmi tragédia is érintetlen minden földi salaktól. Mátyás lovagi becsületén nem esik csorba, Vörösmarty felmenti őt a csábítás vádjától. Igaz, hogy a megismerkedést a király erőszakolja ki, de erre a meggondolatlanságára is van mentő magyarázat: a feszült várakozás, a hosszú, méla lesbenállás után, a vadon rengetegében jól eső megkönnyebbülés emberilény társaságára bukanni.

S a költemény folyamán Mátyás alakja fokozatosan nemesedik: meggondolatlan lépését gyorsan feledteti velünk egyéniségének egyre rokonszenvesebb megnyilatkozása, királyi jellemének mind fényesebb kibontakozása. Szerény és lelkes magatartása, bortól és a vidám meg komoly beszédétől felhevült nyájassága akaratlanul ejti törbe a tapasztalatlan leányka szívét. A tisztas aggastyánnak, atyja hűséges vitézének unokáját nem is tudná elcsábítani: hiszen «ősz atyjával» együtt hívja meg Szép Ilonkát Budára, akit üdvözölve *tiszte*l pohárköszöntőjében. S ha a víg társaságban

Kisfaludy Károly.

önkéntelenül hagyja is Mátyás az ő egyéniségének varázsát a nála mind szellemileg, mind társadalmilag mélyen alatta állókra áradni, a felriadó kürtök nemcsak a vadászat végét jelzik, hanem egyúttal a királyi lelkiismeretet is «intik». Semmi szóra, semmi biztatásra sem marad, noha kétségtelen, hogy az «édes óra», ha akarná, már most ütne! — Szép Ilonkát csak homlokon csókolja, s útnak indul, szinte menekülve a háztól, amelynek nyugalját, akaratlanul is, felverte.

És a király nem felejtette el a vértesi találkozást. Országos ügyei akadályozták, hogy Szép Ilonkát még életben találhassa. Mennyi finomság van ebben a mozzanatban is! Vörösmarty inkább vállalja az események anakronisztikus sűrítését — a költemény második és harmadik részében elbeszéli az események között nem lehet hosszabb időköz, a látogatáskor ifjúnak rajzolt király mégis Bécs ostromából (1485) tér haza — csak hogy elfogadhatón kimentse Mátyás látszólagos feledékenységét.

Ilyen költőileg, egyben ilyen emberileg csak Vörösmarty géniusza tudta megrajzolni Mátyás király alakját. A «Szép Ilonka» méltán a legismertebb magyar költemények egyike; nemcsak a történetet népszerűsítő képzőművészetnek, hanem a közfelfogás Mátyás-tudatának is kiapadhatatlan és abszolút érvényű forrása — a versek iránt egyébként nem tulságosan lelkesedő magyar közönség minden sorát mélyen szívébe zárta.

VII.

Van a «Szép Ilonka»-ban még egy anakronisztikus vonás, ez azonban már aligha szándékos. Amikor Mátyás «illetődve és méltóság szemében» felköszönti a «jó királyt»:

Éljen hát a hős vezér magzatja,
Addig éljen, míg a honnak él!
De szakadjon élte pillanatja,
Melyben attól elpártolni kél;
Egy király se inkább, mint hitetlen:
Nyűg a népen a rossz s tehetetlen —

akkor nem a renaissance-fejedelem nyilatkozik meg, hanem a XIX. század demofil politikusa. 1848 már előreveti árnyékát. Közéletünk a harmincas évektől kezdődőleg egyre hangosabb a nemesi kiváltságok megszüntetésére és a jobbágyság felszabadítására irányuló küzdelmek zajától. A költészetben is mind határozottabb formában jelentkezik egy új stílus: a népiesség, és a két irányból jövő, de egymást kölcsönösen erősítő áramlat hatása alatt irodalmunk egy része tárgyválasztásban, hangban és felfogásban demokratikus színezetet ölt. Ezt figyelhetjük meg a Vörösmarty epikájának hatása

alatt fellépő költőink Mátyás-verseiben is.³⁶ Czuczor Gergely azt az állítólagos mátyusföldi regét foglalja versbe, amely szerint Hunyadi Mátyás

...nem volt nagyúrnak gyermeke,
Ha tán nemes volt is, csak bocskoros,
És mint szegény, lett szolga — ostoros.

A költeménynek, a kor arisztokrataellenes hangulatának megfelelően,³⁷ végül is az a csattanója, hogy mégis külön király kerekedett belőle, mintha gróf gyermeke lett volna! Egy másik versében Czuczor Mátyásnak udvarát a «szegény és nyomott ügy őrfalának» tünteti fel («A legszebb ének», 1837). Erdélyi János pedig oly módon ad kifejezést a jobbagy iránt érzett rokonszenvének, hogy Mátyást az angyalokkal az eke mellett koronáztatja meg, akkor, amikor egy beteg béres helyett robotol («Mátyás a szántó», 1841).

Hasonló, de még határozottabb irányzatosság jegyében készült Garay Jánosnak «Mátyás király Gömörben» c. «történeti életképe» (1840). A vers hű tükre a reformkor gondolatvilágának: népies hangon hirdeti, Széchenyi tanításának szellemében, a munka morálját. Az «edzett és dologszokott» uralkodó megleckézteti a «puhán nőtt» úri népet: nemcsak a kard — a kapa is nemesít! És van ebben a költeményben két sor, amely burkoltságában is félreérthetetlenül hirdeti a közelgő társadalmi átalakulás programját, a javak és a jogok igazságos és méltányos elosztását. A Mátyás szájába adott figyelmeztetés ez:

Im dolgozott a munkás, mi vigadánk, urak!
Ne váltanók fel őket, hogy ők vigadjanak? —

A demokratikus irányzat nyomait megtalálhatjuk a reformkor drámáiban is. «Brutus és Julius Caesar! Ki mondja meg, melyik volt nagyobb? — Ha Hunyadi nem volnék, inkább szeretnék Brutus lenni, mert ő nép embere volt» — ezzel a mondattal lép a színpadra Mátyás Vahot Imre «Költő és király» (1846) c. drámájában. Így akarta a szerző a napi politika iránt mindig fogékony pest-budai polgárságnak rokonszenvét darabja számára megnyerni — a korszerűsége alapított hatásvadászó szándéka annál is kitetszőbb, mert a vígjáték későbbi folyamán, amint azt még látni fogjuk, emelkedettnek éppen nem mondható szellem nyilatkozik meg. Gaal József meg arra használja fel «Mátyás király Boroszlóban» c. drámáját (1837), hogy nyíltan igazságon a «zsarnokság» ellen³⁸ — a cenzura persze kihúzta a veszedelmes célzásokat. Czuczor és Garay csak költeményeik célzatában símulnak a reformkor divatjához — előadásuk formájával a hagyományos történeti epikát folytatták. Részben ezért hiányzott híveik táborából az olvasóknak két szélső rétege: az arisztokrácia meg a kispolgárság. A közönség ekkor már az újmódi regényeket falta; ez volt az a műfaj, amelyben közös nevezőre került a kettős követelmény: a divatos irodalmiság és a szerényebb átlagigény. Kíváncsiság és kalandvágy: ezzel a két örök emberi ösztönrel számol minden tömeg-

olvasmánynak szánt szépprózai elbeszélés — érthető, hogy a mindinkább tömegcikké váló elbeszélő-irodalom megindulása korában Mátyás alakjának és korának a romantikus történet szemlélet varázsos színeiben pompázó képe szinte magától kínálkozott regénytémának. A kézenfekvő lehetőségeket kiaknázó író nem is váratott magára sokáig. Báró Jósika Miklósnak már legkorábbi alkotásai között ott találjuk a «Csehek Magyarországon» c. nagyszabású munkáját (1839), irodalmunk első Mátyás-regényét.

A négykötetes mű cselekvénye három ágon is bonyolódik: Zokoli Mihály és Komoróczy mellett az igazi főhős azonban Mátyás király.³⁹ A munka széteső kompozícióját az ő alakja tartja össze; ő szerepel legtöbbször a regényben⁴⁰ és az ő uralkodásának első hét esztendeje úgy is mint történeti keret, úgy is mint regényes korrajz adja meg a mű hangulati egységét. Így tervezte maga Jósika is: a regény elé írt bevezetése tisztán láttatja írói szándékait.

«A mult kárpíjtját szellőztetem, s a jelen század fiát s leányát bevezetem ama dicső korba, midőn a királyi termekben magyar szó hangzott; Európa majd minden részéből, kiből tudomány és ész volt, összesereglett egy magyar királyt bámulni s őt szeretve térni honába; mikor magyar fegyver volt Európa védőfala a vad ozmán hatalom ellen; egy magyar nemes, mint gyermek ragadá a gyepelt kezébe, mint ifjú vonta rövidre, mint férfiú minden csata s viszony közben tartotta azt szilárd hímkezekben. Ki a Caesar lelkével alkotá fekete légióját, törte meg a feudum makacs zsarnokait; emelt fényes palotákat; ápolta a fegyverest s a tudóst; s nagyszerű kormánya fölött Astrea mennyei karján függött az igazság mérlege; és végre mikor élni szűnt, egy nemzet kiáltott fel: «Meghalt Mátyás király! Oda az igazság!»

Nyilatkozik e regényben: a hajdani lovagi szellem személyesítve, Komoróczytól vétkes elfajultságában, s túlságaiban; Elemértől nemes fellengésében; Mátyás királytól tökélyében.»

Ebből az idézetből is kitűnik, hogy Jósika szemében Mátyás a félelem- és gáncsnélküli lovag eszményképének tökéletes megtestesítője, a romanticizmus emberfölötti embere. Már a külseje is kiemeli őt környezetéből, hát még a lelke, a jelleme! Nincs olyan erény, amely Mátyásban meg ne testesült volna: korán kifejtett tetteire szerénysége mögé rejtőzött; fáradhatatlanul gyakorolta a fegyverforgatást, de ugyanakkor bűvárokodó elmével mélyedt el a régi írók műveibe; nemes egyszerűsége modorában és ruházkodásában is megnyilvánult; a személye elleni vétségeket megbocsátotta, le tudta győzni visszatetszését, kedvetlenségét; ritka emlékezőtehetsége volt; nagyságát mégsem érezte senkivel. Jósika Miklós Mátyása az abszolút tökély megvalósulása, de nem a barokk misztika alázatos csodahitében, hanem a XIX. század lélektani mechanizmusának realitásában — éppen ezért hat valószínűtlenül. Az ifjú Mátyás, úgy, ahogy őt Jósika a «Csehek Magyarországon» láttatja, Jókai Mór híres és hírhedt csodalényeinek, a magukat minden helyzetben természetes könnyedséggel feltaláló Kárpáthy Zoltánok, Tatrangi Dávidok és Berend Ivánok előfutára.

Míg azonban Jókai lélektani kritika nélkül, egyedül képzeletétől vezetve repítette olvasóit a romantikus hősiesség mesebirodalmába, addig Jósika a jellemzésben nevelési célokat is követett. A harmincas éveket joggal nevezzük reformkornak: az egyén átalakítását célzó törekvések addig még sohasem tapasztalható erővel jelentkeztek szellemi életünk egész területén. A kor magatartásának kiformalásán Széchenyi István fáradozik, s ő, hogy népét megtarthassa az emberiség számára, a lelki megigazulás élettudományát hirdeti.⁴¹ Nem kétséges, hogy

Jósika is, tudva vagy ösztönszerűleg, a «leghívebb magyar» eszméinek hatása alatt szánta regényeit kedélynemesítő példatárnak. Széchenyi egész tekintetét a jövőre irányította; lényegében ezt tette Jósika is, amikor egy szebb magyar jövő emberi mintaképeit a magyar közönség előtt mindig népszerű multból keltette életre. Széchenyi szerint a lelkileg is kiművelt emberfő egyik ismeretű vonása a tapintat⁴² — érdekes, hogy mennyire hangsúlyozza Jósika éppen ezt a vonást Mátyás királyban. Bessenyei eposzában uralkodónk állandó jelzője az «atya» volt; Jósika, valahányszor csak Mátyást szerepelteti, mindig kiemeli «jókor sajátjává tett» tapintatát, mely őt «nagy emberré bélyegzé», és amely «éppen oly történeti valóság, mint cselekvési

ereje s korát haladó elhatározottsága». Mátyás uralkodásának egyik legkényesebb, tehát legtöbb egyéni értelmezésre alkalmat szolgáltató mozzanatát: a Szilágyi-epizódot éppen a nyersebb nagybácsi tapintat-hiányával magyarázza. Széchenyiben is, Jósikában is erősen élt és hatott a magasabb körök társasági fegyelme, s mindketten símulékony modort, kifinomult tapintatot szerettek volna a Nagy Parlag hangoskodó magyarjaiba ojtani.

Vörösmarty Mihály.

VIII.

A kép, amelyet romantikus irodalmunk Mátyásról kialakított, zárt és egyértelmű. Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Jósika és a reformkor kisebb költőinek műveiben uralkodónk mint a legtökéletesebb magyar király jelent

meg. «Ha volt király, a szó legszebb, legnemesebb értelmében, ha volt magyar király: — ő volt az!» («A csehek Magyarországbán»). Ehhez nem volt már mit hozzátenni — még a korlátatlannak hitt regényes képzeletnek is vannak határai s a Mátyás-költészet ezt elérte.

Mátyásnak a romantikusok által megrajzolt szép jellemét közönségünk is elfogadta. Jellemző e tekintetben Hugó Károly esete. A beteges becsvágynak ez a tragikusan szánalmas megszállottja saját bevallása szerint Brutusról — a jelek szerint egy kissé Hamletről is mintázta a maga Mátyását «Egy magyar király» c. drámájában (1846). Ezért játssza Mátyás két teljes felvonáson keresztül, felszalagozva, csörgősapkával a fején a «kába» szerepét: így akarja a Hunyadi-ház esküdt ellenségeit, Garát, Giskrát, Podjebrádot félrevezetni. Még Prágában is a római példakép lebeg szeme előtt:

Barátim még most csendesen!
De hogy ha majd a hon földére léptünk,
S én — mint Brutus — anyám szent lábait,
Hazám földét ajkimmal illetém,
Akkor — töltvén a léget éljenzéssel —
Köszöntsetek hazai üdvözléssel!

Annál bántóbb, hogy a trónra kerülván Mátyás hirtelen megváltozik: már nem Brutus, hanem a zsarnok Tarquinius. A bemutató előadás (1846 június 2-án) azonban botrányba fulladt. Annál a jelenetnél, amelyben Mátyás, hatalmának tudatában sorozatos igazságtalanságokat halmoz egymásra, a közönségnek egy része tüntetőleg elhagyta a színházat⁴³ — történeti tudatának felelősségében így fejezte ki a hagyományos Mátyás-tisztelet sérthetlenségét.

De Mátyás romantika-rajzolta képét elfogadta a reformkor eredményeit öröklő népies nemzeti klasszicizmusunk is. Ismerve a szabadságharc után fellépő írói nemzedék lelki alkatát, mélységes erkölcsi komolyságát, a polgári eszmény által kialakított reális életstílusát, ezt egészen természetesnek találjuk is. Alig van költőnk a XIX. század második felében, aki ne szentelt volna egy-két verset nagy uralkodónk emlékének. A Mátyás-irodalomban Gyulai Pál, Tompa Mihály, Szigligeti Ede, Jókai Mór, Dalmady Győző, Szász Károly, Tarkányi Béla, Csengey Gusztáv, Vajda János, Endrődi Sándor, Rudnyásky Gyula, Tóth Kálmán, Thaly Kálmán, P. Szathmáry Károly, Lisznai Kálmán, Tóth Béla nevével találkozhatunk.⁴⁴ Azonban királyunk jelleme tabu volt a költői realizmus hívei előtt; nemes vetélkedésük csupán arra irányult, hogy a tárgyi mozzanatokban nyujtsanak újat, vagy legalább is újszerűt. Anyagot ehhez a Mátyás-anekdóták gazdag irodalma szolgáltatott, úgyis mint feldolgozásra váró forráskészlet, úgyis mint az eredeti mesealkotó leleményt ihlető minta. A költői szemléletnek ez az önként vállalt megszűkítése bizonyos egyhangúságot eredményezett; a csiszolt forma és a kiművelt nyelv csak részben tud minket kárpótolni. Igazi «nagy vers», olyan mint például a «Szép Ilonka»,

nem keletkezett ; a Mátyás-költemények kisebb igényű, legtöbbször alkalmi darabok, adomaszerű epikumok vagy lelkes hangú ünnepi megemlékezések. A lírai verseket őszintén átérzett hazafiasság hatja át, de mintha az érzés

Egressy Gábor mint Mátyás király. (Barabás Miklós kőrajza.)

hőfoka kisebb lenne a kelleténél. Az irodalmi Deák-párt hívei, az egy Dalmady Győző kivételével,⁴⁵ tartózkodtak attól, hogy a «közlíra» lehetőségeit teljesen kiaknázzák s Czuczor—Garay stílusát továbbfejlesztve, Mátyás alakját

közéleti viszonyainkkal hozzák konkrét kapcsolatba. Lovagias költőink a lojalitás szordinóját rakták lantjukra s a kiegyezés után tapintatosan kerülték azt, hogy Mátyás *nemzeti* királyságának emlegetésével hátráltassák a politikai sebek lassú felületi gyógyulását. De 1867 előtt is csak Jókai Mór drámájának, a «Dózsa György»-nek (1857) híressé vált lírai betétjéből csengenek ki politikai mellékszövegek.

Régi dal, régi dal, régi dicsőségről!
Fényes napnak ragyogása rózsafelhős égből.
Világverő Mátyás sírján még a virág zöldül,
S a dicsőség hova tűnt el a szép magyar földről?

Fényben úszott az úri nép, bőségben a szolga,
Az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga,
Igazságot a szegénynek, diadalt a hősnek,
A gyöngének oltalmazást, harcot az erősnek.

Örömmel jött a jóbarát örömek házába
Reszkette jött az ellenség siralom harcába;
Fejedelmek kezeit nyújták szövetségre,
Ki meg dugta mind a kettőt háta mögé, félve.

— — — — —
Világverő Mátyás sírján még a virág zöldül
A dicsőség hova tűnt el a szép magyar földről?
Leáldozó nap sütése, alkonyodó égről:
Régi dal, régi dal, régi dicsőségről...

Így énekel az egybegyűlt oligarchák előtt a «költő», s dalában benne van a Bach-korszak magyarságának elfojtott keserve, idegen-útálata, egyben nemzeti hite és egy «eljövendő jobb kor» vágyálma. Jókai talán csak ösztönösen ragadta ki a multból éppen ezt a képet — a nemzet azonban rejtett értelmet tulajdonított neki s a monológ első sora csakhamar szállóigévé lett.

A Bach-korszak éveiben készült Mátyásról énekelni a nemzeti klasszicizmus legnagyobb költője: Arany János. A «Bolond Istók» első énekét azzal a gondolattal tette félre, hogy

Ha méltóbb énekim' eldanolandom
(Mátyást, Lajost, Csabát s még vagy hetet!)
S időm azontúl még verselni jut
Kirántom a sutból szegény fiút.

De amikor ezt az önvallomást leírta («Bolond Istók», II. ének, 1873) már tudta, hogy mindez a múlté:

Isten veled jobb részem arany álma!
Hí Toldi, Csaba, isten veletek!
Oly messze a cél, oly magas a pálma!
Rég törve lelkeim és a test beteg.

A szándékból, irodalmunk pótolhatatlan veszteségére, mindössze 12 versszak valósult meg. «Stanzák, Mátyás dalünnepe» eposzi kísérletből» (1855) címen ismerjük őket, noha a kéziratban «diadalünnep» áll.⁴⁶ Forgácsok, de még így is becsesek, mint minden, ami Arany János műhelyéből kikerült. A töredékkirályunk bécsi bevonulását festi — őt magát uralkodói fenségében :

A király azonban egymaga kiválik,
Mert csupán őrajta nincs ragyogó semmi.
Fegyver-öltözetje, felburkolva állig,
Annyi drágaság közt egyszerűn barnállik :
De a fényes lélek, mint egy fényes felhő
Homlokán sugároz, mint a nap, ha feljő.

Homlokán sugárzik, ül az eszes képen,
Mosolyog az ajkán, lángol a szemében.
Alatta enyeleg harci méne, Kánya,
S mivel oly lassan kell, nem tudja, hogy' lépjen.
Maga az aranypénzt jobbra-balra hányja :
Arany pénz helyett van szeme ragyogványa,
A szelíd kegyesség, a nyájas tekintet,
Melyet a nép közzé jobbra-balra hintett.

IX.

A romanticizmust és a realizmust, a XIX. századnak ezt a két legfontosabb stílusáramlatát régebben mint egymással szöges ellentétben álló fogalmakat magyarázták. Újabban egyre inkább az a felfogás alakul ki, hogy az ábrázolásnak regényes és valóság-hű módja nem mindig kizárólagos, kettejük közt gyakori az átmenet.⁴⁷ Ezt igazolja Mátyás-költészetünk is : a romantikusok «emberi» jellemzésére törekedtek, a nemzeti klasszicizmus reális költői nem bántották a Mátyás-arckép regényes díszítményeit.

A reális és a romantikus elemeknek még tarkább szövedékét mutatják Mátyásról szóló drámáink, különösen a XIX. század második felében. Már első pillantásra feltűnik, hogy Mátyás alig szerepel komoly drámában. Kisfaludy Károly «Barátság és nagylelkűség» c. darabjában kezdeményezett stílus nem talált folytatásra. Hugó Károly már említett drámája éppen úgy kivétel, mint Szigligeti Ede színműve : «Mátyás király lesz» (1858). Ez utóbbi drámában Mátyás egyébként sem tragikus hős — ezen a szerepen Gara és Szilágyi osztozik. Színpadiszerzőink tehát általában Kisfaludy Károly «Mátyás deák»-ját és a «Hűség próbájá»-t utánozták s nagy királyunkat mulatságos bonyodalmakban szerepeltették. Ennek az egyoldalú beállításnak azonban az lett a következménye, hogy a könnyebb hangú komikai stílus lassankint kikezdte Mátyás alakjának hagyományos méltóságát.

Kezdetben még hatott Kisfaludy Károly tekintélyes példája. Az egyébként teljesen jelentéktelen Kovács Pál vígjátékaiban («Az álkirály» 1832, «Féltés gyötrelmei» 1834) királyunk mint igazságot osztó «deus ex machina»

szerepel ; Szigligeti Ede «Kinizsi» c. vígjátékában (1842) meg rögtön lemond Magyar Benignáról, amikor megtudja, hogy a leányt életének megmentője, a derék Kinizsi szereti — sőt éppen Mátyás az, aki a fiatalok ügyét a zord apa nagyravágyó terveivel szemben diadalra juttatja. Később azonban a vígjátékokból elmaradhatatlan szerelmi bonyodalmakban Mátyás is cselekvő szerepet vállal — e tekintetben a könnyebb erkölcsű francia királydrámák (Hugo Victor, Scribe, Dumas stb.) példája mellett epikusainknak működése is hathatott, a nélkül azonban, hogy Vörösmarty férfias szemérmetessége vagy Jósika nagyúri tapintata kellően fékezte volna drámaíróink képzeletét. Vahot Imre «Költő és király» c. vígjátékában Mátyást már mint csélcsap szoknyavadászt látjuk a kacér Doborné s az alamuszi Katinka körül forgólódní. A király így akarja kigyógyítani udvari költőjét, Pongrácot, szerelmi vakságából : a darab «költői» alapeszméjét tekintve ez annyit jelent, hogy az eszményien gondolkodó Pongráccal szemben Mátyás a hedonisztikus életművészet képviselője. Maga Beatrix a következő erkölcsi bizonyítványt állítja ki felséges férjéről :

«Ő áruhában száz helyen és százféléképen szokott megjelenni, s minden lépten egy-egy szerelmi kaland nyomát hagyja maga után. Ma egy szép egyszerű pásztorlány, holnap egy hősnak ragyogó neje, majd egy gyászoló özvegy, majd egy mosolygó udvari hölgyecske — ez nála örökké így megyen.»

De Vahot Imre, a reformkor irodalmi ízlésének rossz szelleme, még ennél is továbbmegy. A IV. felvonásban az ófalusiak küldöttségében fellép egy elcsábított menyecske (férfiruhában!), akinek Mátyástól gyereke született ; a király egy zacskó arannyal, meg a következő épületes mondással könnyít lelkiismeretén : «Átkozott dolog! Úgy van, ha az ember tilosban vadász! Patvar vigye, csakhogy lerázhatnám nyakamról!»

Hiába próbálta Vahot ezeket az ízetlenségeket hazafias meg demokratikus kiszólásokkal ellensúlyozni ; a nyersen egymás mellé kent stíluselemek csak még jobban kiemelik az egész kép művésztelen diszharmóniáját. «Vahot aljasságot követett el a legnemesebben, legszentebben, Magyarhon egyik legnagyobb karakterének emléken, szentségtörést egy Isten árnyékán» — hördült fel a korabeli kritika és ítéletét osztotta a jobb ízlésű közönség is : a darab két előadás után befejezte színpadi pályafutását.

Vahot Imre darabja a «valóság» nyers ábrázolásával már-már a naturalizmus határát súrolja — éppen az ellenkező véglet hibájába esett Rákosi Jenő a «Színre színt» (1872) c. drámájában. Ez a vígjáték az ú. n. Bánfi-kalandot — Mátyás kigyógyítja Bánfi Miklós pozsonyi várnagyot oktalan féltékenységből — dolgozta fel újszerű változatban. Irodalomtudományunk a drámát a történeti vígjátékok közé sorolja,⁴⁸ Rákosi azonban az újromantikus stílus receptje szerint annyira stilizálta alakjait, hogy a darab inkább mesejátéknak nevezhető. Mátyásban nincs semmi jellegzetesen történeti vonás, olyan mint Shakespeare vígjátékainak olasznevű fejedelmei és hercegei. Csupán a színlap

horgait, de a megfelelő történeti hit híján a Mátyás-mítosz csak a festék, a kosztüm és a színpadi világítás olcsó és kölcsönzött fényében ragyogott. Van egy-két drámánk, amelyben Mátyás alakja kopott, belül üres, durván és rikítóan mázolt színházi papírmásé. Szigeti József népszínműben dolgozta fel a Mátyás-drámák egyik legrégebbi motivumát: Szilágyi Mihály világosi fogását («Mátyás király első kalandja» 1871), a történeti anyagot azonban csekélynek érezhette, mert a darabot szerelmi epizódokkal élénkítette: a fiatal uralkodó egy török leány, majd egy csinos özvegyasszony iránt érdeklődik, ezek azonban rászedik őt.⁵⁰ S a történeti népszínmű után következett az operett. Szávay Gyula és Vágó Géza daljátékká dolgozták át a «Szép Ilonkát» (1906), s Mátyás mint jóvágású bonviván kimeríti ennek a szerepkörnek valamennyi szabályos lehetőségét, csak éppen hogy nem táncol. Helyre kis belépő-dalának refrénje:

Urak ma rossz napom van,
A szívem zavarog,
És mégis, tudja Isten,
Ma oly boldog vagyok!

Már az első felvonásban lágy melódiájú kettősben andalog Ilonkával: «Nekünk nyílnak a szerelmes virágok!»; a II. felvonásban egy hallgató-nóta bús hangjai mellett emlékszik vissza a boroszlói kalandra, majd elbúcsúzik a szép juhász-nétől is, hogy a nagy fináléban, virághullás közt elénekelje a vallomást:

Az én lelkem fekete holló
Sötétben messze szárnyaló,
Fehér liliom a te lelked,
A hollóhoz hozzávaló,
Én üdvözítő angyalom.

Ezek a dalszövegek — «Urak, ma rossz napom van», «Én üdvözítő angyalom» — már mindent elárulnak; az operett zenéjét Szabados Béla szerezte, de írhatta volna Jacobi Viktor vagy Lehár Ferenc is.

A századforduló irodalmának torz történet szemléletét példázza Mikszáth Kálmán elbeszélése: «A szelistyei asszonyok» (1901). Nagy humoristánk írásainak egyik felöltő sajátsága az a mód, ahogy a romantikus illuziókat a modern ember kiábrándult cinizmusával leleplezi, és fordítva: ahogy a tények reális értelmezését a regényes távolság megszépítő félhomályába burkolja.⁵¹ Ennek megfelelően szerepel Mátyás is a csiklandós történetben: a hagyományos kegyelet és az anekdotikus tiszteletlenség határán. Nagyon jellemző az álruhás utazások kétértelműen pajkoskodó bemutatása:

Igaz volt-e, nem volt-e, soha se lett nyilvánvaló, csak mint legenda szállt szájról-szájra, hogy ott volt a táborban, evett, ivott, birkózott a legénységgel s úgy a földhöz teremtett egyet-kettőt, hogy még másnap is arról nyilalt a derekuk.

Ez utóbbi verzió mellett szól az a körülmény, hogy ő felsége későn kelt másnap reggel s egész nap bágyadt volt. (Ámbár erről a bágyadtságról egészen mást beszéltek a palotán belül.)

Az elbeszélés cselekvénye egyébként «valósággal gőzölög az erotikus gerjedelmek melegétől,»⁵² s Mátyást is buján füledt jelenetben látjuk a szép Gergely Annával. Mikszáth ábrázolásában bizony Mátyás, minden eszessége mellett is, éppen olyan léha figura, mint Szávay-Vágó dalművében; az adoma féltestvére az operettnek, s bizonyára nem véletlen, hogy néhány évvel ezelőtt «A szelistyei asszonyok»-ból is zenés hangjáték készült a bécsi rádió számára.

X.

A magyar naturalizmus megindítójául Bródy Sándort szokás tekinteni. Nem egészen joggal — a természettudomány módszerével dolgozó Zola-féle művészetelméletet nálunk már Justh Zsigmond is meghirdette (1893), azonkívül Bródy sohasem tudott teljesen elszakadni a romantikus hagyományoktól. Írásai éppen azért olyan különködően furcsák, mert komoly világnézet híján — Bródy semmit sem vett komolyan ⁵³ — nem tudta a sokféle stílus-elemet zökkenések nélkül összehangolni. Regényei, drámái stílustörténeti áruházak, ahol minden megtalálható: olcsó és drága, új és régi, érték és kacat, zsibvásári rendetlenségben, lármás kínálgatásban. Ilyen a «Király Idyllek» (1902) c. triptichonjának középső darabja, a «Mátyás házasság» is. A megindulás romantikus (Mátyás Kolozsvárt találkozik gyermekkori játszótársával, a varróleány Petronkával), de van a drámában naturalisztikus érzékiség, újromantikusan stilizált játékosság, masamód-szentimentalizmus, sőt neoprimitív kisfiúskodás is. A befejezés meg egészen operettszerű: a hoppon maradt Galeotót, Iffjú Györgyöt és Öreg Legényt szemtelenül kifigurázzák a varróleányok.

A darabnak művészi értéke nincs, de mint korabeli dokumentum jellemző: világosan mutatja, hogyan látta nemzeti multunkat az az irodalom, amelynek vezére Kiss József, szócsöve a Hét, akadémiaja a New-York kávéház volt. Vahot és Mikszáth sem takarékoskodtak az érzéki színek felrakásával, de minden léhaskodásuk mögött is felfedezhetünk valamilyes tiszteletet uralkodónk iránt. Bródy darabjából azonban csak sívár kiábrándultság árad. Az ő Mátyása a «nemek harcában» nekidühödött szadista («Ha akarlak, látlak, ha megunlak, szemétdombra doblak» — mondja a magát felkínáló Petronkának): a pesti aszfalt «lovagja», egy a XV. századba «visszaálmodott» Liliom.

Bródy Sándor erőltetett stílushalmozása pontosan mutatja egy felzaklatott korszak tétova iránykeresését. Irodalmunk a XX. század elején egy új költői forradalom lázában didergett, s a modern lehetőségek után kutató írók közül kettőnek: Pekár Gyulának, majd Surányi Miklósnak megadatott, hogy meglássák Mátyás sorsában a tragikus tépettséget.

Pekár ötfelvonásos drámája, «Mátyás és Beatrix» (1904), külsőségeiben a Czakó Zsigmond és a Szigligeti Ede által kezdeményezett melodramai stílust ⁵⁴ eleveníti fel, sőt az előjátékban ott kísért egy kissé az operettek hangulata is: lovagjáték, népmulatság, udvari bál egymást váltogatják a darabban. Ebből a színes forgatagból annál hatásosabban emelkedik ki a

Hunyadi-végzet komor sötétsége. Mátyás alakját a Korvin-probléma borítja árnyékba. Életműve két asszony : a mártír szelídségű boroszlói Borbála és a vérszomjas kegyetlenségű nápolyi Beatrix ellentéte között morzsolódik semmivé. Mátyás ebben a drámában a tragikus apa, aki meghal a nélkül, hogy szándéka szerint biztosíthatná a trónt szeretett fiának.

Surányi Miklós regénye, «A nápolyi asszony» (1924), több ponton is érintkezik Pekár Gyula drámájával. Surányi is Mátyás uralkodásának utolsó szakaszát dolgozta fel, hogy annál jobban érzékeltethesse a bécsi bevonulás és a bécsi vég közé eső öt esztendő kísérteties haláltáncát ;

Mikszáth Kálmán.

ő is sokat foglalkozik a Korvin-problémával meg a Borbála-Beatrix ellentéttel; ő is visszataszító színekkel festi az idegen királyné erkölcsait, s végül ő is a renaissance művészetéért lelkesedő esztéta szeretetével közeledik alakjaihoz és a korhoz. A XIX. század írói Mátyást mint a magyar középkor ifjú hőseit fogták fel — Pekár és Surányi alkotásaiban uralkodónk haldokló oroszlánként jelenik meg a Burckhardt nyomán felfedezett renaissance zsúfolt szépségei közepette.

Surányi azonban tovább megy s Pekárnál is jobban elmélyíti Mátyás tragikumát. Madáchra emlékeztető pesszimizmussal, sőt egészen modernül értelmezi Mátyás és Beatrix viszonyát. Mátyás a meg nem értett férj, a nagy

ember, akihez képtelen felemelkedni a hiú és kicsinyes asszony. Mátyás halálosan, lovagiasan és mindvégig szereti azt a nőt, aki még az életére is tör. S amikor már azt is tudja, hogy Beatrixen szenved hajótörést egész életműve, még akkor is megjátssza a világ előtt a boldog házasság komédiáját, mert az asszony — a felesége, egyben a magyar királyné. Abban a lazaerkölcsű világban, amely Surányi regényében élénk tárul, Mátyás képviseli egyedül a tisztességet, a becsületet ; Surányi helyreállította a moderneskedő kontárok által bemocskolt mítosz tisztaságát : Mátyás ismét a gyémántsíkos lovag, mint Berzsenyi költeményében, a mindennél külön királyi ember, Mars és Apollo nemzettje.

És ezen a ponton bontakozik ki Mátyás tragikumának mély, Hebbel pantragizmusára emlékeztető történetfilozófiai értelmezése : az emberiség

nem bírja elviselni a minden mértéket meghaladó nagyságot. A világhódítók végzete Korvin Mátyáson is beteljesedett : a kor, amelyet ő teremtett, már túlnőtt rajta, az erők, amelyeket ő hozott mozgásba, végül is minden alkotását elsöprik. Nagy hős, nagy diplomata, nagy uralkodó — de a történelem törvényei ércből vannak s rajtuk földi akarat nem diadalmaskodhatik. A gigászi tervek a bukás csíráit hordják magukban. A kisszámú és örökké széthúzó magyarság nem tarthatja kezében az európai hegemoniát, csak úgy, mint ahogy egy ember sem lehet az egész világ ura — Mátyás egy örök magyar és egy örök emberi illúzió jóhiszemű áldozata. Beatrix csak a végzet eszköze abban a küzdelemben, amelyet Mátyás a lelki nagyságából fakadó, de emberi erejét meghaladó terveinek megvalósításáért folytat.

Surányi Miklós nagyszabású regényével befejeztük seregszemlénket. Mint minden ilyen összefoglaló bemutatás, ez sem teljes.⁵⁵ De talán sikerült bebizonyítanunk a bevezetésben előrebocsátott gondolatot : Mátyás alakja legszorosabban összeforrott költészetünkkel, nagy királyunknak már életében kialakult mítosza minden időkben eleven hatóereje volt a nemzet szellemi életének s ez a szerepe ma sem szűnt meg. Minden korszak a maga ízlése szerint, a maga képére formálta ki Mátyás alakját, de az idők szelleméhez símuló változatok mélyén van egy immanens abszolútum — az, amit soha senki sem vont kétségbe, sem az örök szép magasságai felé szárnyaló művész, sem a földi tülekedés zajától megzavarodott féltehetség : Mátyás kiválósága és magyarsága. Ebben a végső értelmezésben fogta fel és őrizte meg költészetünk Mátyás emlékét, s ez a kép méltó mind őhöz, mind irodalmunkhoz.

JEGYZETEK.

A Mátyás-szépirodalom feldolgozásával már többen kísérleteztek, teljesen összefoglaló munka azonban még nincsen. Vozáry R. Gyula értekezése (Mátyás király a magyar költészetben), Munkácsi áll. főgimnázium értesítője 1893/94) csak a verses darabokat, Péterfy Béla cikke (A Hunyadiak a magyar drámairodalomban), Temesvári áll. főgimnázium értesítője 1903/04) csak a színi alkotásokat veszi figyelembe. Azonkívül mindkét programmértekezés megjelenése óta irodalmunk jelentős alkotásokkal gyarapodott. Újabb dolgozat Olaszteleki Kolombán Mária kéziratossz. bölcsészdoktori értekezése (Mátyás király a magyar költészetben, 1926); az anyagot a motívumok szerint csoportosítja — főhibája, hogy áttekintése hiányos. Felületes és szűklátókörű munka Tolnai Adél disszertációja: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai, 1911. Sok anyagot hordott egybe rendszertelen és tudományos szempont híjával való cikkében Versényi György. (Mátyás Emlékkönyv, 1902. 212. s. k. l.) A legmegbízhatóbb, de szintén nem teljes munka Dézsi Lajos Magyar történeti tárgyú szépirodalom (1927) c. monográfiája.

Az előmunkálatok hiánya miatt eleve le kellett mondanom arról, hogy a Mátyással foglalkozó költészet minden egyes darabját figyelembe vegyem — ezeknek felkutatása, jegyzékbe foglalása s tárgytörténeti feldolgozása (források, hatások, beállítás stb.) tudományunk jövő feladatai közé tartozik. Reméljük, hogy nagy királyunk születésének félezedéves fordulója ebben az irányban is gyümölcsözően fog hatni.

¹ Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. 1891. 135. l.

² Császár Mihály: A magyar művelődés a XV. században. 1902. 131. l.

³ Magyar Könyvtár. 259. sz. 40—41. l.

⁴ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. 1935. 271. l.

⁵ Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története. 1899. 156. l.

⁶ Horváth János id. m. 172. s. k. l.

⁷ Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet. I. köt. 1930. 611—12. l. U. o. irodalom is.

⁸ Hóman—Szekffü: Magyar történet. III. kiad. 1936. II. köt. 562. l.

⁹ Horváth Cyrill: Középkori magyar verseink. (R. M. K. T. I. köt. 2. kiad.) 1921. 482. l.

¹⁰ V. ö. Timár Kálmán: Magyar kódex-családok. Irod. Közl. 1929. 148—49. l.

¹¹ Göröcsöni Lantos Ambrus «Historiás ének» éből.

¹² Kardos Tibor: Magyar reneszánsz írók. 1934. 24. l.

¹³ V. ö. Szabolcsi Bence: A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük. Irod. Közl. 1931. 292. l.

¹⁴ Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. 1927. 14. l.

¹⁵ Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén. M. Tört. Életrajzok. XXVIII. 4—5. 1912. 162. l.

¹⁶ Kardos Tibor id. m. 22. l.

- ¹⁷ Farkas Gyula : A magyar irodalom története. 1934. 62. l.
- ¹⁸ Féja Géza : A régi magyarság. é. n. 159. s k. l.
- ¹⁹ Horváth Cyrill : A régi magyar irodalom története. 1899. 690—91. l.
- ²⁰ Hóman—Szekfű id. m. IV. köt. 376. l.
- ²¹ Lázár Béla : Tanulmányok a jezsuita iskoladramák köréből. Egy. Phil. Közl. 1891. és Alszeghy Zsolt : A XVII. század. A magyar irodalom története 3. köt. 1935. 203. s k. l.
- ²² Jegyzéküket ld. Takács József : A jezsuita iskoladrama 1581—1773. II. köt. 1937. 146. l.
- ²³ Lázár Béla id. h.
- ²⁴ Takács József id. m. 44. l.
- ²⁵ Kiadták a budapesti Berzsényi-gimnázium diákjai : Hunyadi Bessenyei György által. 1929.
- ²⁶ Eckhardt Sándor : Bessenyei és a francia gondolat. Egy. Phil. Közl. 1919. 220. l.
- ²⁷ Hóman—Szekfű id. m. V. köt. 34. l.
- ²⁸ V. ö. Gyulai Pál bevezetését Szentjóni Szabó László drámájának 3. kiadásához. Olcsó Könyvtár, 1882. 330—31. sz.
- ²⁹ V. ö. Merényi Oszkár : Berzsényi Dániel költői művei. 1936. 19. l.
- ³⁰ V. ö. Tolnai Adél : Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. 1911. 20. s k. l.
- ³¹ Zolnai Béla : Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. Irodtört. 1921. 126. s k. l.
- ³² V. ö. cikkemet : Drámai irodalmunk német kapcsolatai. Irodt. Közl. 1933. 40. s k. l.
- ³³ Szinnyey Ferenc : Kisfaludy Károly. 1927. 19. l.
- ³⁴ Kisfaludyra vonatkozólag ld. tanulmányomat : Kisfaludy Károly, 1930. 55—56. és 74—75. l.
- ³⁵ V. ö. Sándor István : A Szép Ilonka tárgytörténete. Egy. Phil. Közl. 1937.
- ³⁶ V. ö. Zlinszky Aladár bírálatát Vozáry R. Gyula értekezéséről. Egy. Phil. Közl. 1895. 746. s k. l.
- ³⁷ Farkas Gyula : A Fiatall Magyarország kora. 1932. 178—183. l.
- ³⁸ Olaszteleki Kolumbán Mária : Mátyás király a magyar költészetben. 1926. 83—84. l.
- ³⁹ Császár Elemér : A magyar regény története. 1922. 106. l.
- ⁴⁰ Szinnyei Ferenc : Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. 1925. 177. l.
- ⁴¹ V. ö. Brisits Frigyes : A XIX. század első fele. A magyar irodalom története. 5. köt. 1939. 277. s k. l.
- ⁴² U. o. 280. l.
- ⁴³ Ifj. Erdélyi László : Hugó Károly élete és művei. 1933. 15. és 46. l.
- ⁴⁴ V. ö. Versényi György : Mátyás király a magyar költészetben. Mátyás király emlékkönyv. 1902. 212. s k. l.
- ⁴⁵ Alszeghy Zsolt : A XIX. század irodalma. 1923. 223. l.
- ⁴⁶ Voinovich Géza : Arany János életrajza. II. köt. 1931. 330. l.
- ⁴⁷ Alszeghy Zsolt : A XIX. század irodalma. 1923. 132. l.
- ⁴⁸ Galamb Sándor : A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. I. köt. 1937. 105. s k. l.
- ⁴⁹ Farkas Gyula : Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. 1867—1914. é. n. (1938), 159. s k. l.
- ⁵⁰ Perényi József : Szigeti József. Irodtört. 1915. 298. l.
- ⁵¹ Zsigmond Ferenc : Mikszáth Kálmán. 1927. 9. és 19. l.
- ⁵² U. o. 18. l.
- ⁵³ Alszeghy Zsolt : A XIX. század irodalma, 1923. 257. l.

⁵⁴ Ld. tanulmányomat: A színszerűség uralma drámai irodalmunkban. Irod. Közl. 1939. 146—48. 1.

⁵⁵ Ez a dolgozat csak azokra az alkotásokra terjeszkedett ki, amelyeknek Mátyás a főhőse, közülük is csak a jellegzetesekre. Teljességgel figyelmen kívül maradtak nagyszámú epikai és drámai alkotásaink, amelyekben Mátyás mint mellékszemély szerepel, továbbá az ifjúsági irodalom. Nem történt említés napjaink alkotásairól sem; ezek azt bizonyítják, hogy Mátyás személye és kora nem szűnt meg íróink képzeletét foglalkoztatni. A Mátyás-mítosz a legújabb műfajokat is sikerrel táplálja — elég, ha e tekintetben az életrajzi regényre (Harsányi Zsolt: «Mathias Rex») vagy a rádió-hangjátékra utalok (Kisfaludy Károly—Galamb Sándor: «Hűség próbája»). A számításba vett anyag korlátozása azonban nem érinti a dolgozat stílus- és eszméletörténeti megállapításait; a szellemi jelenségek bizonyító ereje független az esetek számától: az irodalomtudomány nem a statisztika módszerével dolgozik.

MÁTYÁS KIRÁLY
AZ ÉNEKES SZINPADON

ÍRTA

HARASZTI EMIL

A zenedráma szintetikus műfaj, színpadi és zenei fejlődés és összeolvadás eredménye. A magyar dalmű gyökerei is többfelé ágaznak el. A XVIII. század második felében kedvelt *Machinenkomoedie*, melynek ma is élő példája Mozart Varázsfuvolója, Pikkó hertzeg és Jutka Persi történetében (1793), találja meg magyar változatát. Az iskolai dráma énekszámai, a zenés, dalos, táncos betétekben bővelkedő víg darabok és érzékeny játékok egyre népszerűbbek. A színpad növekvő mennyiségben, gyors tempóban szívja fel a magyar dalt és táncot. Bécsben már a XVIII. század derekán beszűremkedett a magyar nóta a színházba. Joseph Kurz, Bernardon-nak, aki a bécsi Stegreif-komédiában Hanswurst ikertestvérét teremtette meg, egyik bohózatában magyar kosztümben, magyar népdalt énekeltet Pozsonyban, feleségével, Madame Theresia Kurzin-nal.¹ A budai német színház előadásain is gyakran hangzik fel a magyar dal a közönség élénk tetszése mellett. A Hadi és Más Nevezetes Történetek című bécsi magyar újság örömmel számol be olvasóinak: «Melly Magyar Világ legyen Budán: nyilvánvaló bizonyossága ennek az, hogy még a' Német játtzó hely is magyarosodik már. Az Operákban Magyar Nyelven kezdik énekelní a Dallokat. Ezt tselekedték nevezetesen Julius 20-án az Apotheker und Doctor nevezetű énekes Darab játtzása közben. Nem rosszul hangzott a' Magyar Dall a' Német szájban is: hát a' Magyar minémű kedvességet fogna annak szerezni. — A multságokban, mind Budán mind Pesten oly divattyában van a Magyar Tántz, mint az előtt a' Német». (1790.)

Az idegen operák faji stílusa, a színpadra benyomuló nóta és verbunkos nemzeti öntudatot keltenek életre a zenében. A magyar mult hősi látomásai, a Páris felől érkező romantikus hullám létrehozzák a magyar történeti dalművet. Ruzitska József operája, «Béla futása», Kotzebue átdolgozott szövegére és Arnold György dalműve, Kemény Simon, Kisfaludy Károly drámájára, a huszas évek elején, első kísérletei annak a műfajnak, mely Erkel Ferenc műveiben éri el fénykorát. A két első magyar történeti dalmű csaknem két évtizedig nem talál követőkre. Ezalatt a komoly és víg darabok annál inkább folyamodnak zenéhez, koreográfiához. Idéznünk kellene a magyar játékszín műsorának legtöbb darabját, melyek a zenét, mint a hatás legbiztosabb eszközét, veszik igénybe. A harmincas évek elején kerül színre

Birch Pfeifer Sarolta vitézi játéka, «Szapáry Péter vagy Buda ostroma», melynek felvonásközeiben «török muzsikával» előadják a Rákóczi-indulót s Farkas József, aki egész Európát diadallal barangolja be, «egyes magyar táncot» jár Bihari muzsikájára.² Így keverik össze a török hódoltságot Rákóczival és a verbunkossal.

A Budai Teátrumi Társaság 1825 Szent András havának 25. napján előadja Kisfaludy Károly «Kemény Simon»-ját. A Hazai s külföldi Tudósítások, (44. sz.), megírják, hogy «ezen játékba be volt szöve egy Tsata Dall, mellyet négy férfiak énekeltek, a nézőknek nagy megindulására, nemkülömben egy vitézi hatos magyar tánc, melly kimondhatatlan nagy kedvvel fogadtatott».

Alig akad előadás kísérő zene, Inzidenz Musik, zenés betétek nélkül. A hazafias pátosz zengő tirádái, az idegeket pattanásig feszítő tragikus helyzetek, a kicsorduló öröm, a féktelen vidámság zenében, énekben, táncban oldódnak fel. A romantikus színház technikája, a romantikus néző idegrendszere és lélektana sóvárogják a kielégülést a zenében.

A muzsikával, énekkel teletűzdelt drámától csak egy lépés az opéra comique, a zárt zeneszámokkal elegyes színdarab. Ezt a lépést tette meg Szentjóni Szabó László nemzeti érzékeny játéka: «Mátyás király vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma». A huszonöt éves költő alig néhány hét alatt írta darabját I. Ferenc koronázására (1792). De csak a következő évben került színre s még kétszer játszották s azután egyszer, 1794-ben. Alkalmi darab, áradozik a dinasztikus érzéstől. Gyulai Pál hívta föl reá a figyelmet, hogy Mátyás korának rajza sok célzást rejt Ferenc idejére.³ Mégis a tragikus sorsú költőnek nyomorultul kellett elvesznie a kufsteini várban; a Martinovics összeesküvés gyanújába keveredett. A közönség a kompromittált összeesküvő darabjára nem volt kíváncsi. Csak akkor éled fel iránta az érdeklődés, amikor Arnold György és Heinisch József daljátékot írnak belőle.⁴ Nem tudjuk biztosan, átdolgozták-e a darabot vagy csak rögtönözve változtattak a párbeszédeken, azt sem tudjuk, hol volt a bemutatója. Az Operaház könyvtárában őrzött zenekari vezérkönyv címlapján a következőket olvassuk: «Mátyás királynak választása. — Eredeti nemzeti daljáték három felvonásban. — Muzikáját Arnold György több melódiai után készítette Heinisch József.»

Szövegkönyv, sűgópéldány nem maradt fenn. Az opera bemutatóját alighanem Kolozsvárt kell keresnünk. Ferenczy Zoltán műsorrepertóriuma⁵ szerint a kolozsvári szintársulat ily címmel előadott darabot 1827 augusztus 5-én Szabadkán és 1827 szeptember 25-én Pécsen. Kolozsvárott 1830 szeptember 3-án találjuk a darabot, mely azonban vitézi játék négy felvonásban, zenéről nem történik említés. Ez azonban még nem jelent semmit, sokszor elhallgatták a muzsikát, melynek szerepe magától értetődött. 1832-ben a kolozsvári társulat a «Mátyás királlyá választását» már mint operát adja. Az előadásról részletesen szól a «Társalkodó» 1832 szeptember 29. száma:

«Mátyás királlyá választása, eredeti nemzeti daljáték három felvonásban,

musikáját szerzette három felvonásban Heinisch József, a társaság musika-mestere. E honi műnek drámai része felette gyöngé, s ha nemzeti characterű musikájához a' nyelv olly igen szép hangzással nem volna alkalmaztatva, alig érdemelne említést... A játszóknak valóban diszül szolgál, hogy e darab minden silánysága mellett tetszést nyerhete, mellyből Heinisch úr is a' nemzeti hangművészetben tett igyekezeteért részt veve, midőn a játék végén előkiáltaték».

Arnold György nevével csak 1834-ben találkozunk, amikor Pályiné asszony «magyar színészné» jutalmául a budai színházban «Hangászat»-ot rendeznek, melynek műsorán szerepelt a következő szám: «Mátyás király választatása» című magyar daljátékból Arnold György muzsikája szerint Kisfaludy Sándor versei: Annyiféle a szerelem, énekeltetik Szentpéteri, Pályiné assz. s Pályi úr által.»⁶ (Honművész, 1834, 25. sz.) Az opera budai bemutatója ugyanez év december 15-én volt; a Honművész híradása (1834, 102. sz.) már két zeneszerzőt említ. 1836 október 22-én a budai színtársulat Déryné jutalmául «egyveleget ad két szakaszban». A műsor szerint a második szakaszban «a Mátyás király választása»-ból adatott az ouverture (Heinisch József úr szerzeménye) és az első kardal (Arnold György műve), írja a Honművész (1836, 86. sz.). Valószínű, hogy Arnold György kezdettől fogva társszerzője az operának, ezt úgy kell értenünk, hogy Arnold magyar nótáit Heinisch, a színházi karmester feldolgozta s a szükséges számokat ezenfelül megkomponálta. Az opera nyolc számból áll. Káldy Gyula, aki a század második felében színházi karmester, a színtársulatok körében élő hagyományt veti papírra, feljegyezve, hogy Heinisch a nyolc szám közül a négy magyarosban használta fel Arnold dallamait.⁷ Káldy arról is tudósít, hogy az operának nem volt szövegírója, a szöveg úgy készült, hogy Szentjóni Szabó darabjának párbeszédeit meghagyták, csak itt-ott szúrtak be a prózába énekrészeket, melyek szövegét Szerdahelyi József, Udvarhelyi Miklós és többen tákolták össze hirtelenében. Az «összetákolás» nem eléggé szabatos kifejezés s ha azt akarja ezzel mondani, hogy ők írták az énekszövegeket, úgy téves. A dalszövegek túlnyomó részben Kisfaludy Sándortól valók. A társulatok ekkoriban nem sokat vesződtek énekszövegek iratásával, meglevő költeményekre szereztek zenét, helyesebben költeményeket alkalmaztak már kész dallamokra (Verseghy).

A két zeneszerző, mint a napoleoni századfordulón a magyar zene legtöbb munkása, idegen eredetű. Kettejük közül Arnold György (1781—1848), az eredetibb egyéniség.⁸ Atyja, bajor nemesi család bevándorolt tagja, kántor Hajóson, Pest megyében. Fia Pécssett és Kalocsán tanul, 1800-ban már regens chori Szabadkán, ahol a városi tanács külső tagja. Nagy egyházi munkásságot fejt ki, VI. Pius és XII. Leo ismételt elismerésükkel tüntetik ki. A színpad is vonzza, első operája, az említett «Kemény Simon», a maga idejében népszerű lehetett. A Honművész 1834. évi 9. száma jelenti Kolozsvárról, hogy a nemzeti játékszínen Botos István úr főkormányzékai írnok, mint énektanító, ének-

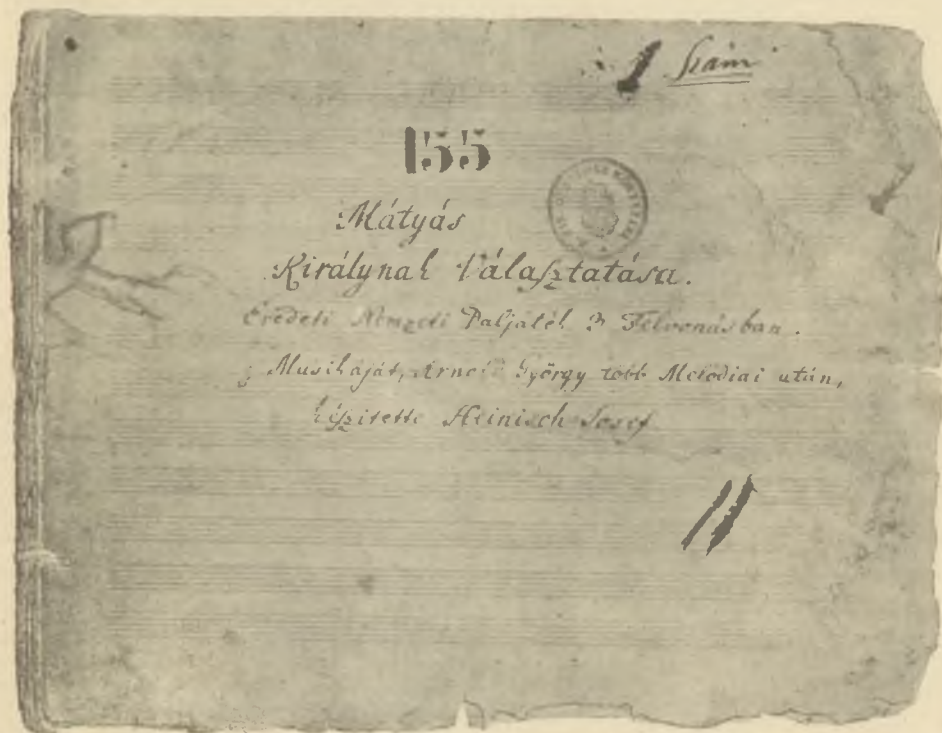
intézetével, január 16-án mulattatá a közönséget az egész «muzsikai szorgalom-társaság segedelme mellett», kétszakaszos «Énekes Időtöltés»-ben előadták «Kemény Simon»-ból a Pirosló nap kezdetű karéneket. Érdekes, hogy a Honművész a «Kemény Simon»-nal Heinisch is kapcsolatba hozza, Pályiné asszony március 23-i budai Hangászatáról írt beszámolójában azt mondja: «Hármas Dal «Kemény Simon» magyar operából karral kísérve Heinisch muzsikája szerint, éneklik: Szentpéteriné, Pályiné, Telepiné, Bartháné asszonyok s' Pályi, Bartha, Berényi, Nagy, Somogyi urak» (1834, 25. sz.). A huszas évek végén került valószínűen bemutatásra a Mátyás opera, majd 1837 körül Debrecenben Schuster Antal: «Gothardhegyi boszorkány» víggal elegy tüneményes melodrája Arnold György «szellemes muzsikájával» (Honművész, 1836, 26. sz.) Arnold megérezte a magyar dallam szépségét, a benne rejlő feldolgozási lehetőségeket, ismerjük néhány magyar nótáját. A Veszprémi Zenetársaság kiadásában megjelent nóták között a IX., X., XI. fogásban Arnold nótáit találjuk, közülök néhányat Bartay Ede felvett «Harminc eredeti magyar zenedarab» című gyűjteményébe. Búsongó hangulat, ízes vidámság árad belőlük. A Honművészben (1834, 19. sz.), olvassuk, hogy a szabadkai társulat budai vendégjátéka alkalmával «felvonások közt nagy tapsokkal fogadtattak a közönségtől a hangászkar által eljátszott ama magyar nóták, melyekkel Arnold György úr sz. k. Szabadka külső tanácsának tagja és muzsikakar igazgatója mint önszerzeményeivel a társaságnak nemrégiben kedveskedett».

Ugyanez év július hónapban is megemlíti a Honművész Kisfaludy Károly «Ilka» című darabjának budai előadásáról írva, hogy a «felvonások közben szabadkai karmester Arnold György úrtól újólag küldött magyar nóták játszottak és tetszéssel fogadtattak». Arnold nem volt, mint a nálunk élő legtöbb cseh vagy sváb muzsikos, a magyar dallam élösdije, felismerte a magyar népdal jelentőségét s kezdetleges technikával, de belső meggyőződéssel igyekezett a primitív magyar zenestílus megformálására.

A Mátyás másik zeneszerzője, Heinisch György, típusa a szorgalmas színházi karmesternek, aki mindig kész átdolgozásra, komponálásra s akinek a színházi karmesterség ezerféle gyakorlati követelménye: harmonizálás, hangszerelés, betanítás stb. nem enged időt a nagyobb lélegzetű önálló alkotásra. Temperamentuma, tehetsége az ilyen reproductív munkában élte ki magát. A kor színházi viszonyainak ismeretében joggal hihetjük, hogy a Mátyás-opera úgy keletkezett, hogy Heinisch felhasználta néhány Arnold-dalt s a még szükséges számokat megkomponálta. Nevét Ruzitska «Béla futása»-nak átdolgozása tette ismertté.

Heinisch nevével első ízben Rochlitz nagytekintélyű zenei újságjának, az «Allgemeine Musikalische Zeitung»-nak 1812. évfolyamában közölt kolozsvári levelében találkozunk, mely felsorolja az erdélyi főúri családoknál élő zene-tanítókat: «Herr Polz im Hause des Herrn Gouverneur (Bánffy), Herr Poeschel in dem des Gr. Samuel Kemény, Herr Heinisch in dem des. Gr. Wolf-

gang Bethlen und Herr Niegreis in dem des Gr. Franz Gyulai». Szerte az erdélyi kastélyokban és kúriákban sok bécsi zenészt találunk zenetanítói minőségben, nekik köszönhető nem csekély részben az erdélyi zenekultúra színvonala. Nemcsak hangszeres készségre, de zenére is nevelik az előkelő társaságot. Ezt a célt szolgálta a kamarazenélés és az éneklés. A korszak zenei műkedvelői mélyebben érezték a művészet lelkét, mint a mai idők amatőrjei. Heinisch egy a főúri zenetanítók közül, mint Ruzitska József is, aki katonai karmester-sége előtt vagy után Bethlenben, gróf Bethlen Ferenc birtokán bandát szer-

Heinisch József operakéziratának címlapja. (M. kir. Operaház könyvtára.)

vezett az odavaló cigányokból.⁹ Déryné kedves közvetlenséggel beszéli el, hogyan ismerkedett meg Bethlen Farkasék ebédjén Heinischsal, igazi neve szerint: Schlesingerrel. Kérte a grófot, engedje át az «örökös kenyéren élő» zenemestert a zenei vezető nélkül működő kolozsvári társulatnak.¹⁰ Amikor Heinisch szerződtetik, «felkerült az opera hajnalcsillaga. Heinisch fáradhatatlan szorgalommal növelte és gyámolta a még akkor gyéren virágzó éneklő köztehetségeket». Magyarországra jövetele előtti idejéről csak annyit tudunk, hogy állítólag Beethoven több szerzeményét reábizta átnézés végett (?) — ezt írja Szilágyi Pál veterán színművész, Bulyovszkiné Szilágyi Lilla atyja és Kelemen László a híres színgazgató öccse, aki Beethoven Heinisch-

hez intézett több levelét olvasta.¹¹ Hogyan értsük az «átnézést?» Káldy Gyula Heinisch Beethoven kótamásolójának mondja, de minden adat nélkül.¹² Heinisch-Schlesinger valószínűen osztrák, árja eredetű volt, akkoriban még nemigen találkozunk kenyérkereső zsidó zenésszel. Heinisch Kolozsvárról Kassára szerződik,¹³ Komlóssy Ferenc társulatánál látjuk 1830-tól 1835-ig, ekkor feleségével, Kapotsányi Marival¹⁴ együtt, majd Simontsits János budai társulata, s a pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti Színház karmestere lesz. Az első színlapon (1837 augusztus 22) olvassuk: «Az egész előadást megnyitó muzsikát ezen cím alatt: Thalia diadalma az előítéleteken ezen alkalomra készítette Heinisch József úr a pesti magyar színház hangászi karmestere».¹⁵

Heinischnek még két művére akadtam a Honművész híradásai között. A kolozsvári Muzsikai Szorgalmi Társaság említett hangversenyének műsorán szerepel «A reménység» Csokonaitól, muzsikai karra téve Heinisch József által. Csokonai költeménye, melyet Kossovics József már megzenésített, Heinisch is megihlette. A másik szerzemény csak ú. n. Kappelmeistermusik: Pesten (Nemzeti Színház) július 25-én Beauval testvérek javára: «Orpheus és Euridice mimikai táncos rajzolat 1 fvsban, Stöckl Ferenc balletmester úrtól. Zenéje Heinisch József karmester úrtól egyberakva».

Minthogy a Mátyás-opera szöveggönyve nem ismeretes, a szereplő személyeket Szentjóni Szabó darabja alapján rekonstruáljuk. Ezek: Podjebrad cseh király (basszus), Katalin, leánya (szoprán), Tseh ország kantzellariusza (?), Geréb Erzsébet, Hunyadi János gubernátor özvegye (próza szerep), Szilágyi Mihály, bátyja, mahoviai bán (basszus), Mátyás (szoprán) és barátja, Madróczy Pál (alt) foglyok Prágában. Gara nádor Ispány (basszus), Újlaky (tenor), Lindvay (tenor), Hédervári (tenor), Rozgonyi (basszus) Magyar fő fő urak, Vitéz N. Váradi püspök (basszus). Tseh országi Fő Nemesek. A' Magyarok kísérei, fegyveresei. Polgárok, Sokan a köz népből. Az első felvonás a Rákosmezején, a második és harmadik Prágában, a királyi palotában történik, az 1458-ik esztendőben. (Ruházat az akkori idő szerint.)

A darabnak a kor viszonyaihoz mért szenzációs újítása a két nadrágszerep: Mátyás (szoprán) és Madróczy (alt).

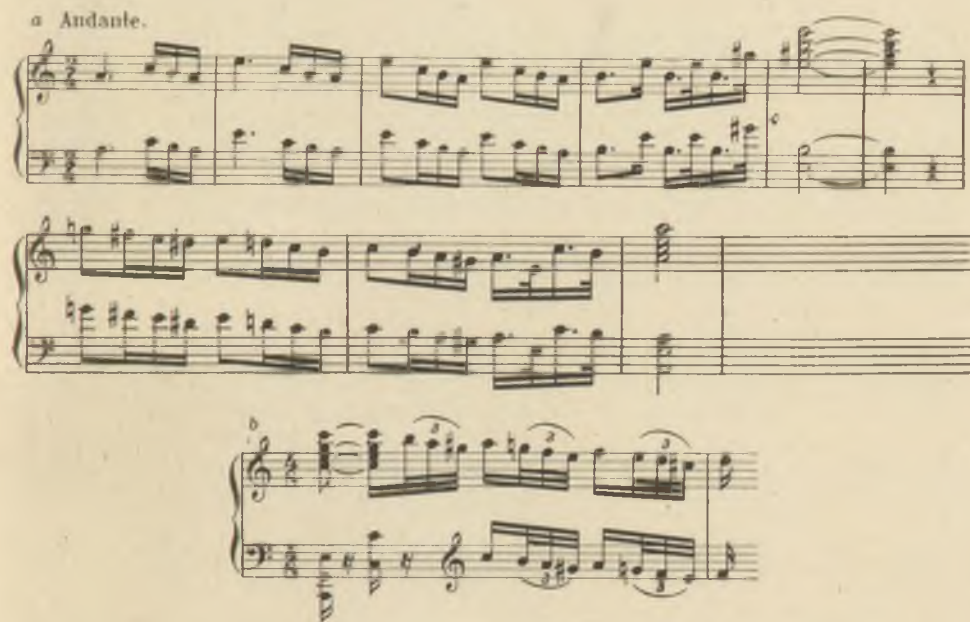
Ilyet a pesti operalátogató közönség azelőtt keveset látott (Mozart: Figaro házassága, Boieldieu: Jean de Paris). Az ifjú tizennégy éves Mátyásból Dérynének akart hálás szerepet csinálni Heinisch, aki mint Déryné Naplójából tudjuk, lekötelezettnek érezte magát iránta. Káldy Gyula emlékezéseiben még azt is elmondja, hogy Heinisch nem elégedett meg a két nadrágszereppel, de az egész női kart apródoknak öltöztette s így ezek is mind nadrágot húztak. A férfikart kettős kórusra osztotta: nemesek és katonák karára.

Az opera előtt szonátaformában írt ouvertüret találunk (Heinisch), részben magyaros árnyalatú tematikával. Az andante bevezetést fanfárszerű motívum követi, majd a vonósokon felhangzik a főtéma. Rövid átvezetés után az oboa intonálja a melléktémát, mely kibővül és kadenciaszerűen bezárul. Majd ismét jön a fanfárszerű motívum, rövid kidolgozási rész. Mindez kezdetlegesen.

Az első felvonás a rákosi választó gyűlés. Nemesek és katonák kara a szőke Dunát köszönti (Arnold) :

Tárogató zengésével¹
Szíves Magyar Üdvözléssel
Köszöntünk Szőke Duna!

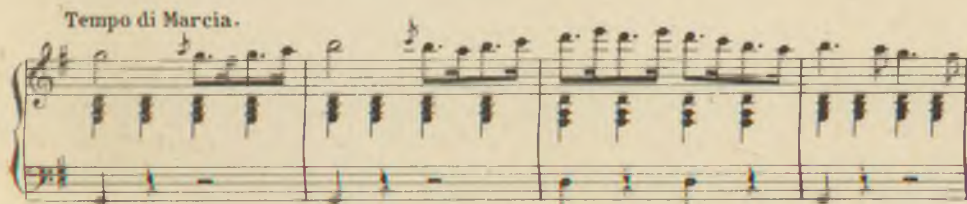
A zenekari bevezetés lefelé haladó pregnáns ritmusú triolái Erkel Bánk-bánja megnyitójában keltek új éltre :

Ennek a résznek a triója Kisfaludy Sándor híres versére «Adja Isten, hogy a magyart a félvilág uralja» készült.

A vokális szolamok fekvése rendkívül nehéz, a tenorok egy helyütt tizenöt g-t énekelnek.

A második szám hármas, Lindvai, Újlaki és Gara között, akik nem akarják Mátyást királlyá választani (Heinisch). Jelentéktelen szám. Próza után következik a *finale*, melyben a kórus élte a királlyá választott Mátyást (Heinisch). Két részből áll : *finale* és *tempo di marcia* (d-dur), melynek triója egy másik indulótéma g-durban. Pontozott vonalvezetése a wartburgi dalkörszerzés bevonulási indulóját előlegezi.

A második felvonásban a prágai királyi palotában fogságban senyednek Mátyás és Madróczy. Mátyás mélabús g-moll áriában panaszkodik keservét (Arnold):

Andante.

Óh ha - zám é - des ho - nom Sze-me-im mi - kor lát - nak

A szólam helyenkint magyaros koloratúrákkal ékesítve. Ez az ária később duetté fejlődik Madróczyval. Az ötödik szám hármas, Mátyás, Katalin és Madróczy között (Arnold), szépen ömlő, magyaros színezetű dallam b-mollban, mely desz durban enyhül meg:

Andante.

Ángy! té - le a sze - re - lem Az em - be - ri szí - vek - ben

A három énekszólam kidolgozása ellenpontosozatos, némi imitációs törekvéssel. A visszatérés után napfényes hangulatot árasztó b-durt hallunk coda-szerű zárórészben. Mátyás és Katalin szólamai harmad párhuzamokban haladnak, a hármas vége felé koloratúras menetekben:

Moderato.

El - tűnt a bú sa rab - lantzok ösz - ve tör - ve he - v - nek

A hatodik szám négyes, imitációs szólamvezetéssel (Heinisch), Mátyás, Madróczy, Szilágyi és Gara éneklik. Itt kánont találunk. Szilágyi elindít egy nyolcütemes témát, Gara folytatja, majd Mátyás, utána Madróczy. Mátyás szólamai ismét koloratúras. A király kijelenti, «nemes vér bosszút nem ösmer». Így akarja megnyugtadni Garáékat, hogy bátyja, László halála miatt nem fog

senkit sem üldözni. Ezután próza, majd ismét négyes következik, mellyel a felvonás zárul (Heinisch). Lindvai, Ujlaky, Vitéz János és Gara drámai akcentusokban panaszzolják, hogy Podjebrad nem akarja Mátyást szabadon bocsátani. Ki kelle szabadítani a királyt :

Tegyük szabaddá Mátyást
A Nagy Dicsőt!

A harmadik felvonást kezdő nyolcadik szám, kettős Podjebrad és Katalin között (Heinisch). A leány könyörög atyjának, bocsássa szabadon Mátyást, akit szeret. Jellegzetes olasz operastílus, a századeleji belkanto levegője, melynek hatása alól színházi karmester nem vonhatta ki magát. A két szólam harmadokban fonódik össze, cirádákkal zsúfoltan (Heinisch). Miután Podjebrad behívatta a magyar rendeket, akiknek Mátyást mint királyukat mutatja be, következik a kilencedik szám : Marcia Maestoso, üdvözlő kórus. Pregnáns ritmikájú induló, de magyaros szín nélkül.

A tizedik szám (Heinisch), két apród jelenésével kezdődik, kettőst énekelnek Haydnos rokokó stílusban.

Szilágyi Mihály felköti Mátyásra a kardot, Gara nádor öltözteti az új királyt. A pillanat nagyszerűségét hasztalan keressük a zenében. Szilágyi, Gara és Mátyás hármásával zárul a szám.

Tizennegyedik szám finale : Katalin és Mátyás duettjével kezdődik :

Boldog ország, Dicső haza
Ím vedd királyi Szómat
Míg élek, nem lehet az
A balsors, mi megbúsíthat.

Szélesen ívelt, jól felépített kórus fejezi be a daljátékot, némelyütt magyaros színnel :

Kettős kereszt
Hármas halom
Árnyadban van
A nyugalom.

Szövegbeírás, végszavak, stb. szempontjából annyira hiányos a vezérkönyv, hogy Hunyadinét, akinek szerepe próza, csak egy helyen említi : «Hunyadiné letérdei».

Arnold—Heinisch zenekara a rendes klasszikus kis orkeszter, kettős fúvó-csoportokkal. A vezérkönyv végén függelék, mely hangszerelési módosításokat tartalmaz, a nagy c-dur indulóhoz üstdobot és trombitaszólamokat csatol, a finálét kiegészíti klarinéttal, fagottal, két trombitával és üstdobbal. Mint különlegességet említjük meg, hogy az első felvonás bevezetésében, de csakis ott, a Bánk bánra emlékeztető triolákban, a motívum eleven figurációját billentyűs trombitára bízta (Klappentrompete). Ezt a hangszer — ne tévesszük össze a ventiltrombitával, ekkoriban gépelytrombitá-

val — 1801-ben állította elő Bécsben Weidinger, a trombita csövének falába vésett lyukakra alkalmazott billentyűkkel hozza ki a félhangokat s így igen alkalmas gyors menetek könnyű lejátszására.

A Nemzeti Színházban nem került színre a Mátyás daljáték, de a vidéken számtalan helyen, ahol csak megfordult Déryné. Káldy szerint a közönség annyira kedvelte ebben a szerepében, hogy «Éljen Déryné Mátyás» kiáltással üdvözölte. Budán 1834 december 15-én került bemutatóra Pályi Elek jutalomjátékául, aki Lindvay szerepét énekelte. A bemutatóról névtelen bíráló tollából hosszú beszámolót közöl a Honművész 102. száma. «Mi a textust illeti, honunkat illető tartalmán kívül kevés érdekes cselekvés lévén benne, semmi különöset felőle nem mondhatunk. Mint operát, ama neműek közé számíthatjuk, melyek dalszínészeinknek szilárd stílusaik tekintetében tanulmányul szolgálhatnak. Az előadás igen kitűnő volt, főképp, ha meggondoljuk, hogy egy hét alatt kellett betanulni a nagy orchestrumra írt muzsikát, s több nehéz darabokat. Igen tetszett az I. felvonás fináléja, a II. felvonásbeli hármas és négyes kánon.

A II. felvonás fináléja elmaradt. A szerepeket Mogyorossy leányasszony (Katalin), Lendvay úr (Mátyás), Pálné asszony (Madróczy), Pály úr (Lindvay), Bartha úr (Gara) énekeltek. A darab egyéb érdekét nevelék, Kántorné asszony (Hunyadiné), Magyarai úr (Vitéz), Tóth (Szilágyi), Baranyi (Podjebrad). Nézők szép számmal.» Ezúttal tehát Mátyás nem primadonna-nadrág szerep, hanem férfi szerep. Kár, hogy a bíráló nem említi, megváltoztatták-e a tenor-szólamot, melynek koloraturáit Lendvay úr aligha győzhette.

A Mátyás-opera nem talált mindig jóindulatú bírálókra. A Honművész 1841 június 13. számában Kenyérvízy tollából vásárhelyi levelet közöl, mely igazságtalanul tör pálcát a naiv, de magyarosságra törekvő darab fölé. «Az eredeti dalmű egy tartalomban szegény mű, de annál dúsabb ízetlen felkiáltásokban és zavaros szóáradatban. Uraim kétkedem, hogy tudnók már, mi a dalmű? Talán inkább énekes játék. Mert van benne itt-ott egy pár dal, de melyek nagyobbára kihagyattak. Az ismert *Adja Isten, hogy a magyart* és *Annyiféle a szerelem* Kisfaludy Sándor érzésteljes darabjai is minden érzés nélkül vannak muzsikára alkalmazva, hiányzik az erő bennük, nincs az a kinyomás, felemelő, mit olvasva is fellelünk bennük, nincs azon édes érzés, mi nélkül e dalt zene mellett hallani nem lehet». S már ez a két dal s három karének dalmű? Úgy látszik, a vásárhelyiek a zeneszámok legnagyobb részét elhagyták «technikai» okokból.

A kemény bírálatot Heinisch már nem olvasta. Előző év november 7-én meghalt. Mátray Gábor megható nekrológot írt róla a Honművészben, melyben a szerkesztő saját tapasztalataiból mondja el Heinisch érdemeit a magyar zenei életben (1840, 91. sz.).

«Gyászír. Pesten november 7-én múlt ki hosszas betegeskedés után Heinisch József úr, a' nemzeti színház egyik érdemes hangáskarmestere. Ő egyike volt azoknak, kik e színház létesülése s' megnyitásakor a maguk hiva-

tási körökben legmunkásabb részt vettek. Különösen ő volt az, ki a' nevezett színház megnyitása előtt egy pár hétig fáradozott a' hangászkar összeállításában, s' később az első operák betanításában. Ő készítte az első előadásra egy jeles, magyar szellemben írt ouverturát, mellynek ismétlését bár most is több ízben örömmel hallhatnók. Ő már Kassán és Budán is kedvelt karmestere volt a magyar dalszínésztársaságoknak. A hangászat felsőbb tudományában alapos ismerettel bírt és szerény jelleme által mindenkit jó akarója és barátjává tett. Eltakaríttatásán igen nagy számú gyülekezet volt jelen, mellynek jó részét a' magyar 's német színházak színész és hangász tagjaik tevék. Lakása udvarán, a' beszentelés után, igen jelesen előadott gyászdalt éneklének a' nemzeti színház dalmokai Erkel úr igazgatása alatt. Hült tete-meit a' népsokaság a' váci kapuig kísérte, honnan azok örök nyugalmi helyökre, a' váci-út melléki temetőbe, vitettek. Nyugodjanak békén e' csendes és jámbor férjfiúnak porai, kinek elhunytát hitese, Kapocsányi Mária, kesergve gyászolja.»

Arnold György nyolc évvel élte túl szerzőtársát. 1848 október 25-én halt meg, a szabadkai Szent Teréz-templom sírboltjába temették el, emlékét sírfelirat őrzi.¹⁶

A negyvenes években Erkel Ferenc alkotásaival gyors iramban fejlődik a magyar énekes színpad. A diadalmas történelmi dalművek sorát Erkel Dugonics: Bátor Mária-jából írt operájával nyitja meg. Magyaros tematikus anyaga, a nyugati mesterek, főké az olasz operisták művein csiszolódott nagy technikai felsőbbsege leszorítja a színpadról a «Mátyás király választása» fajtájú kezdetleges daljátékokat. Arnold—Heinisch művének érdeme marad, hogy stílusában a kor olasz-német nyelvezetén már átüt a magyar népdal ereje, olyan időben, mikor még oly tekintélyes zeneíró is, mint Mátray Gábor, kifogásolja a «Bátor Mária» bemutatójáról írva «az ügyesen közbeszótt magyar melodiákat, melyek itt-ott elmaradhattak volna, vagy legalább kevésbbé valának ismétlendők» (Honművész, 1840, 65. sz.).

II.

A «Bátor Mária» nagy sikere után Erkel Ferenc olyan drámai szöveget keresett, mely tragikus hőseivel még elevenebben vágjon a nemzeti érzés húrjaiba. Így jutott el Tóth Lőrinc «Hunyadi László» című, az Akadémia száz aranyas pályadíját nyert történelmi drámájához, melyet Egressy Béni, a zeneszerző és dalköltő, a «Bátor Mária» átdolgozója írt át operai szövegvé.¹⁷ Nem foglalkozunk vele ezúttal dramaturgiai szempontból, csak Mátyás alakjának beállításáról óhajtunk néhány szóval megemlékezni.

Mátyás tizenkét éves fiúcska, akinek Erkel szopránszerepet írt nehéz szólammal, mely ugyancsak próbára teszi az énekesnőt. Már az első felvonás második jelenetében nagy cavatiná-ja van, melyhez később a férőkar is csat-

lakozik. A második felvonásban anyjával és Lászlóval hármast énekel, a templomjelenetben az együttesben vesz részt. Az esküvőn őt is elfogják. A közönség a bemutatón Mátyást már megjelenésekor tapssal fogadta, első ízben látott Hunyadit a magyar énekes színpadon. A kényes szerepet kiváló énekesnő adta: Éder Lujza.

Az Operaház «Hunyadi László» új szceneriájában Mátyás szerepe teljesen áldozatul esett. Áriáit, énekrészeit kihagyták, ami drámai és zenei szempontból egyaránt logikátlan és kegyetlen eljárás. Mátyás megjelenik ugyan a színpadon egész rövid időre, de csak a második felvonásban éneklí egy udvarhölgy pár ütemes szólamát.

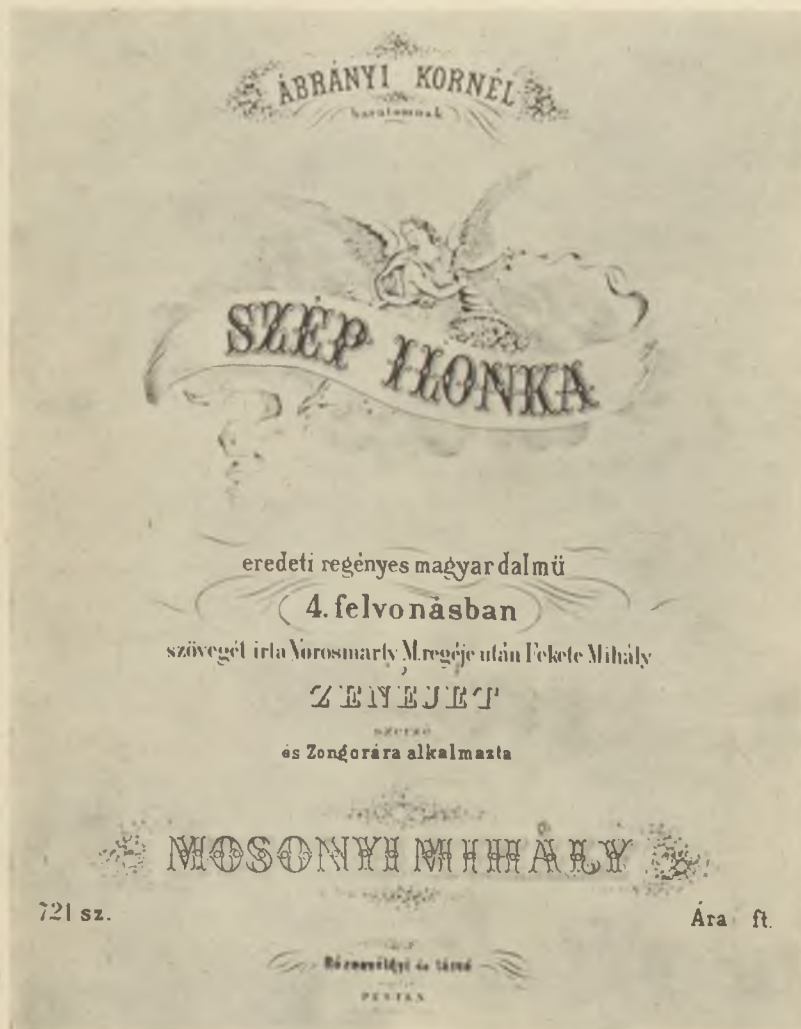
Arnold—Heinisch darabja után három és fél évtized múlva jelenik meg ismét Mátyás király mint operahős a magyar énekes színpadon, Mosonyi Mihály «Szép Ilonkát»-jában. Ez idő alatt Erkel Ferenc megteremti a magyar dalművet, a magyar zenei frazeológiát, példát mutatva, hogyan kell beoltani olasz stílusba a magyar dallamot, s azután az italianizált népdalt hogyan kell fokozatosan kiszabadítani az idegen technika és stílus fogságából, elérkezve így az eredeti magyar zenei nyelvhez. Erkel géniusza sokáig egyedül haladt a maga törte ösvényen, a nyomába igyekvő kis tehetségek majd mind elmaradtak mögötte.

Erkel is hallgatott a Hunyadi László után tizenhét évig. Bánk bán ugyanazon évben (1861), került bemutatóra (március 9), mint Szép Ilonka (december 19.).

Mosonyi (Brand) Mihály (1814—1870), nem messze Doborjántól, Liszt Ferenc szülőfalujától, Boldogasszonyfalván született. Erkel és Mosonyi két különböző egyéniség és vérmérséklet. A békesmegyei Erkelt, aki ifjúságát Erdélyben töltötte, temperamentuma, hajlama, a kor divatja és ízlése az olasz dalmű stílusa felé vonzza. A nyugatmagyarországi Mosonyi kevésbé szenvedelmes temperamentum, higgadtabb lélek, akit véralakata a német szimfonikus zene felé sarkal. Nem annyira gyakorlati muzsikusz, mint Erkel, a színpad világát nem ismeri, autodidakta, de magányában annál komolyabban mélyed el a szimfonikus mesterek tanulmányozásába. Mind a kettőt egy művészeti eszmény hevíti: a magyar műzene megteremtése. Mosonyit korai halála megakadályozta, hogy elérje az áhított nagy sikert, pedig izmos tehetségéről, alapos tudásáról Liszt és Wagner a legnagyobb elismeréssel szóltak és írtak. Wagner Mosonyi «Tanulmányait a magyar zene előadása képzésére» Bach Sebestyén előjátékaihoz hasonlította.¹⁸ De műveltsége, faji érzése nem eléggé magyar, hogy teljesen fel tudjon szabadulni a német hatás alól. Ez főoka balsikereinek. Két magyar tárgyú dalművet írt: «Szép Ilonkát» és «Álmost» (Szigligeti Ede), melynek töredékes bemutatója csak az Operaház fennállásának félszázados évfordulóján következett el.

Mosonyi «Szép Ilonkát»-jának legnagyobb gyöngesége a szöveggönyv. Vörösmarty remekének dramatizálása nehéz feladat lett volna még erősebb tehetségnek is, mint Fekete Mihály, kinek írásait rég elfeledtük, az irodalom-

történet is csak azt jegyezte fel róla, hogy Gyulai Pál utóda lett a kolozsvári református főiskolán. Nem eléggé költő s főleg nem ismeri a színpadi hatások ökonomiáját, librettója élőképek sorozata. Érezte, hogy az epikai mesét cselekménnyel kell drámaivá tenni. Ezért állított be meséjébe új személyeket,

Mosonyi Mihály : Szép Ilonka c. dalművének címlapja.

akik Vörösmartynál nem fordulnak elő. Kettő közülök mindjárt az első felvonásban fellép: Turi és fia Andor, aki szerelmes Ilonkába. Turi fiának gazdag leányt szemelt ki, de Andor hallani sem akar atyja tervéről. A történet a Vértés vadonában kezdődik. Turi és Andor párjelenete után elénk libben Ilonka lepkét kergetve, nyomában fiatal vadász: Mátyás, akit Peterdi és

unokája estebédre marasztal. Expozíciónak bizony kevés de a második felvonás is csak ilyen tablószerű marad. Peterdi házának kertjében ülik körül hárman a terített asztalt. Harangszó hallik, a távolból arató munkások danáját hozza a szellő. Mátyás kérésére Peterdi elbeszéli katonaéletét Vörösmarty dikciójával, melyet azután Mátyás folytat. Peterdi kérésére az ismeretlen vadász mondja el élettörténetét; a nélkül, hogy megismertetné magát:

Bérczes Erdélyben születtem,
Harci bajnok volt apám, stb.

Meghívja Peterdit és Ilonkát, hogy látogassák meg Budán, ahol ő a király kastélyában lakik. Búcsúzáskor Mátyás homlokon csókolja a leányt. A következő felvonás annyira vérszegény és élettelen, hogy már a bemutatón elhagyták. Ez is Peterdi házában történik. Turi és Andor érkeznek leánynézőbe. Turi, aki régi bajtársa Peterdinek, megkéri Ilonka kezét fia számára. Peterdi tolmácsolja a kérést, de leánya nem akar válaszolni, hiába sürgeti atyja s a két vendég. E helyett arra kéri atyját, vigye föl Budára.

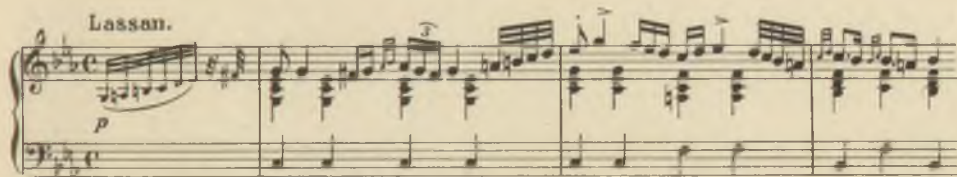
A negyedik felvonás három képből áll. Az elsőben Budavárát látjuk. Zászlóerdőben, ágyúdörgéstől kísérve, ujjongó sokaság közepette vonul be pompázó menetben a király Buda várába. A bámuló tömegben jelen van Peterdi és leánya is. Amikor Ilonka megpillantja Mátyást, halk sikoltással egy szobornak dől. A nép lassankint oszladozni kezd. Peterdi kérdi leányát, felkeressék-e a vadászt? Ilonka fájdalomában összerogy. A következő kép Peterdi házának kertje. Őszi hangulat ömlik el a tájon, mintha a természet is Ilonkával együtt hervadna. A leány mereng, majd atyja karjába ájul. Az utolsó kép völgy, erdős bércek alján, a háttérben ösvény kígyózik, alkonyat borul a vidékre. Két sírhalom körvonalai bontakoznak ki a sejtelmes világításban, az egyik Peterdié, a másik Ilonkéé. A leány sírja mellett térdel Andor, a másikkra most helyezik el a keresztet. Kívülről behallatszik Mátyás szerelmes áriája, mellyel a lepkekergetéskor megejtette a leány szívét. Csakhamar megjelenik a király. Ekkor érkezik a gyászkiérlet, Mátyás letérdel. A menet elvonul, a király egyedül marad, felismeri a két sírhalmot s zokogva Ilonka sírjára borul, míg a háttérben a holdfényes hegyi ösvényen, hazatér a gyászolók csapata.

Erre a szövegre zenedrámát írni nem lehet, legfeljebb szimfonikus költeményt. Mosonyi azonban drámát akart. Ez nem sikerült neki, nem tudta megérezni a királyidill tragikus alaptónusát, csak egy-egy hangulatképben próbálta kifejezni Vörösmarty versének szépségeit. Mosonyi nem drámai tehetség, lírában éli ki magát. Modern színek, modern harmoniák alig akadnak művében. Berlioz, Liszt és Wagner vezérkönyveinek alapos ismerője fölött az új művészet szinte nyomtalanul suhant el. Modulációi is felette óvatosság, csak a legközelebbi hangnemekbe vezetnek. Tematikus anyaga a kor sujtásos magyarossága, mely a verbunkos stílusból a csárdás szűrőjén keresztül desztillálódik. Ezzel az anyaggal dolgozik, de érzik, hogy sok helyütt a

sablónná merevedett formulák feszélyezik. Ha művészete a magyar dallam mélyebb rétegeibe száll le, ha a klasszikus hagyományok nem béklyózzák technikáját romantikus szárnyalásában, remekművet alkothatott volna. Így a részletek finomsága és bája elvész az egész mű életteleniségében.

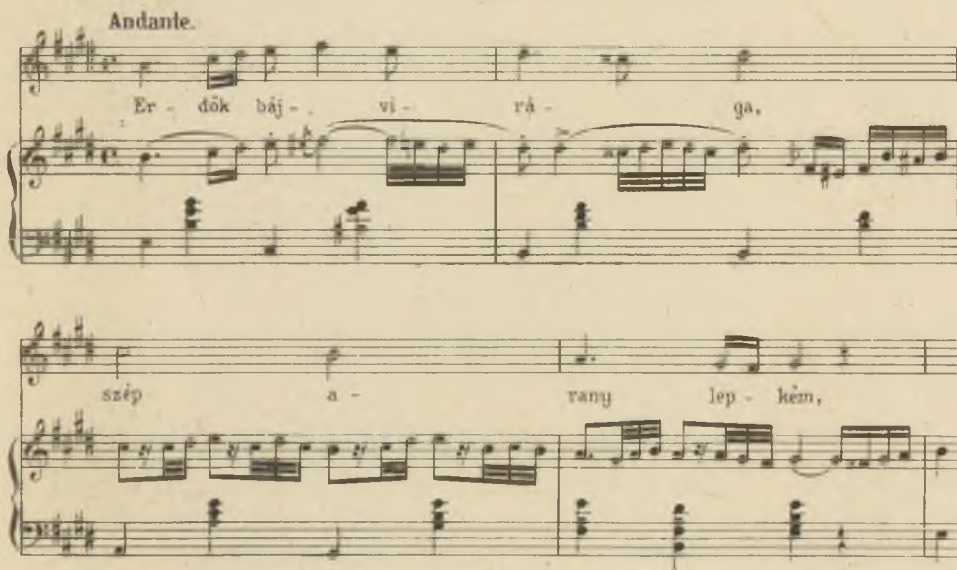
A romantikus stílust Szép Ilonkában elsősorban az énekbeszéd jelenti. Recitativói prozodikus hibáik mellett is sikerültek s a zárt formák összekötésére szolgálnak.

Az előjáték lassú «hallgató» nótaszerű c-moll vonostétellel kezdődik, mely szilajon fokozódik:

Majd a kürtökön a vadászok hallalija rivalg, a friss ritmusú allegro molto után tempo primo, amit «Népies» jelzésű esz-dur zárórész követ, hetyke, csárdás-szerű muzsika. Végül trombitafanfár hirdeti a budai ünnepet. Programmatikus tartalom szabad formában.

Az első felvonást Turi és Andor kettőse nyitja meg. Andor egy kis magyar dalt énekel (f-moll), később friss csárdás-téma lép fel Turi és Andor együttes énekében. A hangulat egyszerre villamossággal telik meg, amikor Ilona belibben a színpadra. A hegedűkön a pillangó röpködését festő kecses figura szálldossa körül a lepkét kergető leányt, akit Mátyás érzelmes, gáláns áriózóval szólított meg:

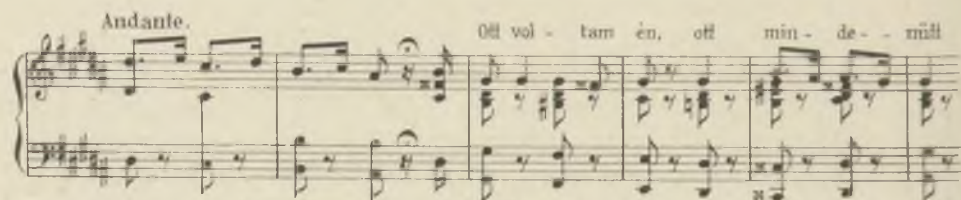

Mátyás és Ilonka kettősében az idézett témát Ilonka átveszi Mátyástól. Az új allegretto a dur-témát előbb Ilonka énekli, majd Mátyás. Most élenkebb Allegro következik, a leány marasztalja a vadászt. Majd desz-durban elevenen csárdás, előbb Ilonka, azután Mátyás szólamában, a közép részt együtt énekelik. Végül koloratúras kadencia. Az egész kettős erősen csárdásjellegű.

A második felvonás bevezetése Erkel-es. A szerelmesekre reáboruló alkonyat aláfestése a Bánk bán tiszaparti jelenetének hangulatára emlékeztet. A téma a klarinéton lép fel (a-moll), majd az oboán (d-moll), végül fuvolán (g-moll):

Tiszta, őszinte magyar költészetet áraszt. Az aratók dala is bájos magyar nóta. Mátyás szerelmes recitativója után a vendég kérésére a házigazda feléleveníti harctéri emlékeit. Hősi ritmusú dallam hangzik fel:

recitativókkal váltakozva Ilonka koloratúras áriája után, melyet cimbalom-szólo követ, fuvola-, oboa- és klarinét kísérettel felhangzik az aratók kara, majd ismét Ilonka áriája. Mátyás és Ilonka idillikus kettősét aláfesti az aratók pasztoralja. Amikor Peterdi kérésére Mátyás élete elbeszélésébe kezd, a zene egészen jelentéktelen. Mosonyi elejti ezt a nagyszerű víziós alkalmat Mátyás alakjának történeti megmintázására. Elbeszélését kürt szó szakítja meg. A szerelmesek rövid búcsúja zeneileg szintén érdektelen.

A harmadik felvonásban, melyről említettük, hogy már a bemutatón elhagyták, Peterdi és Turi duettjében felbukkan a nyitány vonószene kari «Lassan» témája, itt azonban d-mollban.

A negyedik felvonásban a budai bevonulási induló hatalmas allegro, kórusra és zenekarra. A hatásos telthangzású kórustételt megszakítja a vonósok d-dur uniszónója:

Amikor Mátyás alakja feltűnik a menetben, újabb marziale-téma hangzik fel, először halkán, s amint közeledik a király, egyre erősebben zeng :

Marziale.

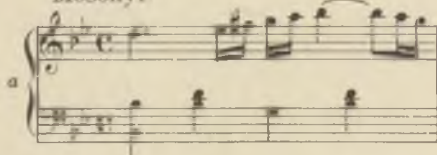

A felvonásvég a legsikerültebb drámai point az egész darabban. A sok konszonáns harmónia után, végre, mikor Ilonka megpillantja Mátyást, diszsonancia sír föl a teljes zenekarban, bővített hármashangzat hirdeti a leány tragikumát. Ekkor még az ilyen akkordot diszsonánsnak tekintették. Ma már Debussy egészhangú skálán alapuló harmóniai rendszere is, mely csupa bővített hármashangzaton épül fel, túlhaladott. Peterdi, Turi, Andor és Ilonka négyese fejezi be a felvonást. Témája a már idézett «Tanulmányok zongorára a magyar zene előadása képzésére» II. füzetének kilencedik számú témája (vivace), kibővítve per augmentationem $\frac{4}{4}$ időmértékre, allegro ma non troppo tempóban. A Tanulmányokban «lelkiörömmel» kívánja a zeneszerző megszólaltatni a darabot, itt azonban más hangulatot akar kifejezni vele, az irreális illúziók álmvilágát :

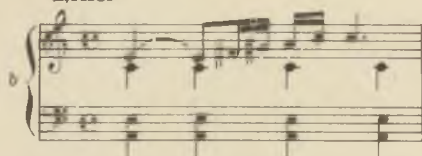
Mily álmképzet kergeték
Emlékim édes mérge tép.

A változásban (Peterdi háza), néhány bevezető ütem után, felhangzik egy motívum az oboán, mely hangról-hangra idézi a Bánk bán tiszaparti jelenetéből Melinda áriáját.

Mosonyi

Erkel

Az opera záróütemeiben ismét felsír mélységes szomorúsággal. A változásban még öt ütemet hallunk a királyi marziale-ből (ezúttal b-durban, előbb h-durban), a visszatérő motívummal a zeneszerző ki akarja fejezni, hogy Ilonka Mátyásra gondol, nyilván az ifjú Wagner Erinnerungsmotív-jának hatása alatt.

Az utolsó képben gyászindulót hallunk, mely a Tanulmányok I. füzetének hetedik száma («Mély Bánattal», e-moll, itt b-mollra transzponálva), sötét, komor hangzatokkal. A visszatérés vége felé a fájdalom érdekes keresztállásban zokog föl.

Hegedűk, fuvolák, oboák, mélyhegedűk állanak szemben nagybőgőkkel, túbával, puzónokkal, fagottokkal. Az a-hang levegőben marad, nem megy asz-ra, de cesz-re, míg a többi szólam asz-ra ugrik. A keresztállás tehát az a és asz között áll elő. Kívülről ismét felhangzik Mátyás lepkeűző dala, mint emlékmotívum. A gyászkar éneke ritmusban különösen Erkel Himnuszára emlékeztet. A korálszerű dallam nyugodt fensége fejezi be a darabot.

A kortársak nem fogadták túlságos melegséggel Szép Ilonkát, pedig a színház első művészei énekelték: Ilonkát Hollósy Kornélia, Mátyást Ellinger József, Peterdit Bignio, Turyt Kőszeghy. Erkel és Mosonyi nem szívelték egymást. A Bánk bán bemutatója után a Mosonyi-párt orgánumában maga Mosonyi írta: Az «Ég ura, kérünk» kezdetű ima olaszos dallamával és triolaival csupa közhely, amelyet éppen Erkel Ferencnek nem lett volna szabad elkövetnie.¹⁹ Tiltakozása azonban nem gátolta, hogy ne szívja magát tele Erkel dalművének reminiszcenciáival. Igaz, Erkel maga vállalkozott Szép Ilonka betanítására és vezénylésére, de szenvedélyt és temperamentumot ő sem önthetett a darabba. A Zenészeti Lapokban Ábrányi Kornél, a szerkesztő, heteken keresztül írta a magasztaló cikkeket Mosonyi darabja mellett, mindez nem használt. A színház ugyan «minden helyiségében fulladásig megtelt a bemutatóra, dacára az általános bérletszünetnek, — mint a Zenészeti Lapok írja (1861 december 26) — az első felvonás után tetőpontját érte el a lelkesedés s miután a szerző tapsvihár közt négyszer kihívatott, a zárjelenet, kettős Ilon és Mátyás között megismételtetett.» A Hölgyfutár (1861 december 21) szerint «a zene Mosonyi örökbecsű művei közé fog tartozni és egyik legszebb gyöngyét képezendi a magyar zeneirodalomnak. A szerző mindvégig hű maradt a vonóshangszerekhez, melyek legalkalmasabbak a magyar érzelem kifejezésére, s mind az első két felvonásban, mely lírai menetű s mind a harmadik és negyedik felvonásban, melyekben a zene egészen drámai alakot ölt, magyar, mind-

végig tisztán magyar jellemű és hangzatú és átmenetekben gazdag zenében gyönyörködhetik a hallgató».

Az újdonság összesen hat előadást ért meg. Nem segített a kíméletlen operáció, a harmadik felvonás elhagyása sem. Az olasz ízlésen nevelkedett magyar közönség nem értette meg eléggé Mosonyinak magyarosságra törekvéseit s a bokázó záradékok, a csárdás-ritmusok folytonos ismétlése untatta. Káldy feljegyzi, hogy a pesti humor azt mondta a Szép Ilonka vezérkönyvéről, hogy nemcsak minden kótája, de a pauzája is meg van sujtásozva és ki van zsinórozva. A magyar zenetörténet írójának azonban el kell ismernie, hogy Mosonyi műve tiszteletreméltó törekvés a magyar dalmű megvalósítása felé.

«Szép Ilonka» és Mosonyi bámulói közé tartozott Liszt Ferenc. Bárá Augustusz Antalhoz, Rómából 1867 december 10-én írt levelében jelzi,²⁰ hogy egy kis kéziratot küld Mosonyi számára. «Ez egy paprikás-féle (une sorte de Paprikás), a Szép Ilonka egyik jellegzetes motívumából, mely már szekszárdi tartózkodásom idején behízelegte magát fülembe. Egy kiváló diplomata mondása szerint, melyet sokszor idéztem önnek, a királyoknak és fejedelmeknek csak saját kertjükben szedett virágot szabad felajánlani. Ilyen fejedelemnek tekintem én Mosonyit, akinek Szép Ilonka kertjéből szedett virágokkal mutatom be hódolatomat. Mihelyt Ön kézhezvette a kéziratot, legyen szíves átadni neki a mellékelt sorok kíséretében, vagy ha Ön otthonában Karácsonyfa-ünnepet rendez, hívja meg Mosonyit és meglepetésül a kézirattal díszítse fel a Karácsonyfa egyik ágát.»

A karácsonyi ajándék 1867-ben jelent meg Pesten, a Rózsavölgyi-cégnél: A Mosonyi Mihály — Fantaisie sur l'opéra hongroise (?) — «Szép Ilonka» de Mosonyi M. pour piano par F. Liszt — opusszám nélkül. Az érdemtelenül elfeledt átírat bravúros zongoradarab. Csillogó bevezetés után következik «a paprikás», Liszt az előjáték lassúból nekiszilajodó témájába csap át és káprázatos technikával dolgozza fel. Liszt Ferenc zenéje különben már egyszer kapcsolatba került Mátyás királlyal. 1844. február 20-án a Nemzeti Színház Scribe-Auber: Bálój (Álarcosbál) operáját tűzte ki előadásra, melynek ötödik felvonásbeli báli jelenetében egyéb táncszámok között a szinlap szerint látható volt «Hunyadi Mátyás magyar király hazaérkezése Csehországból című nagy történeti díszmenet hozzá Liszt Ferenc hazánkfia legujabb magyar indulója», nyilván az ugyanazon évben megjelent és gróf Teleky Sándornak ajánlott Magyar Rohaminduló (Seconde Marche Hongroise, Ungarischer Sturmmarsch) zenéjével.

Mosonyi írt még egy Mátyás vonatkozású darabot. Megzenésítette Arany János «Mátyás anyja» című balladáját (1864). Művének egyetlen érdeme a magyarosságra törekvés. A ballada tömör, plasztikus szövege nincs feloldva a zenében, drámailag zavaró mozzanat, hogy énekszólama a visszatéréstől kezdve ugyanazt a dallamot énekli más szövegre. Így a «Gyermezem, ne mozdulj Prága városából» szavak ugyanarra a dallamra van írva, mint «Ahol jön egy fekete holló», csupán a kíséret változik kissé mozgalmasabbá. Arany

drámaiságát csak átkomponált dalban lehetett volna kifejezni, a dallam egyre fokozódó izgalmasságával. Mosonyi prozódíája nem kifogástalan. Igen sokszor a hangsúly nem esik a helyes szótagra. A folytonos desz-dur egyhangúvá lesz. Alig modulál, akkor is csak a legközelebbi hangnemekbe megy át. Harmóniai Liszt forradalmi alterációinak idején anachronizmus.

IV.

A harmadik magyar dalművet, melynek hőse Mátyás király, a párisi Opéra Comique mutatta be 1883 május 18-án «Mathias Corvin» címmel. Szövegét két ismert francia librettista, Paul Milliet és Jules Levallois írták, zenéjét egy Párisban élő magyar zongoraművész, Bertha Sándor. A darab a következő évben, 1884 június 8-án, a Nemzeti Színházban is színrekerült «Mátyás király» címmel, mint az Operaház megnyitása előtti utolsó újdonság. A vezérkönyv Budapesten maradt s nem esett martalékul a tűzvésznek, mely 1887-ben elhamvasztotta az Opéra Comique-ot. Az eredeti szövegkönyv megjelent a francia bemutató idején a párisi Presse kiadvállalat sorozatában, magyarra Ábrányi Emil fordította, megjelent a Nemzeti Színház könyvtára sorozatban (154. sz.). Az egyfelvonásos darab meséje három alapötletből merít: Kisfaludy Károly «Mátyás deák»-jából, Arany János előbb említett balladájából és a Vitéz János-féle összeesküvésből, melyeket kétséggkívül a zeneszerző ismertette meg a szövegírókkal. Szövege érdekes már csak azért is, hogyan dolgoz fel a francia színpadi romantika magyar tárgyat.

Az opera személyei: Zacchi énekmester (basszus), Ridolfo, tanítványa (tenor), Corvin Mátyás, Magyarország királya (próza szerep), Omodé, magyar főúr (próza szerep), Ilona, Zacchi leánya (szoprán), Örzse, Zacchi gazdaszszonya (alt), Radó (csak a magyar szövegkönyvben fordul elő), Zacchi tanítványa (basszus). Történik falun, Buda környékén, 1476-ban.

Zacchi tanítványai virággal díszítik mesterük házát, ahová Omodé magyar főurat várják, Ilona, a mester leánya fogja üdvözölni. Beszélgetéséből Örzsevel megtudjuk, hogy Omodé Ilona kezét akarja megkérni. Az apának érdeke szerint való e házasság, de a leány szíve Ridolfoért hevül. Ilonát meghalt anyja Imrének szánta, aki fia János grófnak, Mátyás megszabadítójának prágai fogóságából (a francia librettisták szerint Mátyás ekkor már király). János gróf egy szelidített holló szárnya alá kötözött levélben tudatta Mátyással a szökési tervet, mely sikerrel járt. János gróf és családja azóta eltűntek... Zacchi boldogan jelenti Omodé érkezését. Ekkor egy ifjú idegen tör utat a tanítványok között Zacchihoz, négyszemközt akar vele beszélni Mátyás király nevében. Figyelmezteti, hogy házában összeesküvés készül a király trónja ellen. Az énekmester felháborodva tiltakozik, mindenkiért jótáll, Omodéért is. Az ismeretlen a tanítványok felől kérdezősködik, az egyikről jelentették a királynak, hogy titokzatosan viselkedik, származását és nevét rejtegeti. Ez Ridolfo, Zacchi szegény elhagyott árvaként vette magához Omodé kérésére, állítólag

velencei születésű. Kívülről felhangzik Ridolfo dala, egy ballada refrénjét énekli Mátyás szabadulásáról. Az idegen meglepődve figyel fel : Csodás szabadulásom emléke, mondja magában. Bűnösöket büntetni jöttem és ím' a véletlen megsegít, hogy feltaláljam megszabadítóm fiát. Bemegy a házba, hogy jelen lehessen Zacchi énekleckéjén.

Zacchi elmondja leányának, hogy összeesküvéssel vádolják ; csak úgy menekülhet meg, ha Ilona hozzámegy a hatalmas Omodéhoz, aki éppen megérkezik fényes kísérettel. Szeretné látni egykori védencét, Ridolfot. Omodé Ridolfonak ígéri Ilona kezét, ha segítségére lesz Mátyás ellen és Omodét felszabadítónak, vezérnek hirdeti barátai és honfitársai előtt. A velenceiek nem ragaszkodnak a nagy Hunyadi fiához. Ridolfo megtagadja a kérést, nem akar áruló lenni. Omodé dühösen elsiet.

Ridolfo közli a történeteket Ilonával, akinek elbeszéli életét. Anyja talizmánul egy balladát hagyott reá, mely egykor szerencséjének lesz megalapítója. Omodé hallotta, mikor a balladát énekelte, azért vette magához s hozta Zacchi házába. A pártütő főúr katonákkal jön vissza, hogy elfogassa Ridolfot. Ekkor jelenik meg az ismeretlen, kit Zacchi kér, mentse meg kedvenc tanítványát. Közbelép s megakadályozza, hogy a fiút elvigyék a katonák. Omodé bizalmatlanul nézi az ismeretlent, aki a király barátjának mondja magát, az ifjú Mátyást őrizte, mikor atyja ellenségei bebörtönözték. Öreg János barátom halott, mondja az ismeretlen, de fiának van talizmánja, egy dal, mely visszadja rangját. Mit ér a dal, ha a király nem hallja, feleli szomorúan Ridolfo. A király hallgat téged! Ridolfo boldogan kezdi énekelni a Mátyás anyjának francia változatát :

La suzeraine est en larmes	Úl a nagyaszonny könnyes szemmel
Autour d'elle sous les armes	És körülte félelemmel
Et le coeur rempli d'alarmes	Gonddalelve szólni sem mer
Les vassaux sont réunis.	A borongó szolgál nép.

Senki sem mert vállalkozni a fogságban senyvedő ifjú kiszabadítására. Hirtelen berepül egy holló, kiragadja a levelet a nagyaszonny kezéből :

De most sötéten arra szárnyal
Zordon ah de merész suhanással
Egy rejtélyes nagy madár
S elragadja az írást.

Estére fordulva, a holló visszaérkezik a válasszal. A nagyaszonny nyitja az ablakot : szerelmes jó fiad szabad. A madár azóta elfoglalta helyét Mátyás címerében.

A király elérzékenyülve kiált fel : Te Imre vagy, méltó fia János grófnak. A király igazságot oszt, Ilona kezét odaadja Imrének, aki visszanyeri rangját, Omodét számúzi, hogy a magányban vezekeljen.

Ehhez a cselszövényes melodrámaához írt zenét Bertha Sándor, aki kora ifjúságától kezdve külföldön tartózkodott, előbb Lipcsében, majd Rómában, ahol Liszt Ferencnél tanult, a hetvenes évektől kezdve pedig 1912-ben bekövet-

kezett haláláig Párisban élt. Erős magyarérzésű muzsikusként, de sem tehetsége, sem tudása nem állott arányban becsvágyával. A verbunkós-palotás-csárdás tematikából akarta megteremteni, könnyed opéra comique stílussal a magyar daljátékot, magyaros akcentusokat azonban csak elvétve találunk zenéjében. Művében a műfaj természete szerint prózai párbeszédnek váltakoznak zeneszámokkal. Az ouverture mellett kilenc zeneszámot hallunk.

Már a szonátaformában szerzett megnyitóban felcsendül a ballada motívuma, szomorú d-moll hangnemben, a mű központi témájául is felfogható:

Az ouverture főtémája magyaros induló:

Az első szám Ilona, Örzse s a tanítványok kórusa, a második Ilona románca, a harmadik Zacchi és Örzse buffo-duettje, a negyedik induló kórossal, mely magyaros jelleget mutat. Az ötödik Zacchi bordala karral, mint az előbbi buffokettősön, ezen is erős Haydn-hatás érzik, a hetedik Ilona és Ridolfo kettőse, melynek adagiója az Ég a kunyhó, ropog a nád kezdetű népdalhoz hasonlít, a hetedik recitatív és sextett, a nyolcadik az említett balladának szépen megírt vonószenekeari bevezetése:

kilencedik a Finále, valamennyi szereplővel és karral.

A francia sajtó udvariasan fogadta az újdonságot, a szöveget csaknem valamennyien dicsérik. A *Le Figaro* (1883 június 19) szerint Bertha Sándor Liszt Ferenc egyik legkitűnőbb tanítványa, de nincs zenekari gyakorlata, gondolatai elmerülnek a viharban, melyet felidézett s nem tud lecsillapítani. A közönség magatartása általában rokonszenves volt, de csalódott, magyar-stílusú darabot várt, visszhangját a tüzes, vérforraló cigánymuzsikának, mely az 1878. évi világkiállításon annyira elragadta mindannyiukat, a magyar csárdában. Berthának, úgy látszik, más volt a célja. Néhol Haydnra emlékeztet, máskor meg nem tudja megoldani a maga elé tűzött feladatot. A *Le Menestrel* zenei újságszigorúan ítélik (1883 június 24); Bertha úr zenéje nincs hivatva, hogy a párisi zenebarátok szívét gyönyörködtesse. Énekszólamai nem énekelhetők könnyen és hangszerelése nem eléggé világos. A vezérkönyv német jellegű (*d'essence germanique*) s túlságosan nagyigényű, semhogy estét kezdő darabul (*lever de rideau*) szolgáljon. Kétszer adták elő.

Bertha a párisi közönség ítéletét megfellebbezte a budapestihez, de ez sem volt elnézőbb. (A bemutató 1884 június 8-án.) A Nemzeti Színház szereposztása a következő volt:

Mátyás :	Egressy
Zacchi :	Kőszeghy
Ilona :	Kordin Mariska
Örzse :	Saxlehner Emma
Ridolfo :	Pauli Rikárd
Omodé :	Kiss Dezső
Radó :	Szendrői

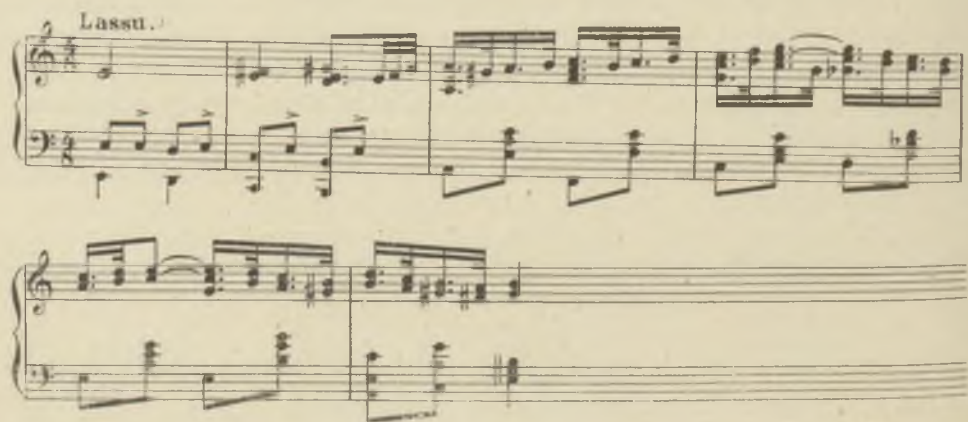
A kritika elsősorban azt veti szemére Berthának, hogy opéra comique-ot akart írni, de sem a szövegben, sem a zenében nincs egy csepp komikum sem. Legélesebb a *Pesti Napló* (1884 június 5), bírálója, szerinte «még alig hallottak a Nemzeti Színházban újdonságot, mely annyira híjával van az eredetiségnek, lendületnek s jellemzetességnek». Bertha muzsikája olyan, mintha rokkoko kosztümökre magyar sujtásokat varrtak volna. Megállapítja, hogy Ilona románca az Ez a kis lány olyan leány dallamára készült. A magyar közönség is általában éppen úgy csalódott, mint a Fővárosi Lapok szerint (1883 június 23) a párisi, mely Liszt-rapszodiát várt és helyette «klasszikus zeneszerzés feszes mezébe foglalt egyveleget» kapott. A Vasárnapi Ujság (1884 június 8.) kifogásolja, hogy Mátyás szerepe csak prózára szorítkozik. «A darab végével a szerző neve felhangzott a nézőtérrel, nem viharosan, de érthetően, mind a mellett a szerző nem jelent meg...»

V.

A M. Kir. Operaház az egyetlen Mátyás dalművet 1896 szeptember 13-án mutatta be «*Corvin Mátyás*» címmel. Az egyfelvonásos újdonság, melynek szerzői Gross Károly, a tatai német színház dramaturga, és Frotzler (családi

nevéen Auer) Károly, ugyane színház karmestere, Szép Ilonka dramatizált változata három képben. A Vértess vadona helyett a tatai tó parti nádasában vagyunk, Peterdit Benkőnek hívják s a tó őre. Ilonka természetesen pillangót kerget, Mátyást a leány János néven ismeri s szemrehányással fogadja, már egy éve nem néz menyasszonya felé... Itt is tanúi vagyunk az estebédnek, mely szalonnázásból és poharazásból áll. Benkő kérdezi az ifjú nevét, aki Jánosnak mondja magát. A János név hallatára Benkő kötelességszerűen elmondja az obligát felköszöntőt Hunyadi Jánosra. Kürtszó, az ifjúnak menni kell. Intermezzo alatt a változás. A zongorakivonat szerint (sem vezérkönyvet, sem szövegkönyvet vagy sugópéldányt nem találtam az Operaház könyvtárában) a következő kép a tatai vár előtt játszódik, az egykorú beszámolók szerint az Operaház nem tartotta tiszteletben a szerzők lokálpatriotizmusát, a színhelyet átvitte a budai várba. A tömegben ott van Benkő és Ilonka. Mátyás s egész kísérete letérdel Vitéz János primás előtt, majd elővezetik harci paripáját, a király lóra száll, a főurak kardot rántanak s a sokaság éljenez, Ilonka összerogy. Az utolsó képben megint a tatai tóparti nádasban vagyunk, téli tájon. A hó alatt kis sírdomb emelkedik, előtte Benkő, aki a zongorakivonat utasítása szerint «alszik bundában». A király vadászruhában, követve kíséretétől, megjelenik, előre jön a sírhoz, kíséret diszkrétan a háttérben. Mátyás koszorút helyez a sírra, letérdel és imába merül.

A szövegnél nem jobb a zene, mely teljesen eklektikus. Olasz, német, olykor magyaros elemek keveréke; néhol operettszerűséggel. Sem a zárt számok, sem a helyzetfestések nem érdemelnek említést. Az egyetlen intermezzóban csillan fel némi drámai szín. Az olasz renaissance-ot francia menuett akarja képviselni dudaszzerű musette trióval, a Mátyás-korabeli magyar táncot egy palotás jelenti. Gáti István «A kótából klavirozás mestersége, melyet készített az abban gyönyörködők kedvéért» című (Buda, 1802), zongoraiskolájától Kodály Zoltán «Háry János»-áig sokhelyütt megtaláljuk:

Cirádás hegedűszóló vezeti be. Tót táncot is járnak. A budai ünnepségen a kar felszólít egy igrict, hogy énekeljen. Az igric előveszi lantját (hárfa a zenekarban), dalának bevezető akkordjai az egyvelegszerű nyitányban is fellépnek. Dala, melybe a kar is beleszól, a Hunyadiak dicsőségét zengi, egyúttal bevezeti a királyindulót. A magyaros elemet Benkő belépője képviseli. Az utolsó jelenet néma kép, mely alatt a zenekarban Verdi: «Álarcos Bál»-jának reminiscenciái hullámszanak.

Az Operaház elsőrangú erőkkkel adta az újdonságot: Ilonka: Pewny Irén, Mátyás: Beck Vilmos, Benkő: Várady Sándor, Vitéz érsek: Mihályi Ferenc, Igric: Kertész Ödön.

A bukást így sem kerülhette el.

A kudarcba fulladt két egyfelvonásos Mátyás-opera után szólnunk kell az egyetlen dalműről, mely méltó Mátyás személyéhez, Carlo d'Ormeville és Ciro Pinsuti *Mattia Corvino* operájáról. A milanoi Scala-színház 1877 március 24-én mutatta be nagy sikerrel,²¹ érthetetlenül a M. Kir. Operaház sohasem gondolt arra, hogy a nagyszabású művet felvegye műsorába.

A szövegíró Carlo d'Ormeville egyike a legismertebb olasz librettistáknak, sok neves operaköltő (Gasparo Villate, Filippo di Marchetti stb.) számára dolgozott. A zeneszerző, Ciro Pinsuti (1829—1888), a hetvenes évek ünnepelt mestere, Boito, Ponchielli, Verdi kortársa. Élete jó részét Angliában töltötte. Darabjai közül a *Mattia Corvino* mellett, a Velencei Kalmár (Bologna, 1873) és *Margherita* (1888), keltettek feltűnést. Pinsuti kora legkiválóbb énekmesterei közé tartozott, tanácsait olyan művészek kérték ki, mint Grisi, Patti, Bosio, Ronconi, Graziani stb.²² Ez magyarázza meg, miért olyan páratlan ismerője az emberi hangnak, miért olyan hálásak és ragyogóak operáinak énekszólamai és gyönyörű hangzásúak kórusai.

Az érdekes és bonyodalmas meséjű szövegkönyv tragikus szerelmi történetet visz színpadra, a Vitéz János-féle összeesküvés keretében. Vitéz és unokaöccse, Janus Pannonius, Thuz Osvát, a zágrábi püspök, Rozgonyi Rajnald és Szapolyai Imre detronizálni akarták Mátyást és Kázmér lengyel király másodszülött fiát, Kázmér herceget ültetni a magyar trónra. Jelöltjük nagyanyja Hedvig, Nagy Lajos leánya. Anyja Albert magyar király leánya, V. László nővére, Erzsébet. Nagybátyja a Várnánál elesett Ulászló király. Nem feladatunk itt az összeesküvés történetével és az összeesküvők sorsával foglalkozni²³, csak az operával kapcsolatos mozzanatokra utalunk. Mátyás seregével a rákosi mezőn (nem a mohácsi síkon, mint a librettó mondja), táborozott, míg Kázmér serege Hatvan mellett. Vitéz Jánost esztergomi várában körülzártá Mátyás. Katalin adhatta az ötletet a Mátyásba szerelmes Osviena megteremtésére, míg Podjebrad a morva vajdát sugalhatta. Witiez azaz Vitéz János a darabban nem a pártütő esztergomi érsek, hanem a király bizalmasa. Az érsek névtelen.

Az opera személyei a következők :

Corvin Mátyás, Magyarország királya	tenor
Wolnicki Wladimir, Morvaország vajdája	bariton
Osviena, felesége	szoprán
Olinski György, lengyel nagykövet	basszus
Az esztergomi érsek	basszus
Witiez, a király bizalmasa	basszus
Egy asztalnok	basszus

Főurak és főúri hölgyek Mátyás udvarában. Összeesküvők. — Zarándokok. — Katonák. — Cigányok.

A cselekmény színhelye Prága, Buda, az esztergomi apátság s a Mohács melletti magyar tábor a XV. század végén.

Az operát előjáték nyitja meg, mely a prágai börtönben játszódik. Itt sínylődik az ifjú Mátyás, kesereg sorsán, szeretné még egyszer látni hazáját. Siratja László bátyját, aki ifjan ment a halálba. Megjelenik börtönében fekete álarcos apródnak öltözve Osviena, Morvaország vajdájának felesége, hogy megmentse. Mátyás kérdi, ki a szabadító, a nő nem árulja el kilétét, de hangja és kiejtése Mátyás eszébe juttatja multjának egy emlékét. Sebesülten egy morva kastélyba került, ahol bájos fiatal leánnyal ismerkedett meg, gondos ápolásának köszöni, hogy újra kezébe vehette a kardot. Osvienának hívták a leányt, Mátyás forró szerelemre gyulladt iránta. A fogoly kérdi látogatóját, nem tudja-e, mi lett a leány sorsa? Akarata ellenére férjhez kényszerítették és boldogtalan, feleli az apród, Wolnicki Wladimirnek, Morvaország vajdájának lett neje. Mátyás kétségbeesve hallja a hírt, de nincs idő szomorkodásra. Menekülni kell. Leeresztik a kötélhágcsót és megszöknek.

Az előjáték következő jelenete elhagyott pusztá helyre viszi a nézőt. A háttérben a Moldva folyik. Partján nagy bárka kikötve. A szökevények óvatosan közelednek feléje, amikor temetési menet tűnik fel. Halottat hoznak magyar katonák, a koporsó magyar nemzeti színű lepellettel takarva. Mátyás kérdésére megmondják, hogy Hunyadi Lászlót viszik Magyarországra. (A szövegből nem derül ki, miért halt meg László Prágában?) Mátyás bosszút esküszik s a katonákkal és fivére koporsójával a bárkába száll, miután elbúcsúzott az apródtól, kinek gyűrűt ad emlékül.

Az első felvonásban a budai vár kertjében vagyunk. A királyi palota ablakai tüzes szemmel bámulnak az éjszakába. Zene hallatszik. A kórus Mátyás dicsőségét zengi :

Per Corvino al fato estremo
L'Ungheria non soccombè
Per Corvino il Re Boemo
Trono e scettro al fin perde.

Mátyás megmenti Magyarországot, de vesztét okozza a cseh királynak. A kertben mulató tömegbe a morva vajda és a lengyel követ keresik egymást,

mikor összetalálkoznak, titkolódzva beszélgetnek. Mátyás megjelenésekor szétválnak. A kórus Erkel Himnuszának hangjaival köszönti a királyt :

Viva Corvino, Viva il Valente
Di questa terra vendicatore
A te l'omaggio di nostramente
A te la fede dei nostri cor.

Mátyás tudtul adja vendégeinek, hogy a török, a magyar föld büszke ellensége, Isten ostroma (flagel di Dio), a magyarokat háborúra hívja. Figyelmezteti a vajdát, hogy országával együtt számít a morvák érzelmeire. A kar élteti a háborút :

Guerra, guerra un sol desio
Ci congiunga ed una fè sì
Combattiam per nostro Dio!
Combattiam per nostro Re!

Wladimir és a lengyel követ megbeszélnek, hogy egy óra múlva találkoznak Wladimir kastélyában az esztergomi érsekkel.

Itt játszódik a második felvonás, Osviena nehezen tudja elviselni, hogy ne lássa többé Mátyást, akit annyira szeret. Megfogadja, őrangyala lesz, megvédi ellenségeitől. A nő rémületére Mátyás lép be a terembe, nem tudja elképzelni, mit kereshet a király a késő éji órán Wladimir kastélyában? Mátyás, akit bizalmasa Witiez vezetett ide, még mindig nem tudja, hogy Osviena és az apród egy személy, bevallja szerelmét. Zaj hallatszik, Mátyás rejtekajtón távozik. Wladimir jön, észreveszi, hogy neje zavart. Ki akarja küldeni a teremből, de Osviena nem megy. A férj neje szemébe mondja, hogy mindent tud : Osviena szereti a királyt. Majd kituszkolja nejét, tanácskoznia kell a lengyel követtel és az esztergomi érsekkel. Összeesküsznek Mátyás ellen s megbeszélnek, hogy három nap múlva az esztergomi apátságban találkoznak. Tervüket Mátyás kihallgatja a titkos ajtó mögül, az összeesküvők távozása után előlép rejtekhelyéről. Osviena is visszajön. Kölcsönösen bevallják szerelmüket, de Mátyásnak sietnie kell, hogy megelőzze az összeesküvőket.

A második felvonás színhelye az esztergomi apátság (Abbazia di Gran) földalatti terme. Hátral szörnys-ajtó, magasba vezető karfás lépcsővel. Kétoldalt, az oszlopsor mögött kápolnák, nemesek sírjaival. Középen oltár. Jobboldalt, hátul, asztal, fekete posztóval letakarva. Mögötte karosszékek, padok. A függöny felmenetelekor a templomból behallatszik a zárándokok éneke. Idevezeti nejét Wladimir s haragjában megesküszik, hogy Osviena nem fogja még egyszer elárulni. Egy ajtó mögé kényszeríti. Jönnek az esztergomi érsek, a lengyel követ és a zárándoknak öltözött összeesküvők, akik letérdepelnek az oldaloltároknál. Az érsek felemeli szavát Mátyás ellen : Isten sujs le haragoddal a tehetetlen Corvinra, csak Te adhatod vissza ősi becsületünket! Wladimir is felszólal : a magyaroknak meg kell védeniök a haza becsületét. Pusztuljon Mátyás, a bitorló. Oda la patria un grido generoso

e Mattia l'usurpator cadra. A lengyel követ az ősi jog (per diritto antico) alapján, hatalmas, bölcs királyt ajánl Magyarország kormányzására, urát, Kázmér lengyel királyt (tehát nem a fiát). A prímás a gyűlés nevében kihirdeti, hogy Mátyást megfosztják trónjától és Kázmér lengyel királyt proklamálják magyar királynak, akinek hűséget esküsznek mindhalálig. Mikor az összeesküvők eltávoztak, Wladimir előhívja nejét a szobából, ahova bezárta és kényszeríti, írjon levelet a következő szöveggel: «Nagy veszélyben vagyok, csak Te tudsz megmenteni, holnap éjfélkor palotámban várlak, vigyázz, hogy senki se lásson meg, senki se kövessen». A nő kérdésére, kinek szól a levél, Wladimir nem felel. Osviena megírja a levelet, de nem adja ki kezéből, mert érzi, általa akarnak kelepécét vetni Mátyásnak. Görcsösen szorítja kezébe a levelet. Mikor férje halállal fenyegeti, darabokra tépi. Wladimir kirántja törét, hogy leszúrja nejét. Megnyílik a jobboldali ajtó, Mátyás lép be s kivont kardját Wladimir mellének szegzi, hogy megvédje a nőt. Osviena közéjük vetve magát, térdre hull. «Álljatok meg az Istenért». — Kiért könyörögsz? — kérdi Wladimir. — «Érted, hazáért, becsületedért». — Késő! — kiáltja a pártütő. A nő könyörög a királyhoz férje életéért, aki változatlanul gyűlöli Mátyást. Megnyílik a terem szárnyasajtaja, az örök bevezetik a lefegyverzett összeesküvőket, köztük van a lengyel követ s az esztergomi érsek is. Lovagok, polgárok követik, az ajtókat és a lépcsőt őrség szállja meg. Mátyás megbocsát a két főbűnösnek. Reméli, az Isten is olyan irgalmas lesz az érsekhez, mint ő. A lengyel követet izenettel küldi vissza; ha ura vágyik a magyar koronára, vegye el karddal a harcmezőn, ahol Mátyás várni fogja. Osvienának titokban megígéri, hogy megmenti férjét. Azt mondja az összeesküvők előtt, Wladimir árulta el őket, s ezért bocsátja szabadon. Wladimir kétségbeesetten tiltakozik; nem volt Júdás, Mátyás bocsánata csak bosszú. Az összeesküvők megátkozzák az árulót. — Osviena az áruló, — kiáltja a férj. Mátyás erre haraggal veti szemére, hogy bűnét gyávasággal tetézi. Intésére az örök elvezetik az összeesküvőket, míg a szerencsétlen asszony ájultan zuhan hölgyei karjába.

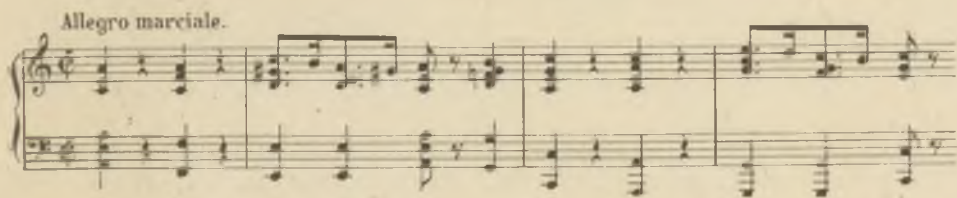
Az utolsó felvonás színhelye a mohácsi magyar tábor. Jobbra a király sátra, balra kis korcsma, falusi házzal, a háttérben kerítés, patak, mező és a tábor. Amikor a függöny felmegy, őrségváltás, a korcsmában alabárdosok isznak és kockáznak. Osviena halálos fáradtan, kopott öltözetben jön és a király sátra felől kérdezősködik. Megmutatják neki. Ekkor egy csapat cigány ront be. Vajdájuk Wladimir, hosszú szakállal, álöltözetben. Számúzték országából, proskribált és bandita lett. A morva fejedelem mint cigányvajda dalt énekel, melyet a cigányok tánca követ. Mátyás megérkezik és tanácskozik a lengyel követtel, aki ura nevében elfogadja a Mátyástól ajánlott egyességet, egyetlen pont kivételével. A lengyel király a kétszeres áruló kiadását követeli. E szavakra Wladimir a király elé áll és megismerteti magát. A király intésére a tömeg eltávozik. Wladimir a halált akarja s várja. Egyetlen kegyet kér, mondja meg a király, hol van felesége. Mátyás kardjára és becsü-

letére esküszik, nem tudja. E pillanatban felcsendül Osviena hangja. Wladimir hazugnak, esküszegőnek nevezi a királyt, kardot rántanak és egymásra rontanak. Osviena közjük rohan s férje kardjától halálosan megsebesülve összeesik. Ártatlan! Férjét jött megkeresni, hogy kibékítse Istennel és az emberekkel. Visszaadja Mátyásnak a gyűrűt, melyet mint apród kapott tőle. Aki e gyűrűt felmutatja, kérését teljesítik. Osviena férje életét, becsületét és rangját esdi. A király megrendülve mond igent. A nő utolsó szavaiban kéri férjét, legyen hű hazájához és királyához. Wladimir és Mátyás kibékülnek, míg Osviena örök álmra hűnyja szemét.

Carlo d'Ormeville a romantika nagy librettógyárosának, Scribenek tehetséges tanítványa. Scribe teremtette meg a látványos történelmi dalmű, az opéra à grand spectacle műfaját, melynek érdekfeszítő cselekményében az örök emberi motívumok történeti háttérből emelkednek ki. D'Ormeville igen jól követi Scribe tanítását, minden lehetőséget kiaknáz a zeneszerző számára.

Ciro Pinsuti sokkal erősebben olasz, semhogy azt mondhatnók, hogy wagneri technikával dolgozik, de darabját mindenesetre motívumtechnikával komponálta. A dráma hőseit visszatérő motívumokkal jellemzi, de nem fejleszt ki belőlük tematikus anyagot hősei drámai sorsának ábrázolására. Osvienát panaszos dallam, a hadverő Mátyást trombita fanfár festi. Pinsuti stílusa a bel canto heroikus dallamnyelvezete, melynek patetikus, szenvedélyes retorikájában a tragédia fordulói harsány visszhanggal zengenek. A Mattia Corvino zenéjének erős magyar koloritja is van, nemcsak exotikum-képpen alkalmaz magyar színfoltokat a zeneszerző, hanem beleéli magát a magyar dallam lélegzésébe.

Már az opera megnyitója leköti figyelmünket. Magyaros ritmikájú indulóval kezdődik, melyet sokszor hallunk még az opera folyamán, egyszer

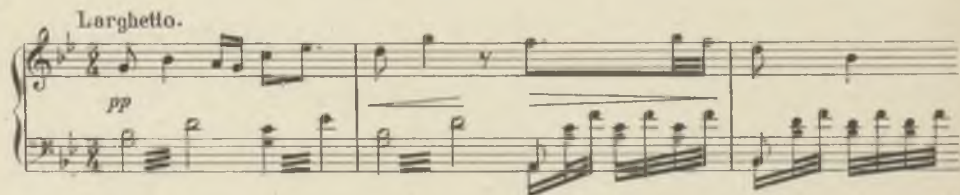
gyászindulóvá átalakítva, másszor karénekké átdolgozva. Középrésze Osviena szerelmi motívumának kibővítése. Ezután felhangzik Mátyás áriája, melyet az első felvonás végén, szerelmi kettősében Osvienával énekel. Majd visszatér Osviena dallama. Fájdalmas hangulatú, magasfekvésű, hegedű-tremoloinak elhaló éterikus hangjai a Traviata utolsó felvonásának előjátékát idézik.

A darab szerkezete zárt számokból áll, összekötőkapocs a recitativ. Pinsuti nagyszerű fokozó ereje meghaladja a század népszerű olasz operaköltőjét, Ponchiellit s csak Verdiel állítható párhuzamba. Nagy együtteseit a végsőkig fel tudja korbácsolni. Az esztergomi összeesküvés jelenetében a komor férfhangok fekete drapériájának háttéréből szenvedő, aszkétikus fehér-

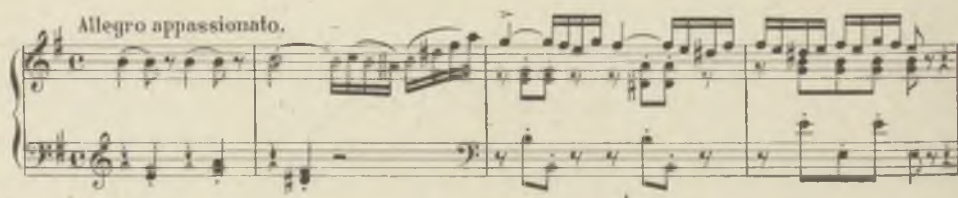
séggel világít felénk Osviena magasba szárnyaló sopránja. A női hang itt is úgy uralkodik a férfikaron, mint a wartburgi dalmokverseny végzetes fejleményeiben. Osviena éppen úgy küzd férje életéért, mint Erzsébet Tanhäuserért.

Az olasz dalműben, főképp Verdinél oly népszerű *coro dei zingari* sem marad el, sőt alkalmat ad magyaros tematikára. Itt azonban bizarr különlegességre akadunk, a $\frac{2}{4}$ magyaros verbunkos dallam semleges galoppal váltakozik.

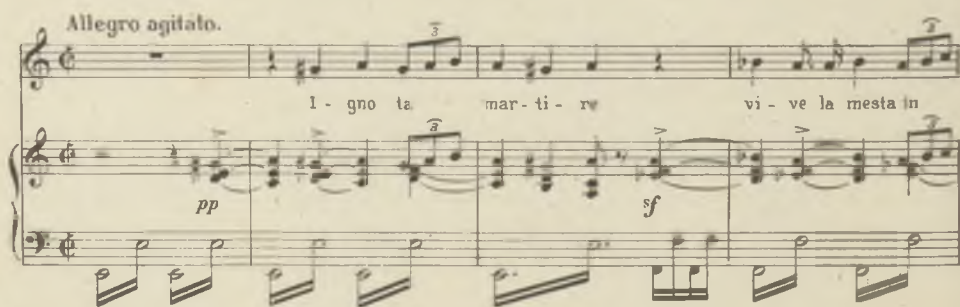
Mindjárt az első felvonás elején Mátyást magyar dallam jelenti:

Ez az ária érdekesen mutatja, mennyire a drámai lélektan szolgálatában áll Pinsuti motivisztikus dolgozasmódja. Mielőtt Hunyadi Lászlóról emlékeznék meg, felhangzik egy ütem az előjáték indulójából, mely később a következő képben László temetésekor gyászindulouól szolgál. Mátyás és Osviena kettősében a szláv Osvienát is magyaros dallam jellemzi:

Amikor Osviena, mint apród, boldogtalan életéről beszél Mátyásnak, a zenekarban és az énekszólamban is félreismerhetetlenül a Rákóczi-induló motívuma variálódik, Berliozra emlékeztető szekvenciaszerűséggel:

pi-an-to Jo-lo confor-toe van-to è il fior di sua vir-

tu Ed al suo cor que s'uni-ca gio-is ra-pir ver-

res-ti?...

Sőt később Erkel «Hunyadi László»-jának tragikus motívuma is felsír:

dolente

A gyászinduló a megnyitó indulója, csak lassúbb tempóban; a színpadi zenekar játssza. Felépítése megrázó erejű. Megtaláljuk benne a magyar zene jellegzetes kadenciáját, a Lisztől annyira kedvelt bokázó záradékot:

Andantino.

p melancolico

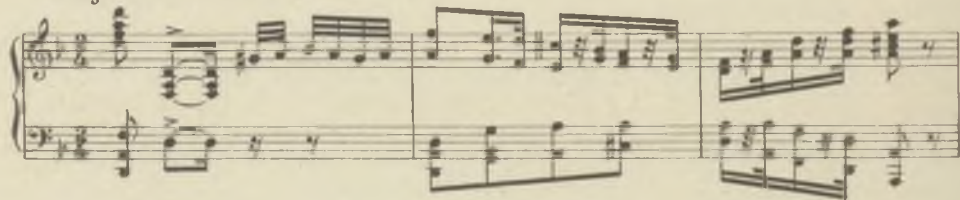
Az induló kódája erősen emlékeztet Beethoven asz-dur zongoraszonátájában a gyászinduló befejezésére.

Amikor a budai ünnepségen Mátyás a fanfárok harsogása közepette megjelenik, a kórusban és zenekarban felcsendül az inno ungherese, Erkel himnusza, nem eredeti hangnemében, c-durban, hanem esz-durban, a dallam ismétlését nem Erkel utasítása szerint hozza, hanem a Balsors akit régen tép szakasztól. A dallam az utolsó három ütemben eltér az Erkelétől, a sopránt a színpadi hatás kedvéért felviszi a dominánsra, a magas b-re, melyet fermata-val kitartat. A háborút követelő tömeg az előjáték indulóját énekli. Wladimir és Osviena kettősében egyszerre eltűnik a magyar tematika, tiszta olasz melódiákat hallunk szláv akcentusok nélkül.

A második felvonásban leköti érdeklődésünket Wladimir monológja, az olasz operairodalom leghíresebb bariton jeleneteire, (Ricardo-é az Álarcos Báiban), emlékeztet. A Mohácsi táborban vidám Allegro marziale con brio indulót hallunk. Majd a férfikar uniszono énekel indulót, mely később többszólamúvá lesz. A recitativ részben Osviena motívuma lép előtérbe és összeköti a deklamált részeket.

A cigányok belépője $\frac{3}{4}$ -ben írt nem magyaros Allegro Brillante. Táncuk magyaros csárdás d-mollban :

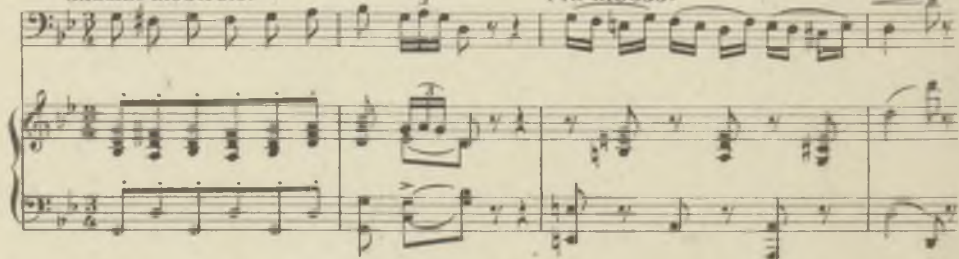
Allegro sostenuto assai.

Wladimir cigány dala szintén e hangnemben, ugyancsak magyaros :

Andante moderato.

Più mosso.

Megint megjelenik a megnyitóbeli induló. Azután még egy induló d-mollban a Rákóczi-indulóra emlékeztetve : allegro marziale. Az utolsó nagy hármás Mátyás, Osviena és Wladimir között a felvonás csúcspontja. A zárójelenet Osviena szerelmi motívumából felépítve.

A színpompás hangszerelés méltó foglalata az opera gazdag melódiájának.

JEGYZETEK.

¹ Lásd : Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi-Induló Bécsben című dolgozatomban bevezetését. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Károlyi Árpád közreműködésével szerkesztette Angyal Dávid. Budapest, 1935.

² Haraszi Emil : II. Rákóczi Ferenc a zenében. Rákóczi Emlékkönyv. Szerkesztette Lukinich Imre. Budapest, II. kötet.

³ Hofecker-Szentimrényi Imre azt állítja. (A magyar zene egyetemes története, Budapest, E. N. 6 l.), hogy «Hesztrényi Áron Mátyás Király című dalművet írt, mely 1785-ben került bemutatásra az Erdődy János gróf pozsonyi palotájában működő Operában.». Erről az adatról azonban egyetlen kortörténeti forrás sem tud, elsősorban nem a grófi dalszínház műsorát közlő Hochgräfflich Erdődischer Theateralmanach auf das Jahr 1787. Leipzig und Berlin.

⁴ Lásd Gyulai Pál előszavát Szentjóni Szabó László darabjának kiadásához az Olcsó Könyvtárban. 1881.

⁵ Ferenczi Zoltán : A kolozsvári színpeszt és színház története. Kolozsvár, 1897.

⁶ Ilyen című, illetve ilyen szövegű Kisfaludy-verset nem találtam a költő műveinek egyetemes kiadásában. (Sajtó alá rendezte Angyal Dávid.)

⁷ Káldy Gyula : Mátyás király a magyar zeneirodalomban. Zenevilág. Budapest, 1890. I. sz.

⁸ d'Isoz Kálmán : Arnold György. Budapest, 1908.

⁹ A Rákóczi-Indulóról. Zenészetű Lapok a Debreceni Közlöny után. Budapest, 1862., 31. sz.

¹⁰ Déryné Naplója. Kiadta Bayer József. II. kötet. Budapest, é. n.

¹¹ Szilágyi Pál : Egy nagyapa regéi unokájának. Kor- s jellemrajzok s adomák a régi színpvilágból. Nefelejts, Budapest, 1859., 318—19. l.

¹² Id. cikke.

¹³ Benczur Vilmos : A százéves kassai színpeszt története. Kassa, 1926.

¹⁴ Bayer József : A Nemzeti Játékszín Története. II. kötet. Budapest.

¹⁵ Rexa Dezső : A Nemzeti Színház megnyitásának története. Budapest, 1928.

¹⁶ d'Isoz idézett füzet.

¹⁷ Négyes László : Erkel Ferenc operaszövegei, mint drámai művek. Erkel Ferenc Emlékkönyv. Szerkesztette Fabó Bertalan. Budapest, 1910.

¹⁸ Haraszi Emil : Wagner Rikárd és Magyarország. Budapest, 1916.

¹⁹ Fabó Bertalan : Erkel és Mosonyi. Erkel Emlékkönyv.

²⁰ Csapó Vilmos : Liszt Ferenc levelei báró Augusz Antalhoz. Budapest, 1911.

²¹ Pompeo Cambiasi : La Scala, 1778—1906. Note Storiche e Statistiche. 1906.

²² Grove : Dictionary of Music. Vol. IV. London, 1928.

²³ Fraknoi Vilmos : Vitéz János. Budapest, 1879.

A II. KÖTET TARTALMA

Mátyás király. Írta : <i>Hóman Bálint</i> m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.....	1
Mátyás király és a humanizmus. Írta : <i>Kardos Tibor</i> egyetemi magántanár.....	9
A magyar irodalom Mátyás király korában. Írta : <i>Kerecsényi Dezső</i> gimnáziumi tanár..	107
A Mátyás-kori magyar művészet. Írta : <i>Horváth Henrik</i> egyetemi c. rk. tanár, a Fővárosi Múzeum főigazgatója	123
Mátyás király a könyvbarát. Írta : <i>Fitz József</i> , az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója	209
Mátyás király könyvtára. Írta : <i>Hoffmann Edith</i> , a Szépművészeti Múzeum igazgatója	251
Corvin-kötések. Írta : <i>Végh Gyula</i> , az Iparművészeti Múzeum ny. főigazgatója.....	277
Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében. Írta : <i>Haraszi Emil</i> egyetemi magántanár.....	289
Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában. Írta : <i>Szathmáry László</i> kereskedelmi főiskolai tanár	413
Mátyás király a magyar szépirodalomban. Írta : <i>Solt Andor</i> keresk. iskolai tanár	433
Mátyás király az énekes színpadon. Írta : <i>Haraszi Emil</i> egyetemi magántanár	489

A szerkesztésért Lukinich Imre felelős.

Az emlékkönyvben közlétt tanulmányok tartalmáért szerzőik felelősek.

